

אגרות ארץ ישראל

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ה

בס"ד

ספר זה נסרק ונעבד ע"י
"יודאיקה אימג' אוצרות התורה בע"מ".
ניתנת רשות ל"היברא בוקס" שע"י חיים רוזנברג"
להכניסו לאתר ולהפיצו לצורך שימוש אישי בלבד.

וזאת למודעי

אין רשות לאף אחד להדפיסו או להעתיקו
בכל אופן שהוא או בכל אמצעי שהוא
בין בחינם בין בשכר בין ליחיד בין לרבים

ניתן להשיג עותק מספר זה ועוד ספרים
אוצרות התורה
וכן התוכנה המשולבת
(בשילוב אוצר הפוסקים)
אצל:

בית ספריית מורגנשטרן
רחוב רבא 14 ת.ד. 3620 אשדוד
טלפון 08-866-0821 פקס 08-866-5059

OTZROT HATORAH
THE MORGENSTERN LIBRARY
14 RAVAH STREET
P.O.B.3620 ASDOD, ISRAEL
Email- kidosheypolin@bezeqint.net

This sefer has been provided by
Judaica Image OTZROT HATORAH for individual use only.
All rights reserved by Judaica Image OTZROT HATORAH.
Permission is only granted to Hebrew Books Org.
No Permission is granted (in any form to distribute these books)
to anyone else even if they don't sell them.

אגרות ארץ ישראל

שכתבו היהודים היושבים בארץ לאחיהם שבגולה
מימי גלות בבל ועד שיבת ציון שבימינו
קיבצן וביארן
אברהם יערי

הועתק והוכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ח

יוצא לאור ע"י המחלקה לעניני הנוער של הנהלת
ההסתדרות הציונית ובהשתתפות קרן היסוד
ע"י הוצאת „גזית“, תל-אביב, תש"ג

נדפס בארץ־ישראל
Printed in Palestine

דפוס קואופרטיבי „אחדות“ בע"מ, תל־אביב

לזכר אבני מורי

רי חיים יוסף ב"ר לבי הירש ע"ה
עלה לארץ ישראל מדזיקוב שבגליציה
ונפטר כ' באדר שני בשנת ת"ש בפתח-
מקוה ונקבר בליל עיר קברות אבותיו

תכנן הספר

מבוא	29
קובץ האגרות וסידורן	23
א. אגרת ירמיהו הנביא אל הגולה אשר בבבל, 593 לפסה"ס	27
ב. ג. שתי אגרות על חג החנוכה, 161—124 לפסה"ס	29
ד. אגרת בני ירושלים ליהודי אלכסנדריה, 76 לפסה"ס	35
ה. אגרת רבן גמליאל חזקן לגולה על עיבור השנה השליש	37
השני של המאה הראשונה	37
ו. שרידי שלש אגרות של רבן שמעון בן גמליאל השני בענין	37
עיבור השנה בבבל, 140 לערך	40
ז. אגרת ראשי יהודי הגליל המבשרים בשורת גאולה לאחיהם	44
שבגולה בשנה 438	44
ח. אגרת ראשי עדת ירושלים אל הגולה, סוף המאה העשירית	47
שתי אגרות של ראשי הקראים בירושלים, המאה ה"ז וה"א	53
ט. מתוך אגרת דניאל בן משה אלקומס, המאה התשיעית	56
י. מתוך אגרת כחל בן מצליח הכהן, סוף המאה העשירית	60
יא. יב. שתי אגרות של ראשי עדת ירושלים למצרים, לערך	65
1030	65
יג. אגרת המלצה מירושלים לעילה רגל מבבל, לערך 1030	68
יד. אגרת למצרים על רעש בארץ ישראל, סבת ד' אלפים	70
תשצ"ה דצמבר 1033	70
טו. אגרת "המיוסרים" אשר בסבירית למצרים, בין 1040—1030	73
טז. אגרת ר' שמואל בן ר' שבשון, ד' אלפים תתקע"א (1211)	75
יז. אגרת הרמב"ן לבנה מירושלים, ח' אלפים כ"ח (1268)	83
יח. אגרת ר' אליהו בפירארא, מירושלים קצ"ה (1435)	86
יט. אגרת ר' יוסף דמנטוניא, מירושלים, רמ"א (1481)	89
כ. אגרת ר' יצחק בן ר' מאיר לשיף, מירושלים, לערך ר"מ—רמ"ה	94
(1480—1485)	94
שלוש אגרות ר' עובדיה מברטנורא, רמ"ה—ר"ן (1488—1490)	98
כא. אגרת ד' עובדיה מברטנורא, מירושלים לאביו, רמ"ח (1488)	103
כב. אגרת ר' עובדיה מברטנורא מירושלים לאחיו, רמ"ט (1489)	138
כג. אגרת ר' עובדיה ירא מברטנורא, מחברון, ר"ן (1490)	142
כד. אגרת תלמיד ר' עובדיה מברטנורא, מירושלים, רנ"ו	144
(סוף 1495)	144
כה. אגרת בני הישיבה שבירושלים, רפ"א (1521)	160
כו. כז. שתי אגרות של ר' ישראל מפירושא מירושלים, בין	166
רע"ז—רפ"ג (1517—1523)	166

	בח. אגרת יהודי ספרדי מירושלים הקורא את קרוביו לעלות לא"י, המחצית הראשונה של המאה השש־עשרה	178
	כט. אגרת ר' דוד די רוסי, מצפת, רצ"ה (1535)	182
	ל. אגרת ר' שמשון בק, מירושלים, שמ"ד (1584)	188
	לא. אגרת קהלת צפת לאפריקה הצפונית, שס"ד (סוף 1603)	190
	לב—לד. שלש אגרות של ר' שלמה שלומיל מיינשטרל, מצפת שס"ז (1607)	194
	לה. אגרת ר' ישעיה הלוי הורוויץ, מצפת, שפ"ב (סוף 1621)	210
	לו. אגרת עדת ירושלים אחרי ימי נ' פרוך, לערך ש"ץ (1630)	221
	לז. אגרת על עליית ר' אברהם רויגו וסייעתה, תס"ב (1702)	223
	לח. אגרת שליח קבוצת גרים בצפת, המאה השמונה־עשרה	242
	לט. אגרת ר' אברהם ישמעאל חי סגויניטי מעכו, תק"ב (1742)	250
	מ. אגרת ר' חיים אבואלעפיה מטבריה לחברי ועד "מדרש כנסת ישראל" באיטליה, תק"ב (1742)	259
	מא. אגרת ר' חיים נ' עטר מעכו לחברי ועד "מדרש כנסת ישראל" באיטליה, תק"ב (1742)	262
	מב. אגרת ר' חיים נ' עטר מירושלים לחברי ועד "מדרש כנסת ישראל" באיטליה, חשון תק"ג (1742)	267
	מג. אגרת מחדשי הישוב היהודי בכפר יסף, תק"ז (1747)	270
	מד. אגרת ר' אברהם גרשון מקיטוב, מחברון (תק"ח) (1748)	277
	מה. אגרת ר' יוסף סופר, מצפת, תקכ"ב (1762)	286
	מו. אגרת ר' מנחם מנדל מפרמשלאן, אחרי שנת תקכ"ה (1765)	306
	ארבע אגרות של העולים החסידים מליטא, תקל"ח—תקנ"ז (1778—1797)	308
	מז. אגרת ר' ישראל מפולוצק, תקל"ח (1778)	312
	מח. אגרת ר' מנחם מנדל מויסבטק ור' אברהם הכהן מקאליסק, מצפת, תקל"ח (1778)	317
	מט. אגרת ר' אברהם הכהן מקאליסק, מצפת, תקל"ח (1778)	320
	נ. מתוך אגרת ר' אברהם הכהן מקאליסק, מטבריה, בין תקנ"ג—תקנ"ז (1793—1797)	323
	שתי אגרות של העולים תלמידי הגאון מוילנא, תק"ע (1810)	324
	נא. אגרת תלמידי הגאון מוילנא, מצפת, תק"ע (1810)	328
	נב. אגרת ר' חיים ב"ר טוביה כ"ץ, מצפת, תק"ע (1810)	338
	נג. אגרת הפרושים אל עשרת השבטים, חשון תקצ"א (1830)	342
	שתי אגרות על הרעש בצפת, תקצ"ז (1837)	357
	נד. אגרת ר' ישראל משקלוב מירושלים לאמשטרדם על הרעש בצפת, תקצ"ז (1837)	360
	נה. אגרת ר' אריה נאמן מצפת לאמשטרדם על הרעש בצפת, תקצ"ז (1837)	363

367	גו. אגרת ר' יהוסף שווארץ מירושלים לאחיו, תקצ"ז (1837).
379	ארבע אגרות של ד"ר אליעזר הלוי, תקצ"ח (1838).
381	נז. אגרת ד"ר אליעזר הלוי מצפת, תמוז תקצ"ח (1838).
393	נח. אגרת ד"ר אליעזר הלוי משכם, אב תקצ"ח (1838).
397	נט. אגרת ד"ר אליעזר הלוי מירושלים, אב תקצ"ח (1838).
405	ס. אגרת ד"ר אליעזר הלוי מחברון, אב תקצ"ח (1838).
סא. אגרת ר' מרדכי צורף למשה מונטיפיורי על התישבות	
409	תקלאית של יהודי ירושלים, תקצ"ט (1839).
422	סב. אגרת ר' יעקב ספיר הלוי מירושלים, תרי"ד (1854).
430	סג. אגרת ר' יוסף ריבלין מירושלים, תרי"ד (1864).
435	סד. אגרת ר' יתודה אלקלעי מירושלים, תרל"א (1871).
סה. אגרת ר' אברהם משה לונץ על מנהג הגניזה בירושלים,	
439	תרל"ז (1877).
סז. שתי אגרות של יחיאל מיכל פינס מירושלים, תרל"ט	
442	(סוף 1878).
סח. אגרת מייסדי חברת "תחית ישראל", יחיאל מיכל פינס	
449	ואליעזר בן יהודה, מירושלים, תרמ"ג (1883).
סט. אגרת שבע המשפחות הראשונות שעלו על אדמת ראשון	
454	לציון, תרמ"ג (1883).
457	ע. אגרת מייסדי "יסוד המעלה" לחובבי ציון, תרמ"ד (1884).
465	ארבע אגרות של בני ביל"ו, תרמ"ד—תרמ"ה (1884—1885).
465	עא. אגרת בני ביל"ו מירושלים לד"ר פינסקר, תרמ"ד (1884).
469	עב. אגרת בני ביל"ו מיפו לחברת חובבי ציון, תרמ"ד (1884).
472	עג. אגרת בני ביל"ו מגדרה, סבת תרמ"ה (1885).
474	עד. אגרת בני ביל"ו מגדרה, שבט תרמ"ה (1885).
476	עה. אגרת ר' זאב יעבץ מיהוד, תרמ"ח (1888).
488	עו—עז. שתי אגרות של ד"ר הלל יפה, תרנ"ד (1894).
492	עח. קול קורא לעלות מפי יוסף ויתקין, תרס"ה (1905).
עט. אגרת הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק מרחובות לאחיו,	
502	תרס"ט (1909).
507	פ. אגרת אהרון דוד גורדון מהגליל, תרע"ב (1912).
519	פא. אגרת יוסף טרומפלדור לחבריו ב"החלוץ" תר"פ (סוף 1919).
522	פב. אגרת חיים ארלוזורוב מתל-אביב לאמו, תרפ"א (1921).
524	פג. מתוך אגרת יהודי תימן לאחיהם שבתימן, תרפ"א (1921).
537	ציונים ביבליוגרפיים.
557	מפתח שמות האנשים והמקומות.

מבוא

הקשר בין ארץ-ישראל וקבוצי ישראל בגולה לא פסק גם לאחר חורבן הבית וביטול המלוכה. ולא עוד אלא שגם ההגמוניה של ארץ-ישראל לא פסקה אלא נמשכה דורות הרבה לאחר החורבן. הקשר בין המרכז והתפוצות הפך לקשר שבין „שאר ישוב“ לעדות-גולה. אל „שאר ישוב“ זה הצטרפו בכל דור ודור אנשי „שאר ישוב“, שתעפילו לעלות בתומה וגבלעו בין שרידי הישוב בארץ ונעשו לבשר מבשרו. קשר זה כמה ניבים לו, והחשובים שבהם שלשה: שליחי ארץ-ישראל, עולי-רגל לארץ-ישראל, ואגרות שכתבו יהודי ארץ-ישראל לאחיהם שבגולה. שליחי ארץ-ישראל הביאו בפיהם את בשורת ארץ-ישראל החיה לפנות גידחות, עולי-רגל שזכו להגיע לארץ ולחזור לארצות-מוצאם סיפרו מה שראו בעיניהם ושימשו עדי ראיה למה-שנשתייר בארץ-ישראל מתפארת ימיקדם. אולם חשובה משניהם האגרת, שכן חדרה האגרת למקומות שהשליחים לא יכלו להגיע אליהם. האגרת ניתנת להכתב בהעתקות מרובות ע"י הכותב, ואף המקבל יכול להעתיקה ולשלחה למקומות אחרים. לא תמיד יכלו שליחים לצאת, ואילו אגרת ניתנת להשלח בכל אניה המפליגה מחופי א"י ובכל שיירה המפליגה דרך המדבר. עולי-הרגל אף הם לא היו מרובים, ולא כולם זכו להגיע למחוז-הפצם או לחזור למקום מוצאם, ואילו אגרת שאבדה, כותבים אחרת במקומה. אגרות ארץ-ישראל שימשו איפוא ביטוי מובהק ביותר לדבריו של מי שזכה לישב לפני ה' בארץ-החיים.

מרובות ושונות הן האגרות שכתבו יהודים מארץ-ישראל לאחיהם שבגולה: אגרות יחיד ואגרות קבוצים, אגרות נוסעים ואגרות תושבי א"י ותיקים, אגרות עולים ואגרות עולי-רגל, אגרות שיש בהן תיאור, חיי יומיום ואגרות שיש בהן תיאור מאורעות יוצאים מגדר

הרגיל (רעש, מגפה, בצורת, מלחמה, מרידה, מושל אכזר), אגרות לקרובים ואגרות לקהלות, אגרות בשורה ואגרות בקשת סיוע, אגרות יהודים-סתם ואגרות בני כתות מיוחדות. הצד השווה שבהן שכולן נכתבו ע"י אנשים שקיימו מצות ישוב ארץ-ישראל בגופם. לפיכך אין באגרות דברי עיון אלא הדימעה, לא הטפה לרעיון אלא קול המציאות, לא דרושים בשבחה של ארץ-ישראל אלא ארץ-ישראל עצמה, לא ישוב הארץ כאידיאה אלא כחוויה אישית. ואף צורת הדברים כך, צורת בטוי בלתי-אמצעי, צורת השיחה שבין איש לרעהה, קטעי-חיים שנתגבשו באגרת בשעת מעשה או סמוך למעשה; אין באגרות תיאורים כלליים מספמים כמו בכרוניקות אלא פרטי-מעשים, שדוקא מצרופיהם בוקעת ועולה התמונה האמיתית של פני החיים, לא מאורעות סתם אלא מה שאירע לכותב, לפיכך אין באגרות מהדגשת הצבעים הורודים, מהבלטת השבח והעלמת הגנאי, אלא בבואה של ארץ-ישראל כמות שהיא, אור וצל משמשים כאן בערבוביה, אלא שגם מבעד תיאור הצד האפל, נשמעים תדיר רחשי נפשו של הכותב: חביבין עלי יסורי ארץ-ישראל.

ומאחר שארץ-ישראל רחוקה ריחוק-מקום ממרכזי היהודים בגולה — ובדורות הראשונים רחוקה פי כמה וכמה — צריך היה הכותב להציג את ארץ-ישראל בפני מקבל האגרת בארץ זרה ורחוקה ושונה בתנאיה. יתר עליו העולה שבא זה מקרוב וזכר עוד כיצד דימה לו את א"י לפני עליתו והשוה את דמיונו למה שמצא בארץ, הכרח היה לו לספר לקרוביו ולאנשי-שלומם בגולה מה במציאות מתאים לחלומם ולדמיונם, מה עולה על הדמיון ובמה הכזיבה המציאות את משא-הנפש.

קובץ של אגרות ארץ-ישראל לארצות הגולה הוא איפוא מעין תמצית תולדות הישוב היהודי, וביחוד יש בו תולדות שרשרת הנסיונות לחדש ולהרחיב את הישוב. יש כאן, איפוא, מעין היסטוריה בתמונות, וכשם שלעתים אנו מוצאים בתמונת מאורע בודד בבואת תולדותיו של דור שלם, כך צורות באגרות אלה תולדות הישוב בארץ לכל צדיהן וקורות העליה לתוכה מדור דור. העולה מתאר באגרתו לקרוביו או לאנשי-שלומם את דרכי העליה, את הארצות והימים שבהם עבר, את קהלות היהודים שראה בדרכו, את האגיות על

חובליהן ונוסעיהן, את הסכנות בדרך בידי שמים ובידי אדם: סערות, שודדיים, לסטים המשוטטים בדרכים, רבייחובל עריצים, חמרים אֶנְסִים וכו'; ובעברו לתאר את שעת הגיעו לארץ, הוא מדגיש את התרגשות לבו למראה הארץ וביחוד למראה ירושלים, את יסורי־נפשו למראה החורבות, את קבלת הפנים, את ימיה הסתגלות; ומשפך את לבו, הוא זוכר שעליו לקרב את מציאות הארץ שהוא זכה לראותה בעיניו לדמיון קרובו היושב במרחקים, והוא עובר לתאר את הארץ כמות־שהיא, רוחניותה וגשמיותה, עניני מדינה ועניני כלכלה, חול וקודש: מאכלות ומלבושים, פירות וירקות, דירות ומחירים, אקלים ובריאות, מספר התושבים וגודל הבניינים, מסים וכופר־דרכים, מלאכות ופרנסות, יחסי השלטונות והעריבים, מנהגים ועדות, אגדות ומעשיות, מקומות קדושים וקברי־צדיקים, ישיבות ובתי־כנסת, חכמים ורבנים, כתבי־יד וספרים, תורה וחכמה, מדות ומוסר.

רבים מבין העולים מעלים על הכתב את הזדעזעות נפשם בשעה שדרכו בפעם הראשונה על אדמת ארץ־ישראל, ומבטאים אגב־כך את הרגש הכפול שבלבם: חדוה על הזמנה לעמוד בא"י וצער למראה החורבן ומיעוט הישוב. הרמב"ן שתיאר באגרתו לבנו את שפע יבול הארץ באמרו "ופרי הארץ לגאון ולתפארת ופריה ותבואתה מרובה ועדיין היא זבת חלב ודבש ליושבים", מוסיף מיד: "דמיתוך הורתי ליולדת שמת בגת בחיקה והחלב בשדיה ולמכאובים ותניק את גורי הכלבים"; ר' יצחק לטיף שעלה לארץ מאיטליה במאה ה־ט"ו, בכתבו על רגע בואו לירושלים, אומר: "לבנו חלוק בקרבנו אם לעלוז כהלל לה' על הגעתנו לשלום או למרר בכבי", ובתארו את יפי הארץ ה"מעוטרת בפירות לא ראיתי כהנה לשבת", הוא מוסיף: "תנחומים של הבל תנחמנו בראותנו שבה הארץ ויופיה, כי מה יתרון ליופי הדום כסא ואין רגלי מלך שוכנים בו, ומה הנאה בשולחן מעוטר ובנים מוגלים מעליו"; ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה שנכנס לארץ מהצפון, מסוריה, מביע את הרגש הכפול הזה בהגיעו לצפת בדברים אלה: "ונפלתי על הארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר... ובראותי חורבות גדולות בצפת... צעקתי: הוי ואוי ואבוי, אדוני, עד מתי לא תרחם יהודה... ועל כל זאת ברכתי את ה' בשמחה ובטוב לבב, נתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות".

עולים אחרים ראו בשעה הראשונה את האור בלבד. תלמידו של ר' אברהם רויגו מתאר את כניסת שיירת רבו לירושלים בדברים קצרים ונמרצים: "ויהי לעת ערב היה אור לנו וראינו מרחוק מחמד עינינו היא עיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו"; חסידי ליטא הרגישו ביום כניסתם לארץ: "זה היום קיונו לו, נגילה ונשמחה בארץ המדתנו, תבנת הלבבות, משוש הרעיונות, הקדושה בכל מיני קדושות וכל מיני פירות ושאר תענוגי בני אדם, אשר המצוות התלויות בהם"; ד"ר אליעזר הלוי הרגיש בכניסתו לצפת שאליה בא מסוריה: "הנה זכיתי עתה להיות בארץ הנבחרת אשר עיני כל עמנו כלות אליה". ובכניסתו לירושלים אחרי תלאות והרפתקאות: "ועתה ב"ה הנני בעיר אשר נכספתי אליה ימים רבים, והמחשבה הזאת היא תנחמני על כל הצרות אשר עברו עלי בדרך". אבל מאלה מתפרצת מלבו האנחה: "אהה, דרכי ציון אבלות!".

יכך ראה זאב יעבץ חטיסטריון-חמשורר את ירושלים ראייה ראשונה: "נשקפה אלי חומת ירושלים האבלת והקודרת. כאלמנתו של מלך, אשר בגאון תפארתה היא אפילו כשהיא שוממה, היתה עיר אלהים בעיני, לפני גדולתך אעמוד ואבהל' המו מעי בקרבי, עוד גדלת, עוד רוממת, אך מה שוממת! ציון מדבר היתה, ירושלים שממה, קראתי, ולבי ובגדי היו לקרעים. באתי בשער העיר ירושלים. ה' אלהים! מי אני כי הבאתני עד הלוך, כמה גדולים וטובים כלתה נפשם לבוא הנה, ולא זכו, ואני הנה רגלי עומדות בשעריך ירושלים, בגיא החזיון שכל החושים נתנבאו עליה, שכל החושים עמדו ממנה".

כמעט כל העולים, שבלבם נחרתו עמוק-עמוק קינות החורבן, נפתחו למצוא בארץ ש פ ע ש ל פ י ר ו ת טובים, ובאגרותיהם הם ממתינים להביע את התפעלותם על כך. כבר נזכרו לעיל דבריהם של הרמב"ן ור' יצחק לטיף בענין זה. ר' עובדיה מברטנורא כותב בסוף המאה ה־ט"ו: "וראיתי פה בירושלים כמה מיני פירות שאינם נמצאים במחת ההוא... והארץ עדיין טובה ורחבה ושמנה"; בדור שלאחר זה כותב יהודי ספרדי פשוט, שמואל נ' פיגו: "והארץ היא טובה ורחבה... שבעה בלחם ובבשר וביין ובפירות"; בראשית המאה ה־י"ז כותב מצפת ר' שלמה שלומיל בעל שבחי הארץ: "ואני כשראיתי השפע הגדול הנמצא בארץ הקדושה וראיתי שכל טובה אוכלים אותה אומות העולם

וישראל הם מפורזים ואין להם זכות לאכול מפריה ולשבוע מטובה, בכיתי בבית גדולה ואמרתי: מי יתן והיו אחינו בית ישראל יודעים המעשר לבד מהשפע והטובה והשובע הגדול שנמצא כעת בארץ ישראל; ר' יוסף סופר כותב באמצע המאה ה"ח: „וכל מיני פירות יש לרוב, שלא ראיתי מיום עמדי על דעתי“; זאב יעבץ כותב בסוף המאה ה"ט למראה פרדסי יפו: „הפרדסים הרעננים האלה מגדלים פרי הדר — אתרוגים, קטרוגים ותפוחי-זהב — להרנין לב ולמשיבת נפש. ועל נפשי העיפה עלה כטל של תחית בראותי כי עלומי עולמים לארצנו, כי לא סר כחה ולא נס ליחה... הסירי אמי צעיף אלמנותיך וראו בניך, מה יפית ומה דשנת, עודך בריאה ומלאה, עוד רב דבשך וחלבך להניק את בניך ולהחיות עם רב“.

אחד המוטיבים העיקריים באגרות ארץ-ישראל מכל הדורות הוא הקריאה לעליה. באמת אפשר לומר שכמעט מכל אגרת שנכתבה מארץ-ישראל נשמע הד הקול הקורא לעלות, שהרי אם הכותב מתנה את שבחי הארץ, את קדושתה או את שפע פירותיה, הרי ממילא הוא קורא בזה את אחיו לבוא אל הארץ, לשבוע מטובה ולהתחבש מקדושתה. הוא רוצה לנפות את אחיו במה שזכה הוא עצמו, ואפילו בשעה שהוא בזכה על יסורי א"י נשמעת תמיד מתוך דבריו נימה של שמחה על שזכה להתייסר ביסורי א"י ולא ביסורי גלות, ודבריו עשויים לעורר רגש של קנאה בלב מי שלא זכה, אף אם הכותב לא נתכוון לכך. אולם יש שהכותב לא הסתפק ברמיזה אלא קרא בפירוש: בואו ועלו! קריאות כאלו הגיעו אלינו באגרות א"י מכל דור ודור:

בדור הראשון להתישבות הקראים בירושלים, במאה התשיעית, קורא אחד הקראים באגרתו לתפוצות הגולה לעלות ולהתישב בירושלים ושוען גר „הנבליים אשר בישראל מדברים זה לזה אין עלינו לבוא לירושלים עד שיקבצנו כאשר השליכנו“. אף הוא מלגלג על האומרים: „איך אלך אל ירושלים מפחד שודדים וגנבים ומאין מחיה בירושלים“ ותובע מהם ליקח מוסר מהגויים: „והלא עמים חוץ מישראל באים מארבע קצוות אל ירושלים כל חדש וכל שנה, ליראת אלהים, ומה לכם אחינו בני ישראל כי אינכם עושים גם כדת עמי הארצות לבוא; ובדור שלאחריו קורא ראש הקראים סהל בן מצליח: „הקבצו לעיר הקודש וקבצו את אחיכם“; יהודי ספרדי פשוט כותב לקרובו בראשית

המאה השש־עשרה: „עד מתי תהיה ישן ולא תקוץ משנתך לאמר קומי ונעלה ציון, ומאד תמהנו עליך איך לא נתקנאת בכל משפחתך בית אבא, כי כולם עלו ויהי אלהים עמם לא עזבם ולא ינטשם... קום והזדרג... אני מבקשך ומתחנן לפניך... שתעשה בכל יכלתך לעלות אל המקום הקדוש הזה... עלה והצלח ובא ברוך השם ושים מגמתך לבא לארץ הקדש“.

ר' שלמה שלומיל הנ"ל מעורר, באגרת מצפת בראשית המאה ה־17, את האמידים לעלות ולהתישב בארץ: „מי שזכה מהשם יתברך לקבוע דירתו בא"י ויש לו מעט ממון שיוכל להתפרנס, אשריו ואשרי חלקו, שיוכל לקנות לו חיי העולם הבא... ויכול גם כן להתענג על ה' ולעודן את נפשו במרעה הטוב והשמן לאכול מפריה ולשבוע משובה“. ולרב שאין לו להוצאות־הדרך, הוא מיעץ „שיסבב כל קהלות יעקב שבפולאניאה וריסא ופיהם וידרוש בכל קהלה וקהל ויבקש מהם עזר וסמך עד אשר יהיה למעלה כבוד תורתו מאה ושלשים טליר להוצאות הדרך“. אף הוא מספר באגרת אחרת, שבין התפללות בצבור שמתפללים אנשי צפת בימים מיוחדים „מבקשים רחמים על הספינות ובני אדם הבאים לא"י בין בים ובין ביבשה, שהקב"ה ינהלם ויגחם למחוז תפצם על מי מנוחות וינהגם ברוחו הטוב ויצילם משודדים ומלסטים ויביאם לארץ הקדושה“.

ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה, לאחר שהוא מספר באגרתו לבניו כיצד התגבר על כל המכשולים בעלייתו מסיים: „הכלל, שומר מצוה לא ידע לאיש שום סיבה המונעת, כל זה תגידו לאשר בדעתם ליסע לירושלים“; מחדשי הישוב העברי בכפך יאסוף קוראים באגרתם: „מי האיש החפץ לגור בארץ במקום הקדוש הנזכר, יעלה ויבוא ויטה אהליו“; ר' אברהם גרשון מקיטוב כותב לגיטו הבעש"ס: „שמך כבר נודע בשערי ירושלים, והחכמים שבכאן בקשו ממני שאכתוב לך לזרז לקבוע דירה“; שנים אחדות אחר כך כותב בן־גלילו ר' יוסף סופר באגרתו: „ומי שאומר שאינו טוב להיות בא"י בחי"ס, הם מוציאים לעז על א"י כמו מרגלים“ (וכותב אגרת זו ראה בשנה הראשונה לשבתו בצפת את הרעש הכפול בצפת ואת מגפת הדבר בכל הגליל). אותו ר' יוסף סופר מספר באגרתו, שבשעה שביקשו חכמי קושטא לעכבו שם מתוך הבטחה שיפניה ריוח הגון, השיב להם: „תמיה גדולה

עליכם, על חכמים גדולים, וכי אני באתי להרויח ממון? הלא לא באתי אלא לילך לא"י הקדושה ולא לאסוף ממון".

ר' מנחם מנדל מפרמשלאן שעלה לא"י בשנת תקכ"ד (1764) מוכיח באגרתו את אחיו בדברים גוקבים: "הנה עד מתי אתה יושב בחו"ל ואתה שומע לקול המדברים סרה על ארץ הקודש הזאת... עליה צריך להתפלל תפלות הרבה להרגיש קדושתה": ר' ישראל מפולוצק שעלה בשנת תקל"ז (1777) בראש שיירה של שלש מאות נפש מחסידי ליטא, לאחר שהוא מספר באגרתו על ספינה אחת של העולים שנטרפה בסערה בים השחור, מזדרז להוסיף תוך כדי דיבור: "אבל על דרך הטבע אין שום סכנה ומיחוש... כל זה הודעתי נאמנה לכל אשר סיפק בידו לעשות לנסוע הן בדמי עצמו או אחד מאחיו יגאלנו"; אף הוא מתאר באגרתו כיצד נצטרפו לשירותו אנשים שלא נמצא בידם הכסף הדרוש להוצאות הדרך ולמחיה: "ולא החזקתי מעולם את מי אשר אין בידו לעלות, כי רובם לא הכרנו כלל, כי אם ויעפילו לעלות בהתלהבות לבם לעלות לארץ הקדושה".

מחוג חסידי ליטא נשתיירה בדינו אגרתו הנפלאה של ר' אברהם מקליסק, "לכל שואל ומבקש לשכון כבוד בארץ הקדושה". באגרתו זו אין הוא מעלים את קשיי ההסתגלות בארץ החדשה: "כמה היפוכים וגלגולים ומאורעות עידן ועידנים יחלפו על כל אחד מבאי הארץ עד כי מתדיר ליה בה ורצה את אבניה ואת עפרה יחונן ואוהב חורבות שבארץ ישראל בפלטין שבחוץ לארץ... לא לקלים המרון לא יום ולא יומיים לא חדש ולא שנה כי אם ברבות השנים עד יעברו ימי הקליטה... כל הבא אל הקדש פנימה צריך מחדש עיבור ויניקה וקטנות...".

ראש שיירת העולים מתלמידי הגר"א מעורר באגרתו את האמידים לעלות: "מי שיוכל להתפרנס בריוח בכאן מקרן מעותיו שבחוץ לארץ, אוי יוכל לישב כאן בשלוח ובשקט ולקנות שני עולמות, אגרתם הכללית של תלמידי הגר"א מצפת היא כולה שירייהלולים לישיבת א"י מבחינה רוחנית וגשמית: "אמת מה נהדר ישיבת הארץ הטובה... זיו הדר ישיבתה וחליכתה... גם בחורבנה אין דמיונה, בשממותה אין כמותה, בשלוותה אין דכוותה, טוב עפרה ואבניה, טוב תבואתה ופירותיה וירקותיה, טוב זכות אוירה, טוב השגת תורותיה,

טוב ריבוי מצוותיה, טוב טהרת קדושתה", חנתפלא אם אגרת כזו שנדפסה בשעתה עוררה מאות אנשים מליטא לעלות לא"י ולקומם את ישובה?

שרשרת ארוכה זו של קריאות לעליה הבוקעות מאגרותיהם של היושבים בארץ נמשכת עד דורנו. ארבע שנים אחרי שקרא ויתקין באגרת מיוחדת את צעירי ישראל "לבוא ארצה ישראל לעבד אדמתה ולהתישב אחרי כן על הקרקע", כתב הרב קוק באגרת לאחיו: "מי יגלה גלי העפר מעל הלבבות האטומות ושאר אדמת עפרות הגלות המנוולת, וינערו חצנם ממנה ומכל קסמיה, ביחד עם כל עלבונותיה ורציחותיה ויבואו לארץ חיים, להקלט אחד אחד, להבנות בארץ חיים; שנתיים לאחר שכתב יוסף טרומפלדור להבריו: "הארץ בוכיה לתלוצינו כי אינם", כתבו היהודים התיכונים שזכו להקלט בארץ לאחיהם שבתאימן: "ראינו לעורר אתכם מתרדמתכם, שראינו שבשבע שנים האחרונות כמעט נפסקו העולים מתימן, ולא נאה שידיכם הסהורות לא תשתתפנה בבנין הארץ ג"כ עם האחים הבאים ממזרח שמש יעד מבואו, ולא נאה שתשארו בבתיכם היפים לחכות ולעמוד מנגד מי נוצח, שעל זה צרה הגביא חגי והרעים בקולו האדיר על כית ישראל באמרו: העת לכם לשבת ספונים והבית הזה חרב. עלו החר והבאתם עץ וכנו הבית וארצה בו ואכבדה אמר ה'... בשנים האלה האחרונות רבו העולים לא"י במסירות נפש כמש, ותשוקת עם ישראל לארצו עברה כל גבול. והאמת היא, כי חובה מוטלת על כל יהודי לעלות ולחיות בא"י היכא דאפשר, בו בזמן ששעריה פתוחים ובו בזמן שזרועותיה פתוחות לקבל את בניה".

הצד השווה שבכל הקריאות הללו, שמחן גשמע קול המציאות; לא באמצעות רעיון מופשט בא הכותב אלא בכוח המופת החי, לא "לכו ונלכד" אלא: בואו והצטרפו אלינו היושבים עלי קרקע כאן, ואף על פי שאנו מתייסרים ביסורי ארץ-ישראל, אין אנו טועמים טעם עלבון גלות, יש שחר לסבלותינו. הקריאה לעליה הבאה מא"י אינה בקשה אלא תביעה. קול התביעה גשמע בכלל מאגרות ארץ-ישראל, אפילו בשעה שהן באות לבקש סיוע ותמיכה. ולא משום היקרות שהיתה בהם ביושבי ארץ-ישראל, אלא בכוח הכרה נפשית עמוקה שהם המעטים המקיימים מצות ישוב ארץ-ישראל בגופם שקולים כנגד

רבבות יושבי גולה, שהם שומרים על הגחלת-שלא-תכבה; לא תביעה בוכות עצמם אלא בזכות הארץ שעל חורבותיה הם מופקדים.

תביעה זו נשמעת כבר באחת האגרות הראשונות מארץ-ישראל שנשתיירה לפליטה. כשרוצים בני ירושלים שיהודה בן טבאי יחזור לארץ ממצרים, הם שמים בפי "ירושלים הגדולה" את השאלה "לא לכ" סגדריה הקטנה": "עד מתי ארוסי יושב אצלכם ואני יושבת עגומה עליך?" אלף ותשע באות שנה אחרי כך שמים העולים תלמידי הגר"א בפי ארץ-ישראל את השאלה הנוקבת: "ומדוע עתה אני שחרחרת... שכולה וגלמודה, הלא אני ארץ חמדה... מדוע אני משופלת לכל דבר שבקדושה להיות אחרון באחרונים ולא ראשון בראשונים?... וכי מכל רבבי רבבות טרדות המקיפין לכל מארי דעסקא, מארי דסתורתא, קשה בעיניהם ליתן חלק ופנאי על העניה הלזו... הלא היא אמכם שורש נשמתכם, וכי מכל אלפי אלפים אשר תולכים לריק בלי הכרח צרככם. קשה בעיניכם לאשוויי האי ארעא קדישא כאחת ממותרות פרנסתכונ?" ולא בוכות עצמם תובעים יושבי ארץ-ישראל אלא בזכות הארץ שאת חורבות חומותיה הם שומרים, ושאת הדרך אליה לעולים הבאים אחריהם הם סוללים. עוד באגרת בקשת-עזרה מהמאה האחת-עשרה כותבים אנשי ירושלים על עצמם: "כי על מנת כן ישבו עם בני ישמעאל בה... למען לא יזיקו הבאים אליה" ושהם מקבלים על עצמם את עול המסים הכבדים "למען לא יתפשו העולים אל עיר הקודש באימות פתקי חמס"; אנשי צפת המבקשים באגרת מראשית המאה השבע-עשרה את יהודי אפריקה הצפונית לסייע להם לפדות את עצמם מעול חובות ורבות, מדגישים: "כי לולי התמהמהנו... מפאת גע הרבית שקבלוהו עליהם ועל צוארם למען לא יהרב הגליל בימינו, כמעט כבתה גחלת ישוב ארץ ישראל ח"ו, כי לא נשאר בלתי העיר תואת, כי בירושלים... מתי מספר, ובכל יום קמים עליהם"; ר' שלמה שלומיל הג"ל שעלה לצפת סמוך לאותו זמן, מודיע באחת מאגרותיו שאנשי צפת מתפללים תפלה קבועה: "ואל יגרמו עוונותינו לצאת מארץ חמדה טובה ורחבה בעבור פרוסת לחם... עשה בעבור קדושת א"י שלא תשאר חריבה ושממה בלי יושב"; כשנפגע הישוב היהודי בצפת פגע על פגע בשנות תקצ"ד–תקצ"ח (1838–1834) ע"י מרידות, שוד, מגפות ורעש, והשרידים שנשארו לפליטה אינם יכולים לעמוד

עוד בנסיכון ונותנים דעתם לעזוב את העיר, מסביר להם מנהיגם ר' אברהם דוב מאברושש "כי מחויבים המה לשבת תחתם במקום הזה ויעבר עליהם מה, כדי להחזיק את ישוב העדה הזאת על כנה". ד"ר אליעזר הלוי, המודיע על כך באגרתו מצפת, מוסיף: "והיהודים המה מלומדים במכות כאלה... ורובם יבהרו יותר לסכן את נפשם באלף סכנות יום יום מעזוב את הארץ הקדושה".

אנשי ארץ-ישראל אינם מסתפקים בקריאה לעליה, אלא גם משתדלים באגרותיהם להדריך את העולים ע"י עצות מועילות. אבאזר שעלה לא"י מאיטליה כדי ללמוד תורה בבית-המדרשו של ר' עובדיה מברטנורא, מבטיח בסוף אגרתו משנת רנ"ו (סוף 1495) שישתדל להוסיף ולכתוב "וליהודיע כפי מיעוט שכלי המנהג אשר ראוי להתנהג בדוגמאות (באניות) והדברים הצריכים לכל מי שיבא הנה"; כמעט כל האגרות שנכתבו מא"י במאה החמש-עשרה והשש-עשרה כוללות ידיעות מפורטות על המלאכות שאפשר להתפרנס מהן בארץ. ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה מביא באגרתו עצות טובות לעולים על דרך העליה ועל אפן החלפת הכספים שלא יפסידו. אותו כותב אינו מעלים את קשיי ההסתגלות לתנאים החדשים, אבל מציין בשמחה את אפשרות ההתגברות עליהם: "מתחלה היה קשה לי כמות לישב על החמור, אשר לא נסיתי מעולם, ועתה תהלה לאל למדתי היטב לישב". בדומה לזה כותב ר"ר אליעזר הלוי למעלה ממאתים שנה אחר כך: "במעלה ההרים לא עצר החמור כוח לשאת אותי, ובמורדותיהם לא עצרתי אני כוח לשאת את תנועת המרכב, על כן הלכתי רגלי כל הדרך וחניא לרגלי החמור, במלונים אשר עמדתי להנפש בהם בקשתי אכל ולא מצאתי בלתי אם לחם יבש וחלב חמוץ פעם אחת ביום, ובכל זאת הייתי שמח בלבי על אשר נסיתי לבוא אל אחוזת אבותי".

סיבה עיקרית למניעת עליה שימשו השמועות באירופה על רשעות הערבים. ולפיכך כוללות אגרות רבות שנכתבו מא"י בדורות שונים ידיעות מרגיעות בענין זה, אין הכותבים מעלימים את דבר עושק השלטונות ועריצות המושלים והאגרכיה המשפטית, אבל מדגישים באגרותיהם שהתופעות הללו פגעים כלליים הם ופוגעים ביהודים ובלתי-יהודים כאחד, שאין השלטון מפלה לרעה את היהודי ושבלב התושבים הערביים אין שנאה מיוחדת ליהודים. באשר הם

יהודים. במיוחד מדגישים הכותבים שאין כאן בוז ליהודי ולאמונתו. בוז שצרב בנפשותם בימי שבתם בארצות הנוצריות; ובהתפעלות הם מודיעים שהערבים מעריצים מקומות קדושים ליהודים ומקירים קברי צדיקים יהודים.

ר' יצחק לטיף כותב באגרתו מהרבע האחרון למאה החמשה עשרה: „הערבים שלמים הם אתנו, לא יכו לעולם ולא יבזו“; סמוך לאותו זמן מודיע ר' יוסף דמונטניא באגרתו מירושלים: „בדרך תיגנו לפעמים על השדה בין הרבה ישמעאלים ולא שמעתי איש שפצה פיו לרע“; שנים אחדות אחר כך, בשנת רמ"ח (1488) כותב ר' עובדיה מברטנורא באגרתו הראשונה מירושלים: „מן הישמעאלים אין גלות ליהודים כלל במקום הזה, והלכתי בכל הארץ לארכה ולרחבה, ואין פוצה פה ומצפץ“; תלמידו של ר' עובדיה מברטנורא הנ"ל, המתאר באגרתו את הענשים שמטילים השלטונות, מוסיף תוך כדי דיבור: „וזה הוא דבר כללי, משפט אחד יהיה ליהודים ולערלים ולישמעאלים, אבל לא ישנאו ליהודים לחרף ולגדף כמו בארצכם (איטליה)“; ר' ישראל מפירושא כותב באגרתו מהרבע הראשון למאה השש-עשרה: „וכשאדם מכניע עצמו, אז יוכל ללכת בכל המקומות לסחורה ולעשות חנות בשוק כמו ישמעאל, ואין פוצה פה ומצפץ“; סמוך לאותו זמן כותב מירושלים ר' שמואל ׳ פיג'ו: „אין לנו כל כך גלות דחוק בכאן“; ובשנת רצ"ה (1535) כותב הסוחר האיטלקי ר' דוד די רוסי מצפת: „פה אין גלות כמו בארצנו, והתוגרמים מכבדים היהודים“; כשבעים שנה אחר-כך כותב מצפת איש מורביה ר' שלמה שלומיל: „לא נמצא אחד מהגוים שיערב לבו לגשת לפני מעמד היהודים במקום שהם מתפללים, או שיפתחו פיהם ללעוג על התפלה חס ושלום, אלא כולם הולכים לדרכיהם ואין פוצה פה ומצפץ, תודה לאל, ואדריבא הם נוהגים קדושה גדולה בקברות התנאים הקדושים ובבתי כנסיות“. באמצע המאה השמונה-עשרה כותב ר' אברהם גרשון מקיטוב מחברון: „הגוים שבכאן אוהבים את היהודים מאד, כשיש שמחת מילה או שאר שמחות, באים הגדולים שבהם בלילה ומשמחין את היהודים ומטפחין ומרקדים בין היהודים, ממש להבדיל כמו היהודים... כשהייתי חתן תורה... באו כל החכמים לשמות עמי, ובאו גם השרים, והיו מטפחין ומרקדין כאחד היהודים ומזמרים שבתות בלשונם לשון ערבי“;

וכן כותב מנהיג סיעת העולים תלמידי הגר"א בשנת תק"ע (1810) שהסעם למניעת העליה מחמת רשעת הגויים בטל "כי ב"ה במאן שלום ושלוח והשקט משום אינו בן ברית".

וכלפי מה שהיה מקובל בין רבים מיהודי ארצות אירופה שארץ ישראל משפלת יושביה, מדגישים רבים מהעולים את טוב אוירה, ובמיוחד אוירה של צפת ואת אריכות ימיהם של תושביה. תלמיד ר' עובדיה מברטנורא הנ"ל, כותב באגרתו בדבריו על צפת: "ראיתי שם זקנים הרבה מאד מששים ושבעים שנה, ובחובם היה זקן בן מאה ושלישים שנה יעודנו באבו חזק ובריא אולם". מאה ועשר שנים אחר כך כותב ר' שלמה שלומיל הנ"ל באגרתו מצפת: "האור הבריא והזך והמים הבריא והמאריכים ימיו של אדם, ועל כן רוב דייריהם... מאריכים ימים הרבה לשמונים, לתשעים ולמאה ולמאה ועשר שנה"; ובראשית המאה התשע-עשרה כותב ראש העולים מתלמידי הגר"א באגרתו מצפת: "מזג האור טוב ויפה מאד, וב"ה אני נתאזרתי בבראות הגוף בארץ הקודש הרבה יותר מבחוף לארץ".

בשמחה מיוחדת מודיעים כותבי האגרות מא"י כל סימן של התרחבות הישוב ושל תקון העלול לגרום להרחבתו. בשנת רצ"ה (1535) כותב סוחר איטלקי ר' דוד די רוסי מצפת: "בירושלים הביאו המים ממעיין אחד אשר בדרך חברון אל המצודה אשר בנו בחר ציון". ושלש מאות שבעים וחמש שנה אחריה, כותב הרב קוק לאחיו: "במצב המושבה (רחובות) מצאנו ב"ה שינוי לטובה לעומת השנה שעברה, בתיקון הובלת מים ע"י מכונה כללית כבערים הגדולות באירופה... ברוך מצייב גבול אלמנה!".

שמחת העליה הגדולה לצפת במאה התשע-עשרה פורצת באגרת של ר' דוד די רוסי הנ"ל משנת רצ"ה (1535): "כי שראו צפת זה עשר שנים ורואה אותה עתה, היא נפלאה בעינינו, כי בכל עת מרבים היהודים לבוא, ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום"; תשעים שנה אחריו מודיע ר' ישעיהו הורוויץ בעל השל"ה בשמחה מירושלים: "תהלה לאל נעשה צר המקום בירושלים, כי קהל אשכנזים... בכל יום ויום מתרבים וכן הספרדים שבירושלים מתרבים מאד מאד, ממש למאות, ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה"; ר' ישראל מפולוצק, שעלה בראש השיירה הגדולה של חסידי ליטא,

מרינו באגרתו משנת תקל"ח (1778): „ארץ הקודש, מקום אשר חללו אבותינו, כולם הלכו ונדדו ונשאר המקום מאין יושב חרב ושם מבלי בנים, ועלה שם שמיר ושית ואנו ואבלו פתחיו וכעת חופיע שפע ברכה וחנינה, שילד גוי פעם אחת“; כנוצא בזה מבשרים באגרתם תלמידי הגר"א ארבעים ושתים שנה אחר כך, ונותנים בפי הארץ את הרברים האלה: „עתה ברוך המקום המרחם על הארץ, ופקד אותי בקיבוץ בנים... מסרו נפשם עבורי ובי הם חונים... לא הוי בארעא דישראל מיומין סגיאין“; שני דורות אחריהם כותב זאב יעבץ באגרתו הראשונה מארץ-ישראל: „התבוננתי בירושלים והנה ראיתי בה תחילה לקבוץ גלויות, כי כמעט אין קהלה חשובה בכל גלויות ישראל אשר לא באו אנשים ממנה לשבת בירושלים“.

ומה רבה שמחת העולים למראה כפר עברי בארץ. תלמידי ר' חיים ן' עטר מודיעים בשמחת-נפש באגרתם משנת תק"ב (1742) שמצאו בכפר יאסיף „כמו עשרה בעלי בתים, והם יושבים בטוב ובחירות גדולה ומלאכתם היא זריעה וקצירה... ואין להם שום גלות, ממש כמו שהיינו מקדם בחירות ובשלוח גדולה“. וכמאה וארבעים שנה אחר כך יכול היה יחיאל מיכל פינס להודיע באגרתו: „ומשם יצאתי לראות הנחלה פתח-תקוה אשר קנו אחינו בני ישראל מהונגריה. הנחלה תהיא טובה ודשנה מאד, והאנשים יעמלו בזעת אפם להכין ישובם שמה... וחבת ארץ הקדש מטרם, ואינם חסים על יגיעם ועמלם וכספם“. לא עברו חמש עשרה שנה מיום שכתב פינס את אגרתו, וחלל יפה יכול היה לכתוב לידידו בשנת תרנ"ד (1894): „אין לי עוד חפץ ברוסיה, ואירופה נראית כה קרה, כה זרה, ופה אתה כמדת מה כמו בבית. לו היה קצת יותר סדר ופחות קדחת... יש פה פועלים יהודים ממש, יש בדוים יהודים ואפילו שוודים יהודים יש, ויש יהודים שאינם יראים מפני הבדוים, יש יהודי פלה, יהודי כורס“.

העולים שבאו מארצות אירופה, בעלות הנמוסים החיצוניים המפותחים, מביעים באגרותיהם את רגשי התפעלותם למראה פשוטות החיים בארץ, ומתוך דבריהם ניכר שהם מוצאים סיפוק לרוחם בפשטות זו ושבעזבם את ארצות מוצאם רצו גם לעזוב נמוסי-הדר והליכות-שוא ולעבוד לצורת-חיים פשוטה, להליכות-תום ומעגלי צדק. עולת מארץ מורביה כותב באגרתו מצפת בראשית המאה השבע-עשרה

על חכמי צפת „שאין חכם מתביש לילך הוא בעצמו לשאוב מים ולהביא כדו על שכמו או לילך על השוק ולקנות הלפת והירקות והמלת והפת והשמך, וכל צרכי בית עושה כל אחד לעצמו“; ותלמידו של ר' חיים ן' עטר בעל „אור החיים“ כותב באמצע המאה השמונה עשרה באגרתו מעכו על אנשי כפר יאסיף: „שאינם לובשים מלבושים טובים, כי אם מלבוש אחד בין בשבת ובין ביום טוב. וזה מפני שאינם מבקשים כבוד לגפשמ“; תשעים וחמש שנה אחר כך כותב ד"ר אליעזר הלוי: „שוכחים כאן את כל הדאגות אשר מלאים אותן באירופה להיות הן כבוד כמו שרגילים לחשוב שם“.

רבים מהעולים טעמו בבואם לארץ טעם תורה וטעם מצוה בפעם הראשונה, כי הרגישו שכאן חורו לשרשם. הבחור האיטלקי תלמידו של ר' חיים ן' עטר כותב באגרתו הראשונה מא"י שנכתבה בעכו בשנת תק"ב (1742) ששיירת העולים חגגה את חג הסוכות הראשון בא"י „בליל ובאתרוג כנתינתם מהר סיני“; רבו, ר' חיים ן' עטר עצמו, מתאר באגרתו מירושלים את יום הכפורים הראשון שלו בארץ: „וראיתי הארה גדולה בשעת כל נדרי... שלא ראיתי מימי הארה כמותה שעה“. ועל חג שמחת-תורה הראשון בירושלים, הוא כותב: „היתה הארה גדולה אשר כמוה לא נהיתה“. וכן כותב ראש שיירת העולים מתלמידי הגר"א באגרתו מצפת בשנת תק"ע (1810): „וזכינו לטעום טעם כעיקר כמה שאמר חכמינו ז"ל אוירא דא"י מחכים... וב"ה הארץ הקדושה מסוגלת יותר לתורה מבחוץ לארץ... והאמת מתבררת יותר“.

ולפי שהגאולה תבוא בארץ-ישראל וכותבי האגרות היושבים בא"י רואים את עצמם קרובים למקום הגאולה, הם מזדרזים להודיע לחוץ לארץ על כל סימן גאולה. כשהתחיל להבהיק אור גאולה בימי תיאודוסיוס השני באמצע המאה החמישית, מודיעים יהודי הגליל על כך מיד לתפוצות הגולה: „דעו כי קץ זמן גלות עמנו הגיע ויום קברך שבטינו בא... מהרו לבוא לירושלים לחג הסוכות, כי מלכותנו עתידה להתכונן בירושלים“. בדור כבוש ארץ-ישראל ע"י התורכים, אין כמעט אגרת מא"י שאין בה ידיעות שונות על סימני-גאולה שנראו בירושלים. מאותו טעם מרובות הידיעות על מציאות עשרת השבטים באגרות א"י מסוף המאה החמש-עשרה וראשית המאה השש-עשרה, ידיעות

שהשפעתן על יהדות אירופה היתה מרובה מאד. בכל פעם שהגיעה לירושלים ידיעה קלה על מלחמות הפלשים בנוצרים שכניהם בחבש, חזדדו מיד להודיע על כך בפרוטרוט לתפוצות הגולה. אלה מקצת הענינים שעליהם כתבו יהודי ארץ-ישראל לאחיהם שבגולה בכל דור ודור; מקצת הענינים ולא כולם, ללמדך שאגרות א"י, אף על פי שנכתבו במקרים רבים בחפז, בשעה שעמדה אניה של עולי רגל נוצרים להפליג לחו"ל (על כך מעידים הסיומים בשולי האגרות: "מנחיצת הטועים", "בנחץ", "נחוצ", "על הלחץ") מלאות וגדושות קסעיהיים נאמנים של אבותינו שישבו בארץ בדורות הקודמים וסללו בחייהם ובמעשיהם את הדרך לבן ולבניו. רבות מאגרות א"י יכולות היו להסתיים בדברי אהרן דוד גורדון באגרתו: "עוד יבוא יום ובניך ובנותיך יחלמו חלום... ובאו... ובקשו את פתרון חלומם בארץ אבותיהם, בכל כוח נפשם ובכל כוח ידיהם יבקשוהו... כל עבודה בשדה ובכרם יעבדו בבקשם אותה, את פני האדמה יחדשו ואת פני החיים בבקשם אותו".

קובץ האגרות וסידורו

קובץ האגרות המוגש לפני הקורא בזה כולל 83 אגרות שנכתבו בידי יהודים מארץ-ישראל לאחיהם שבתפוצות הגולה במשך 2500 שנה, החל מאגרת ירמיה הנביא בסוף המאה הששית לפני ספירת הנוצרים ועד אגרת יהודי תימן שבא"י שנכתבה בשנת תרפ"א (1921). יש כאן אגרות מסוגים שונים, כפי שכבר נזכר במבוא. במיוחד יש לציין שנכללו כאן אגרות של כל העליות הגדולות לא"י: עלית הקראים במאה התשיעית; עלית רבני צרפת בראשית המאה השלוש-עשרה; עלית גולי ספרד בסוף המאה החמש-עשרה ובראשית המאה השש-עשרה; עלית סיעת ר' אברהם רויגו שבאה בעקבות עלית סיעת ר' יהודה חסיד, בראשית המאה השמונה-עשרה; עלית סיעתו של ר' חיים נ' עטר באמצע המאה השמונה-עשרה; עלית ראשוני חסידי גליציה-וולין באותו זמן; עלית חסידי ליטא בהמון בשליש האחרון של המאה השמונה-עשרה; עלית סיעת תלמידי הגר"א בראשית המאה הי"ט; עלית בני ביל"ו ומייסדי המושבות הראשונות; עלית הצעירים הפועלים המכונה בשם "העליה השנייה"; עלית יהודי תימן; עלית

החלוצים אחרי המלחמה העולמית המכונה בשם "העליה השלישית". יש כאן אגרות של גדולי ישראל ואישים דגולים שעלו לא"י ועליהם השפיעה מאד לבצר את הישוב ולמשוך עולים חדשים, כגון ר' משה בן נחמן, ר' עובדיה מברטנורא, ר' שלמה שלומיל מדרעזניץ בעל שבחי האר"י, ר' ישעיה הורוויץ בעל השל"ה, ר' אברהם גרשון מקיטוב גיסו של הבעש"ט, ר' מנחם מגדל מויטבסק וחברו, ר' אברהם מקליסקא, ד"ר אליעזר הלוי (שהשפיע השפעה עצומה על מונטיפיורי), ר' יהוסף שווארץ חוקר א"י, ר' יהודה אלקלעי, יחיאל מיכל פינס, אליעזר בן יהודה, זאב יעבץ, הרב ר' אברהם יצחק קוק, אהרן דוד גורדון, יוסף טרומפלדור והיים ארלוזורוב.

מרבובות אגרות א"י, ודעת לגבון נקל שאין בקובץ זה אלא מבחר מתוך עשרות האגרות מהמאה העשירית והאחת-עשרה שנתגלו בגניזה בקהיר ונתפרסמו ע"י יצחק מאן וע"י חכמים אחרים, אפשר היה להביא כאן אך מעט מועד. וכן באגרות א"י משנת תרמ"ב (1882) ואילך. אולם היתה השתדלות להביא אגרות מכל דור ודור (שממנו נשתיירו אגרות בכלל) ולהביא אותן האגרות שיש בהן משום בבואה של הדור תחוא בארץ. וכן לגבי כל מאורע חשוב בתולדות ישוב הארץ.

לא הורבאו אגרות אנשים החיים אהנו כיום הזה. וכן לא הובאו אגרות שהוכח זיופן או שיש בהן חשש זיוף (כגון אגרת ר' יצחק הלוי ואגרות ר' אברהם גרשון מקיטוב שנדפסו בספר "גנוזי נסתרות", שהן ודאי מזויפות, ואגרת מנחם החברוני שיש בה חשש זיוף). וכן השתדל המסדר שלא להביא אגרות שעיקרן דברי-מהלוקת. הובאו כאן רק אגרות שנכתבו מארץ-ישראל ולא אגרות-מסע של עולי רגל שחזרו לארצם וכתבו שם את פרטי מסעותיהם (כגון ר' משולם מוולטירה, או אגרות עוליה-הרגל הקראים שפרסם גורלנד). לא הובאו אגרות שהיו מקובלות כאגרות א"י אבל בינתים התברר שלא נכתבו מא"י, כגון האגרת שניתנה ביד עובדיה הגר שנחשבה כאגרת שליחות מא"י, אבל כבר הוכיח מאן שנכתבה בחלב והיתה סתם אגרת-המלצה לקהלות. ומובן מאליו שלא הובאו כאן תעודות או סימני קברים, ואפילו אם הן מבוססות על אגרות עולים ונוסעים. כל האגרות שנכללו בקובץ זה הורקו מכלי ראשון.

היינו מדפוסים ראשוניים, ממהדורות בקרתיות משובחות, או מכתבי יד (במקום שנשתמרו או שאפשר היה להשיגם). וכאן אני מציין בצער מה רבה העזובה בענין זה אצלנו. אפילו אגרות א"י המפורסמות ידועות בעיקר בנוסח משובש, מעתיק מפי מעתיק, בלי שום קפידה ואחריות. אפילו האגרות שנכללו ב"המעמר" ג' של לונדון, נוסחם פגום ומשובש, גם בשעה שהעתיק מעתון גרפס (כגון אגרת בעל השל"ה) או שנאמר שהעתיק מדפוס ראשון (כגון אגרת הרמב"ן).

אגרות אחדות הובאו כאן על פי מקורות בלתי ידועים עד כה; בדפוס או בכתב יד. רוב האגרות הובאו כאן בשלמותן. ורק בארבע אגרות הושמש הטפל והובא העיקר בלבד, ובאותן האגרות צוין הדבר בפירוש בראשן; ההשמטות הארוכות צוינו ע"י קוים מאוזנים, וההשמטות הקצרות בנקודות אחדות. (באגרות מה"גניזה מראות הנקודות שכה"י פגום).

רוב האגרות נכתבו במקורן עברית. האגרות שנכתבו ארמית הובאו במקורן הארמי ובתרגום עברי. נכללו כאן גם אגרות אחדות שנכתבו במקורן עברית, אבל נשתמרו רק בתרגום, והוחזרו כאן למקורן העברי (כגון אגרות ב'—ג' שנשתמרו ביוניט. אגרת ז' שנשתמרה בסורית, אגרת נ"י שנשתמרה בגרמנית) וכן נכללו אגרות מעטות שנכתבו אמנם במקורן בלועזית, אבל נמסרו רק בעברית (אגרות ס"א—ע"ו, ע"ז, פ"א, פ"ב). כיוצא מן הכלל נכללו שלש אגרות שנכתבו אמנם גרמנית, אבל נתפרסמו והשפיעו בשעתן בתרגומן העברי, והן אגרות ד"ר אליעזר הלוי.

המבוא לכל אגרת ולעמים לקבוצת־אגרות, מטרתו להקל על הבנת האגרת. תיארתי את הרקע ההיסטורי של התקופה, תולדות כותב האגרת ודמות־דיוקנו, תמצית האגרת ומטרתה.

בציורים הביבליוגרפיים שבסוף הספר דברתי על מקור האגרת, על המחזורות שנתפרסמו, פירשתי באיור מחזורי בחרתי והסברתי את טעמי ונימוקי בזה.

בהערות פנחתי את כל ראשי־התיבות, הסברתי את המלים הקשות, הוספתי טרנסקריפציה ותרגום למלים הלועזיות, בארתי את הענינים הטעונים ביאור, הוספתי תאריכים לועזיים לתאריכים העבריים, הבאתי מראי־מקומות לפסוקי המקרא ולדברי חז"ל וכו' — אף זה כדי להקל על המעיין.

בשמחה אני מציין כאן את עזרתם של חברים וידידים: מר ג.
אלון סייע לי באגרות התלמודיות; ד"ר מ. הרסום העמיד לרשותי
את המהדורה המדעית שהכין מאגרות ר' עובדיה מברטנורא. פרי
עבודתו הנאמנה, והודות לגדיבות-לבו ימצאו כאן הקוראים בפעם
הראשונה נוסח מדויק מאיר-עינים מאגרותיו החשובות של ר' עובדיה
מברטנורא: פרופ' פ. י. בער סייע לי במראי-מקומות לתולדות
משפחת ו' פיג'ר (עיין אגרת כ"ח); ד"ר ש. ה. ברגמן סייע בכתיבת
המבוא לאגרת א. ד. גורדון; מר מ. הק עיבד אגרות ב—ג'; מר א.
טביב הואיל בטובו למסור לרשותי את כתב-היד של האגרת ליהודי
תימן והרשני לפרסמו (עיין אגרת פ"ג); ד"ר ב. קלאר נתן לי
רשות לפרסם את אגרות ר' חיים ו' עטר שפרסם ואף מסר לידי את
כתב-היד של אגרת אחת שלא הספיק לפרסם (עיין אגרות מ—מ"ב);
מר ג. קרסל סייע לי במראי-מקומות לאגרות ג"ה, ס"ב; פרופ'
מ. ד. קאסוטו סייע לי בתרגום קצת מלים איטלקיות באגרותיהם
של עולי איטליה.
כולם יעמדו על הברכה.

אגרות ארץ-ישראל נתפשטו בשעתן והשפיעו השפעה מרובה.
רבות מהאגרות הועתקו והועברו מיד ליד ומקלה לקהלה ועוררו בכל
מקום אהבת ארץ-ישראל ורצון לעלות אליה ולשכון בתוכה. יש
שאגרת יחיד פשוט מא"י שקולה היתה כנגד כרוזים של קהלות
וחיבורים של אישים מפורסמים. ואני הכותב, זעירא דמן חברייא,
נתעוררתי בימי נעורי לעלות לא"י ע"י אגרת שקבלתי משם. דבר
שזכיתי בו אני, אני אומר לזכות לאחרים בקובץ-אגרות זה. ויהי רצון
שיעוררו אגרות א"י המפונקות בספר זה את אהבת א"י ואת תשוקת
העליה לתוכה.

אברהם יערי

א

אגרת ירמיה הנביא אל הגולה אשר בבבל

593 לפסה"ס

בשנת 597 לפני הספירה עלה בבוכדנצר מלך בבל על ירושלים ויצר עליה, וכשנפתחו לפניו שערי העיר והמלך יהויכין ואמו „הגבירה“ יצאו ונסעו לפניו. הגלה בבוכדנצר את המלך ואמו ואת אצילי יהודה בבלה. עם גלות יהויכין התחיל קץ ממלכת יהודה. במקום יהויכין הושיב בבוכדנצר על כסא מלכות יהודה את דודו צדקיה, שקיבל על עצמו את עול בבל. אולם בשנת הרביעית למלכות צדקיה נתעוררה ביהודה תנועת־מרד, שכוונתה היתה לפרוק את עול בבל בעזרת מצרים. לתנועה זו קמו נביאי־שקר, ואחד מהם, חנניה בן עוזר מגבעון, ניבא: „כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לאמר: שברתי את על מלך בבל, בעוד שנתים ימים אני משיב אל המקום הזה את כל כלי בית ה'... ואת יכניה [=יהויכין] בן יהויקים מלך יהודה ואת כל גלות יהודה... אני משיב אל המקום הזה, נאם ה' כי אשבר את על מלך בבל“ (ירמיה כ"ח א'—ד').

נגד תנועת־המרד התקומם ירמיה בכל כוח אישיותו הנבואית. ידוע ידע הנביא, שכל זמן שהעם יושב על אדמתו יתגבר על בבל כשם שהתגבר על אשור, ומאידך שאין בכוח עם יהודה לפרוק את עול בבל, שמצרים לא תועיל ביום זעם, ושסופו של המרד חורבן גמור וגלות שלמה. צעק הנביא: „הביאו את צואריכם בעל מלך בבל ועבדו אותו ועמו וחיו“ (ירמיה כ"ז י"ב).

חזי תנועת המרד ביהודה הגיע עד לבבל, ואף שם קמו לה בין הגולים שני נביאי־שקר, אחאב בן קוליה וצדקיהו בן מעשיה, שקראו להתמרדות. ירמיה ידע שמרידת הגולים תביא עליהם כליון

חרוץ וראה במעשה זה איבוד־לדעת. שלח להם אגרת, שבת חזרתם שלא להאמין בהבטחותיהם של נביאי־השקר ודרש מהם לישב במנוחה במקום גלותם עד שתבוא שעת שבותם. בסוף האגרת הבטיחם בדבר ה' ששעת הפקודה בוא תבוא, וגם בבל תפול בנופלים, ואז "אפקוד אתכם... להשיב אתכם אל חמקום הזה". (ירמיה כ"ט). האגרת נכתבה בשנת חרביעית למלכות צדקיה, חיינו בשנת 593 לפסח"נ. (ירמיה כ"ח א').

אגרת הנביא נחרתה בזכרון בני הגולה, וכשהגיעה שעת־שבותם וכרש מלך פרס "העביר קול בכל מלכותו וגם במכתב לאמר... מי בכם בכל עמו יהי אלהיו עמו וייעל לירושלים אשר ביהודה", זכרו שבי ציון את הנביא, וכותבי הקורות ברשמים את המאורע, חוסיפו: "לכלות דבר ה' מפי ירמיה" (עזרא א' א': דברי הימים ב' ל"ו כ"ב).

וְאַלֶּה דְּבָרֵי הַסֵּפֶר אֲשֶׁר שָׁלַח יְרֵמְיָה הַנָּבִיא מִירוּשָׁלַם אֶל־
יֵהוּ זָקֵנִי מְגִילָה וְאַל־תִּכְתְּבֵנִים וְאַל־תִּנְבִּיאִים וְאַל־כָּל־הָעָם אֲשֶׁר
הָגִלָה נְבוּכַדְנֶאצַּר מִירוּשָׁלַם בְּכֶלֶה: אַחֲרֵי צֵאת יְהֹנָתָן הַמֶּלֶךְ
וְהַגְבִּירָה וְהַסָּרִיסִים שָׂרֵי יְהוּדָה וִירוּשָׁלַם וְהַחֲרָשׁ וְהַמַּסְגֵּר
מִירוּשָׁלַם: בְּנֵד אֲלֵעֲשֶׂה בְּנִשְׁפָן וּגְמֻרָה בְּנִחְלָקָהּ אֲשֶׁר שָׁלַח
צִדְקִיָּה מֶלֶךְ־יְהוּדָה אֶל־נְבוּכַדְנֶאצַּר מֶלֶךְ בָּבֶל בְּכֶלֶה לֵאמֹר:
כֹּה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל לְכָל־הַגּוֹלָה אֲשֶׁר־
הִגְלִיתִי מִירוּשָׁלַם בְּכֶלֶה: בְּנֵי בָתִּים וְשָׁבוּ וְנִטְעוּ גִּזְתָּ וְאָכְלוּ אֶת־
פְּרִיָן: קָחוּ נָשִׁים וְהוֹלִידוּ בָנִים וּבָנוֹת וְקָחוּ לְבָנֵיכֶם נָשִׁים וְאֶת־
בָּנוֹתֵיכֶם תִּנּוּ לְאִנָּשִׁים וְתִלְדְּנָה בָנִים וּבָנוֹת וְרַבּוּ־שָׁם וְאַל־תִּמָּעֲטוּ:
וְדַרְשׁוּ אֶת־שְׁלוֹם הָעִיר אֲשֶׁר הִגְלִיתִי אֶתְכֶם שָׁמָּה וְהִתְפַּלְלוּ בַּעֲדָהּ
אֶל יְהוָה כִּי בְשְׁלוֹמָהּ יִהְיֶה לָכֶם שְׁלוֹם: כִּי כֹה אָמַר יְהוָה צְבָאוֹת
אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי־יִשְׂרָאֵל לָכֶם נְבִיאֵיכֶם אֲשֶׁר בָּקַרְבְּכֶם וְקִסְמֵיכֶם
וְאֵל תִּשְׁמָעוּ אֶל חֲלֻמֹּתֵיכֶם אֲשֶׁר אַתֶּם מְחַלְמִים: כִּי בְּשֶׁקֶר הֵם
נִבְּאִים לָכֶם בְּשֵׁמִי לֹא שְׁלֹתִים נָאִם־יְהוָה: כִּי־כֹה אָמַר יְהוָה כִּי
לְפִי מְלֹאת לְכָבֶל שְׁבָעִים שָׁנָה אֶפְקֹד אֶתְכֶם וְהִקְמַתִי עֲלֵיכֶם אֶת־

דְּבָרֵי תָּטוֹב לְהָשִׁיב אֶתְכֶם אֶל הַמָּקוֹם הַזֶּה: כִּי אֲנֹכִי יֹדְעָמִי אֵת
הַמַּחֲשָׁבֶת אֲשֶׁר אֲנֹכִי חָשַׁב עֲלֵיכֶם נְאֻם־יְהוָה מִחֻשְׁבוֹת שְׁלוֹם וְלֹא
לְרָעָה לָתֵת לָכֶם אַחֲרִית וְתִקְנָה: וְקִרְאתֶם אֹתִי וְהִלַּכְתֶּם וְהִתְפַּלַּלְתֶּם
אֵלַי וְשָׁמַעְתִּי אֲלֵיכֶם: וּבִקְשַׁתֶּם אֹתִי וּמִצַּאתֶם כִּי תִזְדָּשְׁנִי בְּכָל־
לְבַבְכֶּם: וְנִמְצַאתִי לָכֶם נְאֻם יְהוָה וְשִׁבַּתִּי אֵת שְׁבִיתְכֶם: וְקִבַּצְתִּי
אֶתְכֶם מִכָּל־הַגּוֹיִם וּמִכָּל־הַמְּקוֹמוֹת אֲשֶׁר הִדְחֹתִי אֶתְכֶם שָׁם נְאֻם־
יְהוָה וְהִשְׁבַּתִּי אֶתְכֶם אֶל־הַמָּקוֹם אֲשֶׁר הִגְלִיתִי אֶתְכֶם מִשָּׁם:
(יִרְמְיָה כ"ט א'—י"ד)

ביג

שתי אגרות מתקופת החשמונאים על חג החנוכה

בשנות 124 — 161 לפסה"ב

בראש ספר חשמונאים ב' (א, א—ב, י"ח), שהוא קיצור מחמשה
הספרים ליסודן מקיריני על יהודה הכבדי, נמסרו שתי אגרות. בתוכן
וברוחן דומות האגרות זו לזו, שתייהן נכתבו בידי יהודי א"י ליהודי
מצרים ובהן דרישה לחוג את חג החנוכה. האגרות כתובות לשם הפצת
רעיון כללי־ישראלי ואחדות־האומה והדגשת קדושתה של ירושלים מתוך
רמזים ברורים נגד מקדש־החוני, יטהיה עתיד להביא את גולת מצרים
לידי התבדלות מן האומה. על כך מעידה ההדגשה שבאגרת הראשונה:
ויתן ל כ ו ל כ מ ל ב וכו' וכו' והסיום שבשניה: והאלהים אשר הציל
את כ ל עמו ונתן את נחלתו ל כ ל היהודים.... ירחמנו יאספנו... אל
המקום הקדוש וכו'.

אגרות אלו חשיבותן מרובה, שכן הן מעידות על הקשרים בין
א"י ובין מצרים בתקופת החשמונאים, ויש יסוד להניח שיש לנו בהן
דוגמא קדומה לסוג האגרות שהיו נשלחות מטעם בית־הדין שבירושלים
לגבולות הארץ ולגולה ע"י שלוחים להודיע את קביעות המועדים.
דוגמה מזמן קדום יותר נשתמרה בדברי הימים ב' (ל', ו'—ט') על חג

¹ שבותכם קרי.

הפסח, ומוזמן מאוחר יותר – אגרות על עיבור השנה שנשלחו ע"י רבן גמליאל לארצות הגולה (ע"ן לחלן אגרת ה').

בסגנון שונות שתי האגרות זו מזו. מסגנון האגרת הראשונה ניכר שהיא תרגום יוני מעברית או מארמית, כמוכח מגיבים אחדים, כגון הברכה „שלום טוב“ שהיא ברכה ארמית (תענית כ"ד ע"ב) או המלה „ועתה“, כמלת־סיכום על דרך המלה „וכען“ שבאגרות הארמיות (עזרא ה', י"ז, ובאגרות י"ב). באגרת השניה מצויות מלים יוניות קלסיות וקרוב לרואי שנכתבה מעיקרה יונית.

האגרת הראשונה כוללת שני חלקים, שכל אחד מהם מסתיים בפסוק שבראשו מלת־סיכום „ועתה“. בחלק הראשון מדובר על „עת רעה“ שהגיעה ליהודי־מצרים. בשנת 145 לפסה"ג פריצה במצרים מלחמת־אזרחים בין תלמי השביעי ובין אשתו קליאופטרה השניה. מלחמה זו נמשכה עד שנת 118 לפסה"ג והביאה חורבן ורעב על מצרים. היהודים עמדו לצד המלכה והשתתפו במלחמתה בפועל. יהודי א"י שמעו על מאורעות אלו, לפיכך הם פותחים את אגרתם בברכות ונחמות, יועצים להתפלל לה' ומסיימים שאף בירושלים מתפללים בעדם.

בחלק השני מציגים הכותבים שגם עליהם עברה „עת רעה“ (בימי אנטיוכוס אפיפנס) וגם הם התפללו לה' ונענו וזכו לחנוכה המזבח. ולראיה הם מביאים קטע מתוך אגרת אחרת שכתבו ליהודי מצרים בשנת 169 לסנן השטרות, ולומר בשנת 143 לפסה"ג ושבה דיברו על תשועה זו. בהתאם לכך הם מסיימים בדרישה לחוג את חג החנוכה עכשו בשנת 188 למנן השטרות (=124 לפסה"ג), השנה שבה נכתבה, כנראה, האגרת בראשית חודש כסליו.

האגרת השניה אף היא כוללת שני חלקים. האחד היסטורי והשני אגדי (מסוגל כאן במסגרות כפולות (()) כאלה). באגרת זו מודיעים יהודי א"י שניצלו מסכנות גדולות, מספרים אודות ביתתו המשוונה של אויבם בנפש, אנטיוכוס אפיפנס, מודים לה' על ההצלה ודורשים מיהודי מצרים לחוג את חג החנוכה. כדי להוכיח את קדושת ירושלים, אע"פ שהיא חסרה את כלי־הקדש של הבית הראשון, וכן את הצורך לחוג שמונה ימים, הם מביאים אגדות שבעל־פה ושכתב שהיו לווחות, כנראה, בעם: על אש המזבח שגנזה הכהנים הגולים וחזרה

ונמצאה בימי נחמיה בצורת מיסעבים, שנדלקו על המזבח בקרני השמש, זוהי האגדה שבעליפה. ובאגדה שבכתב מסופר על כלי המקדש שגנוזים ירמיה (והוא שצוה לגנוז גם את האש) והבטיח שיוחזרו למקומם בימי שיבת ציון, ועל שמונת ימי חנוכת-המזבח בימי שלמה ובימי נחמיה. לבסוף הם משווים את מעשי יהודה המכבי למעשי נחמיה. כשם שנחמיה אסף ספרים ויסד ארכיון לאומי בירושלים, כך עשה גם יהודה המכבי, ולאחר שהוכיחו את קדושת המקום והזכירו את עבודתו התרבותית של יהודה, הם מטילים את החובה על יהודי מצרים לחוג את החג הזה, שהוא חג כללי, לכל העם.

אגרת זו, שהיא הכרזה ראשונה על חג חדש, נכתבה מטעם העם, המועצה העליונה ויהודה ונשלחה על שם אריסטובולוס הפילוסוף, שעמד כנראה בראש יהודי מצרים באותה תקופה והשפעתו היתה גדולה גם בחצר המלכות של תלמי פילומטר (למלך זה הקדיש את פירושו לתורת משה) ועל שם יהודי-מצרים.

אין תאריך באגרת, אולם מתכנה נוכל לקבעו. האגרת נכתבה אחרי מותו של אנטיוכוס (באביב 163) ולפני מותו של יהודה (באביב 160). בשנת 163 היה הריהבית במצור של צבא ליסיאס; בשנת 162 עמד בראש היהדות אלקימוס המתיון, נשארה איפוא שנת 161, שבה נכתבה האגרת. בשנה זו נצח יהודה את ניקטור, והיה פעיל מאד במדיניותו החיצונה, שלח משלחת מיוחדת לרומא וכרת אתה "ברית ידידות". שנה זו מתאימה איפוא לחדוש הקשרים עם הגולה.

ב

לְאֶחָיִם הַיְּהוּדִים אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם, שְׁלֹום. קְאֶחָיִם הַיְּהוּדִים
אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם וְאֲשֶׁר בְּאֶרֶץ יְהוּדָה, שְׁלֹום טוֹב.
וְיִיטִיב לָכֶם תְּאֵלֵהִים וְיִזְכֹּר אֶת־בְּרִיתוֹ אֶת־אֲבֹתֶיכֶם אֶת־
יִצְחָק וְאֶת־יַעֲקֹב עֲבָדָיו הַנְּאֻמָּנִים, וְיִתֵּן לְכֻלְכֶּם לֵב לִירְאָה אוֹתוֹ
וְלַעֲשׂוֹת רְצוֹנוֹ בְּלֵב שָׁלֵם וּבְנֶפֶשׁ תַּפְצָּה, וְיִפְתַּח אֶת־לִבְכֶּם בְּתוֹרָתוֹ
וּבְמִצְוֹתָיו, וְשְׁלֹום יַעֲשֶׂה, וְיִשְׁמַע אֶת־תְּפִלֹּתֵיכֶם וְיִתְרַצֶּה לָכֶם, וְלֹא
יַעֲזֹבְכֶם בְּעַת רָעָה. וְעַתָּה הִנֵּנוּ מִתְפַּלְלִים פֹּה בְּעֶדְכֶם.

במלכות דמטריום, בשנת מאה ששים ותשע¹, אנהנו
 מיהודים כתבנו אליכם: „בצרה גדולה מאד שבאה עלינו בשנים
 האלה מאז סר יסון² ואשר אהו מן-הארץ הקדושה ומן המלכות,
 וישרפו את-השערים, וישפכו דם נקי, ונתפלל לה' ונענה, ונבא
 זבח ומנחה, ונצל את-הנרות, ונשם את-הלחם“. ועתה עשו את-
 ימי חג-הסוכות³ בחדש פסלו שנת מאה שמונים ושמונה.
 (חשמונאים ב', א', א-ט')

ג

היהודים שבירושלים ושביהודה ומועצת-הזקנים ויהודה
 לאריסטובולוס, מורו של תלמי המלך, מורע הכתנים המשותים,
 וליהודים שבמצרים, שלום ובריאות.

מסכנות גדולות נושענו בה' ומודים אנהנו לו מאד בנלחמים
 ועוד⁴ במלך⁵. כי הוא גרש את הנלחמים בעיר הקדושה⁶.
 כי ההגמון⁷ שבא לקרס, וחילו, שנהשב, שאין לעמד בפניו,
 נשמרו במקדש-נגה⁸. במדמה שעשו כהני-נגה⁹. כי כאילו
 לשאתה לאשה¹⁰. בא אנטיוכוס זה ורעיו אתו אלי-המקום, לקחת
 את-האוצרות הרבים בתורת-שלוותין, וכששמום לפני כהני-נגה
 והוא בא עם אתדים (ממליו) לפני חומת העירה, נעלו (הכתנים)
 את-המקדש לאתר שנקבס אנטיוכוס, פתחו את-הדלת המסתרת
 של הספון, השליכו אבנים, הלכו את-ההגמון, עשו את-מליו
 אברים אברים, פרתו את-ראשיהם והשליכום אל (הנמצאים)
 בחוץ.

¹ דמטריום השני; רק חצי שנה חיו היהודים מונים את השנים
 למלכות דמטריום, בחרף 143/42. יסון עוב את הכהונה וברח מא"י בשנת
 171, במקומו נתמנה על ידי השלטונות מנלאוס הסתיון הקיצוני. טעם
 לכינוי זה אינו ידוע. הנובת הבית בימי שלמה ובימי זרובבל תיתה בחג
 הסוכות (מלכים א' ח', ב'; עזרא נ', ד').⁴ במלך סוריא. האלהים,
⁵ בירושלים. המלך אנטיוכוס אפיפנס. מקדש האלה הבבלית ננה. את
 האלה ננה.

על הכל ברוך אלהינו, שהסגיר את הרשעים.

הואיל ואנו עומדים לחג את חג-המקדש בבי"ה בכסלו, ראינו צריך להודיעכם, שגם אתם תחגו את-חג הסוכות ואת-חג-האש¹⁰, ((שנמנה)) בשעה שהביא נחמיה קרבנות, לאחר שפנה את המקדש ואת המזבח. כי כשהובלו אבותינו לפרס לקחו הפהנים יראי-שמים שבאותו דור, מאש המזבח בסתר וגבוה בתוך חלל בור גבוש מבריתו, בו הצניעוה לבלתי היות המקום ידוע לאיש. משעברו כמה שנים, פאשר ישר בעיני האלהים, נשלח נחמיה, ציר צ"י מלך פרס ושלח את-צאצאי הפהנים שגזרו את-האש, לקחתה. וכפי שמסרו לנו לא מצאו אש אלא מים עבים. צנה ונחמיה) לשאב אותם ולהביאם. וכשהובאו מקרבנות וצרכיהם, צנה נחמיה את-הפהנים להזות מן-המים על העצים ועל מה שעליהם. וכשנעשה הדבר ועבר זמן-מה, והשמש שהיתה קדם לכן מקסה עצנים, נרחקה, התלקחה אש גדולה עד שהשתוממו כלם. ועתה התעפל הקרבן ערכו הפהנים תפלה, הפהנים וכל והצבור: יונתן¹¹ פותח ונחמיה והשאר עונים. והיתה תתפלה בגסס זה: ה' האלהים, בורא הכל, הבורא והגבור והעדיק והחסיד, אשר הוא לבדו מלך וטוב, הוא לבדו מפרנס, הוא לבדו צדיק. מושל בכל וחי העולם הגואל את-ישראל מכל-רע, אשר נמן את-הקבוצות בחירים ונקדש אותם. רצה-נא את-הקרבן על כל-עמך ישראל ושמר את-גולתו וקדשה. קבץ נפשותינו, גאל העובדים את-הגוים, את-המתעבים ואת-הבזויים, תביטה, ונדעו הגוים כי אתה אלהינו. ענה את העריצים המעזים פניהם בודונם, טע את עמך במקום קדשך פאשר אמר משה¹².

¹⁰ או: חג האור, כי החשמונאים חגגו את חג החנוכה בדרך שחוגגים את חג הסוכות (חשמונאים ב' / י' ו"ו).¹¹ יונתן שמתקופת נחמיה (נחמיה י"ב, י"ד וי"ח).¹² בשמות ט"ו, י"ו: תביאמו ותעלמו בחר נחמיה.

והפֿתֿנים שְׂרוּאָת־מִזְמֹרֵי הַחֵלֶל. וּמִשְׁנֵת־עֲפָלוֹ (אֲבָרִי) הַקֶּרֶבֶן
צוּה נְחִמָּה לִשְׁפֹךְ אֶת־שִׁירֵי הַמַּיִם עַל אֲבָנִים גְּדוֹלוֹת. וּמִשְׁנֵת־עֲשֹׂד
הַדְּבָר, נִתְלַקְחָה לְהִבָּה, אֲבָל מִשְׁנֵת פְּגִיעָה אֹרֶם מְזוּפָּת, נִבְלָעָה.
וּכְשֶׁנִּדְעַתְּ הַדְּבָר וְהִגַּד לְמֶלֶךְ הַפָּרְסִים, כִּי בַמָּקוֹם שֶׁנִּזְנֶה הַפֿתֿנים
הַגּוֹלִים אֶת־הָאֵשׁ נִגְלוּ מֵיָם, שֶׁקָּדְשׁוּ בָהֶם נְחִמָּה וְאִנְשֵׁי אֶת־
הַקֶּרֶבֶן, גִּדְרֵי הַמֶּלֶךְ (אֶת־הַמָּקוֹם), לְאַחֵר שֶׁתִּקְרַר אֶת־הַדְּבָר, וְקָדְשׁוּ.
וּמִנּוֹת רַבּוֹת קָבַל הַמֶּלֶךְ וְשָׁלַח לְמִי שֶׁנִּשְׂאָ חֹסֶד לְפָנָיו. נְחִמָּה
וְאִנְשֵׁי כֻּלּוֹ אֶת־הַדְּבָר הַזֶּה נִפְטָר¹³ וּפְרוּשׁוֹ טָהֳרָה וּבִפְי רַבִּים
נִקְרָא נִפְטָרִי.

וְנִמְצָא בְּתוֹכָם: יִרְמְיָה הַנָּבִיא הוּא שְׂצוּת אֶת־הַגּוֹלִים לְקַחַת
מִן־הָאֵשׁ, כִּנּוּכָר, וְכִשְׁנֵת לָהֶם אֶת־הַתּוֹרָה, פֶּקֶד הַנָּבִיא עַל הַגּוֹלִים
שֶׁלֹּא יִשְׁכַּחוּ אֶת־מִצְוֹת ה' וְשֶׁלֹּא יִתְעוּ בַּפִּשְׁוֹתֵיהֶם כְּשִׁירָאוֹ פְּסִילִי־
וְהָב וְקִסְף וְעֵדִים. וּבְדָבָרִים אֲחֵרִים פִּיזָאִים בְּאֵלֵי הַזִּיכָרִים שֶׁלֹּא
תִסְרֹר הַתּוֹרָה מִלִּפְנֵי, וְתִיָּה בְּכַתֵּב, שְׂצוּת הַנָּבִיא, עַל־פִּי הַדְּבָר,
אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֶת־הָאֱרֹן לְהַלֵּךְ עִמּוֹ, וְכִי יֵצֵא אֶל הַקֶּרֶב¹⁴ שְׂעֵלָה בּוֹ
מִשָּׁח וְרָאָה אֶת־בְּחֵלֶת ה'. וְכִשְׁתִּגִּיעַ יִרְמְיָה (לְשֵׁם) מִצָּא בֵּית־מִעֲרָה,
הַכִּנִּים לְתוֹכָהּ אֶת־הָאֱלֹהִים וְאֶת־הָאֱרֹן וְאֶת־מִזְבַּח־הַקְּטֹרֶת וְסִתָּם אֶת־
הַפֶּתַח. וּמִן הַחֹלְכִים עִמּוֹ נִגְשׁוּ, בְּדִי לְסִמֵּן אֶת־הַדְּרֹךְ וְלֹא יָכֻלוּ
לְמִצָּא אוֹתָהּ. וְכִשְׁהִרְגִישׁ יִרְמְיָה בַּדְּבָר, גָּנָה אוֹתָם וְאָמַר: לֹא יִנְדַע
הַמָּקוֹם עַד שִׁיכַנְס הָאֱלֹהִים אֶת־כְּנִיסַת עִמּוֹ וַיִּחַנְנוּ. אֲזַי יִגְלֶה ה'
אֶת־הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְיִרְאָה כְּבוֹד ה' וְהַעֲבֹן, כִּשֵּׁם שֶׁנִּרְאָה בִּימֵי
מִשָּׁח וְכִשְׁעָה שֶׁתִּפְלַל שְׁלֹמֹה (עַל) הַמָּקוֹם שֶׁנִּקְדַּשׁ מְאֹד. וְעוֹד
נֹאמַר, כִּי בְהִיּוֹת לּוֹ חֲכָמָה, תִּבְיָא קֶרֶבֶן תִּנְפֹת־הַמִּקְדָּשׁ וְהַשְׁלֵמָה.
וְכִשֵּׁם שֶׁתִּפְלַל מִשָּׁח לַה' וְיִרְדָּה אֵשׁ מִן־הַשָּׁמַיִם וְאִכְלָה אֶת־הַקֶּרֶבֶן¹⁵.

¹³ יש כמה הצעות לפירושה של תיבה זו: נפטר (מ"פוטרי טים" שבמשל"י י"ז, ו"ד). נפטר, "נפט פטר", נפתח (הביאו גרים, עמ' 48—49) וכו' אינו מתקבלות על הדעת. נראה, שזוהי אגדה פרסית על מים דולקים (נפט, נפטא) שיוהרה. ¹⁴ חר גבוא. ¹⁵ ויקרא ט', כ"ד.

כך התפלל שלמה ויִרְדָּה הָאֵשׁ וְאָכְלָה אֶת־הַעֲלֹת¹⁶. וְאָמַר מִשָּׁה
הַיֵּאֵיִל וְאִין מַחְשָׁא¹⁷ גְּאָכְלָת נִשְׁרָפָה. אַף כֶּךָ שְׁלֹמֹה חֲנַג אֶת־
שְׁמוֹנֶת הַיָּמִים¹⁸. אוֹתָם הִדְּבָרִים גָּאָמְרוּ גַם בְּכַתְבֵי נַחְמָנָה
וּבְזִכְרוֹנוֹתָיו. וּכְשִׁיפֵד [נַחְמָנָה] בֵּית־סִפְרִים, אָסַף אֶת־הַסִּפְרִים
עַל־הַמְּלָכִים וְעַל־הַנְּבִיאִים וְאֶת־סִפְרֵי דָוִד וְאֶגְרוֹת מְלָכִים בְּדָבָר
מִתְנֹת־קִדְשׁ). וְכֶךָ אָסַף לָנוּ גַם יְהוּדָה אֶת־כָּל הַסִּפְרִים שְׁנִפְּרוּ
בְּזִמְנָן מִמְּלֻחְמָת וַחֲרֵי הֵם בְּיַדֵּינוּ, וְאִם צְרִיכִים אַתָּם [לְאַחֲדֵיהֶם]
מִהֶם, שְׁלַחוּ וַיָּבִיאוּם לָכֶם.

וּבְעֶמְדָנוּ לְחַג אֵת [חֲגֵ] הַטְּהָרָה כְּתִבְנוּ אֲלֵיכֶם. וְנִסָּה תַעֲשׂוּ
אִיפּוּא אִם תִּחַגּוּ אֶת־הַיָּמִים [תְּאֲלֶה].

וְהָאֵלֵהִים אֲשֶׁר הֵצִיל אֶת־כָּל־עַמּוֹ וְנָתַן אֶת־גְּבוּלָתוֹ לְכָל־
לְיִהוּדִים [וְאֶת־הַמְּלָכוֹת וְאֶת־הַמְּהֻלָּה וְאֶת־הַקִּדְשָׁה, כְּאֲשֶׁר הִבְטִיתִּי
בְּתוֹרָה¹⁹, לֹא לְאֵלֵהִים מִקְנִיִם אֲנִי כִי בְמִתְרָה יִרְחֲמֵנוּ וַיִּאֲסַפְנוּ
מִמֶּנֶּה הַשָּׁמַיִם אֶל־הַמָּקוֹם הַקִּדְשִׁי, כִּי פָדְנוּ מִרְעוֹת גְּדוּלוֹת וְאֶת־
הַמָּקוֹם טָהָר. (חֲשֻמוֹנָאִים ב, א, י'—ב, יח)

ד

אגרת בני ירושלים אל יהודה בן טבאי באלכסנדריה

בשנת 76 לפסח"ג

המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי (מלך בשנים 103—76 לפני
ספירת הנוצרים) ביצר את כבושי המלכים הקודמים לבית חשמונאי,
וביחוד יוחנן הורקנוס אביו, והרחיב את גבולות מלכות יהודה. הוא
כבש כמח מערי החוף וכמה ערים בפנים הארץ שנשארו עוד בידי
היוונים והרחיב את גבולות הארץ בעבר־הירדן. על מטבעותיו חקק

¹⁶ דבחי"ב ז, א'. ¹⁷ הכוונה להטאת שנשרפה ביום הנוכת המובח;
הטאת חיצונית היתה ואעפ"כ נשרפה (שמות כ"ט, י"ד), אף בימי עזרא
נשרפו שעירי־חצאת (עזרא ח' ל"ה) ו"הטאת שעה היתה" (חוריות ו' ע"א).
¹⁸ דבחי"ב ז, ח"ט'. ¹⁹ שמות י"ט, ו'.

עוגן של ספינה, רמז לכבושיו בערי החוף ולשאיפתו להגדיל את סחר־הים של מלכותו. אולם הוא היה צדוקי ולפיכך היה שנוא על החכמים הפרושים ועל המון העם. פעם בעמדו בחג הסוכות במקדש להקריב את קרבן החג, התקומם בו העם ורגם אותו באתרוגים, כפי שמספר יוסף בן מתתיהו. במשנה (סוכה פרק ד' משנה ט') נשאר זכר למאורע זה, בלי הזכרת שם המלך, ושם מבואר שהעם כעס על המלך על שלא נסך את המים על גבי המזבח אלא על גבי רגליו, כי לא האמין במנהג שלדברי הצדוקים אינו מן התורה. שם נאמר: „ולמנסך אומרים לו: הגבה ידיך! שפעם אחת ניסך על גבי רגליו ורגמוהו כל העם באתרוגיהם“. (המעשה בצדוק פרטים גוספים נזכר גם בתוספתא סוכה ג' ט"ז ובברייתא שבבבלי סוכה דף מ"ח ע"ב). המלך לא מחל על כבודו ושילח בעם את חיליו השכירים שהרגו ביום ההוא, לדברי יוסף בן מתתיהו, 6000 איש מהיהודים. מאורע זה, שאירע בשנה השמינית למלכותו (לערך 95 לפני ספח"נ) היה ראשית הפרץ בין המלך הצדוקי והעם שהיה גוהה אחר הפרושים. אח"כ פרץ מרד ממש שנמשך שש שנים רצופות (לערך 90–85 לפני ספח"נ). לפי עדותו של יוסף בן מתתיהו נהרגו במלחמת־אזרחים זו לא פחות מחמשים אלף יהודים. (קדמוניות י"ג, י"ב ה'; מלחמות א' / ד' ד'). אלכסנדר ינאי נהג באכזריות כלפי המורדים שנתפסו, ובפרט כלפי החכמים הפרושים, ולפיכך עזבו אלפי פרושים את מלכות יהודה ולא חזרו עד מותו של אלכסנדר ינאי.

בין הבורחים היה גם יהודה בן טבאי, מראשי הפרושים, בן־זוגו של שמעון בן שטח, שברח לאלכסנדריה. כשמת אלכסנדר ינאי (בשנת 76 לפני ספח"נ) ובמקומו מלכה אשתו שלום־ציון או שלומית (לדברי התלמוד אחותו של שמעון בן שטח) שקרבה את הפרושים והרחיקה את הצדוקים, כתבו לו הפרושים מירושלים את האגרת שלפנינו ובקשוהו לחזור. האגרת הובאה בתלמוד ירושלמי מסכת חגיגה פרק ב' הלכה ב' (והועתקה כאן עפ"י דפוס ראשון). נוסח אחר נמצא בבבלי מסכת סנהדרין דף ק"ז עמוד ב'. שם מסופר (לפי נוסח דפוס ויניציאה): „כדקטליניה ינאי מלכא לרבנן, אזל רבי יהושע בן פרחיה וישו לאלכסנדריא של מצרים, כי הוה שלמא, שלח ליה שמעון בן שטח (כשהרג ינאי המלך את החכמים, הלך רבי יהושע בן פרחיה

וישן לאלכסנדריא של מצרים, כשנעשה שלום, שלח לו שמעון בן שטח): מיני ירושלים עיר הקודש ליכי אלכסנדריא של מצרים אחותי. בעלי שרוי בתוכך ואנכי יושבת שוממה. בבבלי שונה איפוא במקצת נוסח גוף האגרת, ולפיו נשלחה לרבי יהושע בן פרחיה. ואין ספק שאין כאן אלא שתי מסורות של עובדה אחת. ויש להעדיף את הנוסח שבירושלמי. אולם אם נצרף את הידיעות הכלולות בבבלי, יצא לנו שהאגרת נכתבה ע"י שמעון בן שטח, שאף הוא ברח מפני אלכסנדר ינאי והספיק לחזור, ושמן כתיבתה היא שנת מות אלכסנדר ינאי.

יהודה בן טבאי הוון בני ירושלם בעון ממניתיה גשיא בירושלם, ערק ואזל ליה לאלכסנדריאה, והיו בני ירושלם כותבין:¹
 מירושלים הגדולה לאלקסנדריה תקטנה.
 עד מתי ארוסי יושב אצלכם נאני יושבת עגימה עליו.

ה

אגרת רבן גמליאל הזקן לגולה על עיבור השנה

השליש השני של המאה הראשונה

בזמן שבית המקדש היה קיים, וגם מאות שנים לאחר חורבן בית שני, היו מקדשים את החודש על פי ראית הירח והיו מעברין שנים מסוימות ע"י הוספת חודש אדר שני, כדי להתאים את שנת החמה לשנת הירח, שיהול חג הפסח תמיד בחודש האביב, ולעתים גם מפני טעמים מיוחדים. עיבור השנה נעשה ע"י בית־הדין הגדול בירושלים (ואחר החורבן ע"י הסנהדרין ביבנה ובגליל), והיו מודיעים לגולה ע"י שליחים ואגרות את דבר העיבור, שידעו לעשות את הפסח במועדו. על ידי כך היו יהודי הגולה חיים מפי הסנהדרין בא"י בדבר החשוב ביותר בחיים הדתיים: קביעת המועדים. דבר זה שמר על ההגמוניה הרוחנית של ארץ ישראל גם לאחר חורבן בית־המקדש.

¹ את יהודה בן טבאי היו בני ירושלם רוצים למנות נשיא בירושלם, ברח והלך לו לאלקסנדריאה, והיו בני ירושלם כותבין:

מהדור האחרון שלפני חורבן בית-שני (השליש השני של המאה הראשונה) נשתמר לנו נוסח אגרת ששלח לארצות הגולה נשיא הסנהדרין רבן גמליאל הזקן, נכדו של הלל, הידוע בתקנותיו. באגרת הוא מודיע שעיבר את השנה. האגרת נשתמרה במלואה בכמה מקומות בספרותנו התלמודית: בתלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ראשון הלכה י"ב; שם, מסכת מעשר שני פרק ה' הלכה ו'; בתלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף י"א עמוד ב'; בתוספתא סנהדרין ב' ו'.

בירושלמי סנהדרין נאמר: "תני, אמר רבי יודן: מעשה ברבן גמליאל וזקנים שהיו יושבים על גב מעלה בהר הבית ויוחנן סופר הלוי יושב לפניו. אמר לו רבן גמליאל: כתוב: לאחנא בני דרומא עילאה לאחנא בני דרומא ארעייא, שלמכון יסגא, מודענא לכון דמטא זמן ביעורא לאפוקי מעשרייא מעומרי שובלייא. ולאחנא בני גלילא עילאה ובני גלילא ארעייא שלמכון יסגא, מודענא לכון דמטא זמן ביעורא תפקון מעשרייא ממעטני זיתיא. לאחנא בני גלותא וכו' (כבאגרת דלקמן). (לאחינו בני הדרום העליון, לאחינו בני הדרום התחתון, שלומכם יגדל. מודיעים אנו לכם שהגיע זמן הביעור להוציא את המעשרות מעומרי השבלים; ולאחינו בני הגליל העליון ובני הגליל התחתון שלומכם יגדל. מודיעים אנחנו לכם שהגיע זמן הביעור, הוציאו את המעשרות ממעטני הזיתים. לאחינו בני גלות וכו').

לפנינו כאן איפוא שלש אגרות שכתב רבן גמליאל בסוף אדר, שתיים לבני א"י בדבר ביעור מעשרות בשנה השלישית והששית לשמיטה, שכל מי ששיחה מעשרותיו חייב לבערן לפני הפסח וליתן תרומה לכהן, מעשר ראשון ללוי ומעשר עני לעני, ומעשר שני מתבשר. שאם לא העלהו לירושלים, היה מבערו בערב פסח ומתודה: ביערתי וקודש, לדורם, מחוז התבואות, כתב על ביעור התבואות, ולגליל מחוז הזיתים, כתב על ביעור הזיתים. ולגולה הודיע על עיבור השנה, שידעו לחג את הפסח במועדו. בראש האגרת לגולה נזכרו בפירוש גלויות בבל, מדי ויון שבהן מרובים היו אוכלוסי ישראל, ושאר הארצות נכללו במלים "ולשאר כל גלותא דישראל". מאחר שמספר המעשה מדבר בלשון עברית, ונוסח האגרת הובא בארמית, משמע שהאגרת נכתבה ארמית.

בתלמוד בבלי פתיחת הסיפור היא: "מעשה ברבן גמליאל שהיה

יושב על גב מעלה בחר הבית והיה יוחנן סופר הלז¹ עומד לפניו
ושלש איגרות התוכות לפניו מונחות, אמר לו: טול איגרא חדא וכתוב
וכו' וטול איגרא חדא וכתוב וכו' וטול איגרא חדא וכתוב וכו'.
ב"מדרש תנאים" לדברים כ"ו י"ג מובא מה שסיפר ר' יהושע
בן חנניה כעד ראיה על אגרות דומות לדרום ולגליל בענין ביעור
המעשרות שכתבו מירושלים רבן שמעון בן גמליאל ורבנן יוחנן בן
זכאי. שם כתובות האגרות עברית, וכן מסתיימות: „ולא אנהנו
התחלנו לכתוב לכם אלא אבותינו היו כותבים לאבותיכם“, רמז לאגרות
רבן גמליאל אביו. שם לא נמסר על אגרת שלישית שכתב רבן שמעון
בן גמליאל לגולה. אולם בתלמוד בבלי (סנהדרין דף י"ג עמוד א')
מיוחסת גם לרבן שמעון בן גמליאל אגרת לגולה על עיבור השנה.

לאחנא בני גלותא דבבל בני גלותא דמדי בני גלותא
דיוון ושאר כל גלותא דישראל שלמכון יסגא.
מודענא לכון דאימריא רכיכין וגוזליא דקיקין וזימנא
דאביבא לא מטא ושפר מילתא באפיי ובאנפי חבריי מוספא על
שתא דא תלתין יומין.

תרגום

לאחינו בני גלות בבל, בני גלות מדי, בני גלות יון ושאר
כל גלויות ישראל, שלומכם יגדל.
מודיעים אנו לכם שהכבשים רכים והגוזלים דקים וזמן
האביב לא בא, וישר הדבר בפני ובפני חברי להוסיף על שנה
זו שלשים יום.

¹ ב"מדרש תנאים" הגירסא: ויוחנן סופר חלה (עיוגול) היינו
הסנהדרין שישבו בהצי גורן עגולה).

מחדש את הסנהדרין באושא, כי יהודה נחרבה כמעט כולה בימי המרד, היתה ראשית פעולתו לחדש את ההגמוניה של א"י בענין עיבור השנה, ושלח שליחים ובידיהם אגרות לחנגיה בן אחי רבי יהושע בנהר-פקוד ודרש ממנו להפסיק את עיבור השנים בבבל. כשסירב חנגיה בזכרו את התהווהו שהגית אחריו בארץ-ישראל, תזכיר לו רבן שמעון בן גמליאל ש"גדיים געשו תיישים", כלומר שהתלמידים הקטנים נתבגרו בינתיים וראויים לישב בסנהדרין.

זכר המאורע גשתמר בתלמוד ירושלמי מסכת נדרים פרק שביעי הלכה י"ג, בתלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ראשון הלכה ב', ובתלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס"ג עמוד א'. הנוסח שבירושלמי הועתק להלן. בבבלי מסופר:

"כשירד חנגיה בן אחי רבי יהושע לגולה, היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ, שגרו אחריו שני תלמידי חכמים רבי יוסי בן כיפר ובן בנו של זכריה בן קבוטל. כיון שראה אותם, אמר להם: למה באתם? אמרו: ללמוד תורה באנו. הכריז: אנשים הללו גדולי הדור הם ואבותיהם שמשו בבית המקדש... התחיל הוא מטמא והם מטהרים, הוא אוסר והם מתירים, הכריז עליהם: אנשים הללו של שוא הם, של תהו הם. אמרו לו: כבר בנית ואי אתה יכול לסתור, כבר גדרת ואי אתה יכול לפרוץ. אמר להם: ומפני מה אני מטמא ואתם מטהרים, אני אוסר ואתם מתירים? אמרו לו: מפני שאתה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. אמר להם: והלא עקיבא בן יוסף היה מעבר שנים וקובע חדשים בחוצה לארץ. אמר לו: הנח רבי עקיבא שלא הניח כמותו בא"י, אמר להם: אף אני לא הנחתי כמותי בא"י. אמרו לו: גדיים שהנחת געשו תיישים בעלי קרניים והם שגרונים אצלך, וכן אמרו לנו: לכו ואמרנו לו בשמנו, אם שומע מוטב, ואם לאו יהא בנדוי. ואמרנו לאחינו שבגולה: אם שומעין מוטב, ואם לאו יעלו להר, אזיה יבנה מזבחה, חנגיה(ה) ינגן בכנור ויכפרו כולם ויאמרו אין להם חלק באלהי ישראל. מיד געו כל העם בבכיה ואמרו: חס ושלום! יש לנו חלק באלהי ישראל. וכל כך למה? משום שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר יי' מירושלים."

הנוסח העיקרי הוא בירושלמי, אולם ע"י צירוף הפרטים שבבבלי,

מתקבל ציור זה של המאורע:

י שרידי שלש אגרות של רבן שמעון בן גמליאל השני בעינין עיבור השנה בבבל

בשנת 140 לערך

כבר נאמר במבוא לאגרת הקודמת, שגם לאחור חורבן בית המקדש, היה עיבור השנה נעשה ע"י הסנהדרין בארץ, והיו מודיעין על כך לגולה ע"י שליחים ואגרות. על ידי כך נשתמרה ההגמוניה של א"י על כל הגולה בענין החשוב ביותר בחיים הדתיים: קביעת המועדים.

בימי מרד ברייכוכבא (בשנות 132—135), כשאייאפשר היה לעבר את השנה בארץ, היה אחד מחכמי ארץ-ישראל יוצא לחוץ-לארץ כדי לעבר שם את השנה מטעם הסנהדרין בארץ. משהוכרע המרד עם חורבן ביתר, התחילו ימי גזירות אדריינוס, המכונים „שעת השמד“, הימים הקשים ביותר ליהודים בארץ-ישראל אחר ההורבן. הגזירות היו מכוונות לעקירת היהדות ונאסר קיום המצוות העיקריות ותלמוד תורה. אחד מחכמי בבלי, רבי גמא, תיאר את ימי הגזירות בדרושו: „לאוהבי ולשומרי מצותי, אלו שהם יושבין בארץ-ישראל ונותנין נפשם על המצות, מה לך יוצא ליהרג על שמלתי את בני, מה לך יוצא לישרף על שקראתי בתורה, מה לך יוצא ליצלב על שאכלתי את המצה, מה לך לוקה מאה פרגל על שגטלתי את הלולב...“ (מכילתא, מסכתא דבחדש, פרשה ו').

בימי הגזירות נהרגו כמה מגדולי החכמים („עשרה הרוגי מלכות“) ואלפי תלמידים, הסנהדרין לא התאספה, אייאפשר היה לסמוך חכמים חדשים, והחכמים שניצלו נמלטו לחוץ-לארץ. ומובן שבמשך כל הימים הללו אייאפשר היה לעבר את השנה בארץ. בין החכמים שנמלטו לא"י היה התנא חנניה בן אחי רבי יהושע שירד לבבל והשתקע בעיר גהר פקוד. כשראה את המהומה בא"י ושאיין לצפות להוראה משם, התחיל מעבר שנים במקומו והודיע על העיבור לכל וקהלות שבבבל.

משנפסקה „שעת השמד“ עם מות אדריינוס (בשנת 138), והחכמי הגמלטים התחילו חוזרים לארץ וסביבתם נתקבצו שוב תלמידים, ורבן שמעון בן גמליאל השני (בנו של רבן גמליאל דייבנה) יכול היה לכוון

רבן שמעון בן גמליאל שלח אל חנניה שני שליחים מחכמי א"י ובידם מסר שלש אגרות, שמהן נמסרו לנו שורות מעטות. את האגרות שלח לידי חכמי בבל, רבי נתן (בנו של ראש הגולה שעלה אח"כ לא"י ונעשה לאב בית דין) ורבי יצחק, כי קיוה לעזרתם. באחת האגרות נתן כבוד לחנניה כראוי לו. באחת האגרות השיב על טענת חנניה "לא הנהתי כמותי בארץ ישראל" באימרה "גדיים שהנחת נעשו תישים", ובשלישית איים עליו והסביר לו שאם לא ימסיק את עיבור השנים בבבל, הרי זה כאילו בנה מזבח בחור"ל והקריב עליו קרבנות. רבי יצחק ורבי נתן, שלידיהם נשלחו האגרות, השתמשו בתחבולה נוספת של לגלוג כדי לחרות את חומרת הדברים בלב העם, וכשנקרא רבי יצחק לעלות לתורה, קרא: אלה מועדי חנניה בן אחי רבי יהושע. וכשתקנו לו ואמרו שבתורה כתוב: "אלה מועדי יי", השיב: "אצלנו", כלומר: לא לפי התנהגותו של חנניה הקובע את המועדים בחור"ל. וכן עשה רבי נתן, שקרא בנביא: "כי מבבל תצא תורה ודבר יי מנהר פקוד", וכשתקנו לו ואמרו שבנביא כתוב "כי מציון תצא תורה ודבר יי מירושלים", השיב להם שוב: "אצלנו". דברים אלה עשו רושם על העם, ולפי המסופר בבבלי געו כל העם בבכיה ואמרו: הס ושלום, יש לנו חלק באלהי ישראל.

אולם חנניה עצמו עדיין היה מחסס ולא האמין שכבר נמצאים בארץ ישראל חכמים הדומים לו בתשיבותם. הלך להתייעץ עם רבי יהודה בן בתירה, משרידי חכמי הדור שעבר, שתיתת לו ישיבה גדולה בנציבין. הלך יעין לו להכניע לסנהדרין שבא"י, וחנניה נשמע לו ורמב בעצמו על כוס כדי לילך לקהלות ולהודיע להן על ביטול הקביעות שלה.

וכך חזרה ארץ ישראל לקבוע את המועדים לפי בני הגולה.

חנניה בן אחי רבי יהושע עיבר בחוצה לארץ.
שלח ליה רבי ג' איגון גבי ר' יצחק ורבי נתן.
בחדא כתב:
לְקַדְּשֵׁת חֲנַנְיָא.
וחדא כתב:
גְּדִיִּים שֶׁהִנַּחְתָּ נַעֲשׂוּ תִּישִׁים.

ובחדא כתב:

אם אין אתה מקבל עליך צא לך למדבר האטד ותהי שוחט ונחניץ וזרק.

קרא קדמייתא ואוקרון, תנייתא ואוקרון. תליתא בעא מבסרתהון. אמרין ליה: לית את יכול, דכבר אוקרתנין.

קם רבי יצחק וקרא באוריתא: אלה מועדי (י"י) חנניה בן אחי רבי יהושע (אומר) [אמרין ליה:] אלה (הם) מועדי י"י. אמר לון: גבן.

קם רבי נתן ואשלים: כי מבבל תצא תורה ודבר י"י מנהר פקוד. אמרין ליה: כי מציון תצא תורה ודבר י"י מירושלם. אמר לון: גבן.

אזל קבל עליהן קמי רבי יהודה בן בהירה לנציבין. אמר ליה: אחריהם, אחריהם. אמר ליה: לינא ידע מה תמן, מה מודע לי דאינון חכמין מחשבה דכיותי, מכיון דלא ידעי מחשבה דכותיה ישמעון ליה. ומכיון דאינון חכמין מחשבה דכותיה ישמע לון. קם ורשב סוסיא. הן דמטא מטא, והן דלא מטא נהגין בקלקיל.

תרגום

חנניה בן אחי רבי יהושע עיבר (שנים) בחוץ לארץ. שלח לו רבי (שמעון בן גמליאל) שלש אגרות אצל רבי יצחק ורבי נתן. באחת כתב: לקדושת חנניא: באחת כתב: גדיים שהנחת נעשו תיישים. ובאחת כתב: אם אין אתה מקבל עליך, צא לך למדבר האטד ותהא שוחט (קרבות) ונחניץ (ממשפחת ראש הגולה) זורק (את הדם על גבי המזבח). קרא את הראשונה וכיבדם (את השליחים), את השניה, וכבדם. (כשקרא) את השלישית רצה לבזותם. אמרו לו: אי אתה יכול שכבר כבדתנו. קם רבי יצחק וקרא בתורה: אלה מועדי חנניה בן אחי רבי יהושע. אמרו לו: אלה מועדי י"י. אמר להם: אצלנו. קם רבי נתן והשלים (בנביא): כי מבבל תצא תורה ודבר י"י מנהר פקוד. אמרו לו: כי מציון תצא תורה ודבר י"י מירושלם. אמר להם: אצלנו.

הלך וקבל עליהם בפני רבי יהודה בן בתירה לנציבין.
אמר לו (ר' יהודה בן בתירה) אחריהם, אחריהם. (אחרי חכמי
א"י). אמר לו (חנניה) : איני יודע מה שם מי יודיעני שהם
יודעים לחשב כמוני, מאחר שאינם יודעים לחשב כמוני, ישמעו
לו, ומאחר שהם יודעים לחשב כמוהו ישמע להם.
קם ורכב על הסוס. למקום שהגיע — הגיע, ולמקום שלא
הגיע נוהגים בקלוקל.

2

אגרת ראשי יהודי הגליל המבשרים בשורת גאולה לאתיהם שבגולה

בשנת 438

ימי הקיסר תיאודוסיוס השני (מלך בשנות 408—450) היו ימי
תהפוכות ביחס הקיסרות ליהודים וימי הכרעה לשוב היהודי בא"י.
עוד בראשית מלכותו יצאה פקודה האוסרת על היהודים לבנות בתי
כנסת חדשים. בפני היהודים נסגרה הדרך למשרות ממשלתיות,
אזרחיות וצבאיות, ונאסר עליהם לקנות עבדים נוצרים. ביחוד פגעו
גזרותיו באוטונומיה היהודית הפנימית בארץ ישראל, ע"י צמצום
זכויות הנשיאות וביסוללה לחלוטין בשנת 429. עם ביטול הנשיאות
ניטל השליד האחרון של תקופת יהודית בא"י.

גזרות אלו עודדו את אוכלוסי הנוצרים לפגוע ביהודים, להרוס
את בתי הכנסת או להפכם לכנסיות נוצריות. לירושלים אסור היה
ליהודים לבוא בתוקף פקודת קונסטנטיין שהידש את גזרת אדריאנוס.
לאחר שאיסור זה נתבטל בימי יוליאנוס הכופר (בשנת 362) והיה רופף
בימי הקיסרים שלאחריו, נתחדש תקפו, אברהם הכנסיה הירושלמית מספר
מתוך שמחה לאיד (בפירושו לצפניה א' ט"ז) : „עד היום הזה אסור
ליושבי העיר הבוגדים (היהודים) שרצחו את משרתי אל וביתור את
בן־האלהים לבוא לירושלים. רק כדי לקונן נתנו להם להכנס, והם
מוכרחים לקנות להם בכסף את הרשיון לבכות על חורבן מדינתם.
הם... מוכרחים כעת לשלם אפילו שכר דמעותיהם. אפילו הבכיה אינה

נתנת להם חנם. ביום שבו נלכדה ונחרבה העיר בידי הרומיים (תשעה באב) יש לראות אספת העם העליונה, זקנים וקטנים תשושי כוח, לבושי בלויי סחבות, עד שבחיצוניותם ובלבושם בלבד ניכרת חמת אלהים... עדיין ציניהם זולגות דמעות... מקוננים הם על המקדש שנשרף לאפר, על המזבח שנהרס, על הערים הבצורות לפנים, על מגדלי המקדש הגבוהים..."

ניצוץ של תקווה האיר אז בדמותה של הקיסרית אידוקיה, יונת עובדת־אלילים שנישאה לקיסר בראשית שנת 423, ואף שהתנצרה עם נשואיה נשארה נאמנה לחינוכה האלילי. דודה אסקלפיודוט, שהיה נציב סוריה, דרש טובת היהודים, ובהשפעתם פקד תיאודוסיוס השני (אמצע פברואר 423) להשיב ליהודים את בתי־הכנסת שנגזלו מהם, וליתן להם במקום בתי־הכנסת שנהפכו לכנסיות נוצריות, מגרשים לבנין בתי־כנסת חדשים. באותה שנה (אפריל 423) יצאה הסברה לפקודה, שכוונתה לאסור את הפגיעה ביהודים ושאסור לאיש להתרים או לשרוף את בתי־הכנסת שלהם.

מצב זה של גזירות ופרעות מצד אחד וידידים בחצר הקיסרות מצד שני, עורר תנועה של תקות גאולה. כבר ידענו מפי כותב קורות הכנסייה סוקרטס, שבשנת 440 לערך קם באי כרתים, שבו הציקו הנוצרים ליהודים ובקשו לגרשם, משיח־שקר בשם משה, שהבטיח לגאול את העם ולהוליכו בדרך פלא לארץ ישראל. בחג הפסח יצא משה זה ועמו המון מאמיניו אל שפת הים, כי המשיח הבטיחם להעבירם את הים בחרבה. המאמינים הלכו אחריו לתוך הים, רבים מהם טבעו ורבים נימשו בידי מלחים, ומשיחם נעלם. — לא היה זה מקרה בודד באי כרתים, אלא התנועה הקיפה את א"י ושאר הארצות. רמו לתנועה משיחית בימים ההם נשתמר במאמר התלמוד (סנהדרין דף צ"ז עמוד ב'): "אין העולם פתוח משמונים וחמשה יובלות וביובל האחרון בן דוד בא". ראשית היוכל חשמונים וחמשה היא שנת ר' אלפים ומאתים לבריאת עולם, היינו שנת 440 לספירת־הנוצרים.

ואמנם גודע לנו עתה מפי מקור בטורית שגילה החוקר François Nau שסמוך לזמן זה, היינו בשנת 438 התעוררה תקווה רבה לגאולה בא"י. נאו מצא בכתב־יד סורי את תולדות הנזיר הסורי הנוצרי הסגפן בריזומא, שבו מתואר הענין בפרוטרוט. בריזומא זה

עלה לרגל לירושלים בפעם הראשונה בשנת 400 והתרשם מרבוי מספר היהודים והשומרונים בה. בפעם השנייה עשה בא"י ובסיני עם ארבעים מבני חבורתו בשנת 419–422, ובדרכם הרסו את בתי-הכנסת של היהודים והשומרונים בא"י. בספר תולדותיו מתואר בפרוטרוט כיצד שרפו את בית-כנסת הגדול בעיר רבת-מואב (Arepolis). נראה שנגד מעשיה אלה של חבורת בר-זומא מכוונות היו פקודות תיאודוסיוס משנת 423 הנזכרות לעיל. להלן מסופר שם שבשנת 438 נטעה הקיסרית אידוקיה לא"י. בדרכה נתקבלה בכבוד רב באנטיוכיא ע"י היהודים ועובדי-האלילים המרובים שבעיר זו. יהודי הגליל באו לפניה ובקשו רשות להתפלל על חורבות בית המקדש בירושלים, דבר שנאסר עליהם בפקודת קונסטנטיין. היא נתנה להם רשות זו, ודבר זה עורר בהם תקות גאולה, שעליה הודיעו לאהיהם שבגולה באגרת שלפניה. בה בקשו מהם לבוא לירושלים לחג הסוכות (בשנת 438) "כי מלכותנו עתידה להתכונן בירושלים". לדברי כותב תולדות בר-זומא באו אמנם אז לירושלים למעלה ממאה אלף יהודים. אולם גם בר-זומא בא בהחבא עם בני-חבורתו. הם התחילו לרגום את היהודים, והיהודים מצדם לא טמנו ידם בצלחתם. המלכה היתה חסרת-כוח לפעול כנגד הנוצרים ושלחה לקרוא למושל שישב בקיסריה. בינתים נתאספו לירושלים נזירים נוצרים מכל קצוי הארץ, והנוצרים ניצחו. התוצאה היתה פרסום פקודת תיאודוסיוס מיום 31 בינואר 439, בהשפעת הנזיר שמעון סטיליטס, הנוטלת מיהודים כל משרה ותואר אזרחי וצבאי.

ספק הוא אם נוסח האגרת היה בדיוק כפי שמוסר הסופר הנוצרי, אבל בעיקר יש יסוד היסטורי לידיעה. ולא עוד אלא אפילו נוסח האגרת מתאים לנוסח האגרות שנשלחו מא"י. האגרת נשלחה ע"י הכהנים והראשים, כי הנשיאות נתבטלה לפני כן.

לעם גדול ואדיר של היהודים.

מן הכהנים ומן הראשים שבגליל. שלום.

דעו כי קץ זמן גלות עמנו הגיע ויום קבוץ שבטינו בא. כי הנה מלכי הרומיים צוו שעירנו ירושלם תוחזר לנו. מהרו לבוא לירושלם לחג הסוכות, כי מלכותנו עתידה להתכונן בירושלם.

אגרת ראשי עדת ירושלים אל הגולה

סוף המאה העשירית

האגרת שלפנינו נכתבה ע"י ראשי עדת הרבנים בירושלים לכל הגולה ונמסרה בידי שליחם רב יונה הזקן בן רבי יהודה הספרדי שיצא לארצות הגולה כדי לאסוף תרומות לטובת הישוב בירושלים. זוהי אגרת כללית ראשונה במין זה שהגיעה לידינו. לאחר פתיחה כללית על ענות בני הגולה ודברי ברכת מירושלים, מתארים הכותבים את מצבם של היושבים לפני ה' בירושלים, הרואים „זרים על מקדשי בית ה', הנושאים עול רעי גויים" ואין להם נחמה אלא „בהקבץ אחינו בית ישראל אל ירושלים בחדש תשרי... לרצות אבנים, לחונן עפרותיה, לטובב על השערים".

וכאן מתארים כותבי האגרת — ובוזה עיקר חשיבותה — את כיבוש ירושלים ע"י הערבים שהתירו ליהודים שבאו עם צבאם לחזור לירושלים, שהשיבה בה חיתה אסורה עליהם החל מימי אדריגוס: „בעת אשר פשטה ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו ירושלים, היו עמהם אנשים מבני ישראל, הראו להם מקום המקדש וישבו עמם מאז ועד היום. והתנו עליהם תנאים, כי הם יכבדו את בית המקדש מכל גיאות ויתפללו על שעריה, ולא יהיה ממהה על ידיהם... וקנו הר הויתים... הוא המקום אשר נתפלל בו בימות החגים מול היכל י"י ביום הושענא". — תיאור זה דומה לתיאורי חכמי הקראים מהמאה העשירית: סלמון בן ירוחם כותב בפירושו הערבי לתהלים פרק ל': „וכאשר בחסד אלהי ישראל נעתקו הרומים ממנה [ירושלים] והופיעה מלכות ישמעאל, ניתנה הרשות לישראל להכנס ולגור שם ונמסרו להם חצרות בית ה' והיו מתפללים שם...". וכן כותב מנהיג הקראים סחל בן מצליח (עיין אגרתו לחלן): „ובימי קרן זעירה [מלכות ישמעאל] פתח ה' לעמו שער רחמיו ויביאם אל עיר קדשו וישבו בה ויבנו בתים בתוכה לקרוא ולפתור [לתרגם] בכל עת ולהעמיד משמרות בלילות...". ובזמן האחרון נתגלה קטע של כרוניקה יהודית בלשון ערבית, ובו מפורטים הדברים יותר: „ויבוא כל מוסלם אשר היה בעיר וביושבי השדה ובאו עמם קבוצה מהיהודים. אז צוה אותם לטאטא מקום

המקדש ולנקות אותו. ועומר היה דורש חוקר אותם בכל רגע, ובכל פעם שהיתה מתגלית שכבה, היה שואל את זקני היהודים על ה"צחרה", שהיא אבן השתיה... אחר כך שלחו היהודים אל כל ארץ ישראל להגיד להם על מה הסכים עמם עומר... ויכנסו אל עומר ויאמרו לו: וכמה יצוה אמיר המאמינים שיעברו אל העיר הזאת מעדת היהודים? ויאמר עומר: מה יאמרו אויביכם [הנוצרים]?... ואמר האפטריארך: יהיו על נשיהם וילדיהם המישים בית. ויענו אותם היהודים: לא נהיה פחות ממאתים בית. ויארך המינקות ביניהם עד שצוה עומר שיעברו שבעים בית, והסכימו לזה. אחר כך שאל: היכן תרצו לגור בעיר? ויאמרו: בדרום העיר, וזהו שוק היהודים, והיתה כוונת בקשתם קרבת המקדש ושעריה וכן מי השלוח לטבילה. ונתן להם זאת אמיר המאמינים. ואז עברו מטבריה וסביבתה שבעים הבית על נשותיהם וילדיהם וכוונתם שכונתם..."

אח"כ מתחילים כותבי האגרת לתאר כמה הם טובלים משכניהם "בני קדר בירושלים ובארץ הצבי... והם חזית קנה מתרפסים ברצי כסף, כקבר פתוח גרונם", ושעליהם לשלם שוחד כדי שיוכלו "לסובב על השערים ולעמוד על הר הזיתים להתפלל בקול רם", ועל הצרות שעברו עליהם "מיוקר השער והמלחמות", והם מבקשים את בני הגולה לתמוך בהם ולמסור את תרומותיהם ביד השליח "אשר תטריח את עצמו ושם נפשו בכפו והמל על השארית הנמצאה בירושלים, והוא יגיד לכם מה שאין יכולת לכתבם". לשון האגרת — כלשון כל אגרות בני הדור ההוא — היא לשונם של פייטני ארץ-ישראל, שהיתה חיה בפייהם.

שאלו שלום ירושלים וגו'.¹ זכרו מרחוק את יי וגו'.²
 בשם יי, לישראל בני הגולה, אל אחים אשר בארץ
 אויבים אנוחים, בארץ שבים ביד שוביהם בהכרחים, גדודים³
 גוזזים כמו צאן גנוחים, דרוכים צפון ודרום כמו מים דלוחים,

¹ תחלים קכ"ב ו'.² וירושלם תעלה על לבבכם (ירמיה ג"א ז').
³ כרותים, לפי תוראת השורש בארמית.

הרופים דחופים הולכים מאין הגלים, ונעים ונדים ונבלעים בגויים ובשכחים, זעופים זה כמה שנים זנוחים, חבולים סבוכים בין חוחים, טרופים אכולים כצאן טבוחים, יוקשים ביד יהירים ימים וירחים, כבושים כעבדים כמו ביד כסלוחים, להעבד נתונים מיד ליד לקוחים, ממושכים ממורטים מעונים מנודחים, גטושים נתונים לבז נזנחים, סגופים סטורים ושוגאיהם שמחים, עלופים עבודים עצורים כמו בחחים, פחודים לילה ויומם שגדך פתחים, צור עד מתי צועקים צורחים, קמים קוצפים ואש בנו קודחים, ראה ורחם רצוצים רעוצים רצוחים, שובב שבות שכוחים לעפר שחים, תבוא לפניך אגקת אסירים תמותי תחוחים⁴. הם המה עם י"י ונחלתו האובדים והנדחים, המוגלים מארצות אבותיהם גרושים משולחים, המיחלים לישועת י"י המקוים לגאולת נוטה מתוחים⁵, המחכים ליום קומי לעד בוטחים, הנשאים חרפת הגויים ופיהם לא פותחים, הסובלים עולם אשר מכבדים ומטריחים, השומרים אמונתם אשר העתיקו אבותם מפי נביאים נשלחים, תורות אמת חקים ומצות טובים, כלם נכוחים ולא סורים ולא מחליפים. הם הם קהלות הקדש, המפוזרים בכל הארצות, מזרח שמש ועד מבוא. האלוהים אל יאבד תקותם, ואל יכזב תוהלתם, יראה בענים, ויקנא קנאתם, ויצוה ישועתם, ויביאם אל גבול קדשו, הר זה קנתה ימינו, יאמר לצפון תני ולתימן אל תכלאי. הביאי בני מרחוק ובנותי מקצה ארץ, מלך ביפיו תחזנה עיניך תראנה ארץ מרחקים, חזה ציון קרית מועדינו עיניך תראנה ירושלים נוה שאנן, אהל בל יצען יסע יתדונו לנצח, וכל חבליו בל ינתקו.

שאו אחינו אנשי גאולתנו, תשובינו גדולינו ואהובינו, שלום ראשונה, מאל אמונה, אלהי קדם מעונה, ומקריה נאמנה, גם מהנשיא ראש ישיבת ציונה, קרית דויד חנה גיא חזיונה, ההיתה עטורה בהדר שיבה וזקנה, בשבעים ואחד ברורים להזמינה, בשלוש שורות לפנייהם לכוננה. בנוים בחצי גורן

⁴ פסוקים אלה על צרות בני הגולה סדורים בסדר א"ב. ⁵ שמים, על דרך הכתוב בישעיה ס' ב"ב הנזפה בך שמים וימחמם טאהל לשרה

עגולה מכוונת⁶, ממנה לצאת תורה לאום מי מנה⁷, לבאר כל צפונה, לגלות כל טמונה, על לב שמועה הלכה לכוונה, להסיר כל תאוונה, וכל תלונה, במשמרת ליה וכהונה, ללמד ולהורות עדות נאמנה, להשכיל גמרא ומשנה, וחיוס נותרה כאלמנה, יתומה עגונה, לאחר תולכת שנה אחר שנה, דלה עניה אביונה, חומה הוגה כיונה, מפורשי רשות ומצודות באין חנינה, ומיתר זקני המדינה, אשר נשארו במקשה כמלונה, כאספי קץ כעוללות בציר, שנים שלושה גרגרים בראש אמיר, כנוקף זית כמלקט שבלל קציר, רבו הלוקטים על הקוצרים להעציר, ושבת ששון בציר, ושמחת קציר, ואבדו וגמרו חסידים, ופסו אמונים וישרים מבני אדם, אמונה מעידים, לומדים ומלמדים, צדק מגידים, משכילים ומצדיקים על האמת מודים, ורבו פורצי גדרות ובוגדים, וגברו מסיגי גבולות ומורדים,⁸ ותפוצנה הצאן על ההרים גודדים, עד יסקיף ברחמים גומל חסדים, לחזק מעמדים, לחזק בדודים, לבנות שער הקדים.

ומודיעים לכם אנו [עדות הרבנים]⁹ הכתה העליונה, אשר כאין חשובה, נוכח מקדש יושבת, וחרופים קושבת, כל היום כלמתינו נגדינו ובשת פנינו כסתנו, מקול מחרף ומגדף מפני אויב ומתנקם בושנו, כי שמענו חרפה כסתה כלמה פנינו, כי באו זרים על מקדשי בית יי, הנושאים עול העי גויים, אשר ירשנו את בתי מלכי בית דויד ודירות חורי יהודה ובנימין, הסובלים גאות גוי לא חסיד אשר נחלו בית מקדשינו ותפארתינו, על רוע מעללינו הרחקנו ממנו, ובאו בו פריצים וחללוהו, שועריו זרים, סביבותיו קברים, שואגים בקרבו צוררים, שמו אותותם אותות ועת אשר נשמע קול מרגיזים, ידינו תכבד את אנחתינו, ונאמר באנחה, כהתה הרוחה, עד מתי אלהים יחרף צר וגו'¹⁰, ואין לנו נחמה כי אם בסובבנו על השערים, להשתחות ולבקש רחמים, וסליחה לשוב אל ירושלים ברחמים, לטהר מקדשו,

⁶ הכוונה לשבעים ואחד חברי סנהדרין גדולה שישבו בחצי גורן עגולה ולפניהם שלש שורות של תלמידים. ⁷ לעם ישראל שעליו נאמר: מי מנה עפר יעקב (במדבר כ"ג י'). ⁸ הכוונה לעדת הקראים שהתחילה מתרבה או כירושלים. ⁹ מלים אלו נוספו על גליון כתב היד. ¹⁰ תהלים ע"ד י.

ולנעריהו מעפרו, להשיב שכינתו לתוכו, להחיש משיח צדק עולמים, לקבץ נפוצים מן בין העמים, לקרוא שנת רצון שנת שלומים, סלה.

וזה תמיד בקשתינו. כן במקדש מעט כן בהר הזיתים. בהקביץ אחינו בית ישראל אל ירושלים בחדש תשרי, הוא ירח האיתנים, לרצות אבנים, לחונן עפרותיה, לסובב על השערים, להשתטח בתפלה ובתחנונים. ומאת אלהינו היתה זאת כי הטח עלינו חסד לפני מלכות ישמעאל, בעת אשר פשטה ידם ולכדו את ארץ הצבי מיד אדום ובאו ירושלים, היו עמהם אנשים מבני ישראל, הראו להם מקום המקדש, וישבו עמהם מאז ועד היום. והתנו עליהם תנאים, כי הם יכבדו את בית המקדש מכל גיאות, ויתפללו על שעריה, ולא יהיה ממחה על ידיהם. וקנו הר הזיתים אשר עמדה השכינה עליו, ככתוב: ויעל כבוד יי מעל תוך וגו'.¹¹ שלוש שנים מכרזת ואומרת: שובו בנים שובבים, ויתנו כתיף סוררת ולא שמעו ולא הטו את אונם. אז אמר: אלך אשובה אל מקומי וגו'.¹² הוא המקום אשר נתפלל בו בימות חגים מול יי ביום הושענא. ושם יברכו כל בית ישראל, מדינה ומדינה קהלותיה וקניה גדיביה. וכל הזוכר את ירושלים וכל המעלה אותה על לבו, שם יזכרו בתפלות וברכות, כי כל הזוכר את יושביה, כאילו הוא זוכר אותה. וכן מצינו נחמיה בן חכליה ז"ל בבוא חנני אחיו שאל אותו ככתוב: ויבוא חנני וגו'.¹³ בתחלה על היהודים ואחר כך על ירושלים, ויאמרו לי הנשואים וגו', ויהי בשמעי את וגו'. כן ראוי לכל יראי אלוהים להדמות לחסידי בית ישראל בכל דור ודור ולזכור את ירושלים, כי כל זוכרה הוא מאותביה הזוכים לשמוח בשמחתה ככתוב: שמחו את ירושלים וגו'.¹⁴ ולשום לו בה חלקו, צדקה וזכרון טוב, לחוק ידי יושביה, כי ישיבת כרכים קשה, וכל שכן ירושלים, כי הקללה מצויה בה, ומונוחיה רחוקים ופרגסותיה מצומצמים, והרבה באו אליה עשירים וגדלדלו וישוהו.

ואתם אחינו בית ישראל, הגה יבואו אליכם ראויים ולא

¹¹ ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמד על ההר אשר מסדם לעיר (יחזקאל י"א ב"ג). ¹² הושע ה' ט"ו. ¹³ נחמיה א' א"ג. ¹⁴ ישעיה ס"ו י.

אין בנו לעמוד בסיפוקינו. אף כי לשאת במשאות טורח העיר. ועתה אחינו אנשי גאולתינו, זכרו את יושבי ירושלים והעלו אותם על לבבכם. כי כבר ביארנו לכם צרותינו וקוצר ידינו. ואל תעלימו עין, ואל תכבדו לב מאחיכם בני ירושלים. ואשר תעשו עמנו, עם עצמכם תעשו, לשום לכם חלק וזכרון בירושלים. ושלוחינו ונאמנינו הוא רב יונה הזקן החרד הירא בירבי¹⁸. יהודה הספרדי ב"נ רי"ת¹⁹, אשר הטריח על עצמו, ושם נפשו בכפו, וחמל על השארית הנמצאה בירושלים, והוא יגיד לכם מה שאין יכולת לכתבם. וראוי לכם לשום לב עליו בהקבלו, בלוות אותו בדרך, ומהרהו ואל תאחרוהו. וכל אשר תעשו עמו, עמנו הוא עשוי, ואלינו הוא מגיע. והוא מודיעינו כל אחד ואחד ומעלותו ונדבותו וכשרותו, ונכתוב שמו ושם אבותיו בספר הזכרונות, לזכור אותו על הר הזיתים נגד מקדש י"י בברכות ותפלות שתקובל בו ובזרעו אחריו עד עולם. הרחיבו ידי, היטיבו עין, כי אם תיטיבו ייטיב, ואם תרחיבו ירחיב, כי פועל אדם ישלם לו וכאורת איש ימציאנו. וכאשר תעשו כן יברככם י"י אלוהיכם בכל מעשי ידיכם. עשו ועושו, וכמדרש והיה מעשה הצדקה שלום²⁰ ועבודת הצדקה וגו'²¹ ושלום שלום תשא, ובחמשה מיני כבוד תובלו. ועל צד תנשאו ואל ברכים תשתעשעו. ואתם כהני י"י וגו'²² ותשועת עולמים תשועתינו ותשועתכם כהבטחת י"י ישראל נושע בי"י וגו'²³. היום נכתב ב' מרחשון מן שנת אלף תצ"ט לשטרות²⁴...

ט"י

שתי אגרות של ראשי הקראים בירושלים

המאה התשיעית הנוצרית

עוד בראשית המאה התשיעית התחילו בני הכת החדשה, הקראים, לעלות לא"י ולהתישב בירושלים, ראשית כדי לברוח מבבל

¹⁸ בן רבי. ¹⁹ נוח נפש רוח י"י תניחנו. ²⁰ גרוע המעשה יותר מן העושה (מסכת בבא בתרא דף ט'). ²¹ ישעיה כ"ב י"ז. ²² שם. ס"א ו'. ²³ שם, מ"ה י"ז. ²⁴ עיין בציון לאגרת זו בסוף הספר.

ראויים, הגונים, ולא הגונים, ותעשו עמהם כפי חסדכם. כל שכן שאנחנו אחיכם ענייכם, המתפללים עליכם בעיר קודש אלוהים חיים. ודעו כי רעי גויים הם היושבים בה. ולולא רחמי אלהינו אשר הטא חסד לראשונים, וערכו על נפשם לצאת¹⁵ כל צורכי העיר, לחזות אשפותותיה, לנקות ביבותיה, לתקן חומותיה ושומריה, לרצות מושליה ושריה ובחוריה, לולי כן לא היתה לנו יכולת לשבת עמהם [כמאמר] המשורר אויה לי כי גרתי משך וגו'¹⁶ אלה [הם] השוכנים עם בני קייר בירושלים ובארץ הצבי, כי הם מטריחים הרבה, והם חית קנה מתרפסים ברצי כסף, כקבר פתוח גרונם. ולולי כן לא היינו יכולים לסובב על השערים ולעמוד על הר הזיתים להתפלל בקול רם ואין ממחה. וכל זה לא יעמוד אלא בשוחד הרבה. ולא נעלם מכל מעין כי בהיות ירושלים יושבת ושוקטת ושלוה בה, ועריה סביבותיה, לא היו יושביה נסמכים כי אם על קדשי בית ישראל. וכן מצינו בכשרי בית דויד כמו אסא וחזקיהו, כי בקדשי בית ישראל השתחוו המלכים העולים עליהם כאומר ויקצץ את דלתות וגו'¹⁷. ובעת הזאת אין לנו קדשים מוכנים ואין לנו במי להשען, כי אם על רחמי שמים ועל אחינו בית ישראל, לכתוב אליהם ולהודיעם כי נשארנו מתי מספר, וכי עבר עלינו צרות רבות בימים האילו מיוקר השער והמלחמות, וליוצא ולבא אין שלום מבני קדם, ויאכלו ארץ ומלואה, עיר ויושבי בה. וגם מן המלחמות אשר לא נוכל לפרסמם. כאשר אתם התבררתם לא נכחדו צרותינו מכל יושבי ארץ, ולא השאירו לנו מיחיה. רובינו נאספו ביגון והנשארים גדלדלו. והמס והחקים הקבועים אשר עלינו, אם רבים אנחנו אם מעטים בכל שנה אנו צריכים ללוות ברבית למלאה, למען לא יתבעו הבאים אל עיר הקודש, כאשר בכל מקום. ומרוב כובד החוב והרבית, הוצרכנו לכתוב אל המקומות הרחוקות לאמר: חנונו חנונו עזרנו עזרנו, כי אנחנו שומרים לכם ולכל אשר יבא. וראוי לכם לעזור לנו בנדבותיכם וצדקותיכם ומתנותיכם, ולא תמוש היתר התקועה במקום נאמן, כי אנחנו

¹⁵ אוף צ"צ: 5:5. ¹⁶ תהלים ק"ב ה'. ¹⁷ השוה מלכים ב', י"ח ט"ו.

ומפרס מהרדיפות שנרדפו בארצם, שבה היתה ידו של ראשי־הגולה תקיפה, וגם משום שביקשו, ככל כת חדשה בישראל, חיזוק בעיר הקודש שממנה יוצאת תורה לישראל.

בירושלים מצאו כת של יהודים שנקראו בשם „אבלי ציון“, אנשים שנהגו כל ימיהם מנהג אכלות על חורבן בית המקדש והיו מרבנים בתפלה לגאולה ומצפים לגואל. שרשה של כת זו נעוץ היה בדור הראשון שלאחר חורבן בית שני, והיא היתה קיימת בירושלים בין המאה השביעית והאחת־עשרה. הם נזכרים לשבח בפסיקתא רבתי (פסקא ל"ד) שנתחבר במאה התשיעית. בעל הפסיקתא דורש על הפסוק בישעיה: ונודע בגוים זרעם וכו': „לא אמרו אלא כנגד אבלי ציון שהקדוש ברוך הוא עתיד ליתן להם ניצוחים על אויביהם... אותם שמשכימים בכל בוקר ובוקר לבקש רחמים... אלו אכלים שהמדו את הישועה ערב ובוקר וצהריים...“ מנהג היה בארצות־הגולה לנדב לטובת „אבלי ציון“ אלה, שלא עסקו במסחר אלא חיו חיי פרישות. כך, למשל, הנגיד הראשון במצרים ר' פלטיאל נדב בשעת עלייתו לתורה ביום הכפורים „אלף דינרים לאבלי בית עולמים“. תנועת „אבלי ציון“ התפשטה גם לגולה, ויש לנו ידיעות עליהם באיטליה הדרומית, באשכנז ובתימן. הנוסע ר' בנימין מטודילא מתאר במחצית השניה של המאה ה־13 מפי השמועה את „אבלי ציון“ שבתים: „פרושי הדור הם אבלי ציון ואבלי ירושלים ואין אוכלים בשר ואין שותים יין והם לבושים בגדים שחורים, והם יושבים במערות או בבתים גנוזים ומתענים כל ימי חייהם, חוץ מן השבתות והימים טובים, ומבקשים רחמים לפני הקדוש ברוך הוא על גלות ישראל שירחם עליהם“. כשנתישבו הקראים בירושלים, תפסו מנהגיהם של „אבלי ציון“ שהתאימו להלך רוחם ולעיקרי תורתם (לדעת רבים ממחברי הקראים אין אכילת בשר מותרת אלא בזמן שבית־המקדש קיים), ולדברי מנהגיהם לא בא ישובם בירושלים אלא כדי להתאבל ולהתפלל. סלמון בן ירוחם, מחכמי הקראים בירושלים באמצע המאה העשירית, כותב בפירושו לתהלים מ"ס א': ואח"כ [אחרי בנימין הגהונדי] עמדו אנשים ממזרח וממערב והוסיפו תזוקה בדת והשקידה בחכמה ושמר מגמת פניהם לשבת בירושלים ועזבו רכושם וביתם, ומאסו בעולם הזה, והם הנמצאים כעת בירושלים“.

הקראים הראשונים בירושלים היו יושבים ב"שכונת בני המזרח" שהם קראו לה בשם התנכ"י "צלע האלה" (יהושע י"ח כ"ח). הם הגיעו לידי השפעה בחוגי השלטון והציקו לשאר היהודים ("הרבניים") שבעיר. הגאון הארץ-ישראלי בן-מאיר כותב באגרתו משנת 921 שעוד אבותיו סבלו מהקראים ואחד מהם ר' מוסי "נהרג בעזרה מתחת יד זרע ענן" ואף הוא עצמו כך: "ואנחנו אשר עבר עלינו צרות רבות ורעות וחבישת בית האסורים ועינוי הכבל ומלקות עד לצאת הנפש... מתבדל ידי בני ענן השונאים".

במאה העשירית הגיעו הקראים בירושלים גם לפריחה תרבותית, ומהם יצאו אז חכמים בעלי השפעה: חוקרי-מקרא, פיטנים, בלשנים, פילוסופים ומתרגמים. הראשון שבהם הידוע לנו בשמו הוא סלמון בן ירוחם שחיבר פירוש לתנ"ך, רובו בערבית.

כדי לחזק את עדתם בירושלים כתבו הקראים הראשונים בא"י אגרות לתפוצות הגולה ובהן קראו את העם לעלות לירושלים. אגרת כזו נכתבה בלשון-המקרא בצורת מגילה על קלף, ע"י אחד המנהיגים הראשונים של הקראים בירושלים, דניאל בן משה אלקומסי, וממנה הועתק כאן הקטע שבו מדובר על חובת העליה. הכותב מדבר דברים נמרצים נגד "הנבלים אשר בישראל מדברים זה לזה, אין עלינו לבוא לירושלים עד שיקבצנו כאשר השליכנו", מבאר את החובה "לבוא אל ירושלים ולעמוד בתוכה תמיד לפניה באבל ובצום ובכי ומספד" "ולא יאמר איך אלך אל ירושלים מפחד שודדים וגנבים ומאין מחיה בירושלים". כלפי היושבים בגולה הוא טוען "והלא עמים חוץ מישראל באים מארבע קצוות אל ירושלים כל חודש וכל שנה, ליראת אלהים, ומה לכם אחינו בני ישראל כי אינכם עושים גם כדת עמי הארצות..." "ואם לא תבואו, כי אתם הומים ואצים אחר סחירותיכם, שלחו מכל עיר חמשה אנשים, ומחיייתם עמם, למען נהיה לאגודה אחת להתחנן אל אחינו תמיד על הרי ירושלים..."

האגרת השנייה נכתבה בידי סהל בן מצליח הכהן, חכם קראי רב-פעלים בירושלים בסוף המאה העשירית. הוא חיבר פירושים לספרי-תנ"ך שונים, ספר מצוות, ספר דינים וספר דקדוק וכתב אגרות פוליטיות ותעמולה לתורת הקראים. אגרת זו כוללת בעיקר דברי קריאה לעליה ותיאור הישוב הקראי בירושלים. ממנה הועתקו כאן עיקרי

הדברים, שבהם קורא סהל לבני הגולה: „הקבצו לעיר הקודש וקבצו את אחיכם“. אח"כ יתאר את חורבן ירושלים ובזיון יושביה היהודים, את דרכי חייהם הסגפניים של הקראים המתישבים בה, אשר „עזבו מסחרתם ושכחו משפחתם ומאסו ארץ מולדתם... ומאכילת בשר ושתות יין נואשו“, את קדושת ירושלים, את חידוש ישובה היהודי, אחרי הכיבוש הערבי. „ודעו אחינו כי ירושלים בזמן הזה מנוס, לכל כירה, ומנוחת לכל אבל, ומרגוע לכל עני ודל“. אח"כ הוא מתאר את גודל האבל וההספד על חורבן ירושלים ומסיים בדברי נחמה. באגרת זו יש לנו תיאור מפורט ביותר של חיי הקראים בירושלים בדורות הראשונים להתישבותם, חשובות גם ידיעותיו על העדר ישוב יהודי בירושלים לפני הכיבוש הערבי: „והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעוזה [עיר טבריה] להתפלל בה, ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה, ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צער“.

ט

מתוך אגרת דניאל בן משה אלקומסי

המאה התשיעית

— — — ועתה אחינו ישראל בכל עריכם, על זאת חגרו שקים ספרו והלילו כי לא שב י"י ממנו¹: ודע כי הנבלים אשר בישראל מדברים זה לזה, אין עלינו לבוא לירושלים עד שיקבצנו כאשר השליכנו, וזה דבר המכעיסים ואוילים, כי לולא גזר י"י עלינו מצוה לבוא אל ירושלים מן המדינות במספד ותמרורים, הלא בתבונתנו נדע, כי על כל הנקצפים לבוא אל שער הקוצף להתחנן לו, כאשר כתבתי למעלה, ואף כי ציוה י"י לאנשי גלות לבוא אל ירושלים ולעמוד בתוכה תמיד לפניו באבל ובצום ובכי ומספד ושק ותמרורים יומם ולילה, ככתוב על תומתיך ירושלים הפקדתי שומרים תמיד: ואל תתנו דמי אליו², וכן כתוב בירמיה³ שמוע שמעתי אפרים מעני⁴ אפרים

¹ ירמיה ד' ח'. ² ישעיה ס"ב ו'ו'. ³ ירמיה ז"א ו'י"ב"א. ⁴ מירוש.

הוא ישראל מתנודד נע ונד בגלות צועק ובוכה ואומר לפני
הלא אתה אלהי יסרתני ותשליכני לגלות ואני בגלותי בלא
מלמדי צדק נמשלתי כעגל לא למד לשאת עול על כי לא
למדוני רועי גלות⁵ לשאת עול במצוות כתורת משה כי התעוני
במצות אנשים מלומדה השיבני אליך ואשובה כי אתה יי
אלהי: ויי השיב לישראל את דבריהם וידבר אליהם, עמי צואו
תחפוץ כי אשיבך הציבי ציונים מענהו⁶..... בדרך ירושלם ללכת
אל בית יי שימי לך תמרורים לבכות ולקונן שיתי לבך למסלה
דרך הלכת שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה: טרם
קבוץ גלות בואי לירושלם ועמדי לפני יי במשמרות יומם
ולילה עד מתי תתחמקין הבת השובבה: אלא מתא ינאפין יא
בנת אלמורתדה⁷ עד מתי תתחמקין: ותאמרי לא אלך אל
ירושלם אל ישיבת יי כי תאמרי השיבני ואשובה ולא אשיבך
עד שתשובי את אל ירושלם כי ברא יי חדשה בארץ: ומה
זאת חדשה היא אשר תשוב אשה אל [בעלה]..... לרצות לב
אשה מבלי ישלח אישה אליה שליח להשיבה אליו ככתוב
נקבה תסובב גבר: [דבר] בין יי ובין ישראל כאשה ואישה
ככתוב אכן בגדה אשה מרעה כן בגדתם בי בית ישראל נאם
יי⁸: על כן אמר יי: אלך ואשובה אל מקומי עד אשר יאשמו
ובקשו פני בצר להם ישחררני⁹: על כן עליכם אתם יראי יי
לבוא אל ירושלם ולשכון בה להיות שומרים משמרות עד יום
בנין ירושלם ככתוב ואל תתנו דמי לו¹⁰: ועוד כתוב אשרי
אדם עוז לו בך ומסלות בלבבם¹¹ אשרי הגבר אשר יבטח
ויעז בעוז יי: ולא יאמר איך אלך אל ירושלם מפחד שודדים
וגגבים ומאין לי מחיה בירושלים: מסלות בלבבם: היא אשר
דבר שתי לבך למסלה דרך: מסלות בלב עוברי בעמק הבכה
ירושלם מעין ישיתוה כי מעין למוד בירושלם: ככתוב כל
מעוני בך¹²:

בעשותם כן לבוא אל ירושלם גם ברכות יעטה מורה

⁵ כינוי שם גנאי לרבנים, ⁶ פירוש, ⁷ תרגום ערבי שם פסוק זה.
⁸ ורמיה ג' כ', ⁹ הושע ח' ט"ו, ¹⁰ ישעיה ס"ב כ', ¹¹ תהלים ס"ד, ו' ח',
¹² תהלים פ"ו ז'.

ילכו מחיל אל חיל מעיר אל עיר עד שיגיעו אל ירושלם:
 ככתוב יראה אל אלהים בציון וגם אמר ציון בימים ההמה ובעת
 ההיא נאם יי' יבאו בני ישראל המה ובני יהודה יחדו הלוך ובכו
 ילכו ואת יי' אלהיהם יבקשו¹³: הלוך ובכו טרם קבוץ גלות
 ומעני ובכו הוא הכתוב שימי לך תמרורים¹⁴: על דרישת ציון:
 איך כן כתוב את ציון ישאלו דרך הנה פניהם: כי ישימו פניהם
 לבוא אל ציון בואו ונלזז אל יי' בברית עולם לא תשכח¹⁵...
 טרם הימים האלה היו אבותיהם על דין¹⁶ אחר ללא אלהי אמת
 וללא תורה¹⁷: ומצות אנשים ולא טומאה ולא טהרה: ועתה
 ישובו טרם קבוץ גלות... [לעבוד] את יי' ולשמור את חדש
 אביב בעתו ולשמור מצותיו ועל כן כתוב ב[או ונלזז] אל
 יי': על כן עליכם אחינו ישראל לצאת מכל המדינות אתם
 יראי יי' טרם היות הרעה ומהומת צרה בכל הארצות ככתוב:
 כי מהומות רבות על כל יושבי הארצות¹⁸: עתה עליכם כל
 דורשי יי' ללכת לפני רבים כעתודים לפני צאן: ככתוב גודר
 מתוך בבל ומארץ כשדים צאו והיו כעתודים לפני צאן: כי
 הנה אנכי מעיר ומעלה על בבל קהל גוים מארץ צפון¹⁹: והלא
 כתוב בדניאל ויסתער עליו מלך הצפון²⁰ ועל כן אמר נוסו
 מתוך בבל ומלטו איש את נפשו²¹: ובבית שני לא בקשו... כי
 כרש שלחם ברצון נפשו בקול גדול: וגם בעת קבוץ גליות לא
 יבקשו ל... לא תלכו: להודיע כי בטרם קבוץ גלות יצוה לנוס
 ולבוא אל ירושלם: והלא עמים [חוץ] מישראל באים מארבע
 קצוות אל ירושלם כל חודש וכל שנה ליראת אלהים: ומה לכם
 אחינו ישראל כי אינכם עושים גם כדת עמי הארצות לבוא
 ולא גם להתפלל ככתוב וכמשפט הגוים אשר סביבותיכם לא
 עשיתם²²: חוקות יפות לא עשיתם וחקות רעות עשיתם ככתוב
 כמשפטי הגוים אשר סביבותיכם עשיתם ומה יהיה קשה מזה
 כי קרא יי' את ישראל רעים מן השומרונים: את יי' היו יראים
 ואת אלהיהם היו עובדים: ועל ישראל אמר עד היום הזה הם

¹³ ירמיה נ' ד'. ¹⁴ ירמיה ל"א כ'. ¹⁵ ירמיה נ' ה'. ¹⁶ מלך ערבית
 ופירושה: דת. ¹⁷ דברי הימים ב' ט"ז ג'. ¹⁸ דברי הימים ב' ט"ו ה'.
¹⁹ ירמיה נ' ח"ט. ²⁰ דניאל י"א ט'. ²¹ ירמיה נ"א ו'. ²² יחזקאל ח' ו'.

עושים כמשפטים הראשונים אינם יראים את יי ואינם עושים כחקותם וכמשפטים וכתורה וכמצוה אשר צווה יי את בני יעקב: שלא מועדי יי שומרים ישראל ולא מצותיו ומשפטיו חוץ תקליד²³ מצות אנשים מלומדה: ועל הגוים כתוב ויהיו הגוים האלה יראים את יי²⁴: ואתם אחינו ישראל אל תעשו כן שמעו אל יי קומו ובואו אל ירושלם ונשובה אל יי: ואם לא תבואו כי אתם הומים ואצים אחר סחורותיכם שלחו מכל עיר חמשה אנשים ומחיתם עמם למען נהיה לאגודה אחת להתחנן אל אלהינו תמיד על הרי ירושלם כאשר כתוב למעלה על חומותיך ירושלם²⁵: ואין לכם פתחון פה לפני יי אם לא תשובו היום אל תורת יי ואל מצותיו ככתוב בתורתו למען כי מתחלת גלות היו רבנין שרים ושופטים בימי מלכות יון ובמלכות רומים ומגוסים פרסיים ולא יכלו דורשי תורה לפתוח פיהם במצות יי מפחד רבנין כי היו... עד בוא מלכות ישמעאל כי הם עוזרים תמיד לקראין לשמור כתורת משה ועלינו לברך אותם: עתה אתם בתוך מלכות ישמעאל והם אוהבים לשומרי חודש בירית²⁶ ולמה תיראו מן רבנין ואלהים יעזרכם קומו וחזקו בתורת יי וחזקו ידיים רפות ככתוב חזקו ידיים רפות²⁷: והשכילו ללמד לכל ישראל מצות יי והוכיחו אותם בדברי שלום ולא בריב ומצה ככתוב ומשכילי עם יבינו לרבים: וכתוב ונלוו עליהם רבים²⁸: והדבר הזה כתוב מלכות ישמעאל כי במלכות ישמעאל שבר יי מטה רבנין מכס קומו ועשו ויהי [יי] עם חטוב²⁹: — — — —

²³ מלך ערבית, ופירושה: הסתמכות על בני-סטר פלא בקורת. ²⁴ טלכים ב' י"ז, מ"א. ²⁵ ישעיה ס"ב, ו'. ²⁶ פקראים, המקורשים את החודש לפי ראיית הירח. ²⁷ ישעיה ק"ה ג'. ²⁸ רניאל י"א פ"ג-פ"ד. ²⁹ דברי הימים ב', י"ט י"א.

מתוך אגרת סהל בן מצליח הכהן מירושלים לגולה

סוף ומאה העשירית

— — — אחינו ישראל! בבקשה מכם, תנו יד ליי' ובאו למקדשו אשר הקדיש לעולם, כי היא מצוה עליכם, ככתוב: התקששו וקשו הגוי לא נכסף¹. פתרונו: הקבצו לעיר הקודש וקבצו את אחיכם, כי עד עתה אתם גוי לא נכסף לבית אביו שבשמים. עתה התקששו בטרם לידת חק, והם הצרות הבאות לעולם, ותהיו כמץ לפנייהם, ככתוב: כמץ עבר יום². ועוד אמר: שובו והשיבו מכל פשעיכם ולא יהיה לכם למכשול עון³. פתרונו: שובו אתם והשיבו לבבכם, וכתוב: השליכו מעליכם את כל פשעיכם אשר פשעו בם ועשו לכם לב חדש ורוח חדשה ולמה תמותו בית ישראל⁴. ועוד כתוב: המלו ליי' והסירו ערלת לבבכם⁵ וכתוב: ומלתם את ערלת לבבכם⁶. ואם ערלת פנימה לא נמול, מילת חוצה מה תגמול? וכן כתוב: והבאתי אתם בארץ איביהם או אז יכנע לבבם הערל ואז ירצו את עונם⁷.

ודעו אחינו, כי עד עתה ירושלם שממה, והיא היתה רבתי בגוים שרתי במדינות, גברת ממלכות אשר מכל מדינות היתה נבחרת, ומכל יפות היתה מעטרת, ומכל מקומות היא מסדרת, ועל כל השדות היתה עטרת. והיום היא בתוך האפר מעפרת וגשרמת. ומטנפת ונטרפת ונגרפת, ולמשל עמים היתה כתפת. לכן אבלה אכביד, ולקהלה ארעיד, ולדמעות אוריד, וליגוני אגיד, ולאמר הושיעה יי' כי גמר חסיד. אחינו! ירושלם חשופה, חרופה, כפופה, שאופה, רפופה, אסורה ביד זרים, צעקת מיד מכעיסים וצרים, ונכספת לבניה הפזורים, עד יחונגוה אוהבי מישרים, ויבאו אחד מעיר ושנים ממשפחה זקנים ובחורים, לקונן על ציון וירושלם, ועל שבר יהודה ואפרים, ויחגרו שקים במתנים. עד ישקיף ברחמיו משמי שמים. ויקים עליה מקרא שכתוב: ולציון יאמר איש ואיש ילד בה אלהים יכוננה עד

¹ צפניה ב' א'. ² שם, ב' ב'. ³ יחזקאל י"ח ה'. ⁴ שם, י"ח ט"א. ⁵ ירמיה ד' ד'. ⁶ דברים ו' ט"ו. ⁷ ויקרא כ"ו ט"א.

עולם סלה.⁸ אחינו! מקדשכם אפל ולא נגה לו, ולפני מזה היה מפאָר, מהלל, מיוקר, נשגב בשמירתו, חמוד בשירתו, מכבד בחידתו, משבח בקהלתו, איום בשכינתו. מי לא יבכה על הודו והדרו? מי לא ישתומם על שוממותו? מי לא יתעצב על חרבנו? מי לא ידאג על חלולו? ומי יתאפק בשמעו קול מזרח ומגדף בו? מלאו מתני חלחלה, ונפשי נבהלה, ורוחי חבלה, תל... כל להכילה. הוי הוי אזעק ואשא. אוי ואבוי על נפשי אקרא. עלי תשתפך נפשי וימס לבבי ויפיקו מתני, וירפו ידי וקנאתי צמתתני, ופלצות בעתתני, וחרפת מקדש אכלתני, וכמת מלב נשכחתי, ועבר קציר כלה קיץ ואני לא נושעת, צדיק הוא יי כי פיהו מריתי. אחינו! ירושלם חרבה, שחורה, גולה וסורה וגלמודה, ואתם מתרפים ועל משכבכם ישנים, והיא שכורה ולא מיין וצעקת בעד בנים. כנסת היתומים לבשי שקים צמים ומתענים, צד עורם על עצמם, עזבו מסחרתם, ושכחו משפחתם, ומאסו ארץ מולדתם, עזבו הרים, ושכנו הרים. אשר על פת זרבה רצו, ומאכילת בשר ושתות יין נואשו, ובתורת יי דבקו, ועל דלתותיו שקדו ושמרו. ואל הר הזתים עולים וצועקים, ככתוב: קול על שפיים נשמע בתי תחנונים בני ישראל כי העזו את דרכם שכחו את יי אלהיהם.⁹ אחינו! עד אנה אתם מתרפים ומואסים בארץ אלהים ונחלת צבי צבאות גוים ביד אויבים ותבואתה מרבה למו, ואחיכם האבלים לילה ויומם לא יחשו, בראותם מטות המתים מובאות אל המקום אשר עמד שם ארון האלהים ואחרי כן יוציאו לקברם סביבות המקדש, למלא את דבר יי אשר אמר והיו בתי ירושלם ובתי מלכי יהודה כמקום התפת הטמאה וגו' *¹⁰.

דעו כי אחיכם יושבי ירושלם אסירי התקוה, עניי הצאן, קבוצי הגולה, רעבי תורה, צמאי אורה, מבקשים עזרה, מאל מושיע בעת צרה, ולחסדו מחלים, עד יסקיף ברחמיו לעזובה, שנואה, תועה כשה פזורה, ככתוב: יחל ישראל אל יי.¹¹

⁸ תהלים פ"ו ה'. ⁹ ירמיה ג' כ"א. ¹⁰ שם, י"ט ו"ג. ¹¹ תהלים ק"ט ו'; שם, קמ"א ג'.

אחינו: ירושלם וציון נתונות ביד שתי אמות. ציון ביד עשו. וירושלם ביד בני הגר¹⁰. לכן חמל על עמו לתת להם תקוה לעבודתה, ולולי כן פסולה עבודתם, כי אין מקום להתפלל אליו חוץ מן המקום הזה, ככתוב: יען בחרתי והקדשתי את הבית הזה להיות שמי שם עד עולם¹¹. וכתוב: זה הוא בית יי' האלהים¹²... וכתוב: והתפללו אל הבית הזה והודו את שמך¹³. וכתוב: והתפללו אליך דרך העיר הזאת¹⁴. וכתוב: והתפללו אליך דרך ארצם¹⁵. שלשה מקומות זכר בענין, ואלה הם: הבית והעיר והארץ, להודיע כי המתפללים אל הבית הם היושבים בירושלם, והמתפללים דרך העיר הם הדורים בארץ ישראל, והמתפללים דרך ארצם הם היושבים בארצות הגוים.

ושמענו כי בימי אדרינוס הרשע עשה אלהים אות. בעת שבנה המקדש להעמיד צלם בהיכל, ונפל הבית, וישבו לבנותו פעם שנית, וכשחביאו הצלם אל תוכו, עוד נפל. וישבו שלישית לבנותו, ונפל לאחר כלותו. זכר לדבר: המה יבנו ואני אהרס¹⁶. לכן עזבוהו ולקחו ציון ובית יער הלבנון ויבנו הבמות בתוכם ויעמידו צלמיהם ושקוציהם כשעשו דור ירמיה במקדש יי'. ככתוב: ואבוא ואראה והנה כל תבנית רמש ובהמה שקוץ וכל גלולי בית ישראל מחקה על הקיר סביב סביב ושבעים איש מוקגי בית ישראל ויאזניהו בן שפן עמד בתוכם וגו'¹⁷. והיה הדבר נסתר, ככתוב: אשר זקני בית ישראל עשים בחשך איש וגו'¹⁸. ואחרי עזבם למקום נשאר יתר מחמש מאות שנה לגלים מעון תנים ולא היה אחד מישראל יכול לבוא. והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעזיה¹⁹ להתפלל שם, ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה, ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צער. ובימי קרן זעירה²⁰, פתח יי' לעמו שערי רחמים, ויביאם אל עיר קדשה, וישבו בה ויבנו בתים בתוכה, לקרוא

¹⁰ כאו השמטה סצר הצנורה הרוסית בשעה שנתפרסם ע"י הורבני.
¹¹ דברי הימים ב', ז' ט"ז. ¹² דברי הימים א', כ"א ט"א. ¹³ השוה
מלכים א', ח' ט"ה. ¹⁴ דברי הימים ב', ו' ט"ד. ¹⁵ מלכים א', ח' ט"ה.
¹⁶ מלכים א', ח' ט"ז. ¹⁷ יחזקאל ח', י"ז. ¹⁸ שם, פסוק י"ב. ¹⁹ עיר סביריה.
²⁰ שטון הערבים.

ולפתור²¹ ולהתפלל בכל עת ולהעמיד משמרות בלילות: עוד קנו בתים ושדות וכרמים בארץ הזאת. כל אלה זכרתי, להזכיר חסדי יי' כעל כל אשר גמלנו יי' ורַב טוֹב לְבֵית יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר גָּמַל כְּרַחֲמֵינוּ וְכַחֲסָדָיו.

ועתה אחינו! שובו לארץ אבותיכם והעזרו עם אחיכם נגד אולם ההיכל, ככתוב: שובי בתולת ישראל שובי אל עריך אלה²². האלהים יסמוך בידכם, ועד יום היקיצה²³ ימציאכם מנוחה, ויום הלקיחה תבשרו בסליחה, ומעשיכם הנרצים, יהיו לכם מליצים, ותמצאו רפואה ורוב תנחום, מפי אל חנון ורחום, וינחילכן נעימות, מבלי בשת וכלימות, ינוחמו מפי אל אלים, ויפדם מכוס אסון, אשר ממנו שתה כל מֶךְ וחסון, אשר לא היה ממנו פליט, ולא עבד ולא שליט, ויזכר להם ברית אבות, ככתוב: וזכרתי את בריתי יעקב ואת בריתי יצחק ואת בריתי אברהם אזכר והארץ אזכר²⁴. — — —

ודעו, אחינו, כי ירושלם בזמן הזה מנוס לכל בורח, ומנוחה לכל אבל, ומרגוע לכל עני ודל, ובתוכה עבדי יי' הנקבצים אליה אחד מעיר ושנים ממשפחה, ובתוכה נשים מקוננות וסופדות בלשון הקדש ובלשון פרס ובלשון ישמעאל, ומלמדות לבנותיהן נהי ואשה רעותה קינה, ואומרות איכה ישבה בדד, איכה יעיב באפו יי', אני הגבר ראה עני, איכה יועם זהב. זכר יי' מה היה לנו, עם קינות אשר קוננו הנביאים, וגם יאמרו דברים מחברים כל אחת עם חברתה, ובחדש תמוז ואב יגדל המספד בירושלם, ככתוב: ויקרא יי' צבאות ביום ההוא לבכי ולמספד ולקרח ולחגר שק²⁵. והאנשים והנשים באפר מתפלשים, צמים ומתענים בלבוש שק, עולים אל הר הזיתים, סחרחרי לבבות, אנשי מכאובות, יושבי חרבות, מגדפים מעיניהם דמעות על המון וארמון, ואומרים: עד מתי כוס חמה אשתה מיד זר ואכזר? עד מתי אלהים יחרף צר? עד מתי אני אסיר אסירת התקוה? ובתחלת ממשכה נפשי דוה, וגלמי בלה, ושארי כלה. וטמאים ערלים שמוני לאלה. מכל מקום אני משדד.... צר ואויב

²¹ וְלִפְתּוֹר. ²² יְרֻסִיָּה 5"א ב'. ²³ תַּחֲיַת הַמֵּתִים. ²⁴ וַיִּקְרָא בְּיוֹם מ"ב. ²⁵ יִשְׁעִית כ"ב, י"ב.

אותי גרש... אדריגוס הרשע ולקח טף ואנשים ונשים... את
 בשרם. ויקח את עצמותיהם לבנות בתוך הקירות. עד היום הזה
 המקום נודע. וכאשר תלכנה הנשים שמה יצאו הערלים... לקלל
 ולחרף ולגדף. והאלהים יכריתם מעיר קדשו, כי עברתם שמרה
 לנצח, ככתוב: ויטרף לעד אפן ועברתו שמרה נצח.²⁶ לכן
 הכונו. הלמוני הממוני דלקוני דחקוני, וכחוץ לעברים שמוני,
 מעי רתחו ולא דמו, קדמוני ימי עני. ואיך ייטב לבבכם בני
 הגולה לעשות בתי משתה, ולערך שלחן, והלא כתוב: הוי
 השאננים בציון וגו' השכבים על מטות שן וגו' הפרטים על פי
 הנבל וגו' השתים במזרקי יין וראשית שמנים ימשחו ולא נחלו
 על שבר יוסף? ²⁷ ובימים ההם לא גלו מישראל כי אם בני
 ראובן ובני גד אשר חכם חזאל בכל גבול ישראל מן הירדן
 מזרח השמש; כי את כל ארץ הגלעד הגדי והראובני וגו'. ולמען
 שלא גחלו הנשואים על שבר השבטים הוכיחם בהוי השאננים.
 ואמר לכן עתה יגלו בראש גולים ²⁸. ועד כמה וכמה היום הזה,
 אשר שבר גדול נשברה בתולות בת עמי, ובימים האלה באו
 בנים עד משבר, ואנחנו כמץ עובר. — — — אוי נא לנו כי
 חטאנו. אוי לי. אהה לי. אללי לי. אוי לי על דבירי, אוי לי
 על היכלי, אוי לי על כהני, אוי לי על שעריו, אוי לי על
 שועריו. יגעתי בקראי, נחר גרוני, יגעתי באנחתי, ומנוחה
 לא מצאתי. האלהים יטהר אתה ויקים עליה מקרא שכתוב: כי
 לא יוסיף יבוא בך עוד ערל וטמא ²⁹. ויכוונה עד עולם סלה.
 ותהיה אבן הראשה ראש לסנה, ותמאס הגבירה העדינה, לא
 יקחו ממנה לא אבן למוסד ולא אבן לפנה, ולהר שרפה לנצח
 נתונה, ויתן לעמו חנינה, ויגדיל תורה נאמנה, ומבין הזוחלים
 תעלה שושנה, וירושלים כעיר שחברה לה והוכנה, בצלה יחסו
 עדת מי מנה ³⁰, ועיר מבצרות תהיה לשנינה, ועיר יי' צבאות
 תוסד בפנינה, ככתוב: עניה סערה לא נוחמה הנה אנכי מרביץ
 בפוך אבניך ויסדתיך בספירים ³¹. וכתוב: רגי בת ציון הריעו

²⁶ עמוס א' י"א. ²⁷ עמוס ו' א'—ו'. ²⁸ שם, פסוק ו'. ²⁹ ישעיהו
 נ"ב א'. ³⁰ ישראל, שעליו נאמר: מי מנה עזר יעקב (במדבר כ"ג י').
³¹ ישעיה נ"ד י"א.

ישראל שמחי ועלזי בכל לב בת ירושלים הסיר יי' משפטך
פנה אויבך מלך ישראל יי' בקרבך לא תראי רע עוד³². בחיינו
ובחייכם ובחיי כל ישראל אמן.

יא"ב

שתי אגרות של ראשי עדת ירושלים למצרים

לערך 1080

בשנת 1024 מרדו הבדויים שבא"י ובסוריא בשלטון המצרי ובכליה
אזארה. שבטי הבדויים חלקו ביניהם את השלטון, וארץ-ישראל נפלה
בחלקם של בני ג'ראח. הם עלו על רמלה, בירת הארץ ומושב השלטון
בימים ההם, ועל ירושלים, התריבו ושדדו וסחטו סכומים עצומים
מהתושבים. קהלות היהודים שבשתי הערים האלו סבלו עד מאד
וישובם נתמעט ונתרדל, עד שאחד מבני ירושלים כותב: „כי לא
נשאר בכל ארץ-ישראל קהל ישראל מועיל כי אם קהל צור“ (עיין
באגרת י"ג). המהומות נמשכו עד שנת 1029, ומשחזר בשנה ההיא
השלטון המצרי על כנו, שלחה עדת ירושלים למצרים שליח מיוחד,
את ר' יוסף החזן בן ר' יפת המלמד, לבקש עזרה מאחיהם שבמצרים.
באגרת הראשונה טונים ראשי עדת ירושלים לר' סחלאן
בן ר' אברהם, ראש עדת היהודים הבבלים בפוסטאט (קהיר העתיקה)
בבקשה לסייע לשליח בתפקידו, כי „נמעטנו ושחנו ודלנו וגשארנו
מחי מעט“, ואף ההכנסה העיקרית של העדה מעולייהרגל נתמעטה
„כי אפילו אותם החוגגים שהיו מתכנסים בכל שנה נמנעו מסכסוך
החילות ושבוש הדרכים, והוצרכנו ליקח ברבית המסים אשר עלינו“.
אגרת דומה בבקשת עזרה ע"י השליח כתבו לר' אפרים בן
ר' שמריה, ראש עדת היהודים הארץ-ישראלים בפוסטאט. בה הם
כותבים: „אנחנו סובלים עול הגוים ועומסים כל טורח ונצער נפשינו
עבור ישיבת המקום הזה“, אבל „בשנה הזאת היו החוגגים מעט
במספר ואשר קבצוהו לא היה בו כדי לעונש אשר עלינו בכל שנה
והוצרכנו ללוות...“

³² צפניה ג' י"ד-ט"ו.

האגרת לר' סהלאן פעלה את פעולתה והלה סייע לשליח. בכל כוחו. כשהודיע על כך השליח לירושלים, כתבו לר' סהלאן אגרת, והיא האגרת השנייה שלפנינו, שבה הם מודים לו על העזרה ומבארים את החובה המוטלת על יהודי מצרים לסייע ליהודי ירושלים „כי על מנת כן ישבו עם בני ישמעאל בה להיות טורח העיר ומשאת שליטים וחוקים קבועים לבחוריה, ולמען לא יזיקו הבאים אליה מכל בית ישראל לרצות אבניה ולחונן עפרותיה“. כלומר, שהמס שהם משלמים לשלטון הוא לא רק בעדם אלא גם בעד כל עולי-הרגל הבאים לירושלים „למען לא ייתפשו העולים אל עיר הקודש באימות פתקי המס“. בשם ראשי עדת ירושלים חותם על האגרת הגאון שלמה בן יהודה, ראש ישיבת „גאון יעקב“ בירושלים.

יא

ליקר פאר כ'ג'ק' מר' ור'¹ סהלאן ראש הסדר, יהי אלהיו עזרו, וצל סתרו, בן כ'ג'ק' מר' ור' אברהם החבר ת'נ'צ'ב'ה'² ישע רב.

אשרי השלומות ואמריהם. וראשי הברכות ותאריהם. ושאר הטובות ודעותיהם. והעצמת כל תהלות ופאר מותמד. וסוד מועמד. ואדר התום הדר הכרמל והשרון וטיבת אחרית ושם טוב לא יוכלת. ונין ונכד מקיים מצות. ורודף חוקה ושומר תורה. והולך ישרה. והוד שלם וכבוד תם ליקירנו וגדולנו קד' מר' ורבנא סהלאן ראש הסדר. הלוּבש אדר. ועוטה הוד והדר. להגהיג עדר. לגדור גדר. לשילום כל נדר. ישמרו צור. ומכל מגור נצור. בן כב' גד' מר' ור' אברהם החבר רוח י"י תגיחנו. שא אהובנו שלום רב מצור יעקב יתעלה וממנו אחיך אוהביך. דורשי שלומך. מתנים חסדיך. וזוכרי טובתיך. בני עיר הקדש כת הרבנים, הכת אשר גמעטנו ושחנו ודלנו ונשארונו מתי מעט. אשר כבד עוליגו והם אוכלים אותנו בכל פה והחוקים אשר עלינו נתוספים, והמנות והנדבות נפסקים. גם בשנה הזאת, לא נכחד ממך, כי אפילו אותם החוגגים שהיו מתכנסים בכל

¹ כבוד גדולת קדושת מרנא ורבנא. ² תתי נשפתו צדורה בצרור החיים.

שנה, נמנעו מסכסוך תחילות ושובש הדרכים והוצרכנו ליקח [ברבית] המסים אשר עלינו וארץ ישראל משובשת, מהם ברעב ומהם בדבר, ומהם בפחד, צורנו ירחם על עמו למען שמו. ולא מצינו לנו מקום לחוות מאורעינו כי אם ארץ מצרים, ואם הם בעונות פחודים רגוזים, אבל כמעט הם נחים ממנו, וכבר שלחנו את מר' יוסף החזן בן מ' יפת המלמד, ועמו אגרותינו, והשאלה ממך יקירנו לסנגר בעדינו ולגמלינו טובה, כי בכך יוטב זכרך והבטחתינו על בוראינו, ועליך להתחזק ולהשתדל, ודי לחכם כמוד.

צור ישמע תפילתינו בעדך ויעלה מושבך ויגדל שמך וכן יהיה ושלומך ושלום החבר מסרפו ושלום כל נלווין ירבה גצת. אחיד בני עיר הקדש תבנה. ישע רב.

יב

שלום שלום להנחילה, ברכות להרבות משמי מעלה, והצלח והנינה וריצוי תפלה, וחקן וחסד למצוא להשכילה, בעיני אלהים ואדם להכלילה, כל אלה וכהנה וכהמה להכפילה, ליקר תפארת כבוד קדו' מר' ור' ¹ סהלאן אלוף וראש כלה, החכם המבין בכל שכלה, ואין דבר ממנו נפלא, ישמרו וינצרוהו אלהי יעקב סלה, ויעמיד מתלציו כמוהו להתהללה, וימלא לו כל תאוה וכל שאלה, בן כג"ק מר' ורבי' ² אברהם החבר בסנ' ³ גדולה. נוחו עדן עם אבות עולם.

ישא האלוף שלום רב, מעורבות בברכות מקהלת קרית מלך רב, ⁴ בתינוי שבחו, ואישור כוחו, באשר עשה עמנו, כי בא מכתב שלוחנו מתנה ומאשר כי חיזק את ידו ואימץ את זרועו, וידבר אל העם לעזור את אחיהם ענייהם כפעם בפעם, והודיעם בריכוך דברים צערם וקוצר ידם ורוב חמשא אשר עליהם וכובד העול על היושבים בה מאז, כי על מנת כן ישבו עם בני ישמעאל בה, להיות טורח העיר ומשאות שליטים וחוקים קבועים לבחוריה, למען לא יזיקו הבאים אליה מכל בית ישראל לרצות אבניה,

¹ קדושת פרנא ורבנא. ² כבוד גדולת קדושת פרנא ורבנא. ³ בסנהדרין. ⁴ ירושלם, השוה תהלים מ"ח ג'.

ולחונן עפרותיה, ולסובב שערי המקדש ולהתפלל עליהם בקול
 הם בקדוש וברוך⁵ ובעלותם אל הר הזיתים בשיר ובעמדם עליו
 בימי החגים מול היכל י"י מקום שכינת עזו והדום רגליו ואין
 דובר דבר. גם כובד המס בחוק קבוע, ואנו מתי מעט, אין בנו
 כדי לעמוד במקצתו, והנשאר בכל שנה נלקח ברבית, למען לא
 ייתפשו העולים אל עיר הקודש באימות פיתקי המס. ולכן חוב
 על בית ישראל לחזק ידי היושבים בה להיות להם יתד לשעה.
 וכל המליץ בעדם יזכה לשמוח בשמחתה. ושלום האלוף טובתו
 ושכרו מהאל אלהי ישראל ושלום ירבה ישע רב.
 ענין⁶ כת הרבנים יושבי העיר הקודש אלהים יכונניה.
 שלמה הצ' ראש ישיבת גאון יעקב ברבי.

יג

אגרת-המלצה מירושלים לעולה-רגל מבבל

לערך 1080

כותב האגרת הזאת הוא ר' צדוק הלוי בן לוי, אחד מחברי
 ישיבת "גאון יעקב" בירושלים, שהיה אחר כך אב בית-דין. האגרת
 נכתבה לר' אפרים בן ר' שמריה, ראש עדת היהודים הארץ-ישראליים
 בפוטטאט (קהיר העתיקה).

האגרת נכתבה אחרי מרד הבדואים שמרדו בשלטון המצרי,
 והמהומות נמשכו במשך חמש שנים, שנות 1024—1029. במהומות אלו
 סבלו יהודי ארץ-ישראל עד מאד ובאו עליהם "צרות מלחמות ומבוכות
 אשר לא צמחו כמותם", כפי שכותב הגאון שלמה בן יהודה באתר
 מאגרותיו. ביחוד סבלו קהלות רמלה, בירת הארץ ומושב השלטון,
 וירושלים, הבירה הרוחנית ומקום הישיבה המרכזית.

בראש האגרת משיב הכותב לר' אפרים בדבר תלונותיו על
 סרבנים בקהלתו שאינם נשמעים להוראותיו ומנחם אותו באמרן שגם
 "במקומנו הרבה כמותם".

⁵ תפלות קדושה וברכו. ⁶ כלומר, דברים אלה נאמרו בשם וכו'. ⁷ הצעיר.

עיקר האגרת היא המלצה על עולת-רגל מבבל החזון רוח הכהן בן פנחס, שעלה „להשתחוות בירושלים“ ובארץ פגעו בו מהומות הכדורים: „נתפס ברדתו ונבזו ונלקח כל אשר לו“. ועתה הוא הולך למצרים, והכותב מבקש מר' אפרים להיות לו לעזר. בשולי האגרת מעיר הכותב שהאיש הנידון אין דרכו להיות גזק לבריות ושכדרכו לא"י התפלל בדמשק ובצור שלא על מנת לקבל פרס וכל מגמתו לא היתה אלא „להתפלל בירושלם ולתאר [לתייר] ארץ ישראל“. אגב משמיענו הכותב כמה סבלו יהודי א"י מהמהומות בשנות 1024—1029, עד „כי לא נשאר בכל ארץ ישראל קהל ישראל מועיל כי אם קהל צור בלבד“.

לכבוד גדולת קדושת מר רב אפרים החבר בקדושת החבורה בית דין הקבוע בצוען מצרים וכל פלכיה לדון כתורח... ברבי שמריה חתסיד...

זמודיעך אדני גיעת¹ איגדתך ותשובתה הגדית באה בזכר אודות ואשר רשמתה מקוצר הרוח וגודל הכאב הגע² אליך מן הפריצים המיאנים לקחת מוסר ולקבל משפט. במקומינו הרבה כמותם, והנה יד י"י נוגעת פעם אחרי פעם ואין איש נוחם על רעתו לאמר מה עשיתי³ ולשוא צרף צרוף ורעים לא גיתקו⁴ בבקר בבקר משפטו יתן לאור לא נעדר ולא יודע עול בשת⁵. ומה נעשה וחמלת אלהינו רבה על עם נחלתו ולמען שמו יעש לבלתי החל לעיני הגוים ומקוים אנו תמיד לרחמיו.

והשיטות⁶ הנחרטות בקיצורי עדיך יקיר החבר, ישמרך אלהינו, להודיעך כי מובילם כ'קמ'⁷ רוח הכהן החזון בן פנחס, מגלות בבל, עלה אל ארץ ישראל להשתחוות בירושלים, וזכה לעלות בשנה שעברה, וגם הוא נתפס ברדתו ברשת הערבים ונבזו ונלקח כל אשר לו, אך נוצל בנפשו ותהי לו לשלל, וברוך המקום. ועלה בדעתו להתנהל אל צוען ואל פלכיה למען היהנות מנדיביה כדי הוצאת דרכו, כי לא נשאר בכל ארץ ישראל קהל

¹ שחזר, והכותב משתמש בשם-עצם כאילו היה השורש „נוע“ ופא נגע. ² חמניע. ³ ירמוח ח' ו'. ⁴ ירמוח ו' כ"ט. ⁵ צפניה נ' ח'. ⁶ והשורות. ⁷ בכור קדושת מר.

ישראל מועיל כי אם קהל צור בלבד, האלהים ישגבם: ויעש ימי החורף שמה ויפרנסוהו ויכסוהו. ושאל חרוט⁸ אלי כבודך הודעת צערו ואשר קראו⁹ מרוב התלאות, לבעבור תהיה לו לפה לפני הקהל, בהגיעו עדיך תמלא המשאל בעדו ותהיה מליצתו בפיך ערבה, אולי תגולל זכותו על ידיך, כי הכל מאשרים מעשיך ומספרים שבחך. תהי עוד משכורתך שלימה, וזכותך מוכפלת, ומעשיך נרצים, ושלום כבודך ירבה לעד. קטון תלמידי צבי צדוק הלוי ברבי לוי נבג¹⁰

נכתב בצור

ויודע ליקיר כי ר' רוח הכהן החזן אין זה דרכו, כי הוגד לנו כי בא אל דמשק ונתפלל שמה בקהל ולא רצה ליהנות מהם. וגם נתנהל אל צור ונתפלל בקהל ולא לקח מן הקהל דבר, כי לא היתה כוונתו לכתור אלא להתפלל בירושלם ולתאר¹¹ ארץ ישראל ולשוב אל ארצו, והיה עמו די פרנסתו, עד אשר באה גזירה על ארץ פלשתים בעודנו בירושלם ונלכד עמנו ונלקח כל אשר היה לו, ושב עד ירושלם, ועלה בדעתו ללכת לצוען וליהנות מ..... כדי הוצאת הדרך, והוא כהן ומפולפל, והחבר היקר יגדיל חסדו עמו וילמד זכות עליו..... ואל הזקנים ישמרם צורם..... תפילותינו..... ברית שלום...

יד

אגרת למצרים על רעש בארץ-ישראל

טבת ד' אלפים תשצ"ד (דצמבר 1933)

אגרת זו, שראשה ותחילתה חסרים, נכתבה בידי הגאון שלמה בן יהודה, ראש ישיבת „גאון יעקב“ בירושלים, כי נמצאה ב„גניזה“ בקהיר בגוף כתב-ידו. היא נכתבה לאחר מידידיו במצרים, אפרים בן שמריה, ראש עדת היהודים הארץ-ישראלים בפוסטאט (קהיר העתיקה) או סהלאן בן אברהם, ראש עדת היהודים הבבלים שם.

⁸ ובקש לכתוב. ⁹ קרה לו. ¹⁰ נשמחו בנו עדו... ¹¹ ולתייר.

שנת המאורע לא נזכרה באגרת. אולם מפי ההיסטוריונים הערביים (אבן אל-את'יר, אִסְיוּטִי) ומפי הנוסע הפרסי נַאֲצִרִי-אִכְ'וֹסְרָאן, ידוע לנו שרמלה סבלה מאד מרעש בשנת 425 להג'רה (1033), ומאחר שבשנה הזאת חל יום י"ב בטבת ביום החמישי בשבוע, כפי המתואר באגרת, הרי ברור שהכותב מתאר את הרעש ביום י"ב בטבת שנת ד' אלפים תשצ"ד (5 בדצמבר 1033). לפי הנוסע הפרסי התחולל הרעש ביום 15 במוחרם, היינו 10 בדצמבר.

הגאון, שהיה בשעת הרעש ברמלה, בירת א"י ומושב השלטון בימים ההם ובה גם קהלה יהודית חשובה, מתאר את הרעש בציריונות רבה: כיצר עזבו את הבתים ונמלטו לרחובות, ואלה שלא הספיקו להמלט מתו תחת עיי המפולת. הרעש פגע לא ברמלה בלבד אלא בארץ כולה. "מים עד מבצר דין [בנייאס] וכן בכל ערי הנגב וההר עד ירושלים וכל עריה עד שכם וכל כפריה ועד טבריה וכל כפריה והר הגליל". ירושלים עצמה לא נפגעה, כנראה, ביותר, שאלמלא כן היה הכותב מרחיב את הדיבור על כך. הכותב מוסיף לאחר תיאור הרעש, שהדבר היחיד שיכול היה לעשות, היה לעורר את העם לתשובה.

————— יצאו מן הבתים לרחובות, כי ראו הבתים, הכתלים מטים ועומדים והקורות יוצאות נפרדות מן הקירות ושבות חוזרות, והביינים המחזקות נופלות והדירות החדשות נהרסות, ורבים מתו תחת המפלות, כי לא היה להם מנוס הנה והנה. ויצאו הכל מדירותיהם על פניהם והניחו כל אשר להם [ונמלטו] בנפשותיהם, ואל כל אשר פונים היו רואים גבורות אל. הכתלים היו מנגחים זה את זה ונופלים, ואשר נשאר כולם רעועים מבוקעים אין יושב, כי מיראים בעליהם פן יפלו עליהם עד היום. ואם לכתוב מקצת הנהיה, תראה היד מלכתוב, גם הדעת נטרפה מאשר העין ראתה והאזן שמעה ונתקיים האמור: הנה י"י בוקק הארץ ובולקה ועוז פניה והפיץ יושביה¹. והמשכיל יבין לו כי גשתו הכל כעם ככהן כעבד כאדניו בצאתם מארמנותיהם מבקשים מנוס לנפשותיהם, ורבים מצדיקים הדין

¹ ישעיה כ"ד א'.

שוקטת. ואשר יכול הכותב לעשות, כי דבר אל העם לקדש צום לקראת עצרת ולצאת אל השדה אל בית הקברות בצום ובכי ומספד ולאמר: קרעו לבבכם ואל בגדיכם ושובו אל יי' אלהיכם וג' ¹² לכו ונשובה אל יי' וג' ¹³ ונבקש רחמים מי יודע ישוב ונתם וג' אולי ישוב מחרון אפו ולא נאבד. ¹⁴ והגס הגדיל, כי כל הימים אשר היו העם מושלכים בחוצות גם ברחובות לא ירדו גשמים. גם מושל העיר עם עושי מלאכת המלך תקעו להם אהלים חוץ למדינה ועד עתה הם שם. אלהי עולם יי' ישקיף ברחמיו על עולמו וירחם יצורים ויושיע אדם ובהמה ויחוס על עוללים ויונקים ועל אשר לא ידעו בין ימיגם לשמאלם, ולא נאבד. ויצילכם מזאת ומכיוצא בזה, ויסתירכם מכל גזירות קשות, ויצפן אתכם בסכה ביום רעה, ויסתירכם בסתר כגפיו, ירוממכם ויעמיד לכם מעשיכם הטובים וחסדיכם וצדקותיכם ויושיבכם בטח ושאנן מפחד רעה ¹⁵ ואתם שלום, וביתכם שלום וכל אשר לכם שלום, ¹⁶ ותשא שלום מאדון השלום.

טו

אגרת ה"מיוסרים" אשר בטבריה למצרים

בין 1030--1090

טבריה היתה מרכז הישוב בא"י מימי ר' יוחנן (נפטר בשנת 280) ועד כבוש א"י בידי הערבים (בשנות 633--643). גם לאחר כיסול הנשיאות (בשנת 429) המשיכה טבריה לשמש מקום מושב הישיבה הארץ-ישראלית וגם מרכז לעולירגל, שלא היו רשאים לעלות לירושלים מימות אדריאנוס. המנהיג הקראי סהל בן מצליח (חי בירושלים במאה העשירית) כותב באגרתו (עיין לעיל) על ירושלים שזשארה, יתר מחמש מאות שנה לגלים מעון תנים ולא היה אחד מישראל יכול לבוא, והיו היהודים אשר במזרח באים אל מדינת מעויה [= עיר טבריה] להתפלל שם, ואשר במערב היו באים אל מדינת עזה.

¹² יואל ב' י"ג. ¹³ הושע ו' א'. ¹⁴ השוה יונה ג' ט'. ¹⁵ השוה משלי א' ה"ג. ¹⁶ השוה ישעיה א', ב"ה ו'.

ואומרים: יי' אלהים אמת הוא אלהים חיים ומלך עולם וג' ²
המרגיז לארץ ותסער וג' ³ המרגיז ארץ ממקומה וג' ⁴ יגער
בארץ תמוג ואומלל כל יושביה וג' ⁵ לפני זעמו מי יעמוד וג' ⁶
והיה הדבר הזה ביום חמישי בשנים עשר יום לחודש טבת טרם
בוא השמש פתע פתאום, כן ברמלה כן בכל ארץ פלשתים כן
מעיר מבצר עד כופר הפרזי ⁷ כן בכל מבצרי חנסי ⁸ מים עד
מבצר [דן? וכן] בכל ערי הגלב והחר עד ירושלם וכל עריה עד
שכם וכל כפריה ועד טבריה וכל כפריה והר הגליל וכל ארץ
הצבי, ואשר היו מתהלכים בדרכים יגידו גבורות אל חיים
יאמרו: ראינו ההרים רועשים, כאילים רוקדים, אבניהם
מתפוצצות, והגבעות מתנוודות והאילנות מתכופפות, עד מימי
הבורות במקומות עלו עד פיותיהם, תקצר הלשון לספר, ולולי
רחמי אלהינו אשר רחם כרוב חסדיו, והיה הדבר הזה טרם פנות
היום והם רואים זה את זה ומוזהירים זה לזה, לוא היה לילה
והיו הכל ישינים על מטותיהם, לא היו נמלטים כי אם שרידים,
אבל רחמי רבים וחסדיו עצומים, ואם גזר, כלה לא יעשה, גם
טובו אשר הגדיל, כי לפני היות הרעש העלה עבים מוחשפים
והגשימו טיפים עבים ונראו שתי קשתות גדולות ונראה כי
האחת נחצת ונראתה אש ממערב נגבה. בשעה ההיא היה הרעש
אשר לא נראה כמוהו מימים קדומים, ובלילה ההוא שוב נדדה,
והכל בתוצות אנשים ונשים וטף צועקים אל אלהי הרוחות
להשקיט הארץ ולהרגיעה ולהושיע אדם ובהמה. עוד בערב שבת
נדדה, עוד בלילי שבת, והכל נבהלים אחוזי רעד נמוגים ארץ
וכל יושביה ⁹ בוכים צועקים קול גדול: רחום רחם ועל הרעה
הנחם ואל תבוא במשפט ברוגז רחם תזכור ¹⁰ ואל תזכור עונות
ראשונים. ¹¹ הכל חרדות לובשים, על הארץ יושבים, לרגעים
חורדים, נעים נודדים זה שמונה ימים, אין נחת רוח ואין נפש

² ירמיה ו' י'. ³ שינוי צורת הכתוב: המביט לארץ וחרער, תהלים
ק"ד ל"ב. ⁴ איוב ט' ו'. ⁵ השוה עמוס ט' ה' וחושע ד' ג', והכתוב מביא
את הכתוב שקלא כצורתו. ⁶ נחום א' ו'. ⁷ השוה שמואל א' ו' י"ח.
⁸ מצרים. ⁹ השוה תהלים ע"ה ד'. ¹⁰ חבקוק ג' ב'. ¹¹ השוה תהלים ע"ט ח'.

[...יוסף בן ר'] יעקב אלוף שתי ישיבות נ"ע תנצב"ה:¹ כתבנו אליך נכבדינו [וחשובנו] להודיעך צערנו תחלה, כי כל רואינו מואס בעולם הזה. [צדיק הוא י"י אלהינו] שהגדיל שברינו ותעצים מזורינו והכביד ייסורינו והתקיף [צערנו ונתקיים בנו] מה שלעבר ולעתיד במצרים ולעתיד בגוג, במצרים [ככתוב: והיה ביום ההוא תהיה מהומת י"י רבה בהם] והחזיקו איש איש ביד רעהו וג' ועתה... [המק בשרו] והוא עומד על רגליו וג'.² כן היינו בעוונות, אצבעותינו נושרות, אברינו נופלות, ידינו גידמות, רגלינו קיטעות, ברכינו כושלות, עינינו אופלות, ובנו נאמר המחכים למות ואיננו וג'.³ ואנו בכל יום נקברים אברים אברים, ואמרו רבותינו ז"ל: ימות אדם ואל יגלה ממקומו.⁴ ואנו גולים בראשי מדינות וראשי משפחות למקום המים החמים ואין רפואה לנו, ימות אדם ואל יחשכו עיניו, ואנו חשיכי עינים, ימות אדם ואל יצטרך לבריות, ואנו נצרכים לבריות. ואתה נכבדנו, כבר עשאך אלהינו משען לנכשלים ועינים לעורים, וכל שכן אנו העניים הדלים המפלים. בהגיע שלוחנו עדיך [תעודדהו ותנהלהו] בעצתך הנכונה ובנדבתך ההגונה כמנהג אבותיך נוחי נפש..... תלמד סגוריא למען תהיה לך זכות תותרת⁵ על הקדמונות..... ואלהינו ירצה מעשיך כקטורת חלבנה ויעטרך רצון..... [וישמע מ]מנו בעדך כל תפלה כל תחינה שהוא עונה לכל.....לעד.

אחיך המיוסרים דרי חוץ רקת.⁶

טז

אגרת ר' שמואל בן ר' שמשון

ד' אלפים תתקע"א (1211)

„שנת קע"א [תתקע"א 1211] העיר השם רבני צרפת ולבני אנגלאטירא ללכת לתוך ירושלים, והיו יותר משלש מאות, וכבדם¹ נוחו עדן תהי נשפתו צרורה בצרור החיים.² זכריה י"ד י"ב—י"ג.³ איוב ג' כ"א.⁴ פרקי רבינו הקדוש, פרק ח',⁵ יתרה, גוספת.⁶ היא טבריה.

ואשר בארץ הנגב היו באים אל מדינת צער..." גם סופר קראי אחר בפירושו לדניאל כותב: "כי טרם בואו [של השלטון הערבי] לא יכלו לבא אל ירושלים ומארבע כנפות הארץ היו באים אל טבריה ואל עזה לתאות המקדש..." לאחר הכיבוש המוסלמי הותרו היהודים לישב בירושלים, ועם גידול הישוב היהודי בה, הועבר לאט־לאט המרכז אליה. קשה לדעת אימתי עברה הישיבה הארץ־ישראלית (הנקראת בירושלים "ישיבת גאון יעקב") מטבריה לירושלים, כי גאונים אנו מוצאים בירושלים רק בראשית המאה העשירית. ומתקבלת על הדעת ההשערה שמאורע זה אירע באמצע המאה השמינית, לאחר הרעש בשנת 748 שהחריב את טבריה עד היסוד בה. לאחר הכיבוש הערבי מועטות מאד הידיעות על הישוב היהודי בטבריה, שלא נפסק אמנם, כפי שמעידות פעולות בעלי המסורה בה, וכמה ידיעות בודדות של גוסעים וכותבי־הקורות: סמוך לשנת 765 מצא בה הנוסע ויליבלד בית כנסת של יהודים; בשנת 825 השתדלו ה"טבריינים" לטובת איש־אחד שיתמנה לראש גולה בבבל.

אולם גם לאחר שעבר המרכז הרוחני מטבריה לירושלים, המשיכה טבריה למשוך יהודים מא"י ואף מהארצות השכנות במעיינות החמים שבה, בחמי טבריה. רוב הבאים לחמי טבריה היו, כמובן, חולים, וביחוד חולים במחלות עור, שקראו לעצמם "המיוסרים" על שם יסוריהם. ביניהם היו רבים הנזקקים לעזרה, והם פנו ליהודי מצרים להושיעם.

מהרבע השני של המאה האחת־עשרה נשתמרו ב"גניזה" בקהיר אגרות אחדות ששלחו "המיוסרים" בטבריה ליהודי מצרים, וגם ידיעות על שליחים ששלחו ליהודי מצרים לבקש עזרה. אחד השליחים הללו מת בדרך שליחותו במצרים בשנת 1034. באגרות מפליגים הכותבים בתיאור יסוריהם ומבקשים עזרה, או מודים על עזרה שקבלו. אחת האגרות הללו הועתקה כאן. היא נכתבה אל ר' יוסף בן ר' יעקב בן עובאל, שהוא ואביו היו מעמודי התווך של עדת היהודים הרבליים בפוסטאט (קהיר העתיקה). אגרת דומה כתבו אל ר' אפרים בן ר' שמריה, ראש עדת היהודים הארץ־ישראליים בפוסטאט.

המלך כבוד גדול, ויבנו להם שם בתי־כנסיות ומדרשות. גם רבינו הכהן הגדול רבינו יהונתן הכהן הלך לשם. ונעשה להם גם והתפללו על הגשמים ונענו ונתקדש שם שמים על ידם.

בדברים קצרים אלה רושם כותב־הקורות על־השם, בתוך שאר מאורעות, את מאורע העליה הגדולה לא"י בראשית המאה השלוש־עשרה, מאורע שהיה פרי תנועה גדולה שהקיפה את אנגליה, צרפת הדרומית וצרפת הצפונית, וכללה את מנהיגי הרוחניים של הישוב היהודי באותן הארצות.

ניתן לנו לשער את מקורות תנועת־העליה הזו. מצד אחד התגברו מאד צרות היהודים באותן הארצות בימים ההם. באנגליה השתולל אז המלך יוהן בלי ארץ (John Lackland) וביום 1. בנובמבר 1210 הטיל על היהודים פתאום מס עצום, ועד שייאסף הכסף נתן את כל היהודים במאסר. מאחר שקשה היה להם לאסוף את כל הסכום העצום, עזבו ביסורים קשים כדי לגלות את רכושם. יהודים רבים עזבו אז את אנגליה, עד שקורא הדורות מדבר על גירוש ממש. בצרפת הפך המלך פיליפ אוגוסט את היהודים ל"קניין הברונים", ומלחמות־הדת בין הקתולים והאלביגנוזים לא הוסיפה אף היא לשלומם. מאידך־גיסא נפתחו בארץ־ישראל שערי עליה אחרי תבוסת הצלבנים וכבוש ירושלים ע"י צלח אדין בשנת 1187, כביטוי הפיוטי של המשורר יהודה אלחריזי: "מיום לכדוה ישמעאלים שכנוה ישראלים". ונראה שהשלטון הערבי החדש לא זו בלבד שהתיר את התישבות היהודים בירושלים, שהיתה אסורה במשך כל ימי שלטון הצלבנים, אלא גם השתדל לעורר אותה. אותו אלחריזי, שביקר בירושלים בשנת 1216, היינו חמש שנים לאחר העליה הצרפתית הגדולה, מספר מפי תושב ירושלים: "האל קנא לשמו ויחמול על עמו... ויער אלהים את רוח מלך ישמעאלים בשנת ארבעת אלפים ותשע מאות וחמשים ליצירה (1190)... ויצו להעביר קול בכל העיר, אל כל רב וצעיר, לאמור: דברו על ירושלים לבוא אליה כל הרוצה מורע אפרים... והנחתים בקצה השמים... ויתקבצו מכל פאה אליה... ואנחנו עתה יושבים בצל השלוח הנמתקת...".

רוב העולים נסעו דרך מצרים, ומקצתם נסעו ישר לעכו, כפי שמספר ר' אברהם בן הרמב"ם: "וכשהגיעו חכמי צרפת אל ארץ זאת

[מצרים], הרב הגדול ר' יוסף ז"ל ושאר אחיו אשר נקבו בשמות: הרב ר' אברהם הזקן אביו של הגאון רבינו גרשום זצ"ל ור' יוסף ור' דוד... וחכמים אחרים ז"ל, כמה וכמה ראינו שהיו בעלי חכמה וסברא ובינה ויראה, ושמחנו בהם ועשינו בכבודם כפי חובתנו... ושמענו על הרב רבינו שמשון ז"ל בעל התוספות שהיה בעכו שלא ראינו אותו מפני שלא עבר דרך עלינו... (מלחמות ה', דף ג').

בין העולים היו כמה מבעלי התוספות, וביניהם ר' שמשון משאנץ מחבר פירוש על משנה זרעים וטהרות. גדול השיירה היה ר' יהונתן הכהן מלונלי, ראש חכמי צרפת הדרומית, שבא בדברים עם הרמב"ם, והרמב"ם מכנה אותו במכתבו בתואר "סגולת החכמים". מקצתם של העולים התישבו בירושלים, ואחדים מהם פגש ר' יהודה אלהריזי בהיותו בירושלים בשנת 1216, והוא כותב עליהם: "ויפגעו בי מלאכי אלהים, הם חסידי עליון הבאים מארץ צרפת לשכון בציון, ובראשם הרב תחמיד ר' יוסף בן הרב ר' ברוך... ואחיו החכם ר' מאיר, בדור שכלו חשכים מאיר". מקצתם של העולים התישבו בעכו ובעקבותיהם עלה 45 שנה לאחר כך ר' יחיאל מפריז ויסד בעכו ישיבה גדולה שנקראה על שם מוצאו של מייסדה, "מדרש הגדול דפרישי".

אחד העולים האלה, ר' שמואל ב"ר שמשון, שהגיע לירושלים דרך מצרים יחד עם ר' יהונתן הכהן, נסע אח"כ בכל הארץ יחד עם שנים מבני הוויבורה, ר' סעדיה וטוביה, ויחד עם ראש הגולה ממוצול שעלה לא"י להשתטח על קברי הצדיקים. באגרת מפורטת תאר את מסעו בארץ. אגרת זו לא נשתמרה בשלמותה אלא בקיצורה, ביחוד מה שנוגע לקברי הצדיקים, ובראשה כתוב בכתב-יד: "אילו הדברים ראויין להכתב ולהבין לידע מקום קברי אבותינו אשר בזכותם העולם קיים. וזה ברור כאשר ארשום על פי אדם אשר היה בארץ-ישראל עם הרב ר' יהונתן הכהן מלונלי ושמו ר' שמואל בר שמשון, ומכאן ואילך אדבר כמו שדבר בכתבו, וזה היה בשנת תתק"ע".¹

¹ תאריך זה, תתק"ע, סותר את דברי כותבי הקורות, הקובע את המאורע לשנת תתקע"א (ושם אין טעות, כי השנה מתאימה לסדר הכרונולוגי שם). על כרחנו נאמר שכאן נפלה טעות, וצ"ל: תתקע"א. על כל פנים אין קוטר שכתב האגרת הקדים לעלות בשנה אחת ושארנו השפיעה על העליה הגדולה, כדעת קצת חוקרים, כי בפירוש נאמר באגרת שהגיע לירושלים יחד עם ר' יהונתן הכהן מלונלי.

בראש האגרת (בקיצורה) מתאר הכותב את בואו ירושלימה ואת המקומות הקדושים בירושלים. ואח"כ את סדר מסעותיו בארץ. מירושלים הלך לחברון, ואותה הוא מתאר בפרוטרוט, וביחוד את הכניסה למערת המכפלה בעזרת היהודי היחידי, הצָנֵעַ, שישב אז בחברון. מחברון חזרו כנראה לירושלים, ומשם הלכו דרך בית אל, שילה, שכם לבית שאן. משם הלך לטבריא. שאת הקברים בסביבותיה הוא מתאר. משם הלך לצפת, וכאן הוא מתאר לא רק את הקברים אלא גם את חורבות בתי הכנסת בגליל העליון, שהם לפי דעתו "מבתי כניסיות שעשה ר' שמעון בן יוחי", ואת ישובי היהודים בכפרי הגליל העליון שהיו בהם קהלות "יותר מח' מנינים".

באנו אל ירושלים ממערבה של עיר וראינה וקרענו בגדינו כראוי לנו. ונתגוללו רחמינו עלינו ובכינו בכייה גדולה אני והכהן הגדול מלוגיש.¹ ונכנסנו בשער *² עד לפני מגדל דוד ונבא להשתטח עד לפני העזרה.³ וניפול על פנינו לפני שער שכנגדו⁴ מבחוץ מרוח לעין עיטם הוא בית הטבילה לכהנים⁵ ושמה שער שכנגדו בכותל מערבי⁶ ומיסוד הכותל כעין אולם גדול אחד אשר ביסוד ההיכל, ושם באים הכהנים במחילה⁷ לעין עיטם. והמקום ההוא היה בית הטבילה. והלכנו משם להר הזיתים, מקום שריפת הפרה. ושם התפללנו פעמיים בעשרה ועלינו על ההר, ויום שבת התפללנו בשעת המנחה שם. במקום שהיו הערילים רגילין לבנות שם ע' ז'⁸ ולא נשא אותם המקום, כי היה נופל כל מח שהיו בונין בכל שעה. והוא⁹ אחד מעשר מסעות שנסעה שכינה ממקומה. והישמעאלים מכבדין אותו המקום,¹⁰ ואין בו רק היסוד בלבד. ומקום אשר היה שם הארון עדיין קיים. והלכנו משם למי השילוח. ומשם הלכנו לחברון. וקודם בואנו לחברון הגענו לקבר

¹ ר' יהונתן הכהן מלוגיש. (עיון טבוא). * שם השער לא נזכר והכוונה לשער הנקרא עתה "שער יפו".² מקום המקדש. ³ הכוונה לשער השלשלת. ⁴ הכוונה למי השילוח. ⁵ הכוונה לשערי רחמים. ⁶ במערת עבודה זרה. ⁷ הר הזיתים. ⁸ את הר הבית.

רחל אמנו. ומשם הלכנו ומצאנו קברו של נתן הנביא. ועליו בית מרגו.¹⁰ ומשם הלכנו למקום שמל אברהם עצמו, והישמעאלים מכבדין אותו מאד, ותסלע¹¹ הוא כמין קבר של ג' טפחים. ומשם באנו לבניין נאה שבנה המלך אסא,¹² והוא נאה מאד. ומשם באנו לאלוני ממרא, וראינו שם מעון של אברהם אשר היה שם אהל, והעץ אשר האכיל תחתיו את המלאכים, והוא כנגדו. וקרוב משם מעון של שרה אמינו, והוא קרוב לחברון. ומשם הלכנו לחברון. והביא ראש הגולה חותם בידו מאת המלך ומאת מחמט טעותם¹³ הוא אבליפא, ונכנס האיש לבדו¹⁴ ולא יכלנו ליכנס. ובאנו אל הצבע, אני ור' סעדיה ור' טוביה, אמרנו לו: אנו מארץ מרחקים באנו להתפלל אל המקום הזה ולהשתטח אל מקום אשר דרכו בו אבותינו. ויאמר לנו האיש: התעכבו עד למחר ואז ב"ה תכנסו. ונתעכבנו. והלך הוא וסיעתו, ונכנסנו בחצי הלילה. כי בא השוער בשבילנו, וירוצו כמו כ"ד מעלות במקום צר אשר אין דרך לנטות ימין ושמאל, וראינו שם מקום בית המקדש.¹⁵ וראינו שם ג' ציונים, והמקום נעשה מיום שש מאות שנה, והוא אצל המערה. ונשתטחנו שם ובקשנו רחמים. וחזרנו לירושלים.

ואחר כן הלכנו לרמתים וראינו קברו של שמואל הנביא.¹⁶ ומשם הלכנו לבארות ולנינו שם בלילה, והוא מקום חרב מאד. והשכמנו בבקר והלכנו לבית אל בין העי. וראינו שם מקום המזבח אשר עשה אברהם. משם הלכנו לשלה וראינו שם את המקום אשר היה שם (את) המשכן וראינו קברו של יוסף הצדיק.¹⁷ ולנינו שם, ועשינו שם שבת בשמחה. משם הלכנו לבית שאן. ומשם הלכנו לטביריא, ולפני בואנו העיר ראינו קברו של ר' מאיר, ולפני העיר קבר ר' יוחנן

¹⁰ לשון גנאי לסגור. ¹¹ שעליו אוקרים שהוא מקום הסילק של אברהם אבינו. ¹² נראה שיש כאן שבוש, והכוונה לקבר ישי אבי דוד (עיין להלן באגרת ר' עובדיה מברטנורא). ¹³ שם גנאי, במקום: נביאם, והכוונה לב' לוי בגדאד נצר ארץ אלה אבורעבס אחמד. ¹⁴ למערת המכפלה. ¹⁵ כלומר, מסגד הישמעאלים. ¹⁶ הכוונה למקום הנקרא עתה "נבי כמאאל". ¹⁷ לפני המלכים האלו השמיט המעתיק משהו, וצ"ל בערר: משם הלכנו לשכם וראינו וכו'.

בן גורי, ויש עליו בית, ותחת הבית היא המערה, והוא צוה לבנות הבית בימיו. ולפני המערה קברו של ר' אלעזר בר' שמעון, וקברו של רב כהנא. משם הלכנו לכפר חטים.¹⁸ ומצאנו שם קבר, ובדרך רחוקה כמו ב' פרסאות קברים של שבטים, וקבר דינה אחנתם ביניהם, ועליו אילן של הדס, ואין אדם רשאי ליקח הימנו אפילו עלה אחד. ואומרים כי קרוב הציון של שנת ורמינהו, ומשם באנו לארבל וראינו קברו של נתאי, ועליו ציון גאה מאד. ועלינו לארבל ושם בית הכנסת גדול שעשה נתאי, אבל עתה נהרס בעונינו, והוא בתוך העיר, וחץ לעיר מצאנו קברו של זירא, ואין עליו ציון, כי נפל. משם הלכתי לכפר חטים וראיתי בצד זהר ב' קברים, יש אומרים קבר יהושוע ויש אומרים קבר יתרו וקבר צפניה. וחזרנו לטבריא. וכל זה הלכנו ביום אחד. ומשם חזרנו והלכנו לכפר חנניה, וטרם בואנו העיר מצאנו קבר חבקוק בכפר חקוק, ומשם באנו לכפר לוד.¹⁹ ומצאנו שם קבר ר' אלעזר בן יעקב. וטרם בואנו העיר מצאנו בשדה קבר ר' חלפתא ובנו ובן בנו. ולגינו שם. ומשם הלכנו לצפת ומצאנו שם מערת ר' חנינא בן הרכינס, ובה שש עשרה כוכין, וכבדנוהו ובנינו עליו שם כותל, שלא יפול שם העפר. ומצאנו שם שני ישמעאלים ומכבדין אותה ומדליקין שם נר ומביאין שמן להדליק לכבוד הצדיק, והלכתי אני לבדי וראש גולה לכפר ברעם,²⁰ וקרוב לעיר מצאנו קבר חוני המעגל ושל אשתו ובניו קבועים בציונים, ובאנו לעיר ומצאנו שם בית הכנסת מבתי כניסיות שעשה ר' שמעון בן יוחי שהם כ"ד, והוא נאה ונחמד, יש מהם נהרסות ויש מהן קיימות. משם באנו לכפר עמינו,²¹ ומצאנו שם קבר יונתן בן עוזיאל, ועליו אילן גדול, והישמעאלים מביאין עליו שמן ומדליקין נר לכבודו, גם נודרים שם נדרים לכבודו. משם באנו לכפר נברתא, ומצאנו שם קבר של ר' מאיר. וחזרנו לצפת

¹⁸ כפר חטים נזכר אח"כ, וסוקניק משער, שהקטע הזה שויר לארבל, שאליה הלכו מטבריה, ומארבל הלכו לכפר חטים. ¹⁹ כפר בשם זה בגליל.
²⁰ צרעת סוקניק, יש באו טעות השעתיק, וצ"ל: כפר פרעם, והוא סמוך לצפת; את כפר ברעם מזכיר הנוסע אח"כ. ²¹ צ"ל: עמינו.

ועשינו שם שבת. ובכל אילו המקומות יש קהילות שיותר מח' מנינים.²²

משם הלכנו לגוש חלב, ומצאנו בדרך עיר ששמה קיסמא, ומצאנו שם קברו של ר' יוסי בן פדת, ועל שם העיר נקרא בן קיסמא. משם עלינו לכפר מוראן²³ ומצאנו קברו של ר' אלעזר בן חסמא, במוראן מצאנו בית מדרשו של ר' שמעון בן יוחי והוא מרובע וגקבר בתוכו ור' אלעזר בנו עמו. ועליו ב' אילנות והוא מקום יפה מאד. ולמטה מן החר מצאנו קברי הלל ושמאי, ושם ל"ו קברים, ועליהם כיפה כמין שיש בבית, כעין אילנות אשר ל²⁴ יש בו ר' כוירים, והתפללנו שם. ומצאנו שם אשר על יד הימין, הראשון מלא מים, והשני יבש ואין בו מים. והשלישי מלא מים. ושל שמאל מצד אחד האחד חציו מלא מים, והאחד כולו מלא מים. ועל אולם בתווך ד' ומצד אחד ג', ובכל אולם יש ג' קברים ולמעלה מצד אחד מן הארונות הקרובים לכיורים, האחד מלא מים והאחד חסר מימיו. וצוה ראש הגולה והדליקו נר של שעוה לחפש ולראות מהיכן מוצא המים לבוא אל הכיורים, ולא מצאנו. ושפכנו מן המים הרבה ארצה ולא חסרו ולא נגרעו כלל. ואותם המים מתוקים מדבש ודבר מופלא הוא מאד. ובחוץ פתח המערה אולם גדול ויש בו ג' ארונות זה בצד זה. והאחד למעלה גבוה מכולם. ומצאנו בעיר קבר אסתר למעלה. ובית הכנסת יפה מאד. ויש כתוב באסקופה זה עשה שלום בן לוי. בצאתינו מן העיר מצאנו קבר ר' שמעון חטופא. ולפנים מעט קבר עובדיה ואבן שיש עליו. ובה חקוק זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק"ע ליציאת מצרים.²⁵ משם הלכנו לגוש חלב ועל פני העיר מצאנו

²² היינו למעלה משמונים נפש יהודים. ²³ מוראן. ²⁴ סוקניק מציע להעביר שלוש מלים אלו למעלה, ולקרוא: ועליו ב' אילנות כעין אילנות אשרה, (האלונים הקדושים שבכפר פקועין נקראים עד היום כפי יהודי הסקום בשם „אשרות“; עיין י. בזיבוי, שאר ישוב, תרצ"ו, חלק א', עמ' 37—38); ש. קליין מציע לגרום „אננות“ במקום „אילנות“ ולהשאיר את המלים במקומם. ²⁵ סוקניק מציע להעביר את כל הפסקא הזאת, החל מהמלים „ויש כתוב באסקופה“ למקום שהוא מוכיר בו את כפר ברעם. (עיין להלן הערה 29).

קברי שמעיה ואבטליון. ובצידם קברי הדראצר וצראשור.²⁵
ועמדנו שם ועשינו פורים. לשם יש אנשים טובים בעלי חסדים.
ובכל מקום בואנו שם יוצאים עמנו יותר מב' מניינים לכבוד הר"ג.²⁷
ומשם הלכנו לעלמה. וטרם בואינו מצאנו קברו של ר'
אלעזר ועליו ב' אילנות, ואין שום אדם רשאי לטול מהם אפילו
עלה, והוא קבור במערה בתוך הקרקע, ועליו בנוי כמין אולם.
ונפל ממנו אבן אחת ועלה משורש המקום ומלא את המקום
ויצא ממקום אחר ענף אחד וסבב כל הקבר שלא יוכל ליפול
עוד ממנו שום אבן בעולם. ומביאין הישמעאלים שם שמן
להדליק, ודבר גדול ומופלא הוא. ולפנים מעט קברו של ר'
אלעזר בן ערך. ולפנים למול האילן קבר ר' אלעזר בן עזריה
ועליו אילן גדול וסבבו כמין בריחים. משם עלינו לסילתא,²⁸
ומצאנו קבר ר' יהודה בן תימא. ומשם עלינו ומצאנו קבר של
ר' יוסי הגלילי. ומשם הלכנו לכפר ברעם ומצאנו בכניסת העיר
קבר ר' פנחס בן יאיר ובנוי בציון גדול כמו ריחים ובתוכו
עמוד, ולמעלה בית הכנסת יפה מאד וכותליה קיימין. ושם
מצאנו איסקופה שבה בית המדרש ולמטה מן קבר עובדיה
הנביא.²⁹ הנזכר למעלה מצאתי קבר של ברק בן אבינועם.
משם הלכנו לדן וראינו מערת פמיס שיוצא ממנה הירדן.
ומחוץ לעיר קבר עידו הנביא. משם הלכנו לדמשק והתפללנו
שם בבית הכנסת שעשה אליהו, ומקום נאה הוא מאד, והוא
חוצ' לעיר.³⁰ ומשם הלכנו לנינוה.³¹ ושם קבר שם בן נתן, והוא

²⁶ צ"ח : אדרמלך ושראצר (עיון טלבים ב' י"ט ל"ו : ועיון במסכת
גטין דף ג"ז עמוד ב' ובמסכת סנהדרין דף צ"ז עמוד ב').²⁷ הראש גולתה.
²⁸ צ"ח : רילתה. ²⁹ לפי הצעת מוקניק (עיון. לעיל הערה 25) והא נוסח
הפסקא המתוקנת כאן כך : „ומשם הלכנו לכפר ברעם ומצאנו בכניסת העיר
קבר ר' פנחס בן יאיר ובנוי בציון גדול כמו ריחים ובתוכו עמוד למעלה
בית הכנסת יפה מאד וכותליה קיימין. ושם מצאנו איסקופה שבה היה בית
המדרש ושבתוב באסקופה : זה עשה שלום בן לוי. בצאתנו מן העיר מצאנו
קבר ר' שמעון חטופא ולפנים מעט קבר עובדיה ואבן שיש עליו ובה חקוק :
זה קבר עובדיה הנביא הירא את השם מנעוריו שנפטר בשנת תק"ע ליציאת
מצרים. ולמטה מן קבר עובדיה וכו'".³⁰ הכוונה לבית הכנסת שבכפר ג'ובר
(עיון י. בן צבי, שאר ישוב, תרצ"ו, חלק ב', עמ' 120—121).³¹ ש. קליין
משער שהכוונה לנחל בעבר הירדן, שנמצאו בו בימינו חורבות בית כנסת.

בנאה, ויש שם בית הכנסת יפה מאד. ושם כתוב באבן שיש
שעשאוהו ר' יודן ור' לוי ב"ר אשר.
שמואל ב"ר שמשון הבא מירושלים ומן הגליל
בשנת תתק"ע. ויש לי חותם מלך ירושלים³² בידי עדות
מכתב זה.

יז

אגרת הרמב"ן לבנו מירושלים

ה' אלפים כ"ח (1268)

ר' משה בן נחמן (הרמב"ן), מגדולי חכמי ישראל בימיו, נולד
בעיר גירונה (Gerona) אשר בספרד בשנת ד' אלפים תתקנ"ד (1194)
ונפטר בא"י בשנת ה' אלפים ל' (1270). לארץ-ישראל עלה לעת זקנתו,
והוא אז בן שבעים ושלש. אמנם הוא ראה תמיד את ישיבת א"י
כמצות עשה מן התורה, אחת מתרי"ג מצוות. אולם אפשר להבין למה
לא עלה לפני כן, כי אחרי מותו של צלאח אדין, כובש א"י מידי
הצלבנים, לא היתה א"י נוחה לעליה כלל. המריבות בין יורשי צלאח
אדין גרמו להחזרת ירושלים לצלבנים בשנת 1229 ולא יצאה עוד
מידם עד שנת 1244 בכוח גדודים תאטאריים שהחריבו את העיר.
המלחמות בין האיופים לבין עצמם וביניהם לבין הצלבנים נמשכו גם
אחרי-כן. בשנת 1258–1260 הציפו התאטארים בהנהלת חולאגו את
ארצות המזרח התיכון וכבשו בשנת 1260 גם את א"י עד עזה. אולם
עם עזוב התאטארים את הארץ באותה שנה התחיל להתבסס לחלוטין
השלטון המצרי עליה ובא הקץ לשרידי השלטון הצלבני.

לעיתו של הרמב"ן לעת זקנתו גרם מאורע פרטי בחייו. בשנת
ה' אלפים כ"ג (1263) נאלץ להתוכח בויכוח פומבי בברצלונה בפני מלך
ארגון ושריו עם חנזיר חדומיניקאי פאבלו כריסטיאנו, יהודי מומר
ממונפליה. ואף על פי שניצח את מתנגדו והיתה לו שעת-כושר
להבליט בויכוח את אפיו הנעלה, את ידיעותיו המרובות ואת כל קסם
אישיותו, נגזר עליו, כתוצאה מהויכוח ופרסום תכנו בספרו „מלחמת

³² נראה-שהכוונה למושל ירושלים.

חובה", לעזוב את ספרד. ובמקום לעבור לאחת הארצות השכנות, קם ועלה לארץ־ישראל משאת־נפשו.

הוא הגיע לעכו, ומשם בא לירושלים שאליה נכנס ביום ט' אלול שנת ה' אלפים כ"ז (1267). מירושלים כתב לבנו נחמן את האגרת שלפנינו, שבה הוא מתאר את החורבן הנורא שמצא בירושלים — מעשי ידי התאטארים שבע שנים לפני עלייתו. את השממון סיכם במימרה הנפלאה: "כל המקודש מחברו חרב יותר מחבירו". הוא מצא בירושלים רק שני יהודים העוסקים במלאכת הצביעה, שאליהם מתאספים בשבתות כדי מנין מתפללים מהסביבה. את השרידים המעטים האלה זירו לקומם בית־כנסת מתוך אחת החרבות שהיו הפקר גמור. את עלייתו תיאר הרמב"ן בתפלה שחבר בכניסתו לירושלים. בה יאמר: "אני הגבר ראה עני, גליתי מעל שלחני, הרחקתי אוהב וריע, כי ארך המסע מהשתרע, הייתי גזיר אחים במדבר מלון אורחים, עזבתי את ביתי, נטשתי את גחלתי, ושם הנחתי את רוחי עם הבנים והבנות אשר כנפשי ועם הילדים אשר טפחתי ורביתי על ברכי... הנאהבים והנעימים... וכבוד החבירים... וכל יקר ראתה עיני להבנות. טוב לי יום בתצרך לבקר בהיכלך החרב ומקדשך השמם לחוות ולרצות אבניך ואת עפרך לכוונן..." ועל הארץ יאמר שם: "ופרי הארץ לגאון ולתפארת, ופריה ותבואתה מרובה, עדיין היא זבת חלב ודבש ליושבים. דמיתך הורתי ליולדת שמת בנה בחיקה, והחלב בשדיה למכאובים ותניק את גורי הכלבים".

הרמב"ן חי בא"י שלש שנים, ובמשך זמן קצר זה נתקבצו אליו תלמידים מהארץ וגם מבבל. בימי שבתו בארץ סיים פירושו על התורה, ובו השתמש גם במה שראה והשיג בארץ. מימי שבתו בארץ נשתמר גם דרוש שדרש בראש השנה בבית־הכנסת בעכו. בעכו גם נקבר, כפי שמספר אחד מתלמידיו בחיבורו על המקומות הקדושים בארץ בשם "תוצאות ארץ־ישראל". אותו תלמיד כותב בסוף חיבורו: "ועתה מתעוררים רבים ומתנדבים לעלות לארץ־ישראל, ורבים חושבים כי אנהנו קרובים לביאת הגואל". לתנועת עליה זו גרמה לא במעט עלייתו של הרמב"ן, חידוש הישוב בירושלים על ידו, ואגרותיו שכתב מארץ־ישראל.

יברכך יי בני נחמן, וראה בטוב ירושלים, וראה בנים לבניך, וכשלחנו של אברהם אבינו יהיה שלחנוך. בירושלים עיר הקדש אני כותב אליך ספרי זה, כי שבת והודאה לצור ישעי זכיתי ובאתי לשלום ביום תשיעי לירח אלול ועמדתי בה בשלום עד מחרת יום הכפורים, אשר פני מועדות ללכת לחברון העיר קברות אבותינו להשתטח כנגדם ולחצוב לי שם קבר בע"ה.¹ ומה אגיד לכם בענין הארץ כי רבה העזובה וגדל השממון, וכללו של דבר, כל המקודש מחבירו חרב יותר מחבירו, ירושלם יותר חרבה מן הכל וארץ יהודה יותר מן הגליל, ועם כל חרבנה היא טובה מאד, ויושביה קרוב לאלפים ונוצרים בתוכם כשלוש מאות, פליטים מחרב השולטן, ואין ישראל בחוכה, כי מעת באו התתרים ברחו משם, ומהם שנהרגו בחרבם, רק שני אחים צבעים קונים הצביעה מן המושל ואליהם יאספו עד מנין מתפללים בביתם בשבתות. והנה זרזנו אותם ומצאנו בית חרב בנוי בעמודי שיש וכיפה יפה ולקחנו אותו לבית הכנסת, כי העיר הפקר וכל הרוצה לזכות בחרבות זוה, והתנדבנו לתיקון הבית, וכבר התחילו ושלחו לעיר שכם להביא משם ספרי תורה אשר היו מירושלם והבריחום שם בבוא התתרים, והנה יציבו בית הכנסת ושם יתפללו. כי רבים באים לירושלם תדיר אנשים וגושים מדמשק וצובה וכל גלילות הארץ לראות בית המקדש ולבכות עליו, ומי שזכנו לראות ירושלם בחרבנה, הוא יזכנו לראות בנינה ותיקונה בשוב אליה כבוד השכינה. ואתה בני ואחיך ובית אביך כלכם תזכו בטוב ירושלם ובנחמת ציון.

אביכם הדואג ושוכח, רואה ושמח

משה ב"ר נחמן זצ"ל.²

ותקרא לי לשלום בני ותלמידי ר' משה ב"ר שלמה אחי אמך, הנני מגיד לו כי עליתי אל הר הזיתים המכוון כנגד הר הבית והסמוך לו, אין ביניהם אלא עמק יהושפט, ושם כנגד בית המקדש קראתי חרוזותיו בבכיה רבה כאשר נבא. ומי ששכן

¹ בעזרת השם (אבל לא נסבר שם אלא בעכו). ² זכר צדיק לברכה.

שמו בבית המקדש ישגיאו וירבה שלומכם עם שלום כל קהל
עירכם המכובד והקדוש, לעדי עד ולנצח נצחים, יגדל שלותם
אמן.

יח

אגרת ר' אליהו מפירארא מירושלים

קצ"ה (1135)

אגרת זו נכתבה מירושלים בידי ר' אליהו מהעיר פירארא
(Ferrara) באיטליה לידי בניו אשר בפירארא. אין זו האגרת הראשונה
שכתב, כי כבר כתב לפניו אגרות אחרות, ומחשש שמא לא הגיעו
לתעודתן הוא חזר וכותב, אולם ניכר שגם אגרת זו נכתבה סמוך
לעלייתו של ר' אליהו.

הכותב עלה ביחד עם קרובים דרך מצרים. עוד בטרם הגיע
למצרים מת עליו בדרך נכדו יעקב. במצרים מת עליו בן זקוניו מנחם
וידיד בשם יצחק. הוא הגיע לירושלים ביום כ"ו אייר. סמוך לבואו
באו אליו נכבדי הקהל בירושלים וביקשוהו ללמד לעם בבית הכנסת
פרק במשנה הורה להרמב"ם וגם הלכה בבית המדרש, ואח"כ גם
מינוהו לדיין.

בראש האגרת מתאר הכותב את אסונותיו בדרך, ועובר לדבר
על בואו לירושלים ועל מינויו למורה ולדיין. אח"כ הוא מספר על
מגפת הדבר בא"י במצרים ובסוריה, ועל המלאכות המפרנסות בא"י.
חלקה השני של האגרת מוקדש רובה לתיאור השמועות על מלחמות
הפלשים בחבש, ובה ששמע מפי יהודי מבבל על עשרת השבטים
בחודו.

אגרת זו היא התעודה היחידה שהגיעה לידינו על הישוב בארץ-
ישראל במחצית הראשונה של המאה החמש-עשרה. על גבי האגרת
כתוב: "ליד חביבי וידידי ישראל חיים ויוסף ברוך בני י"צ (ישמרם
צורם) ינתן ושלום. בבקשה מכס גבירי אחי אשר בק' (בקהל) קודש
פירארה, הגיעו כתבי זה לידי בניי באשר הם וצדקה תחשב לכם
וש"ש (ושאו שלום). מירושלם פירארה."

מיראתי שמא האגרות הראשונות לא הגיעו לידכם, אוסיף יד שנית להודיעכם התלאות אשר בדרך מצאוני, אכלוני הממוני. ראשונה כאשר נפקד ממני איש כלבבי, מחמד עיני ומשוש לבי, שעברה ממני נשמה לא נותרה בי, הוא יעקב נכדי, עליו במסתרים תבכה נפשי, עליו אני מקונן ראשי ראשי, כי ראיתיו מוכן בענין המדות מצורף לשכליות, כל אשר שאלו עיניו במעלות לא אצל מהם. עודני מצטער בצערי הראשון ויהי בהיותנו במצרים שם השיגוני חבלים מצירים, חלה בני מנחם, עליו מאנה נפשי הנחם, כי בן זקונים הוא לי, חשבתי שיהיה צור לבבי וחבלי בצר לי, והגו חמק עבר, וכאבי נעכר. גם חביבי יצחק הנאמן לימים אחדים אחריו חלף הלך לו. מרוב היגונות שתכפן עלי, חליתי אחריהם, ויהי כפשע ביני ובין המות. ואחרי ההודאה לרופא חנם, שלח מלאכו וחזקני, עד אשר באתי פה בירושלים עיר הקדש מ"א לספירה¹ שנת קצ"ד. ועדין הייתי ברוב החלשה מצד העדר הבריאות ורוב היגון והאנחה ועודני באבלי וצערי, ונכבדי הקהל יצ"ו² באו אלי ובקשו ממני לפרש להם בבית הכנסת הפרק במימוני³ כמנהגם ומאז שתו עיניהם עלי והעמיסו עלי משא כבד להגיד ג' פעמים ביום הפרק בבית הכנסת, והלכה עם תוספות בבית המדרש, והלכה עם פי' רש"י ז"ל עוד בבית הכנסת לפנות ערב, מלבד טורח הדינין פה במקומי וההוראות במצרים ובאלכסנדריא ובדמשק ומקומות אחרים הקרובים והרחוקים לא יאמינו כי יסופר, ואחרי ההודאה לאל יתברך אני מספיק לכלם. לטורח⁴ המרובה ההגאה מועטה ועם כל זה די לי ולמשרת בריוח עד היום הזה, כי המזונות ברוחב ובשופע יתברך ה' יותר מכל המקומות אשר דרתי בהם בארץ המערב.

דבר גדול היה באלו הגלילות, במצרים ובדמשק, ובירושלים נפטרו הנה קרוב לתשעים נפשות, ובדמשק ת"ק נפשות, ועתה מקרוב המגפה נעצרה אחרי ההודאה לרופא חנם.

למען תדעון: האנשים מתפרנסים במקום הזה במלאכת

¹ כ"ו אייר. ² ישמרם צורם וקונם. ³ כמשנה תורת. ⁴ משה ב"ר טימון. ⁵ טימון.

הנגרים, קצת בדרך הסחורה לישב ולמכור וקצתם בדרך המלאכה, ובמלאכת הבשמות, ואינם בקיאים במלאכת המרקחות והשרופים⁵ ודברים אחרים נאותים למלאכה, רק לישב ולמכור, אין צריך לומר במלאכת הרפואה שכלם חמורים. עוד מתעסקים רבים מהם במלאכת הצרפות ובמלאכת הרצענים וקצתם משתדלים במלאכת המשי, האנשים לקנות ולמכור והנשים בעצם המלאכה. היהודים יושבים למלאכתם אצל הישמעאלים, ואינם מקנאים ולא מקטרים כאשר ראיתי במקומות אחרים. איני צריך לחזור להזהירכם על אודות היתומים בני אחיכם הבכור בשנים ובמעלות, תגות נפשו ומשכבו בשלום. גם בכבוד אשת אביכם הזקן כי בוטח אני בשם יתברך כי תוסיפו במעלות ולא תחסרו מהם.

כמדומה לי שקדמתי להודיעכם מה שספר לי בחור אחד יהודי⁶ על אודות אנשי מקומו שהם אדונים לעצמם ואינם ברשות אחרים וסביבותיהם אומה גדולה נקראים חו"בש ומתנצרים בשתי וערב על פניהם⁷ ותמיד נלחמים הם בהם רק לעתים. והעברים ההם, להם לשון בפני עצמם, לא עברו לא ישמעאלי, ויש להם התורה ופירוש עליה על פה, ואין להם לא התלמוד ולא הפוסקים שלנו, וחקרתי ממנו בכמה מצות, בקצתם נוטים לדעתנו ובקצתם נוטים לדעת הקראים, ויש להם מגלת אסתר אבל לא תנוכה. ורחוקים ממנו מהלך ו' חדשים, ובארצם נהר גזון. ויהודי מבצרה ספר לי שמקומו קרוב לבבל החדשה⁸ מהלך שני ימים, ושם קבור הושע בן בארי, וקרוב שם שושן הבירה⁹ ושם דניאל וחביריו, ובבבל עצמה יחזקאל וברוך בן נריה. בבל הישנה רחוקה משם מהלך יום ושם המגדל אשר בנו בני האדם¹⁰ ואור כשדים והכבשן שהפילו בו אברהם אבינו ז"ל. וספר לי הזקן, שהיה בהודו והוא בקצה המזרח וכוש כנגדו במערב, וים ומדבר ביניהם. בארץ הודו מלך אדיר ליהודים לבדם, ויתר הגליל לאומות כופרים בכל הדתות, ואינם הורגים

⁵ עשיות מיני שרף. ⁶ מחפצים. ⁷ החבשים הנוצרים. ⁸ בנדאר. ⁹ הכוונה לעיר פרפור שפני המסורת קבורים בה דניאל וחביריו. ¹⁰ עיון בראשית י"א א'—ט'.

נפש חיה לאכלה, ועיקר עבודתם לשמש לירח ולכוכבים. בני משה באי קרוב לנהר שבתיון וגדם שבט מנשה. מעבר לנהר שבתיון דן ונפתלי גד ואשר. ישכר במדינה לבדם, ודבר אין להם עם אדם ומופלגים בתורה וסביבותם עובדי האש, ולשונם עברי וערבי ופרסי. שמעון בקצה הדרום, וגם הם מולכים לעצמם. זבולון וראובן על גהר פרת, אלה מפה ואלה מפה, ויש להם משנה ותלמוד, ולשונם עברי וערבי. אפרים דרומיים לבבל גבורים אנשי מלחמה ומתפרנסים מהשלל, לשונם לשון עברי. מהגיסים והנפלאות מתמידים אשר על קבר. הגביאים והחסידים בגליל ובעבר הירדן, [ושאר] המקומות מארץ ישראל, איני כותב בפעם הזאת כי בטחוני בקוני ללכת שם ועין בעין אראה לכם בשנה ה'לל.¹¹ חביבי בגיי, ישמרכם ה', תפקידוני בשלום לוקחי בנותי ובשלום הבנות וצאצאכם כולכם, ברוכים תהיו. והנה תחינתי אל ה' יתברך מול בית קדשו להפרות אתכם ולהרבות אתכם ביראתו השהורה. כן יקום ה' ברחמי עליכם ויברך אתכם כאשר דבר לכם. ואל תשכחו מהעלות על הגאבהים והנעימים אחיי. ואתה ידידי מחמד עיני חביבי אחי, זכור אל תשכח את אשר היה דברי עמך ובמצוה עליו להשתדל ולהתחיל ועלי לחיים¹² והיה ראשית מצער ואחרית ישגא מאד וש"ש¹³. אליא אביכם ואחיכם יזל מים מדליו¹⁴ קצ"ה.

יט

אגרת ר' יוסף דמונטניא מירושלים

רמ"א (1481)

בכתב־היד של אגרת זו כתוב בראשה: „טופס הכתב ששלח כמ' יוסף מנטביא האשכנזי...“ אולם כבר הכירו החוקרים הראשונים שיש כאן טעות בשם, כי שם „מנטביא“ אין לו שום פירוש ואינו ידוע ממקום אחר. ובזמן האחרון נתברר שבמקום „מנטביא“ יש לגרוס „דמונטניא“, וכתב־האגרת הוא איפוא ר' יוסף דמונטניא.¹¹ הכאה 55 לטובה.¹² אולי צריך לקרוא: לסיים.¹³ ושאו שלום.¹⁴ האגרת נכתבה בשבוע שקוראים בו בתורה פרשת בלק, שבה נכלל פסוק זה.

(da Montagna) שפגש הנוסע 'ר' משולם מוולטירא בימי שהותו בירושלים מיום 29 ביולי עד יום 26 באוגוסט 1481 (רמ"א). נוסע זה מזכיר בספור-מסעיו בראש רשימת המכובדים בירושלים את "ר' יוסף דמונטניא אשכנזי והוא הפרנס". כותב האגרת היה איפוא כנראה אדם חשוב, אם שמונה חדשים לאחר עלייתו כבר מינוהו פרנס הצבור (כנראה של עדת האשכנזים-האיטלקים).

כותב האגרת הגיע באניה ויניציאנית לפירוט בראשית שנת רמ"א (סוף הקיץ 1481) ומשם הלך לדמשק, שבה שהה ביום-הכפורים ובימי חג הסוכות. מדמשק הלך לצפת, שבה שהה כחודש ימים. מצפת הלך דרך כפר כנה ושכם לירושלים, שאליה הגיע בראשית כסלו. אתו יחד עלו לארץ-ישראל אשתו ושתי בנותיו, רבקה וגירושא, שכנראה לא היו קרובותיו אלא נלוו אליו בעלותו. הראשונה מתה בדמשק.

את האגרת הכתובה לבניו ולבנותיו, פותח הכותב בבשורת הגיעו בשלום לא"י. אח"כ הוא מתאר בקיצור את הדרך מדמשק עד לירושלים, את דמשק, את צפת שבה מצא "קהלה יפה" של שלש מאות משפחות יהודים. אח"כ הוא מכתיש את השמועות הנפוצות באיטליה על רשעות הערבים, ולבסוף הוא מתאר בקיצור את ירושלים, וביתור את מקום המקדש ועמק יהושפט.

על קיצור דבריו הוא מצטדק: "כמה וכמה ברצון הייתי מאריך לכס... רק אין לי עוד נייר, כי הנייר מפה איני יודע לכתוב עליו, ואם לא תשלחו לי נייר לא אוכל לכתוב עוד". אולם אינו מתאפק מלהודיע על מלחמות הפלשים בחבש, מלחמה שיהודי א"י ואיטליה תלו בה תקוות גאולה, ועליה הודיעו גם באגרות אחרות שנכתבו מא"י באותו דור.

בסוף האגרת מודיע הכותב שנתקבל בירושלים בסבר פנים יפות, בניגוד למה שאמרו לו בצפת ובכפר כנה "על רוע הנהגתם של הקהל" (עיין להלן באגרות ר' עובדיה מברטנורא).

ר' יוסף דמונטניא היה כנראה איש ויניציאה או מסביבת ויניציאה, כי באגרתו הוא מזכיר לשם השוואה את העיירות מישטרי ומוליאן (Mestre; Mogliano) הסמוכות לוויניציאה. וגם נראה שהיה עשיר, עד שבני צפת רצו להשפיע עליו שיתשב בצפת בהבטיחם לו שלא להכביד עליו את המסים.

מיוסס הכתב ששלח כמי יוסף מנטביא האשכנזי מירושלים לליברריאה משנת רמ"א

על כן אפתח פי בשיר וברננים להודות ולהלל את שם ה' הגדול הגבור והנורא אשר אין קץ ותכלית לאחדותו ולרוב רחמיו וחסדיו אשר גמלנו, שהציל אותנו מכמה סכנות דרכים אשר עברנו בהם וביבשה, אשר לא יספר מרוב הדאגות והטרחות שהיה לנו, ובכולם לא עזב חסדו ואמתו מעמנו, ב"ה¹ וברוך שמו הגדול שנתן ליעף כח, ואחר הבשורה הטובה שבאנו הגה אבישר אתכם עוד בבריאותי ובבריאות אמכם שתי, ואומר לבני ובנותי לכל אחד ואחד בשמו שלום, ושנות חיים יוסיף לכם הקב"ה ולנשותיכם בנים ובנותיכם וזרע זרעכם, וכחול ירבו ויעצמו במאד מאד, עתה תגילו ותשמחו בנו שזכינו בביאת אדמת קדש ובעיר הקדושה.

ראשית כל ברוך המקום שבחרתי בדרך ישרה, ואכתוב לכם הדרך שבאתי, מברית² הלכתי לדמשק, שהוא מהלך ב' ימים וחצי, ושם היינו י"ה³ וסוכות ושם נתחלה מרת רבקה ז"ל והוצרכתי להניח אותה ומ' גירושא שתי עמה בדמשק, והיא עיר יפה ומקום סחורה, ויש בה כמו ק' (100) בעלי בתים, ויש מהם הרבה נכבדים ויודעי תורה, ויש בה כל טוב לחם בשר ויין וכמה מיני פירות עולה על גביהן, ויש קצת יוקר מפני רוב עם שיש בה, מ"מ⁴ הוא יותר זול מויניציא, ולא מצאתי עני בכל זאת המדינה, כי אדם שיש לו קצבת ד' מאות או ח' יכול לחיות, בפרט איש חכם כמו מחותננו הר' יוסףא מש"ט [?], וכן תכתבו לו, או פה אל פה תדברו לו, מדמשק הלכתי לצפת שהוא אדמת קדש, וכמו י' מילין קודם שהגעתי מצפת עברתי גשר של יעקב אבינו, אשר נקרא עוד היום על שמו והיא על הירדן, ושם נכנסתי בא"י, קודם שהגעתי לירדן כמו רחוק מיל נפלה גלגלית [?], א' מהסוס, אשר בדוחק גדול הביאנו אותה עד צפת, וגם שם היינו כמו חדש עד שנתרפא הנ"ל, וגם צפת היא קהלה יפה ויש בה ש' בעלי בתים עם הכפרים סביבם שהם בתוך התחום, ויש קברי הרבה נביאים צדיקים ותנאים ואמוראים

¹ ברוך הוא, ² בירוח, ³ יום הכפורים, ⁴ סכל סקוב.

ואסתר המלכה. ואז הלכתי מצפת לכפר קיני ומצאתי בדרך חבוק הנביא והיינו על קבורתו, ויש כפר סמוך לו שנקרא על שמו. ויתרו חותן משה רבינו ע"ה גם הוא קבור בדרך ההוא. ובכפר קני היינו מיום ה' עד יום א', וגם שם יש כמו ע' ב"ב נכבדים, ובפרט א' ששמו ר' יצחק והוא למדן. ומכפר קני הלכתי לשכם, מהלך יום וחצי, אשר שם גקבר יוסף הצדיק, ודודן קרוב לשם. וגם יש הבור אשר השליכו אותו, וגם יש צדיקים ונביאים הרבה שם ובשכם ובכפר קיני. ובשכם יש הע' זקנים ואלעזר ואיתמר בני אהרן הכהן. ושכם סמוך להר גריזים שהוא הר הברכה, וע' מעינות יוצאים ממנו ואילנות זיתים ושאר פירות, והר עבל הוא הר יבש כאבן ואין בו אפילו עשב דק.

ומשכם באתי פה ירושלים מהלך יום א' ומרת רבקה הלכה לעולמה בדמשק וחיים לכל ישראל שבקה, ומ' גירוש הגיעה פה יום ו' קודם חנוכה. ומהרשעות שאמרו⁵, הכל שקר וכזב, כי נאמנה!⁶ הייתי בכל אלו העירות אשר כתבתי, ובדרך היינו לפעמים על השדה בין הרבה ישמעאלים, ולא שמעתי איש שפצה פיו לרע. וגם פה ירושלים יש לה טובה וגדולה. אנשים ונשים הולכים בשוק באורך וברוחב ואין איש פוצה פה לרע. ויש הרבה בוטיקות⁷ יהודים בטוב העיר, והייתי על בית חיים של האשכנזים, והייתי על קבר הרב⁸ והוא רחוק מב"ח⁹ כמטחוי קשת, וקרוב לקבורת זכריה הנביא. נאמנה! כשראיתי את קברו היה נראה לי לראותו פא"פ.¹⁰ כך הוא שמן [השמים זכיתי] לראותם קבורים בעמק יהושפט. וקרוב למקדש הוא א' מן החידושים ופלא שראיתי. יש עדיין הרבה חדרים וחצר וגן, ובכל הבית אין בו לא עץ ואבן מלאכת אדם, כי הוא בסלע אחד חקוק, כל אותו הבית, וחומות הבית והחצר והגן גבוהים עד מאד, הכל מסלע. גם יש בו באר אשר בו הושלכו נערים ובתולות שלא ליפול בחרב, אשר עוד היום כליל ט"ב¹¹

⁵ בלומר, מה שטסמרים אצלכם שהישמעאלים נוהגים כלפי היהודים ברשעות. ⁶ לשון שבועה. ⁷ ט"ה איטלקית, ופירושה: חנויות. ⁸ ואין כאן רמז לשם הרב. ⁹ מבית חיים, מבית הקברות. ¹⁰ חנים אל פנים. ¹¹ ט' באב.

הישעאלים אומרים ששומעים בכיות גדולות תוך אותו הבאר שבמקום הוא בנין גדול, נ"ל¹² שהוא גדול כמו מישטרי¹³ תוך החומה. ושערי רחמים עודנו קיים, ראיתי אותי מרחיק ומגדל דהע"ה¹⁴ היא פלא ע"כ¹⁵ הנפלאים, מבצר גדול וחזק ובנין כמוהו לא ראיתי כל ימי. המבצר ממוליאן הבל הוא, הבל הבלים.¹⁶ ואם הוא מלאכת אדם דבר גדול הוא אבל בודאי יד ה' היה בו, ויש בו עדיין דלתות של ברזל.

כמה וכמה ברצון הייתי מאריך לכם באלו החידושים, רק אין לי עוד נייר, כי הנייר מפה איני יודע לכתוב עליו ואם לא תשלחו לי נייר לא אוכל לכתוב עוד. גם א"א¹⁷ הוא לכתוב הפלאות והנפלאות עד הימים שתבואי לראות בעיניכם אשר יבא אתכם משיחנו בכי"א,¹⁸ כאשר בטחתי על רחמי הבי"ת,¹⁹ כי בזאת השבוע באה שמועה מארץ מרחק ואומרים שהוא מארץ פיטרו יואן²⁰ ואמר לי שמעאלים שקם מלך אחד שכבר כבש שמנים עירות. בתחלה שואל העיר בשלום ואם אינם רוצים הוא שורף אותם ומקניהם, ולא ידעו מי הוא, כי אך שוואלים אותו: מי אתה או מה שמך או במי אתה מאמין, אין מגיד רק שהוא מאמין במי שברא שמים וארץ, והשמועה הולכת ומתגברת, ומזה אבטח.

דעו כי ראשי הקהל והדיינים מפה קבלו אותי בספר פנים יפות והבטיחוני לנהוג עמי כשורה וכהוגן ולא כאשר נאמר לי בצפת וכפר קיני, מרוב רוע הנהגתם של הקהל מפה, וכבר ידעו הדבר שנאמר לי הרעות מהקהל, ואיך שהפצירו בי הקהל מצפת וכן בכפר קיני לישאר אצלם ושלא להכביד עלי פרוטה מלבד המס הקבוע שהוא כמו ב' דוקטין לשנה תוך כ' שנה, ומה מאד הם מכבדים לומדי תורה בכל אלו העירות, ושלוש ע"כ²¹ ישראל אמן.

¹² נראה 5. ¹³ Mestre עיר בטובה ליינוציאת. ¹⁴ הוד הסלר עליו השלום. ¹⁵ על כס. ¹⁶ כומר: באני ובאפס הוא לעזמתו הסבצר של Mogliano (מוליאן) בדואקט ליינוציאת, עיריה בטובה ליינוציאת. ¹⁷ אי אפשר. ¹⁸ כמחרה בו ידי רצון אמן. ¹⁹ הבורא יתברך. ²⁰ היינו הבש. ²¹ ע"כ כס.

אגרת ר' יצחק בן ר' מאיר לטיפ מירושלים

לערך רמ"מ—רמ"ה (1183—1190)

כותב האגרת הזאת היה עולה מאיטליה, קרוב לחדאי מאנקונה, כי בתארו את גודל ירושלים הוא אומר שהיא „כמו שעמייס אנקונה“. הוא עלה לירושלים לפני שנת רמ"א (1181), ובשנת רמ"ו (1186) לא היה עוד בחיים. האגרת נכתבה סמוך לבואו ירושלימה, כפי שאפשר לראות מהפסוקים שבראשיתה. וכן כתוב בראש כתב־היד של האגרת: „טופס הכתב, שלח למחר"ר יצחק בכמ"ר מאיר לטיפ לשהגיע לירושלים“. הוא הגיע לנמל יפו, באניה איכלקית שהביאה עולידגל גוצרים. יבאגרתו הוא מעיד: „ספינות באות בכל יום ויום לים יפוא... והכל עולה לירושלים ע"י אתונות ופרדים ורוב גמלים“.

בראש האגרת הוא מתאר את כניסתו לירושלים. אח"כ הוא עובר לתאר את העיר ואת רחובותיה, את יחס הטוב של הערבים, את פרנסות היהודים, ואת קברות הצדיקים. בירושלים מצא קצת יותר ממאה וחמשים מיצפחות יהודים. ככל כתבי האגרות מירושלים בני דורו, הוא מספר שמועות על מלחמת עשרת השבטים, היינו הפלשים בחבש. היה בדעתו לכתוב באריכות יותר, אבל קיצר „מנחיצת הטועים“, כלומר משום שמהיה לשים את אגרתו ולמסרה בידי עוליד הרגל הגוצרים שהזרו לאיטליה. ר' יצחק לטיפ היה מהעולים הראשונים מאיטליה במחצית השנייה של המאה החמש־עשרה. את אגרתו החשיב ביותר, כי בסופה הוא מטביע את מקבלי האגרת „שתכתבו זה הכתב ותבשרו לקהלות וכתבו בכתב שישלחו גם מקהלת אל קהלה אחרת להתפללו לד' בחזקה שיכונו ד' עירו וישים אותה תהילה עם עמן עם סגולה“.

על הררי ישראל שם ישבנו גם בכינו על חורב בציון
ראיתנו, על עבריים בתוכה הורדנו כנחל דמעותינו, ראה ענינו
וחשכו עינינו, ונפשנו בקרבנו דמוע תדמע על צרת הצרת¹
מתעדנת שוכנת בחדרי משכיותינו, היה בחזיתנו בתוך ירושלים.
¹ ישמעאל צדה לישראל.

לבנו חלוק בקרבנו אם לעלוז בהלל לה' על הגעתנו לשלום או למרר בבכי על גרם חטאתינו, וימס לבבינו ולא קמת עוד רוח שמחה על פנינו. ויורידו עינינו דמעה, דמעת העשוקים, אשר אין מנחם, כי ריחק ממנו בעונותינו. ובחמלת ה' עלינו היו עמנו כבר תיכף הגעתנו מאנשי ירושלים ונשיהם ונחמנו אותנו נחמה, צער הרבים המצפה לנחמה, הרופא לגשברי לב יקרא לאסורים דרוז, ירפא מחץ מכותינו, ישיב את שבות עמו, יגיל וישמח ישראל, יזכינו לראות ולשמוח בצבי עדין מקדש תפארתנו.

ירושלים הבנויה עיר גדולה ומהוללה כמו פעמים אנו קונו, סיפר לי זקן אחד מירושלים, לא יקיפו אותה במהלך כפחות משש שעות, וחוכה מיושבת מאוד, מעוטרת בפירות לא ראיתי כהנה לשבת, את שמם לא ידעתי, גם השבעה מינין שנישתבחה בהן מהודרת.² ובכל יום ויום יריד בה בחמשה שריאות³ גדולות שבתוכה, לא יכס שרב ושמש מפני שבנויות למעלה בכיפה גדולה, ומנהרות הרבה בכיפה יעבור מהם האור, והאור להם יפה. וחנויות מכאן ומכאן רצופים מעוטרים מברכת ה' כל יחסר כל בהם. וקשה לאדם לעבור בשרטיא שלכל אחת מהן מרוב ההמון בה. היין שבה גדול ומשובח יותר משלכם, ויותר בזול, והוא בבל יראה ליהודים ופורעים ממנו מס. גם הכל מובחר, ובעברי באלו הישרטיות לא עצרתי כח שלא יולגו עיני דמעות, ויחרד לבבי פן יראו לי הערביים. הערביים שלמים הם אתנו, לא יכו לעולם ולא יבזו על הרוב. הריוח מצומצם לגרים כמוני, וההוצאה מעוטה ג'כ. באמונה⁴ בשר בהמותינו הכשרות, חפצים בהם הערביים לקנות, עד שפעמים רבות יחדלו היהודים לקנות מפני דרך ארץ, ובכל יום ויום טבחי ישראל מנין ושוהטין, ונמצאת בשר הרבה שָׁמֵן ובזול, בעלי האומנות מתפרנסים בטוב ויש מהן מתעשרים. אויר הארץ טוב מאד, לא הרגשתי באמת בה חום חזק, וזה הזמן קשה מכולם.⁵ ובבית לעולם אויר שפוי ומקובל על הבריות מאד. זאת הארץ למטר השמים תשתה מים, צמחים ובעלי חיים, וירד פעם בשנה

² ארץ ישראל, ³ רחובות, ⁴ לשון שבועה, ⁵ כלומר, שהוא הנוע לירושלים בקיץ.

ויספיק, כי הרבה ימים טורד ויורד לא שמעתי. אומנות יהיה מובחר מחבירו אלא הפרקמטיא, ומתעשרים עמים בה, ונושאים ונותנים בכפרים ובכרכים ובדמשק ושבים לבתיהם לשלום, כי הדרכים בטוחים מאד מאד. ואני וביתי לבד באנו מיאפו לירושלים עם זקן בן שבעים, ופוגעים בערביים הרבה ומשיבין שלום לשואל. אמת כי שמעתי משש שעות ומעלה חדלו ארחות ופרזות נעזבו, ועתה השיב השם את שבותם ספינות באות בכל יום ויום לים יפוא וטוענות כל טוב והאיים והכל עולה לירושלים ע"י אתונות ופרדים ורוב גמלים. קרקע של ארץ ישראל געבד מאד ויפה, לא ראיתי כמוהו לשבח.

ספר לי זקן זה, והעיד בדבריו בחורים מספניא [על] קבורת הילל ושמאי. בשני בצורת הלכו אנשים וגשים והתפללו תוך המערה, ושמע ה' ויענם במיט, ויתמלאו תחלה אבנים יש להם קיבול במערה תחילה, וישתו, אחר יתקשרו שמים בעבים וימטיר והארץ תתן את יכולה, ונסו אם נדה ביניהם לא יעתר להם, על כן אומר כל שהיא יוצא מכאן יחזרו ויתקבלו. עוד סיפר לי זקן זה: פעם אחת התדילו הערביים את היהודים מליכנס בטרקלין של קברו של שמואל הנביא להתפלל, קם עליהם הצדיק הזה זלה"ה⁶ וחנק בגרונו למחדול היהודים מלבוא בתפלתו, ואמר לו: תחזיר המפתח ליהודים וישקדו על פתחיי כי הם פְּנִי, לא אתם. מיד החזיר. וזה שמעתי אני בהיותי שם, וגרות דולקים תמיד והערביים מתנדבים ודולקים. עוד סיפר לי: בקברו של עמוס הנביא רואים הגלחים אשר שם בעוונות מאור גדול על קברו בלילה ואם יגשו קרוב לקברו להסתכל בדבר, בחשך ידמו לא ראו אור. בחור אחד נחמד וטוב סיפר לי: בקברו של צפניה הנביא, ענן כבד תמיד עליו, ואם יעמדו שם זה מקצה מזה וזה מקצה מזה מהקבר, לא יראה האחד את חבירו.

תנחומים של הבל תנחמנו בראותנו שבח הארץ ויופיה. כי מה יתרון ליופי הדום כסא ואין רגלי מלך שוכנים בו, ומה

⁶ זכרוננו לחיי העולם הבא. ⁷ קבר זה לא נזכר בשום מקור אחר, ולפי דברי הכותב היה שם חייך כפפרים נוצרים.

הנאה בשולחן מעוטר ובנים מזגלים מעליו, כל שכן לנו בראותינו צרת נפשינו, נחלתנו גהפכה לזרים, בתנו לנכרים, מאנה הנחם נפשי בראותי מקדש מלך ישכנו עליו בני עוננה תמורה, ארון כרובים ושכינה עליו, כלו בדמעות עיני ונימס לבכי בצפייתי אשר צפיתי חורבן, כותל המערבי עומד לבדו על יסודו, וכל שאר הבנינים ימר כבודו, הכיתי כפי על כפי, ומאנק דום בראותי מדרש שלמה אצל מקדש השם נעזב ממנו על יד אדום, על הר ציון ששמש מעמו ונדחו בארצות ואינם, צעקתי ואמרתי: מתי ישקיף ה' וירא ה' משמים כי לא יטוש ולא יזנח לעולם ה', הנה נשארה בירושלים פליטה עם עני ודל חוסים בשם ה' ומתפללין תמיד, כמו ק"ן ועוד בעלי בתים, כולם כאחד משחרין ומעריבין ואין עבירה של שחוק וקלות ראש וזנות נמצא בהם תל"י⁸ ויש תקוה לאחריתנו בעזר הצור במהרה בימינו אמן.

ושמועה חדשה אבשרכם אשר סיפר לי, כי מהיום חדש ימים רגילים היו הערביים לישן בבית אחד במקדש, ב' מהם, ועתה נמצאו בבקר חתיכות חתיכות, וסגרו אותו הבית, והרבו בתים במקדש לא יוכלו לכנס בהם ערל וטמא, והם אמרו הם בעצמם, במהלך מעלה הזיתים עליתי הלוך ובכה ומשם ראיתי המקדש לפני כאשר הוא, אך לא בפנים מתבתים, וראיתי עזרה גדולה מרוצפת באבנים שיש ולבן מחלב, כמטחוי קשת ארכה וכן רחבה, גם לפני קרקע הרבה ומצדו צבתים⁹ הרבה יסים בתוכה, ע"ב פתחים סביבו, רחוקים זה מזה, והבנין גדול עד מאד, כמו עיר, ושנים פתחים מהם תוצאותיו מחוץ לירושלים. שערי רחמים געולים בברזל, לא נפתחו, גיסו הערביים לפותחם ונפגרו הערביים. בית הקברות של יהודים נלקח מהיהודים שהיה בצדם ונתרחקו כמטחוי קשת, מכל מקום סמוך למקדש מתקברים.

הרבה היה לי להאריך וקצרתי מנחיצת הטועים¹⁰ והנני משים קץ לדברי לעת עתה, אכתוב לכם עוד אם תכתבו לי,⁸ תהלה לאל יתברך. ⁹ לא ידעתי פירושו. ¹⁰ מחסת חזונו עולמי הרגל הנוצרים, שבאיתם שלח את המכתב.

אתם. והנני משביע אתכם בצבאות שתכתבו זה הכתב ותבשרו לקהלות, וכתבו בכתב שישלחו גם מקהלה אל קהלה אחרת, והתפללו לד' בחזקה שיכונן ד' עירו וישים אותה תהילה עם עמו עם סגולה.

שמועה שמענו מעשרת השבטים ממלחמה בלחמים וד' יגן בעדם ובעדנו ובעד כל עמו ישראל כנפשי המדבר וכותב קצת מה שראה וקצת מהמסופר יצחק משרתכם בכ"ר¹¹ מאיר ל ט י פ יום וא"י בנחץ¹² פ' ¹³ והיה כי תבואו אל הארץ אתן אתכם לשם ולתהלה בכל עמי הארץ בשובי את שבותכם ועינינו תחוינה ונישתעשע בבנין אריאל ובא לציון גואל יגל יעקב ישמח ישראל ואז יראו גוים ויבושו מכל גבורתם ככתוב¹⁴ ובתתי נקמתי באדום ביד עמי ישראל ושלום.

כא"כ

שלש אגרות של ר' עובדיה ירא מברטנורא

רמ"ח-ר"ן (1490-1488)

ר' עובדיה ירא, הידוע בשם ר' עובדיה מברטנורא, על שם עיר-מוצאו Bertinoro באיטליה, מפורסם ביותר בפירושו על המשנה שנתקבל בכל תפוצות ישראל, ומיום שנדפס בפעם הראשונה בויניציאה בשנות ש"ח-ש"ט (49-1548) נדפס כמעט בכל המהדורות של המשנה עד היום. שנת הולדתו ושנת מותו אינן ידועות לנו, בעלותו לארץ היה בגיל העמידה, בן חמישים לערך.

ר' עובדיה עזב את עיר מושבו קאסטילו (Città di Castello) באיטליה, בראש חודש כסלו שנת רמ"ו (סוף 1485) והלך לרומא, ומשם לנאפולי, שאליה הגיע ביום י"ב כסלו. בנאפולי שהה זמן-מה וחיכה לאניה שתעבירו למזרח, ומשלא מצא אניה כרצונו, עבר לשם אותה מטרה לסליירנו (Salerno), שבה שהה ארבעה חדשים. משם חזר לנאפולי, שממנה הפליג ביום שבעה עשר בתמוז רמ"ז (1487).

¹¹ בן כבוד רבי. ¹² בחפזו. ¹³ פרשה. ¹⁴ יחזקאל כ"ה י"ד.

היינו שנה ושבעה וחצי חדשים אחרי עזבו את קאסטילו, באניה לפאלירמו שבסיציליה, והתכוון ללכת משם לסירקוזה שבסיציליה, ולהפליג משם באניה ויניציאנית לבירות. לפאלירמו (Palermo) הגיע ביום כ"ב חמוז רמ"ז, ונשאר שם עד סוף תשרי רמ"ח, למעלה משלושה חדשים, כי בני קהלת פאלירמו עכבוהו, ובינתים הפליגה האניה מסירקוזה.

בסוף תשרי רמ"ח הפליג באניה צרפתית מפאלירמו לאלכסנדריה, האניה נסעה דרך מסינה ורודוס. בכ"א בטבת רמ"ח הגיעו לאלכסנדריה. אולם רבי החובל לא הכניס את האניה לנמל אלכסנדריה, מטעמים מדיניים שר' עובדיה מבארם, אלא הביאה לאבוקיר. הנוסעים נשארו באניה עד יום ו' בשבט, ולבסוף החליטו היהודים שבה לעזוב את האניה ולהגיע לחוף באניה קטנה. אולם קמה עליהם סערה גדולה ואחרי עשרים וארבע שעות של סכנת מות חזרו לאניה הגדולה. ימים אחדים אחרי כן ירדו שוב בסירה קטנה ליבשה, והלכו ברגל שמונה עשר מיל לאלכסנדריה, שאלה הגיעו ביום י"ד בשבט רמ"ח.

באלכסנדריה שהו שבע ימים ופגש בה יהודי, אשר נדר ללכת לירושלים לחוג שם את חג המצות, הוא ואשתו ושני בניו, הצטרף אליהם והלך אתם לקהיר, שאלה הגיע בתחילת אדר רמ"ח. בחברת אותה משפחה מאלכסנדריה עזב את קהיר ביום כ' אדר, הלך בשיירת גמלים דרך מדבר סיני, והגיע לעזה ביום ז' ניסן. מעזה הלך דרך חברון ובית לחם, והגיע לירושלים בצהרי יום י"ג ניסן רמ"ח, ושנתים וארבעה חדשים וחצי אחרי עזבו את ביתו באיטליה.

מתאגרות שכתב ר' עובדיה מירושלים נשתיירו שלש האגרות שלפניו.

את האגרת הראשונה כתב לאביו הזקן ביום ח' אלול רמ"ח (15 באוגוסט 1488), היינו כמעט חמשה חדשים אחר בואו לירושלים, והיא אגרתו הראשונה מאזי בכלל. בראש האגרת מתאר ר' עובדיה את שהותו בנמלי איטליה הדרומית עד אשר מצא אניה, ואח"כ הוא מתאר בפרוטרוט את היהודים בפאלירמו, מספרם, ערנותם, יחסי השכנים והשלטונות אליהם, מנהגיהם, מדרגתם הדתית הנמוכה, ארגון הקהלה, בית הכנסת ומנהגי התפלה. בפאלירמו דרש לפני היהודים בכל שבת לפנות ערב, ביחוד נגד המלשינות הנפוצה ביניהם, והם

כיבדוהו כבוד גדול מאד, „כי כאשר יעשו חגנים האלה לקדושים שלהם כן עשו לי“. שם ביקשוהו לחשאר לפחות שנה תמימה ולשלם לו שכר רב, והוא סירב „כי לבי היה ללכת אל המנוחה ואל הגחלה“. אח"כ מתאר הכותב את העיר מְסִינָה ואת מנהגי היהודים בה, ביחוד מנהגי חתונה. אחרי תיאור הנסיעה בים ממְסִינָה ועד רוֹדֹס, הוא מתאר בפרוטרוט את הישוב היהודי ברוֹדֹס, את שעבר עליהם בשעת מצור התורכים בשנת 1480, את מנהגיהם, מדרגתם התרבותית הגבוהה ורשעת שכניהם כלפיהם.

אחרי תיאור מהרפתקאות בים ליד חוף מצרים, באים באגודת תיאורים מפורטים של יהודי מצרים, מנהגי העבת וסעודת-השבת, בתי-הכנסת שבאלכסנדריה, אלכסנדריה כנמל מסחרי גדול, גסיעתו על הנילוס בין רוֹסִיטָה לקהיר, וארץ מצרים בכלל. אח"כ מתאר הכותב בפרטי פרטים את הישוב היהודי בקהיר, ובכלל זה את הקראים והשומרונים שבה. — בקהיר נתקבל הנוסע בכבוד ובאהבה ע"י נגיד היהודים בעת ההיא ר' נתן הכהן שולאל. הנגיד ישב לפניו כן זמן-מה בירושלים והוכרח לצאת ממנה מחמת עושיק „הזקנים“ (השיכים) של היהודים, הממונים על גבית המסים מטעם השלטון. שלחצו את יהודי ירושלים מאד. לפיכך דיבר הנגיד על לב ר' עובדיה שלא יעלה ירושלימה „מפני המלשינים והמוסרים אשר בה“, אבל עצתו לא נתקבלה על דעת ר' עובדיה, שהמשיך את דרך עלייתו.

אחרי תיאור המסע במדבר סיני, מתאר הכותב את עזה, שבה מצא שבעים משפחות יהודים רבניים ושתי משפחות קראים, ואת חברון, שבה מצא עשרים משפחות יהודים, „מחציתם מורע האנוסים אשר מקרוב באו“, ואת מערת המכפלה שבה. ואחרון אחרון תיאור מפורט של ירושלים, שבה ישבו 4000 משפחות, ומתן רק שבעים משפחות יהודים, שנשארו מתוך שלש מאות משפחות, שרובן ברחו מפני עושיק „הזקנים“. „וכמעט שלא נשאר בה איש שלא יחסר לחמו“. בעת שהגיע ר' עובדיה כבר ראו „הזקנים“ שהגדישו את הסאה „והם מקרבים עתה כל הבא לשבת בארץ“. לר' עובדיה עצמו לא הציקו „הזקנים“ כלל.

מלבד תיאור מעלליהם והמגונים של „הזקנים“, מתאר ר' עובדיה את יחסם של השכנים, את בית-הכנסת, את רחוב היהודים, את מנהגי

התפלה, את המצב הדתי בכלל, את העיר ירושלים ושווקיה, את הרעב
ירושלים סמוך לבואו, ואת המזונות המצויים.

אח"כ מספר ר' עובדיה מה ששמע על מלחמות הפלשים בחבש
ומתאר את מקום המקדש, את הכותל המערבי, את הר הזיתים ואת
המקומות שאפשר לראותם מפסגתו: הרי מואב, מדבר יהודה וערבת
ים-המלח. אח"כ ידבר הכותב על בני הדתות השונות בירושלים
לכיתותיהן ותמסיהם המוטלים עליהם. — בדברו על קברי המלכים
אשר בהר ציון הוא מספר שהיו נמצאים לפניו ברשות הפרנציסקנים
ובא יהודי אשכנזי וביקש לקנותם מאת המלך, ומאז עברו תחת יד
הישמעאלים, ודבר זה הרגיו את הויניציאנים שהחליטו לא להעביר
יהודי לא"י באניותיהם. אולם בזמנו כבר בטלה הגזירה, ובכל שנה
באים יהודים באניות הויניציאניות. הוא מצטער שלא ידע על כך
באיטליה, כי „אין מעבר בטוח קצר וטוב כמוהו“. — בסוף האגרת הוא
מתאר את ביתו ואת אקלימה של ירושלים, ומסיים בבקשה לאביו
שלא ידאג לו, מתנצל על שעזבו לעת זקנה ושיבה ומבטיחו לכתוב לו
מדי שנה בשנה עם האניה הבאה מאיטליה.

את האגרת השניה כתב ר' עובדיה לאחיו ביום כ"ז אלול
רמ"ט (24 באוגוסט 1489). לאחר פתיחה קצרה בענייני-משפחה, הוא
משיב לאחיו על שאלות ששאל אותו בדבר שמועות שנשמעו באיטליה
על „האותות והמופתים הנראים בהר הבית ובקברות החסידים“ והוא
מכחיש את השמועות. על פי בקשת אחיו הוא מתאר לו מפי השמועה
את הישוב היהודי בצפת, בכפר כנא ובדמשק. אח"כ הוא מספר על
עולי-הרגל מארצות המזרח הבאים לירושלים, ומרחיב את הדיבור על
יהודי עֶרֶן שבאו באותם הימים ומה שסיפרו על יהודי תימן, על עשרת
השבטים ועל מלחמות הפלשים בחבש.

אח"כ יספר שהגגיד במצרים, ר' גתן הכהן שולאל, הפקיד אותו
על ביתו בירושלים, שבו הוא יושב; שהוא דורש לקהל פעמיים בחודש
בבית-הכנסת בלשון הקודש, ודרשותיו התחבבו על הצבור; ש„הזקנים“
לא נגעו בו לרע; שהבנקאי מפירגצה עמנואל חי מקטירינו שלח לו
מאה דוקאטי בתורת ריות „מהפקדון אשר הפקדתי אתו“, והוסיף
לשלוח תרומה לעניים; שמתחילים מתקבצים אליו תלמידים. ולבסוף
הוא מבשר בשורה, שהמלך לא ידרוש עוד מיהודי ירושלים מס משותף

לכולם „וכולם נתפשים איש על אחיו“, אלא כל אחד ישלם מס לגלגולת. הוא רואה בזה תקנה גדולה לשוב ירושלים, „ורבים אשר נדדו הלכו שמים פניהם לשוב לשבת בארץ“.

האגרת ה של י ש י ת כתובה לא מירושלים אלא מחברון, שבה ישב ישיבת ארעי, ביום כ"ב טבת ר"ן (17 בדצמבר 1489) לאיש אלמוני שהוא מכנה אותו בשם „אדון“, וקרוב לודאי שהוא הבנקאי מפירנצה עמנואל חי מקמיריני, שאצלו חשקיד ר' עובדיה את כספו לפני עליתו, וכבר נזכר באגרתו לאתיו בתארים „האדון הנעלה“, „האדון אדונינו“. בראש האגרת מתואר הישוב היהודי בחברון. אח"כ משיב הכותב על שאלות „האדון“ אם דמשק היא ארץ-ישראל, ומתאר את טריפולי בסוריה ואת האפשרויות המסחריות בה, את המלחמות בין מצרים ותורכיה, ואת יחס השלטון המצרי ליהודים.

שלוש אגרות אלו של ר' עובדיה מברטנורא, שנכתבו בשלוש השנים הראשונות לעליתו, הן מהאגרות החשובות והיפות ביותר שנכתבו מא"י לגולה, והן תעודות רבות-ענין לתולדות הישוב היהודי בא"י בסוף תקופת שלטון הממלוכים, וגם לתולדות היהודים בסיציליה, רודוס ומצרים, הארצות שבהן עבר בדרך עליתו. האגרות מצטיינות בכל המדות הטובות שאנו מוצאים בפירושו למשנה: דיוק בעובדות, בהירות בהסברה, צחות הלשון, הסתכלות מעמיקה, אהבת האמת, שיקול דעת, הערכה של בקורת — ועל הכל מרחף קסם אישיותו של הרב שהיה חכם בתורה, בקי בהויות העולם ומוכתר במדות תרומיות. ר' עובדיה האריך ימים בארץ אחרי כתיבת האגרות שלפנינו

ובה סיים את חיבור פירושו למשנה. השפעתו הלכה וגדלה בא"י ובארצות המזרח ותלמידים נהרו אליו גם מאיטליה. אחד התלמידים האלה, בחור צעיר מאיטליה, עלה לא"י בשנת רנ"ה (1495) כדי ללמוד בישיבתו, ובאגרת שכתב מירושלים (עיין אגרת כ"ד) הוא מתאר את אישיותו והשפעתו של רבו בדברים אלה: „ויהי בבואי לעיר באנו לסמיכות בית האיש גורא תהלות הנישא והנעלה מאור הגולה אביר הרועים מהר"ר עובדיה יצ"ו, אליו הודעתי את לבבי... ואז נגלה אלי כזקן מלא רחמים, כמנהג דינו הצדק, ויאמר: אשימה עיני עליך כבן יקיר... והאיש גדול מאד, ועל פיו ישק כל הארץ, ובלעדו לא ירים איש את ידו, ומקצווי הארץ אליו גוים ידרושו ואחרי דברו לא ישנו.

וגם במצרים ובבל בכל הארצות יגזור אומר ויקם לו. ואפילו הישמעלים מכבדים אותו ויראים ממנו, ושמעתי כי כבר ברוח שפתיו המית רשע. והוא עביר ושפל רוח עד מאד, ודבריו ערבים ודעתו נוטה עם חבריו. וכל עמים יאשרוהו, ועליו יאמר: אין זה ילוד אשה.

שנת מותו לא נודעה. רק זה ברור שלא היה עוד בחיים בימי הכבוש התורכי בשנת רע"ו (1516), ושנפטר בשיבה, כי במכתב ר' ישראל מפירושא שנכתב סמוך לאותו זמן (עיין לחלן) נאמר: „ובזמן ה"ה הישיש הטהור כמהר"ר עובדיה זל"ה". הוא נקבר במערה בהר הזיתים וקברו ידוע עד היום.

האגרות נדפסו כאן בנוסח מדויק על פי כתב־יד, שהכין ד"ר מנחם הרטום. (עיין בציון שבסוף הספר).

כא

אגרת ר' עובדיה ירא מברטנורא מירושלים לאביו

רמ"ח. (1488)

עזי ומעזי ומנוסי, מנת חלקי, מחסי, עיני דאבה מני עני, צרה ויגון אמצא בהפרדי מעמך, ומאנה הנחם נפשי כי עזבתך לעת זקנה וככלות כחך; וכי אחשבה כי נטשתי את שיבתך, אבי אבי, פלגי מים תרד עיני. האמנם, אם לא אוכל כבודך לעמד לשרת בשם אדוני, כאשר היה מן הראוי, אחרי גזר ה' בפרידה ופניתי אל אשר פניתי, בזאת לבד אעבדך ואזכרך מארץ ירדן. להגיד מראשית אחרית ארתי ורבעי וכל דרכי, ואעשה לך מטעמים כאשר אהבת. מהודעת משפטי היהודים אשר ככל מדינה ומדינה ועיר ועיר מן המקומות אשר דרכה כף רגלי במ חקותיהם והנהגתם עם הגוים אשר ישכנו בתוכם, כי כן צויתני באגרות הגיעוני מאתך, אדוני אבי, בנאפולי¹ למועד הזה בשנה האחרת.

כאשר כליתי מעשי בעיר קאסטילו² בתשיעי באחד לחודש³,

¹ Napoli. ² Città di Castello. ³ א' בכסלו רמ"ז (9 בנובמבר 1485).

משם נסעתי ועברתי ברומה, ובאתי בנאפולי בשנים עשר יום
 לחדש ההוא, ושם ישבתי גם שהיתי ימים רבים, כי לא מצאתי
 מעבר כרצוני; והתהלכתי בסלירנו⁴ ולמדתי שם כארבעה
 ירחים. לא בכסף ולא במחיר, ושבתי בנאפולי. ובחדש הרביעי
 ביום הצום⁵ רמ"ז לפ"ק, נסעתי מנאפולי באנית מוסינו בלאנץ⁶
 הגדולה והטובה. ונפש אדם מן היהודים אשר היינו בתוכה
 תשעה. ושהינו בים חמשה ימים עד בואנו בפאלירמו⁷, כי לא
 היה לנו רוח.

ופאלירמו היא העיר הגדולה וראש מלכות ציצייליאה,⁸
 ובה בעלי בתים מן היהודים כשמונה מאות וחמשים, כלם
 מקבצים ברחוב אחד במיטב הארץ, והם בכורי דלים ובעלי
 מלאכות חרשי גחשת וברזל ונושאי סבל וכל עבודה בשדה;
 ובזויים לעיני הגוים, להיותם כלם קרועים ומזוהמים, וכרוחב
 דיגור זהב בגד אדום צריכים לשאת על לבם לסימן. ואנגאריא⁹
 של מלך כבדה עליהם מאד, כי מוכרחים הם ללכת לעבודת
 המלך לכל אשר תתחדש שם עבודה, כגון משיכת הדוגיאוא¹⁰
 ליבשה ועשיית הסוללות או זולת זה. וכי יהיה באיש חטא משפט
 מות או מכות ויסורים, ימיתו ויסרו אותו היהודים. והדלטורים
 שם ביהודים רבים מאד, ועבירה זאת נעשית להם כהיתר,
 ומלשינים זה לזה בפרהסיא בכל יום תמיד ולא יתבוששו. וכי
 יהיה איש שונא לרעהו, ימצא עליו עלילות דברים אשר לא
 היו ולא גבראו. וכאשר יבוקש הדבר ולא ימצא, אין מקלים
 למלשין ההוא, כי במשפטי הארץ ובנימוסיה לא יענש המלשין
 את חברו, כאשר לא יוכיח על פניו דרכו. גם באיסור הנדה
 מקילים מאד. ורוב הארוסות תבאנה הרות לחופה, זולתי בייגן
 של גויים זריזים ומחמירים מאד, כי באחד שנשכר לגוי להביא
 לו יין ממקום למקום ראיתי שהפסידוהו את שכרו והיו אומרים
 לנדותו, אם לא שהיה שוגג.

והבית הכנסת אשר בפאלירמו אין כמהו בארץ ובכל
 הגויים להלל מאד. ובחצר בית הכנסת החיצונה שמה גפנים

⁴ Salerno. ⁵ י"ז בתמוז (8 ביולי 1487). ⁶ Monsieur Blanche. ⁷ Palermo. ⁸ Sicilia. ⁹ שם עיבור. ¹⁰ אניות.

מודלים על גבי עמודים של אבן לא נראה כגפנים ההם: חמש זרתות במדה מדדתי עובי הגפן האחד. ואחר ירדו במעלות של אבן לחצר העזרה אשר לפני בית הכנסת. והיא מוקפת אכסדרה מד' רוחותיה עם כסאות גדולות, ששם ישבו כל האנשים אשר לא יחפצו להכנס לבית הכנסת לאיוו סבה שתהיה. ושם בארה נאה והדורה. וברוח הרביעי פתח שער הכנסת. ובית הכנסת רבוע במדה, ארבעים אמה ארכו וארבעים רחבו; ולפאת קדמה מזרחתה ההיכל, בנין של אבנים יפה כעין קפילה,¹¹ כי לא ישימו ספרי התורה בארון, כי אם בהיכל מונחים על דף עץ עם נרתיקן ועטרותיהם בראשיהם ורמונים של כסף ובדולח בראשי העמודים. ארבעת אלפים זהב ספרו לי שהיא היום שומת הכסף והבדולח ורקמת הזהב אשר בתוך ההיכל. ולהיכל שני פתחים נגבה וצפונה. ושני נאמנים מן הקהל ממונים עליהם לסגיר ולפתוח. ובאמצע בית הכנסת מגדל עץ, היא התיבה ששם יעלו החזנים להתפלל. וחמשה חזנים מושכרים היום לקהל ההוא, ומתפללים בשבתות ובמועדים בקולות ובניגונים ערבים, לא ראיתי כהם ליהודים בכל מקומות שעברתי אך בחול מעטים הם הבאים לבית הכנסת. ונער יכתבם ולשכות רבות יש סביב לבית הכנסת, כגון לשכת ההקדש, ששם מטות מוצעות לחולים ולנכרים הבאים מארץ רחוקה ואין להם מקום ללון, ולשכת מקוה מים, ולשכת הברורים,¹² גדולה ויפה, ששם ישבו למשפט ולהתייעץ לפקח על עסקי רבים, כי שנים עשר ברורים עושים הקהל ההוא בכל שנה ושנה, ויש להם כח מאת המלך לשים מסים יעול ולענוש נכסים ולאסור. והיה הדבר הזה למוקש ולאבן נגף לעם ההוא, כי יקומו בני נבל, גם בני בלי שם, וילכו אל משנה המלך ויקדמו פניו במגחה למען תקים אותם להיות ברורים; וכאשר יחנו הכסף וקמו, כל הכנסות בית הכנסת מהכנסות הקהל אשר יפלו תחת ידם, יחנו אל משנה המלך למען יחזיק את ידם ויעשו כרצונם. ויגדלו לשום עול כבוד על צוארי העב. ותהי חטאת הברורים גדולה מאד בזה, כי יצחקי העניים

¹¹ cappella, ¹² נבחרי הקהל.

מפני לוחצים אשר ילחצום כל היום, ותעל שועת העיר השמימה.

ראיתי בפאלירמו, כי ימות להם מת, מביאים ארונו בעזרה אשר פתח בית הכנסת, והחזונים מספידים לו שם ואומרים עליו קינות, וכי יהיה המת אדם חשוב, ובפרט כי יהיה תלמיד חכם, מביאים ארונו תוך בית הכנסת, ומציאים ספר תורה ומניחים אותו על אחת מארבע פנות התיבה, וארון המת למטה כנגדו, ומספידים ומקוננים לו שם, וכן לארבע פנות התיבה, ואחר מוציאים אותו אל קברו אל מחוץ לעיר, ובהיותם פתח השער מתחילים החזונים קול רם: שמעו זאת כל העמים.¹³ וכל המזמיר כלה ומזמורים אחרים בקול גדול עד בואם אל בית הקברות.

גם ראיתי בליל יום הכפורים בליל הושענא רבה, אחר שסיימו הצבור תפלת ערבית, פותחים הנאמנים שני שערי ההיכל צפונה ונגבה ויושבים שם כל הלילה עד הבקר, ובאות הנשים משפחות משפחות להשתחוות ולנשק הספרי תורה, ובפתח האחד תכנסנה ונכחו תצאנה. וכל הלילה, זו נכנסת וזו יוצאת, ובהרבה דברים חלוקים על המנהגות שלנו, כי הם קורים את שמע פלו בקול רם, וכן בכל ארץ מצרים וארץ ישראל. וביום הכפורים אין עליה צבור מפסיק באמצע התפלה לומר סליחות, אלא, אחר שהשלים תפלתו, מתחיל בסליחות, ונופלים על פניהם בכל תפלה ותפלה ביום הכפורים. ובש' באב מזכירים ויעבור יותר ממה שאנו מזכירים ביום הכפורים, ובשמחת תורה עושים דברים אשר בלאיתי לכתבם.

הייתי בפאלירמו משנים ועשרים בתמוז רמ"ז עד שבת בראשית רמ"ח.¹⁴ ובבאי שמה בקשו ממני הברירים שאדרוש להם בשבת קרוב למנחת הערב, וכן עשיתי. והתחלתי לדרוש להם בשבת של ראש חודש אב רמ"ז, ונתנני ה' לחן בעיניהם, עד שהוצרכתי על כרחי לדרוש בכל שבת ושבת; והיה הדבר הזה לי למוקש, כי אני באתי לפאלירמו ללכת לסראגוזה¹⁵ אשר בקצה אי צייליאה, כי שמעתי, שמה יבאון הדוגיות

¹³ הה"מ מ"ט. ¹⁴ ריינו מייז 18 ביולי עד 18 באוקטובר 1487.
¹⁵ Siracusa.

ויניציאני¹⁶ בעת ההיא ההולכות בבארוטו¹⁷ קרוב לירושלם, והמה שכרו עלי יועצים להדיחני, ודברו אלי כזבים, וברוב חלומות והבלים ומשאות שוא ומדוחים השיאוני גם יכלו לי; וכצפריים הנאתחים במצודה עכבוני שמה עד עברו הדוגיאנות דרך סראגוזה והלכו למ, ואבדתי המעבר הטוב ההוא בענין רע. וגשארתי שם דורש אל המתים והנשים והסף בכל שבת קרוב לשלש שעות קודם מנחת הערב. ודרשתי נגד המלשינים ובוועלי גדות וכיוצא בהם; ואמרו לי הזקנים כי רבים שבו מעון, ומדי היותי שמה חדלו המלשינים ההם, לא ידעתי אם ישובו לכסלה. האמנם כל ימי צבאי לא איחל לשבת בין עם אשר אהבת נפשם יאהבוני ויכבדוני וינשאוני כיהודים היושבים בפאלירמו; כי כאשר יעשו הגוים האלה לקדושים שלהם כן עשו לי, ודלת הארץ אמרו כי ה' שלחני ורוחו, ורבים בקשו מבגדי מעיל וצניף ליכר; והאשה אשר הגיעה למדרגה שתכבס ותגהץ החלוק אשר לי יאשרוה בנות. ובכל צדי האפשר בקשו חשבונות רבים שאתיצב עמם לפחות שנה תמימה, ואמר להגדיל שכרי כאשר אעמיק טאלה, ולא שמעתי בקולם, כי לבי היה ללכת אל המנוחה ואל הנחלה.¹⁸

בערב חג הסוכות רמ"ח¹⁹ באה והגיעה הגאליאצה דפראנצה²⁰ בפאלירמו, נכונה ללכת באליסאנדריאה,²¹ ובה היה האדם המעולה כ"ר משולם מוולטירה²² ונערו; ושמחתי לקראתו וארחתי לחברה עמו. ובלייל מוצאי שבת בראשית נכנסנו לדוגיא, וממחרת השבת בצהרים יצאנו מפאלירמו, וה' ניהג רוח טובה כל היום ההוא וכל הלילה. הבקר היה, ואנחנו היינו קרובים אל פארי דמיסינה;²³ ועברנו הפארי בשלום ובאנו אל תוך מיסינה ביום השני בצהרים. ומיסינה היא סחר

¹⁶ אגודה של וניציאנא. ¹⁷ בפירמה נסל סיריה. ¹⁸ ארץ ישראל (עין דברים י"ב ט'). ¹⁹ חינו 1 באוקטובר 1457. ²⁰ gaiezza di Francia (אגוזיט צרפתי). ²¹ אלכסנדריה של מצרים. ²² כוהן ספרדי שקיה במצרים ובא"י בשנת רמ"א (1481). ספוריסטותיו נהפרכו במהביר בירושלים של לויז, כרך א', חלק עברי עמ' 166—210. ²³ Faro di Messina (מפרץ מסינה).

גויים ואליה אניות יבאו מאפסי ארץ, כי היא יושבת על הפארי באמצעיתו, אשר שם אניות יהלכון ממזרח וממערב. ואין כנמל וכפורטן²⁴ שהוא בכל הארץ, כי האניות הגדולות והרמות יבאו על שפת היבשת. ואינה גדולה כפאלירמו, וגם אין לה מעינות טובות כפאלירמו, אמנם יפה ובצורה היא מאד. ובה כארבע מאות בעלי בתים²⁵ שוכנים בדד ברחוב שלהם, והם עשירים מיושבי פאלירמו, וכולם בעלי מלאכות, ויש מהם סוחרים, ולהם בית הכנסת באכסדרה מגולה באמצעה, ומכוסה מארבע רוחותיה, ותוך בית הכנסת באר מים חיים. והנהגת היהודים בה, בענין הברורים אשר בוררים עליהם בכל שנה ושנה ובשאר הדברים, כעין הנהגת היהודים של פאלירמו. וראיתי בחופה, שנעשתה בהיותי שמה, שהוציאו את הכלה אחר פרכו השבע ברכות והרכיבות על הסוס ברחוב העיר, וכל הקהל עוברים לפניו בדגליהם, והחתן באמצע הזקנים; ולפני הכלה, אשר היא לבדה על הסוס, גערים וילדים ובחורים, ואבוקות דולקות בידם, וצועקים לפניו קול גדול, עד שדמיתי שתבקע הארץ לקולם. ומקפים בפרשת דרכים ובכל מבואות היהודים, והגויים רואים ושומעים לנגדם ואין פוצה פה ומצפצף.

בי"א במרחשון²⁶ נסענו ממיסינה ללכת אל רודוס, ונתוספי עלינו בספינה אחד עשר נפש מיהודים: סוחר אחד מצוקארו²⁷ עם נערו, ושלישה יהודים רצענים מסראגוזה, ויהודי אחד ספרדי עם אשתו ושתי בנותיו; ועמנו אנחנו אשר היינו בדוניא תחלה, כל נפש ארבעה עשר. ועברנו כל הפארי לשלום, כי מיסינה באמצע הפארי היא יושבת. ועברנו כל הגולפו מוויציאאה²⁸ ונכנסנו בארציפילאגו.²⁹ והארציפילאגו מלא איים רבים, כי קורפו וקאנדיאה³⁰ וניגרופונסו³¹ ורודוס וציפריאה³² מן הארציפילאגו יחשבו, כי שלש מאות איים אומרים שיש לארציפילאגו, בין הנושבות והבלתי נושבות. והלכנו ברוח מצויה ארבעה ימים, וביום הרביעי לעת ערב

²⁴ Porto, יוהורים. ²⁵ היונו ²⁶ באוקטובר 1487. ²⁷ הסוחר בסופר. ²⁸ Golfo di Venezia (הים האדריאטי). ²⁹ arcipeiago. ³⁰ Candia (אי כרתים). ³¹ Negro-ponte. ³² פריסין.

הפך ה' רוח הים והשיבנו אחר בסופה וסערה, ונסתרנו מזעף הים באי אחד, במקום אשר בין ההרים, כעין נמל עשוי בידי שמים, וההרים האלה מלאים הרובים והדס, ושם ישבנו שלשה ימים, מקצה שלשת ימים, ביום הראשון ב"ח במרחשון, נסענו משם ובאנו עד ששים מיל קרוב לרודוס; ובכל הדרך ראינו איים מפה ומפה, גם הרי התוגרמא³³ גגלו לנו, ובהיותנו כמו ששים מיל קרוב לרודוס, נהפך עלינו רוח, ושבנו אחורנית בזעף כשמונים מיל, ותקענו האנקורי³⁴ מהדוגיאה סמוך ליבשה באי ששמה לונגו³⁵, והיא תחת ממשלת רודוס. ושם היינו עשרה ימים, חונים על הים, כי היה הרוח לגרנו, ובהיותנו שמה קרה מקרה, כי אחד מתופשי משוט אשר בדוגיאה, הטית דבריו כלפי הנכבד הר' משולם מוולטירה הנזכר; וקבל עליו הר' משולם הנזכר לפני הפאטרוני³⁶ מהדוגיאה, וירד הפאטרוני בעצמו לבקשו, והשתדלו חבריו להסתירו ולהצילו מידו ולא יכולו, וצוה לאסרו על העץ אשר באמצע הספינה ולהכותו מכה רבה; ובראותו כי נתרשל המכה להכותו, לקח הוא בכבודו החבל אשר יכו בו והכהו כדי רשעתו, ורצה שיבקש מחילה מהר' משולם הנזכר לעיני כל העם, ויקנאו כל העם מאד על אשר עשה האדון ככה לאיש ההוא, ר"ל³⁷ בגלל דברי קנטורין בלבד אשר דבר כנגד היהודי, ומהיום ההוא והלאה החלו אנשי הדוגיאה לשנוא אותנו, ולא היו אלינו כתמול שלשום. בעת ההיא עברה עלינו ספינה באה מרודוס והולכת אל שיאו³⁸, ואז חסרנו הצדיק הסותר המעולה הר' משולם הנזכר, ויצא מן הדוגיאה שלגו, הוא ונערו, וירד בספינה ההיא לבוא עמהם אל שיאו וללכת אחרי כן בקוסטנטינופול, כי נחם מבוא עמנו באלי-סאנדריאה.

וביום השני לצאת הר' משולם מעמנו, עברה עלינו ספינה קטנה והגידה, כי אניה גדולה מאד מאניות היינוביסי³⁹ באה לקראתנו ערוכה עם כל כלי קרב ומלחמה. ויירא הפאטרוני מאד, יען לא היה לנו רוח, כי הגאליאצה לא תירא מרבבות

³³ תורכיה. ³⁴ ankeri (ענני הספינה). ³⁵ Longo. ³⁶ patrone (רבי-הנמל). ³⁷ רוצח לומר. ³⁸ Scio. ³⁹ genovese (של ג'נואה).

אניות גדולות, ובלבד שיהיה לה הרוח; ואין בכל המעברות בטוח כמותה, כי היא לא תירא מרבבות גאליאי⁴⁰ ודוגיאנות קטנות אשר סביב ישיתו עליה, וכשיהיה לה הרוח ללכת גם לא מהספינות הגדולות, כי צי אדיר לא ישיגנה. וישם הפאטרוני פניו ללכת להנחות תחת כרך קטן אשר לרודוס בהרי התוגרמים, בקרא קאסטיל סאן יואני,⁴¹ כי רק הדרך ההוא נשאר לנצרים בארץ התוגרמים אשר לא כבש אותו התוגר לעולם, והוא קטן מאד וחזק; ומקיר העיר ותוצה גבול התוגרמים. ובאנו שם כיום הששי ראש חדש כסלו רמ"ה⁴² וישבנו בטח.

וביום השבת בצהריים רצה האלקים ונשבה הרוח אשר יחלנו לה ויצאנו משם והלכנו כל היום ההוא וכל הלילה עד יום המחרת, באחד בשבת, בג' בכסלו רמ"ה, אחר היינו שנים ועשרים יום בדוגיא, למן היום אשר נסענו ממיסינה עד היום הזה, אשר נכנסנו ברודוס בקול זמרה ותודה וכומברדי.⁴³ והעיר רודוס צהלה ושמחה לקראתנו, כי הפאטרוני שלנו היה מודע אל הגראן מאיסטרו⁴⁴ ומגואליני, ותכף עלו אלינו נכבדי קהל רודוס והקיילו פנינו בשמחה, כי הסוחר מצוקארה, אשר היה עמנו, היה אחיו של כ"ר⁴⁵ נתן הרופא, אשר הוא גדול ליהודים אשר ברודוס. והכינו לי חדר יפה, אשר שמו לי בו מטה ושלחן וכסא ומגורה, ולשאר היהודים אשר עמנו מצאו לכל אחד עליית קיר קטנה, מסת נדבת ידם, כי בתי היהודים אשר ברודוס נשמות ונהרסות, אשר הרס אותם מלך התוגר הראשון, לבוא להלחם ברודוס בשנת מותו.⁴⁶ ומי שלא ראה רודוס וחומותיה הגבוהות והבצורות ושעריה החזקות והעקלקלות, לא ראה מבצר חזק מימיו, ובשנת מות המלך התיגר שלח את חילו לצור עליה. ואין מספר לאבני הפומברדי הנמצאות עוד שם, אשר נשאר בה ואשר השליכו עליהם התוגרמים, והפילו

⁴⁰ galée (אניות שיט גדולות). ⁴¹ Castel S. Giovanni. ⁴² היינו 17 כ"ז בספר 1457. ⁴³ bombarde (קלתיפנים הגוימית ביריות הנחית). ⁴⁴ Grao Maestro (מושף האי). ⁴⁵ בביר רבין. ⁴⁶ הכוזב לשלמן סוחר העני אשר עז על רודוס בקיץ ש"ט שנת 1450, ונחיתם סגנה אותו "הראשון" לפי שהוא כבש את קושטא (בשנת 1453).

החזמה אשר סביב לרחוב היהודים, וכל בתי היהודים הרסו. וספרו לי היהודים, כי נכנסו התוגרמים בעיר, והחלו להכות בעם, ונכבשה הארץ לפניהם, ופאו עד פתח בית הכנסת ושם הממם האלקים. ופלאי עלאות ראו בזה שנדחפו מעצמם ונסו וברחו. והיתה בהם הרב איש באחיו, וכשלו ואין רודף. ויען כי בבית הכנסת נעשה הנס, לקח אותו הגראן מאיסטרו בעונות, ובנה עליו במה⁴⁷ גדולה לזכר, וליתודים נתן בית אחר תמורתו. ובהיותי ברודוס יחד להם מהכנסות העיר מאה דוקאטי לבנות הבית הכנסת החדש ולרוממו.

והיהודים אשר נשארו ברודוס מעטים מאד, אין בה היום כשנים נעשרים בעלי בתים, וכלם דלים ואביונים, והייהם היי צער, ורוב פרנסתם מירקות ודעונים, ובשר ויין לא יבא אל פיהם, כי לא ישחטו ולא יעשו יין. מרשעת היונים היושבים בה, ובקנותם בשוק, לא יגעו בכל אשר להם, והם נוהרים מיינם של גוים כאשר יזהרו מבשר החזיר. ולא ראיתי כיהודים אשר ברודוס, מקטן יעד גדול, איש לא נעדר, כלם אנשי שכל ימביני מדע, צחי הלשון ובעלי מוסר, תרבות ודרך ארץ, ומכבדים את הבריה, כי גם העבדנים ועושי מלאכת הברסיה אשר הם נקיים במלבישיהם ונאים בדבורם, וכלם מגדלי בלורית, והאים כתאר בני מלך. ולא נמצא נשים יפות כבנות רודוס בכל הארץ, ואשר נשא לבן אותנה בכל מלאכת מחשבת, והן מפרנסות את אנשיהם במלאכתן אשר תעשינה לקומאנדאדורי⁴⁸, הם הפרירי⁴⁹ שרי הארץ, ולא יכבה בלילה גרם, והקומאנדאדורי מחבבין את היהודים ומתערבים עמם ונמצאים כל היום בבתיהם להתגעגע עם הנשים העושות במלאכות, כי טובות הנה. על כן יצא לבנות ישראל אשר ברודוס שם רע בגוים, וכי ימות מת ליהודים ברודוס, לא יקברוהו בארון, כי אם בהכריכים בלבד, ועושים סמך לקרקעית הקבר דפוס כתבנית אדם, כי קרקע הקברות בתולה, ומקבלת הצורה; ומכניסים המת תוך הדפוס ההוא ועליו משימים דף של עץ, וככה יכסותו בעפר. ואויר רודוס נך וגקי

⁴⁷ כנסת בלורית, ⁴⁸ Comandatori, ⁴⁹ Priori.

זיפה, אשר לא דאיתי כמוהו, ומימיה מתוקים, וארץ בריאה היא. אנרחיה ורוב יושביה יונים, אך הם כפופים אל הקומאני דאדורי.

היינו ברודוס מג' בכסלו עד ט"ז בטבת, יען לא גתן הגראן מאיסטרו עבור באליסנדריאה, כי ירא פן יתעלל בה מלך מצרים, כי לקה הגראן מאיסטרו שוחד ממלך מצרים מאה ועשרים אלף פרחים⁵⁰ זהב, ונדר לשלוח לו אחי המלך התוגר הנקרא זמזמי,⁵¹ אשר הוא תחת ידו היום בצרפת. ואנזר כן התל בו, כי ירא לשלחו אליו, מאימת המלך התוגר; על כן פחד הגראן מאיסטרו, פן יעשה מלך מצרים ריפריסאליא⁵² מן הדוגיא והפאטרוני וכל סוחריה, כי עושר גדיל היה בה וממון אין קץ. וכאשר ארכו הימים, והסכים הפאטרוני ויועצו עם כל סוחריה הגליאצא ללכת, ויעבור עליהם מה.

בט"ז בטבת נסענו מרודוס וכאנו בששה ימים לאליסנדריאה, ועברנו אליסנדריאה, כי לא רצה הפאטרוני להסגר בה עם הדוגיא עד אשר יראה איך יפול הדבר, והלכנו לחנות במקום ששמו בוקירי⁵³, והוא מקום אשר אין בו עומק מים רבים, גדול ורחב ידיים, בין אליסנדריאה ובין רושיט⁵⁴ בדרך מצרים, ותקענו האנקורי רחוק מן היבשה בארבעה מילין; ועמנו היתה דקונו סירבא⁵⁵ ספינה קטנה במאותים חביות, אשר קנה אותה הפאטרוני שלנו וטען אותה חטה להביא למכור באליסנדריאה. והאמיר, הוא משנה מלך מצרים היושב באליסנדריאה, שלח לחבטיה הפאטרוני והדוגיא וכל אשר בה שתוכל לצאת ולבוא באליסנדריאה בטח, ולא שמע הפאטרוני ולא האוין לבטוח בו, עד ישלח אל מצרים אל המלך עצמו, אך אמר שיבטח בבטחון שלו לשלוח הספינה טעונה חטה לבדה עם קצת אנשים, ונכנסנו אגתנו היהודים בספינה ההיא בערב יבשת, כי חשבנו לבוא בה ביום השבת לאליסנדריאה. והאמיר בראותו כי לא בטח הפאטרוני בדברו לבוא עם הדוגיא, שלח לאמור כי לא יחפוץ שתכנס

⁵⁰ fiorini. ⁵¹ יוונים, אחי השולמאן באייר ובנו של מוחמד השני שמת בשנת 1481. הוא היה מועמר פנשא המלומד ומשאתנבר עליו אחיו ברח ברודוס. ⁵² rappresaglia (שפישיקם), ⁵³ אבוקיר, ⁵⁴ Rosetta ⁵⁵ di conserva.

גם הספינה שמה; ונשארו אנחנו היהודים בספינה ההיא חונים שם מנגד, הרחק מן הדוגיא כמטחוי קשת. וירבו הימים ולא שבו המלאכים ממצרים, והלחם אזל מכלינה, ולא היה מים, ונפשנו קצה, ונבחר מות מחיים.

ויהי בחצי הלילה, בח' בשבט⁵⁶, והנה רוח סערה באה ופתאום לפתע נשברו שני האנקורי מן הספינה שלנו, ולא נשאר כי אם אנקורי אחד, הרעוע שבכולם. ויראו המלחים יראה גדולה, ויטילו הכלים אשר באניה אל הים להקל מעליהם, ויעשו אותות וסימנים וישליכו בומברדי לקרוא לאישי הדוגיא שישלחו הברקה⁵⁷ עם האנשים להושיענו, ואין קול ואין עונה. כי היו טרודים להציל את עצמם, ולא היה מן האפשר שתקרב אלינו ברקה או סקיפו⁵⁸, כי הים הולך וכיער. ויזלך הים אותנו כחוב הולך עם האנקורי הרעוע הנשאר וגלי הים כסוגו, והיינו חולכים ומטורפים, והאניה חטבה להשבר, כי היתה רעועה וזקנה, ובאו בה המים ממטה וממעלה, וכל המקום ההוא מלא סלעים וסקוליי⁵⁹. וקרוב לארבע ועשרים שעות עמדנו, אשר בכל עת ובכל רגע חמות לעינינו ראינו; וביד כל אחד ואחד ממנו היה כלי מים למלאות להריק מן האניה אל הים, כי נתמלאת הספינה מים; ובדמעות עינינו היינו ממלאים איש כליה, עד רחם ה' כרוב חסדיו, לא בטבע המציאות, ונמלטנו מן הסערה והיא אשר כמות לא נהיתה. וכאשר עמד הים מועפו שלח הפאטרוני להוציא כל איש מן הספינה האבלה והשוממה ההיא. וביום השני בחיות הבקר, נכנסנו בדוגיא, וישבנו בה עד שוב המלאכים והביאו הבטחון מן המלך. ואז לא היה רוח לדוגיא לצאת מן הבוקירי, ובהרנו רוב הסחורים אשר בדוגיא, ואנחנו היהודים היושבים בה, להמלט על נפשנו ולעבור ברגלינו וירדנו בברקה אל היבשה, ומשם באנו ברגלינו אל אליסנדריא, שמנה עשר מיל, כי לא מצאנו חמורים לרכוב אותם שמנה עשר מילים.

והגענו באליסנדריא עיפים ויגעים בי"ד בשבט בערב⁶⁰.

⁵⁶ חיינו 22 בינואר 1488. ⁵⁷ barca (כירה). ⁵⁸ schifo (סירה). ⁵⁹ scogli (אבנים). ⁶⁰ חיינו 28 בינואר 1488.

ויער ה' את רוח אחד מן הנדיבים, אשר שמו ר' משה גראסו, היא תורגמן לוויניציאני, ועשיר ונאהב מאד בארץ ההיא גם מן הישמעאלים, ויצא לקראתנו מחוץ לשער העיר, והצילנו מן הישמעאלים היושבים בשער, כי שודדים ובוזזים ועושים כרצונם ביהודים הנכרים הבאים; והביאני אל ביתו ולא יכולתי להמלט ולצאת מביתו כל ימי חיותי שם. והייתי קורא עמו בספר קבלה אשר לו, כי חשקה נפשו בחכמה הזאת, וזוה מצאתי חן בעיניו ונקשרה נפשו בי, וביום השבת אשר ישבתי שם עשה משתה גדול גם אל הספרדי אשר בא עמי ושני בניו עמו, והביאני אל בית היין.

וזה דבר הסעודה שרגילים בה היהודים בכל ארץ ישמעאלים ביום השבת: יושבים כעגולה על הַטַּפִּיטִי⁶¹, ואין לפניהם שלחן כי אם מפה קטנה פרוסה על הַטַּפִּיטִי, והמשקה עומד עליהם; ומביאים כל מיני פירות הנמצאים בעת ההיא ומשימים על המפה; ולוקח בעל הבית כוס יין ומקדש ושותהו כולו; ולוקח המשקה הכוס הזוה מיד הבעל הבית, ובו משקה לכל בני המסבה, זה אחר זה בסדר, כל אחד שותה כוס מלא יין, ואחר כן לוקח הבעל הבית אחד או שנים או שלושה גרגירים מן הפירות, ושותה כוס שני, וכל המסובים אומרים: רפואה וחיים. והיושב אצלו גם הוא אחרי לוקח מן הפירות, ונותן לו המשקה כוס של יין, ואומר: בשמתך, ואומרים לו: רפואה וחיים. וכן לכל המסובים אחד לאחד, ואחר כן לוקחים מין שני של פירות, ומוזגים עליו כוס שלישי, ועושים בסדר הזה, עד שישתו לכל הפחות שישה או שבעה כוסות. ופעמים שותים על הרבה, שגביאים דודאים, והם אותם שפירש רש"י⁶² שקורין בלשון ישמעאל יאסמין, והוא אילן שאינו מגדל כי אם פרחים בלבד, והם טובי הרבה וחמים מאד, ומריחים אותם דודאים, ושותים כוס של יין. וחזין בגלילית אלי חזק מאד, ובפרט בירושלם, ושותים אותו חי⁶³. ואחר ששתו המוסות הנראה בעיניהם, מביאים קערה גדולה מלאה תבשיל ובשר, וכל אחד

⁶¹ tappeti (שמייהים). ⁶² בפירושו על התורה, נראשית ל' י"ד.

⁶³ בלתי כהן כמים.

ואחד משיש ידו ולוקח מן הקערה ההיא מה שלבו חפץ. אוכלים בחפזון ובהלה ואינם מרבים באכילה ובסעודה. ובמשתה היין שעשה לנו ה' משה הנזכר בשבת זו הביא לנו מראבולני⁶⁴ קונדיטי⁶⁵ וזנגביל רטוב ותמרים וצמוקים ושקדים וזרע גד קונפיטו⁶⁶; ועל כל מין ומין כוס של יין, פעם יין צמוקים והוא טוב מאד, ופעם מלוושיאה דקנדיאה⁶⁷, ופעם מיין הארץ. ושתיתי ושכרתי עמו.

והמנהג בכל ארץ ישמעאל ליהודים, בערב שבת, שהולכים כולם לבית המרחץ, ובשובם מביאות נשותיהם לפניהם יין ומרבים בשהיה, ואחר מביאים התבשיל שהכינו לסעודת הערב, ואוכלים מבעוד יום עד שתחשך, ואחר שחשכה ושתי ושכרה באים כולם לבית הכנסת בלבושים נקיים ומגוהצים; ומתחילים בשירות ותושבחות, ומאריכין בתפלת ערבית עד שתי שעות כלילה, ובאים לבתיהם, ומקדשים, ואוכלים כזית לחם בלבד, ומברכים ברכת המזון, ואין מתפללים מנחה של ערב שבת כצבור בכל הגלילות האלה; וזלתי בירושלים לבדה נתבטל המנהג הזה, שבטלו אותו האשכנזים, לפי הגשמה, ומתפללים מנחה וערבית כמנהג שלנו ואחר כך הולכים לסעודת הלילה; אפס כי לעולם לא יתפללו ערבית עד צאת הכוכבים, ושומרים שבת כתקנה בגלילות אלו, הרבה אז יותר ממה ששומרים אותו בגלילות ההם, כי לא יצא איש מפתח ביתו בשבת, לא לטייל ולא לשום עסק אחר, אם לא לדבר מצוה או לבית הכנסת או לבית המדרש; ואין צריך לומר שאין גם אחד שידליק בביתו אש ביום השבת, או נר שכבה, לא על ידי גוי או עבד או אמה. ומי שידע לקרוא קורא כל היום, אחר שהפיג יינו בשנה.

הבעלי בתים מן היהודים היישובים היום באליסגנדיאה כחמשה ועשרים. ושם שתי בתי כנסיות קדמוניות, האחת גדולה מאד וחריבה קצת, והשניה קטנה הימנה, ורוב הקהל מתפללים בקטנה, כי היא מיוחסת לאליהו הנביא ז"ל, היינו שנגלה בה אליהו לחסידים כפנה אחת מפנותיה, לפי מה שיאמרו, ובאותה

⁶⁴ mirabolani (מין שויפים), ⁶⁵ canditi, (מבוילב בסוכר), ⁶⁶ confetti, ⁶⁷ malvasia di Candia.

פנה, והיא דרומית מזרחית, מדליקין בה נר המיד. גם עתה מקרוב, זה פחות מעשרים שנה, אימרים שנראה שם אליהו לזקן אחד. וברוך יודע האמת. ולא יכנס אדם לבית הכנסה בכל ארץ ישמעאל במנעלים שברגליו. כי אם יחף. אף הנכנס בחצר חבירו, בבואו מן הבית, מניח המנעלים בחצר, נוכח פתח הבית. וכולם יושבים על המחצלאות על הארץ או על הטפטי. ואלסנדריא עיר גדולה מאד, ומוקפת חומה, והים סביב לה. וגם כי עתה השני שלישי שלה מדבר ושוממה ובתים גדולים מאין יושב, מראיתה מוכיח עליה שהיתה יפה ביותר. והחצרות הנושבות אשר בה כולן רצופות באבנים כעין מוסיי קה⁶⁸, ואילנות של פרישים⁶⁹ ותמרים באמצע. וכל הבתים בכללם יפים וגדולים, ואנשים בה מעט מעט רוע האויר אשר נתחדש בה זה כמה שנים. ובפרט אשר לא נסה באויר שלה ויאריך ימי שבתו בה, אימרים שימות או יחלה בלי ספק, ורוב יושביה מכים בסגורים. ואליה יבאו מאפסי ארץ לסחורה. ושם היום ארבעה קונצולי⁷⁰ מארצות הנצרים: וויניציאני, ווינז' ביסי⁷¹ יקאטאלאני ואנקוניטאני⁷², ועל פיהם יחנו ויסעו כל הסוחרים הבאים שם לסחירה מכל לערנות הנצרים. וכל לילה ולילה צריכים הנצרים הנמצאים בתוכה להאסף ולהסגר בבתיהם, וסוגרים הישמעאלים בעדם מבחוץ, ובכל בקר פותחים להם. וכן בכל יום שש מחצות היום עד עת הערב, שמתקבצים הישמעאלים בבית תפלתם, צריכים הנצרים להאסף הביתה ולסגור בעדם. והנצרי אשר ימצא בעת ההיא החוצה דמו בראשו. ואין קץ לממון אשר יכנס למלך מצרים ממכס הסחורות הנכנסות ויוצאות מאליסנדריא, כי מכס גדול מאד פורעים שם כל הסחורות; גם המעות מחושבים⁷³ פורעים מהם שנים למאה. ואני הצילני ה' ולא פרעתי שם מלס מחמעות שהיו אצלי. ואין קנס ולא שום עונש לבורח ועובר על המכס בכל גבול מצרים.

ישבתי באליסנדריא שבעת ימים, והדוגיא אשר בה

⁶⁸ mosaico (מסיכו). ⁶⁹ הפרישים. ⁷⁰ consoli (צירי). ⁷¹ Gonovesi (של גינוואסי). ⁷² Anconetani (של אנקונטה). ⁷³ טורסנים.

הנחתי כל עניני, גם כי מעטים היו והמה תבל, עד כה לא באה מן הבוקירי, כי לא היה לה רוח. ובאליסגדריאה היה איש יהודי אשר נדרר ללכת לירושלים לחוג שם את חג המצות, הוא ואשתו ושני בניו, וארחתי לתברה עמה, ויצאתי מאליסגדריאה עמהם על הגמלים. והנחתי ר' משה גראסו הנזכר לקחת הענינים שלי מן הדוגיא בבואה ולשלחם אלי במצרים. והגענו למקום ששמו רושיס⁷⁴ על יד הגילוס, ושם נכנסנו בספינה. על יד הגילוס תמיד מפה ומפה כפרים וארצות נושבות וטובות וגדולות, אך כולם ערי פרוות. וישבנו במקום ששמן פוצה שני ימים, כי לא היה לנו רוח כרצוננו. והמקום ההוא גדול ויפה מאד. והדגה בו חנם, וכל מיני ירקות. ונסענו משם ובאנו שמחים וטובי לב בכל הדרך עד בולאק, הוא ראשית ארץ מצרים. ועל הגילוס ראיתי הצפרדע אלתמסח בערבי⁷⁵, והיה גדול יותר מדוב, ובעירו כעין אבעבועות. ואמרו לי אנשי הספינה, כי גמצאים גדולים ממנו כפלים, והוא מן הצפרדעים שגשארו מימי משה, כמו שמוזכר הרמב"ן בפירושו⁷⁶. ואמת הוא המסופר עליו שמכניס ואינו מוציא, והעוף אוכל המותרות שהוא עושה בהיותו פותח פיו לישמש, ונכנס העוף בפיו ואוכל המותר ההוא. ובהר גילוס הוא רחב ידיים, ומימיו מתוקים ביותר ועכורים. והמקום אשר עברנו בו אינו אלא אחד מראשיה, כי ראש אחר יש לו שתולד למקום ששמו דמיאטה⁷⁷ ומשם שופך אל הים, קודם בואנו לבולאק נראו אלינו שתי כפולות גדולות של בנין ישן מאד, והם מהעבר האחד מן הנהר; ואומרים כי הם האוצרות של יוסף הצדיק, ואין לשם פתח אלא למעלה מן הגג; וגם כי הם חרבה, עדין צורתם מוכחת עליהם שבנין גדול וחזק היה. ואין שם שום ישוב סביב.

ונכנסנו לארץ מצרים בערב שנים עשר יום לפני הפורים בתחילת קציר שעורים. וכימים האלה הקל הרעב מעט מאד מצרים, כי רעב של בליה היה בכל גבול מצרים, לפי מה שספרו אלי בשנה ההיא. והשעורה אביב מאד בארץ מצרים, יותר

⁷⁴ Rosetta. ⁷⁵ חניו. ⁷⁶ שמות י' י"ד. ⁷⁷ Damietta.

מכל שאר ארצות שבעולם, לסיבת מי הנילוס; והאסיף גראה טוב מאד. ובחדש ימים אחרי הגיעי שם, היה שבע גדול, ולא נודע הרעב בארץ. כי ששים ושבעים ולפעמים מאה לכל אחד, תעשה ארץ מצרים, כשיעלה נילוס ויסקה את הארץ. ועוד היום⁷⁹ הם ואדמתם עבדים למלך, ונוטל החומש ויותר מן החומש; ואין בכל העולם משועבדים למלך הקרקעות כולם כארץ מצרים עד היום הזה.

לא ארחיב המאמר לדבר בגדול במית ארץ מצרים ורוב העם אשר בה, כי כבר קדמוני הרבה המספרים בזה; ואמת הוא המסופר ממנה, ואינה מוקפת תימה סביב, אכן בתוכה יש מקומות הרבה מוקפים חומה בצורה, אחת הגה ואחת הנה, והיא עיר הומיה, ומכל לשונות הגוים נמצאים בתוכה. וזה כי היא יושבת בין שני ימים, בין ים סוף ובין ים הגדול, הוא ים של אליסנדריאה, וכל הסוחרים מארץ הודו וכוש וארצות הפרשיטי יואני⁸⁰, באים דרך ים סוף אל מצרים למכור סחורות, תבלין ומרגליות ואבנים טובות, ולקנות מן הסחורות הבאות מצרפת ואשכנז ואיטאליאה ותוגרמה דרך ים הגדול אל אליסנדריאה, עד מצרים. וים סוף הוא הים אשר בו אבני הקלאמיטה⁸¹, והאניות החולכות בו לא ישימו בהם ברזל, אפילו מסמר אחד. והקרקעית שלו וסביבותיו אדומה כמימי אדמה שהזכירן רז"ל בנדה⁸². והמקום שנבקע בו הים לאבותינו, אומרים שהוא עדין ידוע, והולכים בו רבים מן הכוברים לאדום⁸³, אכן לא שמעתי משום יהודי שהולך שם. והחוף אשר תרדנה האניות הבאות מים סוף בסחורה, ומשם נושאים על הגמלים למצרים, אמרו לי שהוא קרוב מאד להר סיני. וממצרים להר סיני, אומרים שהוא דרך המשה ימים. והכוברים היושבים בבמה אשר לאדום⁸⁴ בהר סיני, באים בכל יום למצרים. יום תולכים ושבים בטח יותר מכל שאר הגוים והלשונות, ואפילו מן הישמעאלים, מפני שהם נודעים וניכרים שאין נושאים מעות עמהם. וכל

⁷⁹ בלוח, כמו בימי יוסף (בראשית מ"ז י"ד-כ"ה). ⁸⁰ Prestu. ⁸¹ Juani (חבש). ⁸² בלוחית. ⁸³ בלוחית. ⁸⁴ בלוחית. ⁸⁵ בלוחית. ⁸⁶ בלוחית. ⁸⁷ בלוחית. ⁸⁸ בלוחית. ⁸⁹ בלוחית. ⁹⁰ בלוחית. ⁹¹ בלוחית. ⁹² בלוחית. ⁹³ בלוחית. ⁹⁴ בלוחית. ⁹⁵ בלוחית. ⁹⁶ בלוחית. ⁹⁷ בלוחית. ⁹⁸ בלוחית. ⁹⁹ בלוחית. ¹⁰⁰ בלוחית.

הדרך מלאה מערביים השוכנים במדברות ושוללים יבוזים כל אשר ימצאו, ולכומרים האלה אין דובר אליהם, כי כרתו להם ברית לסבת המס הגדול שנותנים להם למען יניחום לשבת בהר ההוא. כי מלבד המס שנותנים בגלל הדבר הזה למלך מצרים, נותנים הרבה אז יותר ובורתים ברית עמם, ואומרים עליהם שהם נאמנים בבריתם לגרים השוכנים בהוכם.

בארץ מצרים היום כשבע מאות בעלי בתים יהודים, חמשים מהם שומרונים הנקראים כותים, ומאה וחמשים קראים, והשאר כולם רבנים.⁸⁴ והשומרונים אין להם אלא חמשה-חומשי תורה בלבד. ואין להם כתב הקדש שלנו, אלא כתב אחר. כבר כתב הרמב"ם⁸⁵, שהוא כתב עברי שבו היו כותבים ישראל תחלה, קודם שגלו לאשור, כמוזכר בגמרא בסנהדרין⁸⁶. אבל לשון הקדש יש להם כמונו, אלא שמשנין מעט בקריאה. משני הכתב המשונה משלנו, ובכל מקום בתורה, במקום השם של יוד הא, כתוב אשימא, והם שנואי נפש היהודים, מפני שהם מזבחים ומקטרים בהר גריזים, ואתנו גסעו ממצרים רבים מהם ללכת אל הר גריזים לזבח את הפסח, כי יש להם בו מקדש, ואינם שומרים את הסבת אלא מחצות יום ששי עד הצות יום השביעי, ונשארי מעט מהרבה, כי לפי מה שיאמרו, אין מהם היום בכל העולם כחמש מאות בעלי בתים.

הקראים, כאשר ידעתם, לא יאמינו בדברי רז"ל. אכן הם נקראים בכל העשרים וארבעה, והם מקדשים על פי הראיה; ופעמים שהקראים אשר במצרים יעשו ראש השנה ויום הכפורים וזלתי היום אשר יעשוהו הקראים שבירושלם. כי יש מה שני בעלי בתים קראים יושבים היום בירושלם, ואומרים שאין בזה רוע, הם שולחים בירושלם בכל שנה לראות האביב, וכפי אשר יראה שם שתהיה השנה צריכה עביר ככה יעברוה. ואם יעברו השנה הקראים שבמצרים, על דרך משל, והקראים שבקיסטנטניפולי לא יעברוה, אין בזה אשם, וכל אחד עושה מה שנראה בעיניו טוב. הם מתענים בשבעה באב ובעשרה באב.

⁸⁴ (יהודים רגילים) (בניגוד לקראים).⁸⁵ בפירוש המשנה, מסכת ידים, פרק ד' משנה ה'.⁸⁶ במסכת סנהדרין דף כ"א עמוד א'.

וחג השבועות לעולם קובעים ביום ראשון כידוע. ותולים הלולב עם כל מיניו באמצע בית הכנסת שלהם, וכל אחד מסתכל בו, ורב להם בזה. אינם מבערים אש בכל מושבותיהם ביום השבת. בין ביום ובין בלילה לא ימצא אש בבתיהם. כל חמשה דיני שחיטה יש להם כמונו, ואף על פי שאין זה כתוב בתורה, וכן איסור השחיטה בסכין פגום, ונותרים מיינן של גויים יותר מישראל. ובכל הגלילות שעברתי, חוץ מאיטאליאה, נזהרים מאד מיינן של גויים. וכבר נסתפק בארצות האלה על דבש ענבים, שעושים הישמעאלים, שמשעת הדרכה אין דורכים אותן כדרך שדורכין לעשות מהן יין, והדבש טוב מאד. ונשאלתי על זה בעזה ובירושלם, ובתבקשתי להמנות בהיתר זה, ויש בו כמה צדדים להיתר; ומפני אשר ראיתי החכמים אשר היו לפני, שלא מלאם לבם להתיר, לא רציתי לפרוץ גדר. ואין לך רשע ופריץ בגלילות אלו שישתה מן היין שנגע בו ישמעאל, ואין צריך לומר ערל עובד עבודה זרה. ושומרים הקראים כל מיני טומאה וטהרה. וכן ימות להם מה יוצאים כולם מן הבית לפני מותו, ומשכירים מענני הרבנים שיטאו את מתיהם ויקברו אותם, כי הם לא יגעו בהם בשום פנים. וכמאי מת ובעלי קריין ונדות ויולדות שפם, רוחצים מים בלבד, ואינם מצריכים טבילה במקוה. ואני ראיתי קצת מפירושי המחברים שלהם, כגון פרושי יפת⁸⁷ הנזכר בדברי ר' אברהם בן עזרה, ופרושי ר' אהרן קרא⁸⁸. ובכל יום הם מהדשים פרושים על דברי תורה, ואומרים כי אפילו בעיקר המצוה, אם יראה חכם מחכמיהם עתה שפשט המקרא נוטה לדבר זילת מה שאמרו בו הראשונים, ישנה עיקר המצוה למה שיראה בעיני שפשט הכתוב נוטה ביותר, ואין בה אשם לראשונים וגם לאחרונים. ויש להם בית הכנסת במצרים, ורוב תפלותיהם מזמורים ופסוקים. ועתה מקרוב נהגו לקרית בתורה בשני ובחמשי כמונו, כי לא היו עושין כן בתחלה. ויש להם כהנים ולוויים. ואמר לי על אחד מן הקראים שבמצרים, שמו צדקה, והוא עשיר יאדם, הגון, שבודאי הוא

⁸⁷ יפת בן עקי הלוי, מהבר פדאי מהמאה העשירית שהרגם את כל התנ"ך לערביות ופירשו. ⁸⁸ אהרן בן אליהו הקראי, חי במאה הארבע עשרה.

מיוחס עד דוד המלך ע"ה. ואמר להראות לי ספר היחס, חתום בעדים מדור לדור; ולא ראיתיהו אחרי כן מפני שנטרפה השעה.

השומרונים הם עשירים יותר מכל יתר היהודים אשר במצרים, והם עושים מלאכת השרים הגדולים אשר במצרים, וגזברים וסוכנים להם. ויש אשר יהיו לו מאתים אלף, ויש מאה אלף פרחים זהב. והקראים יותר עשירים מהרבנים. ויש בין הרבנים גם כן עשירים. אך טבע היהודים אשר בארץ ישמעאל להראות עצמם עניים. והולכים תמיד כדלים ונבזים וכפופי קומה לפני הישמעאלים. ואינם בעלי צדקה, ולא גומלי חסדים כלל, ולא אוהבים זה לזה, וכל אחד דורש טוב לעצמו. ובוזה יפה כת הקראים מכת הרבנים, שהם גומלי חסדים זה לזה; וגם הם מתערבים עם הרבנים ומקריבים אותם. ויש במצרים היום כהמשים בעלי בתים מן האנוסים, אשר היו בספרד, כולם בעלי תשובה, ורובם עניים, אשר עזבו את בתיהם ואת עשרם. ואבותיהם ואבות אבותם, אשר היו בספרד, היו שומרים את דתי הגויים, והם באו לחסות תחת כנפי שכינה.

ויש בין היהודים אשר במצרים שולחניים ובעלי סחורה ומשא ומתן, כי הארץ רחבת ידיים והריוח מצוי בה מאד, בכל עת ובכל רגע; ואין בכל הארצות כארץ מצרים לסחורה ולהתעשר בה לאדם. ואין מספר לגרים הנמצאים בה מכל הגויים ומכל הלשונות. והולכים בה בלילה כביום, כי בכל הרחובות והשוקים אכזקות דולקות בלילה. והאנשים ישנים בלילה בארץ על פני החנויות ובדרכים בכל אשר יתפוצו. ושם ימצא היהודי לקנות מכל מיני תבשיל, בשר וגבינה, דגים וירקות, וכל אשר ישאל, כי רחוב היהודים מלא מכל מיני תבשיל אשר יעשו למכור. וזה ימצא גם כן בפאלירמו, אך לא כארץ מצרים, כי לא יבשלו היהודים שם בבתיהם, כי אם מדי שבת בשבת, לתיותם טרודים במלאכתם, האנשים וגשמים, וקונים כל הצריך להם מן השוק, וגם כי העצים ביוקר גדול במצרים. משא גמל עצים, אשר אינה כלל כמשא צמד פרדים, בשני שלישי דוקאטו ויותר. והבשר והפירות ביוקר גדול

במצרים: אכן הבשר טוב מאד, ובפרט אלית הכבשים. והקראים לא יאכלו ממנה, כי אומרים שהוא תלב שאסרה תורה⁸⁹. ולא ראיתי זול במצרים זולתי מדגת היאור ובצלים וחציר וקשואים ואבטיחים וירקות. והלחם בזול בשעת השבע, ואין אופין אותי אלא כמו שלוק, ועשוי כעין חלות בלולות בלילה רכה מאד. הנגיד היושב במצרים היא רודה בכל היהודים אשר תחת ממשלת מלך מצרים. ויש לו כח מאת המלך לאסור ולהכות כטוב בעיניו לכל איש אשר ימרה את פיו מן היהודים אשר בכל הקהלות סביב. והוא ממנה דיינים בכל קהל וקהל. ואשר הוא היום נגיד, ישב בירושלם ימים ושנים רבות, וברח מירושלם מפני הזקנים המלשינים והמוסרים אשר היו שם, ושמו ר' נתן הכהן⁹⁰, והוא עשיר וחכם וחסיד וזקן, והוא מארץ ברבריא. ובבואי למצרים כבדני כבוד נפלא, והיה מחבב אותי כאב לבן, והניא לבבי מאד מלשבת בירושלם מפני המלשינים והמוסרים אשר בה. ובימים ההם כל הרבנים והחכמים אשר היו בירושלם, מן האשכנזים והספרדים, ברחו ונמלטו לגפשמ, כי לחצום הזקנים היושבים בירושלם לחץ גדול. וכל היהודים אשר נקבצו בירושלם, כי קרוב לשלש מאות בעלי בתים היו בה, נשמטו אחד אחד, ונדדו והלכו מפני כובד המסים והעולות אשר הטילו עליהם הזקנים⁹¹. יושבי הארץ, ולא נשארה בירושלם כי אם דלת העם ונשים וכמעט לא נשאר בה איש שיהיה ראוי להקרא איש. וגברה יד הזקנים הרשעים האלה, עד שמכרו כל הספרי תורה לערלים, למען יוליכו אותם אל גוי רחוק, והמעילים והפרוכות והרמונים של כסף וכלי הקדש אשר היו בירושלם, הכל לקחו ומכרו, כל הספרים אשר היו בהקדש הכנסת אשר בירושלם, כי לא היה מספר לספרים אשר הקדישו כל הבאים שם מן האשכנזים מספרי תלמוד ופוסקים, הכל מכרו הזקנים תהם. ולא נשאר מעיל ופרוכת וכלי כסף שלא הוציאו מן ההקדש, עד בלתי השאירו להם שריד, ואמר לי הנגיד כי לא היה בידו למחות בזקנים תהם, כי ירא מפניהם,

⁸⁹ ויקרא ו' כ"ג. ⁹⁰ ושב משפחתו שולמא. * ⁹¹ הזקנים, שיר א' יהור, היהודים הממונים שפעם השלטון לגבות את המסים מהיהודים.

פן ילשינו למלך על כל היהודים, כי המלך קבר פתיח גרונו ועינו לא תשבע. וכלמים החם מהומות רבות היו בכל חלקי ארץ מצרים, כי המלך שם פניו לצבור כעפר כסף לתת לסריסיו ולאנשי מלחמתו אשר שלח להלחם עם המלך התוגר בארם צובה על נהר פרת; ושם עול כבוד על היהודים אשר במצרים, היינו בין השמרונים והרבנים והקראים חמשה ושבעים אלף פרחים⁶¹ זהב; ועשה כן לכל גוי, גם לערלים גם לישמעלים ואין קצה לממון אשר שלח לקבוצ מכל מקומות ממשלתו.⁶² והיה בימי הפורים ההם במצרים אבל גדול ליהודים וצום ובכי ומספר. ובכל זאת התחזקתי והיה לבי נכון בטוח באל.

ובעשריט' באדר גסעתי ממצרים בתכרת היהודי אשר בא עמי מאליסנדיאת, ובאנו באלחנא, רחוק ממצרים כשתי פרסאות. ובטרים צאתי ממצרים החדשה, היא שקורין אלקיירה, הלכתי לראות מצרים הישנה, וקורין לה מצרים עתיקא, וגם היא נושבת, אך לא כחדשה; ודבוקות הן מעט-מעט זו בזו. ושם בדרך הוא המקום אשר הולך המלך עם שריו בכל שנה ושנה, לפי מה שספרי לי, לחפור ולעשות תל גבוה למימי היאור העלה ומתגדל מחדש אב ומשקה את הארץ. ודברים רבים שמעתי מענין עליית מימי היאור, אשר נלאיתי לכתבם, גם כי לא ראיתי בעיני, ואני ראיתי גשמים יורדים במצרים, אך לא רבים, גם קור גדול הרגשתי במצרים, בהיותי שם בימי הפורים. האמת כי רבים תמהו ואמרו, כי לא נהיה כקור ההוא משנים קדמוניות, כי ארץ מצרים חמה מאד לפי דברי הכל.

במצרים העתיקא יש בית כנסת יפה מאד, בגוי על גבי עמודים גדילים ונאים. והוא מיוחד גם לאליהו הנביא ז"ל, כי אימרים שנגלה בו אליהו לחסידים בקרן מזרחית דרומית שבו, שם מדליקין נר תמיד. ובקרן צפונית מזרחית יש מקום מיוחד, גבוה למעלה, ששם היה מונח ספר תורה של עזרא הסופר. ואמרים כי זה שנים רבות בא יהודי אחד מארץ המערב וקנה אותו כגנבה מיד השמש אשר היה בעת ההיא בכנסת, ובא

⁶¹ .foriei. ⁶² הסתחמות בין מצרים והורכיה נמשכו כשנה 1467 עד

שנת 1460.

באליסנדריאה להוליכו אל ארצו, ובעצתו עם הספינה מאליו סנדריאה, לא הרחיק, כי טבעה הספינה ואבד הוא והספר תורה מן הנהר הקהל, והשמש אשר מכרו לו, במאה פרחים זתב, בשנה ההיא המיר דהו ומת והלך לאבדון. והגרתיק של ספר תורה ההוא נשאר עדין בבית הכנסת ההיא, במקום ההוא; ומדליקין לפניו נר תמיד. ובשנה שעברה, רצה המלך לקחת העמודים אשר בית הכנסת נכון עליהם ולשים אותם בפלטין שלו, כי יפים הם וגדולים, ופדו אותם היהודים באלף פרחים זהב. ולפי פרט השנים אשר נמצא כתוב בחומת בית הכנסת ההוא לבנינה, נבנה הבית ההוא שלשים ושמונה שנים קודם חרבן בית שני. וקרוב לו יש בית הכנסת אחר, יפה וגדול, אך לא כמוהו. ומתפללים בכל שבת בבתי כנסיות אלו אשר במצרים עתיקה, ומשכירים היהודים שמש להתיצב שם לשמורם.

לא זכיתי ללכת אל רמא, הוא מקום חוץ למצרים שאומרים שבו היה מתפלל משה רבנו עליו השלום, ויש שם שני בתי כנסיות, אחד לרבנים ואחד לקראים, ולפעמים מתפללים שם בשבתות ובמועדים. ואמרו לי שהיו הממאלוקי⁹³ של המלך מרעים סוסייהם בדרך ההוא, והיתה סכנה ליהודים ללכת שם, כי היו הממאלוקי בעת ההיא חובטים ומכים ושוללים ובוזזים לכל אשר ימצאו, גם ליהודים גם לישמעאלים. והרבה חנויות היו סגורות מאימת הממאלוקי, יען היו נכונים ללכת למלחמה, ונתן להם רשות לחבל ולעשות כרצונם.

כאשר באנו באלחנא, חנינו שם שני ימים, ושם שכרנו חמשה גמלים, כי היו עמנו שני אנשים ושתי נשים אשר גלו עלינו ממצרים. ועברנו במקום אחד ששמו בילביס. והוא מהלך יום ממצרים. ואומרים שהיא ארץ גושן אשר שם היו בני ישראל. ובאנו למקום אחד ששמו סלקיא לחנות שם ביום השבת ולהמתין שם שיירה עוברת, כי משם והלאה היינו נכנסים במדבר ולא היינו בטוחים ללכת בחמשה גמלים בלבד. ובבילביס יושבים היום כשלושים בעלי בתים.⁹⁴ ומשם והלאה לא ישבו

⁹³ הטמלוקים, אבירי המלך. ⁹⁴ יהודים.

יהודים עד עזה. היינו סלכיא שלשה ימים והנה ארחת
 ישמעאלים באה בשמונים גמל. ובאנו עמהם, עד אשר הגענו
 לקאטיא. והיא עיר באמצע המדבר, ואין שם זולת תמרים.
 והמדבר הזה אשר בין מצרים לארץ כנען אינו מדבר גדול, כי
 מיום אל יום כמעט ימצא בו מקום לגמלים, אשר בנו שם
 בשביל עובדי דרכים. האמת הוא כולו חול ולא יעלה בו כל
 עשב, כי אם ערער בערבה. ובמקומות ידועים נמצאות אילנות
 של תמרים. ומים נמצאים משני ימים לשני ימים, ופעמים מים
 אל יום, והם מלוחים מעט.

הגענו במדבר במקום ששמו ערי"ש, ואומרים עליו
 שהוא סכות.⁹⁵ והשיירא ההולכת במדבר על הגמלים, יש אשר
 יחנה האדם בצהרים ונעלה לעת ערב ונסע עד חצי הלילה,
 ויש אשר ילכו מחצי הלילה עד שליש היום, כפי רצון אדון
 השיירא, ועל הרוב הולכים בלילה יותר מביום. הלכנו ממקום
 למקום במדבר עד אשר הגענו לעזה בלי שום פגע ונזק,
 תודה לאל חי; היא עיר הראשונה אשר מצאנו בצאתנו ממדבר
 דרך ארץ פלשתיים, והיא עיר יפת, גדולה כירושלים, ואין לה
 חומה סביב, כי בכל ערי הארצות האלה ובכל מלכות ארץ
 מצרים, המולך היום בכל ארץ ישראל וארץ פלשתיים וארץ
 ארם, אין בהם ערי חומה זולתי אליסנדריא לבדה, ואחלב
 העיר הגדולה אשר על נהר פרת, היא ארם צובה. ראיתי בעזה
 הבית אשר הפיל שמשון על הפלשתיים⁹⁶ כפי מה שספרו לי
 היושבים בארץ מן היהודים. ובעזה היום כשבעים בעלי בתים
 רבנים, ושני בעלי בתים שמרונים, ולא ראיתי שם קראים.
 ישבו בעזה ארבעה ימים, ושם היום רב אשכנזי, נקרא ר'
 שלמה מפראגה, אשר ברח מירושלם, והביאנו אל ביתו בעל
 כרחי, והייתי עמו כל הימים אשר ישבתי בעזה. וביום השבת
 באו כל זקני הקהל והפרנסים לסעוד עמנו. והביאן אישי
 ענבים ופירות כמנהגם ושתינו שבעה או שמונה כוסות קודם
 אכילה, והיינו שמחים.

ביום הראשון בי"א בניסן נסענו מעזה על החמורים ובאנו

⁹⁵ הנוכח בשמות י"ב פ"ו. ⁹⁶ שופטים ט"ו כ"א—5.

ביום ההוא רחוק מחברון שתי פרסאות בכפר אחד קטן, וזלזל שם בלילה ההוא. וביום השני באנו לחברון, והיא עיר קטנה, יושבת בצלע ההר. הישמעאלים יקראו לה חליל. והיא נחלקת לשני חלקים, חלק אחד מן העיר יושבת במקום מערת המכפלה, והחלק האחר כנגדה הרחק כמסחוי קשת. הייתי במערת המכפלה ויש עליה בנין גדול של ישמעאלים, וכבוד גדול ואימה יתירה נוהגים הישמעאלים במקום ההוא, ובאים מכל מלכות ישמעאל להשתטח שם. ובתוך המערה עצמה, אשר בה קבורים האבות, לא יכנס שם לא יהודי ולא ישמעאלי, אבל עומדים הישמעאלים למעלה ודרך ארובה משלשלים למטה אבוקות דולקות שמדליקים שם תמיד בתוך המערה. והבאים להשתטח שם מן הישמעאלים מתנדבים מעות ומשליכים בתוך המערה דרך הארובה ההן. וכאשר ירצו לקחת המעות משם, משלשלים בחבלים נער קטן בתיל אל תוך המערה, ולוקח המעות ועולה. כך ספרו אלי קצת היהודים שם. וכל חברון ושדוניה ומגרשיה הם של מערת המכפלה. ובכל יום מחלקים לחם וזייד עדשים או תבשיל אחר של קטנית לעניים, בין לעניי ישמעאל או יהודים או ערלים, לכבודו של אברהם אבינו. וחלון קטן יש מחוץ לחומה אשר על גב המערה, ואומרים שהחלון ההוא יורד למטה נגד קברו של אברהם אבינו, ושם ניתן רשות ליהודים להשתטח ולהתפלל נוכח החלון ההוא. אכן בתוך החומה אשר על גבי המערה לא יוכלו להכנס, ואני התפללתי נוכח החלון הקטן ההוא, ובחר אחר, מנגד למערת המכפלה, שם על ראש ההר, מערה גדולה ויפה ובנין נאה בראשה; ואומרים כי שם קבר ישי אבי דוד. גם שם הלכנו להשתטח ולהתפלל ביום ההוא. ובדרך, בין קבר ישי למערת המכפלה, ראינו באר שקורין לו הישמעאלים ביר אסחק, ואומרים שהיה באר של יצחק אבינו עליו השלום. גם שם, סמוך לחברון, בתוך אבני סלע, מקוה מים חיים, ואומרים ששם היתה טובלת ערה אמנו עליה השלום. וחברון כולה טרשים וסלעים וארץ הרים, וכרמים וזיתים בה הרבה. ובה היום כעשרים בעלי בתים, כולם רבנים,⁹⁷ ומחציתם מזרע אֲנָנוּסִים.

⁹⁷ כְּלוּמָהּ, בַּתִּיקְרָאִים.

אשר מקרוב באו לחסות התחת כנפי שכינה.

נסענו מחברון ביום השלישי בבקר, ב"ג בניסן. וחברון רחוקה מירושלם מהלך חצי יום. ומעזה לחברון מהלך יום אחד. ובאנו עד מצבת קבורת רחל, ובנוי עליה בנין כיפה עגולה ולא נראה לי הבנין ההוא ישן, כאשר היה מן הראוי. והיא על אם הדרך. וירדנו מעל ההמור ונשתחננו על קברה, וכל אחד ממנו התפלל שם כפי טוהו. ומפאת ימון לבאים לירושלם גבעת אחת שם ועליה בית לחם, רחוק מקבורת רחל כחצי מיל, והוא כפר קטן. ושם במה לכוּמרי אדום.⁹⁸

ומבית לחם לירושלם בשלושה מילים. וכל הדרך מלאה כרמים וזיתים. והכרמים בגליל הזה כעין הכרמים של מחוז רומניא.⁹⁹ כל הגפנים שפלי הקומה וגססו. ומרהוק מירושלם בשלושת רבעי מיל, במקום שיש שם כעין מעלות, ומתחילים לרדת משם, בגלתה העיר המהללת, קרית משושנו. ושם קרענו את בגדינו כחובה. וכאשר עברנו עוד מעט, נגלה אלינו בית קדשנו ותפארתנו ההרים. וקרענו קריצה שניה על המקדש.

ובאנו עד שערי ירושלם ונכנסנו בה בשלושה עשר לחודש ניסן רמ"ח בזהרים. בעצם היום ההוא עופדות היו רגלינו בשעריך ירושלם. ושם בא לקראתנו רב אשכנזי אחד, אשר נתגדל באיטאליאה. שמו ר' יעקב די קילומבאנו.¹⁰⁰ הביאנו אל ביתו, ונתאכסנתי עמו כל ימי הפסח.

וירושלם רובה חרבה ושוממה. ואין צריך לומר שאין לה חומה סביב. והעם אשר בה, כפי מה שספרה חם כארבעת אלפים בעלי בתים. ומן היהודים לא נשארו בה היום שבעים בעלי בתים מדלת העם, אשר אין להם המצויה.¹⁰¹ וכמעט לא נשאר בה איש שלא יחסר לחמו. ואשר יהיה או ימצא לו לחם לשנה אחת, הוא נקרא עשיר במקום הזה לעת כזאת. ואלמנות רבות, זקנות וגלמודות, אשכנזיות ספרדיות ומשאר לשונות, רבות בתוכה, שבע נשים כנגד איש אחד. ועתה הארץ שלזה

⁹⁸ מנסיח נוצרית. ⁹⁹ Romagna. ¹⁰⁰ מהעיר S. Ciriabano. ¹⁰¹ שבע שנים לפני כן מצא בה 70 משולם מוֹלָטוֹרִית 250 בעלי בתים יהודים, והסיבה להפחתה מבורות לעיל בדברו על הנגיד במצרים.

ושקטה, כי ניהמו הזקנים¹⁰² על הרעה אשר עשו, כי ראו כי אזלת יד, וגם הם נשאר דלים ומדולדלים יותר מאשר היו בתחלה. והם מקרבים עתה כל הבא לשבת בארץ, ומכבדים ומנשאים אותם ומרבים להתנצל על כל הרעה אשר עשו, באמנם כי הם לא יבקשו רעה אלא למי שירצה להשתורר עליהם, ועד היום הזה לא אוכל לומר [אלא] שעשו עמדי רק טוב ובשלום ובמישור הלכו אתי, וברוך ה' יום יום.

ואמנם מן הישמעאלים אין גלות ליהודים כלל במקום הזה. והלכתי בכל הארץ לארכה ולרחבה, ואין פוצה פה ומצפצף, והם מרחמים מאד על איש נכרי, וביותר למי שאינו יודע הלשון, וכי יראו הרבה יהודים יחד, לא יקנאו כלל, ולפי דעתם אם היה בארץ הזאת איש גבון וחכם בהנהגת המדינות, היה שר ושופט גם ליהודים גם לישמעאלים, כי אין בכל היהודים אשר במחוזות אלו חכם חרשים וגבון דבר להיות דעתו מעורבת עם הבריות, כי כולם אנשים מדבריים, שונאים את הבריות, ואין עיניהם ולבם כי אם אל בצעם.

נעשיתי קובר מתים בירושלם, כי לא ימצא בה גושאים מתים יהולכי אחר המטה. וכבר היה מעשה באשה אחת שמתה, ובחצי הדרך הוכרחנו לקרוא לנשים שתבאנה ותשאנה, כי לא היה עמנו איש. ולולי נשים רבות הצובאות ללכת אחרי המטה ולצט בעלי תשובה אשר מזרע האנוסים המה, היה המת מוטל, שאין לו קוברים, כי אנשי הארץ עצמה לא יחמלו ולא ירחמו. ורעה חולה ראיתי בארץ הזאת, ורבה היא, אשר כשיחלה איש נכרי, כל אוהביו ושכניו וידועיו ייראו מגשת אליו ומלהכנס בביתו, כי יראו מפני הזקנים פן יעלילו עליהם שגנבו או שמו בכליהם, כי הזקנים עיניהם פקוחות ויחלו כמטר שימותו הגרים הבאים בארץ, למען יירשום, כי אומרים שהם גזברים על ההקדש, וממון הנכרים שאין להם יורשים, נכסיהם להקדש, ורוב האנשים והנשים הדדים בירושלם גרים הם, הבאים מארץ רחוקה, ואין להם יורשים ידועים בארץ, וגם כי לפי משמטי

¹⁰² עיי' 5 ערה 60.

המדינה נכסיהם למלך, הם חולקים עם הישמעאלים שרי הארץ ועושים כרצונם. כאשר ידעו באיש שהלך לבקר את רעהו לפני מותו, יעלילו עליו, כי לקח ממונו או הטמין או קבל פקדונות מידו למען הציל אותו מידם, ויביאוהו לפני השופטים ויכוהו במקלות ובשוטים, עד אשר יתן על פיהם, או עד שתצא נפשו. ובכל יום ויום נופלים ירושות, אם מעט ואם הרבה, להקדש ירושלם מזקנים וזקנות המתים פה, ולוקחים הכל הזקנים, ואומרים שפורעים מהם החובות שעשו בשביל בנין בית הכנסת זה כמה שנים, ותמיד החובות קיימים, כי עדיין אומרים שיש להם חוב יותר מאלף פרחים זהב בגלל הדבר הזה.

ובית הכנסת של ירושלם היום, אין בה ספרי תורה כי אם מעט מזער, תחת אשר היו בה, לפי הנשמע, יותר משלש מאות ספרי תורה. ואין צריך לומר שאין בה לא מעילים של זהב ולא כלי כסף גם אחד, כי מכרים הזקנים, ועשו במעות כרצונם. ובית הכנסת של ירושלם הוא בנוי על גבי עמודים, וארוך וצר ואפל, ואין נוגה לו, כי אם מן הפתח, ובתוכו בור של מים. ובחצר בית הכנסת, קרוב מאד, יש במה ומוסקיטה¹⁶⁸ לישמעאלים כי היה הבית ההוא בתחלה של יהודי אחד, ומפני קטטה ומחלוקת שהיה לו עם היהודים, נעשה ישמעאל, ובראות אמו כי בנה המיר דתו על כל הכעסים שהכעיסוהו היהודים, עמדה והקדישה את ביתה, אשר בחצר בית הכנסת, לבית תרפות של ישמעאלים ולעשות בו מוסקיטא להנקם מן היהודים. והוא אשר גרם את כל הרעה אשר באה להחריב את בית הכנסת ולאבד ממונם של ישראל, וכמעט אבד זכר ישראל מלשבת בירושלם, לולי רחמי ה' אשר נתן אותם לרחמים אז בעיני המלך, ונגד רצון כל שריו ועבדיו וכל עם ארצו, צוה לבנות את הבית כבתחילה, ולרומם האחרון מן הראשון, והחצר אשר בו בית הכנסת, גדולה מאד, ובתוכה בתים רבים וכולם הקדש מאשכנזים, ואשכנזיות אלמנות יגורו בו, וחצרות רבות היו בירושלם ברחוב היהודים, כולן של הקדש, וכולן מכרו הזקנים ולא נשאר בהן אחת, רק

¹⁶⁸ מוסקיטה.

הקדש האשכנזים לא יוכלו למכור כי חק לאשכנזים וחלקם הוא, ואין לעניים אחרים חלק בו.

רחוב היהודים ושכונתם היא גדולה מאד, והם יושבים בציון. ובתים רבים היו להם, וכולם נהרסות ונשמות והיו תל עולם ולא תבנינה, כי מדתי הארץ ומשפטיה שלא יוכל היהודי לבנות את ביתו ואת חצריו, אף אם יפלו, שלא ברשות, ופעמים שהרשות צריך הוצאה מרובה יותר משבח של בנין הבית, וכל בתי ירושלים מקפות של אבנים, לא מתקרה ומעזיבה.

נמצא דבר טוב לה' אלקי ישראל בירושלם: התפלה אשר יתפללו בכל יום היא בסדור נפלא לא ראיתי כמותו. בכל יום תמיד, ואפילו בשבת, משכימים קודם עלות השחר שעה או שתיים, ואומרים שירית ותושבדית עד שיאיר היום, ואומרים קדיש. ואחר כך מתחילים שני החזנים הקבועים ואומרים ברכת התורה ופרשת תמיד וכל הזמירות בנועם ובתחנונים, וגומרים קריית שמע עם הנץ החמה כותיקין. ובכל יום ובכל תפלה שיש בה נשיאת כפים, הכהנים נושאים את כפיהם בין בחול בין בשבת. ובשחרית ובמנחה, אחר התפלה, אומרים תחנון, ומזכירים שלש עשרה מדות בתחנונים גדולים, ואין עושים הפרש בין שני וחמישי לשאר ימי השבוע אלא בהוצאת ספר תורה בלבד. ואין בירושלם היום גילוי עריות וצה"ק¹⁰⁴ ושבועת שקר, ובעבירות שבין אדם למקום נוהגים הם כיותר. ואפילו הזקנים הרשעים והחטאים, אשר עשו והדיחו את כל הרעה, הם זריזים בתפלה ובשאר מצוה שבין אדם למקום. ורואה אני טבע כל הדרים בארץ ישמעאל מן העבר מזה, להיות יראים את ה' יותר מאנשי המחוז ההוא. לא ימצא פה יהודי ולא ישמעאל אשר לבבו פונה מעם ה' לצד מינות או אמונה רעה, ואין גם אחד בכל המקומות האלה אשר יתעסק בפילוסופיא ויטה אחר דעות אריסטו וחבריו, שם רשעים ירקב, ובמצרים בא אחד מארץ המערב¹⁰⁵ והתחיל להיות שורש פורה רוע ולדבר בפילוסופיא, ודחפו הנגיד בשתי ידיים. והדעות אשר הזכיר

¹⁰⁴ משתקייגורל, כנון קוביא. ¹⁰⁵ אצריקה הצפונית.

הרמב"ם בספר מורה הנבוכים¹⁰⁶ מכת המעתזילה והאשעריא. הם הם דעות חכמי הישמעאלים עד היום. ולא ימצא איש בין הישמעאלים שיקלל אלקיו או שיטיח דברים כלפי מעלה. כאשר ימצא בין הנצרים. ולולי כי יראת ה' נגד פניהם. לא היה מן האפשר לגור ביניהם. מצד מיעוט הנהגה המדינית ורוע הסדור ובלתי היות נגד פניהם מורא של מלכות כלל. גם אין להם משפטים ישרים, ומטים הדברים לאשר יחפצו. וכבר היה מעשה פה בירושלם בישמעאל שקם על אמו ושחט אותה כשחוט כבש בכעסו. וכאשר הביאוהו לפני השופטים אמר כי מפני שכרתו עשה זאת, ואמרו ודנו השופטים מיד כי חטא של זה תלוי ביהודים ובנצרים, כי הם לבדם העושים יין, ונענשו היהודים ששך פרחים זהב והנצרים שנים עשר, והישמעאל יצא לחפשי הגם. וכאלה רבות עמם דברים שלא ניתנו לכתב. ועדים פסולים נמצאים בירושלם מכל מקומות הגוים, כי במשפטם אין הוקרים ולא דורשים העדים, ואין צריך לומר שאין משביעים אותם, אלא תיכף פוסקים הדין על פיהם. ואם היו משפטים כאלה בארצות הערלים, איש את רעהו חיים בלעו.

ירושלם עם כל חורבותיה והריסותיה יש בה ארבעה שווקים ארוכים ויפים מאד, לא ראיתי כמותם. והם בסוף ציון, וכולם מכוסים, עשויים כפות כפות, וחלונות חלונות יש בכפות ההן, שמשם האורה יוצאת. וחלונות פתוחות לכאן ולכאן, ששם כל מיני סחורה, וחלוקים כל אחד בפני עצמו, שוק הסוחרים, ושוק שמוכרים שם בשמים, ושוק של ירקות, ושוק שמוכרים שם כל מיני תבשיל ולחם. ובבואי לירושלם היה רעב כבד עדיין, והיה אדם בינוני אוכל בכל סעודה דרהם אחד של לחם. הוא אחד בולוניינו¹⁰⁷ כסף ישן שלגו, ולא שבע, והיו אומרים כי הקל הרעב כפי מה שהיה בתחלה בשנה ההיא. ורבים מבני ישראל מתו ברעב, כי יום או יומים לפני מותם שאלו לחם ופורש אין להם, וממחרת היו נמצאים מתים בבתיהם. ורבים אכלו את עשב השדה, והיו הילכים כאילים למצוא מרעה.

¹⁰⁶ חלק א' פרק ע"א. ... ¹⁰⁷ bolognino (מטבע איטלקית).

ונשאר פה היום רב אשכנזי לבדו אשר נתגדל בירושלם, ובעונה וביראת חטא לא ראיתי כמותו, והוא אורג כל היום וכל הלילה מעת פנותו מן הלמוד. וששה חדשים עמד שלא טעם טעם לחם אלא משבת לשבת ומאכלו היה ראשי לפתות ופסולת של חרובין לאחר שהוציאו מהם הדבש. כי הרוכים הרבה יש בארץ הזאת. ועושים מהם דבש. ושלשה מיני דבש נמכרים פה, דבש דבורים, ודבש ענבים, ודבש חרובים. אך דבש תמרים לא מצאתי פה, ולא ראיתי גם לא תמרים עצמם, ואצל יריחו עיר התמרים הגיד לי איש נאמן שהיה בה, כי אינה רחוקה מירושלם כי אם מהלך חצי יום, כי אין בכל יריחו כי אם שלשה אילני תמרים רעים ואינם עושים פירות.

עתה אחרי קציר חטים, כלה הרעב ובא שוב לעולם תודה לאל. וראיתי פה בירושלם כמה מיני פירות שאינם מצואים במחוז ההוא. יש מין אילן שהעלין שלו ארוכים וגדולים יותר מקומת אדם ואינן עושה פרי אלא פעם אחת ומתייבש, ומשרשי יפרח אחר כמוהו שעושה פרי בשנה האחרת, וכן לעולם.¹⁰⁹ והענבים גדולים פה יותר מאד מן הענבים של המחוז ההוא. אכן בשאר מיני פירות לא ראיתי בהם הפרש כלל ולא ימצא פה שום גדגדיות הם ציראסי, לא מן המתוקים ולא מן החמוצים, ולא מן החמשיות, ולא מן העזררין, הן סורבי,¹⁰⁹ לא לוזים ולא ערמונים, והמזונות בירושלם כול גדול, הבער והיין והשמן, שמן זית ושמן שומשמן, והוא טוב בתבשיל משמן זית, אכן כי שמן זית מעולה ממנו. והארץ עדיין טובה ורחבה ושמנה, אלא שאין שום ריוח מצוי בה, ולא יקיה אדם ולא ייחל להרויח בשום חכמה ובשום מלאכה, אם לא יהיה רצון או אורג או צורף. אלו ירויחו מזונותיהם, ובדחק, או מי שקנה אינו סחורה בעיר והולך ומוכר בכפרים. ובעיר הזאת תמיד מכל לשונות הגוים, מארם ומבבל ומארצות הפרשטי יואני,¹¹⁰ ישמעאלים ונצרים. ובאים פה להשתטת הישמעאלים לבית המקדש, כי אימה יתירה וכבוד גדול נוהגים בו, ומארץ רחוקה

¹⁰⁸ מתכוון לפננה. ¹⁰⁹ sorbe. ¹¹⁰ Preste Juani (חבש).

מאד באים להשתחוות שם, והנצרים באים לבית תרפותם. ודרשתי מענין נהר סבטיון, ואשר תשמעו אחם שם הוא אשר שמעתי אני פה בשות, אין לי דבר ברור, כי אם שומע מפי שומע, אכן מה שנתברר אצלי וידעת? מאין ספק, כי באחת מגבולות ממלכת הפרישטי יואני, אחץ הרים וגבעות וההרים גבונים מאד, ואומרים שהם דרך עשרת ימים לאורך, שם בודאי חונים בני ישראל¹¹¹, ויש להם חמשה נשיאים או מלכים, ואומרים כי יש יותר ממאה שנה שנלחמו עם הפרישטי יואני, מלחמות גדולות ועצומות, ובאחרית, בעונות, גברה יד הפרישטי יואני עליהם, והכה בהם מכה רבה ועצומה מאד, ונכנס בארצותם והשמיד והחרים וכמעט אבד זכר ישראל מן המקומות ההם. והנשארים בהם גזר עליהם גזרות משונות להפך דתם כעין גזרות שגזרה מלכות יון בימי החשמונאים, ובסוף ריחם האל ועמדו מלכים אחרים באינדיאה שלא היו קשים כמלך הראשון, עד שעתה, אומרים, כמעט חזרה העטרה ליושנה, ושבו לקדמותם ופרו ורבו. והם נותנים עדיין מס לפרישטי יואני, אך אינם כפופים כאשר בתחלה. וזה ארבעה שנים התגרו מלחמה בני ישראל עם השכנים אשר סביבותיהם וישללו ובזזו המה כשונאיהם שבו בהם כמה נפשות אנשים ונשים ומכרום לעבדים לגוים רחוק, והביאו מהם למצרים, ופרו אותם וזיהודים ממצרים. ואני ראיתי שנים מהם במצרים, והם שחורים מעט, אבל לא כבני כושיים, ולא יכלו להבחין מהם אם הם שומרים תורת הקראים או תורת הרבנים, כי בקצת דברים היו נראים כשומרים תורת הקראים, במה שאמרו שלא היה נמצא אש בבתיהם ביום השבת, ובשאר דברים נראים כשומרים תורת הרבנים. והם אומרים שמתחסיים לשבת דן, ואומרים שרוב הפלפל והתבלין שמוכרים הכושיים, באים מארצם. זהו מה שראיתי בעיני ואזני שמעו, אף כי שני האנשים לא היו יודעים לשון הקודש אלא מעט מזער, וגם לשון ערב שלהם בקושי אנשי הארץ מבינים אותו.

¹¹¹ הכוונת למלשים.

עוד זה מפורסם וידוע בכל הגלילות האלה, כי הישמעאלים הנוסעים ממצרים ללכת לבית הרפותם באלמיקה¹¹² עוברים דרך מדבר גדול ונורא, ותמיד הם לפחות ארבעת אלפי גמלים ולפעמים באים עליהם במדבר ההוא עם גדול ורם כבני ענקים, אשר אחד ירדף אלף וקוראים להם הישמעאלים אלאריבים בני אל סדי, פירוש הערבים בני אל שדי, משני שבמלחמתם מזכירים תמיד אל שדי, ומעידים הישמעאלים עליהם שאחד מהם ישא משא גמל על כתפו האחת וידו האחרת מחזקת השלח להלחם. ומפורסם הוא, שדתם דת יהודים, ואומרים עליהם שהם בני הרקבים.¹¹³

בבית מקדשנו לא יוכל שום יהודי להכנס. וגם כי פעמים רבות רצו הישמעאלים להכניס שם יהודים חרשי עץ וצורפים, לעשות שם בחרושת עץ ובכל מלאכה, נמנעים היהודים להכנס מפני הטומאה, ולא יכולתי לעמוד על בוריו של דבר אם נכנסים הישמעאלים לפני ולפנים ואם אין. גם חקרתי על אבן שתיה ששם היה הארון מונח, ורבים אומרים כי היא תחת כיפה אחת יפה גבוהה, אשר בנו הישמעאלים במקדש, וסגורה בתוך הכיפה החיצונית, ואיש לא יבא שמה, היינו אל מקום אבן השתיה, כי הכיפה גדולה מאד, ועושר גדול יש במקדש בתוכו, לפי הנשמע, כי כל המלכים בונים בתוכו חדרים מצופים זהב, גם המלך המולך עתה, אומרים שעשה בתיכו בנין יפה ומהודר מזהב ואבן יקרה, אשר לא נעשה כן לכל הממלכות, ושנים עשר פתחים יש לבית המקדש היום, ואותם שקורים להם שערי רחמים, הם שני שערי ברזל סגורים למזרחו של בית, ואין נראים על גבי קרקע אלא חצאים, והצאים טבעו בארץ, ואומרים כי כמה פעמים בקשו הישמעאלים להוציאם משם ולא יכולו, וכותל מערבי, אשר הוא קיים עדיין, רצוני לומר חלק ממנו, אבניו הן אבנים גדולות מאד ועבות, לא ראיתי כגודל האבנים ההן בשום בנין קדמון, לא ברומי ולא בשאר מקומות, ובקרן מזרחית צפונית של בית, שם פינה אחת מאבנים גדולות

¹¹² Mecca. ¹¹³ הנזכרים בירמיה 5"ה.

מאד, ונכנסתי תחת הפינה ההיא, ושם בנין גדול, בנוי על גבי עמודים גדולים וגבוהים, והעמודים רבים מאד, עד שגלאתי מהלוך עד סוף כל הבנין ההוא, כי רב הוא. והוא מלא עפר אשר השליכו שם מהריסת הבית, ובית המקדש עומד על אותם העמודים, ובכל עמוד ועמוד יש נקב להכניס בו חבל, ואומרים כי שם היו קושרים האילים והפרים של זבחים.

בכל גבול ירושלם, בשדות ובכרמים, נמצאים תחתיהם מערות גדולות חצובות, מערה לפנים ממערה, ובהר הזיתים מערת חגי הנביא, יותר מעשר מערות זו לפנים מזו. וכן מערת שבעים זקנים, אשר היא רחוקה מירושלם כאלפים אמה או מעט יותר, היא מפוארת ביותר, ומערת שמעון הצדיק, והכלל כי מבית ומחוץ בבתיים ובשדות נמצאות מערות אין מספר. ומי השילוח הם תחת החר בעמק יהושפט ואינו נהר, אלא כעין מעין מים היוצאים מן החר ומתגדלים בכל בקר עד צהריים, ומשם ואילך מתמעטים והולכים המים תחת החר ויוצאים עד מקום קרוב משם שיש בו בנין גדול מאד וחרב, ואומרים שהוא מקום שכנה שלמה לעשות בו המטבע, ועכשיו מעבדים בו עורות, ועמק יהושפט הוא עמק קטן מאד, בין הר הבית לחר הזיתים, ושם קבורות היהודים עתה. הקברים הישנים תחת הר הבית בשפוע אצל העמק, והגיא ביניהם. וסמוך להם, תחת הר הזיתים, המערה של קבר זכריה, ושם מתפללים בימי הצומות, והולכים לומר קינות בכל תשעה באב. וסמוך למערת זכריה יד אבשלום.

הר הזיתים הוא הר גבוה ושומם, וזיתים בו מעט מזער. והעולה בראש הר הזיתים ועיניו מרחוק יביטה, יראה סדום ועמורה אשר הם כאגם מים ומלח, ואשר הלכו שמה אומרים כי מלח על פני כל הארץ והיא. ושאלתי על אשרו של לוט, ואין מגיד דבר ממנה, כי יאמרו כי כל הארץ מגבשושית תלי תלים של מלח, והרבה נציבי מלח יש בה ולא יבחנו איזו מהם אשתו של לוט.

הר העברים אשר בו קבורת משה רבינו עליו השלום נראה מירושלם, וכל עבר הירדן, ארץ ראובן וגד וארץ בני עמון וארץ מואב והר שעיר, כולם היום שוממים ואין בהם עיר בנויה

זמיון שבת, כי הערביים השוכנים במדבריות באים ושוטפים הכל, ועד שערי ירושלים באים וגונבים וגוזלים בדרכים, ופורק אין מידם, כי מלאו את הארץ. על כן היתה כל הארץ במקומות אלו מדבר שממה מבלי יושב, לא יעבד בה ולא יזרע. ויריחו היום כפר קטן, כעשרים או שלשים בתים. וביתר אשר היתה עיר גדולה, והיא רחוקה מירושלם כחצי יום, היא עתה גאות רועים ויש בה כעשרים בתים. וכן כל הערים הגדולות אשר היו בזה מקדם עדיין שם עליהם, ומקומם ניכר, אכן לא נשאר בהן יושב.

יש בכל הגלילות האלה מובסים בדרך, יושבים בהרים ובגבעות, ואומרים כי הם שומרים הדרכים, ונקראים בערבי פפארי ולוקחים מכס מהיהודים כרצונם, ואין מוחה בידם. וממצרים ועד הנה יש עשרים כפארי, ופרעתי אני מחלקי לפפארי התם כולם כמו דוקאטו אחד. והיהודי הבא דרך מצרים לירושלם לא יצטרך לפרוע בירושלם בבואו אל העיר אלא כמו עשרה בולונייני¹¹⁴ כסף, אכן הבא דרך יפו פורע אחד דוקאטו זהב. היהודים היושבים בירושלם חייבים ליתן בכל שנה ושנה מס קצוב למלך, שנים ושמונים בולונייני כסף ישן לגולגולת. כל אחד ואחד משיצמח זקנו, ופורעים לנאיפו, הוא חשר של ירושלים, למען יוכלו לעשות יין, כי תועבה היא לישמעאלים להניח לעשות יין, ופורעים בגלל הדבר הזה חמשים דוקאטי זהב. זהו המס הקצוב ליושבי ירושלם שנה שנה. האמנם הזקנים הפרנסים השחיתו התעיבו עליה, ובכל שבת ושבת אומרים שבאו עליהם הפסדות וחסרונות מזה ומזה ומכבידים על אשר יראה בעיניהם כאשר יתפוצצו ואשר לא יתן על פיהם מכים אותו על ידי גוים עד שיאמר רוצה אני. ועד הנה עזרני ה' ולא שאלו ממגי פרוטה, לא ידעתי מה יהיה באחריתי.

חמשה אמונות חלוקות של נצרים יושבים היום בירושלם. והם הרומיים¹¹⁵ והיוונים והיקופוני¹¹⁶ והעמלקיים¹¹⁷ והחביסי¹¹⁸.

הם אותם של פרישטי יואני, וכל אחד ואחד מהם פוסל אמונות¹¹⁴ bolognini. ¹¹⁵ הקתולים. ¹¹⁶ היעקוביים. ¹¹⁷ הארמנים. ¹¹⁸ החבישים.

של חבירו, כדרך השמרונים והקראים עם הרבנים. ולכל כת וכת יש חדר בפני עצמו בתוך הספולקרו¹¹⁹ כי היא במה גדולה, ומגדל בתוכו כעין קמפאנילי¹²⁰, אך אין בו פעמון, ושני אנשים מכל כת וכת יושבים שם תמיד, לא יסורו ממנו.

ובציון, סמוך לקבורת המלכים, יש במה גדולה לכומרים די פרנציסקו¹²¹ ובשכבר הימים קברות המלכים גם כן היו תחת ידם, ובא פה בירושלם אשכנזי אחד עשיר ובקש לקנותם מאת המלך, ונתקוטט עם הכומרים. ומהיום ההוא לקחו אותם מיד הכומרים והם עתה תחת יד הישמעאלים. וידוע הדבר בויניציאה כי היהודים הבאים מאדום¹²² גרמו לקחת קברות המלכים מתחת יד האדומים, אז גזרו לבלתי תת יוצא ובא ליהודים בירושלם דרך ארצם. ועכשיו, תודה לאל חי, בטלה הגזרה. ובכל שנה באים יהודים עם הגליאי וויניציאני¹²³ ועם הפיליגריני¹²⁴ עצמם. ואין מעבר בטוח קצר וטוב כמוהו. ומי יתן וידעתי זה בהיותי בגלילות ההם, כי [אז] לא התמהמתתי בדרך כל הימים אשר ישבתי, כי בארבעים יום יבואו הגליאי לכל היותר מויניציאה עד הגה.

אני לקחתי בית פה בירושלם סמוך לבית הכנסת, ועליית משכבי בחומת בית הכנסת היא יושבת. והחצר אשר ביתי בה, יש בתוכה חמשה דיורים, כולם נשים, ואין בה איש זולתי סגל נהור אחד, ואשתו משרתת לי כאשר אצטרך. ועלי לתת תודה לה' אשר עד כה ברכני ולא חליתי ככל שאר האנשים אשר באו עמי, כי רוב האנשים הבאים מארץ רחוקה לירושלם גופלים על המטה לסיבת התחלפות האויר בה והשתנוותו מרגע לרגע, מקור לחום ומחום אל קור. וכל הרוחות שבעולם באות ונושבות בירושלם. ואומרים כי כל רוח בטרם תלך אל המקום אשר תרצה שמה הרוח ללכת, באה להשתחוית לה' בירושלם, וברוך יודע האמת.

הדבר אשר שאלתי מאת אדוני בתפלה ובתחנונים, הוא

¹¹⁹ Sepolero (כנסיית קבר ישו). ¹²⁰ campanile ¹²¹ di Francesco ¹²² (חפריניסקים). ¹²³ מהארצות הגוצריות. ¹²⁴ galee veneziane (תאניות). ¹²⁴ pellegriani (עולייהרג' הגוצריות).

אשר אוסיף אבקשנו עוד, אשר לא ירך לבך ורעיוניך לא יבזלוך על אשר הרחקתי נדוד, ולא תרדנה עיניך דמעה למעני, ובפרט אחרי אשר חנני אלקים והביאני אל זבול קדשו. וכאשר יגל לבי, ישמח לבך גם אתה. ועד ה' בי, כי נשכחו הצרות הראשונות, ונסתרות מעיני כל מחשבות הגלילות ההם, ולא בשאר בי רושם וציור זולתי תמונתך, אדוני אבי, בגדי תמיד. ועיני נגרה ולא תדמה כי אזכרה אשר עד זקנה ושיבה עובתיך, ויראתי פן בדמעות עיניך לא תורישני עונות בעורי. ועתה הואל וברך את עבדך, והספר הזה יהיה לך, אבי, מקום פני, ובו תראה ריח בנך ולא תוסיף עצב עמו, ואם יקימנו האלקים ונחיה לפניו שנה שנה, בבוא הגליא, אכתוב לאדוני, ובזה תנחם. והסר כעס מלבך, וזכרי מנגד עיניך תשחית וזכרת, ושמח בבניך ובבני בניך הנעימים אשר סביב לשלחנך, כי הם חלקך ונחלתך, לכלכל את שיבתך, ובשלומם העתירתי והעתירתי לה' בחצרות בית ה' בירושלם, יראנו ה' בבנינה. ובאתם לציון ברנה על יד משיח צדקנו.

נחוץ¹²⁵ פה בירושלם תבנה ותכונן במהרה בימינו בשמונה ימים לחודש אלול רמ"ח לפרט קטן.¹²⁶
בנך הקטן עובדיה ירא.

כב.

אגרת ר' עובדיה מברטנורא מירושלים לאחיו

רמ"ט (1489)

ולי מה יקרו אמריך אחי, מה עצמו דבריד הנעימים, מכל ראשי בשמים, אשר יחדיו היו תמים. שלשת אגרותיך חוברות גיעוני יחד עם האגרת הגדולה מאת האדון הנעלה מהר"ר¹ עמנואל חי מקמרינו,² כולם נקבצו באו אלי על ידי אדון דוגיאות הפיליגריני³ בט"ו באלול רמ"ט, ועליהם אשיב, אחי,

¹²⁵ בחפזו. ¹²⁶ תיכ"ח 18 באוגוסט 1488.

¹ מורנו הרב רבי. ² כנפאי יחזרי מצירינצה, שכידו הפקיד ר' עובדיה את כספו בעלותו לא"י. ³ אגרות עוליהרגל הווערים (polluprini).

על הכלל, ובקצתם עלי הפרט, כאשר ישים ה' בפי וראשית בכורי כל אשר בכתבי, אתן תודה לאל ואשלם תודות לך על בשורת שלום אבינו הזקן, כי עודנו חי, אשר עליו תמיד רחמי. ומדי דברי בו יחד נכמרו נחומי. כה יעשה ה' וכה יוסיף ויציבהו לפנינו עד עולם שלאנן ושלן נצח.

אמנם לא היתה שמחתי שלמה והיה לי הגיל ברעדה על העדר הבת הבכורה לך והילד היולד אחרי צאתי מן הארץ ההיא. ואשר יעשה אלקים הוא יהיה לעולם על הצד היותר טוב, לא נשאר עלינו זולתי להתפלל בעד השארית הנמצאה. יצו ה' אתם את הברכה להחיות לכם לפליטה גדולה.

חקרתני לדעת מן האותות והמופתים הגראים בהר הבית ובקבורות החסידים. ומה אשיב לך, אחי, ואותותינו לא ראינו. והנרות הדולקות בבית המקדש אשר שמעת דעכו כבו בכל ט' באב, גם הלום שמעתי כזאת מפי השמועה, אך אין אצלי דבר ברור, ואין צריך לומר שמעשה הספרדי אשר כתבת, שמצא איש זקן בבית המקדש והוא עוטה מעיל, עד כוף כל הספור הארוך ההוא, הכל שקר וכזב. והנבונים כמוך, אחי, ראוי שיבחנו הדברים על אמתתם ואל יטעו בדברי שקר.

קברו של אדוננו שמואל הדמתי הוא עוד היום ביד היהודים ובאים להשתטח שם בכל שנה ושנה בכ"ח באייר, ביום מיחתו, מכל הסביבות ומדליקין עליו אבוקות גדולות, מלבד מה שמדליקין עליו נר תמיד. והישמעאלים מנשאים המקום ההוא, ויראים לגעת בכל הנקדש לשמו. וכבר היו למקום ההוא כלי כסף ובגדי רקמה וזהב יפים ורבים מאד, אלא שכבר מכרו זקני ירושלם חרעים כל החקדשות, גכסים וקרקעות, לא השאירו שריד. אמנם לא ראיתי ולא שמעתי שנעשה אות או מופת במקום ההוא שיהיה בו שינוי מנהגו של עולם, לבד מה שאומרים שהרבה עקרית נפקדו, וחולים נתרפאו בנדר או בנדבה שהתנדבו במקום ההוא, או בתפלה שהתפללו שם נענו. לאלה דברים שאין להם הכרע.

אני לא יצאתי מירושלם ללכת אנה ואנה למן היום אשר באתי פה. לכן לא אוכל לדבר מאומה מן הגליל ושאר המדינות.

כי אם מפי השמועה. ולפי הנשמע, היהודים בצפת ובכפר כינה ובכל אותם המקומות מן הגליל, הם בשלוה ובהשקט, ואין להם רשע מאת הישמעאלים, אכן רובם עניים לנים בכפרים, רוכלים מחזרים בבתים ובחצרות ובשדות לבקש אוכל למו. ואולם בדמשק, לפי הנשמע, היהודים סוחרים עשירים, ואין בכל הארצות כדמשק היום מליאה ברכת ה', ובתיה וגנותיה ופרדסותיה אומרים כי אין דוגמתה בעולם. אך אין האויר שלה נך ומזוקק. וכל היושב בה מן הנכרים מיד יחלה.

והמיד באים פה ממצרים ומדמשק ומחלב, היא ארם צובא, ומשאר המקומות להשתחוות לאל. ובימים האלה באו הנה יהודים מארץ עדן, היא הארץ אשר בה הגן המפורסם הידוע גן עדן, והיא ארץ דרומית מזרחית בגד ארץ כוש, אלא שהים סוף ביניהם. וספרו היהודים ההם שבמדינה ההיא היום קהלות גדולות ורבות מישראל, ומלך ממלכי הישמעאלים מושל עליהם כשר ואוהב ישראל ביותר, והמדינה גדולה ויפה מאד, ובה מיני פירות שאינם מצויים אצלנו, ומקום הגן לא גודע אצלם. והם זורעים באדר וקוצרים בכסלו. וימות הגשמים שלהם מפסח עד אב. ומשם יוצא נהר מצרים, על כן עולה נילוס באב, מרבוי הגשמים היוצאים בארץ ההיא, ואנשים נוטים אל השחרות מעט. אין להם ספרי התלמוד, כי אם רב אלפס, עם פירושים עליו, והרמב"ם ז"ל. וכולם מגדולים ועד קטנים בקיאים בהרמב"ם, כי אינם עוסקים אלא בו.

וספרו לנו אלה היהודים כי מפורסם הוא אצלם וברור מפי סוחרים ישמעאלים נאמנים, כי רחוק מן האומה ההיא מהלך חמשים יום במדבר, שם הנהר הידוע, נהר סבטיון, והוא מסבב ומקיף כחוט את כל הארץ אשר שם יחנו בני ישראל, והוא יורה אבנים וחול ואינו גת כי אם בשבת. ומה שלא ילך שום יהודי בארץ ההיא, שלא לחלל את השבת. ומסורת בידם שאלו כולם בני משה טהורים ונקיים כמלאכי השרת, אין מהם עובדי עבירה. ומעבר לנהר סבטיון רבים מבני ישראל כחול הים, מלכים ושרים, אך אינם טהורים וקדושים כאלה אשר הנהר מקיף עליהם. והיו היהודים האלה אומרים הדבר הזה בבירור ובסירוס

רב, באמרו כי אין להם בזה שום ספק, וברור כשמש אצלם. וספר לי רב אחד זקן אשכנזי, אשר נולד ונתגדל במדינה הזאת⁴, כי זכור הוא כימי חרפו, כאשר באו יהודים אחרים מארץ עדן בדרך שבאו אלה, וספרו כדבר הזה בשה, בלי תוספת וחסרון. ואמרו עוד אלו היהודים מארץ עדן כי בני ישראל אשר בקצה גבול כוש, הם אשר כתבתי לכם בכתב הראשון, שנלחמים היום עם הפרישטי יואני⁵ והובאו מהם למצרים, וראיתי בעיני מהם, אלה הם רחוקים חודש ימים דרך המדבר מן היהודים האחרים השוכנים בעבר נהר סבסיון. וכל היום מגידים אצלנו נצרים הבאים מארצות הפרישטי יואני, כי אלו היהודים הנלחמים בקצה גבולם, הכה בהם הפרישטי יואני מכה רבה, ויראים אנחנו פן חס ושלום השמועה אמת, כי הקול הולך וחזק מאד. ה' יגן על עמו ועל עבדיו אמן.

אני היום יושב בבית אדונינו הנגיד, כי הפקיד איתי על ביתו פה בירושלם. ואני דורש לקהל פה פעמים בחודש בבית הכנסת בלשון הקודש, כי רובם מבינים בלשון הקודש. והנני אליהם כשיר עוגב יפה קול ומטיב נגן, ומשבחים ומהללים את דרשותי, ושומעים את דברי, ועושים אינם אותם. ועד כה לא עשו עמי תועה, אף לא פעלו עולה הזקנים האלה⁶, ומכל ההפסדות והמסים והעלות אשר מכבידים ושואלים מדי שבת בשבת, לא שמו עלי ולא שאלו ממני מאומה. גם המס הקצוב לגולות, אשר אין נקי ממנו, לא רצו שאהן מס מן השנה הראשונה, ועד עתה ככה אני עומד. ה' יודע מה יהיה באחרית. הנה האדון אדונינו מהר"ר עמנואל חי מקמירינו שלח אלי מאה דוקאטי וויניציאני ככל אשר שאלתי מאתו, הם השבחות מהפקדון אשר הפקדתי אתו. וכן הבטיחני לעשות בכל שנה ושנה, ואני נותן מהם לאדון הדוגיאות, המביא אותם אלי, לחשבון עשרה למאה. והוסיף מהר"ר עמנואל הנזכר לשלוח מנחה בית ה' חמשה ועשרים דוקאטי וויניציאני, קצתם לשמן המאור וקצתם לעניים.

⁴ הוינו בא"י. ⁵ Proste Juani (רחבשים), בלשון הפלשים. על הנגיד ועל "הזקנים" בירושלים" עיין בפרוטרוט באגרת הקודמת, בדברנו על מצרים.

אני שמח בעמלי פה בירושלם, ודבר אין לי עם אדם.
ואנו מתקבצים ערב ובקר ללמוד הלכה. ושני תלמידים ספרדים
לומדים אתי בקבע. ופה אתנו היום שני רבנים אשכנזים. ואולי
תבנה ותכונן הארץ, כי שלח המלך מכתב וישימה לחוק עולם,
אשר לא יתן שום יהודי היושב בירושלם כי אם המס המוטל
עלינו, יען אשר בתחילה היה חוק למלך מאת היהודים ארבע
מאות דוקאטי בכל שנה, בין שהיו יושביה מרובים בין שהיו
מועטים, והיו כולם נתפשים איש על אחיו ואיש על רעהו, כי
כולם היו משועבדים לזה המס. ועתה, כאשר ריחם ה' ונתן
כזאת בלב המלך שיתן כל אחד מס לגולגולתו, היחה זאת תקנה
גדולה בירושלם, אשר לא נעשתה כמות בירושלם זה חמשים
שנה. ורכים אשר נדדו הלכו, שמים את פניהם לשוב לשבת
בארץ. אולי יישר בעיני ה' ותשוב ונבנתה העיר על חלה
וארמון על משפטו, ובאו האובדים והנדחים מיהודה ואפרים
והשתחוו לה' בהר הקדש בירושלם. ואפסיק בזה עתה להיותי
נחפו מאד.

נחנך⁷ פה בירושלם, תבנה ותכונן במהרה בימינו, כ"ז
אלול רמ"ט.⁸

אחיך עובדיה ירא.

כג

אגרת ר' עובדיה ירא מברטנורא מחברון

ר"ן (סוף 1489)

אדון תמים, אל שדי יתן לך רחמים והארכת ימים עד
תזכה ותראה מקדש עולמים אמן.

כאשר בא הלום האינבאשאדורי פיורנטינו¹ עם אגרות
אדוני החמודות, לא הייתי אז בירושלם עיר הקודש, כי הלכתי
לחברון וגרתי בה ימים רבים, עד אשר הייתה ישיבתה חביבה
עלי כמעט יותר מירושלם, להיות בה היהודים מעט וטובים

⁷ בחברון. ⁸ היינו 24 באוגוסט 1489.
¹ Ambascadore Fiorentino (הציר פיורנטינו).

ואינם כאנשי ירושלם לרוע. והם כעשרים בעלי בתים מכוונסים במבוי אחד הסגור עליהם, ולא יעבור ביניהם ישמעאל וטמא. וגם מסורת ביד כל אנשי הארץ, כי הקבורה בחברון טובה מבירושלם.

ופה חברון על קבורת האבות בנין ישן נושן מאד מאבנים גדולות, לא תאמינו כי יסופר, ועל הבנין הנושן בנין חדש מהישמעאלים, והמקום אשר נגלו שם המלאכים לאברהם עדין שמו עליו מומרא ובו מערה קטנה ובה אבן, אומרים, שעליה גימול אברהם. ומחוץ לעיר מעט באר מים גדולה קורין לה הישמעאלים בייר אברהים, ורחוק ממנה מעט — באר אחר קורין לה בייר אסחק, ורחוק משם כמטחוי קשת או יותר — נחל אשכול ועדין שמו עליו, והענבים בנחל ההוא גדולים עד היום הזה מכל הענבים אשר בכל המדינה כביב, וכפרים רבים עד היום סביבות חברון, אשר שמם עליהם כמו שמוזכרים בספרי הנביאים.

ואמנם דמשק העיר הגדולה, אשר שאל אדוני עליה, אם היא מארץ ישראל, כבר זה מפורסם מדברי כל החכמים, וביחוד מדברי הרמב"ם בהלכות תרומות,² שהיא מסוריא תחשב, וכן מסכימים כל יושבי הגליל עד היום הזה, אך אימרים שגבול הארץ קרוב לה מאד ספ"ט³ ובנורש"ה⁴ קריבים לדמשק וגבולם נמשך עד קרוב לדמשק.

ואולם טריפולי דסוריא, אשר היא לתוף אגיות והיתה סחר גוים, היא על גבול הארץ תחשב ונכבדות מדובר בה, שהיא מבורכת מפרות ומכל דבר מכל ערי ארץ ישראל, ואליה גרים יבואו מאפסי ארץ. ויש בה היום כמאה בעלי בתים מישראל ויושבים לבטח עליה. ורבים אמרו לי, שאם היה בתוכה איש נבון לחש ממחוז איטאליאה, היה מתעשר עושר גדול במעט זמן עם סוחרי ארץ איטאליאה, העוברים בתוכה תמיד. המלחמה ממלך תוגר עם מלך מצרים כבר נשכח וזכרה,⁴

² פרק א' הלכה כ'. צעת. ³ כך כתוב בשירוש בב"י, ואולי הכוונה לבניאס. ש. קליין מציע לתקן: ובנותיה. ⁴ מלחמת זו נסקת בשנת רס"ו (1480) אך נתחדשה שוב בשנת ר"ו.

ורבים אומרים, כי כרתו ברית, שלא יעברו זה על זה לרעה שנתים ימים, והמלך, אשר הוא עתה מלך,⁵ הוא מלך ראשון, לא מלך ולא נשתנה, וזה לו עשרים שנה אשר הומלך על מלכות מצרים והוא זקן מאד⁶ ואינו מצר לישראל, אלא שלוקח מהם ממון כבוד, כאשר עושה גם לישמעאלים וגם לערלים הגרים בארצו. וחדש אחר אין לי היום לאדוני, כי אשתטח על קבורת אבותינו הקדושים ונכח פתח בית א'⁷ אתפלל תמיד יהיה כנהר שלומך ושלום נאות ביתך וברכך ה' בכל אשר תעשה כנפשך שבעך וכנפש נפש עבדך.

עובדיה ירא, יושב ירושלים, עיר הקדש תבנה ותכונן בנחץ⁸ רב פה חברון כ"ב טבת ג'ר⁹ לרגלי לטוב יהיה אמן אמן.

כד

אגרת תלמיד ר' עובדיה מברטנורא מירושלים

רנ"ו (סוף 1495)

כותב אגרת זו היה בחור צעיר מאיטליה שעלה יחד עם אחיו יקותיאל לירושלים, כדי ללמוד תורה מפני ר' עובדיה מברטנורא, שמו של הכותב לא נודע לנו. הוא ואחיו הפליגו באניה מוויניציאה ביום 5 באוגוסט 1495 (סוף רנ"ה), עברו האיים קורסה, מורון, רודוס וקפריסין, שבכל אחד מהם התעכבו ימים מספר, ולאחר 34 ימינסיעה הגיעו למל בירות כיום 6 בספטמבר 1495. יחד אתם באו עולים אחרים מאיטליה, בפירות שהו כשבוע ימים. אחדים מהעולים האיטלקים הפליגו בפירות בסירה לצידון, על מנת לעלות משם ירושלימה, אולם סירתם נטרפה בים מול עכו, וכל העולים, חוץ מסיציליאני אחד, טבעו בים. הכותב ואחיו לא הפליגו בסירה זו, כי שמעו שמצויים בדרך שודדיים, אלא רכבו על חמורים לדמשק, שאלית הגיעו בערב ראש

⁵ אשה. צ"ל אֶרֶץ קאית ביה, שהומלך בשנת רכ"ח (1468). ⁶ היה או קרוב לשמונים. ⁷ אלהים. ⁸ בחסון. ⁹ חיינו בשנת ר"ה, והתאריך העברי הזה מתאים ליום 17 בדצמבר 1495.

שנת רנ"ו (18 בספטמבר 1495). למעלה משבועים שהו בדמשק, ומשם רכבו על חמורים לצפת. בצפת שהו כעשרה ימים, ויצאו ממנה ביום י"ב מרחשון רנ"ו, בחברת עולים מסיציליה, כולם רוכבים על חמורים, וביום הששי לצאתם מצפת, יום י"ח מרחשון רנ"ו, הגיעו לירושלים. בראשית האגרת נותן הכותב הודיה לז' על שזכה להגיע לירושלים בלי פגע, ועובר לתאר את מסעם בים, את המקומות שעברו בהם: קורפו, מורון, רודוס, פאגוסטה ובירות. בכל המקומות שעברו בהם נכנסו עולים באניה, וגם באניה אחרת הגיעו אז 150 נפש יהודים „כולם עניים ואביונים ומרודים“, ובסך הכל נמצאו אז בבירות שלש מאות נפש עולים. בבירות ישבו בחברת ר' יוסף סרגוסה מגולי ספרד או סיציליה, מייסד הישוב הספרדי בצפת. ר' יוסף הלך משם לצידון ושם עיכבוהו קהל צידון „כי גדול שמו בכל הארץ“. אח"כ הוא מתאר את טביעת סירת העולים האיטלקיים.

הכותב עובר ומתאר בסדר כרונולוגי את צאתם מבירות, את סדר תשלום כופר הנפש בדרך ואת יחס החמרים, את הישוב היהודי בדמשק ואת דרכם לצפת. את צפת עצמה מתאר הכותב בפרוטרוט, וביחוד את קברי הצדיקים שבסביבתה. הוא מצא ישוב יהודי של 300 משפחות, רובם „עושים חנויות מבשמים וגבינה ושמן ומיני קטניות ופירות“. אח"כ יתאר את הדרך מצפת לירושלים שהוא „מסוכן מאד בעבור הלסטים“. לפיכך לא רכבו כל הדרך אלא בלילות.

בירושלים מתאר הכותב ביחוד את מורו ורבו ר' עובדיה מברסגורא, את יחסו הלבבי ואת עזרתו לתלמידיו הצעירים. דברי הכותב כאן משלימים את אגרות ר' עובדיה עצמו מהשנים הראשונות לעלייתו. מסי התלמיד אנו לומדים על השפעתו העצומה של ר' עובדיה בא"י ובסביבותיה: „והאיש גדול מאד ועל עיו ישק כל הארץ, ובלעדיו לא יריב איש את ידו, ומקצו הארץ אליו גוים ידרשו ואחרי דברו לא ישנו. וגם במצרים ובכל הארצות האלה יגזיר אומר ויקם לו.“ — בירושלים קשה היה להם למצוא דירה „כי רבו הבאים לעיר ומלאה הארץ מאנשים“. הכותב מתאר את הישוב היהודי בירושלים, שכלל 200 משפחות, את מנהגי התפלה והלימוד, את המלאכות המצויות, את המסים, את עושק המושל, את הבגידים, את מקום המקדש ואת קברי הצדיקים שבסביבתה.

האגרת נכתבה סמוך לבואו של הכותב ירושלימה, והוא מבטיח בסוף האגרת להוסיף ולכתוב אגרות שבהן יודיע „המנהג אשר ראוי להתנהג בדוגמאות (באניות) והדברים הצריכים לכל מי שיבא הנה...” הכותב, אף על פי שצעיר הוא, מראה מדה רבה של הסתכלות והבחנה וכושר הניאור, וראוי התלמיד להרבה.

ברכי נפשי את השם, ולבי ובשרי ירננו אל אדון כל תולדות, המנהג בריתיו בחסד וברחמים, וברוח פיו עברנו זה הים גדול ורחב ידיים, בלי צעקה ובלי פרץ, לא שמענו קול נוגש ת"ל,¹ ואני אשירה וארנן לבוקר חסדו אשר גמלנו כל טוב, והביאנו אל תכלית המבוקש כאות נפשנו. כן אשא תפלה אל המניע ראשון חונן ומשפיע מטובו לכל קוראו, הוא יחון אתכם לחזות בנועם השם ולבקר בהיכלו, וגם שמה בארצכם יתן לכם קוממיות. הנגי נקרב אל רום תפארתכם במגלת ספר כתוב אלי, שבתנו וקימנו, ואת הדרך אשר עברנו בה עד היום בואנו פה ירושלים ע"ה תוב"ב אכ"ר.²

ה' אגושטו רנ"ה³ יצאנו מוויניציאה⁴ בשמחה וגיל ללכת לדרכנו בשלום ובמישור, וביום השבת לכ"ב שעות⁵ הגענו לפולה⁶ והיא עיר קטנה ורחבת ידיים, וימצא בה בשר ודגים וכל מטעמים הכל בזול, ושם ישבנו שני ימים בבית המפואר הנשא כמר יעקב אשכנזי י"ץ,⁷ אשר הביאנו אל ביתו בפנים מאירות והכין שאר⁸ לעמו ומטה ושלחן וכסא ומנורה, ואין בית המלך חסר כלום. שם בה יהודי אחר זולתו והוא פותח דלת לפני לוי⁹ שכן כמלך בגדוד. מוויניציאה לפולה יש ק"ג מילין, והוא מהלך יום ולילה אחת, ואנחנו אחרנו בדרך כי לא היה לנו רוח ועברנו על מי מנוחות.

נסענו מהמקום עם רוח נושבת והגענו לקורפו¹⁰ ביום ב', י"ז בו. היא עיר גדולה על שפת הים, אבל איננה יפה, רק בוניה

¹ תהלה קאל. ² עיר העודש, חבנה וחבון בשחרה בימינו, אטן בו יהי רצון. ³ חמישי באוגוסט 1496. ⁴ Venezia. ⁵ חיינו בשעה ארבע אחרצהריים, לפי השעון האיטלקי המתחיל בשעה 6 ונמשך 24 שעות. ⁶ Pola. ⁷ ישמרתו צורו. ⁸ סעודה. ⁹ עוסק בהלואות הכספים. ¹⁰ Corfu.

ומלוכלכת, ובפרט מקום היהודים, מ"מ¹¹ פירותיה יפים וטובים, ושם קנינו צידה לדרך, לחם וגבינה וענבים ואפרסקים. העיר רחוקה מפולה ת"ר מילין, ולא עמדנו שם רק הלילה, ע"כ אין בפי מילין להגיד לכם את הארץ מה היא.

נסענו מקורפו עם רוח חזק וטוב, והגענו למורון ביום ו' בבקר כ"א בו. גם היא עיר גדולה ויותר יפה מקורפו, ויש אנשים סוחרים רבים, והיא ארץ זית שמן וגפן ותאנה ורמון, מ"מ הארצות אינם יפית כארצכם שם, וגם יושביה נמשלו כבהמות גדמה. ומקורפו למורון יש ת"ק מילין.

נסענו ממורון ובאנו לרודי¹² ביום ו', כ"ז בו לפנות ערב, ואיש לא ירד מהדוגיאות עד יום ו' בחצי היום, מפני פחד הקורסארי¹³, וזה כי רודי היא עיר מקלט לשודדים, יען יתנו אל הגרא"ן מאשטר"ו¹⁴ חלקו מהשבי אשר ישבו, וע"כ הם באים הקורסארי אל העיר לבטח. לפיכך הקאפיטאניאו¹⁵ רצה הבטחון טרם יצא איש ממקומו, ושם צריך עיון רב, ובפרט ליהודים. רודי היא עיר מבוצרת ויפה חזקה עד מאד. והבתים רובם מאבני סלעים גדולים, וימצא שם אנשי שם ואנשים סוחרים מכל אומה ולשון. גם יש בו צרפתים הרבה כי הגראנ"ד מאשטר"ו הוא צרפתי. והעיר רחוקה ממורון ת"ק מילין.

ובחצי היום, כ"ט בו, נסענו מרודי והגענו לפאמה אגושטה¹⁶ ביום ה' ג' סטימרו רנ"ה.¹⁷ ושם ישבנו שלשה ימים. והעיר טובה מלאה כל טוב, וכל ימי לא ראיתי לשובע מלחם ובשר וכל דבר כעיר ההיא, ואנחנו קנינו סמ"ס(1) גדול ושמן בעד אחד מארצילו *¹⁷ וחצי. ויוכל אדם להתפרנס בה ברוחב עם ששה דוקאטי לשנה לכבוד ולתפארת, ואולי בפתות. אמנם ארץ אוכלת יושביה היא, כי האויר רע מאד וגם המים אינם טובים, וע"כ יושביה מעטים. ובכל המקומות שזכרתי ראיתי קהלות גדולות, רק לא בפאמה אגושטה, כי מעטים הם. ולא יש מלוה

¹¹ מכל מקום. Rodi¹² (אי רודוס). Corsari¹³ (שודדי יב).
¹⁴ Gran Maestro (מושל האי).¹⁵ רביהחובב. Famagosta¹⁶ (עיריחוף במורון האי קפריסין).¹⁷ שקישי בספטמבר 1495. * marcello (מטבע איטלקית).

ברבית בארצות אשר עברנו, רק בפאמה אגושטה אשכנזי, שמו ר' שבתאי, הוא פותח דלת לפני לוי, ולכל מי שירצה יכל להלוות ברבית כטוב וכישר בעיניהם, ואין אומר לו מה תעשה, כי כן נימוס הארץ, אבל בשאר המקומות הם בעלי מלאכות או תגרים ויושבים לבטח ואין מהריד. פאמה אגושטה היא מאי ציפריא¹⁸ ורחוקה מרודי ש' מילין.

ו' סטימרו רנ"ה לפנות ערב נסענו מהמקום והגענו אל חוף בארוטו¹⁹ ביום ג' ח' בו. וביום ד' בבקר ירדנו מהדוגיא²⁰ בשמחה ובטוב לב. הכלל העולה מהדברים, באנו מוויניציאה לבארוטי בל"ד ימים, אף כי אחרנו בדרך בכל המקומות שזכרתי. אבל לא הרחבתי המאמר בספורים מהארצות אשר עברנו בם בדרך הים, כי לא כל חדש להגיד לכם. ועתה אודיע את כל הקורות אותנו ואת הערים אשר עברנו בהם מיום צאתנו מהים עד אם באנו פה ירושלים ע"ה תוב"ב.²¹

בארוטו הוא החוף מדמשק, ושם יובאו כל הסחורות המוליכים בדמשק והמביאים בוויניציאה, והיא עיר קטנה וטובה עם מעינות רבות ופירות משובחים, וכל היהודים יפרעו שם אל הנאיפן.²² היינו אדון העיר, כל איש יפרע א' דוקאט ורביע שהם ל"ב מאיריני, ושני מאיריני הם א' מארצילו והדוקאט ויניציאנו שוה י"ג מארצילי וחצי. בבארוטו אין עומדים יהודים, אמנם לא ידעתי הסבה, כי הישמעאלים בבארוטו הם יותר טובים מכל אנשי זה המלכות ואוהבים היהודים מאד. ואשר אני אחזה לי אספרה לכם. בכל המקומות אשר עברנו נכנסו היהודים בדוגיאיות, קצתם הגיע לבארוטו, וגם עם הגאליאצה דל טראפיקו²³ באו לבארוטו כמו ק"נ נפש, כולם עניים ואביונים ומרודים. אז היינו שם ג' מאות נפשות, והישמעאלים היו מרחמים מאד על האביונים, וישו עליהם חסד, ונתנו להם צדקה, מעות וחטה ולחם ופירות ועוד. כמה פעמים הישמעאלים היו מלעיגים וצועקים אחר הגוים כלבא בר כלבא, ותרפום וגדפום

¹⁸ קפריסין. ¹⁹ פירות. ²⁰ מהאניות. ²¹ עיר הקודש הנבנה וחכונן במתרה בימינו. ²² בערבית: נאיפ (מושל). ²³ galeazza del traffico (אנית המסחר).

כאלה רבות, ולכל בני ישראל לא יחיד כלב, וע"כ פליאה דעת ממני מדוע לא יתיצבו שם היהודים.

לקחנו בית בחברת המרוםם איש צדיק המים כמח"ר²³ יוסף סארגוסה²⁴ ספרדי, והוא חסיד גמור, ועמדנו יחד עם כל בני ביתו שבעה ימים טרם נבחר את הדרך אשר נלך בה, כי היינו מסופקים אם נלך בדרך דמשק או דרך צידון, יען היותה סמוכה לבארוסה מהלך חצי יום בלבד, ויען היותה מארץ הקדושה. סוף דבר כמהר"ר יוסף הנ"ל הסכים לעבור דרך הים עד צידון, וכן גמרו ללכת עמהם הזקן וזשוא פנים כמ' יקותיאל מויגאצולו ז"ל עם מרת נובלה ווגתו וכמ' דניאל מלבורגו²⁵ ואחרים וזלתם, ובהיות כי שמענו שהיו מצוים הקורסארי²⁶ דרך זה, אז גמרתי לבלתי לכת עמהם וקראתי לאחי במ' יקותיאל י"ץ ובהרנו לעלות דרך דמשק, והמה הלכו לדרךם דרך צידון, ובהיותם שמה הגאיפו וגם הקהל התזיקו בכנף מעיל הנעלה כמהר"ר יוסף הנ"ל ונדרו לו ב' דיקאטי לשגה להחיות נפשו וכל בני ביתו, למען ישב שם, כי גדול שמו בכל הארץ, והגאיפו יפרע ממעות הנ"ל עשרים דוקאטי.

ואולם אדרבה בצר רוחי ובלב נשבר ונדכה אודיע לכם המקרה בלתי טהור אשר קרה, וזה אחר עברו ימי הסוכות נכנסו בגריבו²⁷ אחת מהישמעאלים כמ' יקותיאל מויגאצולו ז"ל ואשתו ע"ה והתמד בהורים כמ' דניאל מבורגו ז"ל ואנשים אחרים לבא פה ירושלים ע"ה, ובהיותם נגר עכו הטיל השם רוח גדולה על הים, ובעונות נמבעו כל היהודים וזלתי ציציליאני²⁸ אחד נמלט משאון גלי הים ובא והגיד הדבר אל ק"ק ספיטה²⁹ והקהל שלחו אנשים אל המקום וימצאים ערושים על שפת הים ויקברו שם. אלה אזכרה ואשפכה עלי נפשי ולכי עליהם תאכל, איך היו לשמה ברגע וקנים וגם בחורים לבלות שאיל טרם תכלוי והתפסד הטבעי, וכמעט היינו בכל רע כאין שפכו אשורנו, יען כמ' יקותיאל אחי י"ץ נטה כונתו ללכת עמהם ואל מצענו.

²³ כמ' מנדנו הרב. * פייסד הישיב הספרדי בעת. * * * מהעיר
²⁴ Jo. Borge, ocrsati (שודרויים). קארב בערבית, סירה. ²⁵ איש סיציליה.
²⁶ קהל קרוש צפת.

וכל עוד נשמתי בי אתן תודה לאל חי ובתוך רבים אהללנו.
 ואשר מביאים הויניציאני²⁸ בדמשק ובבארטו, הם כסף
 וזהב, בדיל, נחושת צרוף, בגדים רבים ועבים, ובשובם אחר
 יוליכו פלפל זנגביל וכל מיני בשמים ומשי וקורדואני,²⁹
 ולפעמים אבנים טובות ומרגליות כאשר ימצאו מהם, ולפי מה
 ששמעתי מעטים הם האבנים טובות בדמשק, אבל במצרים
 ואליסנדריה³⁰ משם לכסף מוצא ומקום ספיר אבנים.
 בבארטו נתפשרנו עם חמר, יביאנו עד דמשק לכל
 הוצאותיו מקאפארי³¹ ומכל דבר, וזה נעשה ע"י סופר משם,
 ויהי שכרו מאתנו עשרים מאריצילי לכל ראש, ובלייל ד' י"ו
 סטימ' ³¹ רנ"ה יצאנו מחוץ לעיר מרחק כמטחוי קשת, ושם נתנו
 תבן ומספוא לחמוריהם, ואחרו שם עד כדי לעבור על הקאפארי,
 ויהי בחצי הלילה קמנו ועלינו לדרכינו כל הלילה בלי פגע רע
 ת"ל, ³² ועברנו כל שני הקאפארי בלי פרעון, ויהי בבוקר הגענו
 אל הקאפארי השלישית, ולא עשו אתנו רק טוב ומכרו לנו לחם
 ועזבים ואכלנו לשובע, והחמרים פרעו הקאפארי כאשר היה מן
 הראוי, ועברנו בשלום ובמישור, וכן הלכנו כל היום וכל הלילה
 עד בואנו לדמשק, בגלילות האלה לא ימצא בדרכים מחנה³³
 עם חדרים ומטה ושלחן, רק לסוף מהלך יום אם ימצא לפעמים
 בית פרוץ בלתי מכוסה הנקרא אֶלְחָן ושם ימכרו לחם ופירות
 ובצים, אבל אין מקום ללון, רק האנשים יעמדו באמצע החצר
 הם וחמוריהם.

ביום ו' בבקר ערב ר"ה ³⁴ הגענו בדמשק שלמים ושקטים,
 אין עיף ואין כושל בנו ש"ל, ³⁵ ועמדנו בבית הנשיא כמ' משה
 מקראן י"צ אשר הביאנו אל ביתו, ושם ישבנו חמשה ימים,
 ובכל המקומות הנזכרים אין איש יעשה מחנה כאשר בארצינו
 לתת לחם לאוכל, וכי יבא גר או נכרי בדמשק ולא ידע לשונם,
 איש לא יזוז ממקומו להשתדל בעבור החצונים, ³⁷ רק הנכבד

²⁸ האניות הויניציאניות. cordovani (מין אריו). ²⁹ בקהיר
 ובאלכסנדריה שם מצרים. ³⁰ כושיי-נפש בדרכים. ³¹ כפאטבר. ³² תחלה
 לא, ³³ מלון. ³⁴ ראש השנה. ³⁵ שבת לא, ³⁶ ישמרהו צידו. ³⁷ הבאים
 מחוץ לעיר.

כמ' משה מקראן י"צ. והשם ישיב לו כפעלו הטוב.

דמשק היא עיר גדולה לאלקים וחוצותיה רחבות. ויש שמה בתים יפים וחצרות עם מעינות הרבה. ויש שמה שלשה קהלות, כי הארץ גדולה ורחבת ידיהם. הם בין כולם ת"ק ב"ב. קצתם תגרים מבגדים וע"א.³⁸ ויש מהם בעלי מלאכות, גם מהם מלויים על משכנות טובים לחשבון כ"ד למאה אל הויניציאני. ויש מהם ישימו מעות על הקוטימו*³⁹ ולא יחסר להם י"ח למאה. תכלית הדברים: הריות מצוי שם מאוד לפי מה ששמעתי. ואני לא אוכל דבר רק לשמע און, כי ביום ר"ה הוכתי בסגורים ועמדתי כלוי בבית עד יום צאתנו מן המקום. וזה היה לסבה כי אכלנו הקרח בלילה בדרך כאשר אמרתי.

ביום ד' בחמשה ימים לחודש אוטו' רנ"ן³⁹ יצאנו מדמשק עם חמר אשר נתפשרנו עמו בעד עשרה מארצילי לכל ראש להביאנו עד ספיטה⁴⁰ לכל הוצאותיו מקאפארי ומכל לכל דבר. וביום ו' בנקר הגענו לספיטה. ושם לקחנו חדר קטן בבית איש יחודי עני ואביון מאד. ועמדנו בביתו יותר מחודש ימים, ויהי שכרו מאתנו בין שנינו א' כסף ליום, הן בעבור שכירות הבית ובעבור שכר טרחו להכין לנו בר ולחם ומזון.

ספיטה היא בנויה בשפוע ההר, ועיר גדולה היא, והבתים קטנים ובזוים הם, וכאשר ירדו גשמים אי אפשר ללכת בעיר, בעבור הלכלוך, ובהיותה בשפוע, צער ועמל הוא לצאת בשוקים וברחובות אף בעת הקיץ, כי תמיד עולים ויורדים בה, מ"מ הארץ טובה ובריאה, והמים טובים בתכלית. והנה אמה נכון הדבר, כי ראיתי שם זקנים הרבה מאד מששים ושבעים שנה, ובתוכם היה זקן בן מאה ושלושים שנה, ועודנו באבו חזק ובריא אולם. וקהל קדוש הם כמו שלש מאות ב"ב,⁴¹ ורוב היהודים עושים חנויות מבשמים וגבינה ושמן ומיני קטניות ופירות. ושמעתי כי כ"ה דוקאטי יוציא א' בחניות ההם, יתפרנסו בהם חמשה אנשים. והמזונות גם שם הם בזול. והגאון כמה"ר פריץ

³⁸ ועינינו אחרים. * ³⁹ cotlino (קבלנות). ³⁹ אוקטובר 1495.
⁴⁰ נח. ⁴¹ בעלי בתים.

קולומבו יזי"א⁴² הוא ראש וקצין בעיר ההיא, והטה עלינו חסד וספר בשבחינו, ורצה לעשות לנו ההוצאות בביתו, וללמוד אתנו בעד שנים עשר דוקאטי לשנה לכל אחד, אם חפצנו לשבת במקום. והקהל נותנים אליו הספקתו. הסך נעלם ממני, מ"מ גם הוא עושה חנות מן אכילה להרויח מזונותיו.

בסבוב סאפיטה יש מערות רבות, נקברו בהם חסידים גדולים ורובם סמוכים לעיר כמו ששה מלין, וראיתי קצת מהקברות הנ', ועתה אודיעה את רום תפארתכם את אשר שמעתי ואת אשר ראיתי בעיני.

ראשונה בסאפיטה קרוב אל מקום היהודים יש קבורת הושע בן בארי הנביא ז"ל. ואין עליו מצבה וציון, רק אבן גדולה על פי המערה, ותיכף בואי בסאפיטה התפללתי על קברו. רחוק מסאפיטה תחום שבת יש קבורת התנא ר' יהודה ב"ר אילעי, ושם כפר קטן נקרא עין זיתון. ועל הקבר יש ציון יפה, ומדליקין בו נרות, ושם באתי ובשתטותי והדלקתי נרות אליו. וראיתי ודברתי עם הישמעאלית אשר גפלה מאילן שקדים אשר על קבר החסיד הנ"ל. וזאת האשה דברה סרה ממני, ורצתה לעלות על האילן (כאשר באולי שמעה בימים חלפן למו) ואמרה אלי האשה איך ראתה בעיניה נערים אשר דחפוה והשליכוה רחוק ממנו ארבעים אמות ונשברו זרעותיה. ועוד אמרו כי בא אליה החסיד בחזיון לילה, ואז שבה ותורה מרשעה והדליקה נרות על קברו ונתרפא לה. הישמעאלים מכבדים המקום, ורבים זולתם ידליקו שמה נרות.

רחוק מסאפיטה ששה מילין יש כפר אחד ושמו אלמירון, ושם נקברו חסידים גדולים אשר אזכיר את שמם. וטרם בואי אל המקום ראיתי שלשה קברים על אם חדרך, הראשון הוא ר' יהודה הנענש זצ"ל, ואין על קברו רק מעט גל אבנים. מעט רחוק משם יש קבורת ר' סרפון זצ"ל, ועליו ציון יפה, ומשם והלאה עוד מעט יש קבורת ר' יוסף בן קסמא זצ"ל, וגם עליה

⁴² יראה ידע יאריך ימים אמן: קולומברקולו, צרפתי. בנו ר' יוסף קולו, היה מראשי הישיבה בירושלים בשנת דפ"א. (עין להלן באגרת בני הישיבה).

גל אבנים בלי ציון. אח"כ הגענו אל הכפר הנ"ל וראינו מערת הלל ותלמידיו זצ"ל אשר נקברו עמו שם, והם כ"ד תלמידים. סמוך לזה נכנסנו במערה אחת ויש בה כ"ב תלמידי חכמים, ואמרו כי היו תלמידי ר' שמעון בן יוחי זצ"ל בעכו כי קרוב אל המקום ההוא בשפוע החור יש עליו ציון יפה בתכלית ונראים עד ספיטה.⁴³ ואצלם נקברו נשותיהם, ואין על קברם דבר. ואמרו כי הרבה פעמים בגו עליהם ובלילה היו חרב, לא ידעתי אם אמת הדבר. אחרי זאת ראיתי קבורת עמאי ואשתו זצ"ל קבורים תוך אבן אחת גדולה, לא ראיתי כמות, ותחת האבן יש מערת תלמידי שמאי זצ"ל קבורים בה. עוד ראיתי בית הכנסת מר' שמעון ב"ר יוחי זצ"ל, וגם הוא בין מאבנים גדולות, אבל עתה הוא חרב, ולא נשאר ממנו רק כותל אחד, ואומרים אנשי ספיטה כי מקובלים הם, כי כאשר יפול הכותל ההוא אז יבא משיחנו במהרה בימינו, והוגד לי כי בשנת גירוש ספרד נפלה השאיטה⁴⁴ בכותל ההוא והתחיל לנפיל, ואז עשו אנשי ספיטה יום משתה ושמחה.

עוד יש כפר אחד קרוב לספיטה נקרא כפר עכו⁴⁵ ומקום אחר נקרא עלמה ואחרים זולתי, אשר אמרו כי נקברו בהם רוב חכמי ישראל. בעונתי הרבים לא זכיתי לראותם, כי תמיד בספיטה הייתי מושכב על ערש דוי, אבל במקומות שזכרתי בכולם התפללתי כפי קוצר השגתי, וברובם הדלקתי נרות, ואני לא אתבינן להגיד כל מה שנאמר לי בסיפורים האלה, רק אשר חזיתי ספרתי.

טרם צאתנו מספיטה פרענו אחד דוקאט, כל אחד ממנו כותב, הייל"ייה הוא המס קבוע פורע כל ראש בכל שנה, והנשים והנערים בלי חתימת זקן לא יפרעו המס, וכן לא יפרעו הנשים והנערים הדוקאט אשר פורעים בברוטו אל השר. משם והלאה מי שפורע במקום אחד, ואף כי ילך במקום אחר, לא יפרע יותר בשנה ההוא, רק שיהיה כתוב בידו איך פרע, ואם יאבד מידו הכתב יפרע פעם אחרת.

⁴³ פסוק זה נשתבש בהעתקה. ⁴⁴ אינו יודע פירושה של מלה זו.

⁴⁵ גם שם זה נשתבש, וכשה לדעת לאיזה מקום התכוון.

ביום ו' י"ב ימים לחדש מרחשון רנ"ו נסענו מספייטה בחברת אנשים ויצילי"אני.⁴⁶ אשר נתפשרו עם אורחת חמרים יהודים וערלים וישמעאלים, והוצרכו לכל אלה כי היה רכושם רב, ויהי שכרם ק"ב כספים לכל ראש להביאם עד ירושלים ע"ה בלי הוצאות מקאפארי ומכל דבר. וכן נעשה מזה עליהם ראייה ברורה. וביום ו' בערב הכנסת בלה⁴⁷ הגענו לכפר קינה, ושם ישבנו עד יום ג'. והסכמנו בדרך אשר היה לנו לעשות כדי ה' הטובה עלינו. ואתם אלופי ורוחני דעה, כי מכפר קינה עד ירושלים ע"ה הדרך מסוכן מאד, בעבור הלסטים וגם בעבור הקאפארי, כי יקחו הקאפארי את נפשם ואין מוחה, ואף כי יהיה המוקרי דהיינו החמרים, משועבדים הם לפרוע לקפארי מ"מ אם מטה ידם ממה שיעמיקו לשאול או ירצו לשאול מהיהודים ויצטרכו לתת בעל כרחם, וכי יבאו לעיר היהודים ילכו לפני השופט לערער עם המוקרי ויוכיחו עליהם לגמור המלאכה. גם כי ירבו חפלה אין שומע, כי בכל הארצות האלה לית דין ולית דיין, ובפרט ליהודים נגד השמעאלים. גם יודמן לפעמים כי יברחו המוקרי ויניחו היהודים עם כל בהמותם אל הקאפארי, וע"כ הורגלו היהודים ללכת עם חמרים ערלים אשר ידעו לנטות ארחות יושר וילכו בנתיב לא ידעו. ואף כי הערלים האלה היו גם הם עמנו, פחדו פחד ולא רצו לשאת הרכוש, וע"כ הוצרכנו להניח בכפר קינה אחי כמר יקותיאל י"ץ⁴⁸ לשמור החפצים והמטלטלים מהציציליאני, כי כן רצה הראש מהציציליאני שמו מתר"ר רבה י"ץ, גברא רבה הוא, והוצרכתי להסכים בזה, כי כבר יצאנו מספייטה, והוא השכיר המוקרי ראשונה, ולא הייתי יכול לעבור על רצונו.

ביום ג' בו⁴⁹ קמנו ועלינו מן המקום, והלכנו כל הלילה בלי דבור כלל ועברנו על שני קאפארי בלי פרעון. והיינו בדרך דותן, וראיתי חבר אשר השליכו את יוסף הצדיק וצ"ל, וכעלות עמוד השחר נשארנו בהרים עד צאת הכוכבים. בלילה השנית עברנו תוך לשכם, והוא באמצע הר גריזים והר עיבל. והר גריזים הוא מלא כל טוב, והר עיבל כלו מדבר שממה, וכל

⁴⁶ אנשי סיציליה. ⁴⁷ סעדת שבת. ⁴⁸ ישמרהו צורן. ⁴⁹ בשבוע.

הדרך לא הלכנו כי אם בלילה, מפני פחד ומפני יראת הקאפארי, בלילה קמנו לעלות לדרךנו, ה' מצא את עון עבדיך, כי פגענו בדרך משרתי הקאפארי משכם והחזירו אותנו אחור אל מחנה קרוב לשכם מהלך חצי יום, ושם עמדנו כל הלילה באימה וביראה, ויהי בבקר ביום ה' נתפשרו עמם היהודים יחד עם החמרים בעד ארבעה עשר דוק' והגיע לפרוע לחלקי י"ד כספים. בליל ו' נסענו מהמחנה והלכנו כל הלילה בפתח וברעדה, כי פחד פחדנו פן ירדפו אותנו אנשי שכם, כי רובם שופכי דמים, ה' נתנו בדרך האמת, וכמו העשר עליה עומדות היו רגלינו בשערי ירושלים ע"ה ביום הששי בבוקר לי"ח ימים לחודש מרחשון.

כראותי מרחוק העיר השממה וחריבה וה' ציון ששמים איך היה מעון תנים ומרעה לכפירים, שועלים הלכו בו, עלי תשתפך נפשי ולבי דאבה, ועיני ירדה מים, ישבתי גם בכיתי וקרעתי את כתנתי בשני מקומות כאשר מן החיוב, והתפללתי נגד בית מקדשנו, ה' הוא למען חסדו ישיב שבות יעקב במהרה בימינו, ונזכה לראות בנין בית זבול תפארתינו, וכן יהיה רצון אמן, ויהי בבואי לעיר באנו לסמיכות בית האיש נורא תהלות הנשא והנעלה מאור הגולה אביר הרועים מהר"ר עובדיה יצ"ו⁵⁰, אליו הודעתי את לבבי, ואת שפלות מצבי, היותי היום כעיר פרא, וכעגל לא לומד, וכי באתי הארץ לשור ארחות משפט, ולמען דעת את ה' עזבתי משפחתי וארץ מולדתי לחסות חת צל כנפיו, למען יעניק מטובו אל עבר פני, ויפח באפי רוח חיים ללמדני תורה ומצות, ואז נגלה אלי כזקן מלא רחמים, כמנהג דינו הצדק, ויאמר אשימה עיני עליך כבן יקיר, לעשות עמי אות לטובה, ואני אזכיר תהלתו וחסדו אשר גמלני כרוב רחמים, ולשוני תהגה צדקתו בסוד ישרים ועדת.

והאיש גדול מאד, ועל פני ישק כל הארץ, ובלעדיו לא ירים איש את ידו, ומקצוי הארץ אליו גוים ידרשו ואחרי דברו לא ישנו, וגם במצרים ובכל הארצות האלה יגזור אומר ויקם⁵⁰ מורי ורבי הרב רבי עובדיה ישרהון צירי וקונט, היא ה' עובדיה ירא מכרסנירא.

לו. ואפילו הישמעאלים מכבדים אותו ויראים ממנו, ושמעתי כי
 כבר ברוח שפתיו המית רשע, והוא עניו ושפל רוח עד מאד.
 ודבריו ערבים ודעתו נוטה עם הבריות, וכל עמים יאשרוהו,
 ועליו יאמר אין זה ילוד אשה.

בבואי הנה נלאיתי מצוא בית לשבת, כי רבו הבאים לעיר
 ומלאה הארץ מאנשים. ולקחתי חדר בעד חדש ימים עד אמצא
 מנוח לכף רגלי, ובהיות כי המרוםם... אברהם מסינה יז"יא⁵¹
 והאלוף כמר משה מלובורגו יצ"ו. ובחור אחר ספרדי... נחמד
 ונעים וטוב המזג, כולם עומדים בחצר אחד ובתורת השם יהגו
 יומם ולילה, חשקה בפשי לשבת עמהם, וכאשר הורשתי⁵²
 תשוקתי אל הגאון תפארת אנשים... עובדיה יזי"א, השתדל
 השתדלות גמרין בדרוש הזה וכתבונות כפיו מלא חשקי אל
 תכלית המבוקש, אך במשפט, כי בצדק כל אמרי פיו, ובמתק
 שפתיו הוציא מן הבית הזה האשה היושבת פה בראשונה, באמרו
 כי בעבור הלמוד טוב שושב פה אנחנו היום, והוא הבטיחנו כי
 לא יעבר זמן רב יתן לנו מקום כחצר אשר הוא יושב, והיינו
 קרובים אליו, ולילא כי בית קטן יש לו. כבר היה מאסף אותנו
 הביתה, כי חפץ בנו האיש. עוד הפליא חסדו עמי והציל עני
 מחוק ממנו, וזה כי יפרעו בכל שנה חמשים דוק' למען יוכלו
 לעשות יין, כי תועבה היא לישמעאלים. שלשה ערכים לגבות
 המעות הנה, העשירים פורעים עשרים כסף לכל קאנטרו יין,
 והבינונים יפרעו ששה עשר כסף, והעניים שנים עשר כספים,
 ואפילו מקבלי הצדקה, והממונים על זה עתו ערכי עלי ארבעים
 כספים משני קינטרים וחצי יין, ואני נתרעמתי על⁵³ רוממותו,
 כי היה נראה לי שהעמיסו עלי יותר מן הראוי, תיכף בשמעו
 את קולי, פנה מכל עסקיו וקם והתהלך בחוץ, ובעצמו וכבודו
 לקח עשרה כספים מיד הגובה והחזירם לי, ויבער כמעט אפו
 יען לקחו אלו עשרה כספים נגד כל דת ודין, יען היותי גר
 ויחיד וגלמוד, ויאמר אך עמי המה ואחי להם למושיע. וכבר
 נשתוממו על זה כמר אברהם מסינה י"ץ וכמר משה מלובורגו

⁵¹ יראה ורע יאריד ימים אסון. ⁵² נראה שצ"ל: הודעתו. ⁵³ בסני.

למה זה מצאנו חן בעינינו. ואני תפלה לאל חי ישמרהו ויחיהו וימלא בטוב ימיו ושנותיו בנעימים.

ירושלים ע"ה הם כמו מאתים ב"ב,⁵⁴ והם נשמרים מכל חטא ועון ונהירים למצות, וערב ובוקר וצהריים יתקבצו כלם, יחד עשיר ואביון, להתפלל בכוונה, ויש שני חזנים יראי ה', יכוננו בתפלתם אות באות ומלה במלה בכל היוצא מפיהם, ובכל יום פעמים באהבה יעמדו כל הקהל לשמוע דברי תורה בב"ה⁵⁵ מפי איש זקן בן שמונים שנה חכם ונבון, שמו מהר"ר זכריה ספרדי יזי"א, ובכל יום ידרוש לאחר שחרית כמו רביע שעה, ולא יטריח על הצבור, וכן בערב אחר ערבית, וזה חוק ולא יעבור. אבל המאור הגדול כמהר"ר עובדיה יזי"א לא ידרוש כי אם פעמים או שלש בשנה, כמו בחג המצות ובחג השבועות ובחג הסוכות, וגם בימי תשובה, ואף כי זה ימים מועטים השמיע את קולו ערב, ומוצא שפתיו אמרות טהורות מזוקקות, אין בהם נפתל ועקש, כולם דברי אל חי, ומקטן ועד גדול לו שמעו ויחלה, ולא נשמע אפילו קול דממה דקה. ואם אמרתי אספרה להגיד בשבחי, הנה לא יגיע אליו פאר וכבוד, י"ן היותי נתעב ונאלח, בער ולא אדע להבין ולהשכיל אל מעלתו ואת יקר תפארת גדולתו. ע"כ לא אאריך בזה, כי לי דומיה תהלה, ובכל יום אחר התפלה יאחר הדרשה יעמדו אנשים בבה"מ⁵⁶ ללמוד במשנה ובתלמוד כמו שלש שעות, ואח"כ ילכו מחיל אל חיל, לבקר חולים ולתת מתנות לעניים, כל איש אשר ידבנו לבו, ומרבים העם לתת צדקה, אף כי מטה ידם, ויש עניים הרבה בזאת העיר, ורוב הקהל מתפרנסים מן הצדקה. ה' ברחמי ירחם עלינו וישלח ברכה באסמינו ובכל משלח ידינו.

הריוח מצוי פה מעט בירושלים ע"ה מכת הארצות האלה, ומי שידע לעשות מלאכה, כמו צורף או נפח או אורג בגד פשתים או תופר, ירויח מזגותיו, אבל בצמצום. אך בדמשק ובמצרים באלכסנדריא ובחלב, הוא אדם צובא, בכל אלו המקומות ירויחו ככל אנת נפשם, ובפרט מי שידע לשון ערבי ולשונם ישית כעפר

⁵⁴ כעלי בתיב. ⁵⁵ בבית הכנסת. ⁵⁶ בבית המדרש.

בצר, כפי מה ששמעתי. אבל הנה⁵⁷ לא יריחו פרוטה כ"א בדוחק, זולתי מי שהוא צורף. מ"מ המזונות אינם כ"כ יוקר הנה. ובשנה הזאת יש זול מלחם ויין של"י.⁵⁸ ולפי מה שאחשוב יכול אדם להחיות את נפשו עם עשרה דוק' לשנה. והנה אנחנו נתפשרנו עם כ"ר אהרן לועזי, היושב בזה החצר, כי יעשה לנו ההוצאות ויכבס לנו הבגדים ויהיה שכרו ארבעים כסף לכל אחד ממנו לחדש. אמנם לא יתן לא יין ולא שמן להדליק נר, ולא יפרע שכירות הבית ולא יתן לליון. דהיינו מטה וסדינים וכסות, אבל יתחייב לתת לנו בכל ערב בשר או דגים או עיניים ואחרים מגבינה, ובכל בוקר יכין תבשיל ולא יחסר. ונאמר לנו כי הגדיל משכורתו יותר מן הראוי, מ"מ בהרנו לעשות כן למען לא יהיה לנו טורה להכין תבשיל ולא תבטל מן הלימוד, ואנו פורעים בין ענינו שכירות הבית ששה כספים לחדש, ולפי אומד דעתנו אנחנו מוציאים לחשבון ד' דוק' לשנה, זולתי ממסים ועולים, ומה שנוציא לתת לעניים ומה שנצטרך להוציא במטלטלין מדי יום ביום.

בכל זה המלכות יפרעו היהודים א' דוק' והצי לגלגולת בכל שנה, ומן הדין אין לנו לפרוע מס אחר זילתו, והנשים והגזרים בלי חתימת זקן לא יפרעו דבר. אמנם לפעמים יכבידו את עולנו על צוארנו עד לא גובל לשאת, וזה יודמן כאשר יתחלפו הנאיפו על הארץ דהיינו העשרות [1], כגון אם היה השמן בזול או טוקרו⁵⁹ או דבש או בורית וכהנה רבות, אז יחלק הנאיפו מהדברים הנה על אנשי הארץ, ויצטרכו לפרוע בפלים לחושיה ממה ששזה, ויפרעו המעות ביד, ומי ששייב כמתנצל ויחנן קולו כי מטה ידו ואין לו להחיות נפשו זה, יכזהו במקל על רגליו עד שתצא נפשו או יאמר רוצה אני. וזה הוא דבר כללי, משפט אחד יהיה ליהודים ולערלים ולישמעאלים, אבל לא ישנאו ליהודים להרף ולגדף אותנו כמו בארצכם. ויש שער מהעיר שהוא קרוב אל מקום היהודים העניים, ומפתח השער ההוא יחזיקו אותו היהודים. אמת שצריך שיהיה היהודי

⁵⁷ פה. ⁵⁸ שבת לאל יתברך. ⁵⁹ סופר.

כמוֹף וּנְכֹנֶע תַּחַת הַיִּשְׁמַעְאֵלִי, וְצָרִיךְ לַהֲשִׁיפִל עַצְמוֹ וּדְכָה יִשׁוּחַ, וְלֹא יַעֲשֶׂה הוֹרָאוֹת⁶⁰ אִם הוּא עֹשִׂיר, כֵּן יִשְׁכֹּמוּ עָלָיו עֲלִילֹת דְּבָרִים לַקַּחַת אֶת אֲשֶׁר לוֹ.

הַבְּתִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַיִם ע"ה כֹּלֶם כְּאַבְנֵי סַלְעִים, וְאֵין בָּהֶם עֲלִיּוֹת חֲרִיבָה זֶה לַמַּעֲלָה מִזֶּה כְּמוֹ בְּאַרְצֵשָׁם: וְאֵין קִדְוֹת בְּבִתִּים וְלֹא בְנִין עֲצִים, וְהַעֲצִים בְּעִיר הַזֹּאת הֵם יִקְרִים מְאֹד, וּבְחֻזִּיּוֹת זִמְכָּרִים בְּמִשְׁקָל, וְאַתְשׁוֹב כִּי בַעֲבוּר זֶה אֵינֶם עוֹשִׂים עֲלִיּוֹת פֶּה, אֲבָל בַּחֲצֵר אַחַת יִהְיֶה סָבִיב לָהּ חֲמִשָּׁה אִי שֶׁשֶּׁה חֲדָרִים, וְכֹלֶם עֹשִׂיִים מִיִּטּוֹלִיִּיטוֹל⁶¹ גַּם לֹא יִמָּצֵא בְּעִיר הַזֹּאת בְּאֵר מַיִם חַיִּים, רַק בְּכָל חֲצֵר יִהְיֶה בּוֹר אֶחָד וְהוּא מֵלֵא מִימֵי מַטָּר, וְכִי יִכְלֹא הַגֶּשֶׁם מִן הָאָרֶץ, יִכְלֹו הַמַּיִם מִן הַבּוֹרוֹת, וְלִפְעָמִים יִתְקַבְּצוּ הַיִּשְׁמַעְאֵלִים עֲלֵינוּ לִשְׂפּוֹךְ הַיֵּין וּלְשִׁבּוֹר הַכֹּדִים, כִּי יֵאמְרוּ אֲשֶׁר בַּעֲבוּר חֹטֵא הַיְּהוּדִים שְׁעוֹתֵיהֶם יֵין לֹא יִרְדּוּ גִשְׁמִים, וְלִפְעָמִים מִבִּיאִים מַיִם קָרוֹב לַעִיר מִמַּעַן הַיּוֹצֵא מִחֲבֵרוֹן, אֲבָל מַעֲטִים הֵם, וְכַעַת הַקֵּץ יִתְחַלְלוּ מִלְּבֹא, וּבְעִיר הַזֹּאת טוֹתָנִים הַחֲטָה עִם הַבְּתִימוֹת, כִּי אֵין רַחֲיִים כָּלֵל לִשְׁחֵן בַּמַּיִם כֹּאֲשֶׁר בְּאַרְצֵכֶם.

בְּתוֹךְ הָעִיר סָמוּךְ לְבַח"מ יֵשׁ מְקוֹם פְּנֵי וְרִיקָם, יִלְכוּ כָל הַקָּהָל אַחֵר הַחֲפֵלָה לְהַתְּפַלֵּל בְּנוֹכַח בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, כִּי מִשֶּׁם יֵרָאֵה הַמְּקוֹם הַקָּדוֹשׁ וְנוֹרָא, וְסָמוּךְ אֵלָיו יֵשׁ מִדְּרַשׁ שְׁלֵמָה הַמֶּלֶךְ ע"ה וְלֹא יִכְנָסוּ בָּהֶם רַק הַיִּשְׁמַעְאֵלִים לְבָדָם, וּמֵרֶת שְׁטִייל"א⁶² תַּמ"א⁶³ אֵשֶׁת כ"מ מִשֶּׁה מִלּוּבוֹרְגוֹ יצ"ו רֵאֲתָהּ הִיא בַּפְּנִים, בְּאַמְצָעֶיהָ עִירוֹנִית יִשְׁמַעְאֵלִית, אֵשֶׁה חֲשׁוֹבָה הַיּוֹשֶׁבֶת סָמוּךְ לַמִּדְרַשׁ, וְשִׁמְעָתִי מִפִּי מֵרֶת שְׁטִייל"א, כִּי הוּא בְּנִין אֲבִנִים יִפִּים עַד מְאֹד בְּהִירִים כְּעֵצֵם הַשָּׁמַיִם לְטוֹהַר, וְלַמַּעֲלָה צָפוּיוֹ וְהֵב טָהוֹר מַעֲשֵׂה יְדֵי אוֹמֶן, אֲבָל הַבֵּית עֲצֻמָּה לֹא רֵאֲתָהּ בַּפְּנִים, וְשִׁמְעָתִי כִּי הוּא בְּנִין יִפֶּה וְהָדָר בְּתַכְלִית, וְהַמֶּלֶךְ מִמְּצָרִים הוֹצִיא בּוֹ הוֹן רַב עַד אֵין קֶץ, וְהַיִּשְׁמַעְאֵלִים מִתְקַבְּצִים שָׁם בְּכָל יוֹם עֵשִׂי בַּחֲצֵי הַיּוֹם וְאוֹמְרִים הַתְּפִלוֹת שְׁלֵהֶם, וְהַיִּשְׁמַעְאֵלִים אֵינֶם נִשְׁמָרִים מִמִּלְאֲכָה רַק חֲצִי שַׁעֲה שְׁעוֹמְדִים בְּבֵית הַמִּקְדָּשׁ לְהַתְּפַלֵּל.

לְמַטָּה מִבֵּית הַמִּדְרַשׁ יֵשׁ עִמָּךְ יְהוֹשִׁעַט וְגִיא בֶן הַגּוֹב, וּמַעֲבֹר

⁶⁰ לא יראה, יבליט. ⁶¹ פרישת של מלה זו לא נהגדרה. ⁶² Stella. ⁶³ תבורך מנשים אמן.

לעמק יש קבורת זכריה בן יהוידע הכהן זצ"ל, וסמוך אליו יש בנין כמו מגדל, גקרא יד אבשלום. יתציו מכוסה באבנים אשר השליכו שם. יען היה המקום בנין אבשלום ומרד באביו. וסמוך לזה הר הזיתים. וגשם יראים הר הכרמל⁶⁴ וסדום ועמורה וים המלח. ועל הר הזיתים יש מערה גדולה ויפה ונקברו בה חגי זכריה ומלאכי ע"ה. רחוק מירושלים ע"ה. מהלך חצי יום, יש קבורת שמואל הרמתי זצ"ל והוא בראש ההר. ושם בית הכנסת יפה, והקהל שולחים שמה בכל שבת קודש מגורה להעלות נד תמיד. גם קבורת האבות אשר בחברון רחוק מהנה יום, ובדרך ההיא יש קבורת רחל ע"ה. ועדיין לא הייתי שם, כי הדרכים אינם בטוחים בעבור הערבים. וזה ימים מועטים בא יהודי הגה מחברון עם כל בני ביתו, ולקחו ממני כל אשר לו. ושמעתי כי בימי חג המצות באים הנה יהודים ממצרים ומדמשק והולכים לתברון וילכו לבטח, ואז אעלה עמהם גם אני, אם יגזור ה' אותי בחיים. ואני לא ידעתי להגיד ספרים חדשות כי תמול בואי ולא אדע, ע"כ אבהר בקצור בדרוש הזה, ואף כי הרחבתי הסיפור בסיפור אשר אין ראוי לשים לב עליו, גם לא אהשוך פי לדבר אל אצילי בני ישראל ולהודיע כפי שכלי המנהג אשר ראוי להתנהג בדוגיאיות.⁶⁵ והדברים הצדיקים לכל מי שיבא הנה כפי מה שהשגתי מביאתי פה.

כה

אגרת בני הישיבה שבירושלים

רע"א (1521)

אגרת זו שנכתבה בשנת רע"א (1521) וכו שתי האגרות של ר' ישראל מפירושא שנכתבו מירושלים סמוך לאותו זמן (עיין בשתי האגרות הבאות). הן האגרות הראשונות מא"י במאה השש-עשרה, והתעוררות הראשונות על הישוב בארץ לאחר כיבושה בידי התורכים בשנות רע"ו–רע"ז (1516). העובדות המכריעות בזמן כתיבת האגרות

⁶⁴ צ"ע: העברים. ⁶⁵ כאמור.

האלו הן: השלטון התורכי במקום השלטון הממלוכי-מצרי והתגברות היסוד הספרדי ביישוב עם עליית מגורשי ספרד ופורטוגל.

מנהיג היישוב הוא ר' יצחק הכהן שולאל, הנגיד האחרון במצרים, שעלה לא"י לאחר הכיבוש התורכי. עוד בהיותו במצרים היתה רבה השפעתו בא"י, לא רק בכוח אישיותו ותקיפות משרתו, אלא גם כנדיב שתמך ביד נדיבה ביישובות ירושלים וצפת וחכמיהן. עם ביטול נגידותו במצרים פחתה כנראה, יכלתו הכספית אבל השפעתו גדלה ע"י התיישבותו בארץ. הוא תיקן בה תקנות-ציבור חשובות, תמך ביישובות ובחכמים ועירר אחרים לתמוך בהן. אסף ספרים וכתבי-יד, ירמו מסביבו בירושלים חוג של חכמים חשובים מבין יושבי הארץ מלפנים וגם מבין העולים הספרדים.¹

אישיות בולטת בחוגו של הנגיד היה המקובל ר' אברהם ב"ר אלעזר הלוי ממגורשי ספרד, שעלה לא"י דרך תורכיה ומצרים. חווה חזיונות ומחשב קיצין, שהיה מבשר את הקץ לשנים ההן. באגרות רבות שכתב מארץ-ישראל לארצות הגולה הוא תלה תקוות-גאולה גדולות בנצחונותיהם של התורכים, בתנועת הרפורמציה באירופה ובמלחמות הפלשים בחבש, ובאגרותיו היה זהיר ומודיע על סימני גאולה.

האגרת שלפנינו היא מעין סיכום מצבו של היישוב בירושלים בימי הנגיד ר' יצחק הכהן שולאל. היא נכתבה לנדיב באיטליה. הכותבים זותחים בדברי ברכה ותודה על התשורה, ועוברים להשיב על שאלות „קהלות איטאליא ובפרט מעיר רומא, רבתי“ ששאלו „מענין הארץ, מנהגיה ואורחותיה... ואם יש בינינו מרכיצי תורה, וכמה חכם היושב בה, ואם יש ישיבות ולומדים, ואם נתחדש שום אות אצלנו מענין גאולתנו“. על שאלות אלו כבר השיבו באגרת אחרת לרומי, וכאן הם חוזרים על עיקרי הדברים: תהלה בשבח הנגיד ובשבח עזרתו ליישובות ולחכמים בירושלים, בצפת ובמצרים. בירושלים בלבד הוא מוציא בכל שנה לצורך לומדי התורה קרוב לאלף פלורינוים. אח"כ

¹ הנגיד ר' יצחק הכהן שולאל היה בן אחיו של הנגיד הקודם ר' נתן הכהן שולאל (ענין עליו באגרות ר' עובדיה מברטנורא). הוא נפטר בשנת רפ"ה (1525). תולדותיו בשריטרוט ענין בספר „תולדות חכמי ירושלים“ לפרומקין, ריבלין, חלק א' עמ' 26—28.

מתארים הכותבים בפרוטרוט את סדר-לימודם בשיבה, ולבסוף הם מספרים שבזמן האחרון נתעוררו גם יהודי תורכיה לסייע לשיבות ירושלים, ושהנגיד רוצה שיתן הוא ושיתנו גם אחרים, ולפיכך מבקשים את הנדיב „לזרז ולהזהיר לקהלות הקדושות“ שיבואו גם הם לעזרת חכמי ירושלים.

בחלקה השני של האגרת מדובר על השתדלותו של הנגיד והחכמים בני-חוגו להחיש את הגאולה ע"י סידור משמרות של תפלות ותעניות ועל אותות הגאולה שגראו בירושלים, „ולכך חזקו ידיכם רפות“, על החתום ראשי הישיבות ואחריהם חכמי הישיבות ובראשם ר' אברהם הלוי, משערים שהוא כתב את האגרת.

שתי האגרות הבאות של ר' ישראל מפירושא, משלימות במדה רבה את האגרת שלפנינו.

אשרי האיש, אשרי המאושר, ואושר ישלם, ומשולם ישולם, שם ושלום, יבושר שלום מאדון השלום, השר והטפסר העומד לנס עמים, ותהי המשרה על שכמו, וה' אלקיו עמו, ויראהו בנועמו, בשוב ה' שבות עמו, ישמרהו אל ויחייהו, ומכל צר וגזק יצילהו, לרשת ארץ ירוממה, יחלצהו וכבדהו, אורך ימים ישביעהו ובשועתו יראהו אכיר.¹

הנה מאז שבתנו בעיר אשר בחר ה' אוה למושב לו, לשמע אוזן שמענו, כי אתה עומד בפרץ רודף צדק, מחזיק חבדק ומחזיק ידי לומדי התורה, ובכל יום הוספתה על השמועה קול רגה וישועה. והיום הזה יום בשורה, כי נתמלא הבית כולו אורה שבחיך ותהלותיך בכתביך ואגרותיך, המעידות על ישרותך ושלומך ועל מעלת מדותיך, אשריך ואשרי בניך אחריך, כי זרח בחשך אורך, תאכל פירות בעולם הזה, אתה עתה ברוך, וכשלחנו של אברהם יהיה ערוך, וקרנך תרום בכבוד לעולם שפלו טוב לעולם שפלו ארוך, נתקבלה תשורתך באהבה רבה, לרצון לך לפני אלקיך, נתחלקה לעניי עמנו ככל אשר גזרת, וכרצונך

¹ אמו כן יהי רצון.

חבה בבית תפלתנו, והתפללנו עליך לפני בית קדשנו ותפארתנו. והנה אנחנו מודיעים להדרת גדולתיך, כי הגיענו כתב מגילות קהלות איטאליא, ובפרט מעיר רומא רבתא, שאלו שלום ירושלים, שלום עמה וחכמיה, מענין הארץ, מנהגיה ואורחיה חוקיה ומשפטיה, ואם יש בינינו מרביצי תורה, וכמה העם היושב בה, ואם יש ישיבות ולומדים, ואם נתחדש שום אות אצלנו מענין גאולתנו, כי שמענו שם יצא קול הברה מבית המקדש, מה היה המעשה? והנה השבנו להם על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון, כאשר יוכל האדון לראות בגליון ספר שמוליך הסופר הרומי ומ"מ² נאמין כי קרובה ישועתינו לבוא.

הנה הגבר הוקם על מופת הדור נגיד ומציה לאום, הנה אדונינו עטרת ראשינו וצניף מלכות רבינו שרינו ער קדש צבא ה' הנשא והנעלה לשם ולתהלה כמהר"ר יצחק הכהן שמו, ירום הודו ויגדל כבודו וירב תפארתו ותנשא מלכותו, כאשר ישב על כסא נגידותו ועם המלך במלכותו, דרש על לומדי התורה ועל החכמים אשר בזאת המלכות, והנה אזלת יד כל לומדי תורה, כי אין מסייע להם משום מקום, כבדה העבודה על העם הזה, אור כגבר חלציו לתת מנת הרבנים והלומדים למען יחזקו בתורת ה' ותקן ישיבות בירושלים, ובגליל העליון ובמצרים, כל דכפין ללחמה של תורה יבא ויאכל, טבת טבהם, מסך יינם, אף ערך שלהנם ומנה אותנו בין הבאים בהיקם ללמוד בשתי ישיבות בירושלים תוב"ב, והנה ת"ל ית'³ תורה חוזרת ללומדיה, אנחנו לומדים כלא תלמודא על הסדר וברש"י ז"ל ותוספות רבותינו הצרפתים, והנה אנו שונים הלכות בכל יום בתלמוד הארוך ב' עלין או עלה וחצי בכל יום כמו שיזדמן בבקר בבקר, ולעת ערב פ"א⁴ מהמשנה ופ"א הרמב"ם ז"ל וזה שבתנו בבית מעט כי אם באהלה של תורה, והנה בחזקת היר מסייע אותנו ולתלמידים לומדיה מהנו, ומה שהוציא מכיסו בכל שנה לצורך לומדי התורה שבירושלים מכיסו לבד, כי אין סיוע ממקום אחר, עד עתה הוא קרוב לאלף פרחים⁵ בכל שנה, ומ"מ מרחיבים הלומדים כי ה'

² יוסף מקום. ³ תהלה לאל יתברך. ⁴ פרק אהר. ⁵ fiorini.

הרדיב גבולם בתלמידים, וגם הוא הורו טוב עין רוצה שיתן ויתנו אחרים. והנה כשמע לעדתנו במלכות תוגרמה, התחילו בשנה הזאת לשלוח גם הם סיוע, כי אמרו גם לנו חלק ונחלה בירושלים. גם אתם אחינו אנשי גאולתנו תהיה ימינכם פשוטה לעזרת ה' בגבורים וכל מי שידבנו לבו בגלילותיכם, ישלח תשורתו ליד כבוד שלימהך, ועל יד האדון יגיע לנו. כי בכל יום מקרבים הלומדים ככל אשר אמרנו, וברבות התורה רבו אוכליה, וההצלחה מרובה וחפץ ה' בידם יצלה, וסבי יהודאי בניין ומצליחין.⁶ אין אנחנו אומרים זה לפי עיש קפיצת יד באדוננו הנגיד יר"ה,⁷ כי ידו פשוטה לתת לכל לומד די מחסורה, אבל כאשר אמרנו, הוא רוצה שיוכו הכל בחלקה של תורה, ומי יתן כל עם ה' זכר.⁸ ושכר המהנה ח"ת.⁹ מנכסיה, והמחזיק ידי לומדי תורה גדל עד למעלה, כי עץ חיים היא למחזיקים בה, ובצל החכמה בצל הכסף, לכן לא ימנע האדון מלכתוב ולזרו ולהזהיר לקהלות קדושות, ובה תוכלו להתקיים עד יבא ויגאלנו מקרוב, ולכן יחכה ה' לחננכם וע"כ ירם לרחמכם כי אלקי משפט ה' אשרי כל חוכי לו.

עוד נגיד לאדון מענין האות שהראנו ה' והוא סימן טוב לנו ולכל ישראל. הנה אדונינו הנגיד יר"ה גבה בדרכי ה' עד למעלה וכל מעייניו וחשבוניו לעשות הטוב והישר בעיני ה', ויאמר אל עמי ואל חכמיו ובית דינו הצדק, עד כתי' בתעצל לשוב אל אלקינו ועד מתי [לא] נקיץ מתרדמתינו לקרוא אליו בכל לבנו, להשיב שבנותינו ולמהר גאולתינו, וימהר יחישו יבצע את כל מעשהו בחר ציון וירושלים, לתקן עולם במלכותו, והאילים כליל יחלוף, והלא ארז¹⁰ כי בג' דברים מאסו ישראל כימי רהבעם במלכות שמים ובמלכות דוד ובב"ה,¹¹ ושאינ מראין סימן גאולה לישראל עד שיבקשו שלשתם, ואז צוה לתקן ולסדר משמרות להחפץ ולהתענות על כל אחינו שבגולה יצל יגן עליהם ויפנה אליהם. בעין החמלה והחנינה ויתן איתם לרחמים

⁶ וקני היהודים בונים ומעליהם. ⁷ ירום הגדו. ⁸ עיין במדבר י"א ב"ט. ⁹ תלמידי המוס. ¹⁰ אשרו הסותינו יבואם לברכה. ¹¹ ובבית המקדש.

לפני כל שוביהם וישיב בנים לגבולם ורחמים למבעי מן קדם אלקא שמיא¹² על הג' דברים הנזכרים ולהתפלל ולהתודות עליהם. והנה נתקבצנו אנחנו בירושלים וסדרנו ב' משמרות להתענות בכל שבוע יום אחד, והן חוזרות הלילה להתפלל על כל הכל, והיום אשר סדרנו המשמרת בלילה תהא נדרה שנת מלכו של עולם והראה לנו סימן גאולה וירעם בשמים ה' ועליון יתן קולו ויהי גשם שוטף ורוח גדולה מפרק הרים ומשבר סלעים וזה היה ביום י"א לעומר, אשר באותו הזמן הוא פלא להמטיר בירושלים, כי אין המים יורדים בימות הקיץ, רק בימי הגשמים מסוכות עד פסח. והבקר בהיותנו בבח"ב¹³ באומרנו "ובא לציין גואל", באותה הנקודה עצמה, היה רעש גדול אשר כל יושבי הארץ נחרדו גבולו נחפזו כי לא נשמע כזהו מימנו, ובשעת הרעם נפלה אש מן השמים על הארמון של הגוים, על המרכז עצמו, ואבד ושבר גדע לארץ ה' מפסילתם אשר היו בצמרת הארמון ונעשה בו חרבן גדול ויהי לנס. ואין זה אלא סימן גאולה, וקבלה ביד אנשי הארץ שמעולם לא נפלה אש בירושלם בשום זמן מהזמנים, ולכך חזקו ידיכם רפית.

ומה נאריך עוד, כי אם בשלום האדון שיפרה וישגה ויגדל מעלה מעלה כנפשו הרמה והנשאה ונפש אחיד דירשי שלומך החותמים בפרשת ושבט עד ה' וכי' ושב ה' אליהך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וכי' שנת ורע"ה¹⁴ אמונה.

ש מ ו א ל מ ס ע ו ד י ע ק ב ב נ מ נ י

שירגא בטיהרא מאי מחניא¹⁵ מ"מ באנו להשתטה תחת רגל אבותינו ראשי ישיבותינו אנחנו הצעירים מקטני תלמידיהם הלומדים לפניהם ויוצקים מים על ידיהם החותמים בשם כל מתיבתא.

אברהם הלוי ב"ר¹⁶ החכם השלם הרב ר' אליעזר זלה"ה.¹⁷

¹² בבבלי טהפני אפחים שבשמים. ¹³ בבית המדרש. ¹⁴ דברים י' כ"ג, והאמרת נכתבה אפי' בשבוע שקוראים בו פרשת נעבים, שבה נשאל פסוק זה (היינו בשנה אלוהי). ¹⁵ בנחמיהא דפ"א (נחמיה) לספירת ה'תשנ"ח. ¹⁶ מה מועיל דגר ביום, היינו מה נזכר עור החושים על דברו ונותנו ראשי הישיבה ההתוסים לעי'. ¹⁷ בן רבי, זכרוננו לראי העולם הבא.

יוסף קולון בן כהר¹⁸ פרץ בן לגאון יוסף קולון זצ"ל צרפתי¹⁹
 עזרה כהן שבי. דוד המנוח (ז) ב"ר ישועה נ"ע.²⁰
 שמואל המכיר. שלמה בן מהר"ר חלפתא נ"ע.
 שמואל ב"ר הלל יצ"נ.²¹ יוסף בכ"ר מר ז"ל אחד.
 שמואל בכ"ר סניריאה הלוי. משה בכ"ר צדיק די קשטרו.
 אברהם בן ישועה ז"ל. הצעיר משה תדר.
 יוסף בכ"ר יצחק דינדי ס"ט.²²

כריז

שתי אגרות של ר' ישראל מפירושא מירושלים

בין רע"ז – רע"א (1517–1523)

כותב האגרה הזאת היה יהודי אשכנזי שישב שנים רבות באר
 טליה בעיר פירושא (Perugia) אשר בגליל אימבריה, ועלה לא"י עם
 שלשת בניו, ובירושלים נתמנה למלמד ולדרשן. האגרות נכתבו לא
 לפני שנת רע"א, כי בהן נזכר הפירוש על "נבואת הילד" שנשלם
 בשנה ההיא, ולא אחרי שנת רע"ג, כי בשנה ההיא כבר העתיקו אותן
 בעיר קאשטיללי באיטליה, ביחד עם אגרות אחרות מא"י. היא כתובה,
 לפי הכתובת שבראשה, לר' אברהם מפירושא, גביר שתמך בידי הכותב
 בתרומתו.

בראש האגרת מודה הכותב לנדיב על תרומתו ותרומות בניו
 משפחתו. אח"כ הוא עובר ומתאר, על פי בקשת הנדיב, בדרך שיטתית,
 את "מנהגי יושבי הארץ". החלה הוא מתאר את מנהגי התפלה,
 ובשמייענו דבר מענין, שבזמנו של ר' עובדיה מברטנורא (שעלה לא"י
 בשנת רמ"ח) עוד היו מנהגים כמנהג המסתערים (היהודים יושבי
 הארץ, מימי קדם), אבל עתה כשנתוספו הספרדים... מבטלין כל
 הלשונות ועושים כרצונם. אח"כ הוא מתאר את המלאכות המצויות

¹⁸ כבוד סורנו הרב רבי. ¹⁹ משה אני שהוא בנו של ר' פרץ קולון
 (קולומבו), שהיה בשנת רמ"ח. ראש וקצין בצפת. (עיון לעיל באגרת
 תפ"ד ר' עובדיה מברטנורא). ²⁰ נשמתו עדו. ²¹ ישמחו צורו וקונו.
²² כיפו טוב.

בארץ ואת אפשרויות המסחר. - הכותב עובר ומתאר את הישיבות שבירושלים יאת החכמים העומדים בראשן, ולבאגרת בני הישיבה (עיין באגרת הקוראת) מספר גם הוא בשבתו של הנגיד ר' יצחק הכהן שולאל.

לאחר כיבוש הארץ בידי התירכים נתפשטו באיטליה שמועית עונות בדבר סימניגאילה שגראו בירושלים, ואחד מהם שהירח שבראש מסגד-עומר נתהפך לצד אחר, והכותב מודיע פרטים בענין זה, וכאן ראוי לציין שבימים ההם נתרבו בירושלים חזני חזון הגאולה, והם נהרכזו מסביב לנגיד ר' יצחק הכהן שולאל, ובראשם עמד ר' אברהם ב"ר אלעזר הלוי הספרדי, שאף הכותב היה שייך לבני-חוגו. אח"כ מתאר הכותב בפרוטרוט את המזונות המצויים בארץ את המלוושים הנחגים בה, את מנהגי איכור והיתר, את יחסי הערבים ליהודים, את תנאי הדירות בירושלים, ולבסוף — ככל כותביהאגרות מא"י בדור החזא — הוא מספר על מלחמות הפלשים, שהיו בעיניהם בני עשרת השבטים.

האגרת השנייה כאן היא קטע מתוך אגרת מפורטת יותר, ריבה בעניני סימניגאילה. כמוכח מתכנה נכתבה זמן קצר לאחר הכיבוש התורכי. בקטע זה מסופר על יוקר השערים ועל המס הגדול שהוטל על הישוב בירושלים. אבל הכותב מעיר: "ואמנם הארץ עתה עש כל חרבנה ושומכותה היא צהלה ושמחה". — בסוף מספר הכותב על חכמי הישיבה ועל הנגיד ר' יצחק הכהן שולאל שבהיותו במצרים, "היה מפרנס לומר תורה שבכל ארץ הצבי" ועתה ידד מגדולתו, ואין בידו לעזיר באותה מדה. ודבר זה השפיע על מצב החכמים בירושלים.

כו

טופס הכתב אשר שלח במהר"ר ר' ישראל מירושלים לבמהר"ר אברהם מסירוסא.

יורה דעת יבין שמועה ראש הגבורים אשר מעולם אנשי [השם] המה הלוא הוא אכיר גביר המשביר בר אוריין ודחיל חטאין¹ אדון אשר בו אתפאר יתנך ה' למעלה לשם ולתפארת

¹ בו תורה וירא חטא.

בזמן כמהר"ר עבדיה ז"ל היו מוציאים א' אפילו לא קראו בו כי אם ששה כמו בר"ח טבת או ר"ח אדר בשבת היו מחזירין הס"ת למקומה והיו אומרים קדיש וכן על השנית וכן על הג'. אבל עתה מוציאים כלם ביהד וששהם ישיבים כגון י"ט¹⁶ קוראין ה' ואומרים קדיש ואח"כ קורא למפטיר. ואם מוציאים ג' ס"ת קוראין ו', בראשונה פרשת החדש ואומרים קדיש ובשלישית קורא המפטיר.

בכאן נזהרין מיין נסך ומגבינה של גוים ומשעטנו ואין דגין בערכאות כלל אלא מושיבין הדיין ודן להן ע"פ דברי הרמב"ם אם הוא חכם. אבל על הרוב אינו פותח ספר ודן ע"פ הסברא או עושה פשרה ואין מהרהרין אחריו לימר מאי זה טפס דנתוני.¹⁷ ואחר דבריו לא ישגו ואם יש לעתים רחוקים פורה ראש ולענה המגיס ללכת בערכאות. מיד כל ישראל כאחד חברים כנגד המשהית וגוחגים שוחד למושל הארץ להכות מכות מרדות במקלות כמנהג הארץ ואח"כ מתרימין אותו עד שיתחרט ויפייס הקהל במטון.

באלו הארצות אינן מזכירין ה' כלל כי אם לצורך גדול. ואפילו יושבי הקרנות נזהרין מזה. ואין באלו הארצות לא שהוק ולא קלות ראש אלא כלם טהורים בעסקיהם. אלו בסחורה ואלו במלאכתם. באלו הארצות כל המלאכות לא יצליחו כי אם הצורך בכסף ובזהב והאורג והרצען והמתקן מנעלים רואה סימן ברכה כי הם מחזירין בכפרים ובעיירות. וישמצאליים גימלי חסדיהם. ניתנים להם לחם ודבש ופירות בהינם כל צרכם ואינן מקפחין בשכרן. והרבה מירושלם שיוצאין לכפרים ואינן חוזרין לבתיהן כי אם לרגלים ובחנוכה יפורים. וגם יש בכאן חרבה חנויות מוכרין שמן ובורית ומיני מאכל אבל אחד מאלף לא יצליח.

גם בני ברוך יצ"י הוא בקי בטיב משא ומתן יודע הלשון ונשתתף ע"כ¹⁸ מיכאל יצ"י וכמו מיכאל הרציא כמו יצ"י דוקאטי ויניציאני בחנות למהצית השכר ובני היה מתעסק בו. ובאותו הזמן התחיל מושל הארץ לפרוד בתוגר יר"ה¹⁹ וקבץ חיילות.

¹⁶ יום טוב. ¹⁷ לפי איזה חוק דתם אותו. ¹⁸ עם כבוד. ¹⁹ ירום

הודו.

באופן כי כל המדינה הייתה בבלבול והוצרכו לעשות הוצאות גדולות לשומרי העיר, ורוב ההוצאות משליכין על החנות, ועל הרוב היו החנויות סגורות באופן כי הפסידו ב' פרהים²⁰ ויגיר ציאני מן הקרן, וזה מיכאל הנזכר הרחיב פיו לבלי חוק באופן שנתפרדה החבילה, ואני שלחתי בני למצרים למעט עלי ההוצאה, לשם ימצא הרבה אנשים שקוצצין עליו להעמידו בחנותם, וידוע לכם כי מיום שבא לכאן.....²¹

בענייני הישיבה והלימוד: דע שיש כאן ב' ישיבות, האחת היא של כמהר"ר דוד עישן יצ"ל, מתקבצין אליו ה' או ו' ולומדין עמו,²² וגם אליו מתקבצין כמו עשרה ב"א,²³ ובא אלינו חכם אחד ושמו מהר"ר פרץ יצ"ל, אדם גדול בקי בתורה, חבל דאבדין ולא משתכחין, כי הלימוד שלמדנו בפירושא היתה יותר א' ביום ממה שלומדין כאן חדש, כי אין כאן תלמיד דגחית לעומקא דשמעתתא²⁴ ובפרט התוספות. כי היה בכאן חכם גדול עוקר הרים ושמו כמהר"ר יעקב בירב יצ"ל והלך למצרים, וכל התלמידים החשובים יצאו מכאן להציל בפשם מרעב, כי בירושלם אין אדם מרויח פרוטה, וכמה פעמים אמר אלי ללכת לישיבתו למצרים והבטיחני גדולות ולא אבייתי לצאת מירושלם.

ומאשר כתבת אלי אם אמצא פה אנשי חסידים ובעלי מעשה, דע כי היותר שלם בכל מעלה ומדה טובה הוא אדונינו הנגיד הוא חכם גדול וענו ועשיר ותורתו אומנותו יומם ולילה לא ימוש מתוך האהל ושמו כמהר"ר יצחק יצ"ל כהן צדק שפל ברך, ובהיותו במצרים חלק לחכמי א"י למאות ולאלפים, ואחריו חכם אחר והוא סגי נהור עוסק בתורה יומם ולילה והוא עני ויש לו תלמידים הרבה וכל אחד ואחד נותן לו ג' מרקטי²⁴ לשבוע, ושמו משה סגי נהור ספרדי יצ"ל, ועוד יש בכאן יהודי כשר ושמו הולך בכל המדינות והוא משביע לכל נערים קטנים מירושלם פסוק ופוסקים ושמו ר' יוסף מדרש יצ"ל, ומי שאין בידו לשלם לומד בחינם, והיא גאמן שאין כמיהה כל המעות

²⁰ fiorini. ²¹ כאן מילים אחרות מטוטטיות בכתב יד. ²² כאן נשמט כנראה שמו של חכם יטני. ²³ בני אדם. ²⁴ היורד לעומק החלבה. * marebetti (שם מטבע איטלקית).

ששולחים לכאן לעניים, הכל בא לידו והוא מחלק כרצונו, כי אדם כשר הוא, וכדאי לסמוך עליו אפילו שלא בשעת הדחק. ועוד יש חכם אחר בקרא כמוהר"ר אהרן יצ"ל, והוא כגי נהור, והלך עתה למצרים להחיות בני ביתו.

מעניין הירח: ²⁵ דע כי אמת הדבר, קרנותיה היו נוטות לדרום, כנגד מקום שהם משהחזין שהוא בצד דרום, ונתהפכה לצד אחר והיטב חרה להם ואמרו שהוא סימן רע להם.

מעניין ביהמ"ק החרב: הוא כמו הצר גדול, כמו כפר קטן, ויש בו כמה בתים חרבות, ואילנות הרבה נמצאו בה, ודאי חדשים לבקרים באו, אשר לא שערום אבותינו, ויש בו י"ב שערים, בכל שער מדליקין נרות, ובשער אחד עזרת נשים י"ב מעלות גבוה מהר הכית, ועזרת ישראל היתה גבוה מעזרת נשים ט"ו מעלות, ובכחל מזרח יש שער אחר שקיראין שער רחמים, ואומרים שהישמעאלים הרבה פעמים בקשו לפותחו ולא עלה לידם, ובקשו לסותמו באבנים מכל וכל ולא עלתה לידם. ועשו למטה בארץ בניין כדי לסתמו ולא בגו כי אם עד הציה, והוא סגור בשער של ברזל, הינו דלתות, ואין שום אדם נכנס מצד האסור, ובלאי הכי הישמעאלים אינן מניחין להתקרב, ואומרים בזמן שהיה המלך החוגר בכאן היו יהודים עמו ונכנסו בהוכה וכולם מהו. וה' יאריך ימיך אמן. ונח אודיעך שיש אהבה גדולה בין הכל, הן הספרדים הן המסתערבין, אין צוחה ברחובותינו.

מעניין המאכל: כל אדם הוא בצער, כי בירושלים לא נמצא בשר בכל יום כמו בארצנו, ולא דגים ולא פירות כי אם תאנים וענבים, ושאר הפירות, תפוחים ואגסים, מביאין מדמשק, והם בתכלית היוקר.

מעניין המלבושים: הם כמו המלבושים שהיו לובשים התוגרמים שהיו בפירושא אצל יואן פאולו, ²⁶ מלבוש אנשים ונשים כמעט שווה, והנשים הולכות בצניעות גדולה כל המלבושים

²⁵ בנשים הרם פשטה שפועה שד"ח אשר בדאש מכנר עומר נהפך לצד אחר, יראו בזה סימן נאצל. ²⁶ Gian Paolo Baglioni שרש"חמה איטלקי מפורסם בטיפי ההם שישב בפירוג'יה.

עד צוארם ואינן מגלין אפילו אצבע מבשר, ולשיוצאות לחוץ
הן מעוטפות פלן בסדין לבן ובגד שחור על פניה והוא דק של
משי ורואה ואינו נראה, ואפילו חביל אינו מכיר באשתו,
ומכסות כל גופן, אפילו אם היתה נראה אצבע קטנה היה גנאי
גדול להן. ומלעיגים על מלבושי הנשים שלנו, והדין עמהם,
ומיר כשבאתי הנה, כל מלבושי בתי הגדולה תקנתי כמנהג
המדינה ומכל מלבוש עשהה שתיים. ועדין בנותי הן אחי, ואל
תאמן לקול הברה שמוציאין שנתתי איתן לאנשים, כי מה
שכתבתי ששמו כסאי אצל הדיין אמת, היה לשם מקום הכם
מופלג והיה שמו כמהר"ר יהודה אלאטינו זל"ה והושיבו אותי
במקומו תחלה למלך הברבור. הרבה כבוד עשו לי, הן בלימודי,
כי קריתי להם הרמב"ם בבה"כ²⁶ חדש שלי, כי כל אחד קורא
חודש אחת וחוזר חלילה, הן בדרשות הרבה פעמים דרשתי הן
בבה"כ הן בבית הקברות, כי מנהג שלהם בפטירת הכם לדרוש
בשעת קבורה וביום ז' וביום ל' ובכלות השנה, ובארכם ראיתי
אור בעבור שהייתי בין הלועזים בחדר הורתכם תאודנה עיני
הן בדבור הן בכתיבה עד שרבים אימרים לגפשי כי אני מבני
איטאליאה היקרים ואינני אשכנזי.

בבריאות כלנו תהא מבושר. בני ברוך יצ"ו הוא במצרים,
בני שלמה יצ"ו מתחיל לעיין הלכה ולומד בישיבה, בני יצחק
יצ"ו, אשר שמך נקרא עליו, הוא רואה סימן ברכה בלימוד,
והוא יודע לתרגם כל פסוק על פה אפילו בפרשת ויחי יעקב.
ומיד אחר הפסח אני רוצה לחנכו בלמוד הגמרה כי יש לו שכל
ישר, וכלם כורעים ומשתחוים למכ"ת²⁷ ולכל בני ביתך ובפרט
לאמך היקרה המעטירה ולזוגתך הטהורה.

בבדיקות ובכל איסור והיתר נוהגים כדברי הרמב"ם,
בעניין שבת הן גזירות הרבה, אין עושין אש בשבת בכלל,
אפילו להחליץ שיש בהם סכנה וזהו המרא של שטות. בעניין
הטילטול בשבת יפה כח איטאליאני היקרים מכל הלשונות
שאין מטלטלין אפילו ע"י עירוב.

²⁶ בבית הכנסת, ²⁷ לשמירת כבוד חירותו.

מה ששאל כ"ת ע"ה²⁸ אם הוא צודק, תחת ישמעאל ולא תחת גוי". באלו הארצות אומרים שהוא בהפך, ויש צדדין לכאן ולכאן. מי שקבל עליו עול הגלות והכנעה, שלא ירים ידו ורגלו כנגד הישמעאלים אפילו אם בא עליך בעקפין ולא ידבר גבוה כלל אפילו לקטני קטנים ויהיה כתרש לא ישמע וכלם לא יפתח פיו כי אם דברי פייוסין ולשחדו בקצת, אז טוב לו, כי כאשר רואה הישמעאל ההכנעה וההשפלה הוא מתפייס, ואפילו הוא מבקש ממון, מתפייס בדבר מועט, וזה ג"כ דבר שאיגו מצוי, ואל יחשוב כ"ת שזהו דבר שנחחדש עתה, כי ראיתי כתבים ששלח הרמב"ם לספרד וכתב, שאין אומה בעולם המבקשים להכניע ולהשפיל אומה ישראלית כמו הישמעאלים, וכשאדם מכניע עצמו, אז יוכל ללכת בכל המקומות לסחורה ולעשות חנות בשוק כמו ישמעאל ואין פרצה פה ומצפצף יהולך עם המצנפת הירוקה בכל מקום שהוא רוצה, אפילו בדרכים אב ירצה, והוא מכובד בעיני כל, רק שהוא פורע מכס גדול, כי מכאן לדמשק יש מכס ליהודים יותר מדוקטו ויניציאנו, וכן מכאן למצרים, והנוצרים אשר אינם מתושבי הארץ פורעים כפלי כפלים.

מעניין דירתו: היא דירת עראי, ויש לי בית מושכר ב' שנים בין חצר אישכנזי, ויש כמה בתים בתוכה והוא של הקדש מזמן קדמון ומשכירים הבתים והשכר להקדש, והבתים בתוכה כמון בקיאי סלעים כיפת כל כיפת הוא בית, בפירוש לא היה רפת בקר, אמנם נמצאו בתים נאים בירושלם בזול, מי שהוציא ה' דוקאטי לשנה ימצא בית נאה וחדרים הרבה וחצר, ר' יואב אבי של שלמה יצ"ו הלך לעולמו בגליל העליון ונקבר בין גדולי הארץ והניח חיים לך ולכל ישראל, ובנו כ' ר' שלמה יצ"ו הוא בטריפולי, תאמין, אם לא בדמשק לא ירויח באלו הארצות דמי המים בקשירת²⁹ הספרים, החכם כמה"ר רפאל יצ"ו הוא נשאר בגליל העליון עם אשתו, ושינה שמו ושמה בס"ת³⁰ בקהל ושמו אברהם, ישם אשתו שרה, וכתב אלי כי רצונו לבוא לכאן לפסח ואמרו כי יש בידו ק' פרחים לחלק

²⁸ על המאמר, במסכת יבמות דף י"א עמוד א', ²⁹ בברכות, ³⁰ בכפר תורה, שינוי זה היה בעיניהם כניצח לבנים.

לחכמים ולענני ירושלים, אבל בכתבו לא ראיתי.
ואחרון אחרון חביב, כי בשבוע שעברה בימי החנוכה היו.
אותו יהודי שהיה שבוי בים ונמכר ליד ליד עד שנמכר באלכס-
סנדריא של מצרים, והיהודים נתנו שוחד גדול עד שפדאוהו,
והיא כמעט כמו כושי.³¹ ספר לנו שבארצו יש כמה אלפים
ורבבות יהודים ויש להם מלך גדול שעשה בכל יום מלחמה עם
הנוצרים הסמוכים אליו, והוא בצד גילוס, הגהר גילוס של
מצרים, זולת מלך אחר שיש בסינגלן שהוא רחוק מעדן מ' יום
שיש תחתיו ישמעאלים ונוצרים. וזה ודאי, כי דברתי עם אנשים
רבים מעירו, וכל אנשי ירושלים מעידין על זה שיש להם מ'
משפחות. והיום דברתי עם אדונינו הנגיד יצחק³² מענין עשרת
השבטים ואמר, כי נהאכסן בביתו יהודי אחד שהיתה לו לשון
כושי לשון פסוק ולשון עברי, כי אמר כי בארצם אין ספר
בכתב מתורה שבעל פה ובכל דיניהם אומר: אמר יהושע מפי
משה ומפי הגבורה, ושבארצו יש ד' שבטים, שבט שמעון ושבט
יששכר ועוד שנים אינו זוכר מה הם. ושבט יששכר עוסקים
בתורה יומם ולילה. וכל שאר השבטים יש מהם עוסקים בתורה
ויש במלחמה, כי הם שבטים שכנים לנוצרים. ויש הרבה מגדלים
על הגבול ובכל מגדל ומגדל מקובצים בתוכו בחורי ישראל
היותר הגבורים הנמצאים. וכל זמן שמתקרבין ביום עושין עשן
במגדלים לסימן ובלילה אש ומיד מתאספים כלם להלחם עמם.
ואמר כי בשעת הדחק שואלין ועונין להם מן השמים. הנשיא
משבט יששכר מתעטף בטליתו והולך בקרן זוית בבית הכנסת
[שבין] מתפללין, וכשהן נענין מיד אש יורד מן השמים ונראה
לכל, ויורד על ראש הנשיא, אבל התשובה אינן שומעין כי
אם הנשיא בלבד.

ופעם אחד הביאו הכושים יהודי מפורטיגאלו להם ושאלו
ממנו על אנשי הגולה ועל ירושלים ועל המקדש ואמר להם, כי
אנחנו בצרה גדולה והולכים מגוי אל גוי בשבי ובצרה והמקדש
הוא חרב וירושלים שממה ביד זרים, מיד קרעו בגדיהם ובכו

³¹ הוא היה מן הפלשים בחבש. ³² ר' יצחק הכהן שניאורסון.

בכי גדול ימים רבים והסכימו להתאסף לבוא לירושלם בחזקה, עד שהנשיא אמר להם: המתינו עד שאשאל מה שירוני מן השמים, ושאל בדרכו והשיבו לו מן השמים: עדיין לא הגיע זמן הישועה, ולא יצא איש ממקומו, אבל הישועה קרובה לבוא. ואז קפצו עשרה עשירים ונדבו ללכת מממלכה אל ממלכה ומגוי אל גוי עד שיגיעו לירושלם והלכו בספינות עם הכושי עד הארצות שכבש המלך מפורטיגאלה והמלך פורטיגאלו שלח אחריהם, וכאשר ספרו לו כבוד עשרם וענייני תקפם וגבורתם שיש להם כח להלחם עם פרישט³³ יואב³⁴ ושתן עונין מן השמים, היה מתבייש שעשה גרושין³⁵ ולא רצה שישמע במלכות שעדיין יש תקנה ושארית לאומה ישראלית, מיד גזר שלא יהיו יוצאין ליבשה והיו באין עליהם סוחרים המדינה עד שהרחיקום מן הישוב באי אחד והניחם לשם כמה חדשים. אחר שלח אליהם לאמר: מה דעתכם? אמרו לו: דעתנו לילך לירושלם. אמר להם: א"כ תכנסו בספינה שלי ואוליך אתכם לירושלם. וכשבאו בים, באו עליהם שוללים ושבנו נשיהם וטפם ובזזו כל אשר להם וגמכרו לעבדים ולשפחות, עד אחר זמן בא אחד והיה מחזר למצוא אשתו ובניו ונמצאסן בבית הנגיד יצ"ר. ואמר לנו הנגיד: פעם אחד באו בלילה על הגג ד' גנבים, והיו מבוהלים הרבה. אמר להם זה האכסנאי: מדוע פניכם זועפים? ספרו לו הדבר. מיד לקח חרב בידו וקפץ כארי הוא יחידי אחריהם עד שברחו על נפשם, ואמר להם: אפילו עשרה בעיני כאחד, כי בכל יום ויום אנו הורגים מהם כמה וכמה כשבאו להלחם עמנו.

והנה תקבל נבואת הנהמני בן מנחם ז"ל³⁶ והם ב' נבואות והפירוש שהיבר חבירנו כמהר"ר אברהם לוי יצ"ו³⁷ הוא שהיבר משרי קטריק³⁸ ולאהבתך ולאהבתי שלח לך הספר, והוא נחשב בעיניו הרבה. אמנם בטל רצונו מפני רצונו, ורצון

³³ הכומר יואב, הסופר שבכ"ט לפי האגדה הנוצרית שביומים תתם.
³⁴ שגרש את היהודים מארצו. ³⁵ נבואת נחמן מנופא, הנקראת "נבואות הילד", ספר חנוניות.
³⁶ עיין הולדותיו במאמריו של ג. שלום ב"קריית ספר" שנה ב' ושלמה ז'י, ספר בקבלת בשם זה.
³⁷

כ"ת תמצא בו החדושים ה"ה³⁷ נבואות אשר הם ידועים לכל אנשי המדינה, אמנם הפירוש חבר כמהר"ר אברהם לוי יצ"ו. ואתה תבין בו בשכלך הבהיר לתבין היתרות ולזרוק הקליפות. ואהובך כמ"ר משה מפולונוי יתענג בו ויעתיקו אם ירצה, כי כך התנית.

ופעם שנית אודיעך השלמים אותנו בראש המרומם שמו נודע בשערים כמהר"ר יצחק יצ"ו, כמהר"ר משה סגי נהור יצ"ו, וכמ' אהרן סגי נהור ומהר"ר דוד שושן יצ"ו, אבל הוא מתעסק ג"כ ברפואות, ומהר"ר אברהם לוי יצ"ו הגד' ומן האשכנזים כמהר"ר אלחנן יצ"ו, אבל בנו ואחיו הם עשירים מארבעים אלף ושלמין לו בכל שנה יותר מכדי צרכו. ועוד בא לכאן בזאת השנה חכם אחד ושמו כמוהר"ר פרץ יצ"ו. ועדיין לא זכיתי לעלות לקברי אבות לחברון, אבל בפסח או מיד לאחר, ב"ה³⁸ נדרי לה' אשלם, ואם אשכחך תשכח ימיני אם לא אעלך על ראש תפלתי, ובוה אפסיק ואדברה נא שלום.

כו

— — — האמת מעניין הארץ: מקודם בבלול המלכות היה בארץ זול גדול בכל דבר בין בחטה בין בבשר בין בין בין בפירות כי טובה הארץ מאד מאד. אבל עתה יש יוקר גדול, כי מה שהיה שנה מקודם עשרה דברים, לא ימצא עתה במ' ואילי בחמשים. ואמנם הארץ עתה עם כל הרבנה ושוממותה היא צהלה ושמחה. אבל נתרבה עמה בין שכינינו ורבה המשטמה כי העלילו עלילות עלינו זאת השנה וחשבנו שיגרשונו מן הארץ לולא רהמי שמים. מ"מ¹ פרעו הק"ק² הזה ג' אלפים פרחים בג' ימים כדי לשכך כעס אדוני הארץ. אין די עולה לעם עני ודל כמו הקהל הזה לפרוע ככה, כי העוני הוא גדול, אבל לקחו בריבית מעשירי ישמעאלים והרבית אכלה בכל יום עד כי סייעו אחינו שבמצרים כת"ר³ פרחים, גם בדמשק התנדבו לסייע פרעון זה מעט, כי גם עליהם עבר כוס ופרעו ח' אלפים

³⁸ הלא הם. ³⁹ בעזרת השם.
¹ מכל מקום. ² הקהל קדוש. ³ נשים מאית.

פרחים לאדון הארץ. וגם במצרים פרעו ג' אלפים. כל זה בזאת השנה.

ומעניין החכמים: ודאי יש בה חכמים גדולים ספרדים עוסקים בתורה יומם ולילה. ועתה בזאת השנה באו ב' חכמים אשכנזים, החכם השלם הישיש כמ' יוחנן נ"ר וארי שבחבורה החכם השלם מוהר"ר ישראל יצ"ו. ורוב בעלי התורה מתפרנסים בדוחק, ובפרט אני, כי קדמוני ימי עוני והוצרכתי למכור המרבית שבספרי במצור ובמצוק אשר הציק לי הזמן, וכן אני סובל צערי עד יסקיף וירא ה' משמים ויאמר די לצרותי ולצרות כל עמו ישראל אמן. כי קודם בלבול המלכות היה במצרים אדם חשוב ונעלה בישראל גדול שמו אשר היה נגיד על כל הארצות הללו ושמו החכם השלם הרב הגדול רבי יצחק שלל יר"ה⁴ והוא היה מפרנס לומדי התורה שבכל ארץ הצבי, החכמים והתלמידים, כי עם המלך במלאכתו היה והריוח שלו היה גדול, ואמנם עתה שבאו פנים חדשות לכאן אלי הארץ ומלכו בני יפת בית תוגרמה⁵ הוכרח לצאת ממצרים הנגיד הנעלה יר"ה ובאו לו הפסדות גדולות, באופן שאוכל אדם עתה לחם צר ומים לחץ. — — —

כח

אגרת יהודי ספרדי מירושלים הקורא את קרוביו לעלות לא"י

המחצית הראשונה של המאה השש-עשרה

האגרת שלפננו נכתבה מירושלים ע"י יהודי ספרדי בן למשפחת פ' פיג'ו (Picho) לקרוב בדיץ-לארץ ושמו דון יהודה בן משה ד' פיג'ו. האגרת נמצאה כשהיא נספחת לכתבידי ספרדי שנכתב באמצע המאה התשיע-עשרה לערך. אין תאריך לאגרת, ולפי מראית הכתב שיערו שהאגרת נכתבה במחצית הראשונה של המאה השש-עשרה.

⁴ ירום חורו. ⁵ תורבים שבמשו את א"י בענת רע"ו (1516).

משפחת ׳ן פיג'ו היתה משפחת חשובה בספרד הנוצרית במאה הארבע-עשרה, וממנה יצאו כמה חכמים ומכובדים. * לאחר הגירוש בשנת רנ"ב (1492) נתפזרו בני המשפחה מקצתם לאיטליה ומקצתם לתורכיה. יש לשער שהאגרת נכתבה לא לתורכיה אלא לארץ נוצרית מאחר שהכיתוב מעורר את מקבל האגרת לצאת "מתוך אותה החפזת", ביטוי שלא היה משתמש בו לגבי תורכיה בימים ההם. מתוכן האגרת קשה לדון על תאריכה. אולם תיאור המלאכות הרצויות בא"י "צורף חייט או תופר, גר, ורצען, ואורג ונפה" מתאים למה שכותב תלמיד ר' עובדיה ברסגורא משנת רנ"ה (1495): "ומי שידע לעשות מלאכה כמו צורף או נפה או אורג בגד פשהים או תופר ירויה מונוותיו". יכן כותב ר' ישראל מפירושא, לפני שנת רס"ג (1523): "באלו הארצות כל המלאכה לא יצאחו כי אם הצורף בכסף וההב, והאורג והרצען והמתקן מנעלים". (עיין שתי האגרות לעיל). גם העובדה שהכותב מקבל את הספקתו מהלמוד תורה, מתאימה לימי הגגיד ר' יצחק הכהן שולאל בירושלים.

עיקר תכנה של האגרת — קריאה נלהבת לעלות לא"י: "אני מבקשך ומתחנן לפניך כבן המתחנן לפני אביו שתעשה בכל יכלתך לעלות אל המקום הזה". הכותב מעורר לעליה בתארו את קברי הקדושים שבארץ-ישראל, את השובע "בלחם ובבשר וביין ומפירות ומכל מעדני העולם" ואת העובדה ש"אין לנו כל כך גלות דחוק בכאן".

לשמע אוון שמעתוך ועיני לא ראיתך אבי¹ אהובי אשר כלבבי ומחמדי ומאיר עיני דון יהודה בכ"ר משה ׳ן פיג'ו זלה"ה.² מאד זכרתך על משכבי ואהבתך קשורה מאד בלבבי ואומר מי יתן לי אבר כיונה אעופה ואשכונה³ כדי לראות

* יוסף פיג'ו היה אחד מאנשיהספדים ואנשיההצל החשובים ביותר בקטלניה ובהרנ בשנת 1879; כעדות ׳ן פיג'ו נזכר בפירושו של יוסף ׳ן נהפואש לענף אסתר זרק א' פסוק י"ח: משה בן כעדיה ׳ן פיג'ו (אולי בנו של הקודם) נזכר בטאליה והשובות ר' יצחק בן ששת סיון ר"ט משה ׳ן פיג'ו בא בדברים עם ר' יהודה בן הרא"ש (השובות: סיון נ"ו).
1 הכותב קורא לו "אבי" רק בדרך כבוד, כי שם אביו של הכותב היה יוסף, כמובן מהחתימה. 2 וברונז דרוי העולם הבא. 3 תהלים נ"ה ז'.

פניך היקרים כי מרוב דאגתי היתה לי דמעותי לחם יומם ולילה⁴ ואני משתטח ממקומי ומנשק עפר רגליך, ועד מתי תהיה ישן ולא תקיץ משנחך לאמר קומו ונעלה ציון. ומאד תבהני עליך איך לא נתקנאת בכל משפחתך בית אבא. כי כולם עלו ויהי אלהים עמם לא עזבם ולא ינטשם. וכן יעשה לכבודך, קום והזדרז ויהי אלהים עמך כתאותך וכתאות הרשום בשולי האגרת אני שמואל בה"ר יוסף ו' פקן⁵ תנצב"ה⁶ המודיעך כי אע"פ שנאמר ימוציא דבה הוא כסיל⁷ מכל מקום אי איפשי אלא להודיעך כי לא נשאר מכל משפחת בית אבא אלא אני. אל התעצב ואל יחר בעיניך, כי ש"ל⁸ נקברו כולם בעמק יהושפט בירושלים עליהם השלום, וגם מכל בית ה"ר משה נאברו ז"ל לא נשאר לא זכר ולא זכרון, כי אם נשארה אשתו יחידה מכל וכל כמו משוגעת.

ועכשני למה שאני מבקשך ומתחנן לפניך כבן המתחנן לפני אביו שתעשה בכל יכליך לעלות אל המקום הקדוש הזה, כי אם לא היה דבר אחר כי אם מה שאז"ל⁹ כל הדר בחוצת לארץ כאלו עובד ע"ז¹⁰ שנאמר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים¹¹ ומקשה וכי מי אמר לדוד המלך ע"ה לך עבוד אלהים אחרים אלא כיון שגרשוהו מארץ ישראל הוי כאלו נאמר, וגם ידוע הוא לבעלי האמת¹² הוא כאלו עובד ע"ז. ואין עתי להאריך בכאן עוד, לא כל שכן שיש דברים אחרים רבים ונפלאים, ספר לא יוכל לכתבם, ואם לא היה דבר אחר אלא שאבותינו הקדושים קבורים סביבה כגון אברהם וזוגתו יצחק וזוגתו יעקב וזוגתו ושמואל הרמתי וישי הצדיק ואבנר בן נר ודוד ושלמה וכל מלכי יהודה עם השבטים כלם וגם אהרן בהור החר ושאר צדיקי עולם כולם, זכותם יעמוד לנו, וגם אנו הולכים להשתטח על קברם, וגם שאני רואים בכל עת שאנו רוצים בית קדשנו ותפארתנו, והארץ היא כהבת ורתבה, ארץ

⁴ תהלים ע"ב ד'. ⁵ פקדוניו. ⁶ תנצב"ה נשמתו צדוקה בעירור המים. ⁷ משלי י' י"ח. ⁸ שבת קאל. ⁹ שאמרנו וברגום לברכה (במכתב כחובות דף ק"י עמוד ב'). ¹⁰ עבודה זרה. ¹¹ שמואל א' כ"ז י"א. ¹² זוהר ב' דף ע"ט עמוד ב'.

לא תחסר כל בה, ארץ שהיא שבעה בלחם ובכשר וביין ומפירות ומכל מעדני עולם, וגם ש"ל¹³ והודאה לשמו אין לנו כל כך גלות דחוק בכאן, אע"פ שלא יתכן בלתי גלות, מ"מ¹⁴ אינו אחת מני אלף ממה שאומרים לשם. סוף כל דבר, אין מי שיגיד שבחה של ארץ ישראל, לכן כל מי שחגגו השם דעת לכל רואי כתבי זה שיש לו לסגור פה ועינים ולצאת מתוך אותה ההפכה (ומתוך אותה הטומאת) אל מקום הקודש כזה אל מקום שאבותינו היו מתאווים לה, לבד שיעשה על דרך שאמרה תורתנו הקדושה וצרת הכסף בידך ועליה¹⁵ ולא כ"ש וכבודך יש לך לעשות זה, שכבר זאת העיר בקראת קבירת אבותיך ויש לכבודך כ"ה¹⁶ משלך, יש לכבודך לעורר לבבך ולהקיץ משנתך ולצאת מתוך אותה ההפכה ולהחזיק ביד מדת אבות אמך דונה בידה ת"מ¹⁷ וביד כל קרובינו להיות להם לראש על דרך שנאמר מי יעלה בתחלה ויאמר יי' יהודה יעלה¹⁸ עלה והצלה ובא ברוך השם ושים מגמתך לבא לארץ הקדש להשתטח על קברות אבותיך הצדיקים וללחון עפרותיהם, ודי זאת לכל יודע ספר מה שאמרו ז"ל כל ההולך ד' אמות בארץ ישראל מתכפרים לו עונותיו¹⁹ שנאמר וכפר אדמתו עמו.²⁰ לכן למען השם יתברך ולמען תורתו הקדושה, בא מיד ואל תתאחר, וכל מי שרוצה לבוא יבא, כי יוכלו לעבור בכאן ימי חייהם במלאכה. ואלו הם המלאכות השוות בכאן: צורף, חייט או תופר, נגר, רצען, ואורג, ונפת, ובקנייה ובמכירה כל מי שחגגו השם קצת מעות, וגם לפי האמת כל מי שיודע ללמוד בטוב יהיה לו הספקתו בכאן, כי הנני אני שאין לי שום מלאכה, כי אם לימודי יש לי, הספקתי מתלמוד תורה. ולא ידעתי מה להאריך עוד על ענין עלייתכם לכאן. ותמהני עליך איך לא מלאך לבך לכתוב שורותים.

אני המדבר והיושב בעיר הקדש בירושלם שמואל בן הרב יוסף פיגו זלה"ה.

¹³ שבחה פאס. ¹⁴ כסף מקום. ¹⁵ דברים י"ד כ"ה. ¹⁶ ברוד השם. ¹⁷ חבורה מנעלים. ¹⁸ שופטים כ' י"ה. ¹⁹ עיין מכתב בתובות דף קי"א עמוד א'. ²⁰ דברים ל"ב מ"ג.

כט

אגרת ר' דוד די רוסי

(רצ"ה 1535)

אגרת זו נכתבה בידי סוחר איטלקי באיכרים מהעיר ציסנה (Cesena) בגליל רומניה, שהתיישב בצפת, ואליה הגיע ביום ה' אדר רצ"ה. אתו יחד עלו לא"י אחותו חנה ובעלה יצחק ברוך, כלתו ונכדה. בנו אליהו נשבה על ידי שודדיים, ובשעת כתיבת האגרת כבר שמע האב שנפדה והוא עומד לבוא אליו לצפת. גיסו יצחק ברוך מת בדרך בצידו, ואחותו חנה עומדת לחזור לאיטליה, ולפיכך סומך הכותב עליה שתספר על פה ומקצר בדבריה.

בראש האגרת מרמז הכותב לאסון שאירע לבנו, אח"כ הוא עובר לספר על מות גיסו בצידו ועל החלטת אחותו לחזור. עיקר תוכן האגרת — ועיקר חשיבותה — היאור רבוי הישוב היהודי בצפת ומצבו הכלכלי: „ומי שראה צפת זה עשר שנים וראה אותה עתה, היא נפלאה בעיניו, כי בכל עת מרבים היהודים לבוא ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום“. וכאן מתאר הכותב בפרוטרוט את העשיית הבגדים בצפת. אח"כ עובר הוא ומתאר את מחירי התבואות והפירות, ואת יחס השלטונות: „פה אין גלות כמו בארצנו והתוגרמים מכבדים היהודים“. ככל כותבי האגרות האיטלקים בני הדור, כותב גם די רוסי בענין עשרת השבטים.

כסוחר מתענין הכותב במצב המדיני בארץ-ישראל וגם בארץ מצואו איטליה. הוא מתאר את מלחמת השולטן סיליימאן בפרס, ומה ששמע מפי הבאים באניה הויניציאנית לטריפולי על מות האפיפיור קלמנס השביעי ובחירת אפיפיור חדש. וכן הוא מתאר את דרכי המסחר בצפת, בפירות ובטריפולי. — בירושלים עדיין לא היה, אבל קיבל מכתב משם, שבו מודיעים לו על הבאת מים חיים לירושלים ממעין שבדרך חברון. הוא מבין שאגרתו תקרא לא רק על ידי קרוביו, והוא כולל בברכתו שבסיום האגרת את „כל הקהלות הקדושות אשר באיטליאה“.

ברוכים אתם לה'.

כי עתה הלאוני תהפוכות, ומקרי הזמן העמידוני כמטרה לחץ, כי כבר ראו עיניכם, לפי מה שאחזקוב, הר' אליהו בני יצ"ו¹ והגיד לכם את כל אשר קרהו ורב הצרות עברו עליו, כאשר ראיתי באגרותיו אשר קבלתי בפאמה אגוסטו² יום ב' ד' אדר שעבר, ואז קבלתי אגרתך, ועיניכם תראינה באגרותי הגדולה אשר יחדתי אלי את כל הצרות עברו עלי מיום שנשבה עם כל מה שכתבתי היה כטפה מן הים ולכולי עלמא אסור לפתוח הכתב ההוא ולכם שרי, לכן תקראו אותו ותשלחוהו אליו באשר הוא שם אחרי תחתמו אותו. ואם באולי בסע משם בני יצ"ו הג"ל, תשלחו האגרת יחדתי אליו לכמ"ר³ יוסף חתנו יצ"ו ממודינה קרובי, ואליו תכתבו, יקראנה וישמור לעשות ככל הכתוב בה. ואף כי אמנם כי אחרי קבלתי אגרותיו הקל מעלי הצער הרבה, מ"מ⁴ לבי בל עמי עד באו ביתי בצפת לשלום, ה' ישמור צאתי ובואו מעתה ועד עולם.

לכן אחי אל תשימו עלי אשם אם לא אכתוב אליכם באורך כאשר היה עם לבבי לעת עתה, אך בקוצר מלין אודיע לכם דרך כלל ולא אאריך לספר עסק פטירת כמ' יצחק ברוך גיסנו זצ"ל⁵ כי אחרי כי הכבודה מרת הנה אחותנו תמ"א⁶ נפשה אותה ותעש לשוב אל ביתה, כי נכמרו רחמיה על בניה יצ"ו ובנותיה מב"ת⁷ היא תגיד לכם ומפיה תשמעו, כי אני לא נמצאתי בפטירתה, וזה כי אני נסעתי מפה יום ראשון כ"ב שבט עם המשואות⁸ שלי ללכת בצידון ומשם לצפת, ובהיותנו בדרך רחוק כמטחי קשת ירדו גשמים רבים והגמלים שלי לא היו יכולים ללכת ועלו הגמלים שלי לבתיכם לכפר אחד שמו אלבורי⁹ רחוק מפה ד' מיל, ושם ישבנו עד יום ג' באדר מפני הגשם והשלג, ובין כך כמ' יצחק ברוך גיסנו ז"ל הנ"ל ואשתו אחותנו מב"ת עברו לפני עד צידון כי לא היה טעון משואות כמו [...] לה ונפטר לעולמו בר"ח אדר בעונות, וחסרנו צדיק

¹ ישמרתו צור וקוסט. ² Famagusta עיר הנק' בסוריה קפריסין.
³ לכבוד מורנו רבי. ⁴ מלך מקים. ⁵ זכר עדיק לברכה. ⁶ תבורה פנשים אשן. ⁷ מנשים באהל תבורה. ⁸ משאות. ⁹ אלבורי.

אחד, ונקבר שם בצידון רחוק מקבר זבולון. כמו חצי מיל. והאמת כי פה נפל מפתח אחד על הארץ, והיה גבוה הפתח מעט יותר מאמה אחת, ונשבר מעט בחוטמו, האמנם כי נרפא קצתו ויצא לחוץ על משענתו ולא היה מרגיש בשום חולי, וחשבתי כי מיתתו היתה כי היה איסטנס וענוג מאד ולא נסה בנבכי ים, ובפרט בדרך רחוקה כזו, ולגו ולאשתו ולבניו ולכל ישראל שבק חיים ושלום. והוא כתב לבניו יצ"ו בארך, לכן לא כתבתי אני זולתי דרך כלל.

מה אדבר ואומר לך חדשות מהמדינה הזאת כי כבר קדמוני אנשים רבים בכתב ועל פה האין והכמה ¹⁰ מהגליל הלז. וכלל אומר לך, כי כמו שבאיטליאה מתקנים תקונים ומחדשים נטיעות והישוב מתרבה בכל יום, כן הוא במדינה הזאת. ומי שראה צפת זה עשר שנים ורואה אותה עתה, היא נפלאה בעיניו, כי בכל עת מרבים היהודים לבא ומלאכת הבגדים מתרבה בכל יום, ואומרים כי יותר מט"ו אלף קריסיאי ¹⁰ נעשו בצפת בזאת השנה מלבד הבגדים גבוהים, ויש שעושים מהם טובות כמו אותם שבאים מוויניציא, וכל איש ואשה שיעשה בצמר בכל מלאכה ירויח מוונותיו בריוח. הרופא לכל בשר ומפליא לעשות הוא יעמידך על קו הבריאות והחיים והשלום. בהגיעי בצפת זה יותר משנה קינתי חטטה שם לערך מ' הסטארו ¹¹ שלנו שם ציסינה ¹² ועתה שוה ג' ליט', כי בתייקר השער כי היה בצורת כלל הסביבות, ובפרט באי ציפרי ¹³ יש רעב גדול, כי הארבה אכל כל מיני תבואה, ודרך עכו בים הלך שם חטה לרוב. וגם בפירות האילן היה בצורת גדול מפני הברד שירד בדמשק והבה כל פרי העץ, זולתי ענבים רבים וטובים ממינים הרבה אכלנו בצפת. וכפרו לי אנשי הארץ כי ראו אשכול ענבים אחד משקלו כ"ז רוטולי, שהם כמו קס"ב ליט' משלנו, וברוך המשביע לרעבים הוא ישביעכם כל טוב בזה ובבא ¹⁴ וצדקה תרומם אתכם.

כבר חקרתי ודרשתי על ענין השבטים, ¹⁵ היא נפלאה

¹⁰ בלומר: האיכות והשטית. * carises (אריגים, בגדים). ¹¹ שם מרת אימלקית. ¹² Cesena. ¹³ קפריסין. ¹⁴ בעולם הזה ובעולם הבא. ¹⁵ עשרת השבטים.

בעינינו לרוחק המהלך אין חקר יותר מא' שנה ודרך המדבר. האמת כי נתברר אצלי מאנשים ומדרכים שונים כי בדרך למיקא יש במדבר אחד יהודים הרבה יושבי אהלים, ועמהם, היינו קרוב להם, יש ערביים הרבה וגוילים כל אשר יעבר עליהם בדרך, וחולקים השלל היהודים והערביים, ואם יזדמן להם יהודי, נותנים לו מתנות ומלוים אותו עד מקום בטוח. והרבה מעשים ספרו לי כמיוצא בזה. בהיותי בטריפולי¹⁶ בא תגר יהודי אחד ממצרים ולו עמנים וחמשה בין עבדים ושפחות כלם כושיים, ועמו צוקר¹⁷ ואורז ונייר ומיני תגרות הרבה ומכר והחליף והלך לדרכו. עוד בא יהודי אחד תגר בטריפולי בהיותי שם, ועמו אבנים טובות ובשמים, וספר לי כי הוא הלך עד ארץ כוש דרך אניה בלב ים וראה גסים הרבה מסערת הים, והוא היה בספינה גדולה שלא היה בה אפילו מסמר אחד של ברזל, ובהיותו שם ראה האנשים ערום הלכו מבלי לבוש, לרוב החום, וגם הוא היה עליו כמגת בד לבדה והיתה כבדה עליו, והגיד לי כי הגיע עד סג'יל¹⁸ שהיא עיר גדולה כלם יהודים והם נותנים למלך פורטוגאלו בכל שנה ארבעים אלף משואות פלפלין והוא נותן להם מעות הפרעון, ומתנהגים על פי תרמב"ם ז"ל.

חדש אין פה בכל הגליל רק כי אדונינו המלך יר"ה¹⁹ יצא מקונסטנטינופול והלך בארצות הצופי²⁰ נקרא אל עינים²¹ ולקח את ארצו מידו בלי קרב ומלחמה עד בבל, והצופי ברח מפניו, והלך גם אל שושן הבירה, והיא עיר גדולה ואינה מוקפת חומה, וכבש אותה, ואח"כ חזר הצופי ותפש שושן הבירה, כי לרוב הקיר ובצער המים מהו סוסים רבים. ועתה אדונינו המלך יר"ה עושה חיל בחיל לכבוש המלכות, ה' יצליח דרכו ויתן לשניו גוים ומלכים כאות נפשו אמן. אין כל חדש בכל הגליל ולא בירושלים תובב"א כי זה ימים קבלתי כתב משם, אך בירושלם הביאו המים ממעין אחד אשר בדרך חברון אל המצודה אשר בנו בהר ציון והביאו שם עפר ומזקקי אש²²

¹⁶ של כורית. ¹⁷ סוכר. ¹⁸ סג'יל, במעבר. ¹⁹ ירום הירד, והמונה לשולטאן כולייסאן. ²⁰ איכמעאיל צופי מלך פרס. ²¹ עג'ם, פרס. ²² אבק שריפה לתותחים.

לחזקה. עדין לא הלכתי אני לירושלם ע"ה תובב"א,²³ כי עונותי גרמו לי, כי בה' ימים לחדש אדר נכנסתי לצפת ואת חדש ימים בא שמש הר' אליהו בני ויצא מה שיצא. וזאת הכבודה אחותנו היתה בירושלים תובב"א ובחברון יותר מב' חדשים, מפיה תשמע כי הן כל ראתה עיניה, גם בידת מספר מפקד כל הצדיקים שנקברו בארץ הקדושה, הכל בכתב מיר סופרי ירושלים ע"ה תובב"א, ומשם תראו, אל תתמהו על החפץ להניח הר' אליהו בני יוני"א²⁴ בפאמה אגוסטו, כי כאב את בן ירצה, ואלו הייתם שמה בשמעכם הדבות הרעות הוציאו על הארץ כבר הייתם הוזרים עד ונציאות, ולולי הסיתוהו אח"כ לבא לשם כי עתה היה בא לביתי בשלום ובהשקט. עדין לא הלך עבדך אנה ואנה לסחורה, וטריפולי וברוט²⁵ כבר נודע לכם מהותן ובהם נמצאים פרישין²⁵ אתרוגים ותמרים בזול, אך התמרים אינם טובים כמו הבאים ממצרים, ובהן ימצא כל מיני תגרות שבעולם, כי רוב התגרים שהיו עומדים בדמשק, עתה הם בטריפולי, והקול נשמע מהגאליא²⁶ בבואם בטריפולי וברוט, כי בכל יום באים יהודים לסחורה בטריפולי, ומשם ילכו לאהל²⁷ ששם מוצא כל התגריות מארץ תוגרמה וארצות העים, שהוא מחוז מדי ופרס. האמנם מפה לא ילכו יהודים לווי' נציאות אחרי כי התגריות יבאו עד פה כי אם פעם ביוכל, בבא הספינה ראגושיאה²⁸ זה כמשלש חדשים בטריפולי הגידו מפטירת האפיפיור קלימענטי²⁹ וכי עשו תמורתו החשמן פרנזי³⁰ [ה' ישמרתו] ויחיהו, השבתי יהיה טוב ליהודים גם הוא. כי השיגוני עונותי תכף, לא עשיתי שום מלאכה, רק קניתי מעט קריסאי ובגדים ומכרתי אותם, היה בהם ריח הגון לפי הקצבה.

זה אין גלות כמו בארצנו והתוגרמים מכבדים היהודים

²³ עיר הקדוש חכמה לחכונן בספרה בימינו אמן. ²⁴ יראה ורע יאריך ימים אמן. ²⁵ בירות. * ²⁶ הגושים. ²⁷ galea אנית"שיט. ²⁸ חלב, ארב צובה. ²⁹ מהעיר. רגוזה (Ragusa). ³⁰ למסכ השביעי, שהיה אפיפיור שתים עשרה שנה. ³¹ Alexander Farnese ילאחר שנבחר לאפיפיור נקרא בשם פאולוס השלישי.

הנכבדים. ופה ובאליסנדריאה של מצרים, הממונים על המכסים והכנסות המלך הם יהודים. ואין בכל המלכות עוֹלָזָה, רק השנה הזאת, עבור מלחמת הצופי, הוצרכו היהודים להלוות מעות מה אל השרים, ויש שנתנו להם משכונות ויש שנתנו להם מהכנסות העיר, והיהודים גובים אותם, אמנם תלמידי חכמים לא יפרעו שום פרעון כי אם כסף גולגלתא. מכל מיני תגירות ימצאו באלו הארצות ומצפת יצא מוך טווי ובלחי טווי לרוב, גאליא אסקמוניאה, שמן ודבש ומשי מעט ובשאר ארצות משי ארמזי טאפיטה קורדובאני *³⁰ וכל מיני בשמים פלפלין גרופולי³¹ אגוזים מוסקאטי³² זנגביל מאצי קנה בושם, והרבה קונים מהם היהודים לכחורה והכל נמכר ברוטולו שהוא ששה ליט' שם. ויש אשר יעשה חלוף עם היהודים מבשמים בעד עשרת אלפים בפעם אחת.

הכבודה כלתי והנער משה נכדי יצ"ו הם פה עמדי ומחר בלך בצפת בעה"י³³ והכבודה מרת שרה אשתי מב"ת מאז הגיעה בצפת שב ה' ורפא לה, כי המים והאור טובים מאד אין כמותם, ולזה אין חליים נמצאים שם כי אם מעט, ולזה מלאכת הרפואה אין לה מבוא שם ולא ירויח הרופא מזונותיו, והחולים יאכלו הקשואים רכרבי וזוטרי הדלועים והרבה מיני פרות, כן אברככם בחיי וערב ובקר וצהרים אשיחה ואשא תפלה עליכם ועל כל יושבי איטליאה ומרחוק אשתחווה לכלכם קטן וגדול ולכל הקהלות הקדושות אשר באיטליאה ולכל קרובינו ומיודעינו לכלם בשם אקרא. אחלה פניכם תכתבו אליהם מצדי ולכל אחיותינו ונכדינו וגיסנו בפרט ולכל קרובינו בכלל ולכל איהבינו ויודעי שמנו תקראו בשמי לשלום וה' יראנו לו ללן³⁴ בשמחת יהודה וירושלים עם כל ישראל חברינו בחיינו ובמהרה בימינו אמן.

נחפז מאד מאד אחיכם דוד הקטן מן האדומים³⁵ כותב ליל מוצאי שבת קרוב לעמוד השחר ט' ניסן רצ"ה³⁶ בתוספת אהבה ורב שלום.

*³⁰ tappeto cordovani ³¹ garofoli צפורן. ³² moscate אגוז רטשמש להפקת בושם. ³³ בעור השם יחברך. ³⁴ זה קוה. ³⁵ חרגום עברי של השם האיטלקי De Rossi. ³⁶ מהאים ליום 14 במרס 1585.

אגרת ר' שמשון בק מירושלים

שמ"ד (1584)

ר' שמשון בק היה עולה באיטליה שהתיישב בשנת שמ"ב (1582) בצפת, ובה למד את קבלת האר"י (ר' יצחק לוריא) מפני תלמידו ר' יוסף מוגרבי. מתוך האגרות שכתב מא"י לקרוביו שבאיטליה נשתמרו שלש אגרות, מהן שחיים שנכתבו בתחילת שמ"ב (1582) מצפת, ואחת שנכתבה מירושלים בשנת שמ"ד (1584). והיא האגרת שלפנינו.

באגרת הראשונה הוא מזכיר את אחיו מפני לימוד הקבלה של ר' משה קורדובירו. מספר לי שלו עצמה נגלתה בצפת הקבלה החדשה של האר"י, וכן הוא מספר לו שהגיע לעצמו את המשינה שבידו על פי כתביו עתיק של משה מנוקדת שמצא בצפת. באגרת השניה הוא מדבר בשם האר"י ונשבע תורתו אשר "בחקמת הקבלה נבדל מכל שאר המקיבלים ויתרונם עליהם כיתרון האור מהחשך". אח"כ הוא מדבר בשם רבו ר' יוסף מוגרבי.

באגרת שלפנינו, שנכתבה שנתיים לאחר עלייתו של הכותב, הוא מספר שיצא את צפת יחד עם אשתו מפני הבצורת הנוראה, שגרמה ליציאת "יותר מאלף נפשות" מצפת. אח"כ הוא מתאר את הוול שבירושלים ואת דרכם של אנשי ירושלים לקנות התבואה בזמן הקציר בסוף סיון, מפני שאז היא זולה יותר. אח"כ הוא מספר על המס שהיא משלם על מצב הכשתין המשובת, ולבסוף על המקומות הקדושים והבנינים העתיקים.

בסוף האגרת שלפנינו הוסיף הכותב בכתביו: "אין בו נשאל, כי הכל אמת ויציב וישר הוא, כי בעל טהימן הוא והיה מנעוריו ועד עתה".

בראש האגרת כתוב בכתב-יד: מירושלים עיר הקודש תוב"ב אמן ע"י הגאון במהר"ר שמשון בק בתד"ס... שנת סיון מ"ם דלת לפ"ק.

כבר בשרתי אתכם כמה מעלות טובות למקום עלי שהוציאני מצפת והכניסני לירושלם הקדושה אשר לא יחסר כל בה אפילו בזמן החורבן בעו"ה¹ והכרכה מצויה בה ת"ל²

¹ בעונותינו הרבים. ² הה"ה ז"ל.

כן ירבה וכן יפרוץ. ומאז יצאתי מצפת בעונותינו הרבים הם שרויים בכל כך צער, שמאז הוסדה ועד עתה לא נשמע כדבר הזה, ולא נהיה כמוהו רעב וצמא, עד שיצאו יותר מאלף נפשות. וההכס כמהר"ר³ יונה כתב אלי שאם חמשך היוקר ת"ו⁴ עוד ג' חדשים תשחת הארץ ברעב, והגליל תחרב⁵ ת"ו בלי ספק, כי אין להם ואין מים, ואין עלה ירק, כי השדות והגגות יבשו מקורם. באשר מטר לא נתך ארצה כל החורף העבר.

ופה ת"ל הכל בויל, וזלתי החטה. אצטרך שנה הע"ל⁶ לפי דעתי י"ח ציקיני⁷ לקנות עתה בזמן הקציר סוף סיון, ומי שאינו קונה בזמן הקציר מוציא כפלים, ומה ששנה עתה חצי שקול, זה ג' שנים היה בערך א' מוציניג ופתות, וקרוב הדבר שתחזור עטרה ליושנה בעה"י. תכלית הדברים אני וזוגתי שת' מודים ומשבחים להש"י שזיכנו לעבוד ה' בארצות החיים. יש לי בית רחבת ידים ת"ל. פה אינני פורע שום מס רק י' טרוני כסף הגולגולת, וא' רייניש לשנה לשוטרים. פה ת"ל אין חשש לסטים וגנבים כלל ועקר.

אם באתי לכתוב שנה העיר הקדושה הזאת אפילו בחורבנה, וכותל מערבי של בית המקדש, ובית הקברות בעמק יהושפט, ומי השלוח שעולה ויורד בכל יום, ומגדל דוד ויד אבשלום וקבר זכריה הנביא ומערות חגי הנביא וחולדה הנביאה וישעיה וע' סנהדרין ומגדל דוד וציון והר המשתה, כל זה בתחום ירושלים, תקצר היריעה מהכיל, ואז עיני ושמי לבבי. אנחנו דרים בציון וגם הערלים להבדיל והישמעאלים דרים בירושלים, ויופי החומה שסביב ציון וירושלים אין בדומה לה בלי ספק. יהי רצון שנוכח ונחיה ונראה בנחמות ציון עם כל ישראל אמן.

³ כבוד מורנו הרב רבי. ⁴ הם ושלום. ⁵ טרמו קמאמר התלמוד במסכת פסח דף מ"ט, שבימיה הששית יהרב הגליל. ⁶ הבאה עלינו לטובה. ⁷ zechini שם מטבע איטלקית.

לא

אגרת ראשי קהלת צפת

כסלו שס"ד (סוף 1603)

אגרת זו נכתבה שנתיים לאחר שעלה לצפת ר' שלמה שלומיל מיינשטריל (עיין להלן באגרותיו), ובה רב ההבדל בינה ובין אגרותיו. העולה מאירוסה התפעל מכל מה שמצא בצפת, וביחוד מהמתינות הרוחנית והמוסרית שבה; ואילו מאגרת זו שנכתבה ע"י האחראים לגורל קהלת צפת, תושבי המקום משכבר, שסעמו טעם כל יסורי ישוב א"י, בוקע ועולה קול המציאות המרה, וביחוד המציאות הכלכלית: אלף ומאתים נפש מתפרנסים על הצדקה "זולת כמה צנועים וכמה תלמידי חכמים". על הקהלה מוטל לשלם מס לשלטונות סך שלשת אלפים וחמש מאות זהובים לשנה, ואילו כל רכושם של בני הקהלה נערך לארבעת אלפים זהובים.

האגרת כתובה לר' חיים קנשינא, בן למשפחה מיוחסת של מגורשי ספרד שהתיישבו באפריקה הצפונית ומתוכה יצאו מדינאים, סופרים, נדיבים ועוסקים בצרכי ציבור. ר' חיים קנשינו יושב בעיר והראן (Oran) אשר בחוף אלג'יר.

באגרת מתארים ראשי קהלת צפת את מצב הקהלה, את רבוי בתייהכנסת ובתייהמדרש, ישיבות ותלמוד-תורה, את רבוי העניים, את עול המסים ובגלל זה עול החובות והרבות המכבדות, הם מודיעים ששלח שני שליחים, ר' יחיאל אשכנזי ור' שלמה ן' צור, ומבקשים את הנדיב ליתן לשלוחי צפת "מנה הראויה לה לפי רוב עניה ואביוניה ותלמידיה וחכמיה וישיבותיה", מכספו ומחכספיהם שהשאיר אביו ר' יצחק קנשינו "לשם ארץ ישראל". הם מבקשים שלא לעכב את השליחים, "כי השבענום שלא יתעכבו בשום מקום יותר מט"ו יום, פן יעבור המועד אשר קבעו הנושים".

שר וגדול בישראל גואל ומושיע ונגיד ומצות, יחווה דעת קדושים, הנגיד הנשא לשם ולתפארת גדולה ועטרת תהלה כהח"ר¹ חיים קנשינו נר"ו,² אתה ה' תשמרנו, כצנה רצון

¹ כבוד הארון הרב הכי. ² נטריה רחמנא וערכיה (ישמרהו הרחמן וינאצלו).

תעטרנו, עטרת ישועת שלומים וארך ימים על ממלכתו הוא
ובניו בקרב ישראל אנס"ו.³

שר צבא ה', עתה באנו לשמוע במרום תהלתו את קולנו,
קול ענות חלושה, כי נתן למשיסה יעקב וישראל לבוזים לבזה
נפש למתעה גוי לעבד מושלים בעם ה' אלה אשר בארצו זו
צפת שבגליל העליון תוב"ב, כי כקדוח אש המסים נסים
לקראתו כמנוסת חרב כל איש חיל ואשר כח בהם לעמוד בעול
מלך ושרים, ונשארים בה הצולעה. ואנתתם תאנתם שוברת כל
הגוף. גם באו באש ובמים הזידונים בידי אדונים קשה ראשי
גיסות שהלזום מעות ברבית לפרוע מנת המלך ועלילות משרתיו
אש להט בוער עד לב השמים, כי לולי התמהמהנו קצת חכמי
שלומי אמוני העיר מרפאת נגע הרבית שקבלוהו עליהם ועל
צוארם למען לא יחרב הגליל בימינו, כמעט כבתה גחלת ישוב
ארץ ישראל ח"ו, כי לא נשאר בלתי העיר הזאת, כי בירושלם
עיר הקודש תוב"ב מתי מספר. ובכל יום קמים עליהם, שאפילו
בית תפלה לא הניחו להם.⁴ ובעיר הזאת כלילת יופי שנים עשר
בתי כנסיות ושש עשרה מדרשות ישיבות ותלמוד תורה לתינוקות
מעמידים עולם בהבל פיהם, ובארבע עשרה שלחנות לפני ה'
והקדש לפרנס החולים בטלים ממלאכה, בתוכה מאה ועשרים
גפש, זולת חמשים אחרים חוצה לו מתפרנסות ממנו, ואלף
ומאתים גפש עניים אביונים כריבים בעט סופר בעת יחולק
להם איזו צדקה הבאה לחלק, זולת כמה צנועים וכמה ת"ח⁵
שאינן להם על מה לסמוך כי אם על אביהם שבשמים. וקצוב
על העיר לתת למלכות שלשת אלפים וחמש מאות זהובים בכל
שנה. וקנין ורכוש כל העיר מקטנם ועד גדלם כספם וזהבם על
פי שבועתם מגיע לארבעת אלפים זהובים. וכראות השלמים
הנזכרים כי גדל הכאב מאד ואם יתמהמהו יוסף הרבית לאין
חקר ולא תהיה תקומה ח"ו ליבצל ממנו, קבלוהו עליהם עד
יושיעום אחיהם שבגולה לגאלם מיד צר.

³ אמן: נצח כלה ועד. ⁴ בשנת שט"ו (1586) נגזף מירם ש"י יחודי
ירושלים ביהמנחה של קרטב"ו (עיון לונדון ב"ירושלים" ז' עמ' 22)..
⁵ תלמידי הכספים.

ועתה עיני גדולת יקרת תפארתו רואות את כל התלאות
הגמצאות בעיר הזאת ואיך יוכלו עמוד בהם כי דלו מאד,
ולכמע אונן שמענו נדבות לבו המהור והקדוש לכל עובר ושב,
ומה גם לעיר ואם בישראל באוה כירושלים להעמיד כמה ישיבות
וכמה בתי־כנסיות וכמה צדיקים קדמונים ואחרונים נביאים
ותנאים ואמוראים וחסידי עליון אין מספר קבורים בה, ואם
ח"ו יצאו אנשי העיר ממנה על גביהם יחרישו תורשים ועצמות
שונאיהם יסתבום סחוב והשלך לשרפת אש. לכן גא האדון
יחון ויהמול על כל אלה לעשות צדקה וחסד עם החיים ועם
המתים, קדושים אשר בארץ חבה, לפתוח ידו המלאה משפט
וצדקה ולתת כנדבת ה' אלהיו אשר נתן לו, ומאשר השר הטוב
והישר בעיני אלהים ואדם הנגיד אביו כמהר"ר⁶ יצחק קנשינו
ו"ל הקדיש לשמים לשם ארץ ישראל, יתן גא האדון לארצינו
ע"י שלוחינו אלה החכם הענו כה"ר יחיא'ל אשכנזי גר"ו
והנבון ונכבד כה"ר שלמה'ן צור יצ"ו מנה הראויה לה לפי
רוב עניה ואביוניה ותלמידיה וחכמיה וישיבותיה לכוונה
ולסעדה, די לא⁷ תתחבל, וידענו כי עשה יעשה האדון למען
עם ה' אלה ולמען ארצו ולמען החכמים השלמים אשר קבלו
עול ברזל החובות על צוארם, יקר פדיון נפשם בעיני כבודו
והודו, שאין פדיון שבויים גדול מזה, פן ישלטו בהם הגושים,
כי אותה הם מבקשים, והם לא לכבודם עשו כי אם להקים עיר
ואם בישראל כלילת יופי הנופלת, וכל אלה ישים האדון על
לבו ולנגד עיני הדרו לעשות את בקשתנו ולתת את שאלתנו,
ובטחנו בצדקתו, לא ישקוט עד יצא כנוגה צדקו וישועתו כלפיד
יבער לעם ה' ולארצה, וימהר יחיש מעשה צדקתו, לתת נדבת
צדקת ערך מנחתו ומנת מתת חלק הקדש המקודש מאדון אביו
זלח"ה⁸ ע"י השלוחים הנזכרים, ואל נא יתאחרו, כי השבענום
שלא יתעכבו בשום מקום יותר מט"ו יום, פן יעבור המועד
אשר קבעו הנושים הנזכרים ויהיה הזק גדול ח"ו, ובחמלת ה'
ובחסדי האדון אשר יעשה היום ע"י השלוחים ההולכים לראות

⁶ כבוד קורנו הרב רבי, ⁷ רדו שלא, ⁸ ובחנו לחיו העולם הבא.

את פני כבודו, והחיים יעמדו על עבודתם לקיים תלמוד תורתם יומם ולילה, והמתים ינוחו על משכבותם, ונמצא חן בעיני יקר תפארת גדולתו, יודיענו מכסת מסת גדברו אשר יתן ואשר ינצח לעיר ה' זו מהקדשות האדון אביו ולה"ה למען גברתו בשני ובחמישי ביום הקבוץ אשר מתקבצים כל הישיבות בצום ובתפלה ודמעה בכל שבוע להתפלל על עדת ישראל אחינו שבגולה,⁹ יגאלנו ה' מכל צרה, וכן גברתו בבית התלמוד תורה ובימים גוראים, וה' אלהים יזכור כל צדקותיו וצדקות האדון אביו ברית עולם לתת לגדולת האדון ולבניו ולכל אחיו המסולאים בפני החיים והשלום עד בלי ירח ויעלהו על במתי ההצלחות ויגדל כסאו וירוממהו על כל ברכה ותהלה, ובנין ציון קרית מועדנו יחזו עיני כבודו וישישו בשמחה כחאות נפשו המסולאה מלאה דעת ויראת ה' טהורה זכה וברה, ונפש אוהבי עם תהלהו המעתיירים בעד שלותו היושבים על אדמת קודש זו צפת שבגליל העליון תוב"ב החותמים בחדש כסלו שנת חמשת אלפים ושלש מאות ושישים וארבעה ליצירה בסדר הגה אנכי עמך וכו'.

ועתה הנה האדון בכח גדולת ימין צדקו יושיע בעת ובעונה הזאת לעשות את בקשתנו אשר אנחנו מבקשים על עם ה' ועל ארצו ולתת את שאלתנו על יד שלוחינו, כי אין לנו על מי לישען כי אם על אבינו שבשמים וצדקת האדון על הארץ בעת ובעונה הזאת, כי עת לחנונה כי בא מועד, באו בנים עד משבר וכח אין ללדה, וכל אחינו שבמלכויות אלו דחופים ודחוקים מכמה תלאות צבאות המלחמות עוברות עלינו, ובארץ מצרים ירדו פלאים, כי דלו מאד ממעוט משאם ומתנם, ולך האדון חסד לעשות לה' ולארצו, והוא ישלם לו פי שנים כרוחו, טובה כפולה וגאולה וישועה, ויתענג על רוב עזו ושלום עד בלי ירח ככל אות נפשו הנשאה ונפש המתפללים בעדו החותר בכסליו השס"ד ליצירה.

⁹ עיון זהו באגדת השלישית של ר' שלמה שלומיל מייזשטרוב.

לביד
שלוש אגרות של ר' שלמה שלומיל מיינשטרל
מצפת

שס"ח (1007)

קשה למצוא תקופה בתולדות ישראל שבה היה מרוכז במקום אחד מרץ רוחני בשפע עצום כבצפת במאה השש-עשרה, וקשה למצוא עוד קהלה בישראל שהשפעתה על כל תפוצות ישראל במשך דור אחד הייתה אדירה כהשפעת צפת בדור ההוא, וההשפעה הייתה כמעט בכל ענפי הרוח: בהלכה, במוסר, בידוש ובתורת-הנסתר. די להזכיר את שמותיהם של כוכבי-הלכת הגדולים בצפת שבנימנים זהם: ר' יוסף קארו מחבר ה"שלחן-ערוך", ר' יעקב בירב שניסה לחדש את הסמיכה, ר' משה קורדובירו, מגדולי הקבלה העיונית, ר' יצחק לוריא (האר"י) מייסד שיטה חדשה בקבלה, ר' משה בן ר' יוסף מטרנאני (המבי"ט) הפוסק בתשובותיו, ר' משה אלקבץ מחבר הפיוט-לשבת, "לכת דודי", ר' משה אלישיב הדרשן, ר' אלעזר אזכרי המוכיח, ושורה שלמה של גדולי-תורה, בעלי-מוסר ומקובלים, שאי-אפשר לפרטם מחמת ריבויים. כותב האגרת שלפנינו, ר' שלמה שלומיל מיינשטרל, הגיע לצפת בימי הסתיו של תקופת הגדולה. בעלותו לארץ לא היו ר' יוסף קארו ור' יצחק לוריא בחיים כשלשים שנה, אבל הר פעמי רגליהם עוד נשמע ברחובותיה הצרים של צפת, ותלמידיהם הרבו לספר שבחיהם, ור' שלמה שלומיל ידע להאזין ולקלוט ולמסור את הדברים כנתינתם. אגרותיו הן איפוא ניב מצוין למתיחות הרוחנית שבצפת בימי פריחתה. ר' שלמה שלומיל בן ר' חיים, המכונה מיינשטרל, היה בן העיר רעזניץ אשר במורביה. עוד בהיותו בן כ"ב שנה פרש מעסקי העולם והקדיש עצמו "לבקש ולדעת את אלהי אבי בכל לבבי ובכל נפשי". בהיותו בן כ"ח שנה הגיע אליו ש"מ הקבלה שמרכזה "בארץ החיים ארץ צבי" וגמר בלבו לעלות לא"י. אשתו סרבה לעלות עמו, והוא נתן לה גט ושילם לה כתובתה, ואף השאיר לה כסף לגדולת בתם שהיתה אז בת י"ג שנה. הוא עצמו נשאר בחוטר כל וסיבב בקהלות פולין, רוסיה, בוחימית ואשכנז כדי לאסוף כסף להוצאות הדרך, וכאשר באתי על אדמת קודש לא הבאתי בידי כי אם ג' טליר וחצי

והיבך קניתי בעד טליר וחצי ספר הוזהר, ונשאר ב' טליר, וסבלתי שנה אחת תמימה עוני ודוחק שאין לספר..."

לצפת הגיע בחול-המועד סוכות שנת שס"ג (סוף 1602), וכעבור שנה נשא שם לאשה את בתו של ר' שמואל סרוק מ"גורי האר"י", מקובל איטלקי עשיר שקנה בכסף מלא כתב-יד הרבה של האר"י. בתו ירשה את כתב-היד הללו, ועל ידי כך יכול היה ר' שלמה שלומיל לעיין בהם. מורו בקבלה היה מקובל סגי נהיר שעלה לצפת מפאס שבמריקא, והיא ר' מסעוד אזולאי.

מצפת כתב אגרות למיודעיו וקרוביו, ומהן הגיעו לידינו ארבע אגרות שנכתבו בשנות שס"ז–שס"ט (1607–1609). האגרות היפות והמושכות את הלב נתפרסמו ברבים ונעשו מהן העתקות רבות, ויש שביקש הכותב עצמו את מקבל האגרת לשלוח העתקת ממנה לשאר מיודעיו.

האגרת הראשונה שהועתקה כאן, נכתבה ביום י"ד תמוז שס"ז, ושם מקבלה לא נזכר. בה מתאר הכותב את התעוררותו לעלות לא"י, את פרידתו ממשפחתו, ועובר לתאר את המצב הרוחני בצפת. ריבוי בתי-כנסיותיה וישיבותיה, מלמדיה ותלמידיה, את סדר הלימוד והתפלה, וביחוד בימים מיוחדים כגון ערב ראש חידוש. אח"כ הוא עובר לתאר את יחסי הערבים לישוב, את מצבה הכלכלי של צפת, הסחורות שהיא מוציאה ובכניסה, את שפע הפירות והירקות, את אוירה הצח ומימיה הזכים; לבסוף הוא מדבר על חכמי צפת, ובמיוחד על חותנו ר' ישראל סרוק ומורו ר' מסעוד סגי נהור.

האגרת השנייה שהועתקה כאן כתובה אל הרב ישכר בער מקרעמניץ ביום כ"ה חשוון שס"ז (וקידמת איפוא בזמן לאגרת הראשונה), אבל עיקרה של אגרת זו תיאור מקובלי צפת וסיפור שבחי האר"י. וכאן לא הועתק אלא קטע המתאר את פשטות מדותיהם של חכמי צפת "שאין חכם מתבייש לילך הוא בעצמו לשאוב מים ולהביא כדו על שכמו או לילך אל השוק ולקנות זולפת וחירקות והמלת והפת והשמן, וכל צרכי בית עושה כל אחד לעצמו". אח"כ הוא משיא לו עצות מעשיות בדבר ההכנות לעליה, מה להביא ומה להניח, וכיצד לאסוף בקהלות ישראל את הכסף להוצאות הדרך. האגרת השלישית (אף היא משנת שס"ז לערך) נכתבה

לגיסו, וממנה הועתקו כאן קטעים אחדים. בקטע הראשון מתארות קצת ממדותיהם של ר' אברהם הלוי ברוכים, ששימש במדותיו המוסריות דוגמא לכותבי ספריימוסר רבים; הכותב ממשיך לספר כיצד ראה ר' אברהם את השכינה ליד הכותל המערבי, בקטע השני מתאר הכותב שוב את פשטותם וענותם של חכמי צפת בהליכותיהם יומיום, ומספר כמה ספורים נוגעים עד הלב לענין זה. בקטעים שלאחר זה הוא מתאר שוב בתוספת פרטים רבים את סדר הלמד ואת סדר התפלה, ביחוד בחודש אלול. בין שאר התפלות „מבקשים רחמים על הספינות ובני אדם הבאים לא"י בין בים ובין ביבשה, שהקב"ה ינהלם וינחם לצחצח חפצם על מי מנוחות וינהגם ברוחו הטוב ויצילם משורדים ומלסטים ויביאם לארץ הקדושה".

קשה לצבוא בין האגרות המרובות שנכתבו מארץ ישראל לארצות הגולה, אגרות חדרות אהבת ארץ ישראל כאגרותיו של ר' שלמה שלומיל. הוא ידע ליהנות מארץ-ישראל הרוחנית והגשמית, לבו בלא התפעלות אמת ואת רגשותיו ידע לבסור בכתב בדברים נלבבים ופשוטים. ואף על פי שכל עיקרו לא עלה לא"י אלא כדי להסתופף בצל המקובלים, אין הוא מעלים את עיגו, עין פקוחה וחודרת, מלראות את המציאות הגשמית, ויודע הוא לספר על סדרה של צפת, על מחירי צרכי האוכל בפרוטרוט, ועל מיני הפירות והירקות וטעמן — ומעורר לעליה: „מי שזוכה מהשם יתברך לקבוע דירתו בארץ-ישראל ויש לו מעט ממון שיוכל להתפרנס, אשריו ואשרי חלקו, שיוכל לקנות לו חיי העולם הבא... ויכול גם כן להתענג על ה' ולעדן את נפשו במרעה הטוב והשמן לאכול מפריה ולשבוע משובתה...".

לב

...עתה באתי לגלות אזני מכ"ת¹ כי זכני האל ית'² ברוב חסדיו כי עשיתי דירתי בארץ הקדושה פה צפת תוב"ב בגליל העליון וזה היום ה' שנים בקרב הארץ ת"ל³ אשר אין לי עסק אחר כי אם עסק התורה ועבודת הש"י, ת"ל מזים שהגיעני קוני שנעשיתי בן כ"ב שנה העיר ה' את לבבי ואמר לי: עד מתי עצל תישן בתרדימות העצלות, קום אזור נא כגבר חלציך

¹ טענת כבוד תורתו, ² יתברך, ³ תהלה אלה, ⁴ השם יתברך.

ורדוף אחר ידיעת התורה והמצוות והיית לבן משכיל. אני קמתי ואתעודד ופרשתי את עצמי מכל עסקי העולם ופניתי את עצמי לבקש ולדעת את אלהי אבי בכל לבבי ובכל נפשי ושבתי לפני ה' אלהי בכל לבבי בצום ובבכי ומספד ושק ואפר ת"ל. וכאשר הגיעני קוני יונעשיני לבן כ"ח שנה הגיעני את שמע החכמה הנוראה הקדושה והנפלאה הנמצאת בארץ החיים ארץ צבי תוב"ב, אשר עם יישובו כסאות לתורה ולתעודה ואור תורתם יופיע רוח הקודש על עם מרעיתו ועושים מאהבת רצון קונייהם, אז פחד ורחב לבבי ושמחתי על השמועה כמוצא שלל רב ותכף אזרחתי לרוץ אורח ופטרתי אשתי בגט פטורין, אחרי אשר לא רצתה לילך עמי, ונתתי לה כל אשר לי בכתיבתה, וגם הנחתי בת אחת אצלה אשר בעת ההיא בת י"ג שנה, ולא נשאר בידי מכל אשר לי אפילו שוה פרוטה, ואפילו מלבושי וספרי הכל נתתי ועזבתי לה לכתובתה ולנדוניית בתי, ובאלהי יעקב בטחתי ועליו השלכתי יהבני, ויצאתי מארץ מולדתי בעירום ובחוסר כל.

ובאתי לארץ הקדושה פה צפת תוב"ב שבגליל עליין חה"מ⁵ של סוכות שס"ג לפ"ק⁶ לשלום ומצאתי קהלה קדושה פה צפת, כי היא עיר גדולה לאלהים, עיר מליאה תושיה, קרוב לג' מאות רבנים גדולים, כלם חסידים ואנשי מעשה, וי"ח ישיבות מצאתי בצפת תוב"ב וכ"א בתי כנסיות וב"מ⁷ גדול ובתוכו קרוב לד' מאות ילדים ונערים, ועליהם ד' מלמדים שלומדים אותם בחנם מבלי קבלת פרס מתלמידים, שנמצאים עשירים בקושטטטינא שפורעים שכירות המלמדים, וגם מלבושים עושים מדי שנה בשנה, וכל בתי כנסיות תכף אחר תפילת ערבית ושחרית מתקבצים כל הקהל ויושבים לפני רבנים בכל בית הכנסיות ה' ו' בתות, כל כת וכת לומדים קודם שיוצאים מב"ה⁸ כת זו לומדים בקביעות בהרמב"ם, וכת זו לומדים בקביעות בעין יעקב, וכת זו לומדים בקביעות בברכות, וכת זו לומדים בקביעות פרק אחד משניית עם פירוש, וכת אחת לומדים

⁵ חול המועד. ⁶ 5757 קטן, והיא 1997 לספירה הנוצרית. ⁷ ובית מדרש. ⁸ מבית המדרש.

הלכה אחת עם פירש"י ותוספות, וכת אחת לומדים קביעות מספר הזוהר, וכת אחת לומדים קביעות מקרא בתורה וביאים כתובים, באופן שלא נמצא אחד שיצא בבוקר למלאכתו או לעסקו אם לא ילמד קודם לכן קביעות בתורה. וכמו כן עושים כל ישראל בערב אחר תפילת ערבית. וביום השבת הולכים כל העם לשמוע הדרשה מפי החכמים. ובכל יום ה' בשבוע מתקבצים כל ישראל אחר תפילת שחרית לב"ה אחת גדולה, ומתפללים לשם תפילה נוראה עד מאוד על כל ישראל בכל מקום שהם ועל גלות השכינה וישראל וחורבן בית אלהינו, ומברכין לכל מי ששולח ממונו לסיוע עניי א"י, שהקב"ה יאריך ימיהם ושנותיהם ויצליחו עסקיהם וישמרו מכל צרה וצוקה. וכל התפילה כולה עושים אותה כל ישראל בבכיה גדולה ובשברון לב. וקודם שמתחילין להתפלל עולה הרב הגדול החסיד מהר"ר מ⁹ גלאנטי יצ"ו¹⁰ על הבימה ודורש דברי בבושים ומעורר ישראל ליראת השם ומקרב אותן לאהבת הבורא במתק לשונו וגודל חכמתו ובקיאותו ורוב קדושתו. ואח"כ עולים ב' ראשי ישיבות, חכמים וחסידים גדולים ובעלי עבודה, על הבימה, שם האחד הוא החכם מהר"ר מסעוד סגי נהור, והוא מורי ורבי. ידוע לכל ישראל רוב קדושתו ורוב בקיאותיו, ושם הב' מהר"ר שלמון מערכי יצ"ה מפורסם הוא לעיני כל ישראל בחכמה ובענוה ויתירה ובחסידיה מופלאה, ומתחילין להתפלל באימה ובפחד וביראה גדולה וב' עיניהם זולגות דמעות כב' מעיינות מים. מי ראה באותן תפלות וצעקות הגדולות והמרות שעושים כל ישראל בבכי ובדמעות גדולות כולם כאחד על הגולה ועל חורבן בעו"ה¹¹ ומתוודים עונותיהם, אשר אם יהיה לבו של אדם קשה כאבן, מוכרח הוא שיהפך ויתחרט על עונותיו ויבכה בדמעות שליש בעמוד שם. ובכל ערב ר"ח¹² עושים עד חצות כמו ערב יום הכיפור וגוזרים בטול מלאכה עד חצות ומתקבצים כל ישראל לבית הכנסת אחת גדולה אי הולכים על קבורת של הושע בן בארי הנביא, שעליו בנוי כמי כיפה אחת גדולה בניין מפואר, ונכנסים

⁹ מורנו הרב ר' משה. ¹⁰ ישמרהו צורו וקונו. ¹¹ בעונותינו הרבים. ¹² ראש הירש.

לתוכו או לתוך המערה של התנא האלקי אבא שאול עליו השלום, או לפני קבר של רבי יהודה בר אילעי, שאלו הצדיקים הם קבורים סמוך לעיר, ומתפללים לשם תפלה יותר נוראה עד חצי היום, ולפעמים עושים לשם כל היום כולו בתפלה ודרשות. והגוים היושבים על אדמת ישראל, כולם הם נכנעים וכפופים לפני קדושתו של ישראל, ואפילו שאנחנו עומדים כל היום כלו על השדה בטלית ובתפילין ומתפללים וקוראים בקול גדול ה' אלהינו לפני קברות הצדיקים, לא נמצא אחד מהגוים שיערב אל לבו לגשת לפני מעמד היהודים במקום שהם מתפללים, או שיפתחו פיהם ללעוג על התפלה חס ושלום, אלא כולם הולכים לדרכיהם ואין פוצה פה ומצפצף תהלה לאל, ואדרבה הם נוהגים קדושה גדולה בקברות התנאים הקדושים ובבתי כנסיות והם דולקים נרות על קברות הצדיקים ונודרים שמן לבתי הכנסיות. וכפר עין זיתים ומירון יש לשם בתי כנסיות חרבות מאין יושב בעו"ה, ובתוכם ספרי תורות לאין מספר בתוך ההיכלות, והגוים נוהגים בהם כבוד גדול, והמפתחות בידם והן מפתחין¹³ אותם ודולקים נרות לפני ההיכלות ואין מי שיקרב להגיע בס"ת.¹⁴ ולפעמים אנחנו הולכים לאותן הכפרים להתפלל ומתפללין באותן ב"ה¹⁵ תפלות גדולות כשהשעה צריכה לכך.

זולת זה מצאתי כל ארץ הקדושה מליאה ברכת ה' ושובע גדול וזול גדול אשר אין להעריך ואין לשער ואין לספר. ואני כשראיתי השפע הגדול הנמצא בארץ הקדושה וראיתי שכל טובה אוכלים אותה אומות העולם וישראל הם מפוררים ואין להם זכות לאכול מפריה ולשבוע מטובה. בכיתי בכית גדולה ואמרתי: מי יתן והיו אחינו בית ישראל יודעים המעשר¹⁶ לבד מהשפע והטובה והשובע הגדיל שנמצא כעת בארץ ישראל, היו בוכים יום ולילה על גלותם ועל ארץ חמדה טובה ורחבה שאבדו, שגם בחורבנה היא מוציאה פירות ושמן ויין ומשי. כנגד שליש העולם, ובאים בספינות מטוף העולם, מוינציאה ומספרד

¹³ מנקים. ¹⁴ מנגוע בבשר הורה. ¹⁵ בתי הכנסת. ¹⁶ רחלס העשירי.

וערפת ופורטוגאל ומקוסטנטינא, וטוענין בר ושמן זית צמוקים
ודבלים ודבש ומשי ובורית הטוב כחול אשר על שפת הים.
ובכל זאת שבאים מסוף העולם לטעון משפעה הגדול אעפ"י
כן אנחנו קונים החטים הנקי כשמש מדה אחד שהיא גדולה
כשתי איפות וחצי מעהררין¹⁷ באחד טליר ושמן זית י"ב
ראטיל בעד א' טליר, וכל ראטיל משקלו ט' ליטרין של
מעהררין במשקל, ושמן השומשמן שמתוק כדבש וטעמו טעם
מן ה' ראטיל בא' טליר, והיין מי שקונה ענבים בשעת בציר
ועוצה אותם בבית הבר יעשה ו' ראטיל יין בא' טליר, מלבד
המים שרופים שמוציאים מן התמד ד' או ה' ראטיל יין שרוף,
ודבש דבורים ד' ראטלין בא' טליר, ודבש ענבים י' ראטלין
בא' טליר, וצמוקים י"ה ראטלין בא' טליר, וכן דבילים, תרנגולים,
ביצים בזול הרבה, כל תרנגול כה' או ו' צלמיר¹⁸ וה' או ו' ביצים
במטבע שהיא כב' פשיטים בארצכם, ובשר כבשים הוא רך
וטוב ושמן, וכל כבש יש לו באחריו כמין ככר כולו שמן¹⁹ וז'
לטראות משקלו, וכל לטרא בשר כבשים כמו במעהררין בג'
צלמיר וחצי, ובשר שור ליטרא בג' צלמיר, ודגים א' ליטרא
בא' פ'²⁰ ולפעמים לזול ביותר, ואורז בזול, והרבה מיני קטניות
ועדשים שלא ראיתם מימכם, וטעמם כטעם אגוזים, בזול, וכן
מיני לפתן וירקות טובות לאין מספר, שלא טעמתם כטעמם
הטוב מעולם, נמצאים הדיר כל השנה כלה בקיץ ובחורף כמעט
בהנמ, מלבד הפירות הטובות, הרובין פומרנצין²¹ לימונא
ואבטיחים וקרפוזים²² שטעמן היא כטעם הצוקר, ומלפפנות
וקישואים ודלועים, ועוד מינים ממינים שונים שאינם ניכרים
למכ"ת²³ ואין תועלת בזכר אותם למכ"ת, ויש יתרון בטעם
הפירות וירקות והלפתנות של ארץ ישראל, אשר אין דוגמתם
נמצא גם כן בארצכם, כיתרון הזהב מן הכסף וכיתרון טעם פת
חיתין על השעורים, באופן מי שזוכה מהשם יתברך לקבוע
דירתו בארץ ישראל ויש לו מעט ממון שיוכל להתפרנס, אשריו

¹⁷ ש"ך מדה סהרן ארץ מוצאי של המותב. ¹⁸ שם מטבע. ¹⁹ מתבון
²⁰ פאליה. ²¹ פשוט שם מאכע. ²² תפוחי זהב. ²³ אבטיחים אדומים.
²⁴ מטעם כבוד הורתו.

ואשרי חלקו, שיוכל לקנות לו חיי עולם הבא. בהתחברו עם החסידים הגדולים ואנשי מעשה אשר בארץ ישראל המה, ויכול גם כן להתענג על ה' ולעדן את נפשו במרעה הטוב והשמן לאכול מפריה ולשובע משובה, ובשליש התוצאות ופיזור הבית שבארצכם יכול להתפרנס פה בא"י ולחיות חיי מלך ת"ל, מלבד האויר הבריא והזך והמים הבריאים המאריכים ימיו של אדם, וע"כ רוב דיריהם כמעט רובם ככולם מאריכים ימים הרבה לפ' ולצ' ולק' ולק"י²¹ שנה, זה שדרשו רבנן ז"ל²⁵ למען ירבו ימיכם וגו'²³ על האדמה דווקא ולא בחוצה לארץ, שהמאכלים והמשקים רעים והאויר המעופש שבחוצה לארץ גורמים רעה לבני אדם וחלאים רבים ומקצרים ימיהם ושנותיהם של בני אדם, והיו הסימן שבחוצה לארץ כמעט רוב בני אדם והילדים הקטנים הם מליאים שחין על הברכיים ועל השוקיים, ובארץ ישראל לא נמצא אפילו אחד מהם, ברוך השם, עידיה מובה שחין, לא קטנים ולא גדולים, אלא כולם נקיים כזהב ת"ל. וה' הוא אלהים אמת ומלך עולם ידע את לבבי וראה את כוונתי הטובה כי בכל לבבי ובכל נפשי בקשתי את ה' שיענני בעת צרתי ויהי לי למושיע ונתן לי כל אוות נפשי ככל אשר שאלתי מאתו ית' והביאני לשלום אל א"י ארץ צבי בחג הסוכות שס"ג לפ"ק והזמין לי זוג אשה טובה יראת ה' בת ת"ח וחסיד גדול ועליון נודע הוא לכל ישראל רוב קדושתו ועוצם חסידותו שמו היה חכם כמהר"ר ישראל צרוך²⁷ ז"ל. ואני אמרתי אעלה על ספר אחת ממדותיו הנוראים שנהג כל ימיו לקנות האתרוג של מצות המובחר שבא"י מדי שנה בשנה ב' ב' ב' ב' טליר, ולפעמים העלו אותו לי טליר ולא הניחו לעולם עד יום מותו. והתפילין הגדולים שלו של סברת שמושא רבא²⁸ שהיו לו, נמכרו בט"ו טליר, והחכם השלם כמהר"ר מלכאל מחברין תוב"ב קנה אותם, אבל התפילין של סברת שמושא רבא שהיו לבוצינא קדישא החכם האלקי כמהר"ר ר"י²⁹

²⁴ ער לשמונים, תשעים, מאה, מאה ועשר שנה. ²⁵ במסכת ברכות דף ת' עמוד א'. ²⁶ רבדים י"א ב"א. ²⁷ פרוק. ²⁸ שם בספר מתקופת הנאונים, ועל פיו מסודרות הפרשיות שבחפזין בסדר מיוחד. ²⁹ ר' יצחק.

לוריא ז"ל גמכרו למצרים בכ"ה זהובים אדומים והחכם השלם כמהר"ר פידלייא קנה אותם, ואילולי שקנה אותם בהחבא היו מעלים אותם על חמשים אדומים. וזכני הקב"ה לכל החיבורים שחיבר איש האלקי הקדוש רבן של כל ישראל מהרד"י לוריא ז"ל ביתר שאת וביתר עז ממה שיש ביד שום חכם מחכמי א"י. וזכיתי אני אותם על ידי אשתי שלקחתי בא"י, כי היא ירשה אותם מאביה כמהר"ר ישראל ז"ל, אשר כל ימיו יגע אחריהם יגיעות רבות והוציא עליהם יותר מב' מאות טליר עד שהשיג אותם על השלימות, והם ת"ר ניירות.³⁰ גדולים. ואני זכיתי בהם עתה ת"ל, ואני משתעשע בהם מדי יום ביום, ונתנני השם ית' להן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב. והנה ר' ומורי אשר אני יושב לפניו ולומד מסנו תורה, בפרט חכמת הקבלה, הוא החכם השלם והענין הגדול כמהר"ר מסעוד סגי נהור מפ"ס³¹ נר"ה.³² ומפורסם הוא לעיני כל ישראל ברוב קדושתו ועוצם ידיעתו ובקיאותו בכל התורה, הש"י ישמרהו ויחיהו. ועתה אין לי עסק אחר כי אם עסק התורה ועבודת הש"י. שבח והודאה לאל ית' כי הגיעני וזיכני עד כה. יהאשה אשר נשא עבדיכם לא הכניסה אצלי לא זהב ולא כסף כי אם בית אחד וכלי תשמישיו וספרי הקבלה למהר"ר³³ ז"ל ומעט מלבושיה, ולא שום דבר אחר, כי לשם שמים נתכוונתי, לישא בת ת"ח וחסיד, לזכות אל אלו החיבורים הקדושים, אשר בלעדה לא יכולתי לזכות אל אלו החיבורים מעולם, כי לא נמצאים כי אם ביד קצת יחידי סגולה בני עליה חסידי עליון והם מצפינים ומסתירים הדברים מאוד מאוד, אשר על אלו הדברים אמר דהמע"ה³⁴ הנחמדים מזהב ומפז רב, ר"ל³⁵ שגונזים אותן ביותר מפז רב. ובחמלת הבורא עלי וזכני הש"י בהם ונתנני הקב"ה להן ולחסד בעיני כל חכמי צפת תוב"ב, כי אינם מעלימים ממני שום סוד מרזי התורה ת"ל.

³⁰ ש"ש פאות גליונות. ³¹ מהעיר פאם במרוקו. ³² נספח דחמנא ופרקית (ישמרהו ויגאלהו). ³³ שמונת הרב ר' יצחק (לוריא). ³⁴ דוד המלך עליו השלום (זהלים י"ע י"א). ³⁵ רוצה לומר.

נאם שלמה שלמל בן לא"א כהרד"ח.³⁶ המכונה מיינשטרל
ז"ל, הכותב בנחיצה³⁷ פה צפת תוב"ב בגליל העליון שבארץ
צבי כ"ד תמוז שס"ז לפ"ק.

לג

איש אשר רוח ה' בקרבו, חכם עדיף מנביא, קדוש יאמו
לו, החכם הנעלה כמוהר"ר יששכר בער¹ יצ"ו, אחר דרישו
השלום גם תפלה גם תחנון לאל ית' ממעל, יגדיל ויאדיר בסא
תורתו ועיניו תראנה ירושלים יפה שאנו, יראה זרע יאריך
ימים אמן סלה.

וכאשר יזכהו השם ית' שיבוא לארץ הצבי, אזי יראה
בתוכה חכמים גדולים חסידים ואנשי מעשה מלאים חכמת
הש"י³ וענוה על התכלית, ראויים שחשרה עליהם שכינה
כמר"עה,⁴ כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה' בקיאים בכל
המדרשים ואגדות, ודרשנים גדולים, ועל הכל הענוה ושפלות
רוח שיש להם, שאין חכם מתבייש לילך הוא בעצמו לשאוב
מים ולהביא כדו על שכמו או לילך על השוק ולקנות הלפת
והירקות והמלח והסת והשמן, וכל צרכי בית עושה כל אחד
בעצמו, והן נוחין זה לזה בהלכה, וכמו מכ"ת⁵ וב' נפשיות ביתו
צריכין לפזור הבית טאליר או לכל שבוע, ובו יהיה חיי המלך
בעזהש"י,⁶ בבשר ויין ופירות ופת נקייה סלת, ואם רצה לצמצם
בפת ולפתן ומיני קטניות טובים ופירות טובים, יוכל להעביר
בו רביעית טליר לשבוע, וההספקה שיתנו למ"כ משיבה של
אשכנזים תהיה חצי טאליר לשבוע, כי כן נוהגים ליתן לכל
אחד מחכמי הישיבה, ובעד השאר החכם עיניו בראשו, כ"ת
ישתדל לשם בארצו שיסבב בכל קהלות יעקב שיפולאניאה
וריסא ופיהם,⁷ וידרוש בכל קהלה וקהלה, ויבקש מהם עוד
יסמן, עד אשר יהיה למכ"ת ק"ל טליר להוצאות הדרך, ועוד

³⁶ פארוני אבי כבוד הרב ר' חיים.³⁷ בהפזון.
¹ מקדעמניץ. ² יהודר. ³ השם יתברך. ⁴ כמשה רבינו עליו
השום. ⁵ מעלת כבוד תורתו. ⁶ בעזרת חשב יתברך. ⁷ ברחמיאית.

מֵאֵה טָלִיר אַחֲרֵים שֶׁתְּבִיאֵם עִמָּךְ לָאָרֶץ הַקְדוּשָׁה, לִמְעַן יִהְיֶה בְיָדְךָ אֵיזָה קֶרֶן שִׁיעֲשֶׂה פִּירוֹת עַל יְדֵי אֵיזָה הַשְׁתַּדְּלוּת שִׁיעֲשֶׂה בְּאִי בַעֲהַשׁ⁸, וְעוֹד אֵיזָה י' טָלִיר שֶׁתִּקְנֶה בָּהֶם מִטְּלָטְלֵי הַבַּיִת הַמְּוֹכְרִיִּים, וְהַסְפְּרִים שִׁישׁ לִכְ"ת תִּמְכּוֹר אוֹתָם לִשְׂם, כִּי פֹה יִמָּצֵא מִכְ"ת בִּי טָלִיר סְפָרִים שֶׁבִּאֲרֻצְכֶם הֵם שׁוֹיִם חֲמִישִׁים טָלִיר וְיוֹתֵר, גַּם יִשְׁתַּדֵּל מִכְ"ת עִם אֵיזָה אֲנָשִׁים אֲהוּבִים עֲשִׂירִים אוֹ קְרוּבִים שִׁישְׁלָחוּ לִמְכֹּת מִיָּדִי שְׁנָה בְּשָׁנָה דִּבְרַ קְצוּב, חֵק וְלֹא יַעֲבֹר, אִם אֵת הַדְּבָר הַזֶּה תַּעֲשֶׂה וְצוֹךְ אֱלֹהִים וְיִכְלַת עֲמוֹד וְעַל מְקוֹמָךְ תִּשָּׁב בְּבֵית הַמִּדְרָשׁ בַּקְדוּשָׁה עִם גְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל בַּעֲהַשׁ, וְלֹא יִסְמוֹךְ מִכְ"ת שִׁימָצֵא פֹה תַלְמִידִים שִׁילְמוּד עִמָּהֶם בְּשֹׁכֵר, יַעַן כִּי הַתַּלְמִידִים כֻּלָּם מְדַבְּרִים בַּלְשׁוֹן סִפְרָה, וְהֵם לֹוּמְדִים בַּחֲבוּרָה שֶׁל תַּלְמוּד הַתּוֹרָה, שֵׁשׁ יוֹשְׁבִים י"ח מִלְּמַדִּים הַמְּלַמְּדִים לְכָל הַנְּעָרִים בְּלִי קְבִלָּת פֶּרֶס, יַעַן כִּי יֵשׁ עֲשִׂירִים בְּקוֹסְטוֹטִינָא שֶׁפּוֹרְעִים שֹׁכֵר הַמְּלַמְּדִים מִשְׁנָה לְשָׁנָה, וְאֲנִי אַחֲלֶה פָנַי אֲדוֹנִי, יִמָּצֵא נָא עִבְדְּךָ חֵן בְּעֵינֵי כֹ"ת וְתִגְדֵּל נָא הַסֹּדֶךְ עִמָּדִי, שִׁיעֲתִיק כֹ"ת כְּתָב זֶה וְיִשְׁלַחְנוּ לְרֹזְנָה לִיד חֲבִירִי וְעִמִּיתִי כַהֲרִ"ר יִצְחָק כ"ץ חֲתָן ר' יוֹסֵף בַּעַר מִק"ק פּוֹזְנָא וְלִיד הַחֲסִיד כַהֲרִ"ר לִיב רֹוִידְנִיץ חֲתָן הִירֵשׁ יִשְׂרָאֵל פֶּרֶס וְעוֹד הֵעֵתָק אֶחָד לִיד הַחֲסִיד צִדִּיק יִסּוֹד עוֹלָם כַהֲרִ"ר חַיִּים רִשְׁפִּיץ יצ"ו וְהוּא יוֹשֵׁב בִּק"ק⁹ שֶׁבְּמַעְהַר־רִין לִמְעַן יִשְׁמְעוּ עֲנוּיָם וְיִשְׁמַחוּ עַל כִּי פִקֵּד ה' אֵת עַמּוֹ לִתֵּת לָהֶם לֶחֶם וּבִדְאִי כִּי הוּא סִימֵן גְּאוּלָּה בַּעֲהַשׁ¹⁰.

כֹ"ת יִגְדֵּל לַעֲדָר אֵת נַפְשׁוֹ הַחֲשׁוּבָה הַמְּלִיאָה דַּעַת ה' וִירֵאת אֱלֹהִים וְנַפְשׁ אֲהוּבָךְ הַנֶּאֱמָן הַמִּתְפַּלֵּל עֲלֶיךָ הַצַּעִיר שְׁלֵמָה שְׁלִימֵל בֶּן לֹאֲ"א כַהֲרִ"ר ו'ל⁹ עַל הַלַּחֲץ¹⁰ יוֹם ה' כ"ה תִּבְרָכוּ לְחַדֵּשׁ חֲשׁוֹן שִׁס"ז לַפ"ק פֹּה צִפְתָּ תוֹב"ב בְּגִלְיָל הָעֲלִיוֹן בְּגִבּוֹל נַפְתְּלִי הָעֲלִיוֹן.

⁸ בַּמַּחֲלָה קְדוּשָׁה, וְהַמַּעֲרִיק הַשְּׂמִיט אֵת שֵׁם הַקְּהָלָה. ⁹ לֹאדוֹגִי אֲבִי כְבוֹד חֲרָב ר' חַיִּים זְכַרְוֹנִי לְבִרְכָּהּ. ¹⁰ חֲבוּרָה בַּחֲפִזוֹן.

— — — בכל יום, ג' ד' שעות קודם היום, משכימים יחידי סגולה לבתי כנסיות ולומדים שם ומתבודדים. אחד היה פה צפת תוב"ב ושמו כמהר"ר אברהם הלוי זצ"ל² אשר חיבר תיקוני שבת שבסוף קיצור ר"ח³. בכל חצות-לילה היה קם וסובב כל הרחובות ונתן קולו והיה צועק בקול מר: קומו לכבוד השם יתברך, שהשכינה היא בגלות ובית קדשינו היתה לשריפת אש, וישראל הם בצרות גדולות. כמו אילו הדברים הרבה היה מכריז, ועל ת"ח⁴ היה קורא לכל אחד בשם, ולא זו מן החלון עד שראהו שכבר קם מן המטה, ובשעה אחת נתמלאה כל העיר כולה קולות של גירסות ושל משניות ושל זוהר ומדרשי רז"ל⁵ ושל תהלים ושל נביאים ושל פזמונים ובקשות ותחנונות. ובלייל ששי היה מנהגו של זה החסיד, ב' שעות קודם היום היה קורא על הנשים שיקימו ויכינו לשבת ושילושו העיסה, והיה מתרה בהם: אם אמצא תבשיל או אפיה על גבי האש סמוך לשבת, חדעו נאמנה שאקח את הכל לעניי הקדש. והיו הנשים מתפחדות ממנו והיו מזרזין את עצמן זירז גדול, ובע"ש⁶ סמוד לשקיעת החמה בדק בכל הבתים, וכל מה שמצא ע"ג⁷ האש לקחו להקדש.

ואילו באתי לספר בגדולות זה החסיד, יכלו י' ניירים⁸ והמה לא יכלה והאר"י⁹ זצ"ל העיד עליו שהוא גילגול של ירמיה הנביא, ואמר לו פעם אחת: עתה הנה נשלמו ימך ואין לך עוד חיות, אם לא תקנה אותך אני רואה לך ואפשר שעל ידה תחיה, ואם תזכה לחיים תחיה עוד כ"ב שנים, וזו היא: לך לירושלים ושם תלך לפני כתל-מערבי ושם תשפוך את תפלתך ודמעתך, ואז אם תתרצה לפני קונך ותזכה לראות שכינה, אז תחיה בטוח שתחיה עוד כ"ב שנים. מיד כששמע כמהר"ר אברהם הלוי אותו דבר, מיד נכר כל מטלטלי ביתו לפיזור

¹ כבוד מורנו הרב רבי יצחק צדוק לברכה; ובימיו היה ברוכים.
² ראשית חכמה, קצור ד' יעקב מייזנא, ונדפס בפעם הראשונה בוויניציאה בשנת ש"ס.
³ תלמודי חכמים.
⁴ רבותינו זכרונם לברכה.
⁵ ובערב שבת.
⁶ ע"ג נביא.
⁷ עליונות נייר.
⁸ ר' יצחק לוריא אשכנזי.

הדרך והלך לירושלים, ותכף סגר את עצמו ג' ימים ושלשה לילות בתענית ובשק ובבכיה גדולה ולא זו משם, ולסוף ג' ימים הלך לפני הכיתל מערבי והתפלל שם ובכת בכיה גדולה. בין כך נשא את עיניו וראה ע"ג כותל מערבי דיוגמת אשה אחת מאחוריה, ובאיזה מלבוש שראה אותה איני רוצה לכתוב הנה. אחוש לכבוד קוננו, ותיכף שראה אותה באותה אוש, נפל על פניו והיה צועק ובוכה: אימא אימא, אימא ציון, אוי לי עראיתך בכך, והיה כך מהמרמר בבכיה וזכה על פניה, והיה ממרט בזקנו ובשערות ראשו עד שנתעלה וישכב יירדם על פניו. אוי ראה שם בחלום עבאה ושמה ידה על פניו והיתה קנגבת מדמעות עיניו ואמרה לו: התנחם בני אברהם כי יש תקוה לאחריהך ושבו בנים לגבולם כי אשוב את שבותם וריחמתיכם. ויקץ כהר"א¹¹ משנתו וחזר לצפת חרב"ב שמה וטוב לב ובראחו האר"י זצ"ל, אמר לו: כבר אני רואה בך שזכית למראית השכינה ומעתה בטוח אחת שתדיה עוד כ"ב שנים, וכן היה שחיה אחר זה כ"ב שנים במכון. — — —

עור יש מנהגות הטובות הנוהגות בא"י, שלא נמצא קטט ומריבה בין הבריות אפילו בעמי הארץ, ולפעמים שמתקוטטים זה עם זה, ויחשוב העומד שם שעתה יתרגו זה את זה מרוב בעסם, אבל מעיד אני עלי שמים וארץ שאינם זזים מעם עד שנעשי אהים ורעים יחד ומחבקים ומנשקים זה את זה, דהיינו אותן שהוא קטן בשנים, הוא שואל מחילה מהבירו שהוא גדול ממנו ומחבק ומנשק אותו, ותכף תבירו מוחל לו ומחבק ומנשק אותו על פניו או על צוארו, ונשכחו כל החירותין וגידופין שדברו זה לזה כאילו לא נדברו מעולם. ובני אדם העומדים שם אצל הקטט המריבה הם המתווכים שלום ביניהם, ואינם מניחים לזוז אותם זה מזה עד שעושים שלום ביניהם ומחילת עלמין¹² כנוכר, ואם יש מהם קטט מחמת דרא דממונא מפשרים ביניהם. ואם אחד מן הבעלימחלוקת קיפק ונשבע שאינו חייב לו שום דבר, תכף תבירו מחל לו באומרו: למת

¹¹ בכור תרכ"ו אברהם, ¹² מחילת עולם.

אוליך אותו לב"ד¹² כיון שקפץ ונשבע. ואם אחד יבזה את הרב או לת"ח גדול, הקנס גדול הוא שגזור הרב עליו חרם, מיד חולץ מנעליו ויושב לארץ כמו צליית הביעה,¹³ מיד יאמר לו הרב: קום לך. מיד יקום וינשק לחכם על ברכיו או על רגליו והתחם אומר לו מותר לך ג"פ,¹⁴ שרוי לך ג"פ, אין כאן גידוי ואין כאן חרם, וסר עוונותך וחסאתך תכופר, ופוטרו לשלום, וכמה גדולה היא הענוה בין תלמידי חכמים, כל אחד קונה לעצמו כל צרכי ביתו ע"י עצמו, הקמח והלפתן והירקות ותבשר והמלח והפירות, והולכין לשאוב מים מן הבאר וכדם על שכמם כאחד מן המשרתים. וסיפר לי כהר"ר מנחם בכהר"ר אברהם גלנטי, שחיבר ספר קול-בוכים,¹⁵ איך שפעם אחד היה מוליך אביו על שכמו שק אחד עם קמח מן השוק, ובא מאחוריו הרב הגדול ואב"ד¹⁶ כמהר"ר שלמה שגי"ש זצ"ל, וחטף השק מעל שכמו של מהר"ר אברהם גלנטי זצ"ל וישב עליו ואמר: הריני נשבע בחיי בני שלא יוליך שק זה שום אדם לביתך אלא אני אוליכנו, כי אני חזק ממך להוליכו, ומהר"ר אברהם חלה פניו שלא יעשה זו הרעה עמו, וכמהר"ר שלמה שגי"ש לא הגיחו עד שהוא בעצמו טענו על כתפיו והוליכו לביתו, וכן פעם בא מהר"ר אברהם גלנטי ע"ה¹⁷ ממירון ולמד הזוהר, ופגע בכפר עין זיתון, הלך לשם וקנה כד אחד חדש ומילא אותו מים חיים מבאר עין זיתון, שהם מים חשובים עד מאד, בתוך הדרך פגע בו כמהר"ר שלמה שגי"ש ע"ה, נטה שכמו להשקותו, מיד לקח כמהר"ר שלמה את הכד בידו ונשבע שבועה חמורה שהוא יוליכנו לביתו, וכך עשה. ומורי כמהר"ר מסעוד סגי נהור נר"ו סיפר לי, שבכל פעם שראה אותו כמהר"ר אברהם גלנטי מרחוק שלשים אמה התחיל לצעוק: שלום עליך חכם מסעוד, שלום עליך, שלום עליך! כך צעק עד שקרב אליו ונשק אותו ואמר לו: הלואי שאהיה מצע תחתך בעולם הבא.

¹² לבית דין. ¹³ כשיעור צליית ביצה. ¹⁴ ג' פעמים. ¹⁵ פירוש על מגילת איכה, נדפס בפעם הראשונה בויניציאה בשנת ש"ט. ¹⁶ ואב בית דין. ¹⁷ עליו השלום.

ואחר התפלה לומדים כל החלל קביעות אחד ויושבים לפני הרבנים בכל בית הכנסת כמו ששה כתות, כל כת וכת לומדים קודם שיצאו מבית הכנסת, כת זו לומדת עין יעקב, וכת זו בהלכות ברכות, וכת אחת בהרמב"ם, וכת אחת במשניות, וכת אחת בגמ"ט¹⁸ וכת אחת בספר הזהר, וכת אחת במקרא, באופן שלא ימצא אחד שיצא בבקר למלאכתו או לעסקיו, אפילו השכירים, אם לא שילמוד מקודם קביעות שלו בתורה, ובכל יום מאריכין הרבה בלימוד אחר תפלה ערבית. — — — — — מי"ו בתמוז מתקבצים אנשי מעשה לבתי כנסיית ויושבים על הקרקע ומקנינין על חורבן הבית שעה אחת בחצי היום, אחריו אומרים בקשת רחמים וי"ג מדות וקדיש, מר"ח אלול מתחילין כל ישראל לקום באשמורת הבקר ולומר סליחות, וט"ז ישיבות שה בצפת, מתחילים לדי' כהות, וכל כת עישה יום א' כמו יום הכפורים, דחינו כל יום ב' וג' וד' וה' בשבוע, מר"ה ועד י"ה¹⁹ וסדר התפלה הוא כן: לאחר שמסיימין תפלת הבוקר שתקנו אנשי כנסת הגדולה מתקבצים כולם לב"ה²⁰ של איי טליא, ועולה ראשי ישיבה אחד, זקן ומיפלג ומיפלא ודורש דברי כבושים ועניני תשובה, ואח"כ מתחילין לימר סליחות ותחנונים גדולים בהכנעה גדולה, וכל העם עונים אחריו בלב נשבר ונדכה ובבכיה, ואחרי שמסיימין זו התפלה מתחילין לשורר תהלים מן ראש עד סוף בניגון יפה ונעים במתון ובדקדוק גדול בלב ובנפש, ובין כל ספר וספר משוררים פזמון אחד של כמשה רחמים, ועומד הראש ישיבה ואומר: ירמה או"א²¹ שבזכות הספר זה של תהלים שקרינו לפניך ובזכות שמוהיו הקדישים היוצאים ממנו, ובזכות מזמוריו ופסוקיו ותיבותיו וטעמיו תגן בעדינו ובעד כל ישראל בכל מקום שהם, ותצילנו מכל גזירות קשות, וכדומה לזה מבקש רחמים בעד כל ישראל, והעומדים שם עונים אחריו אמן, אח"כ אומרים ויעבור וי"ג מדות וקדיש ומתחילין הספר שלאדרינו, וכך הם עושים לכל ה' ספרים של תהלים, ואם כן מן הראוי גם לנו לקרות תהלים

¹⁸ במסכת פסחים תוספות. ¹⁹ מראש השנה ועד יום הכפורים.
²⁰ לבית הכנסת. ²¹ יהי רצון מלפניך ה' אלהינו ואליה אבותינו.

מספר מדויק כמו העשרים וארבע, יבשרט הקדרא בצבור העומד לפני התיבה, ולהיות בו במתון מתון שויה.²² אח"כ מבקשים רחמים על הספינות ובני אדם הבאים לא"י בין בים בין ביבשה. שהקב"ה ינהלם וינחם למדין הפצץ על מי מנוחה וינחם ברחמי הטוב ויצילם משוודים ימלסטים ויביאם לארץ הקדושה. ואח"כ מתפללים על שלום כל הנדיבים השולחים בממונם נדבה לעניי א"י ומחזיקים בידם ללמוד תורה ולהתיישב בא"י שהקב"ה יצילם מדבר וחרב ורעב ושבי וביזה וחללים רעים ומקרים רעים ויצליח להם בכל מעשה ידיהם. ויהן להם בנים עוסקים בתורה ובמצות לשמה. אח"כ אומרים: אנא השם תזקם ואמצם והן בלבם רחמנות לחטים אלינו ולא נכרת ברעב בארץ החיים. ואל יגרמו עונותינו לצאת מארץ חמדה טובה ורחבה בעבור פרוסת להם ונהבטל מלימוד תורה ומעבודת השם.²³ עשה בעבור קדושת א"י שלא תשאר חריבה ושממה מבלי יושב. אח"כ מתפללים על כל ישראל בכל מקום שהם שהקב"ה יגן בעדם ובעד בניהם ובנותיהם וכל אשר להם, ויצילם מכל גזירות קשות ומעלילות ומגירושים ומשמדות, וכהנה וכהנה תפלות ובקשות רחמים אשר לא יכילם את הספר, ואח"כ לומדים בויזה עניני תשובה, ואח"כ לוקים מלקיות.²⁴ ואח"כ מתפללים תפלת מנחת יארבים בסליחות ותחנונים ובייחודים עד אחר שקיעת החמה ונפטרים לבתיהם לשלום. וכן עושים בכל ערב ר"ח כמו יום הכפרים קטן, יתגן הוא ביום התענית שההורש מעורר הלבבית וכובש אותם ובעורר אותם לפתחת תשובה וחרטה. —

²² על דרך טאמר ותלמוד כמסכת ברכות יח ב' עמוד א' ²³ הש יחברו. ²⁴ כספרת עונות.

לה

אגרת ר' ישעיה הלוי הירוויץ מצפת

ש"פ (כ"ז 1021)

ר' ישעיה בן ר' שבתאי הלוי הירוויץ, הידוע בישראל על שם ספרו המיסודי-קבלי "שני ליהנות הברית" בכינוי "השל"ה הקדוש", נולד בפראג בשנת ש"ל (1570) לערך, בה בהגדל בילדותו, החל ללמוד תורה במדרשו מפי הכמי פולין והדוילים בהראקא ומלובלין. הוא היה רב בקהלות ישראל החשובות ביותר בפולין, ביהם ואשכנז, ובכללן זרנקפורט, פונוא, קראקא ופראג, והעמיד תלמידים לאלפים. בנו ר' שעפציל כותב עליו: "ראת חסאו היתה קודמת לחכמתו... בלמידת התלמוד היה יורד ונוקב עד התהום בשלפולא חריפתא... ותפס ישיבות רבות לשם ולתפארת... ומכה שבילדותו זכה למעלות גדולות שנתקבל לאב בית דין ומורה צדק בקהלות גדולות וגלילות, ויש שכמו לסבול ככל משא העם הודו כרושה צאנו לנהל על מי מנוחות במילי רשמיא ובמילי דעלמא... ולא די עהיה רעיא מהימנא לבית ישראל בתורתו יבעבודתו, אך חרב מעלתו והסידתו, כי חרית ידיו לופדי תורה ומצוין לא ספיקו משולחנו שבתים נפשות אשר האכיל מסעמים ברבורים אבוסים ופטומים, כחול ובשבתות וכמועצות, בחרו יבשולחנו היו נועדים... אמי מרתני הגבירה הרבנית... ידה היתה לסייע לאדוני אבי, שבתו כל הממון שהכניסה מבית אביה... להספקת לימודי תורה, ולא זו שלא רעה עינה על זר, אדרבה הוסיפה עזו מהילת... ובגללה בידר א' את אדוני אבי ז"ל וזכה לכל הכבוד הזה אשר היה לו בחז"ל אשר לא זכה לזה אדם בארץ מששת ימי בראשית".

באדר שנת ש"פ (1620) מתה עליו אשתו ואז גמר בלבו לעזוב את כל הכבוד אשר היה לו בקהלתו בפראג, שבה שימש כרבנות שבע שנים, ולהפך מבני ונכדיו ולעלות לא"י, שלא הסית לכו הימנה מעולם, כפי שהוא מספר בספרו: "לבי היה כוער המיד כשראה ראיתי בני ישראל בונים בתים כמו מצריי הערים, עושים דירת קבע בעולם הזה ובארץ הכמאה, וזה נראה ח"ו כהיכח הדעת מהגאולה, ההננית לעליה נמשכי זמן-מה, רחוק יצא מפראג עם אשתו השניה בשנת ש"א, ונסע למציעא, שבתנה הפליג באניה, והגיע בלילה

שם"כ לטריפולי בחוף סוריה. משם הלך דרך ארם צובה, אל-חמה ודמשק לצפת. ביום ד' פרשת „חיי שרה“ (סוף חשוון) שפ"ב הגיע לצפת „ונפלתי על הארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר... וכראותי תרבות גדולת בצפת... צעקתי: הוי ואוי ואבוי, אדוני, עד מתי לא תרחם יהודה? בצפת שהה ששה ימים ואח"כ יצא דרך טבריא ושכם לירושלים, שאלה הגיע ביום ששי לפרשת ויצא (אמצע כסלו שפ"ב). ביום השלישי לבואו לצפת כתב ר' ישעיה לבניו ולבנותיו את האגרת שלפנינו.

בראש האגרת הוא מתאר את נסיעתו באניה ואת בואו לטריפולי חוף סוריה, את לכתו משם לארם צובה, שבה נתקבל בכבוד גדול „והיו משכימים ומעריבים לפתחי, וכל לשונם לשון הקודש, ובכל עת שדרשתי שם דרשתי בלשון הקודש ב"ה היטב“. אח"כ הוא מתאר את בואו לדמשק, שאף בה קיבלו את פניו כחבה יתירה. הוא עובר לתאר את בואו לצפת, את התרגשותו בעמרו על אדמת הקודש, את הוצאותיו, ומזהיר דרך-אגב את העולים שלא להחליף את כספם בויניציאה אלא להביא עמם את הדוקאטין מח"ל „ויתפרו אותם בבגדיהם“ — בחלק השני של האגרת הוא מספר, שעוד בהיותו בדמשק באו אליו שליחי חקל בצפת ובקשונו להתישב בצפת ו„להיות להם לראש“. הוא דחת את החלטתו עד שיבוא לצפת עצמה. אולם בדרכו בין דמשק לצפת, בא אליו שליח ירושלים ובירר מגלה מאת יושבי ירושלים „שקבלונו לאב"ד וראש ישיבה עד ביאת הגואל“. הוא הסכים לכך, והשיב שאינו רוצה לקבל שכר אלא דירה בלבד, ושישלמן בשבילו את מסי הממשלה. אגב כך הוא מתאר את מצבה של ירושלים ואת ריבוי דישוב ע"י עליה „ואנחנו חושבים כל זה לסימן גאולה“. הוא מביע תקותו שבואו לירושלים יגרום לריבוי עליית אשכנזים לתוכה: „רבים יבואו שמה וירצו להתחבר לך... אעשה ונלאות בתלמוד תורה ובהנהגת הצבור“. בחלק השלישי של האגרת הוא מתאר את צפת ואת השתטחותו על קברי הצדיקים בסביבתה. בחלק האחרון של האגרת הוא מתאר את תכנית נסיעתו לירושליכ, ברכיבה על חמיר, „מתחלה היה קשה לי כמות לישב על החמור, אשר לא נסיתי מעולם, ועתה תחלה לאל למדתי היטב לישב“. והוא מבקש מבניו להודיע „לכל אשר נפשו חשקה לארץ הקדושה שידור דירה בירושלים“ יהא מוכיף שלא יחשדוהו

נאלץ להתחבא במשך ארבעה חדשים, ורק אח"כ מצא שעת נושר
להמלט לצפח. הוא נפטר בטבריא בשנת שפ"ט או ש"ץ, נצוה שלא
להספידו.

בימי שבתו בירושלים הלוח לקהלת האשכנזים סר אלף ומאתים
גרוש, ואחרי פטירתו סירבה הקהלה לשלם את החוב לבתי היהומה
הקטנה, מתוך טענה שהוציאו סכום גדול על פדיוני ממאסר והוסיפו
על טענתם, שהתרו בו בהרב שיצא מן המקום בזמן שהחמס קם למטה
רשע, נגד עושה זה יצא ר' אליעזר ארתא הרב מחברין.

ה' אלחי השמים ואלחי הארץ, אשר ללחני מבית אבי
ומארץ מילדתי והביאני אל הארץ, הוא יגדור לפניכם כל פריץ,
ייהי ביתכם כבית פריץ, אחם הבנים בני, הבנות בנותי יצ"ו,¹
כי הנני דורש בשלום כולכם בכלל ובפרט, ויהיו בעיני כל אחד
ואחד כאלו כתבתי בפרטות, ואח"כ השלחו גוף הכתב ליד בני
הר"ר² יעקב סג"ל להיית לו למשיב נפש, ותדרשו בשלום כל
מנהיגי ישראל, בשבילי, וכל בית ישראל, ד' זכרנו יברך.

כבר כתבתי לכולכם כמה כתבים כי היה ה' אתנו בים
וביבשה, אין שטן ואין פגע רע ת"ל,³ רק השגחה פרטית מאת
השם יתברך ב"ה, לא חסרנו דבר, גם בים היית מרוחם בעיני
שר הספינה לאדון ולפטרונו, והיה לנו בית דירה חשובה לתורה
ולתפלה, וכל הימים שהיינו על הים כ"ב יום, וסימנך כי ד'
אלהיך מביאך אל ארץ טובה,⁴ ובאתי בר"ה⁵ לטרבולא⁶
אשר שם מצב הספינה לילך ליבשה, והשם עשה לנו גם שבא
עיקוב להספינה שלא הלכנו לעיר טרבולא, כי אלו הלכנו שם
היינו נשבים שם גוף וממונ, כי היתה שם מלחמה גדולה, בכך
חזרנו לאחור וסיבבנו הדרך לסוריא ירדף אדרינו גליאה⁷
עם בעלי מלחמות, וה' הציל אותנו, ב"ה וב"ש,⁸ שהוא שלח
רוח חזק אחורי ספינתנו שנלך במרוצה, וספינה שלהם נתעכבה
בכך באנו בשלום למדינת סוריא, קודם י"כ.⁹

¹ ישמרם צורם וריגם, ² הרב רבי, ³ תהלה לא, ⁴ טובה
בגימטריא עשרים ושתים, ⁵ בראש השנה, ⁶ טריפולא, עיר חוף בצפון
סוריה, ⁷ galea אנירשיט, ⁸ ברוד הוא וברוד שמו, ⁹ יום לסורים.

ובאנו לעיר ואם בישראל בק"ק חלב¹⁰ קודם חג הסוכות. ועכבנו שם עד יום ב' פרשת לך לך, והכבוד גדול, האהבה וריעות שהיה לנו שם א"א¹¹ לכתוב, והייתי יושב שם כמו שהייתי יושב בק"ק פראג לכבוד ולתפארת, ונפשם חשקה בתורתו, והיו משכימים ומעריבים לפתחי, וכל לשונם לשון הקודש, ובכל עת שדרשתי שם דרשתי בלשון הקודש באר היטב. אח"כ באנו לק"ק חמת,¹² ומשם לק"ק דמשק באנו ה' פרשת וירא, והיא עיר ואם בישראל, עיר גדולה לאלהים מאד, ומאד הוסיפו על כל הכבוד, באופן שכל אלו הקהילות חמה כרתי ברית עמי, ובפרט התלמידי חכמים, מים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה, וכולם אמרו קצין תהיה לנו בכל אשר תצוונו, מ"א¹³ אינני זוכה מצד עצמי לכל הכבוד הזה כ"א בזכות קדוש ה' אבא מארי ז"ל, וברוך ה' שזכיתי לאהבת בית ישראל החונים בגליל הזה, שהוא גליל עליון, כולל ארם נהרים וארם צובה, ועדיין גלעד יגר שהדותא קיים. ודרך ארבעה ימים הוא אור כשדים,¹⁴ מקום שהושלך אברהם אבינו והיה עומד על רגליו נעשה שני מעיינות, ושם דגים מופלאים כמראה כמו נזם זהב בחרטומיהם, ואין רשות לשום אדם לנגוע בהם, כי כן צוה התוהר מעולם לכבוד ולתפארת אברהם אבינו ע"ה; ובקהילות הנ"ל בכל ב"ה¹⁵ חדר של אליהו ז"ל, ובדמשק¹⁶ חדר בתוך מערה ב"ה, אשר שם אליהו הנביא נחבא, והעורבים מביאים לו לחם ובשר, ועדיין החדר קיים, והנחתו ידו שם, והחור הולך בעומק בלי תכלית לא נודע התחלתו, ופלא גדול בזה החדר, אם נכנס שם מנין הוא מלא, וכן הייתי שם עם מנין, ואם יבואו שמה עוד עשרה מנינים בפעם אחת הכל נכנס לשם, ולא יאמר אדם צר לי המקום; ומעולם דלקו שם הנרות, גם אני נדבתי ת"ל, ואח"כ ביום ד' פרשה "ואקוד ואשתחוה לה' אלהי אברהם אשר הנחני בדרך האמת"¹⁷ באנו לצפת

¹⁰ בקהלה קרושה חלב, ארם צובה. ¹¹ אי אפשר. ¹² אל חמת. ¹³ מה אומר. ¹⁴ אורפא. ¹⁵ בית חכנסת. ¹⁶ הכוונה לבית חכנסת העתיק בג'זכר, שליד דמשק. ¹⁷ בראשית כ"ד ס"ח, היינו בשבוע שקוראים בו פרשת חיי שרה.

בשלום, ונפלתי על הארץ ונשקתי את האבנים ואת העפר, לקיים מה שנאמר כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה ידינו¹⁶ יכראותי חירבות גדולות בצפת תיב"ב אשר הם מעת הירבן הבית. צעקתי: הוי ואוי יאבוי אדוני. עד מתי לא תרחם ערי יהודה? ועל כל זאת ברכתי את ה' בשמחה ובטוב לבב, ונתתי הודיה על הנסים ועל הנפלאות עין בעין.

ובאנו בשלום גופינו, אף שהמעית נחלדלה, כי לא נשאר אף מעט מהרבה, כי אם מיעוטא דמיעוטא לכמה כיבות. סיבה העקרית, כי בעז"ר מכה גדילה בלי ערך יקרית המטבע שלהם, מאת זהובים שלכם אין עושין כאן שלוש, כי בכאן זהובים אדומים וטאליר כמו שהיה בשנים קדמוניות, לא נחוסף עליהם פרוטה אחת. השנית: כי רבה עלי ההוצאה, כי הדרך רב, ובפרט כי הוצרכתי לסבב עולם גדול מכל סוריא, והנה עתה נעשה שלום בטרבולא. נשאר בידי ערך מאה לייבן טאליר, ואני ואשתי תי" א"א לנו בלי משרת, הרי ג' נפשות יש, וכל זמן שאני חי ת"ל לא ימנע מביתי נכנסים ויוצאים, ואנחנו צריכים ג' לייבן טאליר בכל שבוע, ואף זה בלי ויתור כ"א¹⁷ הוצאה בינונית, והליבן טאליר וטאליר נקרא ריאל כולם שוים, רק חילוק מיעוט יש ביניהם, והם בכאן בערך כמו שהיו עולים בקדמת דנא בירושלים עיר הקודש מחזיק ל"ב אשכיר גדולים. כל האנשים אשר יבואו שמה בעז"ר¹⁸ לא יעשו שום חילוק בוויניציאה, כמו שעשיתי ובאתי להפסד גדול, רק יקחו עמם דוקאטין טבין ותקילין, ויתפרו אותם בבגדיהם להביא לארץ הקדושה.

ואודות מעמדי בא"י אודיע אתכם מה שקרה לי בדרך. בדמשק באו אלי שני חשובים מצפת תיב"ב והקדימו בשלומי ובקשו איתי ברחמים גדולים עבור הההל יצ"י שאקבע דירתי בצפת תיב"ב ילהיות להם לראש, וחשבתי להם, הלא דרכי הולך על צפת תיב"ב ושם נמתיק סוד יהדי, אבל לבי היה תמיד על ירושלם ע"ה.¹⁹ ובתוך מעת לעת בהיותי מהיץ לעיר

¹⁶ תהלים ק"ב ט"ו. ¹⁷ כי אם. ¹⁸ בעז"ר זשם יתברר. ¹⁹ עיר הקודש.

דמשק פגע בי שליה מיוחד מירושלם עיר הקודש תוב"ב איש נכבד מראשיהם וקציניהם הוא האלוף מהר"נ²² מק"ק פראנקפורט, אחיו של מו"ה ישראל העבלין מק"ק פראג, ובידו מגילה גדולה בתחנונים מיושבי ירושלים תוב"ב שקבלוני לאב"ד וראש ישיבה עד ביאת הגואל ונתנו כוח למהר"ן הנ"ל ליתן לי שכירות כל מה שלבי חפץ, רק שלא יונו ידו מידי עד שאתקשר עמו, כי היה להם יראה גדולה מאנשי צפת תוב"ב. ברכתי את ה' ונתתי הודיה על אשר זכיתי להרביץ תורה בישראל ובירושלם ע"ה ולהנהיג אותם לעבוד את ה' באמת ובתמים, והנה כבדתי את ה' מהוני, והשבתי לו כי אינני רוצה ליקח מהם שכירות, ובפרט כי בעוה"ר²³ הם חייבים בלא"ה²⁴ חובות גדולות, רק יתנו לי דירה חשובה ומהודרת, והוא דבר גדול, כי ת"ל נעשה צר המקום בירושלים, כי קהל אשכנזים בירושלם הוא בכפל-מקהל אשכנזים שבצפת תוב"ב, ובכל יום ויום מתרבים, ויש בקהל אשכנזים כמה וכמה אנשים חשובים גדולים בתורה, גם השבתי להשליח מחר"ן הנ"ל שיתנו לי דירה חשובה עם מטות כסאות ושלחנות לי ולאשתי תי' עולמית ולא יחסרו, גם יתנו עבורי כל נתינות המלך עולמית, גם כל מה שיזדמן ח"ו, גם את ההוצאות מצפת תוב"ב כי רב הוא, והנה יהיה לי ת"ל בית דירה חשובה ומהודרת, גם בא לשם חסיד אחד גדול מאוד ועשיר גדול מקונשטנטינא ונתחבר לקהל אשכנזים, כי ירושלים אף שהיא בחורבנה עתה היא משוש כל הארץ, ושלוש ושלוש ומוזנות טובים, ויין מובחר מהמובחר, ויותר בול בירושלים מבצפת, וגם קהל אשכנזים יושבים מסוגרים²⁵, משא"כ²⁶ בצפת תוב"ב בעוה"ר גולות גדולות, כי הם יושבים על שדה פרוץ מכל צד, וכן הספרדים שבירושלים מתרבים מאוד מאוד, ממש למאות, ובונים בנינים גדולים, ואנחנו חושבים כל זה לסמן גאולה במהרה בימינו אמן, ובזמן קצר אי"ה תשמע כי קהל אשכנזים יהיה גדול גדול וגורא מאוד ומאוד, כי ידעתי ת"ל כי רבים יבואו שמה וירצו להתחבר לי,

²² טורנו הרב רבי נ' בעונותינו הרבים. ²³ בלא"ה הכי. ²⁴ חיינו בחצר מיוחדת. ²⁵ מה שאין כן.

השם יתברך יתן לי חיים ובריאות אעשה נפלאות בת"ת²⁷ ובהנהגת הציבור, אשר לא היתה להם הנהגה בתורה, ומכח זה באו בעוה"ר לחרבות, אבל אהיה להם אי"ה²⁸ לרועה נאמן, ולמען ירושלים לא אחשה, ואני אכתוב תמיד למנהיגי פולין יצ"ו ולחכמי מנהיגי פיהם יצ"ו, ולחכמי מנהיגי אשכנזים יצ"ו, המעמד ומצב ומרבה האמת והאמונה של תורה בכל מכל כל, ועתה אודיע לכם קדושת הארץ בכאן צפת תוב"ב שאמרו קבלה מהאר"י ז"ל,²⁹ והמה אוהבים אותי כנפשם ממש אוכל להעתיק מה שלבי חפץ, אף שההוצאות כבדים עלי שלא נשאר לי כי אם מעט, והנה היום מכבדים אותי בחדוש גדול להעתיק כל דברי המגיד שהגיד להרב ב"י³⁰ ז"ל, ויש בו כמה סתרי חורה סודות גדולות, ויש בהם כמה מוסרים וכמה הנהגות וכמה פרישות שהזהיר אותו לא תאכל זה וזה לא תאכל, והזהירו על כמה מאכלות מותרות כמו על מאכלות אסורות, והנה שלשה אלה קדושי עליון חיו בזמן אחד, מהר"י³¹ קארו ז"ל ומהר"ם³² קורדוארי ז"ל ומהר"י³³ לוריא ז"ל, והיו ממש מלאכי ה' צבאות, נתגלו עליהם מגידים משיבת נביאים, ומשיבת תנאים וגם אליהו ז"ל, ונקברים יחד כמו סגול על בית הקברות ונשקתי קבריהם, והנה אודיע אתכם, שביום ה' פרשת חיי שרה הלכתי על ביה"ק³⁴ הקדוש אשר בה, והיא קודש קדשים, מי יוכל לשער ולספר חקדושות למאות ולאלפים קדושים משרתי עליון מקדמאי ובתראי מנביאים ותנאים, והנה בראשונה הלכתי למערה של הושע בן בארי הנביא, והוא בנין מפואר ומהודר והיא ביבה חשובה מאוד, נתמלא כולה אורה, ובפני הביבה באר מים חיים, ונכנסנו שם באימה וביראה ובקדושה לתוך הביבה, ואני ואשתי תי' הדלקנו נרות על שם כולכם יצ"ו והתחלתי לדרוש מאמר: „אמר הקב"ה לראובן אתה פתחת בתשובה חייך

²⁷ בתלמוד תורה, אם ירצה השם, ²⁸ ר' יצחק לוריא אשכנזי, ²⁹ בית יוסף, ר' יוסף קארו שנקרא כך על שם חיבורו על ארבעה טורים; דברי המגיד האלה שראה הכותב בצפת בכתב"ד נדפסו אח"כ בשם „מגיד מושרים", כפעם הראשונה בלובלין בשנת ת"ו, ³⁰ מורנו הרב ר' יוסף, ³¹ מורנו הרב ר' משה, ³² מורנו הרב ר' יצחק, ³³ בית הספרות, ³⁴

שבן בנג עומד ומותח בתשובה ומנו הושע בן בארי — שובה ישראל³⁵, והגדנו ההפטרה שובה³⁶ בבכי, והתפללנו להשם יתברך שיתן בלבי ובלב כולכם יצ"ו, וזרעי וזרע זרעי עד עולם, ובלב כל ישראל לשוב בתשובה שלמה, שלא יבואו עוד לידי חטא בעולם, ע"כ כני שמעו אל מוסר אביכם לב טהור יברא לכם אלהים בתורה ובמידות, ובכל חסידות, כאשר שמעתם מן מחבורי הזוהרי.

נחזור אל הענין הראשון. אח"כ הלכתי לקבר התנא אילא איש כפר יבנה המוזכר בבכורות ובאבות, ואח"כ הלכנו לקבר התנא החסיד ר' יהודה בר אילעאי ואח"כ על קבר אביו ר' אילעאי, ובתוך המערה נקברים עשרים תנאים ותלמידיהם, ומשם ראינו המקום הר ציון ששם הלל ושמאי וב"ד³⁷ ותלמידיהם, ור' יוחנן הסנדלר ורשב"י,³⁸ ור"א³⁹ בנו ור' יצחק ור' אמי, ור' יוסי בן קסמא, ור' יהודה בן בתירא, ור' בנימין בר יפת, והנה באותו יום לא הלכנו לשם כי הייתי עיף מרוב הרים וגבעות מערת הצדיקים, והפכתי פני מזה המקום ובאתי למערת אבא שאול שמושכב שם עם אשתו, וחזרתי ביום ה' לעת תפלת מנחה לביתי, והנני כותב לכם זה ביום ע"ש פרשת חיי שרה, והנה אודיעכם כי נוסעים אנחנו מכאן אי"ה בהשכמה ביום ג' הסמוך לירושלים עה"ק טוב"ב [בסדר] ויתן לך האלהים מטל השמים וגו', והא לך הסדר שאתנהג אי"ה, ביום א' הסמוך גלך למקום שהזכרתי קבוצת התנאים שמאי והלל, ויש תפלה מיוחדת על כל צדיק וצדיק, ועל קבר של רשב"י ז"ל לומדים הזוהר באימה וביראה ובדבקות גדולות ואח"כ לשמוח הלב, גם אני אקח הזוהר, כי כמה נסים יאורעו שם, כי צריכין ללמוד הזוהר באימה וביראה ובדבקות גדולות ואח"כ לשמוח הלב שמחה רוחניות ולא שום אבילות ועצבות, כי באלה חפץ רשב"י והוא בדוק ומנוסה, ואח"כ נודרים נדרים ונדבות ומתפללים תפלות, ואח"כ ביום ג' נוסעים אנחנו בשמחה לאדמת קודש המקודש מהכל ירושלים טוב"ב, ולילה ראשונה נהיה

³⁵ בראשית רבה, פרשה פ"ד. ³⁶ הושע ו"ד ב' ואי"ה. ³⁷ ובית רינס. ³⁸ ורבי שמעון בן יוחאי. ³⁹ ורבי אלעזר.

בטבריא ונרחקן שם אי"ה בחמי טבריא. ואר"כ בלך אל קבריה
התנאים שא"א להעלות על זכרון כולם רק אזכיר קצת מהם.
ר"ע וחביריו ותלמידיו. יר' דינא ובניו, ועוד מאות, ונלך לקברות
שלחם, כי חתנו עם החמרים שלנו, וביום חשבת פרשת תולדות
נשכים אי"ה בהשכמה, ובשכם קביר יוסף הצדיק, ויהושע בן
נוי, ועוד הרבה וגם ע' זכנים, וביום כ' פרשת וזה שער השמים
נבא לירושלים ע"ה תוב"ב. הש"י אשר היה עמנו, והביאנו
לצפת תוב"ב הוא יהיה עמנו ויביאנו לירושלים ע"ה תוב"ב
לחיים ולשלום, ושמ נעבוד את ה' ללמוד וללמד לשמור ולעשות
ולקיים.

אתם בני יצ"ו חדיעו לכל אשר נפשו חשקה לארץ
הקדושה. שידור דירה בירושלים ע"ה תוב"ב, ואל יחשוב שום
אדם בלבו שאייעצו כן בעבור שאני אדור שם אי"ה, חלילה
לי ולזרעא דאבא. רק אייעצו באמת ובאמינה כי שם כל טוב
לא חסר דבר. והעיר מסוגרת ומקפת חומה. והוא מקום גדול
כמו לבוב ועיקר כולל שחיא מקדשת יותר ויותר וזה שער
השמים. גם בטוח אני שיגלגל הש"י על ידי הרבה תורה ויקום
כי מציון תצא תורה, והנוסעים יסעו דרך טרובילא ומשם מהלך
ח' ימים לירושלים ע"ה תוב"ב.¹⁰ ואח"כ ברכתי כל אחד ואחד
מכם על הס"ת בביהכ"נ, ואחר יקום פורקן צויתי ליתן מי
שברך גדול לק"ק פראג ונרבתי נדרים ונדבות, ובירושלים
ע"ה ק"ק תוב"ב אראה לקבוע ברכה גדולה להם, עם ספר תורה
בידי וגם לכס יצ"ו.

ולאחר יציאת מביהכ"נ היה ועד גדול, והתאספו ובאו
אלי כל גאוני ההלכה, וזכנים יצ"ו, וכל חכמי ספרדים, ובקשו
פני לדור בכאן, וכבר היו אצלי בחול כשקבלו אותי, ועתה באו
לחלית את פני לדיר בכאן, ודברו דברי הבטחית שאין אני
כדאי להזכירם, וגם אני השבתי דברי עניה ואמרתי: כבר
בחרתי בירושלים ע"ה תוב"ב בנדר שלי, בקיצור תיכף לאחר
האכילה קראו לדרשה שדרשתי, נתאספו כל החכמים ושלחו לי

¹⁰ כאן תשמיט סעודת האגדה משחו על בקורו של הכותב בבית
הנסת בצפת בשבת.

שנית: האם א"א בענין אחר? ויתנו לי בית דירה אצל ב"ה והאשכנזים יתנו לי חמישים דוקאטין לשנה. אמרתי: ח"ו שאקבל שכר רבנות בארץ הקדושה, ובענין דירתי כרתי ברית ביני וביניכם עד עולם הלא אחיי וריעי סמוכים אנחנו, אמנם לא אוכל לשנות מהסכמת מהר"ן הנ"ל שליח ירושלים ע"ה תוב"ב [אשר] לא זזה ידו מידי. וכמעט היתה מריבה גדולה אם לא דברתי כ"כ בענוה: ברוכים אתם לה' כולכם! ומה אני כי תלכו אחרי? אנוס קויתי לה' כי מציון תצא תורה הרבה בישיבה אי"ה, כי יש בירושלים לומדים גדולים, גם הגאון מו"ה מאנוש יצ"ו כתב אלי ברוב חסידות וענוה והוא ג"כ רוצה להיות כאחד מהם לבא ללימודי, וגם מחכמי ספרדים אשר דרים שם, כי יש בירושלים ע"ה תוב"ב יותר מת"ק⁴¹ בעלי בתים חשובים מספרדים, ובכל יום ויום מתרבים ב"ה. שוב אודיעכם כי היום יום א' תייתי במערת הצדיקים שמאי והלל ותלמידיהם, ורשב"י ובנו ר"א, ושם למדתי הזוהר, ור"ה הסגדלר, ור' יוסי, ויתר התנאים, את"כ אבוא לירושלים ע"ה תוב"ב, ושם אכתוב להם אי"ה כהנה וכהנה מאה פעמים. חברון אשר שם מערת המכפלה הוא מהלך חצי יום לירושלים ע"ה תוב"ב ושם אהיה אי"ה כמה פעמים.

הנה מתחלה היה קשה לי כמות לישוב על הזמנר, אשר לא נסיתי מעולם, ועתה ת"ל למדתי היטב לישוב, הכלל שומר מצוה לא ידע לאיש שום סיבה המונעת, כל זה תגידו לאשר בדעתם ליסע לירושלים ע"ה תוב"ב, כן יהי ה' עמכם כאשר היה עמנו, התפלה בכוונה ת"ל אין לה ערך, הכהנים נושאים כפיהם בכל יום, ואני זוכר בכם וממשיך ברכה על ראשיכם, מי יתן שיקיים המדומם הנעלה הר"מ שמש אשר צויתיו להכריז מחמת שתיקה מן ב"ש⁴² עד לאחר תפלת שמונה עשרה ובשעת קריאת התורה, ומובטחני בו שיקיים דברי כי הוא איש צדיק תמים. בירושלים ע"ה תוב"ב אראה לעשות זכר טוב לחסידה אמכם תנצב"ה.⁴³ מענין מערות הצדיקים חדשים גדולים

⁴¹ סתמש מאות. ⁴² ברור שאמר. ⁴³ תחי נשמתה ציורה בערוך החיים. הכותב עלה לא"י עם אשתו השניה.

מרוממות המערות ואין אומה ולשון שולטת בהם, אדרל
 ישמעאלים מכבדים אותם. חדוש אחד אכתוב לכם שלא היית
 יודע ולא ראיתי בשום מדרש, כי יוכבד אם משה רבינו ע"ה.
 הייתה זמן רב, ונכנסה לארץ הקדושה, וקבורתה בטבריא היא.
 עוד ראיתי חדוש בקבורת דר' אסי דיוקרת ז"ל, עתה הוציאה
 תאנה שלא בעונתה, ואין להאריך עתה, רק תדעו רוממות
 ירושלים ע"ה תוב"ב, וזה ראיתי בעיני גם בעיני גשמים, אוונים
 ותרנגולים כמו בפראג וכ"ש⁴¹ פירות ויין, יהי רצון שתזכו
 כולכם לבא לירושלים ע"ה תוב"ב לחיים ולשלום וכן כל בית
 ישראל. ונחזה ירושלים עיר הקודש בבנינה, יהי רצון שיבנה
 בי"ה⁴⁵ במהרה בימינו אמן וכי"ר.⁴⁶
 כה עתירת אביכם המצפה לישועתכם ולישועת בית ישראל
 נאום ישעי' בלא"א מהור"ר אברהם סג"ל זצ"ל הורוויטץ חותם
 פה יום א' פרשת ויברכה⁴⁷

לו

אגרת עדת ירושלים אחרי ימי הפתח נ' פרוך

לערך ש"ן (1630)

שנות ש"פ—שפ"ה (1625—1620) היו שנות עליה גדולה לא"י,
 שורמה ביחוד לירושלים. כותב הקורות מתאר את ימי העליה בדברים
 אלה: „ונחישבה עיר אלהינו מבני עמנו, יותר ממה שהיתה מיום
 גלות ישראל מעל אדמתם, כי מדי יום ביומו היו באים יהודים רבים
 לשכן בה, מלבד העולים להשתחות אל העומד אחר כתלנו (כותל
 המערבי) לחנות בנועם ה' ולרצות אבניו ורגבי חרבותיו... ורבים ממנו
 קנו בתים ושדות ובנו החרבות...“ כל־כך רבה היתה העליה עד שיהודי
 ירושלים ראו בה „סימן נגלה להתחלת קבוץ גלויות“,
 העליה היתה מאיטליה, מאשכנז ומארצות המזרח, אולם כגודל
 העליה וההתרחבות בירושלים בשנים אלו, כך גודל הירידה והיסורים
⁴¹ וכל שכן. ⁴⁵ בית המקדש. ⁴⁶ וכן יהי רצון. ⁴⁷ בשבוע
 שקוראים בו פרשת תולדת, שבה נכלל פסוק זה (בראשית כ"ז כ"ג).

בשלוש השנים שלאחריהן, בשנת ע"ה—שפ"ו. לא היו ימים רעים כפינו לשוב היהודי בירושלים במשך כל תקופת השלטון התורכי. בשנים אלו משל בירושלים הפחה אבן-פרוך, שקנה את משרתו בכסף מיר פחת דמשק. הוא היה איש אכזר ושואף בצע, בעריצות הטיל על הצבור את על מדיניות לשלם לו סכומים עצומים מלבד המסים הרגילים, וככל אשר הרבו ליתן לו כן גדלה תאוותו. וכשלא יכלו ליתן עוד הכת יעינה באכזריות חימה. במשך שנתיים סחט מעדת ירושלים חמשים אלף גרוש, סכום עצום בימים ההם.¹ שנת שלטונו היו שנות בלהות ליהודי ירושלים, באחת האגרות שכתבו ראשי עדת ירושלים בימי אבן פרוך נאמר: „ילייצא ולבא אין שלום מהצר, ותקצר נפשנו לבקש ממון מדהמון... כי תם חספ מהעיר ויושביה כחגבים נחבאים במחלות עפר, מפני פחד הצר...“

ימי שלטונו של אבן פרוך תוארו בפרוטרוט בתיאורים מועזים ע"י אחד מבני ירושלים בקונטרס „חרבות ירושלים“ שנדפס בווינציאה בשנת שפ"ו (ובפעם שניה עם מבוא והערות ע"י אליעזר ריבלין בירושלים תרפ"ח). כוונת הדפסה ההוברת הייתה לעורר את העם לסייע לשוב ירושלים להקל מעל עצמו את עול החובות שהגיעו כאמור לדמשים אלף גרוש, ורכית גוססת של עשרת אלפים גרוש לשנה. לאחר שסולק אבן פרוך בהשפעת יהודי קושטא בחצר השולטן, נשלחו שליחים רבים לכל קצוי הגולה כדי לאסוף כסף לתשלום הסכומים העצומים של החובות, וגם אגרות נשלחו לכל הגולה ובהן מתוארים היסורים ומתבקשת עזרה.

האגרה שלפנינו נכתבה ע"י עדת יהודי ירושלים למצרים, ויותר מכל שאר האגרות המרובות שנכתבו בימים ההם היא מעידה מה רב היה העוני ומה גדולים היסורים, עד שהיו יהודי ירושלים צריכים לבקש שישלחו להם תכריכין כדי שיוכלו לקבור את מתיהם העניים.

ימי אבן פרוך הדלו את הישוב היהודי בירושלים והפסיקו את זרם העליה. ושבועים והמש שנים עברו עד שהתעוררו בגולה לעליה חדשה. בימי ר' יהודה החסיד בשנת תס"א.

¹ כדי להעריך את עוצם הסכום, יש לציין שפרנסת ארמון השנה עלתה אז בירושלים שנים־עשר גרוש.

זאת אומרת והנה היא מדברת על מצות רבה אשר העירינו
 מן השמים לזכות בת למעלהכם, כי בודאי הגמיר מגלגלין
 זכות ע"י זכאים כגילכם, ירבו כמותכם בישראל רודפי צדק
 מחזיקי בדרך נודע בשערים שמם כי חפצי חסד אתם, לכן
 גמרנו למנות למעלהכם גבאים גמורים לקבוצ' על ידם כסף
 ושוה כסף, וכל איש אשר ידבנו לבו לגמול חסד עם עניי
 ההקדש וכל כיוצא להם, אשר פה ירושלים תוב"ב כאשר
 (אחר) כבוד יקחם לבית עולמם לקנות להם בלאמאש¹ ולפרוע
 לשופט העיר בקצרה הזחוב לקחת הוא וסביביו, כדי לתת רשיון
 בכתב רשום לקוברים, וגם לפייס חקמאם² כדי שלא יעכב על
 קבורתם, כי בעינות נתדבו הפגורים בעת הזה שלא היה כן
 מימי קדם ושנים קדמוניות, ומחמת הצרות הסערות על הושבי
 הארץ הלזו הנשמה אין לאל ידם לעמיד ילצאת ירי חובתם עם
 העניים בעת פטירתם, ישהים על הארץ מהבוקר עד הערב עד
 ישוטטו מבית לבית ומחצר לחצר לגבות מכל איש ואשה, יעתה
 אינו מספיק לחצי הפזר הנצרך לנפטר ומכ"ש³ כשנפטרים
 שנים ביום אחד, וכדי ביון למתים ולהייתם, לכן נא עליכם
 זכהנים השלכנו המצוה הזאת להשתדל בה בכל מאמצי כח
 לדרוש מכל איש ישראל, ברוך עמי מצרים⁴ במתק שפתותיהם
 להחזיק במצוה זו, הבכור כבכורה והצעיר כצעירה, ובטחנו
 בחסד עלייך, נתון יתנו ולא ישיבו פנינו ריקם, ושכר מעלהכם
 עד שמים יגיע, וכל הנקבץ כסף או תכריכין ישלחוהו ליד פי
 ובשכר זה וכו'.

לו

אגרת על עליית אברהם רויגו וסיעתו

חשי"ב (179)

ר' אברהם רויגו היה גביר נדיב לב במודינא (Modena), עשיר
 בממון, גדול בתורה ועוסק בקבלה, ילפי העורה שנתפרסמה בשנים
¹ הכריכין, ² האושל, ³ ומכל שכן, ⁴ מכאן שהאגרת נשלחה
 למצרים.

האחרונות גם שבתאי מציג השבתאים המתונים, שאמנם הם השבתאים ממוזגת בפרישה והסידות, בניגוד לשבתאים הקיצוניים הניהיליסטים מיסודו של שמואל פרימו ותלמידו חיים מלאך. הוא היה תלמידו של המקובל והמשורר ר' משה זכות וחברו של ר' בנימין הכהן רב ברגליי. ביתו היה פתוח להבאים, למקובלים ולשליחי ארץ ישראל, וזמן מה היתה לו בביתו במודינא ישיבה של תלמידיו חכמים שהורחב קבע. הכיסופים לעלית לא"י היו רווחים בחוגי תלמידיו של ר' משה זכות, וינקה בעיקר מקבלת האר"י ומהמגע עם שליחי א"י, בלבו של אברהם רייגו הגיעו הכיסופים הללו להתעוררות ממש באמצע שנת תנ"י, עצם העליה היתה בשנת תס"ב, שנתיים לאחר עליית ר' יהודה החסיד וסיעת מפולין, שרבים מביניהם היו אף הם שבתאים, ואין ספק שמגמת עלייתו של רייגו, כמגמתם של רבים מסיעת ר' יהודה החסיד, היתה בעיקר להגיע שם לתיקון הנפש ולהבנת "סוד האלקות" השבתאי, ובתוך כשתון שהגאולה קרובה לבוא.

בסוף שנת תנ"ה הגיע לביתו אשר במודינא, יהודי מזאליקווא אשר בגליציה ושמו ר' מרדכי ב"ר יהודה ליב אשכנזי, סתור עתה יוצא ונכנס בחצרו של המלך פולין יאן טוביסקי, שעב פתאום את ביתו ויצא לאיטליה ב"שליחות" שמהותה לא נתפרשה, ברור שעוד בפולין היה שייך לחוג השבתאים המתונים, כשהופיע בביתו של רייגו היה אדם עשוק בלא דעת תורה הרבה, אולם רייגו קבלהו בסבר פנים יפות ופרנסו וכלכלו במשך שנים, ולימדו וזהר וקבלת האר"י, ועד מתרה הגיע ר' מרדכי לשלמות גדולה ולהשגות מפליאות, ויותר משלמד הוא מרבו רייגו, השפיע עליו השפעה עצומה, כי אמר שיש לו "מגיד" הבא אליו בחלום ומגלה לו סתרי תורה וענינים העומדים ברומו של עולם. רייגו האמין ב"מגיד" זה ורציע לפגוע באמצעות ר' מרדכי שאלות לא רק בעניני קבלה ואמונה אלא גם בענינים פרטיים ועסקיים ממונות, וככל אשר אמר ה"מגיד" בחלום לר' מרדכי כך עשה, "המגיד" הזה הדיש גם את עלייתו של רייגו לא"י.

התעוררותו לעליה רתחילה עוד באדר תנ"ז, ואז הציע ל"המגיד" שאלות שונות כיצד עליו לנהוג בתיכול עסקיו ומה לומר לקרוביו ובני עירו על טעם עלייתו, ובאיוו דרך ללכת, בכיון הנ"ל שלח את ר' מרדכי לפולין כדי להביא משם את אשתו ואת בנו, וחלה חור

למודינא בכסלו הניין, העליה נתעכבה עוד מטעמים שונים. אולם בסיון תנ"ח שלח את ר' מרדכי ללידורנו על מנת שיפליג משם לא"י ויכין בירושלים את עליה רבו רויגו. אולם בינתיים הלשינו על רויגו בפני השלטונות, והיה הכרח לדחות את העליה. ור' מרדכי שב למודינא. בקיץ ת"כ יצא רויגו ור' מרדכי לפיודא בגרמניה כדי להדפיס עם כהידיד רב על חשבון רויגו את ספרו של ר' מרדכי על זווהר בשם "אשל אברהם" ושהו עם עד גמר הדפסת הספר בראשית שנת תס"א. משחירו למודינא התחיל ההכנות לעליה: רויגו הפקיד מן עצום בירי הבנקאי הוינאי ר' שמואל אופנהיים, כדי לאכול פירותיהן שנה שנה לשובע על אדמת הקודש". ורחקשר עם איש מא"י הנקי בעיני הארץ שיחא לו ולסיעתו למורה דרך.

ר' אברהם רויגו וסיעתו הפליגו מנמל לידורנו ביום כ"ו בטבת תס"ב (26 בינואר 1702). רויגו עצמו אינו היה להעלים את הפלגתו ונכנס בכירה קטנה וממנה עלה לאניה הרחק מהחוף בלילה של אותו יום. האניה נשכרה על ידו במיוחד לשם עליה סיעתו. החבורה כללה עשרים וחמש נפשות, ובכללם רויגו, משרתיהם ועוזריהם, תלמידו הנ"ל ר' מרדכי ב"ר יהודה ליב, תלמידו השני ר' מרדכי דלאטש, שתיאר את כל העליה באגרת שלפנינו, ואיש ירושלים ר' יהודה ליב הכהן ששימש להם מורה דרך בבואם לארץ. בין סיעת העולים היו שתי נשים הרות.

"באגרת שלפנינו מתאר ר' מרדכי דלאטש (De Lartee) תלמידו של ר' אברהם רויגו, את כל העליה מיום הפלגתו מלידורנו ועד הדעייתם לאחר שהגיעו לארץ. בראש האגרת הוא מונה בשמות את כל בני החבורה. אה"כ הוא מתאר את הנסיעה בים ותלאויותיה. הם התכוננו ללכת לקפריסין ומשם לצידון, אולם מחמת סערה נאכזו לשנות את כיוונם והגיעו לנמל עכו ביום ט"ז בשבט. בעכו לא היה אז ישוב יהודי, והם נהעכבו באניה שם תשעה ימים, התיעצו עם המושל ועם הקונסול הצרפתי בדבר המשכת דרכם. חששו ללכת לירושלים ביבשה מחמת סכנת דרכים, לפיכך עלחו שליחים לירושלים ובקשו להודיעם שישלחו ליפו, אנשים וגמלים ושומרים". כותב האגרת מתאר בפרוטרוט את המשא ומתן בין רויגו ובין רב החובל ברבר המשכת דרכם באניה מעכו ליפו, ואת תלאות הדרך בין עכו ליפו.

הם הגיעו ליפו אור ליום כ"ג שבט, היינו כמעט חודש לאחר הפלגהם מליוֹרְנוֹ.

מכאן ואילך מתאר כותב האגרת את בואם ליפו וקבלתם ע"י המושל. את דרכם המייגעת ברכיבה מיפו לרמלה ומרמלה לירושלים, שאלה הגיעו ביום ב' אדר, את קבלת פניהם בירושלים, ואח"כ את התלאת הראשונות על אדמת ירושלים, כי כימים הראשונים לבואם פרצת מגפת־דבר בירושלים, ובה מת' תלמידו החביב של רויגו ר' מרדכי ב"ר יהודה ליב, אשתי ובהו, בתולדותמועד סכת הוציא רויגו לפועל את עיקר משרתו בעליתו: יסד ישיבה מיוחדת, שבה ילמדו ויתפללו תלמידי־חכמים ויתפרנסו על חשבונם. בין החכמים שנתקבלו לישיבה, הנמנים בשמותיהם בסוף האגרת, היו בעיקר משיירי סיעת ר' יהודה החסיד ובראשם ר' ישעיה חתני, שקשרים רוחניים (שבתאיים) היו ביניהם ובין רויגו.

ר' אברהם רויגו לא ישב בשלוח בירושלים, כי נאלץ לצאת לת"ל בשליחות א"י שלש פעמים, בפעם הראשונה בשנת תס"ה, משלידתי האחרונה לא זכה עוד לחזור לירושלים ונפטר ביום כ"ט כסלו תע"ד (1713) במנטובה, ונספד ע"י חברו ר' בנימין הכהן מרגליו, שהשיג את מדינתו התרומיות למדותיו של אברהם אבינו.

בסימן טוב ומו"ט¹ יהיה לנו ולכל חברתינו המתהלכים ומסתופפים בחצרות קדשנו היא ירושלים עה"ק², ואלו הם האנשים ונשים וטף אשר שמו לדרך פעמיהם, יהי נועם ה' עליהם, ויצילם ויפדם מכל צרה וצוקה, מדבר וממגפה, ויפרנס סופת שלזמו עליהם.

כמהר"ר³ יהודה ליב כהן איש ירושלים, שהיה לנו לעינים, ומליץ יושר בכל הדרך אשר הלכנו, כמהר"ר אברהם רויגו ומור"ת⁴ אשתו, הנעלה כמהר"ר רפאל בנו ומור"ת אשתו וב' בניו וב' בנותיו וחמותו, כמהר"ר מרדכי אשכנזי ומור"ת אשתו וב' בניו ובתו, כמהר"ר מאיר אשכנזי בתלונה עמנו בליוורנו ובא עמנו עד עכ"ל הנעלה כמהר"ר שמואלקן⁵ אשכנזי

¹ ומו"ט טוב, ע"י הקורא, ² כבוד מירנו הרב רבי, ³ וסרת ורבנות תהיה, ⁴ שם רבה משמחה.

אשר בא עמנו ממודונא.⁶ הבחור כ"מ יוסף מילי מצינטו⁷ נתלוה עמנו בבולוניא.⁸ הבחור הנעלה כמה"ר משה לופס פירא נתלוה עמנו בליוורנו. מר"ת אביגיל אלמנת כמהר"ר אליה מלאך הקדימה עצמה בליוורנו ובאה עמנו משם. הוקנה מרת יהודית, אשכנזית מילדת אשר לקח אותה עמו מע' המורינו, כי כן יעצוהו כל אנשי ליוורנו שיקח אותה שמא ח"י תצטרך בדרך לכלתו.⁹ והיתה עליו לטורח וללא תועלת, כי חלתה כל ימי היותה בספינה יותר מכל הנשים. בילא בתו של כ"מ קלוגימוס מלאך, משרתת למעלת המורינו ממודונא. שלמה פורמיונו,¹⁰ משרת למע' המורינו ממודונא. רפאל מערבי, משרת למע' המורינו מאיזמיר, ולקח אותו בליוורנו לשרת ולמליץ בדרך. מרדכי דל אט ש¹¹ יצ"ר. וסי¹² כ"ה תברכו את בני ישראל.¹³

ביום ה' לפ' ו¹⁴ וארא כ"ו לחדש טבת¹⁵ נסענו מליוורנו לעת ערב ומע' המורינו לא בא עמנו, לסבת בלבול החקירה, כי כן יעצוהו גבירי ליוורנו, שלא יתראה בפני המון העם ליסע, לפי שגזרו אומר עליו שיתעכב בליוורנו עד בא תשובה מרומא על הספר לידע איך יפול דבר, וע"כ הוצרך להעלים הדבר, ואח"כ בלילה בא בספינה קטנה, ולינוהו ג' מגדולי העיר, והגיע אצלנו קרוב לשעה א' של לילה, ושמחנו כולנו מביאתה, והספינה כבר היחה הולכת ברוח טוב, וכן הלכה כל ליל ששי ויום ששי, ואנחנו כולנו מצוערים ומתעלפים מהים ומנענוע הספינה, לא אכלנו ולא שתינו עד ליל ש"ק.¹⁶ ביום ש"ק התחילה הספינה לילך בנחת ולא היה כ"כ רוח, ואז התחלנו לצאת חוצה לראות האויר והים, ובאלו השני ימים עשינו מהלך טוב, שעברנו כל מלכות סרדניא וקורסיקא, קרוב לב מאות מילין.

⁶ Modena. ⁷ סתעיר Cento. ⁸ Bologna. ⁹ מעלת; "המורינו" הוא ר' אברהם ראייגו. ¹⁰ אשתו של בנו רפאל. ¹¹ Formigine. ¹² De Luffes. ¹³ (כותב האגרת). ¹⁴ וסיסן, למספר כ"ה הנפשות הטניות. ¹⁵ במדבר ו' כ"ג. ¹⁶ לפרשת, ¹⁷ היינו 26 בינואר 1702. ¹⁸ שבת קודש.

ביום א' לפ' בא לא היה רוח והספינה היחה מתנועעת והילכת והיינו בצער גדול, ובפרט מי שהיה בתענית ער"ח¹⁸ והורנו לשפוך¹⁹ כבתחלה. ביום ב' הוא ר"ח שבט, חיר הרוח טוב והלכנו בטוב, וכן יום ג', ובבקר צדו המלדים דג א' גדול ממשקל ב' מאות, ליטרא בקירוב הנקרא דולפינו והרגוהו והפשיטוהו ונתחווהו ואנחנו רואים, ובזה היה צחוק ישמחה להורגו, לפי שאומרים הספנים שמביאים²⁰ הזמן הרע, ביום ד' יהי לא היה רוח טוב, והיה לנו צער גדול מנענע הספינה, וביום ו' קרוב לחשכה נחפר לטובה, וישבנו במנוחה יום ש"ק לפ' בא, ומאז כבר עברנו כל מלכות קיציליא ימלכות מלטא, ומשם לקנדיא²¹ הים הולך וגדל, כי יש קרוב ל' מילין בלא ראות שום ארץ עד ציפרי,²² ונקרא גולפן די מצה.²³

הלכנו ביום א' ב' על מי מנוחות ממש, והיינו מתמהים איך כמעט הלכנו ריב הדרך בלא צער ויראה ופחד, וכן היו מתמהים כל הספנים וראש הספינה עצמו, ונשבע שכל ימי חייו לא הלך בדרך בשובה ונחת בלא רוחות חזקות כדרך הזה, שממש אפילו בימות הקיץ לא ראת כך. אבל ביום ג', ה' הטיל רוח חזקה אל הים נגד מהלכנו, והספינה מתנועעת הולכת מעלה מטה, והיינו בצער גדול כל היום ההוא, והלילה שלאחריו, דהיינו ליל ד' י' שבט, גמוסף רוח חזקה וממש האזיניה²⁴ חישבה להשבר, והיו הגלים מתגברים ועולים תוך הספינה, ונפל עלינו פחד ורעדה גדולה, וקמנו והתפללנו כמה תפלות והתחנונים רוב הלילה ונדרנו נדרים כל א' כפי כחו כאשר מציה לידור בעת צרת, ונדרנו ג"כ ללמוד באותה הלילה כשנהיה בע"ה²⁵ בירושלים תוב"ב, וכן כל יום ד' היה סערה גדולה, ולא אכלנו ולא שתינו כמעט כולנו באלו שני הימים מרוב הצער, ועלינו נאמר יחוגו וינועו כשכור וכו'.²⁶ וביום ה' נשקט מעט הרוח והתחלנו לאכול, ויהי ביום הששי נחה שקטה הספינה, ובא רוח טוב, אבל לא הלכת לציפרי ומשם לציידה,²⁷

¹⁸ גרב ראש חודש. ¹⁹ להקיא. ²⁰ הרופאים. ²¹ Caudia (אי כותים). ²² כפריסין. ²³ Golfo di Mura האניה. ²⁴ בעזרת חשם. ²⁵ הקלים ק"ו כ"ו. ²⁶ צידון.

כאשר היינו הושבים. אלא היה טוב ללכת דרך אלכסנדריא, והיינו יכולים להגיע שם קודם השבת. והגם כי כל השקנו היה לקצר מהלכנו וברדנו מהחלה זו הירר וזו העיר כל ימי היותנו בליורנו, לפי סברת רוב אנשי המק"י²⁸ של אותה העיר שלא רצו שנלך שם, עכ"ז²⁹ היינו מסכימים לילך שם ילניו שם מעט, להיות כי בליל ששי בא חולש גדולה בהתעלפות גדול לאשתנו של הנעלה כ"מ רפאל רוויגה, וכמעט נסתכנה למות, והיו סבורים ח"י שמת וולדה בתוך מעיה, וצרת גדולה היתה באותה הלילה. וישבה כמה ימים אחרי כן ג"כ מוטלת על ערש ד"י.

וגם הקפיטאניו³⁰ כמעט היה מסכים עמנו, אלא שמאת ה' היתה ואת לנו, כי בראות הקאפיטאני ביום שבת בשלח כי נהפך הרוח לצידה, הילך אותנו באשר הרוח ללכת, והלכנו כל השבת יום א' והיינו סבורים להתקרב לגמל ציפרי משעה לשעה. וביום א' לעת מנחה, היא י"ד שבט, נחרק הרוח והים הולך וסוער, ואז ממש מת לבנו בקרבנו והתפללנו חפלת מנחה בבכי וקול צעקה והגם כי אין אומרים תחנה, להיות ליל ט"ו בשבט, אמרנו בהם תחנונים וסליחות ובקשות בדמעות שליש, ואח"כ ראינו בעינינו כי שמע ה' אלהי אבותינו קול תחנונינו בזכות אבותינו, והפצרנו את עצמינו לשמיה ביום ט"ו בשבט להיות י"ט, הגם כי כל היום היה הים בסערה מעט, ויהי לעת ערב היה אור לנו ורוח טוב וזמן טוב, והיה תבטחנו ליכנס לגמל צידה בבקר בבקר, ויהי בחצי הלילה נהפך לרוח גדולה וחזקה וגשמים גדולים, והיו הספנים רדיפים ומבוהלים להפוך הוילוש³¹ אל מקום אשר הרוח תולכת, ואז נשבר האילן הגדול³² מהג' שבספינה, והרב חובל נפל כמעט אל תוך הים, וכמעט הגיע אל שערי מות, לולי שמרוב בקאותי החזיק עצמו אל חבל א' וניצול, אבל נעשה לו מכה גדולה ברגלו, והיה מדוכא ומעונה כמה ימים מהמת מכתו, וגם אז פחד ורעדה אחזתנו.

²⁸ הקפית קרישף ידיו. ²⁹ עכ"ז זר. ³⁰ cápitano (רביהתונב). ³¹ יום טוב. ³² vela מפריש. ³³ תנורו הגדול.

ויהי בבוקר ההוא, יום ג' לפ' יתרו ט"ו שבט, נמצינו עומדים אצל נמל עכו, ואז השליכו הברזלים³⁴ וקשרו הספינה שם, וכך אמר לנו ראש הספינה: דעו כי בודאי נס גדול נעשה לכם, שאם ח"ו נשבר זה האילן בהיותנו באמצע הים לא היינו יכולים לילך בלא זאת הוילא"ש הנקראת וילא לאטינה³⁵ בזמן החורף ובזמן הזה בפרט, אז קרבו ויאתיון כמה תוגרמים אל תוך ספינתנו בספינות קטנות כתות כתות, והיו עיניהם יוצאות לראות הממון³⁶ והנשים והילדים אשר היו מתחבאים, ובפוט הערביים וכמה אנשים שהיו פניהם שחורים ככוכבים ובלשונם היו מגמגמים, ואנו היינו מתייראים ופנינו משתנים, כה עשו שלשת הימים הראשונים שהיינו שם באותו הנמל, ובאו אנשי המכס והמתורגמן עמם לראות אם אנו רוצים ליכנס אל תוך העיר עם הממון, והקאפיטאני הודיעם שדרך מקרה באנו שם ולא נכנס תוך העיר וע"כ אנו פטורים מהמכס, ובאו אנשי המכס והמתורגמן עמם לראות אם אנו רוצים להכנס תוך העיר א"צ³⁷ לשלם כ"כ מכס כ"א³⁸ ג' פיאצטרינו שהם כמו דוקאטו א', ע"כ נכנסו לתוך העיר ד' מחבורתינו, דהיינו הד' כמהר"ר מאיר אשכנזי והנעלה כ"מ רפאל רוויגו וכ"ר משה לופס פירירא ורפאל המשרת, והוכרחו לפרוע אח"כ א' ציקי"נו לכל א', אבל עשו להם כבוד גדול, ונתעכבנו שם ט' ימים, והיו אלה הד' הנז"ל³⁹ חולכים ובאים אל תוך העיר ובפרט כ"מ רפאל, והביא להם מתנות, ובזה עשה חברותא עמם דהיינו עם האגא,⁴⁰ שהוא ראש לתוגרמים שבאותה העיר, ועם המתורגמן, הנקרא אצלם תורג'ימן, ועם הקונסולו פראנציסו.⁴¹ ורצה האגא שגם מעלת המורינו יכנס תוך העיר בלי שיפרע שום מכס, והלך לביתו ועשה לו כבוד גדול ושלח בנו ללוותו עד תוך הספינה וב' ערלים אחרים מנכבדי הארץ, והזהירוהו כמה הזהרות על הממון שלא יתראה ושלא יוליך

³⁴ ענני הספינה. vela latina (המפרש הקשור לתורן המרכזי).

³⁵ היינו התפעלים. ³⁶ ואז צריך. ³⁷ כ"א אחר. ³⁸ חנוכרים פעי. ³⁹ Agha.

⁴⁰ console française (הקונסול הצרפתי).

עמו כ"כ משא דאושא מלחא⁴² וכמה דברים לטובתנו. וגם הקאפיטאניו היה הולך וברא חוך העיר לראות אם המצא תמצא לו סחורת למלאות ספינתו. וגם אם יוכל למצוא עץ גדול לפשות מחדש האילן שנשבר. ואמר קשיח לפי תומו שהיה צריך להחזיק שם בעכו הרבה ימים לעשות זה האילן. וכאשר שמענו כך, אז הסכימו ביום ד', יום שני לביאתינו שם, לשלוח שליח משם לירושלים תוב"ב, כי אמרו שבג' ימים יוכל להחזיר לנו תשובה ולהודיענו אם יש שום חשש סכנה בדרך מחמת הערביים אשר רגילים להיות תמיד באורח היררכים. ובפרט עתה ששמענו שיש מלחמה בין הבשא⁴³ של ירושלים וביניהם. וג"כ שישלחו ליפן אנשים וגמלים ושומרים. כי היה נראה לעינינו כי יותר טוב לקצר מהלכנו, כי מעכו ליפן יש מהלך יום א' בקירוב, ומעכו לצידה יש ג"כ קרוב לזה המהלך, וצריך ג"כ מהלך יום יותר מצידה ליפן. באותו היום עצמו הגיעה ספינה אחרת פראנציס⁴⁴ והקאפיטאניו שלנו הלך לבקר לקאפיטאניו אחר. לפי שהיו מכירים זה את זה. אבל כשראה הקאפיטאניו שלנו שהאחר התחיל למלאית ספינתו מצמר גפן אחר ביאתו, והוא לא מלא. וכנס בו עין רעה ונהפך לאיש אחר. שמעיקרא היה איש חסד טוב מאד, הוא וכל המלחים אשר אהו'ן אנשים, כולם ממש משרתים לכל אשר יחפץ. ועכשיו ממש נתחרט על שלקח איתנו בספינתו. והיה מבקש תואנה איך יוכל לעשות לפסור עצמו ממנו. ויהי כאשר שמע ששלחנו שליח לידע את שלום העיר ולהורות לנו הדרך אשר נלך בה, התחיל לשפוך מרה ולומר שהוא יוצא לילך ולא להמתין תשובת השליח אשר שלחנו. והיה זה ביום ה' לעת ערב.

אז בשד"י⁴⁵ התנו עמו מעלת המורינו והחכם ר' יתירה כהן בדבר הזה וטענו טענה זאת, כי להיות שהיה תנאי ביניהם כתוב בשטר שיחוייב להוליך אותנו עד צידה, ושם

⁴² ר"ש דדבר, היינו החפשות השמועה. ⁴³ הפחה. ⁴⁴ צרפתית. ⁴⁵ היינו כינוי בבוכה.

היה חייב להמתין ד' או ה' ימים עד שנשלח שליה, ואחר כוא התשובה להוליך אותנו עד יפו, ומעתה במקום אותו הימים שהיה לו להמתין בצידה ימתין כאן, ובכן הסכים עמהם להמתין עד סוף ה' ימים ולא יותר, אבל כל מגמתו ירצונו ועצתו היתה שנשב שם ושנכנס בחוף עיר עכו, כי אמר: רואה אני האשה הזאת, דהיינו אשתו של כ"מ רפאל, בסכנה גדולה, ואתם כולכם עייפים ויגענים מן הים, ויותר טוב לכם לבוא כאן חדש או ב' חדשים, ובין כך תלד האשה הזאת ותלכו לדרככם לשלום בספינה אחרת עד יפו, או תלכו בשיירה מכאן לירושלים, ואיך ישיא לבבכם אתכם לשים עצמכם בסכנה וזאת האשה יותר ויותר, ואינכם מכירים הניסים שעשה לכם האלהים, וכיוצא בדברים האלה לעורר לב כל א' וא' ולכל א' וא' היה הולך ומדבר על לבו, אבל היה מיעץ לפי דרכו, וגם בפיו אמר שאנחנו גורמים לו הפסד גדול, להיות שסודרים אחרים קודמים לו ליכנס בגמל, וכל הקודם זכה למצוא סתורה, ועוד, שאחר ששמע מכתה אנשים בקיאים יודעים זה הנמל של יפו, שהוא קשה ומסוכן הרבה ליכנס בחיכו, לרוב הסק"ר לוי⁴⁶ הנמצאים בו, וריב הספינות ההולכות בה משתברות ב"מ, ⁴⁷ היה עושה כל מאמצי כוחו ומדבר דברים טובים ורעים להוליך איתנו לצידה אם לא נרצה לישב שם בעכו, בקיצור הסכימו באותה הלילה להמתין שם עד עבור כל יום ע"ק, לא זולת, ובליל מש"ק⁴⁸ לשים לדרך פעמיו.

ויהי ביום הששי לפ' יתרו י"ט שבט, ייחפור ה' ריח חזק מאד והגלים הולכים ועולים, וזה התחיל כמו בחצי הלילה, וכל היום הים הולך וסוער, והגם כי הספינה היחה מקושרת בד' אנקרי⁴⁹ של ברזל מד' רוחות הספינה כמנהגם כשנכנסים בגמל, עכ"ל⁵⁰ האניה חשבה לחשבר, וגם כי להיות הרוח כ"כ חזק מאד, דה"ה הספינה האהרת שהיתה אצלינו ע"ג⁵¹ ספינתנו, ואז ראינו עצמנו בסכנה גדולה, אז הספנים רצו מבוהלים ע"ג הספינה, ומתעללים עלילות ע"י חבלים להרחיק הספינה

⁴⁶ סגול (כלעים) ⁴⁷ בר מין ⁴⁸ מוצאי שבת קודש, ⁴⁹ ancre (עננים), ⁵⁰ עם כס ות, ⁵¹ על גבי.

האחרת מעלינו, ולא יכולו, כי הים היה הולך וסוער, וספינתנו הותחילה להשבר מלמעלה, ואנו צעקנו בתפלה ובבכיה גדולה דעני לאברהם⁵² וכו', דעני ליצחק וכו', ודעני לאליהו בהר הכרמל (שהיינו רואים אותו מרחוק ט"ו מילין) עגנו, ובאותו הזמן לא היו הקאפיטאניו של שתי הספינות תוך ספינתם, וכשראו הרוח החזק יצאו מן העיר אל תוך ספינתם, והיו ממש מתים מרוב הפחד, ובפרט הקאפיטאניו שלנו, ממש היה חובק את ידיו ואוכל את בשרו, ואז ראה ה' בעניינו ונתן כוח ביד המלחים להרחיק מעלינו את הספינה, וקשרו ותקנו אותה כתקונה, וזה היה קודם חצות היום, וכל היום ההוא לא שקט ולא נח הרוח החזק עד קרוב לחשכה, ואז ממש עינינו ראו כי בא שבת בא מנוחה, כי לא היה אפשר לעמוד על רגלינו בספינה ולא לישב במקום א' כי היתה נהפכת בכל רגע ובכל שעה.

ואז הקאפיטאניו כ"ש⁵³ שחרה אפן וחרק את שיניו, והיה מדבר נגד מעלת המוריניו שלא בפניו, כי רוצה לסכן אשתו ובני ביתו וכל חבורתו להתהלך בתוך ים בימים האלו ובזמן הזה, אבל לא היה לו פה לדבר עמו, כיון שהוכרח לעמוד בדבורו להמתין עד ליל מש"ק, וגם הוא הודה בע"כ⁵⁴ תראו הנס הגדול שנעשה לכם, שאם היינו באמצע הים בזה הרוח החזק, לא היה ח"ו תקוה לנפשנו, ואינכם משגיחים, והגם שה' עשה לכם ניסים, אין ראוי לסמוך על הנס, כי לא כל שעתא מתרחיש ביסא,⁵⁵ ומחוייבים אנו לעשות את השתדלותנו להמלט עצמינו מסכנה שאנו רואים בעינינו, וכל זה היה מתרעם נגדינו, כי היה רוצה שנצא מהספינה ונשב שם בעכו, או לפחות שנחזור לאחורינו לציידה, ושם נשב עד בא ספינה אחרת, ולהשליך המשא מעליו, אבל אנחנו לא הטינו אונן לדברינו, כי כל מגמתינו לגמור דרכינו ולהגיע לעה"ק תוב"ב, כיון שלא היינו רחוקים אלא דרך שלושה ימים, ושם אתנו הח' רבי מאיר אשכנזי הנז"ל, זה נטה אונן לדברי הקאפיטאניו ועלה אל היבשה וישב שם בעכו, כי היה מתיירא להוליך ממוגו

⁵² מי שעה לאברהם אבינו בתוך כבשו תאש, הוא יעגנו. ⁵³ כל שכן. ⁵⁴ בעץ כרחו. ⁵⁵ כי לא בכל שעה מתרחש נס.

אל יפו בלתי עבור דרך ציידה, ולא רצה לבוא עוד עמנו.
 וגם ביום ש"ק לפ' יתרו וכל יום א' עד חצי יום לא היה
 רוח טוב לא לציידה ולא ליפו, והקאפיטאניו לא היה לו פה
 לדבר, כי הכיר כמעט כי מאת ה' היתה זאת לאיזו סיבה (כי
 באמת מחסידי אומות העולם ומודה בהשגחת ה'), ואנחנו
 חשבנו כי כל זה הוא לתועלתנו, להמתין תשובת השליח אשר
 שלחנו, וע"כ חזרנו ונתגנו לו שוחד דברים ושוחד ממון, עד
 שנתרצה להמתין עד עבור כל יום ב', אנלי יחזור השליח אשר
 שלחנו ביום ד' ובתשובת האגרת יורנו הדרך אשר נלך בה,
 ואם יש חשש סכנה וכיוצא. והגם כי באמת ביום א' אחר חצי
 היום וליל ב' ויומו ג"כ היה רוח טוב, לא שם לדרך פעמיו
 ועמד בדובורו, אבל בליל ג' היה רוצה לילך ולא יכול כי
 עכבה הרוח, כי לא היה טוב, ויהי בבקר ותפעם רוחו ויתר
 אפו על הימים שעברו, על שלא הלך לדרכו בהיות הרוח טוב.
 וגם אנו נצטערנו על העיכוב ה' ימים ללא דבר וללא תועלת,
 ולא ידענו מה לעשות, מאחר שלא בא השליח ולא ידענו מה
 נהיה ממנו, ובדבר הזה היו כמה צדיקין וספיקות היאך לעשות,
 לפי שבאגרת ששלחנו גזרנו אומר שישלחו לגדנו ליפו אנשים
 וגמלים ושומרים כדי צורכנו, ואם השליח הלך ועשה שליחותו
 בזמנו, א"כ⁵⁶ אפשר שהאנשים ימתינו עלינו שם ביפו, ואיך
 נוכל לילך לציידה ולהתעכב שם, ואח"כ נהיה מוכרחים להוציא
 יציאה יתירה על אלו האנשים שבאו בשבילנו, ואם השליח לא
 עשה שליחותו, איך ומה נעשה לילך ליפו, שמא נהיה מוכרחים
 להמתין שם איזה ימים, עד שנמצא גמלים וסוסים וחמורים לנו
 ולנשינו ולטפינו ולכל רכושינו, ואנשי המקום אנשי רשע
 וסכנה⁵⁷ עד כי האיר ה' שכלינו, ועלה בדעתנו להנניח שם
 מקצת מהממון ביד סוחר א' אנגליסן⁵⁸ חשוב מאד שם לעכו,
 שכן אמרו לנו מעיקרא, כי טוב הדבר שלא להוליך כל אותו
 הממון עמנו, וכן נעשה, ובזה ידענו כי כל עכבא⁵⁹ לטובה,
 והכרנו אותו אח"כ כאשר יבואר.

⁵⁶ אם כן. ⁵⁷ ישוב יחורו לא היה לו ביפו. ⁵⁸ Inglesse (אנגליסן).
⁵⁹ עיכוב.

ובכל זאת אנחנו מחזיקים בתימתנו להתהלך משם ליפה. ובכן הוכרח הקאפיטאני על אפו ועל חמתו ליסח איש א' עמו אומן ובקי בדרך [יפן] ילהטות אוזן לדברינו ולהולכנו דרך יפו, כי כך היתה בשטר חובתו, וכך יפה לו ע"י השוחד שהוספנו לו. אלא שהיה מטוח דברים נגדנו ואומר שאם לא יודמן לו רוח טיב, שיוליך איתנו עד חיפא, הוא מרים למטה תחת הר הכרמל, ושם נשב עד בוא הרוח, וגם זה הוא מקום רשע לפי הנשמע, ואעפ"כ¹⁶ השלכנו על ה' יחבנו והתפללנו לפני ה' יחי בלב הקאפיטאני להולכנו בדרך הטוב ידושר, ועשינו השתדלות לקבל אגרות לתועלתני משם בעד האגה של יפו, וכן עשו ולקחו מתנה בעד האגה של יפו שמלה חדשה, ובכן ביום ד' לפ' משפטים כ"ט שבט, ב' או ג' שעות קורב הלילה, שם לדרך פעמינו, והלכנו כל ליל ה', אבל להיות הרוח חזק וקשה הרבה מאד הוכרח לחזור לאדרינו, ויהי בעלות השחר ביום ה' נמצינו עומדים אצל נמל חיפא, ושם ישבנו גם בכינו בזכרנו את ציון, כי היינו רחוקים מהלך ג' ימים מירושלים, והרונה כ"כ חזק וקשה ונגדינו, ולא יכולנו להגיע אל מחוז הפצינא, והוכרחנו לישב שם ב' ימים, והיינו רואים בעינינו הר הכרמל שהיה רחוק מעט, והיה לנו צער גדול על שלא יכולנו ליכנס שם, ויהי ביום הששי סמוך לחשכה הלך הקאפיטאני לספינה קטנה וחזר לעכו (ונתנו לו אגרה לדרוש מאוחו אנגליס שיש שם אם הגיע השליח ששלחנו ולא נודע איו) וחזר בליל ש"ק קרוב לד' שעות, ודיא עודינו מקשה לבו שלא להולך אותנו ליפה, וכ"ש¹⁷ בראיתו אלו הב' ימים שהיו כ"כ נגדיים, וע"כ היה מטוח דברים נגדינו ומתדעם עלינו, ובראור חינו כי אנחנו בידו, והיה יכול ח"ו להזיקנו, הסכמנו ונתנו הרשות בידו להולכנו אל אשר יהיה הריח ללכת, או לציידה או ליפה, וכך נשאר התנאי עמו בליל ש"ק, כי נשקט מעט ה' ונתפך לטוב.

וביום ש"ק לפ' משפטים כ"ג שבט בעלות השחר שם

¹⁶ ואח על פי כ"י. ¹⁷ וכפ' שכו.

לדרך פעמים ואנחנו עינינו תלויות אל ה' אלהינו עד שיחזנונו ויוליכנו אל הדרך הטוב והישר. כי ממש היינו כעורים ההולך כים באפלה. וישמע ה' את קולינו. וישלח רוח טוב לדרך יפו. והיינו הולכים בנחת ולא בצער. כי לא היה כ"כ חזק. ועדיין היינו מצטערים שמא נגיע ליפו ביוש"ק⁶⁰ עצמו. להיותנו רחוקים מהלך ה' שעות ולא ייתר. ויכריד אותנו בעל הספינה לצאת בשבת (כי היה מתפחד להתעכב באותו הנמל, מפני הסכנה אם יבוא רוח חזק שתשביר הספינה ח"ו) וא"כ נבוא ח"ו לידי חלול שבת. וי' עשה לנו נס ופלא, כי להיות שלא היה הריח חזק היתה הספינה הולכת לאט לאט. ולעת ערב נתחנן הרוח וראינו בעינינו ספינה נסעה קודם ספינתנו והיתה רחוקה הרבה ממנו. ואז נשארה לאחרינו. ובכך בליל מש"ק אחרי ההבדלה ופזמונים והפ"שה ממש, הגיעה הספינה סמוך לנמל, ושם השליכי הכרז זל.⁶¹ ולא רצה להתערב אל הנמל, כמו שעושים למקומות אחרים, מפני הסכנה. ואז הכף ומיד שלח אלינו שר העיר ספינה כסנה עם כמה תוגרמים. לראות מי הם האנשים שבספינה ישלך מהר אל תוך העיר. אז קם הקאפיטאניו בבחלה גדולה. הוא והמלחים אשר אתו. לגרש אותנו מהספינה ולהוציא את כל הממוץ. ואז הלכו אל היבשה מעלת החכם ר' יהודה כהן וכ"מ רפאל רוויגו ומשרתי רפאל. יהלכו אל תוך העיר והביאו האגרות אל השר. הוא הגא. ואז שמע לקראתם. כי היה לי הנאה מבשורות טובות שבתיך האגרות. וכ"ש כאשר ידע מתוכם שמביאים לו מנחה. ושלחם לבית אחד לישן. ואנו בשארנו עד אור הבקר תוך הספינה. ואחר הצות התחיל הקאר פיטאניו במהירות וקיל צעקה לפנות הספינה ושלח התיבות וכל הממוץ כלמטה למעלה. ומתוך איתה בחלה נאבדו כמה וכמה דברים. והיה נזק לא מעט. ובאו ספינות קטנות ליקח הממוץ ולהוליכו אל תוך העיר. הבוקר אור והאנשים ונשיכ וטף שולחו וגורשו מתוך הספינה אל היבשה. כללני בערבוביא. ואז נכנסנו אל תוך העיר בעלות החמה. ושמונו כל הממוץ תוך מקום המכס.

⁶² ביום שבת קודש. ⁶¹ רעונן.

ובין כך צוה תגא לתורג'ימן שלו לבקש גמלים וסוסים וחמורים בשבילנו. וכן עשה. ומי ראה את אלו נכנסים ובאים כדי ליתן לנו גמלים וחמורים, והיו באים לאין מספר. ובכך פרענו המכס הצריך לכל ראש י"ד אריות⁶⁴ (שהוא קרוב לששה ציקיני)^{64*} והביאו המנחה אל תגא ומגדנות, וכן אל התורג'ימן. ולא הוצרכנו לפתוח התיבות כי השוחד עיור עינינו. ואז לקחנו ל"ו בין גמלים וסוסים למשא, להביא כל הממון, וחמורים כ"ח לרכוב ולממון ג"כ. ורכבנו על החמורים אנשים ונשים וטף, וגם התורג'ימן בא עמנו, וד' אנשים עמו מווייניינים לשמרינו בדרך. והיינו הולכים בטוב, להיות היום טוב, לא חוס ולא קור. וזאת אשתו של מעלת מורנו סי'⁶⁵ רבקה, שהיתה מתפחדת הרבה לרכוב. וגם סי' שמחה⁶⁶ וכ"ש סי' אסתר בתה, להיותה הרה וכרסה בין שיניה. והיו מוכרחים הבעלי חמורים להחזיקן בצעקותיהן בכל שעה. אבל אשתו של החכם כמהר"ר מרדכי אשכנזי, הגם כי היתה הרה וחלתה הרבה ימים בספינה מצער הים ואותו היום עצמו שיצאנו מהספינה היתה ממש כמו מתה מחמת נענוע הספינה. עכ"ז בהגיעה ליבשה ותחי רוחה. והיתה הולכת בשמחה ואומרת שאין לה פחד וצער כלל לרכוב (הגם כי אפילו לאנשים הוא צער גדול על אלו החמורים, כי האוכף שלהם רחב הרבה) ויותר היתה חפצה בזה הדרך מכל הדרך אשר הלכנו הן במרכבה הן בספינה, כי בכל אלה נצטערה הרבה וברכיבה לא היה לה צער. ובכך הגענו לראמלו⁶⁷ סמוך ללילה. והלכנו זה הדרך בשלום ובמישור בה' שעות בקירוב, אלא שחמור א' בעט ברגלו אל רגל מעלת המורינו, והוכרח לישב במטה מחמת המכה הרבה ימים אחר הגיענו לירושלים, אלא שהיה מפציר עצמו לילך לבח"כ⁶⁸ ובפרט בש"ק⁶⁹.

ויהי בלילה אחר אשר הגענו בראמלו, בקש לנו התורג'ימן בית לשבת, ושם עמדנו בדוחק ובצער. והיינו סבורים

⁶⁴ גרושים תורכיים. * zehini⁶⁴ (מטבע איטלקית). ⁶⁵ סינייורא (מרת). ⁶⁶ תמותו של ר' רפאל רווינו. ⁶⁷ רמלה. ⁶⁸ כ"ח חכנסת. ⁶⁹ בשבת קורש.

לקום בבקר לילך לדרכנו לשלום ולא יכולנו להיות שהיה להם באותו יום חגה גדולה, וכן ביום ג', וביום ה' לא יכולנו למצוא חמורים וגמלים כדי הצורך, להיות שבא שר גדול ועכבו כל הסוסים. אלא באלו הימים שלחנו בב' פעמים גמלים נושאים הממון והלכו לפנינו, וכל זה היה לטובתנו, שלא יבוא כל זה הממון עמנו מפני עיניהם הרעה. הגם כי נצטערנו לישב שם ער"ח⁷⁰ וב' ימים של ר"ח אדר. אחר תשלום המשה שבו עות תמימות שהיינו בדרך, קמנו קודם אור הבוקר ושמנו לדרך פעמינו כולנו כ"א⁷¹ ורכבנו על החמורים. זולת אלו השתי נשים סי' רבקה וסי' אסתר, כי בראות התורגימן כי היו מצטערות הרבה ברכיבה, הלך בלילה ומצא דבר א' מעצים עשוי כמו לול של תרנגולים, שרגילים באלו המקומות להביא בתוכו הענבים, וחתכו לשנים ותקנו כמו מטה קטנה שיוכלו לישב בתוכה ע"ג פרדה כראוי וכשורה. ובכן הלכו כך, והנשים אחרות רוכבות על החמורים. אז מסר לנו התורגימן ערבי א' איש גבור חיל רוכב על הסוס לשומרנו בדרך, ונערו עמו. והוא יעמוד בפרץ נגדנו מכל הערביים, שהיו ח"ו יכולים לבוא, ומכל אורב בדרך. ובכן הלכנו כל היום בלי עיכוב בשום מקום. והשמש היה חם הרבה, ועכ"ז לא ירדנו כמעט מהחמורים. והלכנו מתחלה כמו ד' שעות מישור, וכל שאר הדרך כולה הרים גבוהים, ובאמת ראינו כמה ניסים ונפלאות כל היום, שה' הצילנו מיד הזאבים⁷² שהיו מלוים אותנו ובכל שעה ובכל רגע שואלים ורוצים מעות ומגזימים בלשונם. וכשהיתה כל השיירה יחד, א' היה מתיירא מחבירו, אבל אם א' היה נשאר לבדו לאחור או לפניו אז היה הגוי מגמגם בלשונו ומגזיז ומאיים בחרבו הקשה עד שהיה מוכרת ליתן ד' או ח' פאראש.⁷³ ולא די אלו החמרים, שמנהגם לעשות כך לכל, אלא הערבי השומר עצמו, הגם כי פעל ועשה הרבה לתועלתנו, עכ"ז ב"פ⁷⁴ הפציר ורצה מעות והתעולל עלילות ברשע, והיה רוצה להכות החכם רבי יהודה כהן, על שלא מיהר לבוא אצלו כדי

⁷⁰ ערב ראש חודש. ⁷¹ כאיש אחד. ⁷² החמורים. ⁷³ פרוטור ⁷⁴ ב' פעמים.

לדבר עמו בלשון ערבי, שהיה רוצה מעות. וה' הצילו מידו, וכן לכולנו.

ויהי לעת ערב היה אור לנו, וראינו מרחוק מחמד עינינו, היא עה"ק תוב"ב, ומאז באו לקראתנו כמה אנשים ונשים, בחורים וזקנים וחכמים. ונכנסנו בכי טוב אל תוך ירושלם קרוב לכ"ג שעות,⁷⁵ כולנו שלמים ובריאים. אלא שהיינו עייפים ויגעיים, ובפרט הנשים והילדים, שכמעט לא אכלו ולא שתו והחמה קדרה עליהם. נכנס מעלת המורינו וכל בני ביתו לבית החכם ר"י כהן,⁷⁶ ושם באו להקביל פניו כל ליל ד' ויום ד' הרבנים הגדולים ראשי ישיבות ומדרשות. ומי ראה את אלו יוצאים ולא יצא, וממש כל היום ההוא אלו יוצאים ואלו נכנסים. והוא היה יושב במטה מחמת מכת הרגל. ואעפ"כ בעת קבלת שבת הוכרח לקום לילך בבית הכנסת ספ"אניולו.⁷⁷ כי כן המנהג שבאים הפרנסים והגבאים ומביאים מנחה בשם ויין, מתנה הראויה להתכבד, ומזמינים וקוראים אותו לילך לבה"כ שלהם, וכן עושים בשבת שנייה ראשי בה"כ של תלמוד תורה, ובשלישית בה"כ אשכנזים. והצד השוה שבהם, כי צריך להתנדב נדבות גדולות, כל א' כפי ערכו, וכן מנהג כל האורחים. וביוש"ק אחר בה"כ חזרו לבוא כל חכמי ירושלים להקביל פניו, ממש כתות כתות של מלאכי השרת.⁷⁸ ובעת הסעודה כל א' מביא מנחה קטנה, כוס יין מלא ברכת ה' וקערה א' של כסף ממיני מגדים או פירות חשובים, לחבב מצות הכנסת אורחים.

ובאמת שהוא שמחה גדולה לראותם, איך כולם מחבבים ומקבלים פני תלמיד חכם, אלא שלא היתה שמחתנו שלימה, כי בליל ב' לפ' תצוה באו חבלי לידה לאשתו של כמוהר"ר מרדכי אשכנזי והפילה זכר מה' חדשים ונפטרה לבית עולמה, ותהום כל העיר לאמר כי מתה מחמת המגפה כי אמרו יש זה החולי... אשר ישבנו שם בכינו, והיו בורחים ממש מביתו של כמוהר"ר מרדכי

⁷⁵ היינו כשעה חמש אחר הצהריים, לפי השענון האיטלקי שהיה מסורר ממש בערב עד שש בערב. ⁷⁶ ר' יהודה ליב כהן איש ירושלים, שנהגה אל שיירת העוקים מליורנו. ⁷⁷ הספרדי.

הנ"ל, אנשים ונשים, כבורח מפני מדורת אש, ואחרי שנמצאו לה נשים שבאו לגמול חסד עמה, הן העידו כי לא נמצא בה שום מום וסימן מובהק להכיר שמחמת המגפה מתה. ואז הלכה אשה אשכנזית בעולת בעל לגמול חסד להח' ר' מרדכי הנ"ל לבשל לו ולכלכל את בניה, ואחר פורים חלתה ומתה בג' ימים, אז כ"ש⁷⁸ שהוסיפו לחוש כי זה תחולי היה בביתו, ובאלו הימים היו מתים כמה אחרים מיהודים וגוים, וגם נפטר חכם א' חסיד שהיה הולך ובא לבית החכם ר' מרדכי הנ"ל ואכל ושתה עמו. באופן ששום א' לא היה רוצה שיכנס זה החכם ר' מרדכי לביתו. וכ"ש שכל א' היה פורש עצמו מליכנס לביתו. ונתאמת זה הדבר בעו"ה⁷⁹ שגם הוא נפל לחולי, וביום ב' פ' ויקהל ד' אדר נפטרה בתו הנקראת בונה, וב' בניו היו חולים ג"כ, וביום ג' נפטר גם הוא והלך לעולמו. ואנו לא יכולנו לילך ולבקרו, כי כולם פה א' מזהירים בנו שלא נכנס שם. ואם היינו נכנסים שם, שום א' לא היה רוצה אותנו בביתו. ואחרי שידענו שהיה חולה, לא עלה בדיננו לבקרו [ולא] לשלוח שליח לבקרו. ובכן כאשר נודע לנו הדבר הזה, אז ממש מת לבנו בקרבנו ובכינו על פטירתו. ובפרט מעלת המורינו נר"ו צעק ובכה בכי גדול, והיו האחרים גוערים בו, כי בזה הזמן איננו טוב לתפוס דאגה בלבנו. עכ"ז לבו דווה ומצוער בכל עת ובכל שעה כל עוד שזוכרו. ובאמת כי הצער הוא גדול ואין להרהר אחר מדותיו של הקב"ה, ואולי כי לכפרת הדור נאסף הצדיק, וכן נראה שאחר פטירתו נעצר המגפה. חט"ו⁸⁰ שבק לרבנו ולכל, ונזכה לישב בבית ה', היא ירושלים הבנויה, לאורך ימים, ולהרביץ תורה ברבים, לקיים קרא דכתיב כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים⁸¹ אכ"ך⁸².

בליל ז' לחדש ניסן חלה וגם ילדה⁸³ אשתו של כ"מ רפאל רוויגו בן זכר תמים ונימול ליום ע"פ⁸⁴, ובליל שלפניו ישבו שם כל הלילה ללמוד עשרה ת"ת⁸⁵, ובאור הבקר התי

⁷⁸ כל שכן. ⁷⁹ בעונותינו הרבים. ⁸⁰ חיים טובים וארוכים. ⁸¹ ישעיה ב' ג'. ⁸² אמרנו כי יתי רצוננו. ⁸³ לשון הכתוב: ישעיה ס"ו ח'. ⁸⁴ ערב מסח. ⁸⁵ תלמידיו חכמים.

פללנו שם במדרש, ותכף ומיד נעשה המילה. והמוהל היה זקנו כמוהר"ר אר"י נר"ו,⁸⁶ והסנדק החכם השלם כמוהר"ר רפאל מרדכי מלכי נר"ו, ונקרא שמו בישראל דוד חי, ונעשה סעודה קטנה, להיות ע"פ, לאותם חת"ח שהיו שם באותה הלילה לא זולת, ואעפ"כ היה בשמחה רבא וסימנא טבא.

ובימי חש"מ⁸⁷ של פסח היה העסק של מעלת המורינג, בחברת החכם ר' ישעיה חתנו של הרב הקדוש ר' יהודה החסיד זצ"ל, לברור ולבחור החכמים השלמים הטובים שבהם, מאותם שהיו חפצים ובאים לשמוע דברי אלקים חיים, כי רבים היו חפצים. ויש מהם עלה בגורלם להתקיים ולעמוד [בין] העשרה המבוררים, כאשר פה יהיו נקובים, ואלו ישבו במדרש לילות וימים, רובם ככולם, ושם מתפללים כל ימות החול בבוקר בבוקר כתפלת ותיקין, ובתפלתם צועקים ובוכים ומתוודים בלב נשבר ונדכה עד כי ממש בוקעים רקיעים, ובפרט בזמן הזה שחולי המגפה הולך ורבה. אולי ישקיף וירא ה' משמים וימנע המגפה מעמו ישראל ומהע"ק וכמה חסידים שנפטרו בעו"ה. ואחר התפילה מיד, בקדושה ובטהרה בטלית ותפילין על ראשיהם, בחרו ללמוד ס' הזהר, ואחרי זה כתבי האר"י⁸⁸ עד שעת אכילה, ואחר חצי היום לומדים גמרא ופוסקים וראשית חכמה עד שעת מנחה. והיה התחלת הישיבה יוש"ק הוא ר"ח אייר התס"ב. י"ך⁸⁹ שנזכה ללמוד וללמד ולשמור ולעשות בארץ המובחרת הזאת, ויפדנו ויצילנו מכל חלאים רעים ומיתות משונות וישלח לנו משיח צדקנו ויבנה בית קדשינו ותפארתינו אכ"ר.

ואלה שמות המבוררים לעשרת החברים.

הח' השלם כמוהר"ר חיים חנון שהיה רב במצרים, החכם מוהר"ר ישעיה חתנו של הקדוש כמוהר"ר ר"י החסיד זצ"ל; הח' השלם כמוהר"ר יהודה ליב הכהן אשכנזי מבודין⁹⁰; הח' מוהר"ר נטע שהיה רב ואב"ד בהגני⁹¹; הח' מוהר"ר זנוויל

⁸⁶ כבוד מורנו הרב רבי אברהם ראש ישיבת (רווינג) נטריה רחמנא ופרקיה (ישמרהו ה' ויגאלהו). ⁸⁷ תולדו של מוהר"ר יצחק לוריא אשכנזי, יחי רצון. ⁸⁸ Ofen בהונגריה. ⁸⁹ Hagenau באוסט. ⁹⁰ ⁹¹

מקאלש⁹²; החכם ד' ליב מאפאטשנא⁹³; הח' ר' יוסף מביי⁹⁴
לא⁹⁵; הח' ר' משה מסעמייטש⁹⁶; הח' ר' שלמה מלוקאב⁹⁷;
מרדכי ד' לאטש ממודונא⁹⁷.

לח

אגרת שליח קבוצת גרים בצפת

רמאה השמונה-עשרה

ארץ-ישראל משכה גרים לחוכה מאז ועד ימינו. כי הגר שנדבק
בדת ישראל הרגיש גם צורך לילך לארץ ששימשה ערש הדת הזאת.
עוד בימי הבית השני עלו גרים לא"י, והמפורסמים שבהם היו המלכה
הילני ושני בניו איזוטס ומונבז ממדינת חדיב (Adiabene) מדינת
חיץ בין קיסרות רומא ופרתיה על שפת הירדן העליון. לערך ארבעים
שנה לפני הרבן הבית עלתה המלכה הילני לא"י והיא וביתה הצטיינו
בדבקות ביהדות, בצדקתיהם, ומהם שהצטיינו אח"כ במלחמות המרד
ברומאים. (יוסף בן מתתיהו, קדמוניות כ' פרק ב'—ג', ובכמה מקומות
בתלמוד). את מערת קבריהם הנפלאה החצובה בסלע הנקראת בשם
"קברי המלכים" אפשר לראות בירושלים עד היום.

בימי הבינים אנו מוצאים בא"י את עובדיה הגר, אציל נורמנדי
גווסעי הצלב שהתגייר בשנת 1102, ור' ברוך בן יצחק הרב מארס
צצא נזון לו מכתב-המלצה לקהלות ישראל שבמזרח. על יסוד אגרת
זו נתמנה הגר ברמשק לגבאי צדקה. בשנת 1121 עזב את ברמשק והלך
לא"י ולמצרים. בדרכו פגש בעיר דן בצפון א"י משיח-שקר קראי,
ועל פגישת זו הוא מספר במגלת-חיים, שממנה נמצא עד כה ב"גניזה"
שבקהיר רק דף אחד. החכם יצחק מאן מצא בכתב-יד תהימה לכדרי
תפלות שכתב לו הגר, וזו לשונה: "עובדיה הגר הנרמנדס אשר בא
בברית אלהי ישראל בירח אלול שנת א' תי"ג לשטרות הוא ד' תתס"ב
לבריאת עולם (1102) הוא עובדיה הגר כתב בידו". (עין מאמרו של

⁹² Kalisz בפולין. ⁹³ Opaczno ייד פוטרקוב, בפולין. ⁹⁴ 8.ala בפולין.
⁹⁵ Semiatish בפולין. ⁹⁶ לוקו בפולין. ⁹⁷ לוקו בפולין.
האגרת הזאת.

יצחק כהן ב"התקופה" כרך כ"ד עמ' 337–338.

גר אחר בשם עובדיה¹ חזי בא"י במדצית השנייה של המאה השתים עשרה ופנה בכמה שאלות אל הרמב"ם, שלש מתשובות הרמב"ם אליו נרפסו ב"תשובות הרמב"ם" הוצאת א. ח. פריימן (ירושלים תרצ"ד) סימן מ"ב, שם"ה, שס"ט. באותה השאלות שאל הגר את הרמב"ם אם מותר לו לומר בתפילת וברכות: אלהינו ואלהי אבותינו, אשר קדשנו, אשר בחר בנו, שהנחלת את אבותינו וכו', ועל זה השיב לו הרמב"ם: "יש לך לומר הכל כתלמוד ואל תשנה דבר אלא כמו שיחפלה ויברך כל אזורת מ"שאל כך ראוי לך לברך ולהתפלל... ואל יחא יחוסך קל בעיניך, אם אנו מחיכים לאברהם יצחק ויעקב, אחת מתיחס למי שאמר והיה העולם... הנה נתבאר לך שיש לך לומר אשר נשבע ה' לאבותינו לתת לנו, ושאלהם אב לך ולנו ולכל הצדיקים".

מהאגדה שלמינו מתברר שבמאה השמונה עשרה היתה בצפה קבוצת גרים, אשר בצר לה שלחה אחד מהם כשליח לאירופה לאסוף תרומות בשבילה. הגר השליח, כשאר שליחי א"י בדור ההוא, הדפיס אנרת לנדיבים, ובה הוא מתאר את התגליתו וזה עם אביו וזמנו ואחיו בעיר אמשטרדם ואת עלייתם לצפת, שבה מצאו גרים אחרים, שם הגר יצחק בן אברהם, כשמותיהם של כמה גרים אחרים בדור ההוא (עיין שלחן ערוך אבן העזר סימן כ"ט). ולכן קשה לקבוע את זמנו, על כל פנים איי זה הגר ר' יצחק בן אברהם הראשון שחיבר את הספר "זרע יצחק" (אמשטרדם תקמ"א), והיה אח"כ רב לעדה החדשה "עדת ישורון" באמשטרדם, כי פרטי התגליתו אינם מהאימים למסופר באגדת זו, וגם לא עלה לא"י.

בע"ה.¹

אחי וראש מגזע היחס והמעלה איתב צדק מהזיק כל בדק עליו תבוא ברכת טוב הוא ובניו בקרב כל ישראל.

"נראה שמה: היה בארצות הסורח לקרוא את הגר שם לעבור את ת' בשם עובדיה, אולי עפ"י האגדה שעובדיה הנביא אדמוי היה (סנהדרין פ"ט ע"ב); וכן קראו המושלמים לגר כשם עבראעלה.¹ בעזרת השם.

אות זה מאתי אני החו"מ¹ יצחק בן אברהם גר צדק להודיע למעכ"ת² איך בהחלף היו אבותינו עובדי ע"א³ ועכשיו קרבנו המקום לעבודתו ובאו מר אבי וזקני ואחי לעיר המהוללה אמשטרדם ונתגייירו שם כדת משה וישראל ע"י מילה ופריעה וטבילה כדהוי⁴. אח"ך נפטר מר זקני בתוך שלשה ימים למילתו ונקומה ונעלה בית אל לשכון כבוד בארצנו היא צפת את"ל⁵ ומצאנו שם גרים אחרים נודדים ללחם ואיזו ואין כל בביה בלתי אם גוייתם בלבד. ויהי כאשר תמו כל המענות וכלתה פרוטה מן הכלים, הוכרחתי לצאת ממחיצתי לדפוק על שער בת רבים, וביני ביני עמדו כנגדי הרבנים של עה"ק יחרשו אתי לגבות ג"כ נדבה בעד הגרים האחרים כי אין להם דבר. לכן ובכו אחלה פניך המאירים שתעמדו לימינך ולימין הגרים האחרים ותדע באמת אם נצנצת כך רוח נדבות לקום להשתדל בעזרתנו בודאי ופשוט כי מה' היתה זאת ומשמים מיהב יחבי⁶ החיים והשלום רב טוב לבית ישראל ובזכות זה ימהר יחיש ביאת משיח צדקנו בב"א.⁷

נאם המר ותנמחר לילך לתקן כל בדק
ע"ה⁸ יצחק בן אברהם גר צדק.

לטייב

ארבע אגרות על עליית ר' חיים בן עטר ותלמידיו

תפ"ב (1792-1791)

ר' חיים בן ר' משה בן עטר, הידוע בספרו "אור החיים" על הכורה, נולד בשנת תנ"י (1696) בעיר סאלי שבמרוק' למשפחת גולי ספרד. עוד בימי נעוריו הוכרח לנדוד עם אביו זקנו ר' חייב לעיר מכנאס, שבה ישב משנה חס"ה עד ת"ו (1705-1706). בסאלי לקח לאשה את בתו של ר' משה בן שם טוב בן עטר, ובבית היתנו הרבין

¹ הריחם מטה. ² למעלה כבוד הורה. ³ עבודת אלילים. ⁴ כראוי. ⁵ אמת הכון לער, על דרך הכתיב: שפת אמת הכון לעד (משלי י"ב י"ט). ⁶ יחון יחנן. ⁷ כמחרר בימינו אמן. ⁸ עבר ה'.

תורה לבני עניים, אולם ימי שלותו בבית חותנו לא ארכו, כי חתנו נתפס למאסר על סכום עצום של מסים שהוטל עליו. בשנת תפ"ח (1728) מת חותנו והמשלה עיילה את נכדיו, והתחילה מריבה בין יורשיו, ואף ר' חיים עצמו נתפס למאסר, בשנת תצ"ב (1732) עיר היה בסאלי ודפוס בשנה הזאת (באמשטרדם) את ספרו "הפץ ח"י" חידושים על מסכתות הש"ס, אולם מחמת דרדיפות נאלץ לעזוב את עיר מולדתו והלך למכנאס ומשם לפאס, שבה ישב עד שנת תצ"ח (1738). בשנה הזאת היה במרוקו רעב כבד עגרים גם לחומר בשחון, ודוא נדד להישואן, נדודיו אלה עוררו בלבו את ההחלטה לעזוב את "ארץ העמים" היא טמאת היא יעפרה ואפילו אירח"ו ולעלות לא"י, אל מקום חשבותי בו הוא מקום השכינה עיר החביבה על אלהי עולם", ונדד מתישואן דרך חוף הים תוך הרפתקאות וסכנות לאלג'יר, שבה היה בשנת תצ"ט, ומשם הסליג באניה לליוורנו, עיר שהיתה קשורה בקשרי מסחר עם אפריקה הצפונית, ובה נדפסו רוב חיבוריהם של חכמיה.

באיטליה ישב עד ר"ח אב תק"א (1741), והדפיס את ספריו "אור החיים" ו"פרי תואר" על שלחן ערוך יורה דעה, ובמשך ימי שבתו באיטליה עשה תעמולה רבה במסעותיו יבמכתביו לייסוד ישיבה גדולה בירושלים בשם "כנסת ישראל", שגרעינה יהיו קצת בתלמידיו שבאו אתו מאפריקה הצפונית, ואליהם יצורפו בחורים מאיטליה שיעלו אתה, ולפרנסת הישיבה ידאגו יהודי איטליה ע"י קצבה קבועה, להפצת רעיונו זה נסע על פני כמה מקהלות איטליות, כגון מדינא, ריג'יו, מירארא, מנטובה, וינציארה.

השתדלותי של ר' חיים נ' עטר לעלות בראש חבורה של חכמים ותלמידים היתה חלק של תנועת עליה דתית, כדי ללמוד בא"י ולהחיש את הגאולה, גורם להתעוררות זו היתה גם עליית ר' חיים אבואלעפיא מאזמר בשנת ת"ק וחינוש הישוב בטבריה על ידי, במכתבו אל הרב בסאלי שבאיטליה כותב ר' חיים: "כי קול יצא מלפני ה' בלב כל בחירי אמוני עם אלהי אברהם נאספו ממזרח וממערב, הללו דרך אניה בלב ים והללו ממדבר הרים, לעלות לעיר סביב לה הרים, להתגולל בעפרה, ידנו יברכנו לומר די לצער הפרידה [של עם ישראל מארצו] אילי יתעשת ה' לנו ונדיה באור

החיים, והדברים עתיקים, וכבר הגיעו הדברים לאון... את אשר הערה את נפשו הרמה הנשר הגדול חיים אכזאעפיה... וזון עמה אורתי עון במתני ונמעוררתי ואמרת: עת לעשות לה'... ומסקומי נסעתי וכד מתקתי עם הברתי: עלה נעלה [ליראות] את פני ה'... קרמו ונעלה אל הר ה' בבנינו ובבנותינו ושם נועדה על המורה ועל התעודת... לטעת נטעי גן אלהים חיים...

הוא הצליח לייסד ועד "מדרש כנסת ישראל" שהתחייב לספק לישיבה את פרנסתה, וביום ר"ח אב תק"א הפליג עם חבורת תלמידיו, שלשים נפש אנשים ונשים וטף, באניה מליוורנו, על מנה לילך דרך אלכסנדריא של מצרים ליפו ומשם לירושלים.

אחד התלמידים שבחבורה, ר' אברהם ישמעאל ח' סנגוניטי, תיאר באגרת לאביו ר' שלמה חיים סנגוניטי ממדינא (חבר ועד הישיבה "כנסת ישראל") את כל סדר המסע מליוורנו ועד עכו. היא האגרת הראשונה שלפנינו. באגרת מתאר הכותב את הגיעם לאחר עשרה ימים לתחנה הראשונה, למסינה שבסיציליה, ושם עשו הכמרים השומרים על הקוואראנטנה תעמולה ביניהם שהיהודים ישובו לסיציליה שממנה גורשו בשנת 1492 יחד עם גירוש יהודי ספרד בימים שסיציליה היתה תחת ממשלת אראגון. במסינה עמדה האניה אחרי-עשר יום, ומשם הפליגו לאלכסנדריא של מצרים, שאלה הגיעו ביום כ"ב אב. הכותב מתאר מה שראה באלכסנדריה, וביחוד את בתי-הכנסת. מאלכסנדריה רצתה החבורה להפליג ליפו כדי לעלות משם ירושלימה, אולם בעל האניה תולין אותם לעכו, שאלה הגיעו בסוף אלול תק"א, ומה יצאה להם טובה, כי ביפו ובירושלים עררה או המגפה, מטעם זה קבע הרב את ישיבתו בעכו, ונשאר שם קרוב לשנה, עד אמצע אב תק"ב. בעכו היה אז לדברי הכותב ישוב של יותר ממאה משפחות יהודים. (ארבעים שנה לפני כן, בשנת תס"ב, שנת עלייתה של חבורת ר' אברהם רויגו, לא היה בעכו אף יהודי אחד). הכותב מתאר את טיולי בני החבורה בסביבות עכו, ובכלל זה בכפר יאסיף, שבה מצאנו "כמו עשרה בעלי בתים והם יושבים בטוב ובחירות גדולה ומלאכתם היא וריעה וקצירה". יבספר תיפקד שבו התפללו ביום הכפורים יחד עם אנשי הכפר במערה אליהו שעל הר הכרמל. האגרת מסתיימת בתיאור תגיגת חג הסוכות "בלולב

ואתרוג לנתינתם מהר סיגיו, ונכתבה איפוא בסוף תשרי או בראשית חשוון תק"ב.

מאגרות אחרות שכתב אותו כותב או מעכו, מתברר שהיה בדעת החבורה להתישב בצפת עד שתעבור המגפה בירושלים, אך המקום שהוא בלתי מתוקן לעת עתה מחמת השררה [השיך ט'אהר אלעמר] שתובעין מהם מעות הרבה מרוב הגייסות, וברתו משם לכאן כל ראשי ישיבות והנם כאן חונים לעת עתה, ועוד חדשים מקרוב באו כת אחת של חכמים מפולגיא, שהלכו לקבוע דירתם שם בצפת וללמוד שם תורה בטהרה, ושכרו להם בתים [בעכו] ונתעכבו כאן הם וגשיהם וטפיהם, בין הכל כמו כ' נפשות, וכן "השבנו לעבור אל טבריה, ומפני שאין שם מקום בנוי לישוב וטעמים אחרים מספיקים, ולכן חשבנו לישוב פה עכו".

באגרת מאוחרת יותר תיאר אותו כותב בפרוטרוט מסע החבורה לשם השתטחות על קברי הצדיקים בסביבת צפת. טיולי השתטחות על קברי צדיקים ומקומות קדושים היו חלק מתכניתו החנוכית של ר' חיים ו' עטר בצד לימוד תורה ותפלות ותשבחות. הם יצאו מעכו ביום ו' אדר שני תק"ב, והלכו דרך כפר ענן ועין זיתים לצפת, ושם נתקבלו בכבוד גדול. משם טיילו בסביבות העיר עד יום כ"ב בחודש, ביום כ"ג בחודש נסע ר' חיים ו' עטר עם אחד מתלמידיו לטבריא כדי לראות את הרב ר' חיים אבואלעפיה, וישב שם תשעה ימים. ביום ב' בניסן חזר לצפת, ומשם חזרו לעכו ביום ו' בניסן. בשוכם כתב סגנונייטי לאביו אגרת המתארת בפרוטרוט את כל הטיול הארוך.

בימי שהותו של ר' חיים ו' עטר בטבריה ניסה ר' חיים אבואלעפיה, מחדש הישוב בטבריה בשנת ת"ק, להשפיע עליו שיקבע את ישיבתו בטבריה. ר' חיים ו' עטר לא געגה להצעה זו וטען שחברי חברת "כנסת ישראל" באיטליה המתווקים את ישיבתו לא התחייבו לתמוך בה אלא על מנת שתהיה בירושלים. לפיכך פנה ר' חיים אבואלעפיה בשלש אגרות אל חברי ועד "כנסת ישראל" באיטליה ובהן ביקש שיתירו לר' חיים ו' עטר לקבוע את ישיבתו בטבריה.

האגרת הארוכה שבהן היא האגרת השנייה שלפנינו. באגרת זו מתאר ר' חיים אבואלעפיה את פגישתו עם ר' חיים ו' עטר ומהלל את ישובה של טבריה תחת שלטון השיך ט'אהר אלעמר שהיא "שאנן

משתד רעה בהשקט ובטחה, מבלי הינת בה מעליל ולא מסטין ואין שטן ואין פגע רע", מה שאין כן בשאר ערי א"י ירושלים חברון וצפת שתושביהם "טרודים רוב זמן בצרות ומצוקות".

ר' חיים נ' עטר, שידע על דבר אגרותיו של ר' חיים אבואלעפיה לחברי ועד הישיבה "כנסת ישראל" באיטליה, פנה אף הוא מצדו לחברי הועד באגרת, האגרת השלישית שלפנינו, ובה ביקש להשיב לר' חיים אבואלעפיה שתי תשובות. אחת תיובת ואחת שלילית, ולשלוח את שתי התשובות לידו, כדי שיוכל הוא עצמו להכריע בדבר, לאחר שישב שנה אחת בירושלים, אם להתישב בירושלים או בטבריה. בראש האגרת, שנכתבה כפי שניכר מתוכנה, באמצע חודש אב תק"ב בעכו, מתאר ר' חיים נ' עטר את קורות החבורה מאיר תק"ב ואילך. בסוף אייר מת אחד מתלמידיו, ר' שמואל נחמני¹, ואח"כ מת גער קטן מהחבורה, ושמו יהודה הכהן. ר' חיים יחס אסונות אלה לשיבתו בעכו, שהיא סמך א"י, ולמיכך עזב את עכו ועבר עם כל החבורה לכפר פקיעין, שבו ישבו בחדשים סיון ותמוז והמשיכו את לימודם כסדרם, בתמוז טיילו על קברות קדושים שבסביבת פקיעין. בסוף תמוז הגיעה אליהם הבשורה שהמגפה נעצרה בירושלים, ומיד עבר ר' חיים נ' עטר עם תלמידיו לעכו, שאליה הגיע בחודש אב, אחרי תשעה באב תק"ב העביר הרב את תלמידיו בקבוצות קטנות בסירות ליפו, ואף הוא עצמו עמד לנסוע תוך שלשה ימים לכתיבת המכתב. — בסוף האגרת מורו ר' חיים את חברי ועד הישיבה באיטליה לשלוח בקביעות את הכסף הנאסף להחזקת הישיבה, מיעץ להם באיזה אופן לשלוח את הכסף, מתאר את הישגי החבורה בלימודים מיום פתיחת הישיבה בעכו בר"ח חשוון תק"ב עד יום כתיבת האגרת. ולבסוף הוא מציע להם הצעת תשובה לאגרת ר' חיים אבואלעפיה מטבריה, כנ"ל.

¹ ראוי לציין, שר' שמואל נחמני שמע עור בהיותו באיטליה על דבר מגפה בירושלים, והוריע על כך לר' חיים נ' עטר. ר' חיים השיב לו שחקר ודרש בדבר והתברר לו שהשמועה שמועת'שוא, ולכריז אלו אינו אני אומר לכם אלא האמת כמת שהוא אמת, כי לא איכפת לי אם יבוא מי שיבוא או יחדל מי שיחדל, מי שהוא בעל נפש עלה יעלה וינש אוונה, והחרף לא איכפת לי בו".

האגרת הרביעית שלסניגור נכתבה ע"י ר' חיים ן' עטר לחברי ועד "כנסת ישראל" באיטליה חודש לאחר בואו לירושלים, שאליה זכה להגיע ביום ט"ו באלול תק"ב, שנה לאחר עלייתו לארץ. בראש האגרת הוא מבשר להם שהגיע בשלום לירושלים ונתקבל בסבר פנים ע"י חכמי ירושלים, ביחוד לאחר ששמעו שאין הוא וישיבתו תלויים ב"חלוקה" שלהם, אלא יש להם מקור הכנסה קבוע ומיוחד. אח"כ הוא מספר להם על הבית ששכר למען הישיבה, בחלק האחרון של האגרת הוא מתאר את יום-הכפורים הראשון בירושלים: "וראיתי הארה גדולה בשעת כל נדרי... שלא ראיתי מימי הארה כמותה שעה", ואת חג שמחת בית השואבה וחג שמחת התורה.

ר' חיים ן' עטר לא הספיק לפעול בירושלים אפילו שנה אחת, כי נפטר ביום ט"ו בתמוז תק"ג, והוא רק בן ארבעים ושבע שנה. — בואו לירושלים עשה רושם גדול, ובין תלמידיו היה הרב ר' יוסף חיים דור אוולאי, המפליג מאד בשבח "חכמתו ורוחבו לבו וחורפתו וחופפו עליו כל היום סדר קדושה וחבדל מעניגי העולם הזה", שמעו הלך בירושלים גם אחרי פטירתו, וכשעלה ר' אברהם גרשון מקיסוב גיסו של הבעש"ט לירושלים בסוף שנת תק"ו סיפרו לו "מזה האיש פלאי פלאות והיה חסיד גדול ובקי וחריף בגולה ובנסתר והיו כל חכמי ירושלים בפניו כקוף בפני אדם". החידושים שחידש בלימודו עם החבורה בא"י נדפסו בשנת תק"י בקושטא, בשם "ראשון לציון". ישיבתו נתקיימה גם אחרי פטירתו, והיתה קיימת עוד בשנת תקי"ח. החצר עם בית-המדרש שבה ישב ולמד ר' חיים ן' עטר קיימים עד היום. — ספרו "אור החיים" נתפשט עד מהרה בין החסידים בפולין וברוסיה, שטון אגדות שונות על הקירבה הרוחנית בינו ובין הבעש"ט, ועל השתדלותו של הבעש"ט להפגש עמו, כי ראה בו "ניצוץ של משיח". דבר זה בודאי שימש אף הוא גורם לעליית החסידים בשנים שלאחר מות ר' חיים ן' עטר.

כותב האגרת הראשונה, ר' אברהם ישמעאל חי סנגוניטי, המשיך ללמוד בישיבה גם אחרי פטירת רבו; בראשית תק"ד יצא מירושלים והגיע אחרי שנה לליוורנו, אח"כ חזר לירושלים ולמד בישיבת המקובל ר' שלום שרעבי, אף היה חבר להבורת אנשי-מוסר שהתקשרו "לאהבה את ה' ולעבדו בלב אחד". בשנת תקל"ה חזר שוב

באיטליה, וחזר לירושלים, שבה מת בשנת תקל"ט. גם בנו, ר' שמואל סנגוניטי, יצא כמה פעמים לחוץ לארץ בשליחית ארץ-ישראל.

לט

אגרת ר' אברהם ישמעאל חי סנגוניטי מעכו לאביו במדינא

חשן תקי"ב (1792)

ב"ה, אגרת מפוארה ששלח הבן ידיד המשכיל הנבון כמח"ר¹ אברהם ישמעאל נר"ו² מירושלים תוב"ב³ למעלה אביו כמח"ר שלמה חיים סאנגוניטי יצ"י⁴ פה מדינא יע"א⁵ ובה תמצא כתוב כל המקומות וכל הסביבות שעשת מיום צאתו מליורנו יע"א עד ארץ הקדושה עם כל חבורתו ה"י⁶ ובה ראו על ככה ומה הגיע אליהם ניסים ונפלאות המה ראו מעשי ה' והיה היום ההוא אשר נסעו מליורנו יום ר"ח לחדש מנחם שנת תק"א⁷ והגיעו למחוז תפצם לארץ הקדושה בחג הסוכה שנת תקי"ב לפ"ק.

תגיע ותביע ביד אדוני אבי כחר ועטרה על ראשי הגביר ומעולה כמח"ר שלמה חיים סאנגוניטי נר"ו אכ"ר⁸.

אחר דרישת שלומך וטובתך ונשיקת ידך כראוי וכן למרח אמי תמ"א⁹ וכן לכל בני חבית יצ"ו אכ"ר, אריה לאדוני סדר נסיעתינו וחנייתנו על נכון באירך, יצאתי מעיר ליורנו לעלות לעיר הקודש תוב"ב יום ר"ח אב יה"ל¹⁰ שנת א' ש"ד¹¹ לא יבישו קווי לפ"ק, והלכתי לעיר א' מערי אדום הנקראת מסינה, והיא הנקראת שבילינא¹² שמשם היה גרוש הספרדים אשר

¹ בעזרת השם. ² כבוד מורנו הרב רבי, ³ נטריה רחמנא ופריסה (ישמרתו רחמן ויגאלהו). ⁴ חבר והבנו במהרה בימינו. ⁵ ישמרתו צור וקונו. ⁶ יכוננה עלינו אמן. ⁷ השם ישמרם. ⁸ שהיא 11 ביוני 1791 לספירת חנוכה. ⁹ אמן כה יהי רצון. ¹⁰ הכורר מנשים אמן. ¹¹ יחפך לטובה. ¹² בנימטריא תק"א. והפסוק לקוח מישעיה ט"ז כ"ג. ¹³ צ"ל: שפליה. וגם מסיציליית, שהייתה אז תחת ממשלת ארגון, גורשו ריחידים בשנת רנ"ב (1492).

נתפשטו בכל המערב, ועכשיו בשנת התק"א חזרו וקבלו היהודים בארצם, ועיר הזאת היא תחת מלך גאפול, והכל מלכות א', ומשם נעשה המשי, וכל כלי יקר, ומליוורני עד מסינה עשינו עשרה ימים, והוא מהלך ת"ק מיל כלומר חמש מאות מיל, ובליל ש"ק¹⁴ ח' לחדש אב יה"ל עמד עלינו נחשול של ים וכמעט היינו אבודים וכל כלי חרס נשתברו מרוב ההפיכות שהייתה מתהפכת הספינה לכאן ולכאן, ושבח לאל בחצי הלילה נחנו שקטנו, ושלח הקב"ה רוח טוב לנהוג הספינה, ובליל מוצאי ש"ק הגענו להר אחד גדול,¹⁵ וסביבות ההר אין שום ספינה הולכת לפי שמשליך ההר אבנים גדולות כל הימים, וכל היום עולה עשן ולפידי אש ממנו ובפרט בלילה מוסיף והולך, והלפידים של אש שעולים ממנו עולים עד ד' אמות ויותר ונופלים הגחלים לים, וכן עושה כל הלילה וכל היום, אבל ביום אין האש נראה כי אם עשן, וכל הרואה יפלא הפלא ופלא, ואחזר העמוד של אש הוצא מאותו הפת אל תוך ההר עולה עד מ' אמה, ועב כ"כ שחוט אחד של ו' אמות לא יסבב אותו.

ולמחר יום ראשון יום עשרה לאב רחמן¹⁶ נכנסנו למסינה, וקיבלו אותנו הגויים באהבה עזה, ותכף לא היינו יכולים ליכנס לעיר, שכן דרכם בין לספינות הבאים מערי אדום ובין לספינות הבאים מן המערב,¹⁷ כולם עושים קווארנטינה,¹⁸ כל אחד לפי מה שצריך, אבל אינו בשה, כגון אנו צריכים כי אם ו' ימים, וספינות הבאים ממזרח וממערב עושים ס' יום וע' יום, הכל לפי העיר ותחלואיה, ואנו כשהגענו למסינה שלחו אחרינו בספינה קטנה והכניסו [אותנו] לבית אחד לפני מביית אחר, ובאותו בית הפנימי יש שם שתי מעיינות מים וגפן א', ותחת הגפן היו שם ב' כומרים ואמרו לנו: מה אתם, כלומר גויים או יהודים או אדום,¹⁹ אמרנו להם: יהודים אנחנו, אמרו לנו: שבח לאל שראינו יהודים בעירנו, אמרו לנו: כמה נפשות אתם, אמרנו להם: ל' אנשים ונשים וטף, אמרו לנו: הלואי הייתם

¹⁴ שבת קורש, ¹⁵ תבונת פחיתגש אשר באי סטרוסקופי, ¹⁶ מפיצת
למכות על התורש אב, ¹⁷ מאפריקת הצפונית, ¹⁸ Quarantina הסגר מחמת
מחלות ממדבקות, ¹⁹ תחולים.

שלשים אלף כדי שתשבו בארצנו ותסחרוה וישבתם לבטח עליה, ואין פוצה פה ומצפצף אם תרצו לישא עליכם כלי נשק ותצאו בחוץ העיר כגון דוכסים ושרים, הכל לפניכם, ובנו ערים ומגדלים, והארץ הנה רחבת ידיים לפניכם שבו וסחרוה והאחוז בה, ובקשו באברינו שמא ח"ו ב"מ²⁰ יש שום א' חולה או מוכה מן המגפה ב"מ, שכן מנהגם להכות אדם עצמו בידו תחת שיחיו וכנגד בוקא דאטמא מבפנים,²¹ ולא מצאו שום דבר. ותורנו לספינה לעשות שם הקווארינטינה ז' ימים.

ויהי ביום השלישי בא כתב אחד מן הדוכוס שבשביל שיש יהודים בספינה לא יעשו ז' ימים כי אם שלשה, וכל מי שירצה לקנות שום דבר מן העיר יקנה, ומיד בא אדם א' שממונה על היהודים להציל עשוק מיד עשקו ואמר: לכו בואו אחי בואו רעי, הכנסו לעיר והמחרף אתכם השיבוהו על חד תרי²² ולא תפחדו, שכן יש לי הרשות מאת המלך, לכן חזקו ואמצו אל תיראו ואל תפחדו מפניהם. מיד נכנסו לעיר, והעיר בנויה בטוב אבל הוא בנין קדמון, והעיר ממש כולה בנויה על מים, ובתוך העיר אין שוק שאין בו שתי מעינות מים, וכל מקה וממכר ופרמקטיא שלהם משי, שכולם יש להם בתים שעושים בהם בגדי משי ורקמות. ונשארגו בעיר י"ז ימים ממש לאכול מפריה ולשבוע מטובה כי לה נאה, וגם יש בתים שעדיין יש בהם מזוזה קבועה מן הזמן הקדמון קודם שנתגרשו היהודים,²³ וגם כן יש בהם מי ששונא היהודים בטבע, אבל מפני אימת המלכות אינם יכולים לדבר ומצטמקים ורע להם. ואעפ"כ כשהם בחוץ עם הארץ מדברים טוב על היהודים לפי שכן גזר המלך שכלם ידברו טוב על היהודים, כי הם חיות²⁴ של כל האומות. והרבה מהם אמרו: כי כל מקום שאין שם יהודים נחשב לאפס ותוהו ונחשבים²⁵ כעפרא דארעא. והם אומרים: הלא תראה ליוורגי ואיטליא ודומיהם שיש בהם יהודים כמה

²⁰ חס ושלום בר מינו. ²¹ עצם הירך. ²² שנים לאחר, בפליוס. ²³ ע"פ: ו"א, כי נכנסו למסינה ביום ו' באב ויצאו ביום כ"ב כו. ²⁴ עיון לע"פ חצרה 13. ²⁵ מחיה, ומשחמש בלשון הכתוב, שמות א' ו"ט. ²⁶ תושבי אותו מקום.

פרקמטיא יש וכמה מקה וממכר. ברוך ה' שנתן את חן העם הזה בעיניהם. מה גדל טובו וחסדו עלינו דאם לא כן לא היינו יכולים לחיות שה בין זאבים, טלה בין כפירים, וממש כל העיר עניים, ומי שיש לו מאה מטבעות של זהב נקרא עשיר. והעיר יש בה לצד הים ו' סתחים גדולים. וכדי שלא להאריך לא רציתי לכתוב פרטים אחרים.

וביום ו' כ"א²⁷ לאב רחמן נסענו ממסינה ללכת לאלכסנדריא של מצרים. ולהיות שנמל של מסינה רע נשארנו חצי יום מסביבים סביב העיר ובאנו לסכנה גדולה. שכמעט הספינה חשבה להשבר שהרוח דחפה על ספינה אחרת ושברה אותה. ובעזרת האל יצאנו לאור וברכנו הגומל לחייבים טובות על כל הטובות, שאמר לנו הקפיטאן²⁸ שהיינו מסוכנים וע"כ קראנו הגומל. ואחר צאתנו מן הנמל היה חצי יום ממש ונתעכבנו. ממסינה לאלכסנדריא של מצרים עשינו מיום ו' עד יום ו' לבד מיום ראשון באלו הימים שהיה רוח שאינו טוב. וביום ו' עמד רוח טוב אבל היה חזק מאוד מפרק הרים ומשבר סלעים, עד שרוב החובל צוה לסגור כל הקלעים ולא נשאר כי אם שתי קלעים. והיינו הולכים והים כולו רישי חיוור כדאיתא בגמרא²⁹ והייתי רואה כמו שלחבת של אש בפרווא³⁰ מרוב ההליכה שהיתה הולכת בטוב בלא קלעים³¹ ממש. ואעפ"י שהייתה הספינה גדולה וגבוהה, היה המים נכנס בה מכל צד ונחקקים בי כל משבריק וגליך עלי עברו, ונמש שפחה היתה דבוקה למים. ושבת לאל באתה שבת באה מנוחה, ביום ו' בכ"ג שעות³² ביום נח מעט הרוח החזק והוא והלכנו בטוב ליל שבת ויום שבת ויום ראשון, ויום ב' ראינו אלכסנדריא של מצרים. ונתיירא רב החובל ליכנס להיות שלא היה בקי במוצאי העיר

²⁷ צ"ל: כ"ב, כי רק כ"ב באנו תל בשנה התיא ביום ו' בשבוע.

²⁸ רבי החובל. ²⁹ אולם להלן נאמר שנכנסו אלכסנדריא ביום ג'. ³⁰ מסכת בבא כזרא דף ע"ג: צוציתא דנורא חיוורתא ברישא, פירוש דש"י: אש לכנה ומלאך מוילק הוא (המטכיע את הספינה). ³¹ מונק באיטלקית, ראש הספינה. ³² מפרשים. ³³ תהלים ס"ב ח'. ³⁴ היינו בשעה חמש אחרי הצהרים. לפי השעון האיטלקי שהיה מסודר ממש בערב עד שש בערב.

ומבואיה; ובהיות שהנמל יש בו אבנים גדולות ואינם ידועים כ"א⁵⁶ לידעם ומכירם, ופחד מן אלו האבנים שבנמל ליכנס בלילה, מה עשה, הוריד הקלעים כל אותו הלילה וכל בני אדם שהיו בספינה יחוגו וינעו כשכור⁵⁷ לפי שהיתה נוטה לצד א' הספינה ועושה רע ליושבים בתוכה, וכשהאיר היום עשה קלעים והלכנו ליכנס לעיר, ובחצי יום נכנסנו לעיר, וקודם שנכנסנו בג' מילין לעיר יצאו אנשים כעשרים לקראתינו, ושאלנו להם שלום העיר, ואמרו לנו שלום מן הדבר ומן המגפת שבח לאל, ושמתנו הרבה ונכנסנו לעיר.

והעיר אין בה חומה דלתים ובריח, והעיר גדולה מהלך חצי יום, יש שם בנין מפואר והוא ישן נושן כבר אבד ונתרוצץ ונפל לארץ, ובתים נאים ומשובחים ונפלו לארץ, ומגדלות גדולים, ומגדל א' גדול וגבוה אמרו אנשי העיר שהוא מימי אכסנדרוס מוקדון.⁵⁷ וחנן לעיר מהלך שעה א' מצאנו עמוד א' גבוה מאד קורים לו עץ פרעה.⁵⁸ אמרו ששנים קדמוניות מצאו שם תחת אותו עמוד שתי צורות של נחושת שהיה עובד פרעה, והוא עומד על שפת הים, וסמוך לאותו עמוד מהלך ג' אמות יש בית הכנסת גדולה הרבה שמתפללים שם הרבה יהודים קהל גדול, קורים לה כנסת אליהו ז"ל, ויש בה כמה גנות ופרדסים, והיא מערה בתחתית הארץ יש בה אור גדול, וכל מי שהוא בשום חולי ובא לשם לישן מיד הוא מתרפא, והלכנו לשם יום ראשון, וקרינו שם כל היום והתפללנו שם שחרית מנחה, ועשינו שם תפלה על ירושלם כי שמענו כי יד ה' נגע בה כי יש בה מגפה, ובודאי נתעצבנו הרבה על השמועה הרעה, ועוד יום ו' הלכנו שם ועשינו התבודדות גדולה הרבה, ויש שם בבית הכנסת בית הטבילה עמוקה מאד יותר ממאה אמה, ועשינו שם טבילות הרבה, ובודאי כל העושה טבילות שם נתוספת בו נשמה יתירה, ושמעתי שזאת היא בית הכנסת של אלכסנדריוס שהביאו התוספות בגמרא דברכות⁵⁹ גבי כל העונה אמן יתומה

⁵⁶ כי אם. ⁵⁷ חשון תחלים ק"ו כ"ו. ⁵⁸ הכוונה לעמוד שהקים פומפיוס נציב רומי בשנת 62 לפני ספירת הנוצרים. ⁵⁹ הכוונה לעמוד הנודע בשם "המחט של קליאופטרה" הנמצא עתה בלונדון. ⁶⁰ דף מ"ו, ובאמת נהרב בית הכנסת הנזכר שם בימי תקיפת טרינוס.

הקשו: והרי באלכסנדריא של מצרים לרוב גודלה היו מניפים בסודרים. ובה הרבה זיתים ותמרים הרבה לאין קץ, וזו הדרך לעיר מהלך חצי שעה.⁴⁰ ויש בה הרבה ס"ת.⁴¹ ושלשה שמשים שאין זרים משם יומם ולילה, ונתעכבו שם באלכסנדריא של מצרים י"ד ימים עד ששמענו תהלות לאל הקב"ה אמר למלאך המזכיר די, ינתבשרנו משוב ירושלים.⁴²

ורצינו להליך ליפו והוא מהלך ת"ק מיל, חולכים בג' ימים אם הרוח טוב, ובימי אין יהודים כלל, ומשם לירושלם יום וחצי בדרך, ולקחנו ספינה והלכנו, והנה רב החובל במקום שהיה לו להוליך אותנו ליפו קללל השורה ועקם הדרך והוליכנו לעכו ומעכו אין דרך לילך לירושלים כ"א בדוחק לפי ששמענו שיש הרבה גפאריט.⁴³ ועוד מעכו ריבוי הדרך, ויש נשים שאינם יכולים לזה, לפי שמעכו לצפת יום אח' ומצפת לירושלם ה' ימים ובסכנת דרכים, אבל מיאנו לירושלם יום וחצי ואין שום סכנת דרכים, והנה בהוליך אותנו רב החובל לעכו חשבנו אותה לרעה ואלקים חשבה לטובה, לפי שהיינו אומרים: מה זה היה לנו לילך לעכו ומשם לצפת ומצפת לירושלים אירחין רחיקין, ואלקים חשבה לטובה כי בביאנו לעכו שמענו שמוענות רעות שירושלם ויפו מליאה מגיפה ובכל יום ביפו מתים י"ב ובירושלם כהנה וכהנה ב"מ.⁴⁴ והחסד שעשה עמנו הקב"ה הוא שרב החובל החזיר מינו מאתים חריכות⁴⁵ כדי שלא להוליכנו ליפו, ואדרבה היינו שואלים ממנו יפו בכל הוצאות שיהיה והיינו תוהים למה האריך בנו הדרך והחזיר החתיכות, אבל אף זו מן החסדים שלא רצה הקב"ה לאבד אותנו ביפו ועשה כל אלו הענינים, הרי לעושה נפלאות גדולות לבדו כל"ה.⁴⁶ והודינו והיללנו לשיר"ת ב"ה⁴⁷ על כל הטובה אשר עשה לנו שהנחנו בדרך הנכונה וישרה שלא במתכין.

ועשינו באלכסנדריא של מצרים לעכו ה' ימים, והיא עיר

⁴⁰ ולעיל נאמר, מהלך שעה א'. ⁴¹ ספרי תורה. ⁴² כלומר, שפסקה הטנפה. ⁴³ שוארידרכים הנזכרים טכס מהעוברים ושבים. ⁴⁴ בר סיני. ⁴⁵ שם סכבעות טננות. ⁴⁶ כי לעולם חסדו. ⁴⁷ קשם וחברך ברור הוא.

ישנה הרבה, וגם היא גדולה מאד. ויש בה יותר ממאה בעלי בתים יהודים, ורוב העיר יונים והשאר תוגרמיים. ויש בה בית הכנסת גדולה, ומשלחים בכל שנה חרא"ז⁴⁸ וחפא"ר⁴⁹ שני מאות וחמשים נארא"ת⁵⁰ שהם ב' מאות וששים גראסיא"ת⁵¹ של ליוורבי. וכל מי שיכניס תיבה בין גדולה בין קטנה בין מליאה בין ריקנית נותן גביל"א⁵² עשרה פרו"ת⁵³, ואם יש בהם פרמקטיא הכל לפי חשבון המעשר, ועכו חצייה חוצה לארץ וחצייה ארץ ישראל, ובית הקברות ארץ ישראל.⁵⁴ ואינם עושים כי אם יום א' של מועד לא ב' ימים של גליות כמו בחוצה לארץ אלא כירושלם, אבל בחל"ה⁵⁵ נוהגים כחוצה לארץ ממש.

ואחר ר"ה ב' ימים הלכנו חוץ לעיר מהלך ד' שעות כדי לילך לקבר חושי הארכי, וכל אותו הדרך מלא בניינים גדולים וגבוהים, בנין מפואר, מהם נופלים ומהם עומדים. ואותו כפר נקרא כפר ישיב⁵⁶ המוזכר בזהר: מוטו לכפר ישיב, ובו שובע גדול והוא מארץ ישראל, ונוהג כארץ ישראל ממש, ומצאנו שם כמו עשרה בעלי בתים והם יושבים בטוב ובחירות גדולה, ומלאכתם היא זריעה וקצירה ונותנים מעשרות ושורפים התרומה. ושנה זו שנת התק"ב אינם זורעים כי היא שביעית, ואין להם שום גלות, ממש כמו שתיינו מקדם בחירות ובשלוחה גדולה, ובדאי שמי שיושב ללמוד תורה שם הוא בטוב שובע ובחירות, ואויר ארץ ישראל מחכים,⁵⁷ והמחיה בוול. ומים יש שם שלא היו בכל העולם. ואין ביניהם לא קנאה ולא שנאה ולא תחרות כלל ועיקר, כי כל א' וא' תחת גפנו ותחת תאנתו. ואינם לובשים מלבושים טובים כי אם מלבוש א' בין בשבת בין בי"ט, וזה מפני שאינם מבקשים כבוד לנפשם.

⁴⁸ כרנא, מס. ⁴⁹ pari באיטלקית. סך הכל. ⁵⁰ שמות מטבע. ⁵¹ gabella באיטלקית, מכס. ⁵² פארא היא מטבע תורכית קטנה, ששלשים (ובזמן אחר ארבעים) מהו גרוש אחד. ⁵³ וכן כותב תלמיד הרמב"ן ב"תוצאות ארץ ישראל" שפרסם ש. אסף בקובץ "ירושלים" לזכר לזוג, תרפ"ה, עמ' נ"ג. ⁵⁴ בתול המועד. ⁵⁵ כפר יאסיף, ועל חישוב היהודי ככפר זה עיינו. י. בן-צבי "שאר ישוב", חלק א', תרצ"ו, עמ' 100—103. ⁵⁶ אוירא וארין ישראל מחכים, מאמר חז"ל במסכת בבא בתרא דף קנ"ח.

מריב הריבוע שיש בכותלים והארבע זוויות כל זוויה בפי
עצמה. וזו היא מערת אליהו ז"ל האמורה: ויבוא שם אל המערה
וילך שם וכו'.⁶¹ וכשנכנסנו שם נחה עלינו ריח אלקים וראינו
בנפשינו הארה גדולה עד מאד. והיא היא המערה שאמרו עליה
בגמרא מעולם לא יזה שכינה משם.⁶² ולפנים במערה יש מערה
קטנה חקוקה ג"כ מן ההר אבן אחת ואומרים שזה מקום אליהו
ז"ל. וכל מי שנכנס לזאת המערה טמא מיד יוצאים קלוחים של
מים נובעים מד' רוחות המערה ורוחצת עצמה, ובזו יודעים
שטמא היה שם. וזה ראינו ביום כפיר שבא ערל א' לשם ומיד
יצאו מים מד' רוחות המערה. ועשינו שם כפור וכל אנשי הכפר
עמנו, והביאנו לשם ס"ת שת"ח⁶³ ועשינו כפור לא היה כמיתו
לפני היום וכו'.⁶⁴ וממש אין זבוב נראה באותה המערה. כלל
כלל לא. ומה גדולה קדושתה אדוני. בענין רחיצת המים מן
הטמא שהילך המים מאיליו על פני כולה. ויש שם לפני המערה
בור קטן שמתמלא ממי גשמים. ובימי הקיץ רואים אין בו מים
כלל. יבש, ושואלים: אדוני אליהו תנה לנו מים ולמה מתמלא
מים, זכמה וכמה טובות כפילית. ובודאי כשאדם נכנס לשם
מנצנצת בו רוח הקודש ושערוותיו עומדות מרוב המורא שיש
בה. מה גורא המקום הזה אין זה וכו'.⁶⁵ ואנו בכל תפלה ותפלה
מה תפלות של יוח"ק היינו אומרים דעני לאלהיו בהר הכרמל⁶⁶
והיינו מתרעדים שהיתה יראה גדולה. מה נוראה, והיה נראה
ממש כאילו אליהו ז"ל שם. ובליל כפיר ובליל מוצאי כפור
ישננו שם בתוך המערה. וזה הר הכרמל הוא על שפת הים הרוב
ממש.

וליום מחרת יום הכפירים בהשכמה עלינו למעלה בראש
ההר להשתטח על קברו של אלישע בן שפט שהוא קבר בראש
הר הכרמל. וכיון שעלינו כמו מאה אמה ויותר קצת. מצאנו

⁶¹ מלכים א' י"ט כ'. אמנם המערה היא הינה ב"ר אלתים הרב"
⁶² מתבונן כנראה לנאמן במסכת סגילה דף י"ב ראש
עמוד כ', אבי' ג' שם מרובר בפערה שבהר חורב. ⁶³ ספר תורר של
תלמוד מירא (חברת הלמוד הורה כדפוס). ⁶⁴ כאן קיצר המעתיק.
⁶⁵ בראשית ב"ר י"א. ⁶⁶ מי שענה לאלהיו הוא יענו.

בית א' בניי חדש ממש של אדום שבנו שם שאומרים אלישע
 בן שפט דידהו.⁶⁷ ומקריבים לפניו דברים של הבל אלילי כספם
 וזהבם, ואין בזה הבית כ"א⁶⁸ כומרים העובדים יזו⁶⁹ וחילולתיו.
 ועלינו למעלה למעלה ומצאנו מערה קטנה ושם כותל א' ובו
 חלון, וזה החלון חלול לקבר אלישע בן שפט. ועשינו שם תפלה
 וסליחות בדמעות שלישי על גלות השכינה וחיבקנו עפרו.
 וירדנו וחזרנו לעכו וישבנו ועשינו שם חג הסוכות בלולב
 ואתרוג כנתינתם מהר סיני. ועכשיו שכרנו בית אחד לפי
 שהרב⁷⁰ שכר חצר אחד ודר בבית א' ובית אחד קבע בו
 הישיבה. ואנחנו עוסקים בתורה יומם ולילה. אך זה היום
 שקויגוהו מצאנו הדרו לה' כי יהא רעוא שנבלה ימינו בה לא
 נתפרש מינהא⁷¹ ולא תתפרש מינן⁷² אכי"ר.⁷³ אשרי עין ראתה
 כל אלה, בודאי למשמע און דאבה נפש. יהא רעוא דתתחבר
 לן בקרוב אכי"ר.

מ

אגרת ר' חיים אבואלעפיה מטבריה לחברי ועד „מדרש כנסת ישראל" באיטליה

חק"ב (1742)

עמ"י עש"י בהנו"א.¹ גדולים וטובים הנאהבים והנעימים.
 מהדרין מן המהדרין, מצדיקי הרבים, גדולים מעשי צדיקים,
 העוסקים בבנינו של עולם, ארץ ישראל מקודשת שער בת רבים,
 גדולים ועצומים, הגבירים הרמים והנשאים, סחות וסגנים, בני
 חברה הקדושה של מדרש כנסת ישראל, הלא המה: כה"ר²
 שלמה בכמה"ר³ נתנאל, וכה"ר קלונמוס סאנר
 גויניטי יצ"ו,⁴ וכה"ר רפאל רויגו יצ"ו, וכה"ר משה
 פאנו יצ"ו, וכה"ר אברהם לוי דלבאנקו יצ"ו, וכה"ר

⁶⁷ שלחם הוא. ⁶⁸ כו אס. ⁶⁹ ישו הנוצרי, והכוונה למנזר הכרמליתי.
⁷⁰ ר' חיים ז' עטר, ⁷¹ ממנה. ⁷² ממנו. ⁷³ אמן כו יהי רצון.
¹ עורי מעם ה' עושה שמים וארץ, בשם ה' נעשה ונצליח אמן.
² כבוד הרב רבי, ³ בן כבוד מורנו הרב רבי, ⁴ ישמחו צורו וקונו.

אלישע איסיליי יצ"ו, יחד כלם יחיו דגן ויפרחו כגפן
לזכות אח הרבים. אכ"ר.

קול האור הראשון ישלם ארבעתים⁵ שלומי אמונה,
שלמים וכן רבים, רב תשלום, ושפתי הן עומדין להתפלל לפני
רב מחולל כסא הדר כבודם יתרומם ייתנשא ברוב הטובה
נש"ו.⁶

היום יצאתי במגילת ספר להשמיע במרים מכון שבתם
מאשר האיר אל עבר פנינו הרב הכילל, אין גומרין עליו את
ההלל, כמוהר"ר חיים י' עטר נר"ו,⁷ מדי עברו פה עיר
קדשינו טבריה תוב"ב להשחטת על כברי הצדיקים התנאים
והאמוראים קדושים אשר בארץ המה, ומקצת ימים אשר היה
בביתי ותלמודו בידו ביראת ה' כל היום, נפשי נקשרה בו ואומר
אליה מה טוב ומה נעים להיות הוא עמי בגורלי, שישמע קול
כנסית שהיא לשם שמים, היא מדרש כנסת ישראל, בעיר
קדשינו טבריה תוב"ב, כי ימצא מרגוע לנפשו ונחת רוח לתלמודו
בתורת ה', מסיבת היות הארץ הזאת שאנן מפחד רעה בהשקט
ובטחת, מבלי היות בה מעליל ולא מסטין ואין שטן ואין סגע
רע, עד שאנו הולכים ברחובות קריה באישון לילה ואפלה ואין
פחד, עד ששערי החצר⁸ נשארים פתוחים וכל יכגרו, מה שאין
כן בג' הארצות יח"ץ⁹ תוב"ב, שאני גולדתי בחברון ונתגדלתי
בירושלים והייתי מרביץ תורה בצפת, ולא מצאתי נחת ריח
יהשקט ובטחה כמו טבריה, וכל היושבים בארצות הנז' בכל
יום תמיד בעוה"ר¹⁰ נפשם מרה להם מאד וטרודים רוב ומנן
בצרות ומצוקות, אחיונות משכחות הראשונות, מחמת המעלילים
והמסטינים והמקטרגים והגנבים, ובפרט יוקר השערים, ויותר
בזמן הזה, כאשר הגיעו להרב הנזכר עולי רגלים שבאו
לירושלים תוב"ב הצרות אשר הלפי עברו על ראשם מדי יום
ביומו, ובעיר קדשינו טבריה תוב"ב לא יש שום דבר מאלו
הדברים הנאמרים, שבח והודות לשמו הגדול, ועלינו לשבח

⁵ כלומר תאומיות הראשונות שבמכתב אפרות שלום רב. ⁶ נצח ספר
וער. ⁷ נשרית רחמנא ופרקיר (ישפרחו הדמס וינאלרו). ⁸ רחוב דיהודים.
⁹ ירושלים, חברון, צפת. ¹⁰ בעונותינו הרבים.

לאדון הכל על כל הטובה, ובפרט כאשר נתנני אלקים לחן ולהסד בעיני שרי הארץ, ונפלאה אהבתם עם היהודים, מה שאין הפה יכול לדבר.

כל זה הגדתי להרב הנזכר. ויהי כמשיב, כי הן אמת כל אשר דברתי ואין בדברי נפתל ועקש, וגם הוא ראה את עה"ק¹¹ צפת תוב"ב יהפרש שיש בינה ובין טבריה תוב"ב, כי משם בא לעיר קדשינו, ונפשו קשורה בנפשו, ושמצא קורת רוח מלראית הארץ הזאת נעמו. טבריה חיב"ב, ושהיא מקום הכנה לתלמוד תורה מסיבת הדברים הנאמרים לעיל, ועל הכל יוקר השערים. האמנם אין מעכב אלא דבר [אחד], כי מה אענה להגבירים הרמים המקדישים קודש לה' הנק' מדרש כנסת ישראל, שמשפט התנאי הוא להיות בירושלים תוב"ב.

ואען ואומר לו: אני אכתוב שלישים במועצות ודעת להגבירים הרמים הנד' שיען כל חפצם ותאותם הוא שיגדיל תורה ויאדיר, בודאי שישכימו דעתם לקבוע דירתו פה בטבריה תוב"ב, שיתרבה ייתגדל התלמוד בפלי כפליים משאר ארצות, והיא ארץ ישראל מקודשת וארצינו ונחלת אבותינו היא, והיא עומדת בטיבורה של ארץ ישראל,¹² ע"כ נקרא שמה טבריה. טביר ית. וגם הגדתי לו שעלה יעלה בתחלה לירושלים, יעיניו תחזינה כאשר חזה לצפת תוב"ב, האם יוכל לקבוע דירתו שמה, אשר ע"כ תשובתם הרמתה מהרה תצמיח, ובטחתי שכה יעשו וכה יסיפו לשלוח ספרים ביד היציים שכבר הסכימה דעתם שיקבע דירתו בעיר קדשינו טבריה תוב"ב, וגאה ויאה שחזיה מדרש כנסת ישראל עיסקת בהורה בטבריה. שיתנו עז לאלקים לשכינת עוזנו הנקראת כנסת ישראל,¹³ יען תחלה עילוי השכינה הוא בטבריה ומכאן עתידים ישראל להגאל כמ"ש¹⁴ ר' יוחנן בנמרא במס' ר"ה¹⁵ יגם בילקוט פ' ויחי¹⁶ וגם הרמב"ם בה' סנהדרין פי"ד,¹⁷ שמכאן נעתקים למקדש, הנה כי כן חייבים כל ישראל להשתדל בכל עוז ותעצומות

¹¹ עיר הקודש. ¹² עיין במסכת מגילה דף ו' עמוד א'. ¹³ עיין פירוש הרמב"ן לבראשית כ"ד א', ¹⁴ כפי שאמר. ¹⁵ במסכת ראש השנה דף כ"ז א' עמוד ב'. ¹⁶ רמז מס"א. ¹⁷ פרק י"ד (הלכה י"ב).

ולקום כגבור להרבות תורה ומצות בטבריה, כדי שתוחילו את כחה של שכינה לאקמא מעפרא כמו שדרש ר' יוחנן¹⁸ התנערי מעפר זו טבריה וכו'.

ובכן אברך אני, זכות התורה וזכות ר' עקיבא וכ"ד אלף [זוגות] תלמידיו וכמה תנאים ואמוראים קדושים אשר בארץ המה יגיגו בעדם, למען יאריכו ימים דשנים ורעננים חיים של שלום חיים של ברכה, ככל אוות נפשם הרמה וכנפש התותם פה עה"ק טבריה תוב"ב בשליש ראשון לחודש ניסן משנת ששון וש"מ ח"ה י"מ צ"א ב"ה.¹⁹

חיים אבולעפייא

מא

אגרת ר' חיים ׳ עטר מעכו לחברי ועד ״מדרש״ כנסת ישראל״ באיטליה

תק"ב (1741)

בהנ"א.¹ לצפירת תפארת, בחורי העדה, יחידי סגולה, ריבי עם, ידידי הגבירים המעולים, מחזיקים בעבודת הקדש, חברת כנסת ישראל יכוננה עליון, הלא המה הגביר הגדול כמה"ר² רפאל רוויגו יצ"ה,³ וכמה"ר מאיר אחיו יצ"ה, והאחים שלא יתפרדו הגבירים הנשיאים כמה"ר יהודה וכמה"ר משה פאנו יצ"ה, והגבירים הנשיאים כמה"ר אברהם סאנגויני ובניו יצ"ה, והגביר הגדול כמה"ר אברהם לוי דיל באנקו יצ"ה, והגביר החשוב כמה"ר אלישע אוסיליו נר"ה, ועל צבא הפקידים הרמים והנשיאים כמה"ר שלמה וכמה"ר קלונימוס סאנגויני יצ"ה סקירי מדרש כנסת ישראל יכוננה עליון, אכ"ר.⁴ שלום טובה ומעטר ברכה על ראשיהם מלמעלה, הם בניהם ונשיהם, חיים עד העולם אנס"ו⁵ ממני וחברי כנסת

¹⁸ במסכת ראש השנה דף ל"א עמוד ב'.¹⁹ בגימטריא תק"ב.

¹ בשם ה' נעשה ונצליה אמן.² כבוד מורנו הרב רבי.³ ישמרהו צורו וקוננו.⁴ אמן כן יהי רצון.⁵ אמן נצח סלה ועד.

ישראל ה"י⁶ פורשי כפים בתפילה ותחינה מול שוכן הבירה בעד שלותם והצלחתם, למען יאריכו ימים הם ובניהם, חיים של שמה. חיים של שלום, חיים של הצלחה בריאות וטובות. הנה כי כן יבורכו יראי ה' העומדים לרומם דגל כנסת ישראל לשם שמים, בימיהם תושע יהודה, עיניהם תראינה הגואל, מקבץ נדדו ישראל.

הראשונה הנה באו, הלא כתבתי שלישים מהמעשה אשר נעשה עד ר"ח⁷ אייר ועד בכלל. חתמדנו חלמוד ככל הכחוב בתוספת זירנו והצלחה מה' עד סוף אייר, וקרה לנו מקרה לא טוב, כי נפטר מבינינו איש הכס וחסיד כמהר"ר שמואל נחמן זלה"ה⁸ ואחר סמוך נער קטן יתודה הכהן נ"ע.⁹ ואחותני רעדה בראותי פרץ על פרץ קטן וגדול, תיכף רעשתי ועקרת דירתי ממקום זה עכו, שהוא בספק ארץ ישראל, והלכנו כולנו לכפר שקיעין טוב"ב, שהוא יודאי ארץ ישראל כצפת וטבריא, ויש שם המערה שבה נסמן רשב"י ע"ה¹⁰ והחרוב שממנה היה מתפרנס. יקדשני עצמנו שם ולמדנו שם ב' חדשים סיון ותמוז בכל חגאי המדרש, ובהודש תמוז הנוכח הלכתי ונשתטחתי על קברות צדיקים הר"ר ג' ימים וג' לילות, עד שנשתטחתי על כל הצדיקים שיש בכל ארץ ישראל כמעט, וזכרם יבוא בשולי חיריית, ובכל צדיק וצדיק היינו מתפללים בדמעות ומבקשים רחמים על קיום החברה ועל הצלחת החברים לתת להם ה' חיים טובים וארוכים והצלחה ושיכון לראות המלך המשיח וכאלה רבית, ובסוף הודש תמוז קבלתי אגרת בשורה מהחכמים תלמידי שבירושלים ה"ה, כי סלק ה' חרון אפי מירושלים ולא ישמע עוד שוד ושבר ונעצרה המגפה גם מהגולים ימהערים¹¹ זה לה ארבעים יום, תיכף נסענו ובאנו יחד לכאן¹² יום ר"ה אב, והמתנתי עד עבור תשעה באב ותיכף שכרנו בארקה¹³ אחת, ושלחתי קרוב לשליש בני אדם מחברתינו, וכבר הם כיפו, ואנחנו בע"ה איה"ב¹⁴ הולכים בתוך ג' ימים.

⁶ ח' ישמרים. ⁷ ראש חדש. ⁸ זכרנו. ⁹ חתי העולם הכא. ¹⁰ נשמתו ערו. ¹¹ רבי שמעון בן יוחאי עליו השלום. ¹² מושלמים ונוצרים. ¹³ לעכו. ¹⁴ Barca (סוריה). בעזרת השם, אם ירצה ר' בנו.

ולא רציתי שילכו יחד משום עין הרע ב"מ,¹⁵ כי רבים אומרים כי דין גרמא לפרצה האמורה,¹⁶ שבהליכתנו לעיר צפת תוב"ב והיינו מצויינים¹⁷ שם וכו', תיכף בחזרתנו נפל למשכב החכם ר' שמואל הגו' והיה מצטמק והולך עד הקלח, וסמוך ג"כ נפל למשכב הנער, ושלטה בהם עין הרע. וחששתי מזה ולא הלכנו יחד, ועשיתי בין זה לזה ד' או ח' ימים.

ועתה אחי וידיך, בבקשה מכם שיהיה לכם עלי כלבי עליהם ולכתוב פעם אחת לשלשה חדשים, והדרך היותר קרוב הוא דרך ג'פרי¹⁸ על יד הסוחרים, פרנסיסים¹⁹ דוקא, כי בודאי כי חפצים הם לעשות שירות כאלה, וטעמם יהיה מה שיהיה. משא"כ האינגליזים,²⁰ שבג'פרי בפרט, מפני גאוותם אינם חפצים כל עיקר שום שירות, לאיש ישראל. כי אני נסיתי שיש ריקומאנדאסיונים²¹ לג'פרי ולצידון ולעכו פראנסיסים ואינגליזים, הפראנסיסים כולם עשו כמה טובות וחסדים, ואינגליזים גסי הרוח ולא כלום ממש, לזה אני מגלה אזנם לדבר. ובטוח אני במעלתם שכבר קיימו מה שכתבתי להם, שבר"ח תמוז יקבצו כל נידר ונידב לשיבתנו זאת של שנה שניה, כדי שיוכל להגיע לדינו בר"ח חשון, שהוא התחלת השנה, כמו שכתבתי להם בקודמות, שפתחנו המדרש בר"ח חשון. וכבר כתבתי להם רובי תורת מדרשינו, שבמעט זמן למדנו קרוב לד' מסיכתות של גמרא ופירשנו כל המסכתות על פי שיטת הרמב"ם ז"ל ועשינו חיבור נכבד, ובע"ה בקרוב יהי' נדפס בקוסטאנדינה ויראו עיניהם פירות מדרש כנסת ישראל וישמח לבם.²² זה נוסף על שקידת הלימוד בתמידות וביראת שמים. ועוד להם, שחכמי המדרש ש"ל²³ הצליחו, וביניהם יודעים על פה חמשה מסכתות של גמרא, על פה ועל לשון ד' סדרי משנה, ומהם שמשתדלים שיהיה להם הרמב"ם על פה ועל לשון, וכבר הצליחו בחלק כל א' מה שעלה בידו, ומהם משתדלים בשלחן

¹⁵ בר מינו. ¹⁶ שזה גרם למות שני התלמידים. ¹⁷ בולטים. ¹⁸ Cipro (קפריסין). ¹⁹ צרפתים. ²⁰ מה שאין כן האנגלים. ²¹ כתבי המצלה. ואולי צ"ל: שיש במקום "שיט". ²² כדפיס אחרי מוח הכותב, בשם "ראשון לציון" בקושטא כשנת תק"י. ²³ שכח לאל.

ערוך וכל א' מצליח בחלוקה ה' יעזרנו על דבר כבוד שמו, ועליכם תבא ברכה טובה. ומתראוי הוא שישתדלו לשלוח האנידה²⁴ בהשתדלות נמרץ כדי שתגיע בזמנה. והיו עיניהם ולבם כל הימים במדרשינו פארה פליריסיר לי²⁵ מטובת ה' עליהם. וביום שמחת לבם להעלות זכרון לפניהם איש כמתנת ידו, הנה עיניהם רואות עיש גם דרבן מוסף יתור על קרבן תמיד ויהיו נמלכים עם נפשם ברגלי ה' להעלות צמר ופשתים יחדיו. כי באמת כל אלו הלומדים בבית מדרשם אין להם על מי שיסמכו וזולת ליה' ילחם עיניהם, והם יושבים ולומדים מן הבוקר ועד הערב בלא אפילו שעה אחת של בטלה. ולילה כיום יאיר, ומעשיהם מוכידית עליהם.

כבר כתבתי לכם שהרב המובהק מוהר"ר חיים אבול-עפיה נר"ו השתדל הרבה עמי לישב בטבריא תוב"ב, כי הוא אמר שהוא זקן בא בימים, ה' ישמרהו, ואינו יכול לצאת ולבוא במלחמתה של תורה, שהוא עיקר בנין העיר. ורצה שאהיה אני שם ויהיה הכל על פי ועל מאמרי, והבטיחני שאם אצטרך לעזר ממני שידי בטויה לקחת מהנכנסות מה שאני צריך. ולפי שאהבני אהבה עזה, וגם שראיתי צפת, וכל מה שאמר לי הרב על צפת אמת ויציב, שיש בה הרבה פחדים וצרות רבות, ובפרט מעת שנסתלק יריד נפשנו הרב הכולל מוהר"ר משה מלכי נר"ו מחיות פקיד לא נשאר עומד בפרץ. סוף דבר, מרוב דברי אהבה וחובה שדיבר אלי דאיש, גם כפי האמת נפשי נקשרה בנפשו, כי מלאך ה' צבאות הוא, אמרתי לו שדובר הלוי בתכרים המתגדבים לפרנסת בעלי המדרש, והתנאי היה בינינו שהמדרש יהיה בירושלים. ולזה אמר הרב הנז' שהוא יביא רשות מהדברים יצ"ו שהם רוצים לקבוע מדרש שלנו בטבריה. והנה כתבי הרב הנזכר ראשון ושני ושלישי למערכת על הדבר הזה.²⁶

ועתה אחי שמעו לי, הנני עולה עתה לירושלים בע"ה איה"ב, ועכ"פ אני קובע מדרשינו שם בע"ה תיכף ומיד, ואשב שם בע"ה שנה אחת, ובמשך שנה או נשכיל בענין ישובינו שם.

²⁴ רצונה השנהיה. ²⁵ למען יפרח. ²⁶ אחד הכתבים האלה הוא

אם יכולים אנו לעבוד הב"ה ²⁷ כאשר עם לבבינו, נדע כי בחר ה' בציון, ואם ב"מ להיפך ח"ו, אפנה על ימין לעשות רצון הסבא קדישא. ²⁸ גם במשך שנה זו יש לעשות ניסיון אחר ביישוב טבריה בהרבה פרטים ואי אפשר לכותבם מפני שהם עניינים ארוכים, ועוד שאינם יכולים להבינם, ועוד שהם אצלי בתורת סוד, ובמשך שנה זו בודאי מתבררים לצד אחד. ²⁹ זו עצה שממני, פירוש שהסכמתי עשות איה"ב, ומעלתכם יכתבו ב' מיני תשובות להרב הגו' וישלחו את שתיהם על ידי אחת בסדר זה: קבלנו מכתבו הטוב וכו', ועל ענין שחפץ האדון שמדרש כנסת ישראל שלנו יהיה במחיצת הצדיק שבטבריה, לעשות רצונו מצדינו אנו חפצים בדבר, כיון שהרב של מדרשינו ג"כ דבקה נפשו אחריך, יעשה רצונו וישב בארץ אשר יחפוץ. ב' בסדר זה: קבלנו מכתבו וכו', ועל מה ששאל האדון שיקבע מדרשינו כנסת ישראל שם בטבריה, גם אנחנו היינו חפצים בדבר לעשות רצונך המלך, אלא בשביל שנדר עשינו אותו לשם ירושלים, בפירוש, אנו יראים לשנות, זולת אם הרב יכתוב לנו מירושלים, שאינם מניחים אותו שם ללמוד וללמד כחפצו, אז חרשות גתונה לו ממנו לקבוע מדרשו שם בטבריה עם האדון מחיצה לפניו וכו' ע"כ. ³⁰ ובהגיע אלו הב' תשובות לידי, כפי מה שיראה בעיני לתיקון המדרש אתנהג, ואשלח לו אחת משתיים, וה' יעזרנו על דבר כבוד שמו ית' לזכותינו ולזכותכם. — — — ³¹

ובכן אחתום בשים שלום טובה וברכה עליהם ועל בניהם ועל כל אשר להם בשם ישיבת כנסת ישראל ה' יכוננה עליון. החותם בפרק הנסיעה לעלות אל תר ה' צבאות ע"ה ³² בשם מדרש כנסת ישראל עין חיים אבן עטר ³³ ²⁷ חבורא ברור הוא. ²⁸ ר' חיים אבנאליפאי, ולתתישכ בטבריה. ²⁹ אולי מתכוון למלחמת סולוימאן פחה, מושל דמשק, שעלה על טבריה בא"י באותה שנה, ואפשר שהיו לו לכותב ידיעות קודמות בענין זה. ³⁰ עד כאן. ³¹ כאן הוסיף תבואת שלש שורות בלאדינו, שבהן הוא מבקש לשלוח את הקצבה השנתית בטוערה, כרי שלא יהא אנוס ללוחות ברבית. ³² עיר תפודש. ³³ חתם את שמו "עין חיים" על דרך הכתוב: עין חיים היא לסתוויקים בה (משלי ג' י"ח).

מב

אגרת ר' חיים ׳ן עטר מירושלים לחברי ועד „מדרש כנסת ישראל“ באיטליה

חשון תק״ג (1792)

בעזרת האל ובישועתו.

מאור אור החיים מחזיקים בתורת ה' כוכבי מעלות וחוצבי תהלות עטרת תפארת כל הקהילה הודה זיוה והדרה, המה הגבירים הגבורים הרמים נדיבי עמים עם אלקי אברהם יהיה בעזרם ומגינם, ה"ה חברי מדרש כנסת ישראל ה"י¹ ושר צבא פקיד השנה הוא הגביר המרומם כמה"ר² משה ברוך קראוואלינו נר"ו.³ השומר אמת יכוננם ויצליחם וירכיבם על מרומי מאויות ומשאלות לב לטובה אכ"ר.⁴

גדול השלום שניתן לעליונים, בהם אדברה נא שלום כלי מחזיק ברכה לנדיבי עם תומכי ומחזיקים בברית אלקי עולם העומד אחר כתליו, בשלם סוכו, יקשור שלומו ממעל לראשם קשר של קיימא, החיים ושלום יחדיו יהיו תמים על ראשם. זאת אומרת בשורת הגעתנו לשלום שלימים בכל מכל כל לירושלים תוב"ב⁵ בט"ו באלול התק"ב: אל ההודאות ורוב ההודאות יאות ברך על הארץ הטובה ראתה עינינו וצעדנו בארץ בחר לו ית. וסמוך לביאה ישיבה בארבע אמות של הלכה כרבים אשר עמדי גדולי דעה דאנא אמינא בר אוריין ודחיל חטאין,⁶ זו תורה וזו שכרה, לא ימוש מפסיוות אנשי קודש הם העומדים ועטרת מלכם בראשם כנסת ישראל. אמת מארץ תצמח.

ומודענא להו. לאחי ורעי דשליחותא דידהו עבדנא אנן דמאן ותורתן דמאן,⁷ הלה למחזיקים בה, אשריהם ואשרי חלקם. ומן המודעות שמעני אחי, כי זה לי שלוש יום בעיר הקודש

¹ ה' ישמרחו. ² כבוד מורנו הרב רבי. ³ נטריה רחמנא ופרקיה (ישמרחו רחמנא ויגאלהו). ⁴ אמן כן יתי רצון. ⁵ תבנה ותכוננו בפתרה כימינו. ⁶ שאני אוסר בן תורה וירא חטא. ⁷ ומודיע אני לזו לאוזי ורעי שאת שליחותם אני עושה, למי אנו ותורתנו למי.

הלזו, ואראה ואקוד ואשתחוה לה' אשר נטע באהלו כמה אנשים צדיקים חסידים גדולי מעשה, ומה אקדם להם על כמה חיבה יתירה וכבוד גדול שעשו לי, וכל יום דנים מדת כפל בחיבה והכבוד, אין אני יכול לספר, שאומרים שלא חשבו שיבוא מהמערב אדם וכו' כמוני, וכל מי שהכרתי מהם ראיתיו עניו, שפל ברכ, ירא שמים אין חקר, ואין בזה ספק, ובפרט בשומעם שאין ישיבתנו ה"י⁸ דוחקתם בשום דבר בחלוקים⁹ שבאים מכל העולם ובנדבות ששולחים הגבירים בכל שנה ושנה ושאר ההנאות, ובזה הוסיפו הפלאת אהבתינו, והאמת לפי מה שהוא העיר בהוצאות, אין להם די סיפוק בכל המובא, שהוצאות העיר מרובות, מה שלא חשבתי ולא עלה על לבי, גם המזונות ביוקר, והאמת אתם שאינם רוצים שידחקו אותם ת"ח¹⁰ הבאים, לזה גמרתי בדעתי לשפות שלום ואהבה עמהם, כי יהיה להם לבדם.

לפי שלא מצאתי מקום ראוי למדרשנו שיהיה מקום שאין הגויים עוברים ושבים עליו, גם שיהיה בעל החצר גוי שאינו מעליל עלילות, לזה נתחכמתי בהסכמות הפקידים לקבוע המדרש פה בחצר החכם השלם הכולל כמוהר"ר עמנואל ריקן¹¹ נר"ו, שהכין ג"כ הוא למדרש, והגם שהיא קטנה מהכיל רבים עמרי, עכ"ז ע"י צמצום ולפי שעה ישבנו בה, כי היא נעלמת מן העין ואין שטן ואין פגע רע, עד אמצא מקום לה' בריוח לחכמים וגם לתלמידים, אשר הכינתי מלמד חכם ובקי ללמד לתלמידים שהתחילו לעיין, כדי שבע"ה¹² יגדיל תורה ויאדיר, ופרטי הענינים שתיקנתי במדרש אודיע אותם באחרת באריכות בע"ה וישמח לבם ויגל כבודם.

שמחתי וששתי מקבלת הכתב מהפקיד אשר מינו מעלתם בליורנו יע"א,¹³ ה"ה הגביר המעולה כהח"ר משה ברוך קארוואלי נר"ו, ופעל ועשה וכל אחד שלם נדרו לה', ברוך הוא,

⁸ ה' יכוננה. ⁹ בכספי התלונה. ¹⁰ תלמידי חכמים. ¹¹ מקובץ מאיטליה (נולד בשנת תמ"ט בפירארה ונרצח ליר מדינא בשנת תק"ב). היה פעמים אחרות בא"י, וכפעם האחרונה בשנת תצ"ח - תק"א. (עיי' עליו ב"תולדות חכמי ירושלים" חלק ב', עמ' 110-124). ¹² שבעזרת השם. ¹³ יכוננה עליון אמו.

שבעת שקבלתי הכתב מעלי דיום הכפורים הוה לעת עיוולי בי כנישתא,¹⁴ ומול בית קדשנו בכל לבי ובכל נפשי התפללתי. כשם ששמחתם אותי ולא הבאתם אותי לידי בושה כמו כן ישמחם ה' בזה ובבא.¹⁵ ותיכף הלכנו לבית הכנסת וראיתי הארה גדולה בשעת כל נדרי, וקנה לי גביר אחד מהמערב הוצאת ס"ת דכל נדרי, ובשעה שפתחתי ההיכל, ממש היה בעיני כפתיחת שערי ג"ע¹⁶ בכל כך הארה שהייתה בביהכ"ג, וכל העם מתחננים וכל אחד בוכה בכיה גדולה לפני ה' לבנות בית המקדש, אפילו הפאלחים, יאמנו דברי, שלא ראיתי מימי הארה כאותה שעה. ברכתי כל החברים של מדרשינו ברכות ערוכות בסדר שהתפללתי על עצמי, ובנפשי חשבתי אותם לברכם בכל לב ובכל נפש, וכמו כן עשיתי ביום הכפורים בבוקר ובעת געילה, ה' ישמע תפילתנו, וכמו כן תעשו עמי חסד להתפלל עלי שיעזרני ה' על דבר כבוד שמו להרוויח עוה"ב¹⁷ כולנו יחד ונתעלס באהבים.

המעיינים של ירושלים באים תמיד ולומדים לפני בכל דבר הקשה ובכבוד גדול ועצום ורב יותר ממה שאני ראוי, ה' ישלם להם. ויום שמחת תורה הייתי אני התן תורה מסיים, ששלחו הפרנסים לשאול ממני שאהיה חתן תורה, ואינם רוצים ממני שום נדבה אלא לכבוד תורה, ישלם ה' פעלם. ונדרתי שמן למאור לכבוד מדרש כנסת ישראל ה' יכוננהו שיהיה בסימן טוב, ולחיי מעלתכם החברים המעמידים אותו ולהצלחתכם, וליל מוצאי שבת עשינו שמחה בבית הכנסת, וכל הרבנים והחסידים מרקדים לפני התורה בכל עוז ותעצומות, והיתה הארה גדולה אשר כמוה לא נהיתה, ובהיל המועד עשינו שמחת בית השואבה, והייתי אני מדליק לילה אחת, ועשינו שמחה גדולה. כל החברים במצב החיים והבריאות, כן ירבה.

העליתי שמותם בברכה ותהילה ובתפלה מול שוכן הבירה לתת להם מאווים וחפצם לטוב כל הימים.

ס"ו למרחשון שנת תתקת התורה לפ"ג.¹⁸

ע"ה¹⁹ חיים נ' עטר שיחיה.

¹⁴ ערב יום הכפורים היה לעת הכניסה לבית הכנסת. ¹⁵ בעולם הזה ובעולם הבא. ¹⁶ גן עדן. ¹⁷ עולם הבא. ¹⁸ לפרט גדול, היינו חס"ג. ¹⁹ עבר ה'.

אגרת מחדשי הישוב היהודי בכפר יסיף

תק"ו (1747)

כפר יסיף, הרחוק מעכו כתשעה קילומטרים, הוא מקום ישוב יהודי קדמון, כפי שמעידים שרידי עתיקות היהודים שנמצאו בו. יש סבורים שהוא „כפר עכו" הנזכר אצל יוסף בן מתתיהו (מלחמות היהודים ספר ב' פרק כ'), יש רואים בו את „אכשף" שבמקרא (יהושע י"ט כ"ה) ויש רואים בו את „חסא" (שם, י"ט כ"ט). מימי הביניים לא נשאר זכר מפורש לישוב זה, ובפעם הראשונה נזכר כפר יוסף באגרת מראשית המאה השש־עשרה שנמצאה בגניזה. וכן הוא נזכר בתשובה מסוף המאה השש־עשרה. ושוב נעלם זכרו עד אמצע המאה השמונה־עשרה, ונראה שהיה עזוב במשך זמן־מה מישוב יהודי, עד שנתחדש ע"י כותבי האגרת הזאת.

זמן חידושו של הישוב היהודי בכפר יסיף חל בימי שלטונו של השייח ט'האר אלעמר בגליל. שייך זה היה תחילה מושל מקומי בצפת, ובשנת תצ"ו (1736) לכד את טבריה ומשם השתלט לאט־לאט על כל הגליל. בשנת תק"ב (1742) עלה על טבריה פחת דמשק, סולימאן עצם, ויצר עליה פעמיים, אולם הפחה מת בשעת המצור, צבאותיו חזרו כלעומת שבאו, ושלטון השייח התבסס. בשנות תק"א—תק"ל (1741—1747) היה מרכז שלטונו בשפרעם, ובשנת תק"ט (1749) כבש גם את עכו. בומנו שקט הגליל משודדים ולסטים, כי הצליח השייך להטיל את חתימתו על הברזים. בימי שלטונו נתחדש הישוב היהודי בטבריה ע"י ר' חיים אבואלעפיה בשנת ת"ק (1740) עפ"י הזמנתו המפורשת של השייך שהבין את תועלתו של הישוב היהודי בגליל וסייע בכל כוחו להתפתחותו. והוא הוא הש"ר השור"ר (מליצת שבת בניגוד למליצת הגנאי „הצר הצורר") הנזכר באגרת שלפנינו כנותן רשות לחדש את הישוב היהודי בכפר יסיף.

גורמים הרבה התאחדו לחדוש הישוב בכפר יסיף בשנים שלפני שנת תק"ו (1747), כפי שמתארים כותבי־האגרת שלפנינו: השנים האחרונות היו שנות בצורת קשה בגליל, „כי זה חמש שנים והרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו יאכלו, ונהפכו כל פנים לירקון".

מגפת הדבר עשתה שמות בארץ, ואילו הכפר הנזכר באוירו הצח היה „חרות ממלאך המות“; המקום היה סמוך לעכו שבה נמצאים הכונסר לים של ממשלות אירופה; על בודרת המקום השפיע גם זכר ישובה העתיק, יפי המקום, וההנאים הנזכרים להתיישבות מצד השיך שאחר אלעמר, שאמר להם: „מהרו ועלו אל ארץ אבותיכם שבו ושחרוה“, המתישבים בנו בכפר בית-מדרש והתחילו לבנות בית-כנסת, ומשראו שלא יוכלו לקיים את הישוב הצעיר בכוחות עצמם שלחו את המיסר העיקרי, ר' שלמה עבאדי, לתפוצות הגולה כדי לאסוף תרומות ולקבוע „גדבה חדשה“ (גוסף על הנדבות הקיימות לערי קודש) לשם כפר יסוף.

האגרת כתובה בסגנון המליצי הרגיל של אגרות ההמלצה שניתנו בידי שד"רים שנשלחו לארצות הגולה, אולם חידושה בזה שבה מדובר על ישוב כפרי, ישוב שנחחדש ע"י השליח עצמו, ובה מסופר על גורמי חידוש הישוב, ועוד חידוש בה: הכותבים מבקשים לא רק תרומות, אלא גם קוראים לעליה ולהתיישבות בכפר; „מי האיש החפץ לגור בארץ במקום הקדוש הנזכר, יעלה ויבוא וישע אהלו...“

השליח, מחדש הישוב, היה המקובל ר' שלמה עבאדי, שהוציא לאור בשאלוניקי בשנת תק"א כדור תפלה עפ"י קבלה בשם „שערי רצון“. בשנת תק"ח היה בדרך שליחותו במצרים, ארם צובא, אומיר וקושטא, ובכל המקומות הללו קיבל אגרות מרבני המקום, ובקושטא גם משקירי כסף ערי הקורש, אגרות הממליצות על שליחותו, וכנראה גם הצליח בשליחותו, כי על קיום הישוב היהודי בכפר יסוף יש לנו ידיעות אח"כ משנת 1754 מפי המיסיונר הגרמני מ. סטפנוס שולץ, משנת תקכ"א (1761) מפי ר' יוסף סופר (עיין אגרתו להלן), משנת תקכ"ד (1764) מפי ר' שמחה ב"ר יהושע מולאוויץ, ומשנת תקצ"ט, שבה קיבל משה מאנסיפורי ידיעות על ישובה, אבן-הפנת שהניחו כותבי-האגרת היתה לבנות של קיימא, יהישוב היהודי בכפר יסוף היה קיים עד שנת תר"א (1841) לערך, ונחרב יחד עם חורבן כמה ישובים כפריים אחרים בגליל עב התורח השלטון התורכי לארץ אחרי שהיתה שנים אחדות תחת שלטון מוחמד עלי במצרים.

השרידים אשר ה' קרא בית ישראל, כל משפחות יאודה, שלמים וכן רבים, מצדיקי הרבים, המה הגיבורים ורבי פעלים, הזלים זהב מכיס ויהי המה מריקים שקיהם להחיות רוח שפלים, ששים ושמחים לעשות הצון קונם בהונם ואונם, לאשור נכסין קדש היילים, ה"ה¹ אחינו נדיבי עם אלהי אברהם אשר בערי רומניא, אשכנז, אולנדא, ענגלטיר, צרפת, איטליא, איי הים קורסאטו ברבאדא חמאייקא² וגלילות מערב טרפילי ותוניס וכל סביבותיהם, יראי ה' הקטנים עם הגדולים, ועל צבא ההלחם רוזנים וקצינים, נדיבים ושועים, גזברים רחמנים, מנהיגים, פחות וכנגדים, גובים ושבעה טובי העיר, ישרי החיילים, ועילא מנהון³ צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, מלאכי אלהים עולים, ראשי אלפי ישראל, העמורים והמכונות, הרבנים המובהקים, גאוני עולם המאירות הגדולים, יהוד כולם יחדיו דגן ויפרהו כגון לשנים ורעננים, יהיו כגנות עלי נהר באהלים תכונן על פניהם העושר והכבוד, גם בניהם עדי עד את מלכים לכסא, וינטלם וינשאם לשכון בארץ החר חמד אלהים מעתה ועד עולם חיים עד עולמי עולמים.

הנה אות הראשון ישלם ארבעתים, על ישראל ועל רבנו שלומי אמוני, שלמים וכן רבים, רב השלום מה שאין הפה יכולה לדבר, ולשלום אין קץ מעתה ועד עולם, ינטלם כל ימי עולם לדור דורים, אכ"ר.⁴ הנה תחנונים ידבר רש, אל ה' נתחנן: יגדיל ייאדיר כסא הנחתם וגדולתם וממשלתם ממשל רב, ברבות הטובה הון ועושר, בחצריהם ובטירותם מלאים כל טוב, בשובע שמהות החיים והשלום סמוכים לעד לעולם נס"ו.⁵ באדין מתכנשין כנסיא לשם שמים, נכנס בכי טוב על דברת הארץ עראייתה טובה, מקום אשר בחר לי יה' הלא היא כ פ ר י א ס י ב הוב"ב⁶ וכל גבולה, לעלית זכרינה קמי שמיא⁷ לשפן שמו שם כאשר בתחילה, תדרא ארעא בחזקת מארי קמא⁸

¹ הלא הם: רולנד, אנגליה ² Jamaica, Barbados, Curaçao. ³ ולמעשה מהם. ⁴ אמן כן יהי רצון. ⁵ נצח ס"ה ועד. ⁶ חבנר ותכוננו במהרר בימינו. ⁷ שפני (שוכן) שמים. ⁸ חזרת הארץ לחיקת בעליה הראשונים.

לאחרות עולם. הנה העם היושב בה נשוא עון. והיא ענייה בוכיה ומבכה נהי בכי תמרורים, כי המר שדי לה כמר מדלי וגם דל¹⁰ דל¹⁰ עניה שכולה וגלמודה, בוקא ומבוקה ומבולקה, והיא מר לה, זה ימים רבים לא עבר בה איש ולא ישב אדם שם, כי זה חמש שנים והרעב בקרב הארץ, איש בשר זרועו יאכלו וגהפכו כל פנים לירקון, ועתה הנה צעקת בני ישראל העם היושב בה באה, וישמע אלהים את גאקתם הגי שופרי דבלו בארעא,¹¹ שרי אלמים תקיפי ארעא, תנאים ואמוראים, קדישי עליון, היושבים ראשונה במחנה שכינה, כגון אלישע בן שפט, וחזשי הארכי, ודבי נהוראי, ור' יהודה בן בבא, ור' אמי ור' אסי, והרב ר' שלמה ו' גבירול, והרב ר' אברהם ו' עזרא,¹² והרב המובהק משה מלכי ולה¹³ והרב ר' חיים לוסטו,¹⁴ ואחריהם כל ישרי לב, כמה וכמה אצילי בני ישראל אשי"רי המלך,¹⁵ מלכו של עולם אסורין שם, עד עת בא דברו לאמר לאסורים צאו מתחת גוש עפר תחתית וקומו צאו אל ארץ חמדה ההר חמד אלהים לשבתו מן העולם ועד העולם.

הנה קול דברים אתם שומעים והנה עיניכם רואות והמה בכתובים בספרי דווקני דבי רב פוק חזי חזי לברא¹⁶ כי כל הבונה חרבה אחת מחרבות ירושלים כאלו נבנה בית המקדש בימיו¹⁷ והוכן בחסד כסא, הן הכסא שלם כסאך אלהים לעולם. הנה ששון ושמחה כי ה' אל ארץ הביט, והקול נשמע גם במכתב, כי ה' נתן בלב הש"ר השורר על הארץ,¹⁸ וכה דבר: מהרו ועלו אל ארץ אבותיכם שבו ושחרו"ה לשחר בשם ה', בבתי כנסיות ובבתי מדרשות באהלים לשבת נטע על אדמת הקדש, ישמע חכם ויוסף לקח על השמועה דסלקא ליה שמעתתא אליבא דהלכתא הליכות עולם.

¹⁰ כלומר, הכה אותה ברשות. ¹¹ כלומר, הצדיקים הקבורים בארמיה. ¹² עניי שני אלה אין כאן אלא אנרה בעלמא, כי שניהם מתו ונקברו בתויר ארץ. ¹³ וכרונן עתוי העולם הבא. ¹⁴ ר' משה חיים לוואטו, שנפטר בעכו במגפה ביום כ"ו אייר תק"ו, והובא לקבורה בכפר יוסף, כי עכו אינה נחשבת על גבול א"י מבחינת ההלכה. ¹⁵ כלומר: צדיקים. ¹⁶ בספרים המדויקים דבית המדרש, צא וראה ושנה עתו. ¹⁷ לא מעצמי מקומו של מאמר זה. ¹⁸ הוא השיך טאחר אלעמר מושל הנגלי' בימים ההם.

הנה זאת גיהגגת הודאה לשעבר כי המקום הקדוש הנו/ בעומים היתה משנים קדמוניות, קשוטה ככלה לשב ולתהלה לכבוד ולתפארת, בעדי עדייב בבתי כנסיות ובבתי מדרשות, ודי זהב המליצה לה דעת ויראיו ה', וצועק לעתיד כי נשארה שוממת מאין יושב, ועתה אחינו בית ישראל, רחמנים בני רחמנים גומלי חסדים טובים, החניקו בדינו להתחזיר עטרה ליושנת להכין איתה ולסעדה, ומשלוח מנות ודבר קצבה לכל שנה ושנה כדת וכהלכה, הראוי לכסף לכסף והראוי לזהב לזהב, והיתה להם חוק עולם. הנה מפילים תחנונינו לפני קהל ועדה, שרים וקצינים ורזנים נוסדו יחד, לאזור היל ביד ימינם, נאדרי בבח כחה דהתרא, להחזיר דמן¹⁹ אל הקודש, לחזק ידי העומדים על משמרת הקדש, תופסי התורה, לילה כיום אמריה לגבוה, שואלין ודורשין קו"ל דפריש, ויקום מקרא מלא: שמת זבולון וכו' ויששכר באוהלה²⁰ והיתה לערת בני ישראל למשמרת הנאה להם והנאה לעולם ונבחר להם מובח עולם.

הנה באנו להודיע במרום מהנה קדשם, כי העיר ה' את רוח איש אלהים קדוש יאמר לו, הוא החכם השלם המקיבל האלהי שלשלת ירוסין כמה"ר²¹ שלמה עבאדי ה"י,²² ובא למקום הקדוש הנו/ כפר יאסיב חוב"ב, אחר כמה הרפתקי דעדו עלי, יושב בצפת חוב"ב כמה שנים, ומרוב הצרות יצא ערום בלא כסות והלך גם לעה"ק ירושלים חוב"ב, מרוב הצרות ויוקר השער והרעב יצא ערום, ובא למקום הקדוש הנו/ ובחר בו ליופי המקום וגם נתפשר עב הש"ר השורר יר"ה²³ לכל איש שיבא ויקבע דיר"ה ראש הגילגולת, הגביר שלשה דוקרוס ונזיאוט,²⁴ דהיינו שלושה וחובים, הבינוני שנים, והעני אחד, ויפתח את שקו הח' השי' הנזי²⁵ בשפיכות דמים²⁶ לבנות בית כנסת ובית המדרש מביסו, ומחמת ימי הרעב קצר קצרה ידו,

¹⁹ מטעם דמים--כסף, ²⁰ דברים ק"ג י"ח, ומרמי צרופת ח"י: זבולון ויששכר עשי שותפות, זבולון לתור ימים ישכון ויוצא לפרקמטיא כספיות ומשהכר ונתן לתור ליו של יששכר והב יושבים ועוסקים בתורה (עין רש"י שם), ²¹ בבור טווינו וי"ב, ²² ה' ישמרהו ²³ ירום חודו, לעין העיר 18), ²⁴ דוקאטים ויניציאניים, ²⁵ החכם השלם הניכר, ²⁶ בכתו כסף,

וכונתו לשמים לעשות רצון קונו, גם נשא הן בעיני הש"ד השורר, ונתן לו במכתב, מי שחשקה נפשו ולשכון במקום הקדוש הנו' כפר יאסיב הכל יתן כאשר לכל הסך הנו' לשנה, והכל בקיום שטרות כפי חוקת הש"ד השורר ובראותו כי גדלו מעשה ה' וגבר חסדו עלינו, גם אנחנו תחיימי מטה הסכמנו עם ה' הש' הנו' וקבענו דירה, כי ראינו המקום הקדוש הנו' יפה בתכלית הייפוי, מלבד שהוא הרוח ממלאך המית, ²⁷ גם משעבוד מלכויות, וקרוב לשוב עיר עכו, סמוך ונראה תחת ממשלת קונסולוס של פרנקוס ה"י ²⁸ של עכו, אמרנו לא עת החשה, ועת לעשות לה', יקריינא דאגרתא איהו ליהוי פרנקא והמתחיל במצוה אומרים לו גמור, אמרנו לה' הש' הנו': עליך המצוה לגמור ויום לך יהשמיע במחנת אחינו בני ישראל את הדבר הזה, וקרא בגרון את מעשה ה' הגדול, כי הפליא חסדו עלינו לעולם.

הנה חובה על ישראל ועל רבנו לקיים ולהעמיד המקום הקדוש הנו' כפר יאסיב תוב"ב בעשותם ספק לת"ח ²⁹ הקוראים בספר תורת האלהים, שואלין ודורשין כל הדבר הקשה, על אדמת הקדוש וישבו לבטח לעולם, הנה גם המצוה הזאת אין הדין לערכה בהפריש מממנום לצורך בנין בית הכנסת יגמר בנין בית המדרש, והמצוה הזאת רבה היא ויזכו ויכתב בית הכנסת על שם, וזה המצוה מכרעת כנגד כל המצוה והכתוב קראת חובה על כל איש ישראל מקטון ועד גדול עני ורש, הן גביר יענה אני קופץ בראש, וכל המרבה לספר הרי זה כבי יוהן חיים ארוכים, לעשות נחת רוח ליצרה, לאמר כי נכסף נכספתי להביא בכסף מלא למלאכת עבודה הקודש לקיים ולחזק סיפק הת"ח ולבנין בית הכנסת והמדרש כיום הזה, וקמץ ממנו קומצא ובר קומצא מלא על כל נדויתו לו שקול ישקל שקולה מכרעת ההכרע לא ישובח, תמן תנינן כל השבחים שבחוחו

²⁷ ריינו שאין הסיפה שרויה בת (כמו בערו א"י בוימים החמ).

²⁸ קונסולוס של מדינות אירופה, ה' ישמרם. ²⁹ חספה לתלמידי חכמים.

רבנן לההוא דצב"י,³⁰ שבחי דאתיא ממלא, גם ה' יתן הטוב משוכצים יהיו במלואותם לעד לעולם.

הנה גם איש אלהים קדוש הוא, הדר הוא לכל חסידיו, המקובל האלהי הח' הש' והכולל כמה"ר שלמה עבאדי הנז', הולך למחנה קדשיכם לעשות נחת רוח ליוצרו ולקדושים אשר אשר בארץ, ולהקים דגל התורה ולקיים המקום הקדוש כפר יאסיב תוב"ב ולהחיות עם רב כדי להיות שארית בארץ, לכן נא בבקשה בבוא איש האלהים הנז' שלוחא דרחמנא מחנה קדשיכם, תעמדו לימינו לעזור ולהועיל לו למלאות את ידיו ברכה בנדרים ונדבות, מן הכלל ומן הפרט, מלבד נדבה חדשה וקצבה לכל שנה ושנה, אשר יפרישו ממונם לקיום המקום הקדוש הנז' ולספוק הת"ח ונחשב לכם תרומתכם לרית גיחות לרצון לפני ה' לעולם.

הנה משמיעים במחנה קדשיכם ולהודיע לרום מעלתם הרמה כמה חביבה מצוה בשעתה, אין ערוך אליה, לקומם לדומם משכן אבותינו שכינה שרויה ה' צדיק בקרבה, ועליון יתן קולו: מי האיש החפץ לגור בארץ במקום הקדוש הנז' יעלה ויבוא ויטע אהלי אפרנו לשבת על האדמה בהיות ספק בידו וישב שם ואכל וחי לעולם.

הנה המברכים פותחים בברכה, ברוך בכלל וברוך בפרט, ברכה עד בלי די, ברכות שמים מעל, לעילא מכל ברכתא אשר ברך משה, ובתים מלאים כל טוב הון יקר ונעים ונחת שלחנם לא תחסר כל בה ונחלו לעולם, הנה קול קורא במדבר אליכם אישים: שאו ידיכם קדש, שתי ידיים זוכות כאחת, לפתות צרורות כסף וזהב למלאות אמתחת שלוחא דרחמנא חתכם חשלם והכולל שלמה עבאדי הי"ו הנז' בדבר האמור, ונריזין מקדימין במצות, הם ובניהם ובני בניהם עד עולם.

הנה קול מבשר מהרה יבא ונשמע קול שמחי עדינה, הנה מלכך יבוא, כי פקד ה' את עמו, שה פזורה ישראל גושע בה'

³⁰ הונו מו שנותן לארץ הצב"י, לארץ ישראל, ע"פ דרך מאמר ה"ה: שכתבו רבנן לרציביו (במסכת גטין דף נ"ו עמוד א'), שכתו החכמים לטי שקיבל על עצמו לספק עצים לירושלים.

תשועת עולמים, ונפוצות יאודה יסבך וינטלם וינשאם כל ימי
עולם, הנה שפתינו אחנו מדברים בחפלה בשלוש אבעיות ביום,
ה' יתן אומר לתת לאיש כדרכיו כפרי מעלליהם וקרנם תרום
בכבוד לפני ה' לעולם.

כה דברי המעתיירים החינה מול כסא כה"ר¹¹ ומעלתם
החתומים פה כפר יאסיב תוב"ב, ט"ו לחדש אלול בס"ד¹²
וברך את עמך ישראל ובשנת ג' ל'ה ונשמתה בישועתו
לפיק, ושלום.¹³

יעקב בכה"ר מרדכי יאעיש	יעקב בכר אפרים
עזרא שמואל	שמעון דודי הכהן
אברהם בכר ישעיה	מרדכי יעקב יאעניש
ישעיה בכר אברהם	בכור שמואל נהון
חיים שמואל יצ"ן	שמואל בכה"ר מרדכי מזרחי.

מד

אגרת ר' אברהם גרשון מקיטוב מחברון אל גיסו ר' ישראל בעל שם טוב

תק"ח (מאד)

עליתו של ר' אברהם גרשון מקיטוב, גיסו של ר' ישראל בעל
שם טוב, שימשה גשר ראשון בין התנועה הרוחנית הגדולה במזרח
אירופה, החסידות, ובין ארץ-ישראל.

ר' אברהם גרשון מקיטוב היה מקובל וגם גדול בתורה, עד
ששני חכמי הדור המפורסמים ר' יחזקאל לנדא הרב מפראג ור'
יהונתן איבשיץ מכנים אותו בתארי-כבוד גדולים, תחלה התנגד
לבעש"ט ולדרכו, ואף התנגד לנשואי אחותו, אולם לבסוף נעשה
„חסיד" גמול והתקרב לגיסו גם קרבת-נפש, עד שהבעש"ט מסר לו
את בנו יחידו לחנוך. עליתו לאי טיחה, כנראה, על דעת הבעש"ט
עקירה ע"כ להפצת תורתו בארצות המזרח, כפי שאפשר להכיר מתוך

¹¹ בכור תורתם, ¹² בסיעתא ושמיא, ¹³ בנימטרוא: תק"ו.

האגרת שכתב לו הבעש"ט לא"י ובו הודיעו, שהיתה לו "עליה נשמה" יעלה מעלה-מעלה עד שנכנס להיכל המשיד ושאל אם המשיח אימתי יבוא, והשיב לו: "בזאת הדע, בעת שיתפרסם למודך ויתגלה בעולם ויפוצו מעינותיך תוצה מה שלימדתי אותך והשגת, ויוכלו גם המה לעשות יחודים ועליות כמוך, ואז יכלו כל הקליפות וידיה עת רצון וישועה". עליתו של ר' אברהם גרשון עם אשתו השנית וילדיו הקטנים, היה דרך קושטא, שבה שהו זמן-מה והתמשר קשרי-ידידות עם זגביר ר' משה צונצין, אחד הממונים על התרומות למען א"י, מטושטא הפליג בראש חודש אלול תק"ו והגיע לירושלים בערב ראש שנת תק"ז (1746), בירושלים הפצירו בו האשכנזים משרידי עליה ר' יהודה החסיד (בשנת תס"א) שיהא להם "לרב ולנשיא", אולם הוא סירב, והתישב בדברון, שבה ישב ארבע שנים, אח"כ עבר לירושלים ובה ישב לפחות עוד שש שנים, כי בראש חודש אי"ת שנת תקי"ז חתם ראשון באגרת שכתבה עדה האשכנזים לקהלת מיץ, בשנת תקס"ג לא היה עוד בחיים, כי בשנה ההיא חותם בנו חיים אהרן על מכתב לאיתתה קהלה, ומזכיר את שם אביו בכינוי "זלה"ה", ובשנת תקס"ח היה בנו זה עליה עדה האשכנזים לאשכנז, בנו השני, יקיר, חיה אז "סופר וגבאי דק"ח אשכנזים" בירושלים.

האגרת שלפנינו - היחידה שנשארה לפליטה מתוך אגרות רבות שכתב - נכתבה כפי שמתברר מתכנת, בחברון, בשנת חשנית לעליתו של הכותב, היינו בשנת תק"ח. בראש האגרת הוא מתאר את בדידותו ואת געגועיו לקרובי ולידידי, חכמי חברון הספרדים נחגים בו אמנם כבוד גדול, אבל "אין הטבעים שוות ואין הלשונות שוות ואיש אשר כלבבי לא מצאתי ואני נכה רוח ונעצב, על בני שהנחתי אותם כצאן בלא רועה". אח"כ הוא מתאר את בואו לירושלימה ואת הפצרותיהם של האשכנזים שיהא להם לרב, ואת סירובו באמרו בלבבו: "כל ימי ברחתי מהכבוד, בודאי עכשיו הוא מעשה פלוני [היצר הרע], ריא צד אותי במצודות הגאווה בירושלים", אח"כ הוא מתאר את הישוב בחברון בתוך "רחצור" (הגיטו), את סדר הלימוד, את היחסים הטובים עם הערבים, בפנותו אח"כ במיוחד לגיוס הבעש"ט ברברי ידידות ואהבה. הוא מספר לו על ר' חיים ך' עטר (עיין לעיל באגרות ל"ט-מ"ב), והכל הספרדי היחידי שנעשה לקדוש וצדיק על

החסידים, ושעל יחסיו הרומנטיים-מסתוריים עם הבעש"ט ז"ל וזאת אגודת רבות בין החסידים, אף זאת הוא מודיע לגיסו, שחכמי ירושלים "בקשו ממנו שאכתוב לך לוריך שתבוא לכאן לקבוע דירה ותאכיל לראות עניך, אבל מה אעשה שאני יודע טבעך, שאתה מוכרח להתפלל במנין שלך, חוץ שאני הדברים, שנתאשתי שהבוא לארה"ה אם לא שיבוא מלך המשיח", אר"כ הוא מתאר את מדלתו של הגביר מקושטא ר' משה צינצין, שגרמה לדאגה רבה בכל א"י, כי ד"א טרם ביוצר למען א"י, בסוף תאגרת היא פונה במיוחד לבני ישראל הבעש"ט, הבחור ר' צביהירש, בראייתו ותלמידו, ומבקש ממנו בלשון רכה שיתמיד בלימוד ולא יבלה עתו בזבל עולט, ובמיוחד הוא מבקשו שילמד לכתוב בעצמו, "כי זה הוא דבר גדול", תיאור זה מסביר לנו למה לא ירש ר' צביהירש את מקום אביו הבעש"ט.

מקדמי ארש ארשת שפתי תבעיון בעיון שלש אבעיות ביום כנוס כנגד כל הותמי ברכות יקומי ירומם תפארה גדולתם ישלוח מעינים דשנים ורעננים אמן.

ואחר קמתי מכריע על ברכי להתפלל תפלה הקבועה אחי, מהודענא מבריאנותי, שבת לאל יתב"ש¹ שאנחנו כולנו חיים וקיימים שלווים ושקטים, כה יחז' ה' וכה יוסיף, השם יזכינו לשמוע בע"ט² מכם ומבריאחכם הטוב בהשקט ושאנן כזית רענן עד כי יבוא שמו ינון א"ס.³

מהודענא שגידה"ק⁴ קבלתי קודם ר"ה⁵ העבר, ובר"ה ויו"כ התפללתי עליכם ועל כל הגלויים עליכם ועלינו ועל כל הנרשמים אצלי, ועליכם אני מתפלל תמיד כמעט בכל יום שאני מתפלל על בני, ויש לי געגועים כמו על בני ממש, רק זאת בקשתי שיתפללו ג"כ עלי ועל ב"ב⁶ שאזכה לגדל בני באה"ק⁷ לתירה ולחופה ולמע"ט⁸ יעוד בקשתי מגיסי ידיד נפשי, ומחתני ומבני ידידי שיפלדוני ברחמים במכתב ידם כפעם בפעם, ואל יקצרו דבריהם, כי צמאה נפשי לשהות דבריהם הגעימים כמים קרים על נפש עיפה, ושמועה טובה

¹ יחברך שמו. ² בשוויית טובות. ³ אמן סלה. ⁴ שנקראה ידו הקדושה, מכתבו. ⁵ ראש השנה. ⁶ בני ביתי. ⁷ בארץ רדיושה. ⁸ ולמעשים טובים.

מארץ מרחקים, ואני כתבתי לכם כ"ט⁹ מקושטינינא ומכאן עה"ק¹⁰ חבורן ת"ו, וכתבתי לכם שלישית וגם רביעית עם זאת הפעם, ובכל פעם אני מאריך בשביל שכונתי לעשות נח"ר,¹¹ ואתם אינכם כותבים לי כ"א פעם אחת, וכ"כ אתם מקצרים עד שאני רוצה לטעום מתוק לשונם ואינם, אם הייתם יודעין כמה נח"ר אתם עושים לי וכמה היא המצוה כשאתם כותבים לי אגרות שלומים ואם הייתם כותבים לי בכל ש"ש¹² והייתם מניחים בכנפיו לשלוח אותם לי כפעם בפעם, כי מר נפש אני ואין לי שום נח"ר כי אני יושב בכאן יחידי כלוא בביהמ"ד¹³ שלי יחידי כל הימים עם בני הקטן ואין יוצא ואין בא, ואיש אשר כלבבי לא מצאתי, הגם שהחכמים השלימים אוהבים אותי אהבה עזה ונוהגים בי כבוד גדול ועושים לי כל השירות ואין אני יוצא מפתח החצר¹⁴ ולחוץ, אפ"ה¹⁵ אין הטבעים שוות ואין הלשונות שוות ואיש אשר כלבבי לא מצאתי ואני נכה רוח ונעצב על בני שהנחתי אותם כצאן בלא רועה ובפרט שלא בא לידי שום ת"א¹⁶ מהם, רק מבני הקטן כמר יצחק ומחחני כמר אהרן ג"י¹⁷ באו לי כתב ידם, ומבני משה לא היה לי שום ידיעה מיום פרידתי ממנו, גם מבני יקיר יש יותר משנה תמימה שלא היתה לי שום ידיעה לא ידעתי מה אידון במ, חי נפשי שאין לי שום נחת בעוה"ז¹⁸ ואם לא שאני רואה כת"ר¹⁹ והיא נחשבת בעיני כאילו אני מדבר עמכם פא"פ.²⁰ אם הייתי יושב בין האשכנזים לא היה לי צרות כ"כ רק שנכוניתי בחמין, וגם אני רואה שאין רצון הקב"ה שאשב בין האשכנזים.

אספר לכם כל המאורעות, בר"ח אלול בנסיעתי לירושלים ופזרתי ממון רב בשבילם מכס והוצאות, ובאתי ביום ששי ער"ה²¹ בבוקר תוך עיה"ק וישבתי שם שני שבועות. בשבת הראשון באו אלי כל חכמי ירושלים עם כל טובי העיר וחשובי

⁹ כמה פעמים. ¹⁰ עיר הקודש. ¹¹ נחת רוח. ¹² שבוע ושבוע. ¹³ בבית המדרש. ¹⁴ חצר היחודים, גיטין, בחברון. ¹⁵ אפילו הכי. ¹⁶ תפוגת אוח. ¹⁷ נרו יאיר. ¹⁸ בעולם הזה. ¹⁹ כתב ידם. ²⁰ סח אל פה. ²¹ ערב ראש השנה.

העיר לקבל פני, ואני ידעתי מזה שרוצים לבוא כולם, כי חכמי האשכנזים אמרו לי כי כל החכמים דעוהם לבוא ששמעו שמי מקושטא ומאנשי חברון שבאו לירושלים, ואני באלה לא חפצתי, כי למה לי הגאווה בירושלים תובב"א²² הלכתי לביה"מ²³ של מוה' גדלי' חיון ולביהכנ"ס²⁴ הגדולה ועכבתי בתפילתי כדי שלא ימצאו אותי בביתי, ובאו כולם ולא מצאו אותי בביתי ואמרתי: ב"ה²⁵ שברחתי מהכבוד. אח"כ כל האשכנזים מגדולם ועד קטנם נשאו עיניהם עלי לאמור: שבה עמנו ותהיה עלינו לרב ולנשיא לאב ולפטרון ולבלתי נטה מדברריך ימין ושמאל, ואנחנו ניתן לך כתבים מכל חכמי הספרדים ויחתמו ואנחנו נחתום כולנו, והפצירו בי הפצרות רבות וגדולות ושמונה ימים לא רציתי, אמרתי בלבבי: כל ימי ברחתי מהכבוד, בוודאי עכשיו הוא מעשה פלוני²⁶, הוא צד אותי במצודות הגאווה בירושלים. והם אמרו דבריהם: הכל לש"ש²⁷, גם חכמי הספרדים הפצירו בי שאשב בירושלים, שמצאתי חן גדול בעיניהם בירושלים, ובפרט ר' אברהם ריבעליש עם הרב הכולל דק"ק קושטא, שהלך עמי על הספינה, הפציר בי, ולא הטייתי אזני לדבריהם. בקיצור, קודם הליכתי נאספו כולם לביהמ"ד אלי וכתבו כתבים ואח"כ קראו אותי והתחילו לקרוא את הכתבים ולהפציר בי עוד ולא הטייתי אזני, ור' אברהם שווער זאלק מבראד רצה ליתן מאה אריות ולא נטייתי אזני, ואח"כ התחילו לבכות ממש לפני בדברים המשברים את הלב. אמרתי: רבש"ע²⁸ איני יודע אם מהשי"ת²⁹ יצא הדבר או זה הוא מעשה פלוני ח"ו³⁰. בקיצור, כ"כ היו משברים את לבי, שלא יכולתי לסבול והסכמתי לדבריהם ושמחו שמחה גדולה וצעקו: יחי המלך. אח"כ הלכו חכמי האשכנזים ושכרו לי דירה נאה מאד וביהמ"ד לבדו, שישלמו מכיסם מתחילת החלוקה שיבוא להם, ומסרו המפתחות לידי, ושכרו יהודי אחד שילך לחברון תובב"א להביא את אשתי ובני לירושלים על הוצאות שלהם, ובאו אלי

²² תכנה ותכונן במהרה בימינו אמן. ²³ לבית המדרש. ²⁴ ולבית הכנסת. ²⁵ ברור השם. ²⁶ היצר הרע. ²⁷ לשם שמים. ²⁸ רכוננו של עולם. ²⁹ מהשם יתברך. ³⁰ תם ושלום.

שאכתוב אחר אשתי ובני, וכשרציתי לכתוב והתחלתי לכתוב שורה אחת, וכשרציתי לכתוב שורה שניה לא יכולתי, היה נראה בעיני שירי כפונתה ואין מניחים אותי לכתוב, ואמרתי להם: אתם רואים שאין רצון הקב"ה, עד שהפצירו בי ורציתי לכתוב, נפל עלי עצב גדול והיה דומה בעיני כאילו כל המשא מירושלים ח"ו מונחת עלי, בקיצור, אח"כ לא הניחו לבעלי החמורים שיוליכו אותי, והיו נותנים להם שוחד בכל יום ויום שידחו אותי מדחי אל דחי, אולי אחזור בי, כי כל זה לא הועיל ושוויתי נפשי הדרגא, אח"כ ראיתי גודל הנס שעשה הקב"ה עמי יתש"ל³¹ ולנצח נצחים שתיכף אחר חה"ס³² באתה חולשה רח"ל³³ בתוך העיר ומתו בשני חדשים יותר משני מאות נפשות מישראל, כמה חכמים כמה גדולים מישראל ואנשי מעשה, ומת בתוכם הרב הגדול ר' אברהם ריבעליש והרב מר"ה יצחק אב"ד דק"ק קושטא, אלו שבאו עמי על הספינה כמעט שלא נשאר כ"א ג' או ד', והנשארים מהם הגיעו עד שערי מות, כי העיר גדולה ובתוכה כמו אלף בעה"ב,³⁴ ואמרתי: ישתבח שמו לעד, אין בעל הנס מכיר בניסו, ובצפת תו"ב מת הרב דק' צפת ה"ה הרב קונעס ע"ה, ועשיתי לו הספד גדול בכאן, כי החכמים בקשו אותי שאני אספיד אותו, שהכרתי אותו, שהיה צדיק הדור וגדול בישראל, ובכאן ב"ה לא היה שום חולי אפילו בציפורן של אחד מהם, ואמרו לי החכמים, והאמת אתם, שכל החולים שבירושלים ובצפת תובב"א הוא מפני ששותין בסוף הקיץ מים מעופשים, שהמי גשמים באים לתחתית הבור, שם הוא כל זהומת המים ומשפשפין את הגג והחצרים ויורדין לתוך הבור וכששותין ממי הבור, שותין כל הזהומא הזאת, בא להם החולי הזאת, אבל בכאן שותין מים מהבארות של אברהם יצחק ויעקב שחפרו להם מים טובים ובריאם, מעולם לא יש שום חולי בכאן, כי אם ח"ו מגזירת המקום, והמגיפה מביאין ממקומות אחרים והיה לי"ב שנים, ד' יצילנו, אם היה באפשר לשלוח לי קמיע כוללת ולא שיהי' צריך לכל שנה ושנה מחדש, מה טוב והיה לי נח"ר.

³¹ ישתבח שמו לעד. ³² תג הסוכות. ³³ רחמנא ליצילן. ³⁴ בעליהבתים.

בעיה"ק הזאת יש בראש הצר אחד של יהודים. בשבתות וי"ט סוגרין אותו ואין יוצא ואין בא, ובכל לילה סוגרין ולא היה שום פחד מגויים כמעט דלתותיו פתוחות היו בלילה, ומשכימין בוצי לילה לביה"כ, ומאריכין בשתי שעות בלילה בביהמ"ד ולסגרין בישיבה, וכשיש שמחת מילה או שאר שמחות, באים הגדולים וכולם שמידים, לא עוד אלא שהגויים שבכאן הגדולים שבהם אוהבים את היהודים מאד, וכשיש שמחת מילה או שאר שמחת באים הגדולים שבהם בלילה ומשמחין את היהודים ומטפחין ומרקדים בין היהודים, גמש להבדיל כמו היהודים. כשבאתי לכאן בא שר העיר הגדול שבכולם לקבל פני ונתתי לו מתנה ציבוק³⁵ טוב שהיה לי מסטאמבול, והם אוהבים ארצי ואומרים שמיום שבאתי יש להם מז"ט.³⁶ כשהייתי חתן תורה בש"ת.³⁷ בליל מוצאי יו"ט, באי אלי כל החכמים לשמחת עמי, ובאו גם השרים והיו מטפחין ומרקדין כאחד היהודים ומזמרים שבחות בלשונם, לעזר ערבי, והולכים בכאן בצבע ירוק³⁸ ובכל מיני צבעונים ואין פוצה פה.

וכל זה אינו שות לי עת אזכרה את בני הידידים ואת חברי הנעימים ההביבים עלי כנפשי ואני יושב גלמוד, אשפכה עלי נפשי בדמעות שלישי, אם היה בא לכאן אלי בן אחד, הייתי מתנחם מעט שהיה לי לצוותא בעלמא, כי לאחרים אינם מניחים לדור בכאן כי המקום צר.

ועכשיו אהובי גיסי ידי"נ³⁹ דבק מאד לי, את אחיך תפגוד לשלום ואת ערובות לשוני תקח לך לאות ולמשמרת. לבל תשכחני, ושימני כהותם על לבך וכהותם על זרועך כי עזת כמות אחבה נפלאה יותר מאהבת נשים, ואל תקפוץ ירך מאהי"י התאב לשמוע בצמא את דבריך הנעימים, וינדיעוני פעם בפעם בדברי"י הנעימים אתה.

אהובי גיסי, אדכרנא מלתא, כד הוינא⁴⁰ במדורך קודש, אמרת לי פעם אחת שרואה אתה במראו שבא חכם לירושלים ממדינת מערב והוא ניצרון של משית, רק שהוא בעצמו אינו

³⁵ כנהמקטורה. ³⁶ מזל טוב. ³⁷ בוצפת תורה. ³⁸ עכע המוטלמים. ³⁹ ידי"נ נפשי. ⁴⁰ ובריי דבר, כשהייתי.

יודע. יהוא חכם גדול בנגלה ובנסתר ובעל ככל, ואח"כ אמרת לי שאין אחי רואה אותו וכמדומה לך שהלך לעולמו. וכשבאתי לכאן חקרתי אחר זה הדבר, וסיפרו לי מזה האיש פלאי פלאות, ושמו היה ר' היים בן עטר והיה דסיד גדול, חריף ובקי בנגלה ובנסתר, והיו כל חכמי ישראל לפניו כקיף בפני אדם, וסיפרו לי בשבחיו גומא. ובא לירושלים עם כמה תלמידים וחכמים גדולים, בקיצור היה הרבה חסידא ופרישא וקדישא ובעוה"ר.⁴¹ לא האריך ימים בירושלים כ"א⁴² שנה אחת וחצי למר שביק, וה כמו ארבעה שנים, בזה הזמן שאמרת לי. וכפרתי להחכמים דבריד מה שאמרת עליו ונבהלו משמוע. בקיצור, עמד כבר נודע בשערי ירושלים, והחכמים שבכאן בקשו ממני שאכתוב לך לזריך שתבוא לכאן לקבוע דירת ותאכיל לראות פניך, אבל מה אפשר שאני ידע טבעך, שאתה מוכרח להתפלל במגין שלך, חוץ שארי דברים שנתאשתי שתבוא לארדוק אב לא שיבוא מלך המשיח ב"ב,⁴³ וזה הצער הגדול שלי בהעלות אל לבי מתי אתראת פא"פ⁴⁴ עוד, ותהי זאת נחמתי כשיבוא בן אחד מבני לכאן, אפשר אשים לדרך פעמי ארד"ג או ד' שנים, אם יגזיר ה' לחיים, אבל אם לא יבוא אחד מבני לכאן אי אפשר לצאת ולבוא בדרך, כי על מי אניח הצאן המעט אשר לפני שהם רכים בשנים.

מחידושים אשר בכאן ושבירושלים, כבר כתבתי לכם באגרותי הראשונים, אבל מסופק אני אם הגיעו לידך כי שלחתי הכתבים ליד ידידי המופלג מו"ה משה צונצין,⁴⁵ ואח"כ שמעתי בשורת לא טובה כי הגביר הנז' הגיע עד שערי מית בעוה"ר שבא לו החולי שקורין בכאן באבאק ונפלה לו על הלב ונתבלבלו אבריו, כמדומה כמי שהיה לר' יעקב אב"ד מבראד וכמעט היה לאחר יאוש, ועכשיו יש כמו שני שבועות כשנסע והבטיחו להודיעני אם ישמעו איזו בשורה טובה ממנו וכתב לי ששמע ב"ה שמועה טובה שבאו כתבים מהגביר. גם אילו

⁴¹ בעיונותי הרבים. ⁴² כי אם. ⁴³ במהרה בימינו. ⁴⁴ פנים אל פנים. ⁴⁵ מגבירי קושטא הנריכים, אחד המכונים על ספני א"י שם. (עין סת שכתבתי עליו ב"קריית ספר" שנה י"ג, עמ' 127-120).

הכתבים מוכרח אני לשלוח ליד הגביר, כי ביקש ממני שאכתוב לי בפעם בפעם, ואיני יודע אם הוא בקו הבריאה אם לא ח"ו, הקב"ה ישלח לו רפואת שלמה בקרב אמן. כמעט כל א"י בכו כששמעו שמועה לא טובה, בשביל שהוא מעמד ומצב המדינה הקדושה הזאת, ואין אחר דוגמתו שיטריח במצות כ"כ.

וגם תודיעני אם בא המעיה סך חמשים אריות ⁴⁵ מה ששלחתי להרב ידידי מ' יוסף חכהן מה שנשאר מירושת אביו מה שלוח זוסמאן ע"ה מאה אריות מאביו והוצאתי בלעז מפי האלמנה מ' מינציע בכל מיני המצאות שעשיתי, באמת היא עניה ובעלת חוב, וברחה לירושלים מפני החוב והביאה לירושלים שמינה עשר ועריק[?] מחיפה, וכשבאתי לירושלים באהה בבכי גדול לפני, שגבזו השכנים ממנה כל המעות שלה מת שהביאה ועכשיו היא גפוחה כפן, ונתתי לה צדקה מה שחנני ח', ואמרתי לה הקב"ה ענש אותה על שלא שלחה במלואה כל המאה אריות להרב הגדול, ועכשיו יודיעני אם בא לידה, כי הירושה המותר שביד הגביר ר' משה מצונצין, כתבתי לו הטעם מפני מה לא יכולתי להוציא, ואני כתבתי להאלמנה שלא בא עדין לפני.

לפני אהובי ובן אריתי ידידי תלמידי חביבי כ"מ ⁴⁶ צבי הירש כ"ה, בקשתי שטוחה שתתמיד בלימוד למען לא יהא טרחתי שטרחתי עמך בהנח ח"ו, ואתה ידעת שטרחתי ויגעתי, לא באתי לק"ק ⁴⁷ מעובדו אלא בשבילך, וב"ה שהבאתי אותך על דרך החורח, עכשיו בקשתי שטוחה שלא חסנה אל העופות הטמאין שמצפצפין דברים של הבלי עולם ואל תפסיד השנים האלו שיש לך זמן, שאין הרד"ים תלוי בצווארך, ותמאס כמעשי נערות שהורגלת, ואל יקנא לך בחטאים כ"א ביראת ה' כל הימים, ותודיעני בכל פעם מליבוודך הטוב וממעשיך הטובים כדי שיהיה לי לנד"ך ולמשיב נפש, יהיה כי יבואי אלי מעשיך הטובים, עלי מוטל להתפלל חמיד עליך כל ימי חייד כי מקום קדוש הוא זה שער השמים, אם אין אתה יודע לכתוב,

* גרושים תרכ"ה. ⁴⁵ כבוד מעלה. ⁴⁷ קהלה קדושה

תבקש לאחר שיכתוב בשבילך ואל תתעצל. תראה כמה כתבים כתבתי בפעם הזאת, ג' כתבים לבניי שיחיו, וב' כתבים למחותני וכתב אחד לכם, וכתב אחד להגאון מוה' יחזקאל,⁴⁸ וד' כתבים כתב רש"י לקושטא, ואעפ"כ איני מתעצל... ככן בקשתי שתלמוד לכתוב בעצמך כי זה הוא דבר גדול, כל יום תניח שעה אחת מדברים בטלים שלך ותלמוד לכתוב בזאת השעה, ועליך תבוא ברכת טוב. קנצי למילין,⁴⁹ ד' יאריך שנותיו ותחיו בטוב ובנעימים ובהשקט ובטח.

הק' אברהם גרשון הכהן זללה"ה.⁵⁰

מה

אגרת ר' יוסף סופר מצפת

תקכ"ב (1762)

לאחר עליית ר' אברהם גרשון מקיטוב בשנת תק"ז (עיין באגרה הקודמת), נמשך זרם אטי אבל מתמיד של עליה לא"י מגליציה המורחית ומוולין, גלילות ערש החסידות. אחד מבני עליה זו הוא כותב האגרת שלפנינו שהתפרנס ממלאכת כתיבת ספרייתורה, תפילין ומוזויות ונקרא על שם אומנותו ר' יוסף סופר.

הוא עזב עם בני ביתו את עיר ברעסטצקא (Beresteczko) שבגליל וולין, על נהר סטיר, צפונית לברודי, בשנת תקי"ח (1758), נסע דרך ברוךי ועבר את ארץ וולכיה (רומנית כיום) ונכנס בספינה לנמל גאלאץ והגיע בה לקושטא בסוף אלול שנת תקי"ח (1758). בקושטא לא מצא אניה לא"י, כי אנית עוליהרגל היהודים מארצות הבלקן ומתורכיה, היתה מפליגת מקושטא אחת לשנה בראשית אלול, ובה היו גוסעים גם העולים ממזרח אירופה. הוא נשאר איפוא בקושטא קרוב לשנה והתפרנס מתיקון ספרייתורה.

את קושטא עזב באלול תקי"ט (1759) והגיע לנמל בירות כיום י" במרחשון תק"כ, והיה בדעתו לילך לצפת, אולם יום לפני הגיעו⁴⁸ ר' יחזקאל לנדא הרב ספראג,⁴⁹ סוף לדברים,⁵⁰ זכרוננו לברכה לתיי העולם הבא.

לחוף הארץ, ביום ט' מרחשוון תק"ך, היה רצש בצפת ובו נהרגו כאלפיים נפש, ובכללם מאה ועשרים יהודים. לא יכול היה איש ואישה לילך לצפת, שנעזבה בינתיים ע"י רוב תושביה מפחד הרעשים, והיה בדעתו לילך לאחת משאר ערי הארץ, אולם בבירות בא אליו יהודי עשיר מחשובי הכפר הלכנוני ד"ר אליקמר וביהשו לבוא לכפרו ולכתוב לו ספר-חוררה, ובינתיים יתקצי הריסות צפת והוא יוכל להתישב בה, בשבתו בדיר אליקמר, ביום ו' כסליו תק"כ, היה רצש שני בצפת והפעם נהרגו שבעים יהודים, להזכיר שני הרעשים מנקדש חלק הגון מהאגרת, משסיים את כתיבת ספר-החוררה בסוף ניסן תק"ך, פרצה מגפה בגליל והגיעה עד הכפר הלכנוני, ר' יוסף עזב את דיר אליקמר ועבר לצידון. שבת ישב עד חודש חשוון תקכ"א, המגפה הגיעה גם לצידון, אבל לא פגעה בו, מצידון חלק דרר עכו וכפר יסיף לפקיעין, שבה ישבו אז מניצי הישוב היהודי בצפת שנאלצו לעזוב את צפת בגלל הרעשים והמגפה, בינתיים חזקנו במקצת הריסות צפת, ובראשית תקכ"ב עבר לצפת וישב בה ישיבת-קבע, ובשנה שלאחריה כתב בה את האגרת שלפנינו.

האגרת נכתבה ע"י ר' יוסף כאגרת פרטית אל קרוביו ומידעיו בעיירת מולדתו, כפי שמעידים תרמונים שהוא מרמז בה לאגרת קורמת ששלח מקושטא. האגרת היא מתאר --- ללא סדר של מוקדם ומאוחר --- את דרך עלייתו והרפתקאותיו בדרך, את שהיתו בקושטא, את ימי שבתו בדיר אליקמר, בצידון ובפקיעין, את הרעשים והמגפה, ואח"כ את צפת וסביבותיה. הכל כתוב בפשטות ובתמימות ובלישון עממית מושפעת מלשון אידיש השגורה בפיו, ועב נה ניכר שמחוגן הוא הכותב ביכולת תיאור ובהסתכלות דודרת, ועל דכל באהבת ארץ ישראל, כשמבקשים ממנו חכמי קושטא לשהית שם שנים אחדות ולהרויח ממון באופנתו, הוא משיב להם: „תמיד גדולה עליכם, על רכמים גדולים, וכי אני באתי להרויח ממון? תלא לא באתי אלא לילך לא"י הקדושה, ולא לאסוף ממון. איי בפיו אף מלה של תלונה, אף על פי שהגיע לא"י בימי צרות ופגעים יוצאים מגדר הרגיל, וכלפי המתלוננים היא מתדיס ואומר: „ומי שאומר שאינו טוב להיות בא"י בהיים, הם מוציאים לעו על א"י כמו מרגלים.“ --- הוא מת בפקיעין לפני אייר תקכ"ד, לפי עדות עולה אחר בן ארצו, ר' שמחה ב"ר ידושע מולאזניץ.

חוהנני של ר' שלמה מדובנא, שעלה לארץ בשנת תקכ"ד (1764) ותיאר את מסעו בספר שנדפס בשם „אהבת ציון“. -- ימי עלייתו של ר' יוסף סופר הם ימי שלטונו של השייך ט'אהר אל'עמר בגליל, שליט נבון ומקיף, שהפביר פנים ליישוב היהודים והשליט בטחון בדרוכים (עיין לעיל באגרת מחישי הישוב בכפר יסוף).

שלום רב יישע כ"י. באחי לכם להודיע משלומינו הטוב שאנחנו פה היום כולנו היים ב"ה.¹ ובפרט בעתים הללי צריך יותר? הלא כמה וכמה מאור נפשות מתו בעו"ה?² ברעש הארץ במדינה זו וכמה מאות נפשות מתו במגפה, ה' ישמרה, חרץ משאר מיתות בעו"ה, והש"י³ הציל אתי ואת כל אשר לי בכל הצרות הנ"ל. בעתים הללו הוא ממש זבלי משיח כפי הנסים והנפלאות הגדולים שאירע בזמן הזה כפי שאכתוב לכם, הש"י יתן שיהיה מהיום והלאה בחסד גדול וישלח לנו הגאולה במהרה בימינו אמן.

כשהייתי עדיין בסטאמבול על הספינה ורציתי לילך לכאן לא"י כתבתי לכם אג"ש⁴ ע"י אחד שנתרחש, כמה ניסים ונפלאות עשה עמי הש"י מסטאמבול על הים הגדיל עד שבאתי לכאן לא"י אחר כל הניסים שהיה עמנו על הים, נתרשש לילה אחד ויום אחד שהיה רעש ארץ גדול תחת הים שהים נשאן ומגביתי למעלה והילך וסוער וזרק הספינה מלמטה למעלה ומלמעלה למטה ולא היתה מנוחה אף רגע אחד, ותמהו כל אנשי הספינה ואמרו: מה זאת עשה אלקים לנו, והיינו בצרה גדולה מאד. רב החובל היה מתמיה מאד ואמר: מיום שעמד על דעתי, וגם שנתגדל ממש על הספינה, לא נתרשש זאת וגם לא שמע כזאת מאבותי, ואמרו אפשר שהקב"ה רוצה להחרים העולם, אפשר רוצה להביא התחום מלמטה למעלה, וראה בעל הספינה שאר החבולות שלא יירק כל כך עם הספינה⁵ והיה משליך על היסוד הברזלית הגדילית מכל צד הספינה הנקרא בלשון אשכנז אַנקרש⁶ ונגרעו האנקרש מן היסוד וזרק למעלה

¹ ברוך השם. ² בעונותינו הרבים. ³ וחשם יתברך. ⁴ אגרת שלומים. ⁵ שהספינה לא התנועה (ויוש באן תשפעת שוון אוריש) ⁶ עניינהמרו.

ולא הועילו כל התחבולות. וזה היה ליל ג' ט' ימים בחודש מרחשון תק"ך לפ"ק. והספינה שלנו גדולה מאוד והיה על הספינה ערך שני אלפים נפשות ישמעאלים עם ערלים, חוץ מעבדים של בעל הספינה⁷ ולהבדיל יהודים אנשים ונשים, חוץ סוחרים שהיה על הספינה הרבה מאוד עד אין מספר. מקצתם מן היהודים היו רוצים לילך לירושלים תוב"ב עה"ק, ומקצתם לילך לצפת תוב"ב; אף אני רוצה לילך לצפת.

ודרך הספינה כך: אם רצה לילך לצפת ולירושלים, צריך לבוא בתחלה לעיר צידון, הוא עומד על שפת הים, ומצידון צריך לילך על היבשה עם הגמלים לירושלים ועם החמורים לצפת, ולנו רחוק הוא, ואח"כ אם רצה הספינה לילך גם לירושלים צריך לילך הספינה מצידון והלאה גם על הים ובאין למקום אחד לעיר יפו שהוא כ"כ⁸ אצל שפת הים, וסופו צריך ג"כ לילך על היבשה עם גמלים. והוא קרוב כמו יום אחד וחצי [לירושלים], ובעל הספינה רצה ג"כ לילך עמנו לצידון כפי הדרך לצפת תחלה, ולא היה יכול מפני רעש הים, ותרץ הספינה מעצמה למקום אחר, וזאת היה עמנו לטובה.

ובאנו אל הספינה למקום א' ושמה ברותא⁹ יום ד', עשרה ימים לחודש מרחשון, יום אחד אחר הרעש ורעידת הארץ בל"א¹⁰ ערד ציטרניש, ועמד הספינה אצל זו המקום, ומן המקום חתוא ג"כ קרוב לצפת עה"ק, ויצאנו מן הספינה למקום ההוא. שמענו הכשורה רעה הזאת בעו"ה שבאותו הלילה ויום ג' ט' לחודש מרחשון שהיה רעש הים היה ג"כ רעש הארץ בצפת ונפלו כל הבתים ונחרבה בעו"ה¹¹ כל העיר ומעט בתים נשארו, והיה תל עולם ונהרג בעו"ה לערך מאה ועשרים נפשות של היהודים, והמקום של הישמעאלים גם של ערלים¹² ג"כ נחרב עד היסוד, ונהרג לערך ב' אלפים נפשות. והיה רעש על כל המדינה, רק בכל המקומות לא היה קצף כ"כ כמו בצפת בעו"ה, ויקונים המשנה¹³ בעקבא דמשיחא הגליל יחרב, וצפת הוא הגליל עליון. ובירושלים לא היה כ"כ רעש כמון בצפת ולא עלה

⁷ המלחים. ⁸ כמו כו. ⁹ בירות. ¹⁰ כלשון אשכנז. ¹¹ בעונותינו הרבים. ¹² נוצרים. ¹³ נחבת חוזה פרק ט' משנה ט"ו.

היוק כלל. בבתי המאשקיס¹⁴ של הישמעאלים שהיה להם אצל הכותל מערבי של בה"מ¹⁵ שנחרב בעו"ה. הוא היה כמו בית תפלת הנוצרים בפולניא. היה בנין גדול מאוד ונפלא. זה נדרב ונפל עד היסוד, וחו לא היה היוק כלל.

וכיון ששמעתי זו הבשורה הייתי משחזרם וחשבתי בדעתי איך לעשות ונתתי בלבי לילך תיכף לירושלים, וכשבאתי אל הספינה והיא הלכה כבר, ורציתי לילך למזמנות אחרים שבא"י על חיבשה, מפני שיש כמה מזמנות בא"י רק לא יש שום מקום כ"כ יהודים כמו בצפת (גם צפת היא ארץ ובת חלב ידבש ומקום טוב שלא נמצא כמותו), אז רציתי לילך לטבריה או לחברון או לשכם, שם נקבר יוסף הצדיק, (הוא סמוך להברון), ושמע גביר אחד שהיא קרוב לזה המקום ברותה שאני ע"ע¹⁶ בכאן, ובא אלי ואמר: מאחר ששמעתי מר"י פ"מ¹⁷ שהוא כ"כ סופר גדול וטהור, בכך מאחר שנודמן פ"מ לכאן, אפשר שיחיה מן השמים שיכתוב לי ספר תורה, בכך ביקש מפני שלא יעשה באופן אחר, ואכתוב לי ספר תורה שהיא חשובה וטובה מאוד, והבטית לי שיתן לי שכירות כמו שארצה ואהיה מאוכלי שולחנו עב אשתי ובני כל זמן שאכתוב הס"ת¹⁸ עד שאגמור, והבטית לי שיתן לי כל טוב וגם הבטיח לי מתנות כל מה שארצה, וייטב בעיני הדבר, ואמר לי, עד שיגמר הס"ת יחוקן צפת אי"ה,¹⁹ ואני אשלח לך לצפת על הוצאות שלי, ולקח אותי ואת אשתי ובני למקומי, והתחלתי לכתוב הס"ת בחודש כסליו והיה לי נחת רוח אצלו, רק שזה המקום אינו מא"י, ונתתי שבה והודיה להש"י ב"ה²⁰ שלא באתי קודם הרעש, [שאלמלי כן] והייתי ח"ץ ג"כ באותו הרעש, ועלי נאמר: בשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה²¹ מפני שהיה לנו עיכובים הרבה על הספינה על הים, והיה לנו כמה צער שהיו כ"כ עיכובים, וזה לטובה.

ועכשי אכתוב לכם החידושים שאירעו ונרחשו לפני, ויהי היום, ישבתי בלילה אחד לכתוב הס"ת ליל ב' ו' ימים

¹⁴ המסגר. ¹⁵ בית המדרש. ¹⁶ ער עתה. ¹⁷ מרום פאר מעלתו. ¹⁸ הספר תורה. ¹⁹ אם ירצה חשם. ²⁰ רשם יתברך ברוך הוא. ²¹ סככת ברכות דף מ"ח עמוד ב'.

לחודש כסליו, והגביר יושב אצלי ומתפאר עם הכתב שלי, והיה לו נחת רוח. ופתע פתאום מתחיל עוד רעש ורעד הארץ, ונפל הקולמס מידי וגם הדיו נשפך על היריעה מפני הרעש הגדול, וזה היה פלא גדול ונפלא, רגע אחד קודם הרעש הייתי כותב בסוף. בראשית זה הפסוק: „וינחם ה' אשר עשת האדם", ומיד שגמרתי זה הפסוק תיכף התחיל הרעש הגדול. והדירה שלי הייתה למעלה, והבית כולו היה של חומה,²² מפני שכל המדינה כולה וכל המקומות כולם של חומה — לא נמצא בכל המקומות אף בית אחד של עץ — וכשהתחיל הרעש הגדול ברחנו כולנו למטה לארץ, וטרם שבאנו אל הארץ נפלו כל הבתים מלמעלה וגם זה המקום שכתבתי שם ג"כ נפל.

עכשיו באו וראו כמה ניסים ונפלאות עשה הקב"ה עמי מפולגיא עד הנה: בראשונה, כשהייתי בעיר וזואניץ²³ במקום אטוק²⁴ הייתה שרפה גדולה, וחש"י ב"ה הציל אותי בלי נזק, ב' כשבאתי למדינה וואלחי יצא שם רעש גדול עם הטאטרין שרוצים להחריב כל המדינה, והלכתי תיכף להמקום גלאץ שעומד על שפת הנהר הנקרא טונא,²⁵ וזו הדרך לילך משם לים השחור לסטאנבול, וטרם שבאתי לעיר יצא שם²⁶ שהטאטארין הם קרובים לעיר, ועשה לי הש"י ב"ה נס שתיכף נתרחה לי ספינה גדולה לילך לסטאמבול, וברחתי תיכף אל הספינה. וטרם שבאתי אל הספינה נפלו הטאטרין על העיר פתאום, ומי שיכול לברוח ברחו אל הספינה או לאחד המקומות להציל נפשם והנשארים שם עשו להם גזירות גדולות: גזלו והרגו ושרפו את העיר וכפסיעה הייתה ביני ובין המות, והש"י הציל אותי מכולם. ג', עשה לי הש"י ב"ה נס גדול מרעש ארץ הראשון שהי' ט' חשוון. איש א' היה בא מק"ק²⁷ בדאד עם אשתו לק"ק סטאמבול ורצה ג"כ לילך לא"י ובא בחודש אב תקי"ט לפ"ק, ושמו זעלקי ז"ל ושם אשתו רייזל, ותיכף ברח"ה אלול נתרחה ספינה ראשונה לילך לא"י, כי בפעם אחת בשנה הולך הספינה לא"י, בחודש אלול, ותו לא, והלכו ועשו השוואה

²² בית אבן. ²³ Zwaniec. ²⁴ Otok? ²⁵ Donau, רנובה. ²⁶ קול (שימוש מצוי בלשון אידיש). ²⁷ מקהלת קרושה.

עם בעל הספינה לילך עמו, ואני ג"כ רוצה לילך עמכם. ולא היה לי פנאי עדיין, הלא כבר כתבתי לכם, [שנודמנתי] אצל גביר אחד, ויש שם ס"ת א' עומד בהיכל, פסולה כמו עשר שנים. ולא היו יכולין כל הסופרים לתקן, שהיתה שם חריפות גדולה לתקן, וכששמע הגביר הנ"ל ממני שאני רוצה לילך תיכף בזה הספינה, בא אלי עם אנשים חשובים וביקשו אותי שאתקן להם הס"ת הזו, אם באפשר, והבטיח לי שתהיה בודאי עוד ספינה בקרב הימים שאני אלך עליה, והבטיח לי שכר גדול, ואמרו לי שבזכות זה יציל ה' אותי ואבוא בשלום מהים לא"י, ובטלתי רצוני בשביל מצוה זו ולקחתי זה הס"ת ותקנתי ב"ה, חריפות גדולה מאד, ותהם כל העיר, ואמרו שהייתי מתקן טוב מן החדש ונתן לי כפל כפליים, וכל זה איננו שוה לי, והיה לי לטובה, מפני שבאתי על ר"ה²⁸ לסטאמבול וישבתי קרוב לשנה ועכשיו נתרשס הספינה שלא יוכל לילך עדיין, וזה האיש ר' זעלקי הנ"ל בא עם אשתו עכשיו בחודש אב והלך תיכף בראשונה, ואני מוכרח להמתין על הספינה שנית, וזאת היתה לי לטובה, ב"ה הוא הלך עם אשתו בזה הספינה ראשונה ובא לצפת על הימים טובים, וט' למרחשון היה תיכף רעש הארץ ונהרג בעו"ה גם הוא בזה הרעש, ואשתו ניצולה, ואני הלכתי עם הספינה שנית ובאתי יום א' לאחר הרעש, ונתתי שבת והודיה להש"י ב"ה.

איש א' היה אצלי וסיפר לי הגזירה מצפת כל דבר שורש, וכך היה המעשה: כמה לילות קודם הרעש הראשון, בא לו אביו בחלום בבכיה גדולה ומרה, ומרט את ראשו, וצעק צעקה גדולה ומרה, ויתחלחל עד מאוד ואמר לאביו: אבי אבי מה זאת, והשיב לו: בני, ידוע תדע שגזירה גדולה נגזרה על זה הקהל, בכן ראה תראה שיחזרו בתשובה גדולה ויעשה ת"צ²⁹ בבכיה גדולה אולי תבטל הגזירה רעה ועמד בבקר והלך לבה"כ.³⁰ צעק צעקה גדולה ומרה בבכי, וסיפר לאנשי הקהילה זה החלום, וישמעו כל העם את דבריו וייראו מאד, וגזרו ת"צ מגדולם עד קטנם ואמרו סליחות בבכיה גדולה ועשו י"כ³¹ קטן, ועשו

²⁸ ראש השנה (ש"ש שנת חק"ט). ²⁹ תענית צבור. ³⁰ כ"ח חנוכה. ³¹ יום כפור.

תשובה גדולה, ואעפ"כ³² לא יכלו לבטל הגזירה בעו"ה, וכשבא ליל ג' ט' לחודש מרחשון יצא רעש גדול, באף ובחימה, ונהרגו חמשים נפשות מיהודים,³³ גם הישמעאלים והערלים כנ"ל, גם האיש המרומם מהור"ר זעלקי ז"ל נהרג בעו"ה והיה עליו [גל] אבנים של ד' בתים וחפשוהו ימים ולילות עד שמצאו אותו, הורג י' גדול שלא נמצא כמוהו, ולא היה מכיר בצורה שלו כלל. ואשתו מרת ריוזיל הנ"ל ברחה תיכף כשהתחיל הרעש ותנצל. מאותו היום היה בכל לילה רעש, אלא שלא היה כ"כ גדול בקצף כפי אותו הלילה, ומיום ג' הנ"ל היה בכל הימים ולילות רעש הארץ, ממש בכל שעה ורגע כשאדם היה על הארץ, אפילו ביום, ופתאום התחיל הרעש ולא היו יכולין לעמוד ונפלו על פניהם לארץ, וסברו שהש"י רוצה להחריב את העולם, וברחו הרבה אנשים ונשים וטף למקום אחד שהוא קרוב ועומד אצל שפת הים ושמו עכו, והוא טוב מאד אלא שהוא ספק א"י, וגם האשה מ' ריוזיל ג"כ ברחה לזאת העיר עכו ויצא שם מגפה גדולה, ומתה (וזה היה חידוש שמי שהציל את עצמו מרעש הראשון בצפת וברח לעכו מת במגפה בעכו) יום ג' י"ב ימים בחודש שבט תק"ך לפ"ק, ונכון להודיע לקרובים שלה ולשלוח לק"ק בראד היאהרצייט שלהם, ויש לה אחותה ושמה עטיל אשת ר' הערצל אפסיר. הרב החסיד מהור"ר גבריאל מח בטבריה ואשתו מתה בצפת קודם הרעש, ואחר מיתתה הלך הוא לטבריה ומת שם. הר"ב מהור"ר ליפמן מק"ק בראד מת קודם הרעש ג"כ בצפת. ומי שמת בעכו משיאין אותו על המטה למקום א' ושמו יוסיף³⁴ שהוא קרוב כמו שעה וחצי לא"י. גם את האשה ריוזיל הנ"ל ג"כ קבר ביוסיף, ויש כמה אנשים בצפת, כיון שראו ששקטה הארץ מרעש מעט מעט, וידם משגת, התקינו בתיהם, ויעשו הוצאה הרבה, וכשבא ליל ב' ר' ימים בחודש כסליו יצא הרעש השני כנ"ל, חזרו ונפלו עד היסוד כמו שכתוב בנביאים:

³² . ואף ע"פ פי כן. ³³ ופעול' כתב: מאה ועשרים נפשות, וחמססר הגדול קרוב יותר לאמת. ³⁴ הרוג (שימוש רני"ל בלשון אידיש). ³⁵ כפר יאסיר, ועל הישוב היהודי בכפר זה עיין י. בן-צבי, "שאר ישוב" (תל-אביב תרצ"ו) חלק א', עמ' 100–133.

הם יבנו ואני אהרוס,³⁶ ונפלו כל הבתים ונעשו גל של אבנים. מיום חורבן בה"מ³⁷ לא היתה גזירה כ"כ כמו בצפת. הר"ב מוה' פישל אב"ד דק"ק לוקבי מת במגפה ונקבר במקום יוסיף וגם אחיו מוהר"ר יצחק ז"ל וגם אחותו כולם מתו ונקברו במקום יוסיף. וה' עשה לי נס גדול ברעש ב' הנ"ל שהיה ו' לחודש כסליו.

גם סיפר לי זה האיש הנ"ל, שקודם הרעש בכסליו בא אביו פעם שניה בחלום ואמר לו: בני, תראה³⁸ להודיע לבני העיר וכל המדינה אשר שם יהודים שלא ילין שום אדם בבית כ"א בחוץ. כשעמד בבוקר אמר לכולם זה החלום, והיה פחד גדול עליהם. הירא את ה' שמע להדברים והלכו לחוץ ללון עם נשיהם ועם בניהם כמה לילות ומי שלא שם לבו אל דברו וילין בבתיהם, עד שבא רעש הארץ השני בששה ימים לחודש כסליו ונהרגו לערך שבעים נפש.

וגם סיפר לי נפלאה גדולה מאד שיש קרוב לצפת מקום אחד ושמה מירון, ושם נקבר רשב"י ז"ל³⁹ עם בנו רבי אלעזר במערה, ויש על המערה שלהם בנין מפואר של אבנים כיפה גדולה מלמעלה — והוא סגור יום ולילה — והמפתחות של הדלת יש אצל השמש בצפת, ומי שרוצה לילך על קבריהם הולכים אל השמש ונותנין לו מה שמגיעו והולך עמם לזה המקום, ופותח הדלת והולכים לפניו ומבקשים שם בקשות וחורין וסוגרין הדלת, ושם מעט יהודים, אך ישמעאלים וערלים, וכשיצא הרעש על הארץ באו כל הישמעאלים וערלים שבאותו המקום לזה בנין של רשב"י ז"ל והדלת היה סגור, וצעקו כולם כאן פתחו את פיהם: ר' שמעון, ר' שמעון, מאחר שאתה אדם גדול בעולם וחשוב, וגם שמענו מפי אבותינו מחשיבותך, וגם בעינינו אתה חשוב, פתח פתחך! ומיד נפתחה הדלת מאליו, והלכו כולם לפניו, וגם הבתים שלהם ונשיהם נצלו, ולא היה להם היזק כלל, ועכשיו הוא חשוב בעיניהם מאד ביותר.

גם יש מקום קרוב לא"י גדול מאד ושמו דמשק, והוא

³⁶ מלאכי א' ד'. ³⁷ בית המקדש. ³⁸ תשד"ל (שימוש רגיל בלשון איריש). ³⁹ רבי שמעון בן יוחאי זכרוננו לברכה.

חוץ לארץ והיא קהלה קדושה ויש בה אומות הרבה מאד, ויש שם בית תפלה גדול מאד ויש בתוכה ארבע עמודים של שיש והיה יכולין לעמוד בפנים כמה מאות נפשות והיתה יפה מאד שלא יש דמיונה בכל עולם, וכשבא הרעש הראשון נפל מקצתה, וברעש השני נפל כולו עד היסוד, וגם מעשים גדולים ונפלאים נתרשש מזה הרעש הגדול, והרבה יש לכתוב, ויש בקהילה הנ"ל שבעה ב"ב וב"מ⁴⁰ הרבה, ולא היה בהם שום היוק כלל אך בבתיים היו היוזקות הרבה, ויש שם⁴¹ בה"כ אחד של אליהו ז"ל ובהיכל יש שם תיבה אחת ויש בתוכה ק' ס"ת⁴² עם הקולמוס של עזרא הסופר ע"ה וגם הרבה חידושים שם, אצל העיר יש קבר של ר' חיים וויטל ז"ל, והיאך הוא בא לכאן לקבורה, וכפרט שהוא חוץ לארץ? ומפרו לי המעשה כך היא: כשהיה הרב האר"י⁴³ ז"ל למד עם ר' חיים וויטאל ועם שאר תלמידים, פעם א' פתח האר"י ז"ל וצעק צעקה גדולה ואמר לר' חיים הנ"ל שילך מהרה לק"ק דמשק, כי יצא גזירה רעה גדולה על זאת הקהילה אלא שעדיין לא נחתם, וכך עשה, וחלך במהרה לשם, ועשו שם תפילות גדולות ובקשות, וגזרו ת"צ⁴⁴ מגדול ועד קטן, ועשו תשובה גדולה ונתבטלה הגזירה, והיה שם קליפה גדולה ונקרא שמה בית רמון,⁴⁵ והיה שם גהר יוצא דרך בית התפלה לחוץ (אצל בית תפלה), מי שלא ידע מזאת הקליפה ושתה מן המים הנ"ל אפי' היה חכם גדול יצא מדעתו וכפר בעיקר ח"ו, וכשבא ר' חיים הנ"ל לשם, והיו מודיעים לו מזו הקליפה, ונתן לבו שלא ילך משם עד שיבטל ויכניע זו הקליפה הגדולה הנ"ל, והי' שם כמה זמנים ומת פתאם ונקבר שם ונתבטלה הקליפה משם בעזרת שם⁴⁶.

ונחזור לענין הראשון אודות הס"ת, שכתבתי שם אצל הגביר, היה לי שם כל טוב, כל מה שלבי הפך, וכתבתי שם הס"ת יפה כאשר לא נמצא כמהו בכל המדינה וגמרתי זה הס"ת אחר י"ט⁴⁷ של פסח ונתן לי מנה יפה כאשר הבטיח לי גם

⁴⁰ בתי כנסת ובתי מדרש. ⁴¹ בכפר ג' ב' ר' שפיר דמשק. ⁴² ספרי תורה. ⁴³ ר' יצחק הוריא אשכנזי. ⁴⁴ תענית צבור. ⁴⁵ עיין מלכים ב' ה' י"ח. ⁴⁶ בעזרת השם. ⁴⁷ יום טוב.

מתנות הרבה. הש"י ב"ה עשה לי נס גדול: זיכך ארך הרעש הראשון היתה מגפה גדולה בכל המדינה בעו"ה, ובכל מקום, ובכל המקומות מתו נפשות הרבה ונשארו מעט מעט בכל המקומות. והיתה צרה גדולה מאד, ומפי וקנים גדולים שמעתי שמיום שעומדים על דעתם לא היה כון המגפה, ובפרט בימי החורף, ובמקום הזה שאני ישבתי לא היתה מגפה כלל ב"ה. והיה חידוש גדול בעיניהם ואמרו שבוכות הס"ת שאני כותב לא היה שם המגפה. והמקום ההוא שבו דער⁴⁸ יפה הוא, קרוב לצפת, רק שהוא ח"ל⁴⁹ הוא עומד מצד אחד אצל היב הגדול, ומשני צדדים הרים גבוהים עד מאד, ומצד אחד אצל העיר יש הר גבוה, הוא הר הלבנון, הוא גבוה מכולם והוא קרוב לזה המחתה.

וזה הר הלבנון יפה מאד, וכל מיני פירות ועשבים וכל מיני חיות ועממים על זה ההר, ואני הייתי שם והיתה לי שמחה שוכתי להיחזק שם, ולא לחנם התפלל מ"ר ע"ה⁵⁰ אעברה נא ואראה את ההר הטוב הזה והלבנון⁵¹ ויש רופאים גדולים מבינים על העשבים ובאים בחודש אייר ללקט עשבים נפלאים ויש שם עשבים שיוכלו להחיות מתים, ויש עשבים שיוכלו לעשות מהם כסף וזהב, ובהמות שהולכין על זה ההר, אם שוחטין אותן מוצאין לשעמים בכני מעיים ובבשר צבע זהב יפה מאד או צבע כסף, אבל לא יודעין אלו העשבים, ומעיינות הרבה יוצאים מזה ההר וטובים לשתייתם וכשאני הייתי כותב שם ס"ת ופתחתי החלון וראיתי הר הלבנון עומד נגדי היתה לי שמחה גדולה, והיא כמו לבן, בנה ההר מהחיל מחצה א"י אצל ירושלים, והולך אצל ההרים סלונק, ושם סופה, גם הייתי עם הגביר על הר א' ושם נקבר נת⁵² עם שם בנו במערה א', ואשתו נתם ויפת לא יודעין, ויש שם הרבה דברים של שאר צדיקים והרבה לי לכתוב משם, גם ראיתי קבר של שמשון הגבור ע"ה⁵³ והוא

⁴⁸ ד"ר אלקמר בלכנון. ⁴⁹ ר"ן לארץ. ⁵⁰ משת רבינו עזין השלום. ⁵¹ דברים י' ב"ד. ⁵² בנדרגית, ל"ר תחנת משלחברול סועלקהייתלה, מראים הערכים בברו של נת. ⁵³ מקורת כול על קבר שמשון יצין בשום מקום אחר.

גדול מאד. גם ראיתי הבית שהוא היפיל על עצמו ועל הפלשתים קודם מותו, ועד היום לא יוכל לבנותו, ועד היום שם פלשתים במקומם.⁵⁴ גם על ההר יש ברית בין הבתרים, שכרת הש"י עם א"א ע"ה⁵⁵ וזה המקום גבוה מאד, ואני הייתי שם וראיתי מרחוק הרבה מדינות מארץ חוילה וסוף,⁵⁶ גם שאר חידושים הרבה, כשגמרתי הס"ת אחר פסח היה חידוש גדול, שהתחילה תיכף המגפה, בזה המקום של הגוים נפלו כל היום ולילה לערך חמישים נפשות, והיה נופל פחד גדול על היהודים, וברחו כולם למקומות אחרים, לשדות ולפרדסים ולהיכן שהיה אפשר לברוח, והגביר שלי ברח ג"כ לפרדס אחד עם אשתו ובניה, והגביר רצה שאהיה ג"כ עמם בזה הפרדס, ולא ישרה בעיני ועשיתי כמה נסיונות לדעת כדח מה לעשות ולאיוזה מקום לברוח מפני שהיתה בכל המקומות המגפה.

ויש מקום אחד ושמו צידון, שם התחילה המגפה בתחילה, וזו עיר גדולה, מתו שם הרבה מאד, והיה שם ששה מניינים יהודים שמתו במגפה, ונשאר כמעט מנין אחד, ומחישמעאלים נפלו יותר מעשרת אלפים, ועשיתי פעולות גדולות, ולא ידעתי לאיזה מקום לברוח שלא יהא שם סכנה, והראה לי בחלום שאלך לצידון, מאחר ששם התחילה המגפה ונפסק ג"כ תחלה, וכולם היו צועקים עלי, שלא אלך לשם מפני שעדיין לא פסקה המגפה משם, ואני לא הייתי משגיח עליהם ונתתי בלבי לעשות כמו שנגזר עלי מן השמים, שלא אפחד ואלך לצידון, ובטחתי בה' והלכתי עם אשתי ועם בני לצידון, ובאמת היתה עדיין שם המגפה בין ערלים והיו פגרים בכל יום לא פחות מארבעים או חמשים, רק בין היהודים לבד נפסקה, ומעט נשאר, בדוחק מנין אחד, גם קמיעות גדולות ונפלאות מן האר"י ז"ל כתבתי וגם שאר קמיעות שהם מסוגלים לשמירת המגפה וב"ה⁵⁷ שלא היה לנו שום היזק ופחד כלל, וכל היהודים ברחו משם מאלה המקומות לשדות, וכשמעם ממני שלא היה לי שום נזק, באו כולם לצידון,

⁵⁴ בגליל ובלבנון קראו היהודים לררונים כשם פלשתים.⁵⁵ אברהם אבינו ע"ו השלום.⁵⁶ אולי כוונתו לארץ ים חולה וקניחסוף הגרלים על שפתו.⁵⁷ וברוך השם.

ומי שלא היה לו שום מכה כלל מן המגפה נשאר חי, ולמי שהיה כבר סימן המגפה מת.

וישבתי בזה המקום מחודש אייר עד חשון תקכ"א לפ"ק. וזה המקום צידון הוא מקום טוב מאד וכל מיני פירות יש לרוב, שלא ראיתי מיום עמדי על דעתי, וכל מיני חידושים הרבה ולימונס הרבה בעד פאר"ה⁵⁸ אחד וגם אתרוגים ולולבים הרבה תיכף אצל העיר ואחורי בה"כ⁵⁹ גדילים, ולולביהם על האילנות, ואילנות גבוהים מאד ודקים, ועל ראש האילן גדילים לולבין יפה מאד, ומצידון יבואו הלולבין ואתרוגים לירושלים ושאר מקומות. ובצפת יש ג"כ אתרוגים ולולבין, אבל לא הרבה כ"כ כמו בצידון, גם בשאר מקומות בא"י יש הרבה הדסים, השמשים מביאים הדסים כשהם עדיין לתים וחולקים בבח"כ מפני ריח טוב, כמו בג"ע,⁶⁰ ויש הדסים הנקראים משולשים — יפה מאד וריח טוב כמו בג"ע. גם יש מקומות וראיתי קוץ ודרדר ושאר חידושים.

ואצל צידון סמוך לעיר ראיתי קבר אחד של זבולון בן יעקב ע"ה. ויש שם בנין גדול של חומה, יפה מאד, והדלת סגור תמיד ויש שם שומר אחד ישמעאל שיש בידו המפתח, ומי שרוצה לבוא שם על קברו גותן לשומר כמה פאר"ה, ופותח הדלת, ואני הייתי שם י"ב פעמים עם אשתי ובני, ולמדתי שם והתפללנו בבקשות, ובכל המקומות של הצדיקים שבאתי לשם, הייתי מתפלל עליהם. והוא לא מונח בקבר אלא בארון, והארון שוכב על הארץ אצל כתל מערבי, ולפני הארון יש שם אהל יפה מאד, גם כן בדלת, והאהל בכל מיני ציור, ופתח לי ג"כ זה האהל והלכתי לפני, לפני הארון ממש, ועשיתי תפלה ובקשה והארון פלא מאד, וארכו ששה אמות ורחבו ששה אמות, הבית יש למעלה כיפה גדולה, וסביב הבית יש פרדס ואילנות גדולים, ומעין בתוכו, וסביב הפרדס יש חומה גדולה עם שער גדול, ומי שבא על קברו יש שמחה גדולה, ובאים משם יהודים מרחוק, אנשים ונשים, ועושים שם תפלות ובקשות, ויושבים שם כל

⁵⁸ מטבע תורכית קטנה, שהיא או אחר מארבעים כנרוש. ⁵⁹ בית הכנסת. ⁶⁰ בגן ערן.

השבוע, ועושים סעודות ואוכלים ושותים ושמחים בתוף וכנור ובכלי זמר, ואמרו שזו צידון היא א"י, מפני שבירך יעקב את זבולון: לחוף ימים ישכון, וירכתו על צידון. וזה צידון עומד לחוף ימים, וגם זבולון שם מונח אצל צידון וכל השבטים נקברו בא"י. גם מצאתי בס"א: ⁶¹ יהודה קברו אצל ירושלים בנימין ג"כ במקום אחד קרוב לירושלים, יוסף בשכם, וזבולון ויששכר בצידון, אבל אין יודעים איזה מהם של יששכר ויש אומרים הוא של זבולון, וזה צידון היא ח"ל. ואומרים שיש צידון [אחרת] לפיכך זו הצידון הוא ספק א"י, ואין ספק מוציא מידי וודאי, לפיכך לא רציתי לישב כאן.

ומצידון כמו ב' שעות נקברים ד' צדיקים גמורים המפורסמים שם: אחד אהליאב בן אחיסמך, וזה מערה יפה מאד בכל מיני ציור, אצל זו המערה כמה בתים, ובמערה אחת בצלאל, ובמערה אחת ר' אליעזר איש ברתותא, ובמערה אחת צפניה הנביא, ואהליאב בן אחיסמך חשוב מאד אף בעיני אומות, ובאים ג"כ על קברה, ויש תיקון מי שבא על קברו נותן מתנות מה שנדב לבו, ויש שם ממון הרבה, כסף וזהב, ובלתי אפשר ליקח משם אפילו פרוטה אחת. ומעשה שהיה, פעם אחת רצה יהודי אחד ליקח משם בסתר כמה זהובים, ומיד נחלשה ידו והיה כאב גדול, וצעק בבכיה גדולה והתודה לחזור המעות למקומה, ומיד נתרפאה ידו.

כבר כתבתי לכם מן סטאמבול, כשרציתי לילך משם על הספינה והיו קוראים אותי החכמים והגבירים למקום הוועד, שהיו יושבים שם בכל שבוע ביום ד' ועושים תקנות, ואמרו אלי: מבקשים מכם שישב בכאן שנים, ולמה אני ממחר לילך לא"י, אם יהיה דירתי בכאן, ממון הרבה ארוויח, מה שאין כן בא"י, והשבתי להם: תמיה גדולה עליכם על חכמים גדולים, וכי אני באתי להרוויח ממון? הלא לא באתי אלא לילך לא"י הקדושה ולא לאסוף ממון. מי יודע מה יולד יום, ואני בטחוני שלי בהש"י ב"ה, שלא עזב חסדו ואמתו עד הנה, הוא יהיה לי בעזרי,

⁶¹ בספר אחר, והכוונה לספר הישר בסוף יחושע.

וגם בא"י, וכן שעמעו זאת פתחו כולם בברכה שאלך בשלום
והש"י ב"ה יצליח את דרכי לא"י, ואח"כ, כאשר שמעו הבשורה
הרעה הזאת מצפת שנהרב, ואני יושב בצידון, כתבו אלי לחזור
לסטאמבול עד שתתקן צפת, והשבתי להם הלא כבר כשהייתי
עמכם לא רציתי להעכב, ומ"ש⁶² עתה שזכיתי להיות סמך
לא"י, והלא אמרו חכמינו ז"ל: הכל מעלין א"י יאין הכל
מוציאין.⁶³ ואף שצפת הרבה מ"מ⁶⁴ יש עדיין מקומות אחרים:
טבריה ושכם, ומקום שיוזמן לי הש"י שם אלק, ודעתי היה לילך
לירושלים עה"ק, אם אפשר, אך בדעתי לילך לכל המקומות על
קברי צדיקים, ומו' עדר בירושלים ורוצה לילך לחוץ לעיר
ולשאר מקומות צריך להיות לי הוצאות הרבה, ובפרט כפל מכס,⁶⁵
ברורה כמו בתליכת, והשניה בכאן בצידון ובכל המקומות
שאנו באים בא"י בקשו ממני שאני אתקן להם ס"ת וחפלין
ומוזות לכל צרכיהם שלהם, ואח"כ אלך לירושלים, וזו מצוה
גדולה.

והמקידים שבצפת היו יושבים לע"ע⁶⁶ במקום אחד בא"י,
ושמו פקיעין, עם כל החכמים והגבירים, וזה המקום טוב
מאד, שם יש מערה נפלאה שהיה יושב שם רשב"י ז"ג שנים
ובנו ר' אלעזר, כשברחו מפני הקיסר, כפי המעשה בש"ס,⁶⁷
ואצל המערה יש מעיין אחד של מים חיים, וגם אילן של חרוב,
ובזה המקום יש קברים הרבה של צדיקים גם קבר של צדיקא'
ישמו [ר' יוסי דמן] פקיעין, והקבר שלו הוא פלא גדול, שנעשה
באבן גדול כמו הנזר, והוא שוכב בתוכו, ואצל הקבר יש אבן
גדולה כמו דלת, ואני הייתי באיתו המקום על קבר שלו, והייתי
ג"כ במערה של רשב"י ז"ל, והיא נפלאה בעיני מאד,
וכיון שעמעו ממני אנשי צפת שאני בצידון כמה חדשים,
וכתבו אלי בזה הלשון: מאחר שעמענו שרמ"ע⁶⁸ מתעכב בזה
המקום ויש לנו תמיהה גדולה, מדוע לא בא אצלינו, הלא צידון
הוא ספק א"י, ואין ספק מוציא מידי וודאי, ככן רב לכם לשבת

⁶² ומכ"שכן, ⁶³ משנה כתובות פרק י"ג משנה י"א, ⁶⁴ מכ"ס מים,
⁶⁵ כובד שמשלים עוברי דרך שאינם כוסמים, ⁶⁶ לעת עתה, ⁶⁷ מכ"ס
שבת דף י"ג עמוד ב', ⁶⁸ שרוב מעלה.

במקום הזה, חיש ומהר ובא הנה, והייתי שם בצידון עד אחר ר"ה תקכ"א, והלכתי על הים אשר אצל צידון עד שבאתי לעיר עכו, ונתתי שם כפל מכס ד' אדומים, ומעכו הלכתי עם גמלים למקום אחר כמו שעה וחצי, ושמו יוסף, והוא סמוך לעיר פקיעין, והוא א"י, והוא מקום קדוש, והוא טוב מאד כמו פקיעין, ושם יש כל מיני חידושים, והארץ ההיא כולה לבן, כמו נחר, וישבתי שם עד ר"ה תקכ"ב לפ"ק, ותקנתי שם כמה ס"ת. ויש שם סמוך מקום אחד ושמו ארכי,⁶⁸ וסמוך לעיר נקבר שם איש אחד ושמו חושי הארכי שהיה מרעי ר"ה ע"ה.⁶⁹ והייתי שם על קברו ויש שם בנין גדול של חומר, כמו על קבר של זבולון הנ"ל, מעט רחוק כמו ב' שעות יש מקום אחד ושמו כבול, שם יש קברו של אבן עזרא,⁷⁰ ובנין גדול על קברו, יפה מאוד, גם שמואל הקטן נקבר שם ושאר צדיקים, והייתי שם והתפללתי על כל הקברים, ושם חידוש גדול: סמוך לעיר כבול הנ"ל יש בור אחד עמוק מאוד, וכשבא ליל ט' באב יוצאת בכיה גדולה מן הבור, ומי שעמד אצל הבור שמע בכיה גדולה בט"ב, ואין יודעים מה טיבה, גם יש מקומות וכפרים הרבה, ובכולם יש קברים של תנאים ואמוראים. ומזה המקום עכו, כמו חצי שעה לעיר יוסיף, מתחילת א"י, ונראית תארץ לבנה, ומעיר יוסיף כל המקומות וכפרים הכל א"י.

ובעיר הקדושה צפת תקנו ב"ה כמה בתים, גם שני בח"כ,⁷¹ והשר שלהם⁷² הבטיח להם שייטיב עמם בכל מה דאפשר, ושלח לכל מקומות אשר ברחו לשם שכל החכמים והגבירים יחזרו כולם לצפת, ובאו כולם לצפת על ר"ה, ואף אני הלכתי עמם ויש לי דירה טובה, בית של אבנים וכיפה מלמעלה, עשיתי שידוך הגון ב"ה, מה שחפצתי כמה שנים עכשיו זכיתי ב"ה, ותיכף בצד ההר הוא בית חיים, ובאמצעו עומד קבר של האר"י, ובצד הא' קבר של בנו, ובצד השני קבר של בתו, ובתחתית ההר קבר של ר' פנחס בן יאיר חותנו של רשב"י ז"ל,

⁶⁸ הכוונה לכפר ירכא. ⁶⁹ רור המלך עליו השלום. נעיון שמואל ב', פרקים ט"ו-י"ז. ⁷⁰ אותה מסורת מכיא גם ר' חיים תנורוביץ בספרו „חבת ירושלים“, דפוס ירושלים עמ' כ"ד. ⁷¹ בתי הכנסת. ⁷² השיר ט' אחר אלעמר.

אצל אילן של זיתים, ואצל ההר למטה יש שם המקוה של האר"י ז"ל, ואני טבלתי בהמקוה שלו.

ומעט מרחוק יש מערה, וע"ג⁷³ מערה בנין גדול, שם נקבר הושע בן בארי, ובמערה אחת הרב המנונא סבא ובמערה אחת ר' יוסף קארו ורבי שלו, עוד יש מערה אחת ושם נקבר הרב הגאון רחמיד מהו' אליעזר שהי' אב"ד דק"ק בראד, ובכל ער"ח⁷⁴ ותענית אני הולך ומתפלל על קבריהם וישמה לבי גם אני. אצלו נקבר צדיק אחד ושמו בעל זיתים, אצל כפר זיתים,⁷⁵ הוא קרוב וסמוך לעה"ק צפת, מצד א' קבר לר' אליעזר בן ערך ור' יהושע בן חנניא והכמים ונביאים.

וגם יש כפר אחד עציון גבר⁷⁶ קרוב ממקום יוסיף הנ"ל, אצל ההר, מצד השני שם יש מערה של אליהו הנביא ז"ל, היא נפלאה מאוד ועל ההר סמוך לזו המערה יש שם מזבח שלו, מזבח ששחטו שם נביאי הבעל ושם נקבר אלישע הנביא.

בשתייתי על ההתינה בטבריה עם בתי חורגתי ורחצתי שם בהמי טבריה כמה פעמים, והוא קרוב לאוהה העיר, חם מאוד, וגם עשה לי פעולה גדולה לגיפי יותר מכל הרופאים. יהלכתי שם על קבר ר' עקיבא ועל קבר של ר' יוחנן בן זכאי וגם התלמידים של ר' עקיבא נקברים שם, ובכפר ראשון יש מערה א' של רב כהנא, גם ר' מאיר בעל הנס וגם ר' יוסי הכהן, וקרוב אצל אלה הכברים הוא הקבר של רמב"ם ז"ל, ושאלתי לחכמים: תלא הוא היה במצרים עד יום מותו והאיך נקבר כאן? והשיבו לי וסיפרו לי המעשה שהיה כך היה: כמה שנים לפני מותו הוא היה מתאנה לילך לא"י, והמלך לא הניח אותו לילך, כשבא יום פקודתו למות קרא לחלמידים שלו וצוה להם קודם מותו, חיכת מיד כשמה יקחו גמל אחד ובראשונה יטהרו אותו ויעשו לו צורכו עם התכריכין וכל צרכי מת, ואח"כ יניחו אותו על הגמל, והגמל ילך למקום שירצה ותלמידיו ילכו עם הגמל, במקום שיעמיד הגמל את עצמו ולא ירצה לזוז משם, שם

⁷³ ועל גבר. ⁷⁴ ערב ראש חודש. ⁷⁵ עין ייתים. ⁷⁶ קשה לרעה

לאלוהים התכונן כאן, ביראי לא לעציון גבר שפתח ים סוף.

יקברו אותו. וכך עשו. והלך הגמל מאליו. מבוקר עד ערב, ובא הגמל עד עיר טבריה ועמד במקום אחד סמוך לר' יוחנן בן זכאי ולא רצה לזוז משם. וכיון שראו תלמידיו הנס הגדול הזה, לקחו אותו מן הגמל וקברו אותו שם. ממצרים עד טבריה רחוק הרבה מאוד, רק שהיתה להם קפיצת הדרך. ובחזירתם למצרים הוצרכו לילך כמה שבועות.

ומצד ב' של טבריה הוא ים כנרת. וזה הים לא גדול כ"כ כמו שאר ימים ואין הולכין עליו ספינות גדולות, והמים מתוקים לשתות כמו מעינות, ואין להם בארות רק אלה המים כי טובים הם. באמצע הים יש בארה של מרים, אבל אין יודעים באיזה מקום ואמרו שהוא סמוך לעיר. ורצו החכמים ואנשי העיר שאני אדויר ביניהם. והעיר הזאת היא טובה ויפה מאוד ויש בה כל טוב, ודגים הרבה, ממש בחנם. והעיר ההיא מוקפה חומה וחונק גדול. והמקום של היהודים לבד אצל החומה של העיר אצל הים, ומוקף חומה מצידי צדדים. ויש לה ב' שערים: שער אחד למקום של הגוים ושער שני להים ליקח מים ודגים, והמקום של היהודים הוא חזקת גדול.⁷⁷ ויש לה חירות מקדמת דנא,⁷⁸ ולא רציתי לדור שם מפני חסרון גדול, שיש שם חמימות גדולות אפילו בחורף ובפרט בקיץ, ואין אדם יכול לסבול החום, שעומדת בעומק, ונקרא גליל התחתון, וצפת נקרא גליל עליון, שהוא עומד על הר גבוה ביותר מכל ההרים, ויש אויר טוב בקיץ ובחורף מניסן עד תשרי — חידוש גדול, שאיבו יורד שום גשם כלל בכל מדינות א"י, ואעפ"כ הוי כל תבואה ופירות יפים וטובים מאוד, וזורעים וקוצרים ב' פעמים בשנה, אלא שיש להם שפע בבוקר מטל שיורד בבוקר, וכשבא חודש חשוון מתחיל גשם לילך והולך כל החורף עד ניסן, ולא נראה שום שלג ולא קרירות כלל, אך בטבת ושבת קר כמו בפולין בחודש אלול ותשרי, ובצפת בחורף קרירות מכל א"י מפני שעומדת בראש ההר גבוה מאוד. ומן הגשם שיורד בחורף יש להם יניקה כל השנה שפע טובה, ובפרט בקיץ יש להם שפע מהטל שיורד בבוקר, ויש נחת

⁷⁷ חוק מאד. ⁷⁸ מרמזו לרשומות שנתו השיר ט'אהר אעטור מושל הגליל, לר' חיים אבואלעפית לחוש את הישוב בטבריה בשנת ת"ק.

דות בקיץ שאיננו יורד גשם כלל, ואעפ"כ לא תחסר כל טוב, ואצל צפת יש באר אחת ושמה באר שבע, ואמרו לי שאלה המים מתוקים וטובים לשתות, אלא מחמת שהם מתוקים, ואם רוצים לשתות מים צריכים לתכלין הרבה, גם יש מעין אחד הוא לוב מאוד ונקרא מים של רפואה וצריך ליתן פאר"ה בעד כך א'. וכמו ב' שעות מצפת יש מקום א' ושמו מירון, שם יש מערה א' של רשב"י עם בנו ר' אלעזר, וע"ג המערה יש בנין גדול ויפה מכל מיני ציורים, ג' פעמים בשנה הולכין מכל המקומות של א"י על קברו, פעם אחת בחודש אלול הולכים ולומדים שם לילה ויום אחד ספר זוהר הקדוש, ופעם אחת קודם ניסן לומדים ג"כ מעת לעת ופעם אחת בל"ג בעומר, וזאת נקרא הילולא דרשב"י, ויש להם קבלה מקדמת דנא שבאותו היום צריכין לשמוח ולעשות סעודות גדולות בתופים ובמחולות בכל מח דאפשר, ואמרו לי מי שמת בח"ל נקרא מה, ובכאן בא"י נקרא חי, והביא לי ראיה מי שמת בח"ל מכסין אותו בשחורים ובפרט כשנשאין אותו על המטה מכסין אותו בשחור, ובכאן בא"י מכסין אותו בבגדים לבנים למעלה, לפי שבכאן בא"י לא נקרא מה אלא חי, וספרו לי המעשה שאירע בכמה שנים שבא גביר אחד מק"ק אומיר, והוא סמוך לסטאמבול, וצריך לילך על הים, ובא לכאן על קברו של רשב"י בל"ג בעומר, עם בנו יחידו של הגביר הנ"ל וכיון שראה שמחה היתה לו תמיה גדולה על זו השמחה, וצעק צעקה גדולה ואמר: רשב"י מת באותו היום, וראוי לבכות בכיה גדולה בזה היום, ואף גם זאת שאתם שמחים, וגער להם בנויפה גדולה ונתבטלה השמחה, ולמחרתו נפל הכן יחיד של הגביר הנ"ל למטה ונעשה חלש ומת, ובלילה בא רשב"י אליו בחלום ואמר לו: מאחר שאתה בטלת שמחתי, לכן אני אבטל שמחה שלך, וכיון שראו כך שניחא לו השמחה עושים שמחה גדולה מאותו זמן בכל מה דאפשר, וסיפרו לי מעשים נוראים נפלאים מזה המקום קודש, חידוש אחד: אשה שהיא קרובה לטומאתה, טומאת נדה, צריכה לצאת לחוץ ולהתרחק מהמערה הקדושה מאוד, ואם לא הלכה תיכף או שנטמאה פתאום, אפילו היא שוגגת, או תבוא רוח סערה גדולה

מאוד, ופחד גדול גופל על כולם, וצריכין הכל לבדות משם. ובחדש כסליו תהי"א לפ"ק שלח גביר א' מפרנקיא מעות שילכו החכמים על קברו בעבורו, והלכו כולם, וגם אני הלכתי עמהם, ובאנו שם ליל ט' שבט ולמדנו שם כל הלילה, ולמחרת התפללנו שם בהשכמה בכוונה גדולה, ואחר התפלה ישבנו שם כל היום ולמדנו שם מבוקר עד ערב, ובמנחה התפללנו בכוונה ובבקשה גדולה, וגם מעריב בזמנן.

והרבה חידושים יש לי לכתוב, אך שבלתי אפשר לי לכתוב בפעם אחת הכל, ע"כ אני נותן שבח והלילה להש"י בכל יום ורגע על כל הניסים שעשה לי הש"י עד היום הזה, גם שכחתי לספר משאר קב"י צדיקים שכנגדן, קרוב למערה של רשב"י לצד ההר, היא מערה של ר' יוחנן הסנדלר, ולמטה היא מערה של הלל הזקן, מצד אחד הוא שוכב עם תלמידים, ומצד השני אשתו ובניו, ולמעלה מן ההר יש מערה של שמאי הזקן עם תלמידים, גם כשהיה רעש שני ו' כסליו ברחו כולם, היהודים וערבים וישמעאלים, לבנין של רשב"י ז"ל כפעם הראשונה, וכשבאו קרוב לשם ראו כולם שהבנין כולו הגביה והתנשא את עצמו למעלה וקפא באויר כמו אדם, מלמטה למעלה ומלמעלה למטה, וכיפה מלמעלה של זה הבנין נתחלקה לשני חלקים, להצאין, והיתה פתחה לשנים, כיון שראו זאת נפלה חרדה גדולה עליהם ונתחלחלו מאוד ופתחו כולם וצעקו: ר' שמעון, ר' שמעון, אם הבנין שלך כך הוא, מה יהיה סופנו עמנו? והיה יוהר מחצי שעה ואח"כ שקטה הארץ, שקט הרעש ועמד הבנין על מקומו, והכיפה של מעלה שנתחלקה לשני חלקים נתחברה יחדיו כבראשונה ולא היתה להם היזק כלל, והאנשים אשר באו לשם ראו הנס הגדול בזה הבנין, בדין ובפנים, אם יש איזה סימן או איזה חריץ בבנין, ולא נמצא כלל שום סימן או סדק בחומה, שהיתה כבראשונה, גם בכ"ה בניסן היה רעש ג' ולא היה שום היזק ואני הייתי באותו זמן בעיר יוסיף.

ובצפת היתה ר' בה"כ חזן ב"מ וכולם נחרבו ברעש הראשון, עכשיו נתקנו שני בת"כ.⁷⁹ אחר ר"ת שלחו הפקידים

⁷⁹ כתי כנסת.

והחכמים לעיר סטאמבול ולכל המדינות שבח"ל בשביל תיקון העיר ולב"כ ולב"מ.

אני כתבתי כל האגרת למשולחים יפה מאוד, ועשו עמי כתב וחק שיתנו לי מכל כתב ד' ר"ט,⁸⁰ והם מתפארים מאוד עם הכתבים שלי, ואקווה לה' שיביאו משולחים מעות הרבה. ואני הולך על קברי צדיקים אף שיש לי הוצאות, מ"מ⁸¹ אני לא חס על ממוני ואקווה לה' שאהיה אי"ה בירושלים תוב"ב ובחברון ובשכם על קבר יוסף הצדיק ובדרך אפרת על קבר רחל אמנו ז"ל, ויש לי נחת רוח בכל המקומות אשר אני אבוא שם.

עכשיו אני צריך ליתן שבח והודיה לספר בשבחי של א"י הקדושה שיש בה כל טוב, מה שלא נמצא בכל המדינות, ומי שאומר שאינו טוב לזיוות בא"י בחיים, הם מוציאים לעז על א"י כמו מרגלים. רק מי שבא לכאן צריך להביא עמו מעות, ולא ריקם, או שיהא איזה בעל מלאכה טובה, שיוכל להתפרנס את עצמו, ובוה דמיונה לכל העולם, לא נתן לשום אדם בחנם.⁸² בשנת תקי"ח נסעתי מפולין דהיינו מכראד ובשנת תקכ"ב באתי לעה"ק צפת.

כ"ד הקטן יוסף סופר מצפת תוב"ב⁸³ והגליל יצ"ו.⁸⁴

מו

אגרת ר' מנחם מנדל מפרמשלאן

אחרי שנת תקכ"ה (1765)

לאחר עליית ר' אברהם גרשון מקיטוב (עיין באגרת שלפני הקודמת) לא פסק זרם אטי של עליית חסידים מגליציה המזרחית ומזולין, יהודים פשוטים, ולא דוקא צדיקי הדור, שהיו עוזבים את ארצם באמצע הקיץ, עברו את וולכיה והגיע עד גאלאץ, משם ירדו

⁸⁰ רייכטשאלר. ⁸¹ מכל מקום, ⁸² כאן השניטו המעתיקים, וסיכמו אוו וזשטטה במלים: "והאריך שם עוד בשבת א"י ונריעות ברעסטצקא שחיו לו שם צרות". ⁸³ תכנה ותכונן במהרה כימינו. ⁸⁴ ישמרהו צורו וקונו.

באניה לקושטא, ובקושטא הפליגו לארץ-ישראל עם אנית עוליה-הרגל היהודים מתורכיה ומארצות הבלקן, אניה שנשכרה במיוחד לשם כך ע"י העדה היהודית בקושטא והפליגה מדי שנה בשנה בראשית חודש אלול. על עליה אטית זו מוצאים אנו ידיעות באגרתו של ר' יוסף סופר (עיין האגרת הקדמח), שאף הוא היה שייך לעולים מסוג זה. בשנת תככ"ד (1764), שש שנים לאחר עליתו של ר' יוסף, עלו עם העולים ההסידים האלה שנים ממנהיגי החסידות שבגליציה המזרחית, ר' נחמן מהורודנקא (Herodenka) ור' מנחם מנדל מפרמש' לאן (Przemyslan). ר' נחמן היה הלמיד מובהק לר' ישראל בעל שם טוב ומחורנו של בחי אדל (אבי זקנו של ר' נחמן מברסלב), ר' מנחם מנדל היה אף הוא מתלמידי רב"ש"ט וחברו של המגיד ר' דוב בער ממזריטש. ר"א נהפרכס במאמרי רב"ש"ט "המגיד שנשתמרו בשני זקלטי ונאספו אחרי מותו בספר "לקוטי יקרים", שנדפס בפעם הראשונה בלוב חקנ"ב ובקונטרס "דרכי ישרים", שנדפס בויטומיר בשנת תקס"ה.

בספרות החסידות אין ידיעות הרבה על עליתם. לעומת זה נשאר לנו תיאור מפורט של עליה זו מפני יהודי גליצאי ששוט ר' שמחה מולאווין (חותנו של ר' שלמה מריבנא) בספור-מסעותיו. אהבת ציון" שנדפס ע"י דתנו בהורודנא, הוא שפגש את שני הצדיקים ליד שפך הדנובה ביום ד' תמוז תקכ"ד והפליג יחד אתם באניה לקושטא. הוא מספר: "ומצאנו שם ספינת רבות שעמדו שם, גב ר' נחמן הארארענקער ור' מענדל מפרמישלאן ושאר חבריהם ונשיהם ובניהם כלם עמדו פה להמתין את רצון מהי תוכל הספינה לעבור מהנחר לים". בקושטא דל בקרבתם, ואתם הפליג באנית עוליה-הרגל לא"י. על כך הוא מספר: "וישבנו בסטאמבול מן כ"ז תמוז עד ר"ח אלול, לפי שהוצרכנו להמתין על ספינת ששוכרין הקהל על סטאמבול בכל שנה מרב תחובל להוליכם לארץ הקדושה. כי כן דרכם בכל שנה שכל ספרדי ירא ה' ויכולת בידו דולף לא"י פעם ארץ בימי חייו, ומסבב ודולף לקברי אבותיו על הצדיקים ועל החסידים, וגב הנשים מהלכין ומסבבין. ומוסרים עצמם בכל נפשם ובהל מאודם... וכשמשכירין הספינה מכריזין בכל בתי כנסיות: הרוצה לעבור לא"י, יבין צדה לדרך, כי ביום פלוני ופלוני הספינה זאת מאקומה". ספינתם הפליגה

מקושטא ביום י"ח באלול תקכ"ד והגיעה בערב ראש השנה ליפו (ושם עלו עולי הרגל חספרדים כדי ללכת לירושלים) והחסידים המשיכו דרכם בספינה והגיעו ביום י"ב בתשרי תקכ"ח לעכו. למחרת היום רכבו ר' נחמן ור' מנחם מנדל ובני חבורתם על ספרות וחמורים לטבריה.

האגרת שלפנינו, בלי תאריך — היחידה מר' מנחם מנדל מפרמשלאן שנשארה לפליטה -- קצרה היא, אבל מלאה עוז, ובה תובע הכותב את עלבונה של א"י מידי המרברים סרה עליה, ודורש מאחיו שיעלה אף הוא לא"י.

שלום לאחי הרבני החסיד מהו' ¹ צבי הנקרא בפי כל ר' צבי חסיד מזלאטשוב.

הנה עד מתי אותה יושב בחו"ל ואתה שומע לקול המדברים סרה על ארה"ק ² תזאת אשר כל חללי עלמא ³ כלא נחשבו. עליה צריך להתפלל תפלות הרבה להרגיש קדושתה ואזי ידע ויחבב בעצמו שהוא הולך עם אלקים.

דברי אחיך המעתיר בעדך

נאם מנחם מענדיל בהרה"ח מו"ה ⁴ אליעזר ז"ל

מזכר

ארבע אגרות של העולים החסידים מליטא

תקל"ח—תקנ"ז (1797--1778)

ראשית עלית החסידים תלמידי הבעש"ט לא"י היתה מגליציה ומוולין. תנועת העליה התחילה עם עליתו של ר' אברהם גרשון מקיטוב בשנת תקנ"ז (1746) ונמשכה בלי הרף עד סוף המאה שלשים שנה אח"כ, בשנת תקל"ז (1777), היתה עלייתם של חסידי ליטא, ובראשם תלמידי המגיד ממוריטש ר' מנחם מנדל מויטבסק, ר' אברהם הכהן מקאליסק ור' ישראל מפולוצק, ומה כין עלית חסידי גליציה-וולין ¹ מורי ורבי הרב. ² ארץ הקודש. ³ חלל העולם. ⁴ בן הרב החכם מורי ורבי הרב.

לעלית חסידי ליטא? שעליהם של הראשונים היתה עלית יחידים וגמשכת שנים רבות, ואילו עליהם של האחרונים היתה ברוב עם ובבת אחת.

כמה גורמים נצטרפו לעלית חסידי ליטא בשנת ההיא דוקא. בשנת תקל"ג נפטר המגיד ממזריטש, תלמידו של הבעש"ט ויורשו בהנהגת החסידות, והחסידים התפזרו על פני כל גלילות רוסיה והתחילו מתפצלים לכתות בהנהגת המובהקים מבין תלמידיו. אולם עוד שנה לפני פטירת המגיד, בשנת תקל"ב, יצאה מכית מדרשו של הגר"א בוילנא ההתנגדות החריפה ביותר לחסידות בצרף גזרות וחרמות. התנגדות זו לא הפריעה להחפשטותה העצומה של חסידות בגלילות אוקריינה ופודוליה גם לאחר מות המגיד ממזריטש, אבל הורגשה מאד בליטא וברייסין, וביחוד אחרי מות המגיד קשה היה לתלמידיו הליטאים המובהקים ר' שניאור זלמן מלאדי, ר' מנחם מנדל מויטבסק ור' אברהם הכהן מקאליסק לבסס את תנועתם בגלילות ההם. הם ניסו לדבר דברי שלום עם הגר"א ונסעו לשם כך במיוחד לוילנא, אבל הגר"א דחם בשתי ידים, או צף ועלה רעיון העליה לא"י, רעיון שהיה טבוע בחסידות מראשית התהוותה.

מנהיגי חסידי ליטא ורייסין יצאו לדרכם עם שיירת חסידים בחדש אדר תקל"ז והגיעו עד מנהיב אשר על נהר דניסטר. שם נשארו ר' שניאור זלמן שהיה צריך אף הוא לעלות, אבל בדרך חזר בו, אולי כדי שלא ישארו חסידי ליטא ללא רועה. כמה מהחסידים חזרו מאמצע הדרך, והנשארים, למעלה משלש מאות נפש אנשים ונשים וטף ובראשם שני המנהיגים הנזכרים, המשיכו דרכם דרך וולכיה עד גאלאץ ומשם באניה לקושטא, ומשם לא"י, והגיעו לעכו ביום ה' באלול תקל"ז. ומשם רכבו על חמורים לצפת ויתישבו בה. אנית עולים אחת שהפליגה מקרים נטרפה ביט, אולם שלושים מנוסעיה ניצלו, והגיעו אף הם לארץ סמוך לאותו זמן.

רבה היתה שמחת החסידים בהגיעם למחוז תפצס: „זה היום קוינו לו, נגילה ונשמחה בארץ חמדתנו, חמדת הלבבות, משוש הרעיונות, הקדושה בכל מיני קדושות וכל מיני פירות ושאר תענוגי בני אדם וכל השק המצוות התלויות בה". אולם הוצאות הדרך „כופר הגמש" ששילמו העולים הריקו את כיסיהם, ומיד בהגיעם לארץ נאלצו

לשלוח לחו"ל את ר' ישראל מפולוצק, איש המעשה שבין המנהיגים, שעוד בחו"ל נשלח ע"י רבו המנהיג להפיץ את תורה החסידות בפלכי צפון רוסיה, ר' ישראל הצליח עוד בראשית דרכו, בקושטא, ופקידי כספי תרומות א"י בקושטא מסרו לידו שלושת אלפים אריות (גרושים תירכיים) שמחם שלח מיר 2750 אריות לצפת, אלפים לשלם להפדת השאר לחיי שעה, 250 אריות לקח לעצמו להוצאות הדרך, מהדרך בין קושטא לרוסיה כתב ר' ישראל מפולוצק אגרת, היא האגרת הראשונה שלפנינו שנכתבה בשנת תקל"ח (1778) אל גבאי מעות א"י בעיר ייטבסק.

בראש האגרת מתאר הכותב שמצא את צפת הרבה ושוממה ובתים הרבה ריקים מאין יושב (צפת נחרבה ברעשים של שנה תק"ך ובמגיפה שבאה אחריהם), מבאר למה נאלץ לצאת בשליחות, לנוד מקינו להשמיד על השקלים... כי תם הכסף ולא נשאר בלתי אם גויה" כי בדרך הצטרפי אליהם עניים רבים, ועליהם הוא מצעד ואומר: "ולא הדוקת מעולם את מי אשר אין בידו להשיג לעלות, כי רובם לא הכירו כלל, כי אם ויעפילו לעלות בהתלהבות לבם לעלות לארץ הקדושה". אה"כ הוא מתאר את שמחת העולים במגיעם לארץ, את יחסי הטוב של השלטון, את הנסיעה הטובה בים (מבליע אגב כך את הסיפור על האניה שהפליה מקרים שנסרפה ודלק מנוסעיה טבעו בים), אח"כ הוא מתאר את שליחתו ואת הצלתו בקושטא, ופנית לאנשי ייטבסק "לעשות מעמר ומצב לגבות נדריס ונדבות" לכוונת העולים, אשר הערי נפשו למות והפקירו עצמם בכל מיני הפקר, ... ר' ישראל הצליח בשליחותו וקופות קבועות נסדרו בין רחסידים למען אחיהם שעלו לא"י, ושליחים יצאו מא"י כל שנה לאסוף את כספי התרומות. האגרת השניה שלפנינו נכתבה אף היא באמצע שנת תקל"ח, סמוך לבוא העולים ארצה, ועל ידי התומים ר' מנחם בנדל מויטבסק יר' אברהם הלמן מקצליסק, ונכתבה כנראה בידי הראשון, בראש האגרת הם מבשרים את בואם לארץ בשלום, אה"כ עובר הכותב לקרוא לשלום ולאחרות, ולבקש מחילה על המחלוקת הקורמת: "ועתה אליכם אישים המצוה הזאת להיות בברית אתנו החיים השלום... ולא אב אדר לכלנו, אל אחד בראנו, ומדוע נבגוד איש באחיו לחלל ברית אבותינו"? ביחוד הוא פונה בשם א"י ומבהש שלא

יחללה ולא יקריבו את יושביה על מזבח המחלוקת: „מה שעבר אין והיה כלא היה, אבל אנו מתפללים על העתיד, לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יתורגלו...”

האגרות השלישית שלפנינו נכתבה אף היא בשנת תקל"ח, ע"י ר' אברהם הכהן מקאליסק, אל חסידי העיר סמילאיין, שאחד מהם, ר' יעקב מסמילאיין, היה הרב הדגה בכל פעולה אוסף הספים למען החסידים שותריהם בא"י, אף היא פורסה בבשורת הניעם ארצה „ורייבוי קדושה הארץ הפלגה שבחה אין לספר ולכיים”, אח"כ הוא עובר לתאר את יסורי א"י הראשונים: „תם הכסף מעדננו”, השנה שנת רעב בארץ, ונאלצו המנהיגים ללוות ברביית קצוצה כדי להחיות את העם, אח"כ הוא עובר לתאר, שהעולים נתבשרו להתיישב בירושלים ובטבריה, שושאו חן בעיני הספרדים, אף על פי שהללו קבלו מחו"ל כתבי-פלסטר על העולים החדשים, שנשלחי מליטא בחדש אייר תקל"ז בעצב ימי עליית החסידים, והוא מוסיף לספר, שהוא עצמו שיף אתר מכתבי-הפלסטר „ולכח נזכה שישלח כל מדות הקנאה יתמאנה והחבור מלב כל ישראל”, האגרות מסתיימת בדברי חיווק יעידור ובתבטחה שהחסידים בארץ מתפללים לשלום אדמתם שבגולה. שלש האגרות הראשונות נכתבו איפוא ע"י מנהיגי העולים והחסידים בשנה הראשונה לעלייתם, והן הראשונות לעזרה של אגרות שהיו שולחים חסידי ליטא מדי שנה בשנה ביד השליחים שיצאו לחו"ל לאסוף כסף ולאחר שהגיעו השליחים עם כסף החרומות, אגרות אלה הועתקו ע"י החסידים בחו"ל, שדיו מוראים ושונים בזמן, ונשתמרו בכפצים רבים בכתב-יד.

ישיבתם של חסידי ליטא בצפת לא נמשכה זמן רב, כי פגעה בהם חמה הספרדים ששוכני ע"י כתבי-פלסטר של המתנגדים מליטא וגם מטבעם השוהתנגדות לכמה ממנהיגיהם של החסידים, כגון התפלר בקול רם ובלחי נענועייגוף וכ"ל, בשנת תקמ"א עבר ר' מנחם מנדל מויטבסק ושירת חסידים לטבריה, ובנה לו עש בית, ומקצת מהחסידים התיישבו בכפר פליעין.

ר' מנחם מנדל מויטבסק נפטר בטבריה ביום ב' דר"ה אייר תקמ"ח (1788). והנהגה עברה לידי ר' אברהם הכהן מקאליסק, שדיוק את הקשרים עם החסידים בליטא וברייסין ע"י אגרות תכופות (אגרות

האחרונה שנדפסה היא משנת תכס"ט). הוא נפער בטבריא ביום ה' שבט תק"ע (1810).

מהקופה שניה זו היא האגרת הרביעית שלפנינו, שנכתבה בידי ר' אברהם הכהן מקאלוסק. החותם ברור רמו בפסוק: ואבר הכ עידנו עומד לפני ה'. הקטע שנדפס כאן הוא סיום האגרת. יבו הוא משיב לחסידיו על השאלה: מי ראוי לעלות לא"י וכיצד יש להתכונן לכך מבחינה רוחנית. דברים אלה הם התמצית הנעלה ביותר מכל מה שאפשר לומר בזה. הפוך והפוך בהם.

מו

אגרת ר' ישראל מפולוצק

תקל"ח (1778)

מאלהא רבא שלמא רבא לרבתי עם. שרים רזונים וקצינים. מלאים מצות כרמונים. לובשי צדק כשריונים, ואדיריהם עליהם. חכמים שרי התורה. הרבנים המופלאים. פז מטולאים. חסידים עליונים. יוצאי ארץ גזברין ואמרכלין דק"ק¹ וויטעפט² יע"א.³

מראש מקדמי אר"ש⁴ ואתחנן אל ד' כי ירבה כבוד ביתך, כל הון יקר ונעים, דשנים ורעננים יחזי בחכמה ובתבונה. ואבשר ארזם שבאני אל אה"ק עיה"ק צפת"כבא⁵ אני ובני ביתי כולם מקטנם ועד גדולם. בחון הבאים יותר משלש מאות נפשות עם רבינו הגדול החסיד הקדוש ומפירסם מיה"ר⁶ מנחם מענדל נ"י.⁷ וכולם שלמים וקיימים בגוף וממין. במעט לא נפקד מאתנו איש הנקרא בשם ד'. ואברך את ד' אשר יצר את האדב בחכמה. בתחלה ברא מוונותיו והצטרכותו. ואח"כ ברא אותי. ואשר אזה את המקום הזה למושב לנו. ואשר הופיע ברוב רחמיו ופקד את ארצו יהמל על נחלתו אשר היתה לבער. אה"ק מקום אשר

¹ רקהל קדוש. ² רבינו עליון אמן. ³ בגומה, בטיח תחתיו ארשח שפתינו. ⁴ ארץ הקודש עיר הקודש צפת תכנה וחכמה במחנה בימינו אמן. ⁵ טורנו ירבגז הרב. ⁶ נרו יאיר.

הללו אבותינו, כולם הלכו ונדדו ונשאר המקום מאין יושב חרב ושמש מבלי בנים, ועלה שם שמיר ושית ואנו ואבלו פתחיו,⁷ וכעת הופיע שפע ברכה וחנינה. כי יולד גוי פעם אחת, ומצאנו בו בתים הרבה, גדולים וטובים מאין יושב, וכעת אנו מתפללים בבי"ת יוס"ף,⁸ ויש כאן שלשה בתי כנסיות בנויים והרבה בתי כנסיות חריבים, ועוד בונים לנו ביהכ"ג חדש, והתפלה היא במקום שיסד האריז"ל.⁹

והיינו על קבר האריז"ל ועל קברי קדושים ז"ל, והתפללנו על קברי נביאים תנאים ואמוראים ע"ה, וכמו חלב ודשן תשבע נפשי, וכעת שפתי רננות יהלל פי, מעט אשר טעמתי ויאורו עיני מכל הימים אשר הייתי חי בחו"ל. הרבה זכיתי, ומה מאוד נכספה וגם כלתה נפשי לחצרות ד', אבל מגודל שבר רעבון בתי העניים והאביונים, ולא ילין לבוקר אפילו מזון סעודה אחת, לזאת הוכרחתי לנוד מקיני להשמיע על השקלים, מי האיש הירא את דבר ד' ימציא מזור ותרופה לקהל קודש צפתו בבא, כי תם הכסף ולא נשאר בלתי אם גוויתנו, כי העניים אשר עברו חלוצים לפנינו, המה היו בעוכרינו, בכל מדרך כף רגלנו, כי מעיר קושטאנוזינא והלאה חלו כולם עלינו בהכרח שלא בטובתנו, והוצאנו עליהם לאלפים בהוצאות הספינות וכופרי נפשות ושכירות חמורים, וכל פרנסת ביתם, כי מי האיש אשר לבו כלב הארי ולא המס ימס בראותו עוללים שאלו לחם ואין לאל ידם, ולולא ד' שהיה לנו בעוזרנו לפי חשבון הנפשות והוצאת הספינה עליהם, אם את כל דמי האנשים יאסף להם ומצא להם, והנה עדי בשחק, נאמן עלי אבא שבשמים שלא רציתם ולא החזקתי מעולם את מי אשר אין בידו להשיג לעלות, כי רובם לא הכרנו כלל, כי אם ויעפילו לעלות בהתלהבות לבם לעלות לאה"ק ושאר פניות, אבל את כל זה ראיתי ונתתי אל לבי, כי מאת ד' היתה זאת, כמו כן אירע לאנשי מערב בהתוועדם יחד כמו שלשים נפשות, ובאו כולם בברית יחד בפורים העבר לילך

⁷ סרמו על תורבן צפת בימי הרעש בשנת תק"כ, שבע עשרה שנה לפני עליית באגרת ר' יוסף סופר). ⁸ היינו בבית הכנסת של ר' יוסף קארן. ⁹ ר' יצחק לוריא אשכנזי, נפטר בשנת שס"ב.

לאה"ק וכן עשו. ועלתה בידם שבאו גם כן בקיץ העבר אצנו.
יש מהם עניים ועשירים חכמים ועמי הארצות.

ומעתה אין לנו עסק בנסתרות על מה היתה זאת, מאת ה'
היתה זאת. ובפרט מגדל הסדי השי"ח¹⁰ אשר נחן בלב המלך
השרים להקל ולהגדיל חסדו עלינו לדומם בית מאויינו ולהעמיד
הורבת צפת"בבא. והטח חסדו בכל קהל הצולים בחוקף עז
וחירות גדול ליהודים ליתן מסת כיד המלך לשכירות ספינות
העניים¹¹ גדולים מעשי אלקינו. ומגדל שלומה של עיה"ק
צפתו"בבא אין להגיד. והנה המקום רחבת ידים ואפשר להתפרנס
לכשתתישב. אבל אין אנו מכירין בלשון ומנהגי המדינה. גם
כעת נמצאים בהשוק מכל דבר אוכל להשיב נפש ושאר דברים.
רק תבואה ביוקר, מפני הרבה מלחמת שזיה. והארבה שהיה
עד עתה. זה היום קיינו לו נגילה ונשמחה בארץ חמדתנו.
חמדת הלבבות משוש הרעיונות הקדושה בכל מיני קדושות.
וכל מיני פירות ושאר תענוגי בני אדם, וכל דשם חמדות
התלויות בה.

עתה באתי להודות על העבר אשר על מן מגווחות יבחרנו.
ועברנו כל הימים ינהרות בשבעה ימים, אשר בדרך הטבע
צריכין להתאחר שלש פעמים כהנה וכהנה. ברוך ד' שהחיינו
וקיימנו והגיענו לאה"ק ביום ה' אלול תק"לויין בשלום. לא
נפקד מאתנו איש. ואפילו מאותה הספינה הגוססה למדינת
קרים אשר בעת"ר¹² בשברת ואנשים בה מעט. ואף גם מזה
לא הניח ידי הטובה מלהטיב, אשר הציל מהשאת והשבר את
כל האנשים הידועים בשם, הוצ' מדרך הטבע. ואשר חיו מן
האנשים גם המה באו משם לכאן. וספרו לנו מגדל הסדי השם
ובפלאותיו אשר עשה במצולה, אשר לא ראה שום אדם ורב
החובל רוח סערה. כזו' כמה ימים רבים. ובאותו פרק יוחד
משלשים ספינות נטבעו על דים. ועל היבשה שבר גנות כל
עץ רענן, ופרץ מגדלים, והיתה סכנת נפשות גם על היבשה.
אבל על דרך הטבע אין שום סכנה ומיחוש כלל למי שרוצה

¹⁰ ר"ש יצחק. ¹¹ פסוק זו נשבע בהצחקה, וכדא' שיש כאן
ערוב שני ענינים. ¹² בעונותי הרבים.

לנסוע, ומצויים תמיד עוברים ושבים, כמעט בכל פרסה היו נראות אלינו תמיד כמו עשרים ספינות סביב הספינה שלנו, והנה הים השחור שקודם קושטא עליו עברנו פסקא פסקא בכמה ספינות ויש מהם ד' ימים או ז', וב"ה שלא ראינו שום סכנה ומיחוש כלל בעולם, רק אל המקום אשר היה שמה הרוח ללכת שם תלכנה, ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה ולרגל הילדים, וד' הצליח את דרכי לעבור על הים השחור בשני מעל"ע.¹³ ועל הים הגדול כמעט עברנו כולנו בספינה אחת בז' ימים, והמותר בט' ימים, והנה נסעו מאנשי קושטא העיר כמה מאות נפשות להשתטח על קברי אבות ונתאחרו כ"ה יום, אעפ"כ לא היו שום סכנה ומיחוש כלל, והנה על היבשה שלום על ישראל ב"ה, מקום גאלאץ, גם בכל ארץ וואליחי, שהוא לערך [מהלך] שבוע אחד, אין פוצה פה ומצפצף, וסכום החוצאות שערתי, מן התחלת הימים וכופר נפש בעכו ובצפת עיה"ק ושכירות החמורים לרכוב, יצטרך לכל נפש בינינו שמונה אדומים.

כל זה הודעתי נאמנה לכל אשר סיפק בידו לעשות לנסוע הן בדמי עצמו או אחד מאחיו יגאלנו, רק לדמים יארוכו שלא לזון בדמים מועטים אשר כבר שגו בו עד הנה אחינו בני ישראל העניים והאביונים רב ועצום ממנו, ואי אפשר שיחזיקו המועטים את המרובים בא"י בבאי הבית ודופקי הדלתות בכל יום לחם לפי הטף, עוללים שאלו לחם, ובבוקר יאמרו מי יתן ערב ובערב וכו',¹⁴ שאין להם מן המוכן אפילו מזון סעודה אחת, ואנחנו נלאינו נשוא.

לזאת נשלחנו כנשר קל מהרה אני וריעי המפורסמים באגרת הנדפס בר"ת מר השוון ש' תק"לחית, ובעז"ה אשר נשאנו חן בעיני הגבירים הרמים והשרים הגדולים הנגידים בעיר קושטא, והיה רצונם לקבלנו בסבר פנים יפות, והיינו בבית כל הגדולים, גם בבית השר הגדול ר' ברוך זונאגה, וגם בבית הועד ומעמד כל השרים והחכמים בכבוד, ולא נעשה

¹³ מעת לעת. ¹⁴ יאמרו מי יתן כוקר.

כמבור הנה לשום שליח, ונתנו לנו שליש אלפים אריות,¹⁵ ושלחנו לאח"ק לעיה"ק לצפת"ב בא' שני אלפים אריות להפאסיה¹⁶ שמגיע לו מס בכל שנה ושנה, ומתאלף לקחנו ה"ג אריות לנו על היצאית, ושלחנו השאר לצפת עיה"ק תובב"א להחיותם לפי שעה עד עת בא דבר מהשליחים, והם אינם משתכרים אפילו פרוטה אחת, כי גריב אנחנו עדיין.

לכן אחינו בני ישראל, רחמנים בני גומלי חסדים, הלא לכם ולנו לבנות ביו: אלקינו, ועל כל ישראל להתחזק בישיבת אר"ק. תיקר נא בעיניכם נפש אחיכם האומללים נפש אישי ישראל וצאן אשר הערן נפשם למוות, והפקירו עצמם בכל מיני הפקר. תחזקנה ידיכם והיו לבני חיל, קומו שרים משחו מגן, עורו והתעוררו למצוה רבה כזו להחיות עם רב מישראל, ולהאכילם ולהשקותם ולהלביש ערומים, למען ישבו על אדמת הקודש לעורר הסד עליון, להתפלל עבור כלל ישראל, הלא לכם עשר ידוח בארץ החמרה, על כן עושו חושו לעשות מעמד ומצב לגבות נדרים ונדבות לשלוח להם עוד במ נשמתם. הלא מעשי אבות יירשו בנים בני אברהם יצחק ויעקב, ומי אשר נגעה יראה ד' בלבן יראה להתאמץ בגוף וממון להחיש עזרת ישראל, לרחם על שארית ופליטת עמי היושבים ומדוננים עשרה ומתפללים ודורשים שלום ארץ המדנה, ושלום כל ישראל, מהרה יקובצו ויגדלו יחדיו לילך באור ד' לציון בית אלקי יעקב, וזכות כל הקדושים אשר בארץ יגן על הנודרים ומנדבים. וגב אנחנו יומם ולילה אל ביתן יומיה לנו.

בחיכוך וביומיו ובחיי דכל בית ישראל, דורש שלומכם מאדוי שלום לכם, נאום ישראל במו"ה¹⁷ שרץ וצל"לה.¹⁸

¹⁵ גרושים ארמיים. ¹⁶ להפסת. ¹⁷ כו מורי ורבי דרב. ¹⁸ ופר עליה לברכה לחיי העולם הבא.

אגרת ר' מנחם מנדל מויטבסק ור' אברהם הכהן מקאליסק, מצפת

חקל"ח (1778)

מרחוק אקרא לשלום אמוני ישראל, ראשי אומות בית ישראל, כעת יאמר להם מה פעל אל, תפארת רום עיני ישראל, ראשי גולת אריאל, המכים את שיגי אריאל, המה השרים אבירי הנוצרים, גבוהים מעל גבוהים, ובמקדש על גבי ראשיהם נטויים כעין הקרת הנורא, שרי התורה, גאוני עולם אורי ישראל וקדושיהם, אשר לא יערכום פאר ותהלה, שמם הוא העולה למעלה, והכל תלוי במאמרים, מפני שהם נחתים כל העולם, כבוד שרי חכמי וואלין וליטא ורייסין ד' ישמרם.

אחד¹ ש' כל חון חוד יקר תפארת גדולתם, באתי להשיב מפני הכבוד הדר והוד מלכותם, מלכות השלום, אף כי לא ראיתם עד הנה, ובודאי אילו חזיתם מקמיה הוי שפיר טפי בעזרה² ש' אבל חטאתנו מנעו הטוב, לכן אחלה נא אדוניי שירצה לפנייהם משאח כפי באגרת שלומים כראות פני אלקים, והנני מבקשם ודורשם בשלומם וטובתם לעולם, ואבשר אותם, בתוודאיש בשרו לקראת רעהו שלום בואי בעזרה פה אדמת הקודש עיה"ק³ צפת תובב"א⁴ אני וביתי, ולמען אחי ורעי אדברה נא שלום בואם מקטנם ועד גדולם, יחד כולם עשירים עניים ואביונים, איש וביתו באו, וד' הצליח את דרכנו, ונטה כנהר שלומנו, שלום לנו ולא לפי מעבדינו⁵. עשה נפלאות גדולות לבדו למענו, ומלבד הפרץ אשר נפל מישראל ברוב דרך בחזיון קולות אשר מלט ע"ה כעו"ה להפקיע ספינה אחת עם כמה נפשות, ד' יגדור פרצות וימליצו טוב על ישראל, ובודאי זכותם היא שעמדה לנו, וד' הוא הטוב, וגם מזה לא הניח ידו הטובה מלהטיב אשר הגדיל והפליא המפליא לעשות להציל מן הספינה ההיא כשלשים איש, חוץ מדרך הטבע, ומהם

¹ אחרי דרישת שלומם. ² איצו ראיתם לפני כו היה טוב יותר בעזרת השם. ³ עיר הקודש. ⁴ תבנת ותכונן במהרה בימינו אמן. ⁵ מעשינו.

בהתלהבית לבם באו משם לכאן, והיום הם אתנו, וספרו לנו גדולים מעשי אלקינו.

והנה להודיע מעניני מאורי אור הארץ הקדושה, מפירסמת אין צריכה ראיה, וכמעט אשר טעמתי יאורו עיני, אבל פחד פחדתי בראיתי מקום אשר הללו בו אבותי ואינו נחרב אלא בעון שנאת חנם, ועדיין לא הוטהרנו מעון לבות נפרדים עם אנשי קריה חוצות מו"ר⁶ שבכל עיר ועיר, אשר מעשי שטן הצליחו עד זה היום, לכן אמרתי טוב כי עונתי לבקש שלום ולרדפהו, ואת שלום אהי אנכי מבקש לכל הנוגעים בדבר הזה, אשר אם חטאתי נגר כבוד ד' ונגד כבודם כבוד מלכים, אשר על האנשים ואומר: חטאתי יישר העויתי ולא שרה לי, ואחלה אני את פניהם עד בוש, ואחרי אשר עשיתי המוטל עלי, מעתה אין הדבר תלוי אלא ברוב מעלתם אדוניי, ובטחוני בד' אלפים ובהם המלכים בדרגתי ודבקים במדותי, מה הוא רחום אף הם, וחזו רחום יספר עון, וכמו כן יעשו גם הם שלא להיות ח"ו אכזרים לעבור על המדה, והנה היא דרכי מראש מדרגתי ארץ ישראל, הייתי חושק ומתאזהר נ"כ לייחד ילאחד, אבל מה אעשה כי בינותינו המליץ היה ממפיחי כובים ודוברי שטרים נגר עיניהם להעליל עלילות ברשע אותנו לפניהם פני אריה, ולכן אף אם היה לבם כלב האריה המס ימס, ואף כי לו הכמים ישכילו זאת שקר ענו בנו, ולא יאשמו כל החוששים, כי מה יעשו, שאין לדיין אלא מה שענינו רואת ואוניו שומעות, והקולר תלוי בצואר העדים, ואחר אשר כל פה דובר נבלה עלינו, יהי העם כמאכולת אש, איש על אחי לא יחמולה, לכן אף אם יהיה רצוני לחווד השלום, הוא לא כן ידמה, ולבבו לא כן יחשוב, כי להשמיד בלבבו ולהכריח לא מעט, אני שלום וכי אדבר המה למלחמה, אך עתה פנו בנו, אשא דעני למרחוק, ולא על פניכם יכונן נודד, שבתת מרהבה, גם שנאתם גם קנאתם כבר עברה, אחרי מי יידוסה אחר פרעוש אחד כאשר ירדוף הקורא בהרים.

⁶ מרגל ורבנו.

ועתה אליכם אישים המצוה דואת לחיות בברית אתנו החיים והשלוש. ואחרי אשר יתלי מאשרי העם היה מתמים. בודאי אחריהם ילכו כל ישרי לב. הנה נא אדוני שמעי ותחי נפשכם. הלא אב אחד לכולנו. אל אחד בראנו. ומדוע נבגד איש באחיו להלל ברית אבותינו. יכרת ד' כל שפתי חלקות בגאיה וגודל לבבם לאמר שפתנו אתנו מי אדון לנו. להכות ארץ בשבט פיו וברוח שפתיו יעננו. לא ירעו ולא ישחיתו בכל הר קדשי. המעט מכם הלאות אנשים כי תלאו גם את האלקים. וזאת שנית יעשו כסות דמעה את מזבח ד' ארה"ק בכי ונאקה מאני הפוגות ח"ו. ומה יעשו ליום פקודה. אל נא אחי הרעו. הנה עד היום ד' ביניכם וכינינו אשר בגדתם בנו וכי אנו אנשי בריתכם. וכי הלכנו קדורנית אשר חזקי עלינו דברכם. אבל אנו מה נדברנו. ובכל זאת שכחנו כל אלה. ומצדינו לא יבצר ח"ו. והננו מוהלים כולם במחילת גמורה שרירא וברה לכל מי שהקניט איש אישו בין בגוף ובין בממון. ואין אנו מבקשים רק שלום כולנו פה אחד.

והנה כדי לטהר עצמינו מכל החשדים באמת אשר טפלו שרר עלינו. מעידים אני עלינו את השמים ואת האדמה. והנה אל אלקים ד' הוא האלקים הוא היודע וישראל הוא היודע אם במרד ואם במעל ה"ו נעבור אפילו איזה דבר סיני יגדר מצוה איש את קברו לא יכלה. וא"ל יושיענו כהיום הזה. ומה עלינו עוד לעשות ותעש.

ימעחה אלופינו אדינינו. אחינו בשרינו. מה שעבר אין והיה כלא היה. אבל אנו מתפללים על הצהיה. לא עתה יבוש יעקב ולא עתה פניו יחזור. ובטחתי שמצאתי חי בעיני המקום ויושבי שבת הדכמוני. ולא יחלקו עוד ילא יחצו. וד' יתן אומר המבשרות שב"ע רב. ישאי הרים שלום לעם היושב בה בשוא עון. וגודל כפשתי לקיים כל דברי וזאגרת הזאת השנית והשלישית ולהעתיק ולשלחן בכל גבול ישראל. הבס לב יקח מצות מילתא אלבישיהו יקירא. להיות רגל שלישי לקיום העולם העומד על הדין ועל האמת ועל השלום. וברכות ינוחו על ראשו. ואין הקב"ה מוצא כלי מחויק ברכה אלא השלום.

וד' עזו לעמו יתן ד' יברך את עמו בשלום. ולו יקחת עמם מארבע דוחות העולם, בביאת גואל האמיתי אשר קיצו מעיו כל חי נעלם, מהר יחישו מעשיהו כאיש חלום חולם. גם אני לא אחשוך פי מהתפלל בתדירות בעד כל המתנדבים בתדירות לדבר הזה. ואפרוש כפי השמים ואומר שלום מאדון השלום, ברכה וחיים לדבר, ישלח אדוניו להחותמים פה ואשר איננו פה אל אחיהם יקראי שלום.

כה דברי דורשים ומבקשים שלומם מלב ונפש הפצה מרחפת, בשחייה אחת כופפת, ועירא דמן חבוייא השפל באמת נאום מנתם מענדיל בהרב מוה' משה נצל"ה.¹ ונאום אברהם בא"א מו"ה² אלכסנדר כ"ץ נצל"ה.

מט

אגרת ר' אברהם הכהן מקאליסק מצפת

תקל"ח (1772)

שלומים רבים, בטלים זכרביכים, ישיגו לאו"נ¹ יראים מסויימים, כחול ירבו ימים, בשמם הטוב יעמדו לדור דירים, השי"ת² יזכם שיפרחו ויעלו אל הר מרום הרים, אנשי שלומינו המופלאים ותמופליגים דק' סמילאיין.

אחד"ש³ מביא השלום כמשפט האמור לאוהבי שמו ית' באתי להודיע מבריתנו הטובה, ת"ל בעזרה"ש⁴ כולנו בחיים ושלום, ומי יתן והיה כזה לעולמים, ולראותם פנים אל פנים ברוב עזו ושלום בא"ה⁵ חיים ושמחה וטיב לב.

כבר הודעת אתכם נאמנה במכתב ע"י ציר נאמן לשולחני הרבני המופלג מ' שלמה כג"ל, ושם נאמר מכל תיצאיתינו ומבואותינו לארה"ק⁶ בשלום בלי פגע, ומקביעות אהלינו פה

¹ זכר צדיק צדקה צדי העולם הנא. ² בו אדוני אבי מורי ורבי הרב.

³ לאהובים ונעימים. ⁴ השם יתברך. ⁵ אחרי רישת שלום. ⁶ חר"ר לאל בעזרת השם. ⁷ באחרית הימים. ⁸ לארץ הקדושה.

עיה"ק צפתובב"א.⁷ ואם גם מחירי הענינים ומהות הזמן ומקרה העת שמשונים בביאה זו מכל אשר לפנינו, וכי מצאנו את העיר שלוח ישקטה מן המלחמות שהיו בין מלכי כנען זה על זה, והיתה ממש שעת חירום, שלא עבר בה דגל אדם ממקומו אל מקום הסמוך לו, ונראה בחוש לעין כל גודל חסד השי"ת שהפליא עמנו לעשות שלום בארץ מעט קודם בואנו לקדושת הארץ מקור החיים, וריבוי קדושת הארץ והפלטת שבהה אין לספר ולסייב. ועל זה מחוייבים אנו לברך ולהודות שיחיה עמנו כאשר היה עם אבותינו, והיה רעב בארץ בענה הזאת אשר לא היה לפנינו שנתיקר השער עשרת מלנים, ואעפ"כ מי שדבקה נפשו להשאר בארץ, לא עזבנו אותו בעזרה"ש מלתת לו לחם ומחיה, וד' ית' עזרנו להספיק טרף לכמה מאות נפשות, וכי אם הם הכסף מצדתינו, השגנו ומצאנו להלוות על ריווח אלפים גדולים, לפרנס את כולם, שיוכלו לעבור עבודה חמה, כי כל הנשאים מופלגים בתורה יראים ישלימים, ועל להבא אנו מהלים ימקוים לד' לפי מדר השנים הקדמוניות, כפי הנשמע והנראה, מגשמי רצון וברכה ונדבה של השנה הזאת, ומה גם שבהארץ הזמן ילמדו איש שפת רעה, ויהיה אפשר לעשות בכל הפרנסות.

ואודיע גודל חסדי השי"ת עלינו שנהן חן כולנו בעיני הספרדים והאשכנזים אשר בכל ערי ישראל, וממש הם בעיניהם לנגד האנשים השלימים אתנו כהגבים, כי שלחו עוד מירושלים עיה"ק ת"י בבקשה וחנינה גדולה שנקבע לדור אתם, וגם בטבריא בקשו אנחנו פעמים רבות לדיר עמדם, והיינו בר"ה שבט בעיה"ק טבריא חובב"א, ונתעכבנו שם בערך שני שבועות, וממש הי' בעיניהם כימים אחדים, מגודל תאהבה והתשוקה שיש לכולם לדור עמנו במהם אחד, והרב הגדול המפורסם איש אלקי מו"ה⁸ מבחם מענדל נ"י⁹ עשה שידוך עם בנו המופלג מ' משה עם חכם גדול ומפורסם בתורה וחסידות ובעשירות, ונתן נדוניא סך שמונה מאות אריות.¹⁰ וזוהא מיקירי והשובי ירושלים

⁷ עיר הקורש צפת הבנה יתכונן בטוהר כימינו אכן, ⁸ מורנו ורבנו רב, ⁹ נרי יאיר, ¹⁰ גרושים תורכיים.

מהספרדים אשר שם. והכם הנ"ל הוא מחורנן של חכם הכולל של טבריא. שהוא בעת נחמנה לרב למדינה גדולה של טורקיה. וכל הספרדים יתעו מכל הגב"ע *¹⁰ שהיו בחור"ל, מחסדי השי"ת שהיו בעיני כולם ללעג ולקלס גדול, ומאסה היא אצלם זאת הקנאה מחמת התאווה. כמו שמאוסה אצל כל אנשי שלומיגו ותאמינו לי באמיתות. וכה יזכנו השי"ת לעבדו באמת ומתוך טוב לב בתוך כלל ישראל, איך שנחנו לי אנשי טבריא המפורסמים גב"ע ששלחי להם מחדש שנכתב בהודש אדר ש' תקל"זיין בעת נסיעתנו מחור"ל. ולא אזכיר את שמותם על שפתי. ונתתי את לבי לדונו בשריפה. יהי אצלי כמה ימים, ואח"כ שרפתי אותם. לעין כל בפני הנגידים. וככה נזכה שישפרו כל מדות הקנאה והתאווה והכבוד מלב כל ישראל. ודעה לנבון נקל. שבארץ הטומאה מדות הטומאה יכולות לפעול איזה דבר רשם. אבל באת"ק אשר ה' גו'¹¹ מקרא מלא הוא ותקיא הארץ וגו'¹² עד עמלק יושב וגו'.¹³

ואתם חזקו ואמצו ידים רפות, וברכים כושלות אמצו ועב"פ בקשתי לשלוח לנו אגרת שלימים מבריתאם הנובה. איך ימה ומתי ומי וכו', ותהי לנו למשיב נפש. ועלינו לחזק וכווננו לטובה ולברכה בכל המקומות הקדושים המחלים שם את פני ד' כאשר זכינו. וכה נזכה לחי להשובה השנה להשתטח על קברי נביאים ותנאים פניה"ק צפת"י. גם בטבריא ת"ו היינו על לבר ר' יוחנן בן זכאי עם תלמידיו, ר' עקיבא עם כ"ד תלמידיו, ור' חייא ובניה, ורב המנוגא סבא, ור' מאיר בעל הנס, וכמוהם אין מספר. גם היינו בלכתנו לכפר מירון ששם מערת רבי שמעון בן יהאאי עם רבי אלעזר בנה, גם ר' יוסי דמן יוקרה עם בנו שהוציא תאנים בלא זמנם, יקבלה אצלם שזה אילן האנה שעומד על פתח המערה. הוא אותו האילן בעצמו. ועדיין הוא מוציא תאנים בכל השנים. גם בהיותנו בחמי טבריא ראינו כמה יכמה עמודין של רב אמי ורב אסי.¹⁴ ולא יאומן כי

¹⁰ יצירות ערות, של המתנגדים נגד יחסיהם. ¹¹ ר' אליהו ריש איתר (דברים ז"א י"ב). ¹² ויקרא י"ח כ"ה. ¹³ כמבאר י"ג ב"ט. ¹⁴ במסכת ברכות ר"ח עמוד א'.

יסופה מהנפלאות. ולדעתנו אין יכולת לשום מלכות לעשות
 כמוהם בנוי ובמראה ובקומה.
 ואקצר ואומר שלום מאדון השלום, כנפשו הדוש"ת
 מלונ"ח.¹⁶ ומתפלל בעדם בכל אשר יפנו יצליחו.
 נאום אברהם בא"א¹⁸ מו"ה אלכסנדר כ"ץ זצלה"ח.¹⁷

ג

מתוך אגרת ר' אברהם הכהן מקאליסק מטבריה

בין תקנ"ג—תקנ"ז (1793—1797)

— — — זאת אשיב אל לבי לחשיב מפני הכבוד לכל
 שואל ומבקש לשכון כבוד בארץ הקדושה, מודעא רבה לידע
 ולהודיע את הארץ מה היא.

אמרו רבינו ז"ל במדרש שוחר טוב בפסוק רצית ה' את
 ארצך כו'.¹ הקדוש ברוך הוא הופך ומהפך ומסתכל ונותן עיניו
 בה עד שתראה את מעשיה. הנה כמה היפוכים וגלגולים ומאורעות
 עידן ועידנין יחלפו על כל אחד מבאי הארץ עד כי מתדיר
 ליה בה ורצה את אבניה ואת עפרה יחונן ואוהב חורבות שבארץ
 ישראל מפלטין שבחוץ לארץ ופת חריבה וכו' וכיוצא בהם. ולא
 לקלים המרוץ, לא יום ולא יומיים, לא חדש ולא שנה, כי אם
 ברבות השנים, עד יעברו ימי הקליטה, קולטתו בחיים, במקלט
 ישב עולם לפני אלקים, כמה שכתוב איש ואיש יולד בה.² רצה
 לומר: כל הבא אל הקדש צריך מחדש עיבור וניקה וקטנות

וכו' עד פנים בפנים יראה פני הארץ ונפשו קשורה בנפשו.

הנה כי כן מאן דאתי ואייתי³ תלמודו בידו, במה שהורגל
 כל אחד ואחד לפי מדותיו, לא מתדר ליה בתחלה בכאן, ממש
 דעתו מטורפת עליו, טרף יטרף באין פנות אל המנוחה. ואל
 הנחלה, יעלה שמים ירד ונהומות כאניה המטורפת בים ומטריד

^{1,6} הרורש שלום תמיד מלב ונפש חפצה. ¹⁶ בו אדוני אבי. ¹⁷ וכו'

עדיק לברכה לתי העולם הבא.

¹ תחלים פ"ז ב', ² שם, ס"ז ה'. ³ מי שכא והביא.

את אחרים בענייניו ובמעשיו והנהגותיו, הי תורה יהי מצות, מה דהות לא הוה, עד ישים תהלה בארץ, והשם יתברך מראה לו פנים, אז ישקוט וינוח לו, והוא מדבר שאין לו קצבה, אורך הזמן ואיך וכמה ומתי, לכל אחד לפי ענייניו ולפי מעשיו ולפי שורש נשמתו, אשר על כן הבא לגשת אל הקדש פנימה יומין עצמו לכל האמור ייבחר בנפשו אשר לו כח לעמוד בכל אלה, ולא לגזוז אודניה מיניה⁴ יישער בעצמו שעל כל פנים רוב מדותיו מהוקנים, והוא ימשל במ, אז ילך לבטח דרכו בעצת גדולי העצה אשר עמיהם, והשומע ישכן בטח ושאנן, ואברהם עודנו עומד לפני ה' שפתי חפתה פותח את ידיך ומשביע לכל הי רצון אמן כן יאמר ה'.

נא"וב

שתי אגרות של העולים תלמידי הגאון מוילנא

תק"ע (1910)

שלשים ואחת שנה לאחר עליית חסידי ליטא התעוררו מתנגדיהם ומחרימייהם תלמידי הגאון מוילנא לצאת בעקבותיהם. השירה הראשונה של תלמידי הגר"א, ובראשה ר' משה מענדל משקלוב, הגיעה לא"י בשנת תרס"ח (1898) והתישבה תחילה בטבריה, אולם שם מצאו ישוב מושרש של חסידי ליטא, ובראשם ר' אברהם מקאליסק, ואוירה תלמידי של טבריה לא נעם להם, לפיכך עברו לצפת. יאף בצפת התרחקו מחסידי וילנא שישבו בה והחקרבי אל הספרדים, עוד בשנה הראשונה לעלייתם של ר' מענדל משקלוב אחד מבני הבית, ר' אברהם הלוי, כשליח לליטא לסדר שם הרומות קבועות לטובת העולים תלמידי הגר"א. והשליח הצליח בשליחותו בעזרת תלמידי הגר"א בוילנא, ר' חיים מוולוז'ין ור' ישראל משקלוב.

בשנת תרס"ט (1899) עלתה שירה שניה, ובראשה תלמידו

⁴ כרמון למשל התמור (במסכת כנהדרין דף ק"ו): נפלא אולי למיכע קרני, אודני דהו ליד גזיזי מיניה (הגמ"ל הלך לבקש קרנים, גזיזי אח האזנים שהיו לו).

המובהק של הגר"א ר' סעדיה בן ר' נתן נטע מוילנא ור' נטע בנו של ר' מנחם מנדל משקלוב, בסוף השנה החיא עלתה שיירה שלישית ובראשה שני תלמידי הגר"א ר' חיים ב"ר טוביה כ"ץ הרב מפאקראי ור' ישראל ב"ר שמואל משקלוב עם כל בני ביתו. הם הגיעו לצפת בחודש תשרי תק"ע ומצאו כבר לפנייהם מבני עדתם ארבעים משפחות שהיו מאה וחמשים נפש. בראות מנהיגי העדה שלא יוכלו העולים להתקיים בלי עזרה קבועה מבני ארצם ליטא, הפצירו ב"ר ישראל משקלוב לצאת לשם כך בשליחות לליטא, ויאמרו לו: "עליך הדבר מוטל לצאת בצבא למדינתנו לעשות יסודות בהררי קודש, וכאשר מראשית כזאת עשית ויגעת בהתחלת צמח כוללנו". לר' ישראל היה אמנם קשה מאד לצאת את הארץ בשנה הראשונה לעלייתו ולהשאיר את בני ביתו ואת אביו הזקן, אולם נכנע להפצרת חבריו ויצא בסוף החורף אחר הפורים לעכו, ומשם דרך היבשה לקושטא, כי דרך הים היתה סגורה מפני המלחמה בין רוסיה ותורכיה. לאחר הרפתקאות רבות הגיע לליטא והצליח שם מאד בשליחותו, ומשם יצא לפולין ולוולין והתפשר עם שליחי חסידי וולין בצפת, שכל ההכנסות משם יחולקו בצפת לאנשי שני הכוללים לפי מספר הנפשות. בינתיים פרצו מלחמות נפוליון ברוסיה, ותרב המלחמה עדי כבש הצרפתי כל מדינת ליטא ורייסיין, ושבתי לארצנו הקדושה בתוך מערכי המדינות הזנה דרך ווארשא, קראקא, וויען, עיר המלוכה (קושטא). ולא תכיל היריעה ספר המקורות והמסיבות מנסיעתי דרך יבשה בחורף בקור הגדול עדי באתי בארץ הקדושה שנת תקע"ג ומצאתי לכל משלחי הרבנים תוקנים ובית אבי בני ביחי בחיים ושלום.

בידי השליח ר' ישראל משקלוב מסרו העולים תלמידי הגר"א שתי אגרות: אגרת הכולל, של העדה כולה, התחומה ע"י אחד-עשר חשובי העדה, ואגרת פרטית מאת ר' חיים ב"ר טוביה כ"ץ הרב מפאקראי לידידיו בוילנא. את שתי האגרות הדפיס השליח בשקלוב בקונטרס מיוחד.

האגרות חשובות ביותר, לא רק משום שהן האגרות הכלליות הראשונות של ישוב תלמידי הגר"א בא"י (שעתיד היה לשמש יסוד לשוב האשכנזי החדש בכלל), אלא גם בגלל מהותן המיוחדת, אין באן אגרת-שליחות מהנוסח המקובל, שבה מתנה הכותב את צרות

הישוב ומבקש עזרה. יש כאן מניפסט של עדה חדשה, שראשיתה מצער, אבל יודעת היא שאחריתה ישגה מאד, מתוך כל שורה ושורה שבאגרת בולטת הכרת הכותבים שהם שליחי העם כולו, אין הם מבקשים אלא טובעים, ולא בזכות עצמם אלא בזכות הארץ, האגרת פותחת בחרוזים שראשיהם מצטרפים למלים „אנכי ארץ-ישראל“, כותבי האגרת מגישים את „בקשת הארץ תחילה“, הם באים גם כמבשרים: „הארץ מבשרת, הארץ מתעוררת, ארץ מה לשון אומרת, גם עתה בי לא שום דבר נחסרת, כי התורה מתבררת, כי היראה מתגברת, כי הנשמה משוחררת“, ובפי הארץ הם נותנים את השאלה הנוקבת: „ומדוע עתה אני שחרחרת... שכולה וגלמודה, הלא אני ארץ חמדה... מדוע אני משופלת לכל דבר שבקדושה להיות אחרון באחרונים ולא ראשון בראשונים?“ את הרבנים והפרנסים הם שואלים: „וכי מכל רבב רבבות טירדות המקיפין לכל מארי דעסקא, מארי דסחורתא, קשה בעיניהם ליתן חלק ופנאי לרחם על העניה הלז, אכסניה של תורה, הלא היא אמכם שורש נשמתכם, וכי מכל אלפי אלפים אשר הולכים לריק בלי הכרת צרכיכם, קשה בעיניכם לאשוויי האי ארעא קדישא כאחת ממותרות פרנסתיכון?“ והם מזהירים ומתרים: „שכחת הארץ הקדושה גורם חס ושלום אריכות הגלות, שכחת הימין, הכותכים מתארים גם את מצב העדה הקטנה בראשית התהוותה: מספר נפשותיה, סדר חייה ודרכי לימודה, קנית קרקעות לשם קיום המצוות התלויות בארץ, יחס הספרדים, יחס השלטונות שבא-כותם לגבי יהודי צפת היה אז הגביר ר' חיים פרחי בעכו.

פרטים נוספים כלולים באגרתו הפרטית של חיים ב"ר טוביה כ"ץ הרב מפאקראי שעלה לארץ יחד עם השליח ר' ישראל משקלוב והגיע לצפת בתשרי תק"ע, ומאז עמד בראש העדה עד יום מותו בשנת תקע"ג. הוא מספר שנתרבתה בשנה ההיא גם עליהם של הספרדים, מתאר את הבטחון מפני השכנים, את הסכום הנצרך לפרנסה, את סדר הלימוד, ולבסוף מעורר לעלית בעלי הון „שמי שיוכל להתפרנס בריות בכאן מקרן מעותיו שבתוך-לארץ אזי יוכל לישב כאן בשלות ובשקט ולקנות שני עולמות“.

השליח, ר' ישראל משקלוב, היה אדם שבנפשו התמזגו עד להפליא תורה ומעשה כאחד, גאון בתורה, מחבר ספרי יסוד ומסדר

תורת רבו הגר"א. ועם זה שלית זריו, מארגן מצוין, מנהל וממונה הכולל, שהדלן העדה לפני השלטונות ומכדר יחסיה עם השכנים הערבים, ועומד ליישוב בכל שעה דחק ועת צרה. במשך כ־ט שנות שבתו בארץ נהרגשו ובאו עליו כל יסורי א"י, ועם ית לא הפסיק ממשנתו וממפעלו ולא נחלשה דעתו אפילו כהרה עין, יתמיד היה הראשון להושיע, להציל ולבנות. את קוראת עֲדָתִי רִישׁ בְּיִשְׂרָאֵל לזכרון ב"פנקס הכולל" שרק שרירים ממנו נשתמרו, ואת קוראיו רשם בהקדמה לספרו "פאת השלחן", שנדפס בצפת תקצ"ו, באמרו לנפשו: "עלי דוּבַת להזכיר היסורים וצרות שעברו עלי ביסורי א"י, כמו שכתוב יסור יסורני ית ולמות לא נתנני". בשנה הראשונה לעלייתו הוזכר לצאת בשליחות לטובת בני עדתו ולנדרדך במשך שלש שנים על פני כל אירופה בעצם ימי מלחמת נפוליון. (בזה הלך בעקבות אבירזקנו ר' עזריאל, שעלה לא"י בשנת תקל"ב וניסה לייסד בירושלים ישוב אשכנזי, יצא בשליחות לחוף-לארץ ובדרכו חזרה מת באיזמיר). בדרך שליחותו הספיק להדפיס במינסק בשנת תקע"ב את ספרו "תקלין תהיין" על מסכת שקלים בתלמוד ירושלמי; אך הספיק לחזור לארץ והנה פרצה המגפה בצפת ור' ישראל ברח עם בני ביתו לירושלים, אבל אשתו מהח בדרך בכפר שפרעם, ובירושלים מתו חתנו, שני בניה ושתי בנותיו, ובצפת מתו אביו ואמו. ומכל משפחתו נשארו לו רק בתו והקטנה.

בשנת תקע"ו עבר ר' מנחם מנדל משקלוב מצפת לירושלים, ור' ישראל נשאר בצפת מנהיג העדה. שמספר נפשותיה כבר הגיע לשש מאות, וידע להרהיב את הכנסות העדה מכל ארצות אשכנז, ועם זה לחיות בשלום עם הספרדים ועם החסידים. בשנת תקצ"א ארגן את שליחת השליח המיוחד לעשרת השבטים (עיין להלן). משננסד בית-דפוס בצפת בשנת תקצ"ב ע"י ר' ישראל ב"ק, ניגש להדפסת ספרו "פאת השלחן" על הלכות ארץ-ישראל, באמצע הדפסת הספר, בשנה תקצ"ד, פרצו פרעות הפלחים תמירדים באבראהים עזה, פרעות שנמשכו שלושים ושלשה ימים וירושעו את הישוב בצפת. ספרו ניצל ויצא לאור בשנת תקצ"ו. בטבת תקצ"ו התחולל הרעש בצפת, שבו נהרגו למעלה מאלפיים יהודים בצפת. ר' ישראל נמצא או בירושלים לשם קניית חצר מיחדת לבני עדתו, ובהגיע אליו השמועה שלח מיד

משלחת יצגה לצפת ולטבריא ועורר באגרות את יהודי חו"ל לברוא לעזרת הנפגעים. (עיין להלן אגרותיו). בשתי שנותיו האחרונות ישב בירושלים וכייע לבנות את הישוב בירושלים מחרבנה של צפת. ובירושלים ראהו בשנת תקצ"ח ד"ר אליעזר הלוי. המספר עליו, "אשר איננו מדבר ביום השבת בלתי אם לשון הקודש לבדה". ר' ישראל היה היתם תמיד בענותו. "עפר ארץ ישראל". בקיץ תקצ"ט נסע להתרפא בחמי טבריא, ושם נסטר ביום ט' סיון תקצ"ט. קברו לא נודע. את מפעל חייו הוא מסכם בהקדמתי לספרו "פאת השלחן":

"ארץ ישראל חביבא לי טובא כי ביסודים רבים עמדה לי אשר זכיתי להסתפח בנחלת ה' ולהגדל בעפרה זה שבעה ועשרים שנה, ודרכה בהייסרתי והרבה ידיעות על תקוני ישיבתה יגעתי, וכמה הרפתקאות עזו עלי, מיום שבתה פחד דבר ורעב טעמתי, ובשבי הקשה בסוגר ישבתי, סבוני גם כבבוני אויבי בנפשי יקיפו עלי, ודרכה הצלתי ועזרתי, ארץ הקדושה ואנשיה בכל כחי עבדתי, ונהגות כולל צביר טהור בכל כחי עשיתי, ועבודת לימוד הורה ברבים קבנתי, ויכודות ישוב אח"י מחוץ ופנים יכדתי..."

נא

אגרת תלמידי הגאון מוילנא מצפת

תק"ע (1812)

בעזרת השם שה עה"ל צפת תובב"א.¹

מהרבנים הגדולים המובהקים המפורסמים מרבני ירבנן חבורתא וקדישתא די בארעא דישראל לפרט צפ"ת לפ"ק.²

אמירה³ לעינא כתיבה יחבה, אם הבנים שמחה בקרבה, ראתה בקיבוץ בניה לחוכה בחיבה, צרופה אמרתה באהבה, יקשיבו ויפלו כל ראשי ועמודי הגילה המאורות הגדולים והגאונים, שלמה רבא ופרישא מארץ בה שכינת שוכן מעונים, ריבו באמכם ריבו חכמים ונבונים, אליכם אישים אקרא וקולי

¹ עיר הקודש צפת חכמה והכונן במחנה בימינו אסון. ² בניכסריא חק"ע. ³ האיתור הגדולות שבראשי פסוקי הפתיחה, דו: אנכי ארץ ישראל צפת.

אל בני היקרים מפנינו, לכל דבר שבקדושה מזומנים, ולהגבאים הזוהרים ואמרכלין אשר בכל עיר מוכנים, לרחם על הארץ ועל חבריה המה מתקנים, ולכל המנהיגים והממונים נגידים וקצינים ולכל עמנו בני ישראל המונים המינים, המלאים מצות כרמונים, כולם יתברכו מאת שומע תחנונים, ציון כמשפט תפדה ושביה בצדקה אשר הם נותנים, פעולת צדיק לחיים לקדושים אשר בארץ טמונים, תחית המתים בארץ החיים תחלה נכונים, ומחה ה' דמעה מעל כל פנים, אז יחמלא חרבה בשני החרבנים בבית השלישי אשר גדול יהיה כבודו מן הראשונים, ואז נדחי ישראל יקבץ מארבע פינים, ויביאם אל גבול נחלת קדשינו בשמחות וגילים ורגנים, ועל זכל יתגדל ויתקדש שמו של המשיח¹ ואדוני האדונים, בכוא כל בשר להשתחוות לפניו מדי חדש בחדשו ומדי שבוע בשבתו, בזמן זמנים, מכל הארץ אשר עתידה להיות ככל העולם, יתו יבואו גדולים וקטנים, ועל העננים יתו טעונים, לירושלים עיר הקודש אשר תהיה ככל הארץ נבנית בבנינים, ישמרו השמים העליונים ויגילו יושבי הארץ התחתונים, ליום הוא קץ ימין הימינים, ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד נכתבים ונקראים כמלפנים, אמן כן יהי רצון. מה נאוו אל הערים הגדולים והקטנים, רגלי מבשר ואומר הנה יום בשורת הוא, יום גילה, לישרים נאוו תהלה, הלא המה ראשי ונכבדי הגולה כל עיר בנויה על חלה, ראשיה יחכמיה יחד כלולה, עתה באנו לדבר עמם מלה במלה, ולבאר לפניהם בקשת הארץ תהילה, ואחרי כן בקשתנו הכפולה, הארץ מבשרת, הארץ מתעוררת, ארץ מה לשון אומרת: זכרתי ימים זייתי ממלכת גברתי, ביד השם עטרת תפארת, גם עתה בי לא שום דבר נחסרת, כי התורה מחבררת, כי היראה מתגברת, כי הנשמה משוחררת, מעורגותיה החקוקים בעץ ברזל ועופרת, ומדוע אני שחרחרת, בנויה מכבודי, ושממה מיושביה, אני שכולה וגלמודה? הלא אני ארץ חמדה, חמדת העליונים והתחתונים, טובה בשני עולמים המזומנים, מדוע אני משופלת

¹ מלך מלכי המלכים.

לכל דבר שבקדושה להיות אחרון באחרונים ולא ראשון
בראשונים?

עתה ברוך המקום המרחם על הארץ, ופקד אותי בקיבוץ
בנים אשר לכל דבר שבקדושה מזומנים, מסרו נפשם עבדתי
ובי הם חונים, הנה המתאספים להרים קרנה של תורה, ליהודים
היתה אורה בבואם לעבדה ולשמרה, לעבדה בעבודת גבוהה,
ולשמרה במשמרות התורה, לחבר ד"א⁶ של הלכה ברורה בארבע
אמות של ארץ הקדושה וטהורה, כעת הנה יותר מארבעים בעלי
בתי, ולהון טפלא ונשיא⁷, האנשים אנשי חיל, חילא לאוריתא,
פעלי תדירא באוריתא⁸, בעלי תורה בעלי יראה, בעלי מדות
עוסקים בתורה, אבע"א⁹ קרא אבע"א סברא.

במתיבתא דילן¹⁰, ונקרא בשם רב הגולה מרן הגאון אמיתי
רבינו אליהו החסיד נ"ע¹¹ מוילנא, לומדים בחבורה חדא,
גמרא בעיונא ופלפולא, אסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא,
הלכות ש"ע¹² עם ביאורי מרן הגאון נ"ע מבררים כשמלא,
ביומי דכלה¹³ מתעטפין בטלית וחפילין הכול יומא, אשרי עין
ראתה כל אלה, חזורה חזרת לאכסניא שלה, דמתיבתא רבתא
וטבתא כדן¹⁴, לא הוי בארעא דישראל מיומין סגיאין¹⁵, אבל
יועץ בקרבנו אין, ואנחנו לא נדע מה נעשה, מהאי דוחקא דהוי
בכלה, דוחקא דציבורא¹⁶, דדחיקא שעתה טובה, וקשה מזונתן
ופרגסתן של כל אחד ואחד, בביתם אין לחם ושמלה, להיות
סעד לבית הועד לתורה ותפלה.

אמת מה נהדר ישיבת תארץ הטובה! אמת מה נפלא
חיבת ארצינו! אמת מה נאה קודש, זיו הדר ישיבתה וחליכתה,
שבתה וקימתה, שלותה ושלימותה! גם בחורבנה אין דמיונה,
בשממותה אין כמותה, בשלוותה אין דכוותה¹⁷, טוב עפרא
ואבניה, טוב תבואתה ופירותיה וירקותיה, טוב פות אויריה,

⁶ ד' אמות. ⁷ ולהם טף ונשים. ⁸ עוסקים תדיר בתורה. ⁹ אי בעית
אימא (אם תרצה אומר), כלומר: יש ביניהם גם בעלי מקרא וגם בעלי
סברה. ¹⁰ בשיבתנו. ¹¹ נשמתו עדו. ¹² ש"ע ערוך. ¹³ כימי הישיבה.
¹⁴ כי הישיבה גדולה וטובה בראוי. ¹⁵ לא היתה (במאותה) בא"י ימים
רבים. ¹⁶ מרותק זה שיש בישיבה, ונתק הצבור. ¹⁷ כמותה.

טוב השגת תורה, טוב ריבוי מצותיה, טוב מזהרת קדושתה, טוב הליכותי, אמונתה, מצלת אנשים ומביאם לחיי עולם¹⁷ בדרכיה, ואף במהרים חפשי מעול שר המות בגבולותיה, כי אם לאחד ממלאכי מעלה לוקח נשמותיה, מכפרת על ניהי נפש במחנותיה, ארץ שמחיה חיים תולדה בתחייתה,¹⁸ תחורה שיבחת ברבת שבחיה, תחורה ריממת ברוב ריממותיה, ימי יוכל לפאר גורל פאר המלכה בכל חלקיה.

אמנם לית אוצרין מתגלין ברחבותיה,¹⁹ ולית פריטין מתחזין בחוצותיה,²⁰ ולית מתפריטין בחובותיה, כרתב"ד²¹ אהוב שבאהובין, וריח דפרנסה כמו בחוץ לארץ עדיין קשה ממניעת הלשון²² ואנחנו גרים בארץ, דרכי ציון אבלות, דרכיה שוממין, נרחבותיה עות, גם האנשים ממתיבתא דין²³ כל מנמטם השגת השלמות, כל תקותם כהרת העבודה ותכליתה, כל תוחלתם שקירת התורה ויגיעתה, והיו להם הלילה למשמר משמרת התורה, והיום למלאכה, מלאכת שמים, בזיונה כלי עצלותם, ואם היו מתחזקין התמכין, כולנו היינו שמועין, אמנם בא השטן ויגע בכף כו' אל תמכין דאורייתא, אי לאת הארץ הקדושה מגו דחמא רבא, יעניותא דילה, אהדורי אפתחא מהדרי,²⁴ ומתחלת בגדולים אשר בידם התועלת, ואנחנו באנו למלאות דברים, ולעירר לבבות הטחורות של ראשי הדורות, אליפינו המסובלים בתורה ובמצוות, אדינו בשרינו, ידידי נפשינו! אן כתבין אגריין ואוגדין, מגו מריא דליבא, מגו עציבו דנפשיין, מגו דמעין דעיניין,²⁵ לן יאות למבכי על חורבנא דארעא קדישא, על חורבנא דבית מקדישא, על חורבנא דירושלים קדשא קדישא²⁶ בבוא דברינא אלה לקדמיכון,²⁷ יאמרי נא רחמיכון, על צער אמכון, ועל נפשות אדיכין, ותחזינה

¹⁷ עולם תבא, ¹⁸ כלומר, שתחיות המהים תהיה מא"י, ¹⁹ אין אוצרות מתגלים ברחובותיה, ²⁰ ואין פריטות נראות בחוצותיה, ²¹ דרכי חנינא כי רוסא שחכמא בקי חרובי מערב שבת לערב שבת, נעיי' מסכת ברכות דף י"ז עמוד ב', ²² אידידיעה הלשון הערבית, ²³ משיבתנו, ²⁴ מרוב דוחק ועניותה, חוזר על הפתחים, ²⁵ אנו כותבים אנחנו נשליחם כחוד כדירות הלב, מהור עצבות חנפוש, כחוד רכיעות עינים, ²⁶ לני ראוי לכבוד על ריבון א"י, על חורבן בית המקדש, על חורבן ירושלים עיר הקודש, ²⁷ קמייבא.

עניינם כאילו הארץ העירה מכבודה, מתעוררת ומדברת, ודמעתה על לחיה נגררת, כאימא עניא דקאי אפתחא דברא.²⁸ כמטרוניא רברבא דמתבעית לפרנסא,²⁹ או בלהטיה מתחננת ומבקשת, שאלתה ובקשתה כופלת ושולשת, והיא עטופה באבלה, בדר כאלמנה, מעדת מי מנה,³⁰ עניה סוערת, הושפלה משררה, שופכת תחנון בעד בניה, אשר מסרו נפשם עבורה, וכי עניה זו לשוא תמרה? וכי היא אינה כדאי למטרה בגינה רברביה קרתא?³¹ הלא היא שרתי במדינות, שבחיה אין למנות! וכי מכל רברבי רבבות טירדות המקיפין לכל מארי דעסקא, מארי דסחורא,³² קשה בעיניהם ליתן חלק ופנאי לרחם על העניה הלזו אכסניא של תורה? הלא היא אמנם שורש נשמתכם! וכי מכל אלפי אלפים אשר הולכים לקיץ בלי הכרת צרכיכם, קשה בעיניכם לאשוויי האי ארעא קדישא כאחת ממותרי פרנסתיו, הולכים על תפארת גופיכון?³³ ולמא לא תעלו חורבנות ירושלים על ראש שמחתיו? הלא תזכרו, הלא תבינו השבועה מימים קדמונים אם אשכחך ירושלים וגו',³⁴ מדוע היא נשכחת כמת מלב ולא מוצלחת? שכחת הארץ הקדושה גורם חו"ש³⁵ אריכות הגולה שכחת הימין,³⁶ בעצלתים ימך המקרה,³⁷ בשביל עצלות שמטיל השטן ומשכח אהבת ציון וחיבת ירושלים, ההשפעה נמעטת, וניתן רשות להשפחה להיות שולטת, ונעשה שונאו של הקב"ה מך.³⁸ ובשפלות ידים, בשביל שמשפילין פתיחת הידים לרחם על ההיא מטרוניא, ידלוף הבית, הבית הרוב ואינו נבנה. יום ליום אנו מחכים, שנה שנה התעוררו גדולים וקטנים, הנרדמים בתרדימות הזמנים, והשתחסו בצער גלות השכינה ומלך אסור ברהטים, ולית מתעוררא לאסקא שכינתא מבית אסורא³⁹ ולהתחזק בתורה וביראה, ולרחם על ההיא עניא

²⁸ כאם עניה תעומדת על הפתח מבחיון. ²⁹ כמטרוניא גדולה חרושה להתפרנס. ³⁰ וישראל, על דרך הכתוב, במדבר כ"ג י'. ³¹ שיטתו בלילה גדולי העיר. ³² בעלי העסק, בעלי הסחורה. ³³ לחשוות את ארץ הקודש הזאת לאחת ממותרות פנסתכם המוצאות על תפארת גופיכם. ³⁴ תהלים קל"ו ה'. ³⁵ חס ושלום. ³⁶ הקין. ³⁷ ררוש על הפסוק: בעצלתים ימך המקרה ובשפלות ידים ידעך הבית (קהלת י' י"ח). ³⁸ עם ישראל (בלשון בני נהור). ³⁹ ואינו מתעורר להוציא השכינה מבית הסוהר.

דמהפך בחריזה, בני אדם רצו אחר פרנסתן ואינם מגיעין לשורת. שימו על לב, כי בפשעכון שלחת אמבון, וארעכון נחרבה בשבילכון, ועד מתי לא תרוחם ירושלים. ועד מתי תרד קרן כלילת יופי עד ארץ, הגיע עד אפר, ובני נשא ניימין.⁴⁰ כל גבר אחר בצעו, וכן אדם אחר פרנסתו, ואין איש שם על לב, על ימין המלך כי הושב אחר מפני איבו, ובחילי שמיר ושית ונמסר לתועב, ואין שמו שלם ואין חסא שלם, והעיר תקדש אשר היתה משוש לכל הארץ נמסרה בידי נברים, נחלתינו נהפכה לזרים, ומקום המקדש שלא היו נכנסים רק טהורים בטבילה. עתה גויים מרקרים בעלילה, לן יאור לסדר אספדה בדמעין דעינא דעלימין וישישין.⁴¹ על תוארא דאכנין קדישין, תמידין ומידין בנפשיה, דמתוויין מאהורי קודש קדישין.⁴² אחר דתור מומרין ביה שידין ורחשין.⁴³ עתה היא כאשת נעורים כי תמאסון, ואנו צריכין למקדש בגדין כעל אבא ואימא בערנא דסלקין נשמתיין.⁴⁴ קרעו לבבכם ואל בגדיכם, על צער אמכם שרש השרשים.

לקול המולה קול מחנה ה' העטופים בצער, בלא לחמא, בלא מימא, בלא פרנסה, בלא מדרשא, בלא ספריא, ומתיבתא דדבריא, גרסין מנג דיהקיא.⁴⁵ אמרנו וענינו להאי גברי יקירא יפדישא, הרב הגדול, החסיד האמיתי מוהר"ר ישרא'ל מ"מ דמ"ק.⁴⁶ שמלאנו במתור"ר שמואל, נכד האיש הירא אליקים המפורסים המנוח מוהר"ר עזריאל וצללה"ה, שנסע לארץ הקדושה בימים קדמונים, אשר בא בזו השנה, להתחבר ולדור בארץ מתנה, אחרי הרבה יגיעות והרפתקאות דעדי עליה עד שזכה להוציא מגמתו, הוא וכל בני ביתו, להכתפה בנחלת ה' יגבול תפארתו, באהבה ובדיבה ובנשיקה, ועפר אדמתו, בהלל

⁴⁰ ובני האדם ישנים ⁴¹ לן ראוי לומר הספר בדמעות עיני צעירים וזכנים. ⁴² על צורת האבנים הקדושות, קבועות וכשורות בנפש, הנראות מאחורי קרני הקדשים. ⁴³ מקום שהיו סומרים כי שורים ירושלים. ⁴⁴ יאנו צריכים לקרוע בגדינו כעל אב ואם כשעל שיוצאת נשמתו. ⁴⁵ בלא חם, בלא מיכ, בלא פרנסה, בלא [בית] מדרש, בלא ספרים וישיבה חברים, לומדים סתור דוחק. ⁴⁶ מורנו ורבנו הרב רבי. ⁴⁷ סגור מיישים דחל קדוש.

והודות על כל פסיעותו, בגעגועים רבים כבן קטן אל חיק אמו. אליו עוררנו לאמר: עליך הדבר לעשות בשביל התורה הקדושה ובשביל פיקוח נפשות יקרות, ובשביל כבוד הארץ הקדושה ולהיות נודד בימים וארצות אחרות, עד בואך אל ארץ נושבת, אשר אותנו היא מקרבת, ולעורר בשער בת רבים, והרם כשופר קולך לאתובים, לפתוח לבות המתנדבים, באמרים רכים וחביבים, לחיותינו כיום הזה על התורה ועל העבודה, ולא נהיה ח"ו אחור שבים, ולהקים לנו מקדש מעט. ויתחזק ישראל וישב לנו: לא אוכל לעבור על דברי רבותינו ולא אוכל להתאפק על צער עמלי חורתינו, הגני לילך מארצינו, להרים קרן תפארת ארצינו. הוא הגבר נעשה שלוחא דרחמנא, ובידו אגרין ואוגדין דנפקין מקדמנא,⁴⁸ ויתר מהמה בידו ערוכה וטמונה, וכ"ד⁴⁹ באמת נאמנה, ובידו למנות גבאים ולתקן כל דבר הנוגע לתיקון ארץ הקדושה לפי ראות עיניו. ואתו עמו הריב הנפלא הישיש עסקין במצות דחיל חטאין⁵⁰ מוהר"ר יוסף נר"ו.⁵¹ טובים השנים מן האחד ליהוד לב אחינו בני ישראל כולם כאחד, ואתם אחינו ב"י ראשי גולת אריאל, המסובלים בתורת יקותיאל,⁵² תרחמנים יתמלאו רחמים, גומלי חסדים יתמלאו חסדים, הביישנים יתמלאו יראה ובושה, מלפני האי אַמא מטרוניתא, דהוית גבירתא בקדמיתא,⁵³ תחת שלש רגזה וארץ, תחת שפחה כי תירש גברתה.

עתה רעיתי יפתי, הגיע עת הזמיר וקול התור נשמע בארצינו, קלא דאורייתא מתגברין.⁵⁴ ובכן תנו כבוד לה' אלהיכם, איש איש כפי מתת ידכם, במקום אשר כבר נעשה מעמד ומצב במדינתכם, לרחם עלי ארץ תפארתכם, כפי אַנְת נפשכם, הוסיפו אומץ בנדבתכם, כי אם נתרבו לומדיה, מהראוי שיתרבו מחזיקי עמלי תורתכם, ובמקום אשר עדיין לא נתיסד יסוד נתינתכם, הודרו ראשי קהלתכם, לילך על פתחי המתנדבים בעם בחכמתכם, וכל אחד ואחד יבא על פינקס הנדבה כתשגת ידכם,

⁴⁸ אנרות ושלוחים היוצאים מלפנינו. ⁴⁹ וכל דבריו. ⁵⁰ ירא חטא. ⁵¹ נטריית רחמנא ופדקית (ישמרוהו תרחמן וינאלהו). ⁵² הוא משה. ⁵³ זו האם המטרוניתא שתיחה נכירה לפניהם. ⁵⁴ קול התורה מתגבר.

זאת בכל שבוע ושבוע משנותיכם, דבר ראוי על חינוך ישוב
 חורבן ארצכם. ועל זה יתמנה שמש טובה כדעתכם, ויאסוף כל
 הנדבות להגבאי הממונה על זה בקהילתכם. והן יבקשו נדבה
 על העבר. דהא קיימי עניים באה"ק⁵⁵ ועיניהם תולים למצוא
 רצין רצי כסף להחיות נפשם, וכבר השתרגו בחובות כמה מאות
 אדומים עד מזונותם. וכן יעמדו צדקה בימים נוראים בבתי
 כנסיות ובבמ"ד⁵⁶ ובכל המונינים ועל בית עלמין. וכן בכל
 שמחה יעלו ירושלים על ראש שמחתכם, לעשות צדקה על ארץ
 הקדושה, ובזה ודאי יקל לכם משא מלך ושרים. זאת ועוד
 אחרת: בשביל בנין כי מדרשא⁵⁷ שאין לנו כעת, רק הוכרחנו
 למיגר ביתא⁵⁸ ררבנן ביוקר גדול ודווקא רב, ומגיעת בדמ"ז
 גורם ביטול תורה, ומה זי סמיכה ומה זו שתיקה. על מי נסמך
 בדברים האלה דעלמא קיים עליה⁵⁹, אם לא על ראשי עם
 קודש וגדולי ישראל מנהיגי הקהילות, אתון חכמין דאורייתא⁶⁰
 המרחמים על הארץ המרחמים על הבריות היישובים בה. ומה
 נשותק ולא נפורר ברעם וברעש, על חורבנא דארעא דיישא⁶¹,
 בראותנו כל עיר על תלה בנויה, ועיר האלהים מושפלת עד
 שאול תדחיה. כל עיר מערי חו"ל בהם כמה במ"ד⁶² בנויים,
 כה יוסיף יז עליכם, ועיר הקודש לאנשינו, בלא מדרשא, בלא
 ספריא, בלא סיפוקא דמזונא, בלא מלבושא, אי הוי ידעי דאשי
 וגבורי אדירי וז"ל האי דוחקא דהוי בכלה דינן דמבלבלא
 מעינא דאורייתא, הוי נקטי בשיפילי גלימיהו, והוי דהיטי
 לתמוכי ידיהו⁶³ ובוודאי המצוה בהם יותר מבשליחב, הן
 בעשיית נדבית להזק ולהוסיף, הן בעשיית נדבות על בית
 מדרשא וספריא, הכל בדאי המת האנשים, בדאי היא הארץ
 הקדושה להטריח בכבוד עצמם. כי מצוה פיקוח נפשות דוקא
 בגדולי ישראל, שמעו כי נגידים אדבר: בי מלכים ימלכו, בי

⁵⁵ שהרי קיימים עניים בארץ הקודש. ⁵⁶ ובבתי מדרשות. ⁵⁷ בית מדרש.
⁵⁸ ששכור בית. ⁵⁹ שהעולם קיים עליהם. ⁶⁰ אחם רבכיו התורה. ⁶¹ על חורבן
 הארץ הקדושה. ⁶² בתי מדרש. ⁶³ אילו חיו ידעים וכו' את הרוחק השורר
 במדרשני, המבלבל מעיון התורה, היו אותים כשפלי גליטותיהם יחיו
 רצים לחמוד בידיהם.

שרים יתעוררו, אל תראוני שאני שחרתורת. שחרת אני ונאווה מכל הארצות, ובלבד שתעטרוני בזחובים, מזקנים יתבוננו בינה. מקדושים אשר בארץ ילמדו נטעי נעמנה.

רבותינו הקדושים הקדמונים נוחי נפשם מגו חביבותא רבא לארעא קדישא, מינהן דהוי מתגנדרי בעפרה, מנהון דהוי נשקי אבניה, מנהון דהוי סקלו מסילותיה.⁵⁴ ולא יהיה כבוד אחרונים עדיפי מראשונים. כן נאח וכן יאח למרנן ורבנן וראשי עם קודש אשר בכל עיר ועיר, להטריח בכבודם ובעצמם ולהיות לעזר ולסעד לשד"ר, הן בגוף הן בממוק. אם יצטרכו עזר יעזרום, אם יצטרכו קירוב יקרבו, וליתן להם חדר מיוחד לפי כבודם, ולדם תמסרו כל אשר יעשו ברכה על אה"ק ועל בית המקדש, ולא ימסרו כי אם לשד"ר שלנו הבא בחתימת ידינו.

גם ליהוי ידוע לכל מאן דבעי למידע,⁵⁵ כי המעות שנשלחו מזנותנים על קיום מצות התלויות בארץ, קנינו קרקעות, עם תבואה המחוברת לקרקע, באופן שהמוכר הקנה להקונה עם כל שותפיו, וכן נראה לקנות עוד קרקעות שיוזמן לפי העת ולפי המקום ולפי הזמן, ולכן מי שרוצה להיות לו חלק ונחלה באה"ק ומצותיה התלויות בה, יתן נדבתו לשד"ר על קיום מצות התלויות בארץ, כפי הפינקס שבידם, על רחמי אהב"י נסמך, שבכבודם ובעצמם יודרו בעזר דברים אלו אשר בקשנו. פסיעתם ויגיעתם ופעולתם עבור עניי אה"ק לומדי תורה, ועבור בנין ב' מדרשא באה"ק וסהרייא.⁵⁶ לא ימוש מפניו להתפלל קדם מרן דבשמיא בעד הגבאים בפרטות, ובעד כל המתנדבים בעם, וכן דרכינו להתפלל בעת הליכתנו על קברי הצדיקים והקפת עיר קדשינו, מערת הנביא הושע בן בארי והתנא רפב"י⁵⁷ ועזר הרבה אלפים צדיקים השוכנים פה, וסביבות העיר על קבר שר צבא ישראל בניהו בן יהוידע ויונתן בן

⁵⁴ מתוך רוב אהבתם לארץ הקודש, מהם שהיו מחפשים בעפרה, מהם שהיו מנשקים אבניה, מהם שהיו מסקלים מסילותיה. ⁵⁵ והא ידוע לכל מי שרוצה לדעת. ⁵⁶ בארץ הקודש וסביבותיה, כלומר צפת וסביבותיה. ⁵⁷ רבי פנחס בן יאיר.

עוֹיָאֵל וְהַתְנָא ר' יְהוּדָה בַּר אֲלֵעָאִי וְהַתְנָא רִשְׁבִּי⁶⁷ וּבְנֵי ר' אֲלִיעֶזֶר וְהַלֵּל הוּקֵן וְשִׁמְאִי וְשִׁאֲרֵי צְדִיקִים קְדוּשִׁים. וְכֵן אֲנִי שׁוֹלְחִים בְּכָל שָׁנָה מִגֵּן מִבְּנֵי מַתִּיבְתִּין⁶⁸ לַעִיר הַקְדוּשָׁה טַבְרִיא תוֹבֵב"א לְהַתְפַּלֵּל עַל קִבְרֵי ר' מֵאִיר בַּע"ה⁶⁹ וְר' עֲקִיבָא וְשִׁאֲרֵי תַנָּאִים וְאֲמֹרָאִים וְגֵאוּנֵי אֶרֶץ. וְכֵן הָיוּ מִבְּנֵי מַתִּיבְתִּין דְּנִין בִּירוּשָׁלַיִם עִיר הַקְדוּשָׁה אֲצִל כּוֹתֵל מֵעֶרְבֵי וצ"ק⁷⁰ זְכִירָה הַנְּבִיא וְעוֹזִיָּהוּ הַמֶּלֶךְ, וְהַתְפַּלְלוּ בְּעַד כָּל הַגְּבָאִים וְהַמַּתְנַדְּבִים וְהַחֲזִיקִים אוֹתָנָו וּבְעַד כָּל יוֹשְׁבֵי גְלִיתִינוּ, שִׁיקְבִּין גְּדַחֵי יִשְׂרָאֵל מֵאַרְבַּע כִּנְפוֹת הָאֶרֶץ לְאַרְצִינוּ וְיֵבָא גּוֹאֵל צְדִיקֵנוּ, וְנִבְנֶה בֵּית מִקְדָּשֵׁינוּ וְהַפְּאֲרִינָנוּ, כַּמְהֵרָה בִּימֵינוּ אֲכִי"ר.⁷¹

דְּבָרֵי הַמִּבְקָשִׁים וְהַמַּעֲתִירִים לְכַבּוֹד הָאֵה"ק הַבָּאִים עַה"ח⁷² יוֹם ו' עֶש"ק י' אֲדָר שְׁנֵי פֶה עַה"ק צִפְתָּ תוֹבֵב"א שְׁנַת צִפְתָּ לִפ"ק.

נְאוּם חַיִּים בַּמְהוֹרֵר טוֹבִיָּה כ"ץ מ"ץ מִק"ק ווִילְנָא יַע"א⁷³ וְנְאוּם סַעֲדִיָּה בֶּאֱמ"ו מוֹה' נָתָן נָטַע זִלְלָה"ה מוִוִילְנָא וְנְאוּם מִנְחֵם מַעֲגֵדֵל בַּהֲרֵב מוֹהֲרֵר בְּרוּךְ בַּעֲדֵיט זִלְלָה"ה וְנְאוּם יִצְחָק אֵיזִיק מ"מ דִּק"ק ווִירָאֲנוּעָה וְנְאוּם צְבִי הִירֵשׁ בַּהֲרֵב הַמֵּאֵה"ג מ' זָאב ווֹאֵלף טְרִיוּס מוִוִילְנָא

וְנְאוּם יוֹסֵף בֶּלֶא"א מוֹה' קְלוֹנִימוֹס זצ"ל מִסְלֹצַק וְנְאוּם יְהוֹשֻׁעַ הַעֲשִׁיל בַּהֲרֵב הַמ' מוֹה' מֵאִיר בַּע"ה מ"מ סִפֵּר מִצְמִיָּה יִשׁוּעָה וִישׁוּעָה בְּרָא"ש וְנְאוּם הִילֵל מִקְאֹוֹנֵעַ מ"מ דִּק"ק רֵאֲצִקִי בַּע"ה ס' הִילֵל ב"ש וְנְאוּם מֹשֶׁה בֶּא"א כַּמְהוֹרֵר מֵאִיר זצ"ל מִנְשׁוּוֹעַז וְנְאוּם יִרְמְיָה בֶּא"א כַּמְהוֹרֵר מֵאִיר זִלְלָה"ה מוִוִילְנָא.

⁶⁷ רַבִּי שְׁמַעוֹן בֶּן יוֹחָאִי. ⁶⁸ יִשְׁבִּתְנוּ. ⁶⁹ כַּעַל הַנֶּסֶם. ⁷⁰ וְצִיּוֹן קִבְרָתָהּ. ⁷¹ אֲמֵן כֵּן יִהְיֶה רְצוֹנוֹ. ⁷² עַל הַחֲתוּם. ⁷³ יְכוֹנְנָה עֲלֵינוּ אֲמֵן.

אגרת ר' חיים ב"ר טוביה כ"ץ מוילנא, מצפת

תק"ע (1810)

בע"ה' יום ד' ער"ח' ניסן פה עה"ק¹ צפת אתל"ע² צפת
לפ"ק³

שלמה רבא משמיא וחיים, ומארץ השלום והחיים, לכבוד
הדרת תפארת ידידי נפשי הגזברין והאמרכלין דאה"ק⁴, נכבדי
יקירי מפורסמי מנהלי אה"ק תוב"ב, הרבנים המופלאים, בפז
מסולאים, יראים ושלמים, חכמים ונכונים, ראשי עם קודש יצ"ן
הי"ו⁵, כל חד לפום חורפיה משווינא לשבחיה⁶, ישמרם השם
עד ביאת הגואל כיר"א⁷.

הנה מה מאוד נפשי שמחה, בבואי אל ארץ מנוחה. עיני
לשמיא נטלית⁸ על שזכיני הש"י⁹ שהחייני וקיימני והגיעני
לבא לאה"ק. ובאתי בטו"ב אלול העבר לפה עה"ק צפת תוב"ב.
בעכו יע"א¹⁰ הייתי אצל השר הגדול ירא ה' גביר מפואר
ומפורסם מוה"ר חיים צולאבי¹¹, עם מכתב השאלה והבקשה
עבור עזר לאנשי אמת באה"ק, וקבל אותי בספ"י¹² ובכבוד גדול
והשיב: כל מה שיצטרכו עלי ועל ראשי, ובעז"ה¹³ קבעתי
דירתי בעה"ק צפת תוב"ב, בדירה בינונית (כמו בית שלי
בדרך חוף). ואני נותן עבורה י' אדומים לשנת, לפי העת כזאת
שנתיקרו הדירות הרבה, מחמת שבשנה זו נתרבו באי האה"ק
מהספרדים ומכל המדינות הרבה מאוד ונתיישבו פה.

עתה הגיע העת לקיים בקשתם לכתוב להם באר היטב
כ"ד¹⁴ אשר בקונטרס הזכרונות שמסרו לי, ואשר מוטל עלי
להודיע למען כבוד האה"ק אמת מארץ תצמח, ומפתח שפתי
ישירים, בכתבי מהרא"י¹⁵ כתוב: ב' מניעות מאה"ק, א' בשביל

¹ בעזרת השם. ² ערב ראש חודש. ³ עיר הקודש. ⁴ אמת חנון לעד.
⁵ בנימטריא תק"ע. ⁶ דארץ הקדושה. ⁷ ישמרם צורם וזונם, ה' ישמרם
ויצילם. ⁸ כל אחד לפי חריפותו אני משווה שבתו. ⁹ כן יהי רצון אמן.
¹⁰ אני נושא עוני השטימה. ¹¹ השם יתברך. ¹² יכוונח עליון אמן.
¹³ הוא ר' חיים פרחי. ¹⁴ בספר פנים יפות. ¹⁵ ובעזרת השם. ¹⁶ כל רב.
¹⁷ מורנו הרב ר' אליהו (מווילנא).

רשעת עכו"ם דשם. וב' בשביל דחק צמצום הפרנסה. והנה טעם הא' בטל, כי ב"ה בכאן שלום ושלוחה והשקט משום אינו ב"ב,¹⁸ ואנו יושבים שלום ושקטם. כה יוסיף ה' עד ביאת משיחינו, כן יתן הש"י עד שיהיה אצלכם כן, וב"ה חולכים בשוק גדולים וקטנים ונשים בלי שום פחד. וכן מחוץ לעיר הלכו כמה אנשים שלנו יחידים ואין שום פגע רע, כאשר יספר ידיד נפשי האי גברא יקרא שד"ר מוכ"ז, טעם הב' ראיתי חובה עלי להודיע כי הספרדים יש להם פרנסות בחנויות וס"ד¹⁹ הכל בהיתר ולא באיסור ובמנוחה. אבל לא לאשכנזים מפני מניעת הלשון,²⁰ וגם כאן המנהג שהנשים אינם יושבות בחנויות, ואנשינו הבאים לאה"ק ע"פ רוב ביאתם לקנות שלימות ולהיות מתופשי בהמ"ד.²¹ לישב על התורה ועל העבודה ובאים בידיהם ריקניות. בענייני הוצאה, אחרי הדרישה והחקירה באמת: הדבר ברור הוצאה לזוג בריווח א' אדום וחצי. דרך כינוני א' אדום. בצמצום ב' שלישי א"ז.²² ופחות מזה יכול ח"ו לבוא לידי דכדוכי עניות. פירות וירקות שמן זית ויין טוב מצוי הרבה בכל עת בזול גדול נגד ח"ל.²³ תבואה טובה מאד ובזול כעת נגד ח"ל. מזג האויר טוב ויפה מאוד, וב"ה אני נתאזרחי בבריאות הגוף באה"ק הרבה יותר מבח"ל. בענייני הלימוד: קבענו בהמ"ד ששכרנו מקום דירה למדרש, ונקרא ע"ש מרן רבינו הגדול והקדוש רבן של כב"ג.²⁴ הגאון רבינו אליהו החסיד נ"ע.²⁵ ולומדים שם בהתמדה, והרב החסיד המפואר מו' סעדיה²⁶ גר"ו אומר שיעור גמ' וש"ד.²⁷ ויש ערך ארבעים ב"ב ולהון טפלא ונשיא,²⁸ כפי הרשימה שביד שד"ר מוכ"ז. ומפני דחק הספרים ודחק מקום בהמ"ד, קבענו ללמוד שיעור בביתי. בכל יום באים לביתי מופלגי תורה, אוהבי תכלית הלימוד, ואנו לומדים שיעור גמ' עם ראשונים וש"ע

¹⁸ אינו בן כרית (בפתייתורי). ¹⁹ וסייעתא דשמיא. ²⁰ איידיעת הלשון הערבית. ²¹ בית המדרש. ²² אדום זהב. ²³ לעומת תוצי' ארץ. ²⁴ כל בני נולדו. ²⁵ נשמתו עדן. ²⁶ מתלמידיו המובהקים של הגאון מוויילנא, חתום על האגרת הקודמת. ²⁷ גמרא ושאר דברים. ²⁸ בעלי בתים, ואלהם טף ונשים.

עם ביאורי מרן הגאון נ"ע. והרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מה' מנחם מענדיל נ"י אומר השיעור: וב"ה אין מדרש בלא חידוש. וזכינו לטעום טעם בעיקר כמה שאחז"ל: אוירא דא"י כו'.²⁹ וב"ה תאה"ק מסוגלת יותר לתורה מבח"ל. היום נתלילה שווים ומרווחים לקניית התורה. והאמת מתברר יותר. ואני שמח הרבה בקביעות השיעור שלומדים בביתי. עכ"פ זאת ידוע בצל החכמה בצל הכסף כידוע, לתת להם למען יחזיקו. ואני מצטער הרבה על העניים והאביונים. יראים ושלמים, מתמידים גדולים, הלומדים מתוך הדחק, ואין להם מזון ומחיה. ובוודאי יראו מעכ"ת³⁰ להתאמן בזה ולהחזיק התורה שהם לימדים באה"ק, כי מאד נקל להחזיק ישיבה בכאן מבח"ל. ויתאמצו לשלוח כל מה שיאספו ע"י שליח במדינות הנשלחים ע"י מעכ"ת מהתם להכא. להחזיק הישיבה ונפשות יקרות. ובפרט שמן השמים היה שבא בתוך הבאים הרב הגדול החסיד האמיתי מה' ישראל מ"מ מק"ק³¹ שקלוב עד"ר מוכ"ז עם אביו וב"ב³², ג"כ יושב בדוחק גדול הרבה. שפל מה שהיה לו פלה על הוצאות הספינה. שהיה ביוקר גדול. והוא לא היה נוסע לח"ל בשום אופן לשום ממון. אמנם ראינו שהזכר שיהיה הוא עד"ר לייסד יסודות על מריכתא דילן.³³ ואף שקשה לו הרבה שיסע מאה"ק בשנה ראשונה, ויעזיב ענין לימוד שיעורא דילן גמ' וחידושי המתחדשים. מ"מ³⁴ ההכרח לא יגונה. ואמרנו לו: עליך הדבר מוסל. ומן השם היה, שלא השיב פנינו ועזב בני הגדילים והקטנים להיות נודד ומטולטל בימים ובמדינות אחרות והשליך נפשו מנגד בשביל אהבת אה"ק ופיקו"נ³⁵ יקרות. וזכות התורה ואה"ק יעמוד לו. ואתה תעזרו לו בכל אשר יצטרך לכתוב לכ"מ.³⁶ שיעזרו לו הן בגוף ובממון ובהדר מיוחד ולקרבנו בכל מיני דרוב. להרים קרן התורה באה"ק. ולחכמים כמותם יספוק הקיצור, וא"ל³⁷ להאריך. כי מעצמם

²⁹ שאמרנו חכמינו זכרונם לברכה: אוירא דא"י מחכים (נכא בחרא, ר"ה קנ"ח עמוד ב').³⁰ מעלת כבוד הירחב.³¹ מגיד כישרים מקהל קודש.³² ובני ביתי, ישיבתנו.³³ מכל מקום.³⁴ וזיקות נפשות.³⁵ לכוני מעצמם.³⁶ ואין לו.

יודריו לעורר רחמי אחב"י על עניה הלזו אכסניא של תורה, ולהרים הנדבות בכ"מ³⁸ אצל כל מי שיש לו ורוצה להיות חלקן אחוז בעץ החיים ובאה"ח³⁹ כפי שנכתב באגרת הכולל בארוכה, ובכל האגרות שעליהם חתימתי.

ומהודענא⁴⁰ שמי שיוכל להתפרנס בריוח בכאן מקרן מעותיו שבח"ל, אזי יוכל לישב בכאן בשלוה והשקט ולקנות שני עולמות, ובאופן שיביא אתו משרתת, כי א"א⁴¹ להשיג בכאן משרתת. כי מי שרוצה בכאן לפנות עצמו לתורה ולעבודה מסוגל יותר בכאן אה"ק מבח"ל, מחמת קדושתה. גם זאת להודיע, שלא יניחו לבוא אנשים בלא נשים לכאן, מפני רוב תרעומת חכמי הספרדים, והדין עמהם. וכן מי שלא יביא סהדותא מהימנא⁴² מנכבדי מפורסמים שנתן ג"פ⁴³ לאשתו ברצונה, אזי לא יהיה לו קיום בכאן, ולא יוכל ליקח אשה כאן. וצריך להודיע, שמי שיסע יביא אתו ספרים, שאינם מצויים כאן. וכן בהמ"ד נצרך לנו הרבה ומניעת בהמ"ד גורם ביטול תורה. ועיקר להתאמץ שיהיה בהמ"ד עם תנורי החורף, שיהיה בית מנוס לעמלי תורה ומתמידים ביה"ג⁴⁴ בע"ה הספרדים מתקרבים הרבה אתנו, מגדוליהם הולכים אצלנו לקבל פנים ש"ת⁴⁵ בחידושים, וכן מאתנו אליהם.

בענייני נדבות שנשלחו על קיום מצות התלויים בארץ: כבר קנינו קרקעות כדעת ידיד נפשינו הגאון אמיתי החסיד המפורסם מוה' חיים נ"י מוולאזין, באופן שהמוכר הקנה להקונה פה כל שותפיו המתנדבים בעם, ועוד נראה לקנות קרקעות שיודמנו לפי העת ולפי המקום ולפי הזמן.

דברי ידידם ואוהבם באמת ובלבב שלם הבא עה"ח⁴⁶ ומפני טורח הכתיבה כידוע להם לא תתמתי בכל האגרות כ"א ב' תיבות, ופה תתמתי בשלימות וכל דברי האגרת הזאת מפי יקרא אל הסופר והוא כתב ונחתם בח"י⁴⁷ עצמי. נאום חיים במהור"ר טוביה כ"ץ מ"ץ מק"ק⁴⁸ ווילנא יע"א.

³⁸ בכל מקום, ³⁹ וכארץ החיים, ⁴⁰ ומוריע אני, ⁴¹ אי אפשר. ⁴² עדות נאמנה, ⁴³ גט פטוריו, ⁴⁴ ביסות הגשמים, ⁴⁵ של תורה, ⁴⁶ על התתום, ⁴⁷ בחתימת ידי, ⁴⁸ מורת צדק מקהל קרוש.

אגרת ישוב הפרושים אל עשרת השבטים

חשון תקצ"א (1830)

רב היה חלקה של ארץ ישראל במשך דורות הרבה בתנועת גילוי עשרת השבטים ובני משה ובטויות האגדות עליהם. וזה מכמה טעמים: א) גילוי עשרת השבטים היה קשור חמיר בשמיעת פעמי הגואל, ובגילוי זה ראו את ראשית הגאולה או סימן לגאולה. ובמדת שכל תנועה משיחית היתה קשורה בא"י, קשור היה בה ענין עשרת השבטים. ב) סמכותה הרוחנית של א"י ביהדות. נשען על מאמר המדרש: „אלו עשרת השבטים שגלו לפני מנהר סמבטיון שעתידין גלות יהודה ובנימין לילך אצלם להביאם" (ילקוט שיר השירים רמז תתקפ"ה), היה הישוב היהודי בא"י, אפילו בשעת היותו דל ופעוט, רואה את עצמו מוסמך לעשות בשם היחידות כולה ולשלוח שליחים לבקש את עשרת השבטים, מה שלא עשו קהלות גדולות ונכבדות בארצות הגולה. ג) מקומה הגיאוגרפי של ארץ ישראל, רוב השמועות על מציאות עשרת השבטים הגיעו ממדבריות ערב וסוריה (והיו מבוססות על ידיעות ממשיות בדבר שרידי יהודי חיבר), או מחבש דרך מצרים (והיו מבוססות על ידיעות ממשיות בדבר הפלישים). מפאת קרבתה של א"י לארצות אלה, נתקבלו בה שמועות תכופות מעשרת השבטים, וכל שמועה חדשה חזרה והפיחה את אש הכיסופים בלבבות. ומפאת אותה קרבה חזר והתעורר מפעם לפעם הרצון לשלוח שליחים לאותם היהודים, שאין עליהם עול שעבוד מלכיות. ומאידך הופצו השמועות ע"י שליחי א"י בכל ארצות הגולה.

החל מהמאה התשיעית עשרה אין לך כמעט אגרת מסע חשובה מא"י שאין בה רמז, אגדה, או שמועה על עשרת השבטים והענינים הכרוכים בהם. ידיעות כאלו כלולות באגרותיהם של ר' אליהו ממירארה, ר' יוסף דמונטניא, ר' יצחק לטיף, ר' עובדיה מברטנורא, ר' ישראל מפירושא, ור' דוד די רוסי. (עיין לעיל באגרותיהם). -- בשנת ת"ו (1646) יצא מירושלים ר' ברוך גד כשליח ירושלים לבבל ולפרס, ובשובו לערך בשנת ת"י (1650) הביא אתו אגרת שנכתבה כביכול ע"י עשרת השבטים שאליהם הגיע באורח פלא, העתק מאגרת זו

שלחו רבני ירושלים לאיטליה ליד שליחם ר' נתן שפירא, והיא עוררה הרבה בכל תפוצות הגולה, ונדפסה אח"כ שתיכ"ע שורה פעמים. משנשתקצו תלמידי הגר"א רבי'האמונה וגדולי'המעש בארץ ישראל, התעורר בלכם ריצון לבקש ולמצוא את עשרת השבטים, ובראשית שנת תקצ"א בחרו מקרבם איש מהאים לשליח מיוחד לכך, ובירו מסרו אגרת אל עשרת השבטים ובני משה, כמה גורמים הצטרפו לשליחת השליח בעת ההיא. מתימן חזר אז שליח א"י וסיפר שפגש בבית'הכנסת בצנעא יהודי משבט דן ומפיו שמע שיש להם מדינה עומדת ברשות עצמם, מהלך כמה חדשים ממזרח לצנעא. שמועה זו גרמה להתעוררות רבה בצפת, מאידך נתקבלו מרוסיה (משנת 1827 ואילך) ידיעות על גזירות הצאר ניקולאי הראשון, וביחוד גזירת חטיפת ילדים לצבא (הקוננויטסים), ידיעות שזעזעו את הישוב האשכנזי בא"י, שהיה רובו מרוסיה, ואף הורגשו טביחנות כלכלית, כי בעקבות הגזירות נחמטו המדינות לא"י.

השליח שנבחר למטרה מיוחדת זו היה ר' ברוך ב"ר שמואל מפינסק שעלה לא"י בשנת תקע"ט (1819), הוא התואר כאיש בעל נפש רבעל נכיון ונוסף לזה גם רופא, ר' יעקב ספיר מתארו כ"איש בעל תורה הגבר חכם מדיני, איש גבור חיל ואמין לב, אשר גם בימים ההם עת עול הגלות כבדה באה"י, גבורתי וחכמתו עמדה לו לעשות חיל וקנה לו שם טוב, גם ידע ברפואות וסגילות עשבים וסמים, ובימים ההם היה נחשב לרופא, הוא יצא מצפת בראש חודש חשון תקצ"א, הלך דרך דמשק, ארמ'צובא, כורדיסטא, מוצול, בגדאד, בציה, בושירה, מסרט, ומשם דרך הים לעדן, ומשם לצנעא בירת תימן, שאליה הגיע בראשית אב, היינו אדר שנתים יתשעה חדשים. בתימן ניכת לילך למדבר היידאן לבקש את השבטים, דור לצנעא ונעשה לרופא החצר של דאימאם אל'מאהדי, ניסה להתערב במדיניות של תימן, וסופו שנהרג צ"י האיימאם ביום ה' שבט תקצ"ד (1834).

האגרת שמסרו בידי השליח נכתבה ע"י ר' ישראל מ"ש ק"ל ב, הראשון בין דוחמים עליה (עיין עליו במבוא לשתי האגרות הקודמות). כותב האגרת פוזר בדברי כבוד ל"מלך ישראל" ועובר בפסקה השניה לספר על עליית יהודי אשכנז לא"י, אשר מרוב שלהבת חשקה נפשם בארץ הקדושה... מסרו נפשים ויעזבו ארצם ומולדתם ובית אבותם

ויסעו דרך ימים ומדברות. אח"כ היא עובר לתאר את השמועות שהגיעו על עשרת השבטים אשר "חזר מלכות ישראל בנה עליהם", ומאידך את עלבון הגלות בשאר הפוזות ישראל, "ומפני שכל הדברים צריך התעוררות תחלה מלמטה... החברנו והתחזקנו... קהל קדוש אשכנזים אשר בא"י ותנו שולחים שליח ישר והגון... מסר גפשו לנו בארצות בימים ומדברות עד יעירו הרמק לבוא לפני כסא גדולתם".

בחלק השני של האגרת מתאר הכותב את התפתחות הזורה שבעל-פה בישראל ממשנה ועד הגאון ר' אליהו מוילנא, את צרות ישראל שבכל דור יור, ובמיוחד את הגזרות שבדורם. בחלק השלישי של האגרת מפרט הכותב את הבקשיות, שהן ארבע: א) שיתפללו על אחיהם. ב) שישלחו לא"י חכמים סמיכים. כדי לסמוך כגון חכמים אחרים ולחזק את הסמיכה בא"י. אשר תחלת הגאולה תלויה בזה. ג) שישלח תרומת כסף, כי "אי אפשר להעזר בזה מאחינו בני ישראל אשר בארצות מולדתנו מריבי צרתם". ד) שיכתבו תשובה מבוררת על כל השאלות, "שזה ברורה בלשון הקדש".

העסק מהאגרת שלח ר' ישראל משקלוב לר' צבי הירש לעהרן באמשטרדם, ראש הפקידים והאמרכלים העוסקים בקיבוץ הכסף למען הישוב האשכנזי בא"י, הלה הדפיסה באמשטרדם בחוברת מיוחדת, (ומשם הועתקה כאן). ואח"כ נדפסה עוד חמש פעמים. לאחר שגידע בצפת על דריגת השליח, הזדרו ר' ישראל משקלוב יהודיע על כך באגרת מיוחדת לדג"ל, ואף אגרת זו נדפסה באמשטרדם בחוברת מיוחדת. שליח זה היה ראשון לשורה של שליחים שנשלחו באמצע המאה הי"ט לארצות המזרח לבקש את עשרת השבטים. האגרת יש בה ענין גם מבחינה ספרותית, ובה נשקף גם עולמם הריחני של תלמידי הגר"א, שהניחו את היסוד לישוב האשכנזי החרש בארץ-ישראל.

בעזרת ה' יתברך אלהי תארי, ר"ת מרחשון ה' אלפים ותקצ"א לב"ע, בארץ הקדושה. ארץ ישראל ערי הקדש, ירושלם¹ לב"ה נאח עולם.

וחברון וגליל הקדש העליון צפת תוב"ב".
 שלחו בני ארץ ישראל הדבקים והאחוזים בתורת יקותיאל,
 היא מתנה ונחליאל, לפני אחיבו בני ישראל, בן יצחק בן
 אברהם אשר גלה אמונת האל, המה אחינו הקדושים והטהורים
 צדיקי יסודי עולם בני משה רבנו עבד ד' החונים מעבר לנהר
 שבטיון הנקרא סמבטיון, ואומרים אנו מעשינו למלך, הוא מלך
 ישראל יושב על כסא מלכותו רם ונשא עלי גדולת אחינו
 בית ישראל, עשרת השבטים, אשר אחוזת נחלתם בארץ צלצל
 כנפים אשר מעבר לנהרי כוש, הלא המה חונים על דגלם, שבט
 דן ושבט נפתלי, גד ואשר, ושבט יששכר יודעי בינה לעתים
 עוסקים בתורה הקדושה תמיד, ושבט זבולן חונים בהר פריא"ן,
 ונגדם שבט ראובן ושבט אפרים ומנשה ושבט שמעון, ה' עליהם
 יחיו וירוממו וישאו מעלה מעלה בגדולתם, והוד מלכותם,
 והמלך יתרומם ויתנשא, חרבו יחגור על ירך גבור הודו
 והדרו, יצלח וירכב על דבר אמת וענות צדק, ותורהו נוראות
 ימינו, חציו שוננים, עמים תחתיו יפלו בלב אויבי המלך,
 כסאך אלהים עולם ועד, שבט מישר שבט מלכותך, תחת אבתיך
 יחיו בניך, תשימתו לשרים בכל הארץ, תבלנה בשמחות וגיל
 תבאינה בהיכל מלך, ואל כבוד אחינו בני ישראל הישרים
 הצדיקים בית הרכבים בני יהונדב בן רכב, אשר נבא ירמיהו
 הנביא עליהם: לכן כה אמר ה' צבאות אלהי ישראל לא יכרת
 איש ליונדב בן רכב עַמִּד לִפְנֵי כָל הַיָּמִים.³

שלום כנהר קחו מאת אחיכם בני ישראל, שארית הפליטה
 הנמצאת משבט יהודה ובנימין ומלוי הנפוצים בעולם בארבע
 רוחות השמים, ומאת אחיכם אשר בארץ ישראל מגלות החל
 מארץ אשכנז, אשר מרוב שלהבת חשקה נפשם בארץ הקדושה,
 ארץ חמדה חמדת עליונים ותחתונים, א"י המקודשת מכל
 הארצות, מסרו נפשם ויעזבו ארצם ומולדתם ובית אבותם,
 ויסעו דרך ימים ומדברות עד עלו אל עיר קדשנו ירושלים, ואל
 מקום קברות אבותינו היא חברון בארץ כנען, ואל גליל הקדש

² חרנה ומכוון כמחרת כיטיון. ³ ירמיהו ט"ה י"ג.

מוסבה שם העיר צפת תוב"ב, מסתפחים בנהלת ה' ומתגנדרים בעפרה, יושבים באהלי בתי מדרשות ושיבות של תורה ועבודה ה' צבאות, הנה כולם שולחים שלומים רבים בטל נכריבים, לאחים ידידים אחובים, אלופים מסובלים בתורה ובמצות, נפשונו חשקה, נפשונו צמאה, נפשונו אותה, נפשונו כלחה, נפשונו משתוקקה לראות פני קדשם לחבק ולנשק עפרית רגליהם, ולראות בנועם זיו אדיגינו המלך טהור וקדוש ולשמיע משלומם ומקום חזנותם בברור, ותחזינה עיניהם ועינינו עין בעין מישרים בשוב ה' ציוו ויקים המקרא שנבא ישעיה הנביא לאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הללו⁴ והנביא צפניה אמר: מעבר לנהרי כוש עתרי בת סוצי יובלון מנחת⁵ ואמר: בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם כי אתן אתכם לשם ולהלה בכל עמי הארץ בשובי את שבותיכם לעיניכם אמר ה'.

כה אמרו אחיכם ישראל, גוה טבו אהליך יעקב משכנתיך ישראל, אשר מראש מקדמי ארץ שמועה שמענו כי בחר ה' בהם ויחכם בצל כנפיו ולא הסיר שבט המושל מאתם, והוד מלכות ישראל נגה עליהם, ולצדק ימלוך מלך עליהם, ואין עליהם קיל נוגש מאומות העולם, כאשר אבותינו ספרו לנו, ורבותינו הקדושים העידו אשר בא לפניהם בומן שש מאית וארבעים לאלף החמשי איש אחד צדיק וישר שמו רבי אלדד הדני משבט דן, והוא ספר והודיע יקר תפארת גדולתם וצדקתם באמונתם וקדושתם, ועזרת ה' אלהי אבותינו מסבבם בחסדו בבטחונם בז בנהלהם, ודיה להם למחסה מכל הגוים אשר סביביתם, כל יוכלו לנגוע בהם ובעריתם, ודרכי תורתני הקדושה ברורה בידי מפי משה רבנו ע"ה מסיני כפי קבלתם, ודנים דיני כנסות ודיני נפשות בסנהדרין כפלידתם, וברוכים בארך ימים ועושר וכבוד מפרי עסק חוריתם, כאשר אמר המלך שלמה ע"ה ארך ימים בימינה בשמאלה עשר וכבוד כברכתם, ליכר זאת תעלזנה כליותינו ותשמח נפשונו על אשר

⁴ ישעיה מ"ט כ"ג, ⁵ צפניה י"ג י"ג, ⁶ שם י"ב י"ג.

וכינו לידע כי נתקיים הכתוב: לא אלמן ישראל ויהודה מאלהיו⁷, כי עד רד עם אל ועם קדושים נאמן, וחחוס נפשו לגיל זרים דאומרים לנו אין תחלה ותקוה, ואומרים איה אלהיכם ויושיעכם, אבדה שם הגוי הקדוש, נעשינו ללעג ולקלס בגוים, כצאן לטבח יובל להרג ולאבד ולמכה ולהרפה, וכל עיר על תלה בנויה, ועיר האלהים מושפלת עד שאול תחתיה, וכל גוי ועם ממלכתם קיימת ומלכם בראשם, ועם ה' אלה נתונים למשיסה וישראל לבוזים, הלא ה' יו חטאנו לו, ואמרנו נגזרנו אברנו חלילה, אבל בהחצמת לנו עוז מקל תפארת מלכותם ותוקפם וגבורתם וארצם תרחבה והמלאה כל טוב, ועשרם ומלחמתם וממשלתם ופחדם על הגוים מסביבם, מה נאוו על התרים קיל מבשר משמיע שלומם, מבשר טוב משמיע ישועתם, קול צופיד נשאו קיל יחדיו ירגנו, כי עין בעין יראו בשוב ה' ציון, ובחר עוד בירושלים ועלו מושיעים בהר ציון.

אמנם כן, מפני כי נחרקנו מהם כמקדומום לשמותם בארצותם למושבותם וגדר דרכינו בגזית נתיבותינו עיה, אכירים קראי לנו, וישראל שה פורה נדחה קראי לה, וידל ישראל מאד וימשלו בהם אויביהם, בגופם ונפשם ומאדם, ויגזרי עליהם גזרות קשות ומרות, ויאכלו ישראל בכל פה, לא עלה על לבנו מקוצר רוחנו ומעבודה הקשה אשר עלינו לאמר, נשלחה אנשים לפני אחינו בני בריתנו אחרי רבים לחטות מארצנו, רובם של קהלת יעקב שבטי יה עדות לישראל לשאול שאלחנו, ולקחת עצה, ותשועה ברב יועץ.

והן עתה אשר נתעוררנו בדבר לבקש ולדרוש שלום אחינו, הוא בסבת דבר אשר באחינו שמענו מפני עדי ראיה, אבותינו ספרו לנו כי באלף החמשי היתה גזרה קשה בחו"ל במדינת אהב"י בארץ אשכנז, על ידי גוי אחד רשע מכשף כי רצה לאבד היהודים, וישלחו כלל אהב"י שלוחים נאמנים למתנת שכינת קדושת אחינו בני משה רבנו ע"ה, ישיגו אותם חוגים מעבר לנהר סמבטיון, ויעבור איש צדיק ושמי רבי מאיר חזן

⁷ ירמיהו נ"א ה'.

(שחבר שירת אקדמית שאומרים ביום מתן תורתנו גידם קריאה התורה) אח הנהר סמבטיון בשבת בשביל פקו"ב⁸ הדוחה שבת ההמורה, ויקרב אל אחינו הקדושים, וישלחו משם איש צדיק אחד ושמו ר' דן, ובגבורות נפלאות אשר עשה והראה וקידש שמו הגדול והקדוש ית"ש⁹, הציל את אדונו ב"י בארץ הזיא, ויספר להם מגדולת יקר תפארתם ומלכותם. יעוד אשר בשנת שני מאות ושלש ועשרים לאלף השישי, בא איש אחד מהם שמו יוד בן שלמה עד צבא ישראל לארץ איטליא ורומי¹⁰, וזה מקרוב כמו שנתים היו משולחים שלנו בארץ הימן, ובעיניהם ראו עם איש אחד משבט דן שמו יששכר ויספר להם מקום ארצם וגדולתם והוקפם וקדושתם ירב עשרם ומלכותם, ואחר כך נעלם האיש משם והוא פלי.

כי על כן נשענו בדברי רבתינו הקדושים התנאים אשר הורינו אל תדי מפליג לכל דבר, וגם כי אדונינו התנא רשב"י¹¹ קדש הקדשים גלה לנו בזהר קדשו, כי בעקבות משיחא יתגלו מאחינו מעשרת השבטים, וכך קבלו רבתינו על המקרא שאמר והמע"ה¹² לי גלעד לי מנשה, אמר הקב"ה לאנשי יבש גלעד כשעריד הקב"ה לקבץ את ישראל, ראשון הוא מקבץ את שבט מנשה שנאמר לי גלעד לי מנשה (ילקוט תהלים רמז תשע"ט). ומפני שכל הדברים צריך ההעדרות תחלה מלמטה, וגם כי אמרו רבתינו הקדושים על המקרא הנך יפה דודי¹³ כשתפרע מן האומות, אף נעים כשתשלם שכר ליראיך, אף ערשנו אלו עשרת השבטים שגלו לפנינו מן הנהר סמבטיון, שעתידים גלות יהודה ובנימין לילך אצלם להביאם, כדי שיוכז עמהם לימי המשיח ולחיי עו"ה¹⁴, שנאמנו בימים ההם ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותיכם¹⁵ (ילקוט שה"ש רמז תתקפ"ה), אי לזאת התגברנו והתחזקנו כוללינו כאחד אנחנו כנסת ישראל קהל קדש אשכנזים אשר בא"י, והננו שולחים שליח ישר והגין ההכב השלם רבי

⁸ מקור נפש. ⁹ יחברד שמו. ¹⁰ דוד הראובני. ¹¹ רבי שמעון בן יוחאי. ¹² דוד רמלך עליו השלום (תהלים ט' ט'; שם, ק"ד ט'). ¹³ שיר השירים א' ו"ד. ¹⁴ עולם הבא. ¹⁵ ירמיה ג' י"ח.

ברוך בן שמואל מעיר קדש גליל העליון, מסר נפשו לנוד בארצות בימים ומדברות, עד יעזרהו הרהמן לבא לפני כסא גדולתם.

והנה עתה תחלה נודיעם בקצרה ממצב כלל אחב"י המפורזים בארצות מלכי גוים: תחלת כל איכות וכמות תורתנו הקדושה, הלא חדעו כי נמצא בידינו ספרי תורתנו ארוכה מארץ מדינה ורחבה מני יב, תורה ונביאים וכתובים ותרומות, ופירושה מרבתינו הקדושים הראשונים והאחרונים רבים מאד, ותורה שבע"פ מרבתינו הקדושים התנאים והאמוראים ששה סדרי משנה אשר סדרם רבנו הקדוש רבי יהודה הנשיא, וברוח קדשו כלל בהם כל התשעה מאות סדרי משניות שהיו בימי הראשונים, ועליהם חבר ר' יוחנן בא"י תלמוד ירושלמי, ור' אשי בבבל תלמוד בבלי, וספרא דבי רב, וספרי, ותוספות דבי רבי חייא רבה ור' אושעיא רבה, ופסיקתא רבתי וזוטא, מדרשות כמספר אלפא ביתא, וסדר עולם רבא, וספר הבהיר וספר יצירה, וס' אותיות דר' עקיבא, הוא רע"ק התנא הקדוש תלמיד ר' אליעזר הגדול תלמיד ר' יוחנן בן זכאי תלמידו של הלל הזקן שהי' בזמן בית שני, הוא ר' עקיבא שנכנס לפרדס ונכנס בשלום ויצא בשלום, ועליו אמר הכה"ה ראוי לזקן זה שישתמש בכבודי, ועליו בקש משה רבנו ע"ה מלפני השי"ת שיראהו ואת תורתו, שהיה דורש על כל קרץ וקוץ תלי תלים של הלכות, הוא ר' עקיבא שכשהיה דורש במעשה מרכבה היו באים מלאכי השרת כמנומסי חתן וכלה, הוא ר' עקיבא שקדש את שמו ברבים והיה מקבל עליי עול מלכות שמים בשעה שסרקי בשרו במסרקות של ברזל, ייצאה נשמתו באחד ויצאה בת קול: אשריך ר' עקיבא שאתה מזומן להי' עוזב, ומתלמידי הקדושים התנא האלהי קדוש ה' מכבר ר' שמעון בן יוחאי וחבריו, הוא י"ש שישב עם בנו ר"א¹⁶ י"ג שנים במערה בשעת גזרת המלך, ויחיב¹⁷ בעפר עד צוארי, ואברי להו חרוב ועינא דמיא,¹⁸ והבר ספר הזהר הקדוש על התורה כולה

¹⁶ רבי אלעזר, ¹⁷ יושב, ¹⁸ ונבראו להם חרוב ומעינים, (עפ"י האגדה במסכת שבת דף ע"ג עמוד ב').

דרוזין, וזהר חדש, וספר החקונין ע' אנפין על תיבת בראשית, ועשר אמירין ול"ב שבילין וכל מעשה בראשית, הוא ר"ש שהיתה מתגלה לו בשמת משה רבנו ע"ה רעיא מהימנא, וחבר גילוי סודותיו, ואליהו הנביא וכל נשמות הצדיקים היו מתגלים לו תמיד, הוא ר"ש דקב"ה וכל המרכבות ונשמות הצדיקים היו באים לשמוע גילוי סודותיו, הוא ר"ש דאסכים עליו קב"ה בכל חדושי וסודותיו, והי' אש ממרום מסבבו, וקב"ה וכל הישיבות של מעלה הסכימו על חבורו הקדוש עד ואליהו נחית מעילא בכמה חילין דנשמתין, וכמה מלאכיא ושכינתא עלאה עטרא על ראשיהון ואמרו וכמה ב"ג יתפרנסון מהאי חבורא דילך בדרא בתראה בסוף יומיא¹⁹ ובגיניה וקראתם דרור בארץ, ואחריו סתרי סודות התורה בקבלה דור אחר דור עד הרב החסיד ר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד שהיה פה שלישי לאליהו, והקדוש רבנו אלעזר מגרמיזא, והקדוש הרמב"ן, ועד אחרון איש אלהים קדוש ונורא האלהי רבנו יצחק לוריא ז"ל אשכנזי, אשר גלה באורי סודות הזוה"ק,²⁰ והיה לו גלוי אליהו, וידע כל רזין דרזין מעשה בראשית ומעשה מרכבה וחכמת הפרצוף, והיה מדבר עם נשמות ורוחין כמבואר בכתביו וספריו אשר הננו שולחים מהם ביד השליח הלוי, ורבותינו הראשונים חברו הלכות גדולות ופסוקות והלכות רבנו יצחק אלפסי, וספרי רבנו משה בר מיימון הלכות ברורות כלשון משנה על כל תורה שבע"פ, עד ערוך השלחן בדורות האחרונים שחברו רבותינו הגאונים רבנו יוסף קארו ורבנו משה איסרלס אשכנזי, שלחן ערוך ומפה פרוסה על כל דעות וספקות ושיטות שנחוספו בתורה שבע"פ, ועוד ספרים הרבה בנגלות ובנסתרות אין קץ למספרם, ועד אחרון הגאונים בזמננו היה אדונינו מורנו ורבנו הגאון הקדוש רבן של כל בני הגולה רבנו אליהו חסיד נ"ע²¹ אשכנזי, אשר חבר שנים ושבועים חבורים קדושים ועמוקים וברורים על כל התורה, ובירר והגיה אורות מאפל

¹⁹ עד שאפיתו ירר ממרומים בכמה חילות של נשמות וכמה מלאכים והשכינה העליונה עטרה לראשם ואמרו: כמה בני אדם יתפרנסו מחבור זה שלך כדור אחרון באחרית הימים. ²⁰ הזוהר הקדוש. ²¹ נשמתו ערו.

ולא מייק, כאשר אמר התנא ראב"ע²⁴ יכול אני לפטור את כל העולם כולו מן הדין תפלה מיום שחרב בהמ"ק ועד עכשיו, שנאמר: לכן שמעי נא זאת עניה ושכרת ולא מייק²⁵ ואף כי עתה בדור האחרון הזה אשר הצרות תכופות וחדלו הפרנסות ועם ה' אלה נתונים בסתר המדרגה, כי על כן הננו מתגפלים ומתחננים לפני אדונינו חנונו חנונו נא! אתם אחינו בני אב אחד נחנו, עזרנו עזרנו בתפלה! כאשר עזר אבישי בן צרויה לדוד המלך ע"ה בעת צרתו, כמ"ש²⁶ ויעזר לו אבישי בן צרויה ואמר ר"י אמר רב בקבלתו שעזרו בתפלה,²⁷ ואם שם היה מאיש אחד לאחר, אף כי מרבים לרבים, ועל כבוד קדושת שמו ותורתו ועדתו, כי כשל כח הסבל החירופים והגדופים לשם ה' צבאות, ועד מתי יהיה עונו בשבי ותפארתו ביד צר, ולא יעמוד ברחוק מאתנו, ולא יעלים לעתות בצרה, ואם קצף הוא מעט בעד חטאת עמו, הם הוסיפו יותר מהעיקר כפלי כפלים עולם הקשה קושי השעבוד, ועברו על השבועה אשר השביעם ה' אלהינו שלא ירבו קושי שעבודם על ישראל שלא ימהרו הקץ, (מדרש רבות שיר השירים) וכך אמרו אבותינו רבוננו בתפלתם רצוננו לעשות רצונך ומי מעכב שאור שבעיסה ושעבוד מלכיות,²⁸ אשר ע"י שעבודם הקשה, ושאין מניחים להגדיל התורה ולהאדירה, מוצא השטן מקום להסית ולבלע עם ד' בהטיותיו, וכן אמרו רבוננו הקדושים לסייע לעדתינו משלשה כתובים, אחד שאמר מיכה הנביא, ביום ההוא נאם ה' אספה הצלעה והגדחה אקבצה ואשר הרעתי,²⁹ וירמיה הנביא אמר הכיוצר הזה לא אוכל לעשות לכם בית ישראל נאם ד', הנה כחמר ביד היוצר כן אתם בידי ישראל³⁰ ויחזקאל הנביא אמר ונתתי לכם לב חדש ורוח חדשה אתן בקרבכם והסרחי את לב האבן מבשרכם ונתתי לכם לב בשר, ואת רוחי אתן בקרבכם ועשיתי את אשר בחקי תלכו ומשפטי

²⁴ רבי אלעזר בן עזריה (במסכת עירובין דף ס"ה עמוד א').
²⁵ ישעיה נ"א כ"א. כמו שנאמר (שמואל ב', כ"א ו').
²⁶ במסכת סנהדרין דף צ"ה עמוד א'. במסכת ברכות דף י"ז עמוד א'.
²⁷ מיכה ד' ו'.
²⁸ ירמיה י"ח ו'.

תשמרו ועשיהם,³¹ ירבו נא בתפלה ודמעה בנפשותם תטהורות ונשמחם הקדושות, ילבישו מלכות ויכנסו לחצר הפנימית לפני ממ"ה³² הקב"ה וביחודיהם הנוראים בהיכלות הקדושים לפני ולפנים, כי באז מים עד נפש, ואם לא למענו למענו יעש, כאשר גלה לנו האלהי רשב"י בתקונים³³ דפורקנא בתראה³⁴ למענו יעשה וכמו שסדרו לנו אנשי כנסת הגדולה בתפלה ומביא גואל לבני בניהם למען שמו באהבה, וכמ"ש³⁵ למעני אעשה, ולמען לא יתחלל שמו הקדוש, אבל יתקדש ויכירו גוים וידעו כי הוא מלך על כל הארץ ומושל בגוים, ולמען תורתו הקדושה אשר הגוים בָּזְאוּת פרעה קלאוה, ויותר מאשר עשו לנו עשו לשמו הגדול והקדוש, ויזכור לאבותינו אברהם יצחק ויעקב וירחם לקבץ גליותינו ולבנות בית קדשנו ותפארתנו, ואדונינו התנא האלקי רשב"י גלה לנו בותר קדשו בתקונים ואמר, ובזמנא דעשר ספירין מהלבשין באלין קליפין, אלין דידעין בקליפין עבדין אומאה בשמהן ובהוויות דקב"ה לאלין קליפין ובטלין גזרה,³⁶ ודאי יש ביניהם, יודעים לפעול את כל, ובעת דחק וסכנות ישכילו לעזרנו בחמלחם על כלל אחיהם עדת ה'.

ש נ י ת בבקשה את שאהבה נפשנו, הלא זה הדבר, כנודע בשער בת רבים מפני רבותינו הקדושים (רמב"ם בפירושו פרק קמא דסנהדרין) כי טרם יבא משיח צדקנו צריך שיהיה בא"י ב"ד³⁷ הגדול סמוכים, ובעוה"ר³⁸ ע"י הגליות וכבוד הגזרות הקשות בטלו הסמיכות, והלכה ברורה שצריך שיהיה הנסמך מהסמוך, והשי"ת יעד שיהיה ב"ד הגדול כאמור ואשיבה שפטיך כבראשונה ויעצריך כבתחלה אח"כ יקרא לך עיר הצדק קריה נאמנה, ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה,³⁹ וזה יהיה בלי ספק כשיכין הבורא ית"ש לבות בני האדם יתרבה זכותם ותשוקתם

³¹ יחזקאל ק"ו כ"ו--כ"ז. ³² מלך מלכי המלכים. ³³ רבי שטען בן יוחאי בתקוני הוהר. ³⁴ שהגאולה האחרונה. ³⁵ וכמו שנאמר (ישעיה מ"ח ו"א). ³⁶ ובישיעה שעשר הפירות מחלשות באלו הקליפות, אלה שיוצאים בקליפות עושין שבועה בשטם ובהוויות הקרוש ברוך הוא לאלו הקליפות ומכילים תגוידת. ³⁷ בית דין. ³⁸ ובעונותינו חרבים. ³⁹ ישעיה א' כ"ו--כ"ז.

לשם ית' ולתורה לפני בא המשיח, וכאשר שמענו בבירור שיש אצלם סנהדרין, סמוכים מפי נסמכין שהרי דנין דיני נפשות (י"ל דפליגי ארי"ל כל⁴⁰ סנהדרין י"ד א', או משום דהן רובם של כל ישראל והלכות ברורות אצלם באין ספק) יבחרו נא כמה מחכמיהם הסמוכים, בחמלתם על כלל עם ה' ויבואו נא לא"י נחלת אבותינו ויטמכו לת"ח⁴¹ כדי שימצא ב"ד סמוכים בא"י, אשר תחלת הגאולה תלויה בזה, ומה יפה אף נעים לאנשים גדולים כמותם לבא לא"י אשר רבותינו הקדושים התנאים והאמוראים היו מנשקים על תחומי א"י ומנשקים אבניה ומתגלגלין על עפרה, וכן הוא אומר: כי רצו עבדיך את אבניה ואת עפרה יחננו,⁴² ואמרו רבותינו בקבלתם כל השוכן בא"י עונותיו מחולין לו⁴³ שנאמר ובל יאמר שכן חליתי העם הישב בה בשא עון,⁴⁴ ואפילו הלך בה ד"א⁴⁵ זוכה לחיי העו"ה⁴⁶ וכל הקבור בה נתכפר לו, וכאלו המקום שהוא קבור בו מובח כפרה שנאמר: וכפר אדמתו עמו,⁴⁷ ולעולם ידור אדם בא"י אפילו בעיר שרובה גוים ואל ידור בחו"ל אפילו בעיר שרובה ישראל, שכל היוצא לחו"ל כאלו עו"ז⁴⁸ שנאמר: כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבד אלקים אחרים,⁴⁹ ורבותינו הגדולים אמרו שישבת א"י מ"ע⁵⁰ מן התורה אפי' בזה"ז⁵¹ כמו ששנו בספרי על המקרא וירשת אותם וישבת בארצם,⁵² אמרו ישיבת א"י שקולה ככל התורה, מעשה בר' יהודה בן בתירה ור' מתיא בן חרש ור' חנניא בן אחי ר' יהושע ור' יונתן שהיו יוצאים לחו"ל והגיעו לפלטום וזכרו את א"י וקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקרא המקרא הזה וירשת אותם וישבת בארצם וחזרו ובאו למקומם ואמרו ישיבת א"י שקולה ככל התורה כולה, ובימים האלה שלוח בא"י מרשעת הגוים רק מסים נתן לשר הארץ, ואם שלא נתן רשות לכולם או

⁴⁰ ארבי יהושע בן לוי. ⁴¹ תלמודי חכמים. ⁴² תהלים ק"ב ט"ו.
⁴³ כל הדר בא"י שרוי בלא עון (כתובות דף קי"א עמוד א'). ⁴⁴ ישעיה
ק"ג כ"ד. ⁴⁵ ד' אמות. ⁴⁶ העולם הבא. ⁴⁷ דברים ק"ב ט"ג. ⁴⁸ עוכר
עבורה ורה. ⁴⁹ שמואל א', כ"ו ו"ט. ⁵⁰ מצות עשה. ⁵¹ כונן תוח.
⁵² דברים י"ב כ"ט.

רובם לעלות כחומה לא"י, ליתידים לא נאמר שהרי מצינו שהיו ומנים שהלכו מהם לא"י, בשגם קבלה בידנו מרבתינו בעלי התלמוד ירושלמי (מסכת מעשר שני פרק ח') שבהמ"ק⁵³ פתח להבנות קורם מלכות בית דוד, וכן גלה לגו התנא רשב"י כי בתחלה בונה ירושלם ד' ואד"כ נדחי ישראל יכנס; ובבוא מתכמיהם הגה ובהראות נוראות נפלאות שני קדשם גם פה גם במקומות אחרים, ישיבי נפשות הנדכאים האומללים ויחיו לכם של אהב"י היושבים במחשכים כמתי עולם, מפי קדשם התעוררנה הנפשות, השמחנה הלבבות, תלכשנה עו והעצומות, חרנה וגיל תחגורנה, והמעקשות יישירו, רפי האמונה יתגברו, חלושי היראה יתאמצו, ייבררו חקי האלקים ותורותיו ומשפטיו ויוכיחו בשערים להורות דרכי ה', ודבריהם הקדושים ברשפי אש שלהבת יה ממקור לבבם הטהורות יכנסו בלבב עדת ה' יעירו ויעוררו אהבת ה' ומלאה הארץ דעה, ויכו שכם אחד לעבדו ית"ש ולהגות בהורתו הקדושה בכל לבבם ובכל נפשם ימאדם ובה לציון גואל ולשבי פשע ביעקב.

ועד בה שלישיה, כי מאז ועד עתה היו אהב"י אשר בגולה ממציאים עזר לאחיהם אשר בא"י, ועתה כי נגרע עזרתם למו, חגענו עד ארץ, שחה לעפר נפשנו דבקה לארץ בטנגה, כי השתגו עלן על צוארנו חובות רבית אלפי רבבות, אשר הוכרחנו לקבל עלינו בנשק ובמרבית, לכמה סבות מסיבבות, כי נתננו לשבי ולבזה ומסים וארנוניות שאנו מוכרחים ליתן כל שנה עולה סך עצום ורב, וגם לפקוד נפשות עניים ותלמידי הכמים הוצרכנו ללוות להחיות את נפשם, בין כה וכה עלו החובות לאלפים ולרבבות ברבית נושכת והתשלומין קבועים לזמן מוגבל, ואם לא יסולקו החובות דריא דנפשות קא חוינן⁵⁴, עגמה נפשנו פן ח"ו מוט תתמוטט הארץ, עוד תחפור הארץ, ואי אפשר להעזר בזה מאדב"י אשר בארצות מולדתנו מרובי צרתם ממיעוט השפע וגרעון הפרנסה ואולת ידם, ודי להם להפקיע את עצמם, וככי אין מצוה רבה וגדולה מזו המשולשת

⁵³ שביח דמקדש. ⁵⁴ סכנת נפשות אנו רואים.

בפדין שבויים, ית"ת דרבים, ויישוב א"י, כי על כן בקשתנו יקתנו נא תרומה מאת כל איש אשר ידבנו לבו על גאולתנו ועדית נפשנו, והמלך הגדול יחיה לעד יפקיד להרים תרומה גדולה מכל אדב"י עשרת השבטים וימסור ביד שלוחנו זה, ויעזרהו למען יבא ויביא התרומה הנה בשלמית לדומם קרן ארצנו ולהאיר עינינו לסלק נפשנו מעול החובות הרבות, האובלית בשרנו ומדאיבות נפשנו ומבלבלים דעתנו בארצנו, וגם על העתיד פן ד"ו יאריך עוד איזה זמן עד גאולתנו וישועתנו, ויחברו חבלי משיח וצרות רבות, ותינו חלויים מנגד, יתמלו נא להמציא לנו עזר בכל שנה ע"י הדרך שיראם ה' אלהינו, למען יחזקו בתורת ה' ית"ש החכמים עובדי ה' באה"ק ועוסקים בתורתו הקדושה מחוץ הדחק יומם ולילה בישיבות ובתי מדרשות שלנו.

ועל ארבעה לא ישיבנו ריקם לשמח נפשנו בנועם הדר יקר תפארת כתב יד קדשם בשפה ברורה בלשון הקודש, להשיב על שאלותינו לשמח נפשותינו ולרות צמאוננו ולברר ספקותינו, ולהחיותנו מכל ישיבתם וארצם ואיכותם וגדולתם וכמותם יתורתם, לנחם כל יושבי גלותנו צדיקים וגאונים גדולים וישרים יראי ה', המדוכאים ומודאגים ומודאבים ומסובלים ביסורים ועגמות נפש וצרות רבות בבקר יאמרו מי יתן ערב וגו', והיה כי יבואו דבריהם אל כולתם ותייין העצמות האלה, יגילו הצדיקים וירגנו כל ישרי לב, יספו ענוים בח' שמחה וגיל, ומפני כי הדרכים סגורים ומסוגרים וגדורים, בלתי אפשר היה לשלוח מי ומי מוקני ערתנו הגדולים ההלושים ותשי כד, וזה האיש ישר שלוחא מהימנא המיביל דנא בריך הוא לה, אשר התנדב להתגבר כארי, לגדר במדברות וארצות לחפש מצוא הדרך, ודרואה לנשברי לב יראהו דרכו לבוא למחוז חפצנו, ובקשתנו יהיו נא מעורתי ויקבלוהו בסבר פנים יפות ולא ישיבנו ריקם.

ואנחנו אחיהם מרחוק משתחווים מול הדרת פני מגורות הטוהרות אחינו עמרת תפארתנו, ולמי כל חמדת ישראל הלא היא אדונינו מלך ישראל חננו מתגמלים לפני כסא כבודו

ומשתחווים ארצה, ומתחננים ירן נא את שאלתנו ובקשתנו, ואנחנו פה בארץ הקדושה פורשים כפינו בתפלתנו נכח שער השמים מקום מקדשנו כותל המערבי אשר לא וזה שכינה משם, ועל קבר רחל אמנו אשר בדרך אפרת היא בית לחם, קול ברמה נשמע צהי בכי תמרורים רחל מבכל על בניה, ועל קברות האבות הקדושים והאמהות הקדושות, ועל כל מנוחות הגבאים והנאים והאמוראים הושע בן בארי רבי פנחס בן יאיר, ורבי שמעון בן יוחאי ור' אלעזר בנו, ויונה בן עוזיאל, וחלל הזקן ושר צבא ישראל בניהו בן יהודע ועוד הרבה מאד אשר סביבות הגליל הקדש, עינינו לשמאל נטלית⁵⁵ ימליצו טוב עבורם ועבורנו לפני שוכן שמים, ישוב ירחם על כולנו יקבצנו יחד יאמר לאסורים צאו לאשר בחשך הגלו, ויבנה בית מקדשנו ותפארתנו במהרה בימינו כיר"א.⁵⁶

כה דברי אחיכם העומדים על הפקודים וראשי ישיבות בארץ ישראל ירושלים, וחברון, וצפת תוב"ב, המעתיירים הדואכים החושקים הנכספים הצמאים המשתוקקים לראותם ולשמעם משלימם ומצפים לחשובתם במכתב יד קדשם, הבאים על ההחים.

ישראל ממונה ומשגיח דכולל פרושים שבא"י תו"ב, אריה בא"א⁵⁷ מו"ה ירחמיאל נאמן כולל פרישים בירושלים תובב"א.

חיים דוד הקטן ראש וממונה ק"ק רוסיא בטבריא ת"ו, אברהם דובער משגיח ומנהיג בצפת תובב"א.

גד"נה

שתי אגרות על הרעש בצפת

תקצ"ו (1837)

החל מהמאה השש־עשרה שימשה צפת מרכז לעליות החדשות בין לאירוסה ובין מאפריקה הצפונית. הישוב האשכנזי בה נחזק ביותר לאדרי העליה הגדולה של החסידים משנת תקל"ז (1777) ואילך

⁵⁵ אנו נושאים לשמאל, ⁵⁶ כן יהי רצוי אמן, ⁵⁷ כן ארזי אבי

והעליה הגדולה של הפרושים הלמידי הגר"א משנת תקס"ח (1808) ואילך, והנה באו עליה כמכות איוב בזה אחר זה במשך ארבע שנים, תקצ"ד--תקצ"ח (1834—1838), שלשה מאורעות שדחריבו כמעט את הישוב בה וגרמו להעברת מרכז העליה, יעם זה ברכז ההתחדשות ותעשיית לירושלים.

המאורע הראשון היה מרד הסלחים בשלטון המצרי של מוחמד עלי ובאדיכוחו בארץ — בני אברהים פחה, בצפת התבטא זעם המורדים בפרעות ביהודים וביות רכושם במשך שלשים ושלשה ימים. הפרעות התחילו ביום ח' סיון תלצ"ד, המאורע מתואר בפרוטרוט ע"י עולה מליטא, ר' מנחם מנדל מקאמיניץ בספרו „קורות העתים" (גרסה בויקנא ה"ר, ושניה בירושלם הרצ"א), הוא מספר: „ביום א' שמונה ימים בדיש סיון באו שוללים יושבי כפרים ונהחברו עם יישי הערים יכידם כלי מלחמה ומגן וצינף ורומח ונפדו על כל היהודים דשם יפשו את בגדיהם מאנשים ונשים וגרשום ערומים מן העיר ויבחו כל רכושם... יחם הנשאר עיני... וקרעו כל ספרי תורה וטלית ותפלין שלחם ונטארה העיר שמה ושאיחם..."

עיד טרם הספיקו יודי צפת להתנער ממכת קשה זו, בא עליהם הרעש ביום כ"ד טבת תלצ"ו, שבו נהרגו כאלפיים נפש מהיהודים (לדברי מקור אחר כארבעת אלפים) והעיר נחרבה עד היסוד בה, מאורע זה מתואר בשתי האגרות שלפנינו, ועוד טרם הספיקו המעשים ששרדו משתי המכות הללו להתחיל בהקמת ההריסות, והנה בא מרד תורזים בשלטון המצרי, ביום י"ב בתמוז תקצ"ה, שדחבטא אף הוא בצפת בהתנפלות על שרידי הישוב היהודי בה, מאורע זה מתואר באגרתו של ד"ר אליעזר הלוי, שהיה עד ראיה למאורע, (עין להלן), בין המאורע הראשון לשני הספיקו „הפרושים" להעביר לאט לאט את מרכזם לירושלים, עוד בשנת תפע"ו עבר לירושלים מנהיגם הריחני ר' מנחם מנדל משקלוב, לאחר „הבזה" בשנת תקצ"ד עברו רבים מהפרושים מצפת לירושלים, בזמן הרעש היה בירושלים גם מנהיג הפרושים בצפת ר' ישראל משקלוב (עין עליו בשלש האגרות הקודמות) כי בא שמה לשם גמר קניית הצר מיוחדת לפרושים בירושלים, בעזרת עסקני תרומות א"י באמשטרדם ובראשם ר' צבי הירש לערין, בני בירו מצאו אז בחמי טכרית והודיעו לו את דבר

הצרה ע"י רץ מיוחד שהגיע לירושלים ביום ד' שבט, היינו אחד-עשר יום לאחר המאורע, ובמשך כל הזמן הזה נשארו רוב המתים והפצועים תחת עיי המפולת.

ראשית מעשהו של ר' ישראל משקלוב היה ללחץ כסף מהספרדים בירושלים ולשלוח לצפת כעשרים מאנשי צפת אשר היו אתו בירושלים, וכיניהם חתנו ר' ישעיה ברדקי והעסקן המנוסה ר' אריה נאמן כולל הפרושים, כדי להגיש עזרה לפצועים, לקבור את המתים ולהעביר את שארית הפליטה מעדת הפרושים לירושלים. (בני עדת החסידים נשארו בצפת גם לאחר הרעש, כי לא היתה להם אחיזה בירושלים). עזרה הגיעה כינחים לצפת מבירות, מקהלת היהודים ומהמיסיונרים האנגלים היושבים שם.

באגרתו לממונים על תרומות א"י באמשטרדם, ובראשם ר' צבי הירש לעהרן, מתאר ר' ישראל משקלוב את השמועה על רעש צפת שהגיעה לירושלים, את הרושם בירושלים, את פעולות התצלה מצדו, וקורא לעזרתו.

באגרת השניה מתאר ר' אריה נאמן, שעמד בראש משלחת העזרה ששלחת ע"י ר' ישראל משקלוב, את הנוודות שראה בעיניו בהגיעו לטבריה ולצפת, ש"מיום שתרב בית המקדש לא היה חרבן כזה".

המאורע עשה רושם כביר בתפוצות ישראל; נשלחו תרומות רבות להצלת שארית הפליטה, קינות מיוחדות נחתברו על המאורע, בקהלות רבות הוספרו התרומות כראוי, ובכלל השפיע המאורע לתק את הקשרים בין א"י והגולה. ר' משה סופר בעל "תחם סופר" ראה במאורע עונש על שהעדיפו העולים להתישב בצפת והזניחו את ירושלים.

אגרת ר' ישראל משקלוב מירושלים לאמשטרדם על הרעש בצפת

תקצ"ז (1837)

בעזה"ש¹ יום ו' עש"ק² י"ד שבט שנת אק"ב ע"ל
לנכבציו³ פה עיר הקודש ירושלם תובב"א.⁴
רב שלם וברכות מציון, יברכם ד' השוכן בירושלם, כבוד
ידיד ד' וידי"ן⁵ נשיא א"י וכו' מוהר"ר צבי הירש לעהרן
נ"י⁶ עם כבוד סיעת מרחמיהי ידי"ן הגבירים וכו' פקידים
ומשגיחים דא"י בק"ק אמשטרדם יע"א.⁷
אחרי הברכה ושים שלם, מוכרחני להודיע לאדוני, גם כי
היא שמועה רעה, אשר בשביל זה דייק רבינו הגאון החסיד
וצ"ל⁸ במתניתא דברכות⁹ דגרס ועל השמועות רעות, ולא
בשורות כמו בטובות, שהם מצוה לבשרם, מה שאין כן ברעות,
אך ממילא נשמעות, רק מפני שהקונסולס¹⁰ וודאי כבר כתבוהו,
אמרתי אכתוב ואודיע, כי עת צרה היא ליעקב, אשר כל שומעו
תצילנה אזניו, אוי לי אם אמר. ביום כ"ד טבת שעבר לעת
מנחה בארעש גדול ונורא מאת המביט לארץ ותדע, ופה
ג"כ הזיק לכמה בתים וחצרות, וכל העיר פחדה, אבל תלב"ה¹¹
לא הוזק שום אדם, ובשכס נטלו בתים וכל החנויות ונהרגו
כמו ששים נפשות, אך בגליל הקדש, אהח! כי נהפכו צפת
וטבריה כמאפכת...¹² נפלו ונהרסו כל הבתים, וכל הבתים
כנסיות דק"ק¹³ ספרדים ודק"ק חסידים ושלנו ק"ק פרושים
נחרבו, ולא ניכר שום בית ורחוב או שוק עוד, גם חומת טבריא

¹ בעזרת ה"ם יתברך. ² ערב יבנת קודש. ³ בנימטריא תקצ"ו.
⁴ תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן. ⁵ וידיר נפשי. ⁶ נרו יאיר.
⁷ יכוננת עליון אמן. ⁸ הגאון ר' אליהו מוילנא. ⁹ פרק ט' משנה ב'.
¹⁰ צירי מדינות אירופה היושבים בא"י. ¹¹ תחלה לאל ברור הוא. ¹² סרום
ועמורה, ולא רצה הכותב לבטא בפירוט השוואה זו והסתפק ברטו. ¹³ רקחל
קודש.

נפלה, ואש יצאה מים כנרת ויצף הים על העיר. מי יתן ראשי מים ועיני מקור דמעה, ואבכה את חללי בת עמי, כי נהרגו מכוללנו ערך מאתים נפשות, ושלחו לי הרשימה מנפשות יתר הפלטה שלנו, ערומים נותרו, מלבד אותן שהלכו אתי לירושלם ואשר נסעו משם קודם לכן. ומכולל חסידים נהרגו בעו"ה¹⁴ יותר ויותר, והנשארים לחיים יש ק"ן נפשות מוכים ובעלי מומין חסרי יד ורגל. ומכולל ספרדים נהרגו רובם בעו"ה, וגם הרבנים המובהקים החכמים הכוללים הצדיקים מנהיגי הכילל ה"ה¹⁵ הרב כמהר"ר¹⁶ אברהם אנהורי זצ"ל ואת נפשי הרב כמהר"ר נסים זרחיה אזולאי זצ"ל והרב כמהר"ר חיים יוסף צרפתי זצ"ל הנצב"ה.¹⁷ סוף דבר, בין הכל נהרגו בצפת חוב"ב ערך שני אלפים נפשות ויותר, וכן בעה"ק טבריא חוב"ב נהרגו הרבה בעו"ה, רק שם ניצולו כמה רבנים וחכמים ומנהיגי העיר, גם הרב המופלא כמהר"ר חיים ניסים אבואלעפיא נ"י ניצול, אך רגלו שבורה.

ראשי כאבן הרחים, ועיני חשכו מרוב הצרות, כי החיים מוטלים ברעב ובצמא, גשם ושלג יורד עליהם, ואין בית ואין מכסה ביום קרה. והנה שלחתי את אנשי צפת שהיו עמי פה וגם הנאמן שלנו לשם וכן את חתני הרב מו"ה ישעיה¹⁸ נ"י ודעימיה, ואת הנאמן מו"ה ארי' נ"י,¹⁹ ערך עשרים ב"א הי"ן²⁰ עם המעות שליויתי פה מאהובינו הספרדים הי"ן גמילות חסד על ג' חדשים, לקבור המתים, והבדלו החיים להציל את החיים ולהביאם הנה.

אוי ואבוי! זה בשאר בלא אשה, וזאת בלא בעל, וזה וזה בלא בנים, ובנים בלא אבות, מעלת הרבנים דק"ק ספרדים הי"ן פת חרדו מאד לקול השמועה כי באה, ועשו מספד רב ואבל כבד, הכריזו ביטול מלאכה בעיר, ושיבואו כל הק"ק לבהכ"נ²¹ הגדולה הנקראת קהל ציון, הארוכה ורחבה וגדולה מאוד, והיה

¹⁴ בעונותינו, הרבים. ¹⁵ הלא הם. ¹⁶ כבוד מורנו הרב רבי. ¹⁷ תמא נשמתם צדורה בעדור החיים. ¹⁸ כרדני. ¹⁹ ר' ארי' ב' ר' ירחמיאל, נאמן כולל הפרושים. (עיין באגרת תבאח). ²⁰ יבני אדם, ח' ישמרם ויצילים. ²¹ בבית המנסת.

זה היה סיבת הצלתו ית"ש אותי ואת ביתי בשלחו אותי הנה לגמור הענין הנוכח בפריעת דמי המקנה. ונסעתי הנה עש"ק עשרה בטבת עם כמה ת"ח אוהבי ותלמידי הי"ה, ואז נסעה גם נות ביתי הרבנית תי' עם בנותי הכשריות תי' לרפואה לחמי טבריא כי כן רצתה נ"ב הי"ה²⁷ לעשות מזה כמה זמן לבריאת גופה, ולא יכלה לעזוב את ביתי בהיותי בבית. ואחר שיצאתי לירושלים יצאה גם היא עם בנותי תי' לחמי טבריא וניצולו שם. כי מן בנין חמי טבריא החדש שבנה השר של מצרים²⁸ לא נפל ממנו אף צרור אבן אחד, ונודה לד' על חסדו הנדול, כן יהיה חסדו עלינו כל הימים ויושיענו מכל צרותנו. יבושרו כי גם ידי"ן הרב הה"ג כמהר"ר אברהם דוב²⁹ גר"ן יורב כמהר"ר גרשון מרגלית גר"ן נשארו לחיים, ועדיין לא הודיעונו בפרטות יתר הנשארים לחיים.

דברי הנצמד ונקשר בעבודות אהבתם, ואני תפילי בכל יום בעדם, וירחם המרדס על עמו ישראל ועלי עובד אדמת הקודש.

ישראל בעל ספר תקלין הדתין וספר פאת השלחן ובית ישראל מצפת ז"ה ממנונה ומשניה דכולל פרישים שבא"י תיבב"א.

נה

אגרת ר' אריה נאמן מצפת לאמשטרדם על הרעש בצפת

תקצ"ז (1837)

בעז"ה¹ כ"א שבט התקצ"ז פה הרץ לעה"ל² צפת חובב"א.³

²⁷ נות ביהי תחיה. ²⁸ מוחמ"י עלי ²⁹ ר' אברהם דוב מאברוטש, מנהיג החסידים בצפת ואחכר ספר "בת עי", נפטר בצפה ביום י"ב בכסל' תר"א, ועיון עלי להלן במכתבו של ד"ר אליעזר הלוי מצפת תקצ"ח. ¹ בעזרת השם. ² לעי' הקודש. ³ תבנה יחבנו במהרה בימינו אמן.

מלאים כל הארבעה בתי כנסיות שלהם, שם ישבנו על הארץ גם בכינו ואמרנו כל קינות שבתיקון חצות ושל ט"ב.²² ושני ימים דרשו הרבנים והחכמים דרושי הספר. אחרי כן בקשו ממני הרבנים ובכללם הרב הראשון לציון נ"י שאדרוש גם אני דרש הספר בבהכ"נ הגדולה, ולא סרבתי שלא להיות ח"ו בכלל משחז"ל.²³ כל המתעצל בהספדו וכו', ומכש"כ בנדון זה שנפטרו בעז"ה כמה וכמה צדיקים וח"ה נ"ע,²⁴ והתאספו עה"ק אנשים ונשים וטף לבהכ"נ הגדולה ועורגני עוזר ישראל ית"ש²⁵ ודרשתי הספר גדול במילי מעלייתא דהספדא, והורדתי כנחל דמעה מכל אחינן בני ישראל הספרדים, והאשכנזים שהיו שם כולם, ונעשה תשובה וידידי ברבים, ונחלשתי ונעלפתי מרוב היגיעה, ברוך הנותן ליעף כח.

אדוני ידידי קשורי נפשי, חוסן חמולו ורחמו נא על נפשי ועל נפשות פליטת כוללנו שבגליל, אשר רובם סבלו גזירת הגזר ונעשו קרבנות לכפר בעד כל ישראל, ועתה נשארו עלי חובות כל היחידים שהלוינו להם על בטחון בתיהם ועל מה שהיינו מקוים שאותן שנשללו או בקיץ תקצ"ד יקבלו תשלומיה, ועתה נחלשה תקות זו כי נהרגו גם אלפים ישמעאלים מצפת, וחובה עלי לשלם החובות ולהחיות צאן קדשים, לרפא ולחבוש החולים והשבירים, ולהציל הבריאים להלבישם ולהנעילם, להושיבם בדירות ולפרנסם, אנא אדוני הושיעו נא, גם אותי באמצעות ספרי פאת השלחן ובית ישראל²⁶ ששלחתי לחלקם ולהפיצם לאותבי התורה ולומדיה, כי בעז"ה כל ספרי וכל אשר היה לי בביתי בצפת נפלו ונתערבבו בצרת צפת ונשארת ערום, הרחמן יעורגני בתוך צרת הרבים.

חסדי ד' אזכיר, כי כל הסבות שסבב בעל הסבות ית"ש בענין מקנה החצר לבהכ"נ דכוללנו פה, שלא ידעתי מה ומי הכניסני באותו הצער שהיה לי מזה כידוע, עתה ראיתי כי כל

²² ט' באב, ²³ מה שאמרו חכמינו זכרונם לברכה (במסכת שבת דף ק"ה עמוד א'): כל המתעצל בהספדו של חכם אינו טאדיר ימים. ²⁴ ותלמידי חכמים ושמחתם עדו. ²⁵ יחברך שמו, ²⁶ נדפס בצפת בשנת תקצ"ו.

רב שלם והימים לכבוד ידו⁴ וכי נשיא ארץ הקדושה
כקש"ת מוהר"ר⁵ צבי הירשל לעזרן נר"ו ולהבריא דדישי
פקירי ימשגיחי אה"י י" תוב"ב שלם.

הנה לשלום מר לי מר כי לא עת בשורה וכל בית ישראל
יבכו את השריפה אשר שרף ה' יהי שמו מבורך. ד"ר ברוך
העשירי⁷ שעבר לעת הפלת מנחה היה רעש גדול בכל אה"י,
וב"ה בעה"ק ירושלם והכרון תוב"ב לא היה שום נזק בנפשות,
כי אם מעט בבתיים, אבל בעיר שכם היה נזק רב, אך בעוה"ר⁸
בגליל העליון והתחתון גררבו כל הבתים, בועמו רגע שהרעיש
הארץ ונתפך ההר עליהם, ושבקו חיים לנו ולכל בני הגולה
הי"י⁹ לערך שני אלפים נפשות מאחינו האשכנזים והספרדים
נ"ע וזיע"א¹¹ ברגע אחד נלכדו הנפשות היקרות ועלו השמימה.
נשמות קדישים וטהורים נשואי עון בארץ, ומיום שחרב
בהמ"ק¹¹ לא היה חרבן כזה, שנחרב ערי הקדש צפת וטבריא
עד היסוד, גם ארבעה עשר בתי כנסיות שהיה פה עה"ק צפת
תוב"ב נהרסו ונפלו והושלך לארץ נזרם, ונזר ספר התורה
הקדושה, ועמם פני העיר מובחרים שבעם הקדש, אשר היו
בתיים קבריהם, ארי לנו שכך עלתה בימינו.

ביום ד' לחדש שבט חלו באה תשמועה הרעה אלינו
לעה"ק ירושלם תוב"ב, ע"י רץ ששלחו בני ביתו של הרב
הגדול מוה"ר ישראל נר"ה, שהיו במרחץ דמי טבריא וניצולו,
כי המרחץ החדש שבנה מלך מצרים נשאר בשלימות, והיו
כשמענו השמועה ההיא, קדענו אה בגדינו וגדל הבכי והמספד,
ובהרגנו מן העדה הקדישה כמה אנשים ומהם לברנים היידיים
לחצוב קברים ולקבור מהים ליסע ולבא לכאן לגמול חסד עם
המתים — ועם ההיזב שיריו לאורך ימים, והשגנו סך מסויים
בהזואה אשר הילכנו עמנו, וקמנו ונתעידדנו יהלכנו, ונבא על
ש"ק¹² לעה"ק טבריא תוב"ב, ואין מקום ללין, כי מכל העיר

¹ יריר נפשי. ² כבוד מיושת שם תפארתו פורנו ורכנו הרב רבי.
³ נטרית דמסנא יפרקיה וישמררי הרחמן ויצילנו. ⁴ ארץ המדש.
⁵ טבת. ⁶ בעינוהינו הרבים. ⁷ ה' יטעם ויצילם. ⁸ נשמהם ערו ויזחם
ינו עלונו אמר. ⁹ בוח המקדש. ¹⁰ שבת מרש.

והחומה נעשה גל של אבנים, ויתר הפליטה הנשארת לחיים, ומהם מוכים ופצועים ובעלי מומים מנפילת האבנים עליהם, יושבים באהלים מחוץ לעיר, ואין בית אשר אין שם כמה מתים. ובהיות האדם בהול על מתו יש שנתנו אלף גרוש בעד קבורת מת, כי הוצרכו לשכור פועלים להוציאם מתחת האבנים. ותכבד העבודה והשכר על זה.

ביום א' שלאחריו באנו לכאן, ועיני רואות ובוכות על החרבן הגדול ההוא, כי נחרב הגליל עד היסוד, ושכרנו פועלים לפנות האבנים כדי להוציא ולקבור הנפטרים, ומצאנו בתוכם הרב הצדיק מוהר"ר אליעזר במו"ה מרדכי מסלאנים נ"ע, והרב המפורסם בחסידות מוהר"ר יוסף מטשערקאו נ"ע בתפילין ועם ספר המדרש בידו, שהיה לומד בפני הצבור, וזולתם נפשות יקרות זי"ע שאי אפשר לפורטם כולם, ואחינו הנשארים לחיים יושבים באהלים והגשם יורד עליהם, באין לבוש ואין כסות, אף לא מנעלים ברגליהם, וכל פנים קבצו פארוו, ומהם מדוכים ביסורים קשים ומרים, זה נשברה ידו וזה רגלו, זה יושב ובוכה וזה מילל ומקונן על מתו, וקול נהיה נשמע מכל צד ופנה, וכל אשר לאיש יתן בעד מתו לקבורו, ונשארו עטופים ברעב בראש כל חוצות. לן יאות למבכך, לן יאות למספד¹³ על דם נפשות נקיים וטהורים וקדושי עליון, יהא רעוא¹⁴ שירצה דמם לפני ד' כדם עולה וקרבן ויהיה חורבן הגליל לסימנא מלתא לגאולתינו ופדות נפשנו¹⁵ מאפילה לאורה, וישובו בנים לגבולם במהרה, כיר"א.¹⁶

וידיע להוי כי מאחב"י¹⁷ אשר בטבריא תוב"ב שבקי חיים לכוון ולן ולכ"י¹⁸ לערך מחצית הנפשות שהיה שם, ומאח"ב י ק"ק ספרדים הי"ו וק"ק חסידים הי"ו דפה עה"ק צפת תוב"ב יותר ממחציתם, ויש אומרים שני שלישים. באחינו ק"ק פרושים פה הי"ו, היה הדין ממותק בחסד, באשר היה ישובם בסוף העיר, יכלו לברוח ולמלט על נפשם, וגם תלב"ה¹⁹ היו

¹³ לננו ראוי לכבות, לננו ראוי לספור. ¹⁴ יהי רצון. ¹⁵ בהתאם למאמר חו"ל במשנה סוטה פרק ט' משנה ט"ו. ¹⁶ כן יהי רצון אטו. ¹⁷ מאחינו בני ישראל. ¹⁸ דכם ולנו ולכל ישראל. ¹⁹ תחלה לאל ברוד הוא.

כמה מהם בעה"ק ירושלם ת"ו, יש שעקרו דירתם כבר מקודם, ויש שעלו ובאו עם הרב הגדול מוהר"ר ישראל נר"ו,²⁰ והה"ג הג' גר"ו דעתו עתה להשתקע בעה"ק ירושלם ת"ו, ולחבר את האהל להיות אחד בעה"ק הג' ת"ו, כי לא נשאר לאחינו אנ"ש²¹ אף בית אחד בכל הגליל שיהיה לבית דירה, והכושלים הנשארים לחיים, סכנה להם שישבו בישיבה שאין בה סמיכה, וכבר שלחנו האלמנות והיתומים לעה"ק ירושלם ת"ו, גם הס"ת ותספריים שלנו הוצאנו והצלנו ושלחנום לעה"ק תנוכרת ת"ו, ויתר פלטתנו הם מוכנים לנסוע ולעלות שמה אחר ש"ק הסמוך, יה"ר²² שיהיו הנשארים לפלטה גדולה, ולא ישמע עוד שור ושבר בגבולנו, ומהר ישוב ה' שיבת ציון ותשכון שכינתו בתוכנו, בב"א.²³

והנה הבאנו עמנו מירושלם ת"ו כמש"ל²⁴ סך שנים עשר אלף גרוש, וגם פה השגנו בהלואה סך שבעת אלפים גרוש, וכהיום לא נשאר בידינו מכל זה אף פ"ק,²⁵ כי היתה ההוצאה מרובה, לפנות האכנים כדי להוציא הנפטרים, בתחלה היה שכר פועל כל יום ג' גרוש, והיה מוסיף והולך, עד שהוכרחנו להפריז בעד הרבנית הצדקת מרת שרה נ"ע²⁶ ממעזריטש, כדי שיתאמצו למצוא אותה חמש מאות גרוש, וכזה וכזה גדלה ההוצאה למאוד, מלבד מה שהוכרחנו לתת מעות לשכר פועלים להוציא החפצים מהנשארים בחיים, והן בעון מעט אשר השיגו ומצאו, כי הרבה נעלם ואיננו, והרבה נרקב בגשמים שירדו עליהם, טרם באו עוזרים להם, והוכרחנו לקנות להם מלבושים אכאיעס וכוזיעס בעד יותר משלשת אלפים גרוש, מלבד דמי מזונות ושאר ענינים, וכנראה יהיה מזה גלגול חובות על הכולל חמשים אלף גרוש, ואין די באר ואין די עולה, הצער והיגון לשמוע אנקת ואנחת החולים שאין פה תרופה למכתם, באין רופא ואין צרי ואין מזור למחלתם, עינינו לשמים ישלח דברו וירפאם וימלט משחיתותם, ולגודל הצער והיגון הנני כאיש שפור

²⁰ ר' ישראל משה לוב, כותב האגרת הקודמת. ²¹ אנשי שלומנו. ²² יהי רצון. ²³ במהרה בימינו אמן. ²⁴ כמו שכתבנו לעיל. ²⁵ פרוטה קטנה. ²⁶ נישמתה ערו.

וכגבר עברו יין, הרחמן יחזיק כהני ומוחזו לסבול עול העבור
 עתור להחיותם ולהשיב נפשותם.
 דברי הכותב בדמע עבד נאמן לעיבדי ה' אשר בתוככי
 ירושלם עה"ק תוב"ב הר"ש²⁵ אחינו שבגולה, ה' יוכנו לבשרם
 בשורות טובות ישועות ונחמות מקרב הארץ.
 אר"י בא"א מו"ת²⁶ ירחמיאל ולל"ה²⁷ נאמן הכילל
 פרושים בירושלם תוב"ב.

נו

אגרת ר' יהוסף שווארץ מירושלים לאחיו

תקצ"ז (1837)

ר' יהוסף שווארץ חיה היהודי הראשון בא"י בדורית האחרונים
 שהכדיש את עצמו כולו להקידת ארץ ישראל ולפרסום פרי חקירתו
 בלשון העברית, לשני לא הם כמנהו בארץ ישראל עד אישור
 הפרחי, שעלה לא"י מצרפת ברבע הראשון של המאה השלוש-עשרה
 ועבר את הארץ במשך שבע עונות כדי לחקרה ולעמוד על גבולותיה,
 מקומותיה, עתיקותיה, צמחיה וכו' ואח פרי חקירתו חיכם בשנת ע"ב
 (1322) בספרו "כפתור ופרח", שנדפס בפעם הראשונה בויניציאה
 בשנת ש"ט (1549).

ר' יהוסף בן ר' מנחם שווארץ נולד בעיר פלוס אשר בבגדאד
 ביום י"ז חשוון תקס"ה (22 באוקטובר 1804). משנת תארכ"ע עשרה עד
 השבע"ע עשרה לחייו למד בבית המדרש למורים שבעיר קולברג, ואח"כ
 עבר לבית המדרש העליון בווייצבורג ולמד שם חמש שנים, בעזר את
 ווייצבורג התעוררה בו תשוקה לידיעה א"י, והתחיל להגות בספרות
 שנכתבה על א"י, ובשנת תקפ"ט (1829) פרסם מפת א"י אשר חיבר
 בעברית ובלועזית. מפה זו נתפשטה עד מהרה ונכתה להדפס שנית
 בוין תקצ"א ושלישית בטריעסט תקצ"ב. אולם הוא הבין עד מהרה
 שאי אפשר לו לאדם לעבד בתחיל ולדקור את א"י, וגמר בלבו לעלות
²⁷ הדרוש שלום. ²⁸ בן ארנוני אבני מר"י ורבי הרב. ²⁹ וכדוננו
 לחי' העולם הבא.

לא"י. הוא הלך דרך ווין. הונגריה ופיזמה, שבהן נאלץ להתעכב כשנה וחצי מחמת מגפת הצליירע והמלחמות במזרח. בחורף הקצ"ג עזב את פיזמה והלך דרך אימל ורודוס לא"י, והגיע לחוף יפו ביום י"ג ניסן תקצ"ג. ביפו לא היה אז שום ישוב יהודי, אבל הוא לא הספיק עוד לעלות לירושלים. נשאר איפוא ביום א' של פסח בישו, וביום הראשון של חול המועד עלה לירושלים ברגל. בירושלים נשא לאשה את רבקה בת ר' שלום לוריא (קרובתו של ר' שמריהו לוריא ממוהלב, דורנו שר יחיאל מיכל פינס) שישב אז בירושלים.

בירושלים הקדיש את כל ימיו לחקירת הארץ, ואת פרנסתו קיבל מחו"ל מידי אחיו הגדול ר' חיים שווארץ רב בקרית יואל ומשאר בני משפחתו. ולא הסתפק בחקירת המכירות הספרותיות אלא, כאישותורי הפרהי בשעתו, עבר את הארץ לארכה ולחבה וחקר הכל מפי הראיה ומפי תושבי המקום. בהקדמה לספרו העיקרי "תבואות הארץ" הוא כותב: "והנה אכתוב אשר ראיתי בעיני ותלכתי ההרה וירדתי העמק וחקרתי ודרשתי היטב בעמל ובטירה. ייש דברים, במעמד המרחק רב, אשר חקרתי ודרשתי פעמים רבות מפי מגידי אמת עוברים ושובים הולכי דרכים כדי למצוא דבר אמת בתכלית האמת".

על ההעוררותו לעסוק בחקירת א"י הוא כותב בהקדמה שניה לספרו הנ"ל: "ואמת אגיד כי בושתי וגם נכלמתי באמרם לי (חכמי העמים) כי דרשו פעמים הרבה מחכמי בני ישראל הן בחו"ל והן בקדש על ידיעה הזאת, ואין מניד להם, כי לא ידעו ארץ נחלת אבותיהם, ואשר הם יושבים בה... ולמה יגרעו חכמי בני ישראל מחכמי העמים אשר יעלו יבאו מדי שנה בשנה ממדינות רחוקות לחקור ולדרוש על תכונת הארץ? למה נחלחנו לנרים ועל מה אבדת הארץ? בשנו מאד כי עובדי ארץ, ציון היא דורש אין לה, הלא נאמר (במדבר י"ד ל"א) והביאתי אתם וילעו את הארץ, הנה מוכח שגם ידיעת הארץ מעלה נוכח היא... יעתה דרשי את הארץ אשר ה' דורש אותה, ואת שלום העיר אשר בחר ה' ולך יקרא דרושה עיר לא נעזבה".

את ספרו הראשון "תבואות השמש" על עניני מהלך השמש והכוכבים ידעבון עלות השחר ונץ החמה, מתוך הסתכלות מיוחדת בתנאי א"י (ויהר מארבעת אלפים שנים השגדתי וטרחתי לראות

רגע נץ החמה, ועליתי לגגות וגדדתי שנה מעיני לחקור ולדעת המציאות האמתית... הן עת שבתו בחו"ל והן בעת שבתו בקודש" (הדפיס בירושלים בשנת תר"ג. שנתים לאחר-כך, בשנת תר"ה, הדפיס שם את ספרו העיקרי בידיעת א"י, "תבואות הארץ", (נדפס שנית בלבוב תרכ"ה, ושלישית ע"י א. מ. לונץ, בצרוף הוספות והערות ותולדות המחבר, בירושלים תר"ס). תורגם לגרמנית בשם "דאס הייליגע לאנד", פרנקפורט-דמיין 1852 ותורגם לאנגלית, פילדפליה (1850). את שני ספריו האחרונים בשם "פרי תבואה" ו"פרדס", באורים בתנ"ך ובספרות התלמודית עפ"י מחקרי א"י, הדפיס בירושלים בשנות תרכ"א תרכ"ב, (כל ארבעת ספריו ביחד נקראו בשם הכללי "דברי יוסף").

בשנת תר"ט (1849) יצא כשליח א"י לאמריקה והצליח בשליחותו, ואז נדפס תרגומו האנגלי של ספרו, בשובו מאמריקה הלך לגרמניה לראות את קרוביו, והכין לדפוס את התרגום הגרמני של ספרו, בסוף תרי"א (1851) חזר לא"י.

נולדו לו ארבעה בנים וארבע בנות, אך כל בניו ושתיים מבנותיו מתו בעודם קטנים. במשך כל ימי שבתו בירושלים לא קיבל על עצמו שום תמנות והתנשאות. מהכסף שקיבל מחו"ל לכלכלתו הרים תחילה מעשר לעניים, והיה מקרב אלמידיי-חכמים עניים. הוא נפטר בליל ט' שבט תרכ"ה (1865).

כל ימי שבתו בארץ היה כותב אגרות לאהיו הגדול, שבהן הודיע לו את מנהגי א"י, את תולדותיה ועניניה ואת המתרחש בימיו. אחת האגרות הראשונות (מיום כ"ג אייר תקצ"ו), נכתבה על ידו בעברית ונדפסה ע"י אחיו בתרגום גרמני וחורתי ותרגומתיה כאן לעברית, הלשון שבה נכתבה מעיקרה.

בראשית האגרת מרמז הכותב שכבר תיאר באגרת קודמת את הרעש בצפת באותה שנה, וכאן הוא מוסיף לתאר כיצד קיבלו בירושלים את פליטי צפת. אח"כ הוא עובר לתאר בפרוטרוט את מנהגי יהודי א"י (בעיקר הספרדים) בבית-הכנסת, מנהגי המועדים, מנהגי שמחה ואבלות. אח"כ הוא מתאר את ירושלים בימיו, את אקלים הארץ, את מיני המזונות ולבסוף את מצב הארץ והשלטון, שלטונו של איברהים פחה. שמשל או בארץ בשם אביו מוחמד עלי המצרי, ענין

רב יש בתיאור עריצות השלטון, וביחוד סדר הגיוס לצבא והטלת איכסון הצבא על החושבים.

ירושלים, כ"ג אייר תקצ"ו (28 במאי 1837).

אם לא תמצא אחי היקר, במכתבי זה את הדרוש ואת צחות הבטוי והסגנון, עליך לסלוח לי, כי עלי למהר ולשלוח את מכתבי זה לבירות, שמשם ישולח באנית־קיטור לאנגליה. ודאי ידוע לך שבזמן האחרון מפליגה בקביעות אחת לחודש אנית־קיטור מאנגליה לבירות, וכן מבירות לשם. בדרך זו מגיעים המכתבים מגרמניה בזמן קצר ובדרך בטוחה יותר מאשר דרך איטליה.

בחודש שעבר הגיע לכאן דרך מצרים, סיג' ועציון־גבר, מר יועץ־החצר פרום. פון שוברט ממינכן ובני־לויתו הכבודים, ושהה שבועים בעירנו הקדושה. היה לי הכבוד לבקר לעתים תכופות את המלומד הנערץ והמצויץ הזה, ששמח בכל לב למצוא בירושלים יהודים גרמנים אחדים. הוא הודיעני את הידיעות שהגיעו אליו ממולדתי היקרה בִּירֵיה, ביחוד על מצב החלירע שפרצה במינכן, ואמר לי שיש בדעתו לחזור דרך דמשק, בירות, מוריאת ויון, ולאחר שֶהיה של חודש אחד ביון יחזור למינכן.

אני מקוה שהגיע לידך זה כבר מכתבי האחרון מיום 17 בפברואר ש. ז. שבו הודעתוך בפרוטרוט על הרעש הנורא בשתי ערי הקודש צפת וטבריה וסביבותיהן ביום 1 בינואר — שבו נהרגו כמה אלפי נפשות. לפיכך לא אגע הפעם בענין נוגה זה, שלזכרו נשפך דם לבי עד היום. רוב האומללים שניצלו בחייהם, אבל נשארו ללא צל קורה וללא רכוש, נתקבלו כאן בסבר־פנים ונתמכים ביד נדיבה ע"י היהודים וזיושבים כאן. למלא הפצץ, אחי האהוב, ארשום לך קצת דברים על מנהגי בית־הכנסת בירושלים, במדה שהם שונים ממנהגי ארצות המערב:

כדי שיוכל להתפלל במנין גם בעלי־המלאכה והסוחר העוסקים במלאכתם ואינם יכולים להתפלל בשעה קבועה, נהוג

כאן שבימות־החול מתפללים תפלת שהרית, מנחה וערבית בבית־הכנסת כמה פעמים בזה אחר זה, ולכשסיים מנין ראשון תפלת־שהרית, הוא עוזב את בית־הכנסת ונכנס מנין שני לתפלה, וכן חמש עד שש פעמים, וכן מתפללים תפלת מנחה החל משעה 3 אחר־הצהריים עד הערב 9 עד 10 פעמים, אולם אין קורין בחזרה אלא פעם אחת, כמנין הראשון. — בערב שבת מתפללים תפלת מנחה תחת כפת השמים ליד הכותל המערבי, (בהיזבז אשלח לך רישום מדויק משריד־קדומים קדיש ות), ואח"כ מתפללין כבלת שבת בבית־הכנסת, פזמונים, לכה דודי! אין מזמרים אלא את הבתים: לכה דודי, שמר וכו', לקראת שבת, מקדש מלך, התעוררי, בואי בשלום, ואחר כך אומרים „מזמור שיר ליום השבת“ (תהלים צ"ב), ואח"כ קוראים פרק ב' במשנה שבת, במה מדליקין, ואח"כ אומרים שנית „מזמור שיר ליום השבת“, המנהג לחזור פעמים על מזמור זה, מנהג קדום הוא, אני מזכיר זאת לפי שנכבדתי ליעצתו, שמונהג זה המקובל עד היום גם בבית־הכנסת בפרג, אינו אלא חיקוי למנהג ירושלים, ואין יסוד לאגדה המייחסת את המנהג למהר"ל מפרג.

בשבת אחר־הצהריים, בשעה שתיים לערך, דורשים הרבנים בדברי מוסר ודת בבית־הכנסת הגדול הנקרא „קהל שטאטפול“, הכהנים נושאים כפיהם כל יום, מלבד בתשעה באב. — אין אומרים כלל פיוטים בתפלה, מלבד ביום הכפורים, וכן אין אומרים בבית הכנסת קידוש בע"ש ולא הבדלה במוצאי שבת. — את חג הפורים חוגגים בכל ארץ ישראל שני ימים, בי"ד ובט"ו באדר, אבל אין קוראים במגלת אסתר אלא ביום הראשון, ואלו כאן בירושלים חוגגים ביום ט"ו בלבד. — שבעה ימים לאחר חג השבועות אין אומרים תחנון בתפלה, וכן באייר (פסח שני), היום שלאחר כל חג, יום טוב שני של גליית, הוא כאן יום חול גמור, ורק בבית־כנסת אחד כאן מתפללים ביום זה את תפלת־החג בשביל עולי־רגל שדעתם לחזור. — בשבת שלשני תשעה באב, שבת־תענית, אין רואים כאן שום סימני אבל בתפלה אי במלבושים. — בתשעה באב

עוטפים את כל ספריהחירה שבארון ואת כל־הקודש בבר שחור, בשמוציאים את ספריהתורה מן הארון לקריאה — ואת זה עושים כאן לאחר קריאת הקינות — שם החזן אפר על ראשו, ואחריו עושים כך כל המתפללים, אח"כ קורא הדון קינה נוגעת עד הלב בשפת־הארץ המדוברת, אין לתאר מה רב הרושם של קריאה זו בלשון הטובה גם לנשים יללדים, בכיות ויללות פולחות את אויר בית־הכנסת וכל המתפללים מתמוגגים בדמעות. לאחר התפלה הילכים רבים אל הכותל המערבי ואימרים שם קינות.

לזכר הג שמחת בית השואבה בבית־המקדש חוגגים כאן הניגונות מיוחדות בבית־הכנסת במשך כל ימי חג הסוכות. לאחר תפלת ערבית יוצאים בהלוכה חגיגית בתוך בית־הכנסת יכל אחד מהחוגגים מחזיק גר בידו, בשעת ההלוכה עליזה זו, מכנגנים גם בכלי שיר שונים, הדומים לתוף קטן, ינקראים כאן „טמפונים“ בבית־הכנסת שנבנה זה מקרוב, הנקרא בשם „קהל ציון“, סודרת כאן מכונה מיוחדת מלאכה־מחשבת המזריכה מים בלפי מעלת בשעת הניגונות, דבר זה בידו עם שאר מנהגי החג עושה רושם רב. — בליל שמיני עצרת, וכן בליל שקאחריי ושהוא ליל שמחת תורה אצלכם, מוציאים את כל ספרי התורה מהארון ומקיפין בהן, וכן בליל יום הכפירים.

אם חל יום הופה במשך השבוע, עומדת בשבת שלאחריו חופת יפה בבית־הכנסת, ותחתיה יושב החתן ושושביניו בשעת התפלה. כשנקרא החתן לעלות לחזרה, מלוים אותו השושבינים בעלותו וברדתו, משסיים החתן את ברכת התורה שלאחר הקריאת, נומר החזן את שמונת הפסוקים „ילקחת אשה לבני משב“ עד „ואברהם זקן“ (בראשית כ"ד, א'—ח'), אחד מקרא יאחד תרגום אונקלוס, בשעת זמרה זו מסב שמש בית־הכנסת עם בקבוק מלא מיזרדים ומזלף מרובי ליד כל אחד מהמתפללים, דבר זה נעשה כסדר גמור.

את המה חיברים לעתים תכופות גם בלילה, ובידור אם תיח הנסתר אדם חשוב, אין ליכרים את המה בארץ, אלא שמים את הגוף בקרקע ומקמרים עליו בקשתות של אבנים ומכסים

בעפר. אין יודעים כאן כלל על המנהג לשפוך את המים בבית שמת בו מת (השנה יורה דעה סימן של"ט סעיף ה'). וכן מכינים כאן מראש כמה קברים ואין חוששים לצוואת ר' יהודה החסיד האוסר זאת. (שם, סעיף א'). בהלויה נפטר חכם משתתפות "מענות ומטפחות" מבין הנשים, וכשעוברת ההלויה ברחובות עולות הנשים על הגגות השטוחים המצויים במזרח ופוחחות בקול-יללה קורע לב ומלוות את יללתן במחיאת כף על כף.

את "שבעת ימי הנשמה" שלאחר החופה חוגגים בעליצות בחוג המשפחה השמחה. כל אותם הימים עומדת בבית הזוג חופה נאה ומקושטת, שתחתיה יושב הזוג הצעיר ומקבל את פני האורחים והידידים הבאים לברכם. בדרך כלל נושאים בא"י אשה, הנערים כשהם בני י"ד והנערות נישאות כשהן בנות י"ב. מנהג קדמון הוא בירושלים שאין נערה נישאת אלא אם כן מלאו לה י"ב שנה; אם לא הגיעה הנערה ל"ב, מסדרים את הנשואים מחוץ-לעיר, באחד הכפרים הסמוכים. — הספרדים היושבים בארץ ישראל מיבמין ולא חולצין.

בברית מילה נוטל אבי הבן את הילד בזרועותיו ואומר את הפסוקים האלה: אם אשכתך ירושלים (תהלים קל"ז ה'), שמע ישראל (דברים ו' ה'), ה' מלך ה' ימלך (שמות ט"ז י"ח), אגא ה' הושיעה נא (תהלים קי"ח כ"ה). אחר כך הוא מוסר את הילד לידי הסנדק ומברך בקול רם את הברכה "להכניסו בבריתו של אברהם אבינו". לאחר שסיים המוהל את הברכה על המילה, מברך האב ברכת שהחיינו, ולא רק בכך בכור אלא גם בשאר הבנים.

בטרם אתאר לפניך בפרוטרוט, אחי היקר, את ירושלים העתיקה, סביבתה, הקברים הקדושים והבנינים הקדומים, אתאר לך כאן בקיצור את תנאי האקלים והכלכלה. בארץ-ישראל שנים היום והלילה בכל תקופות השנה. בשעה שש וחצי בבוקר לערך זורחת השמש ובאותה שעה בערב הוא זמן צאת הכוכבים, אנו יודעים כאן רק שתי תקופות השנה: ימות החמה וימות הגשמים. בימות החמה, היינו מפסח ועד סוכות (אמצע אפריל עד אמצע אוקטובר) לא תרד אף טפת גשם. גשם בחג הסוכות הוא בלתי-

שכיח עד מאד. (אותו משל לעבד במשנה סוכה [פרק ב' משנה ט'] מחאים איפוא רק לארצות המזרח, אבל לא לארצות המערב שבהן גשם בחג הסוכות הוא מהתופעות השכיחות). רק בסוף חודש תשרי או בתחילת מרחשון, יורד הגשם הראשון. בשביעי במרחשון מתחילים לומר „ותן טל ומטר“ בתפלת שמונה־עשרה. אם לא ירד גשם עד שביעי במרחשון, קובעים תענית צבור עם התפלות המיוחדות (עיין מסכת תענית דף י' עמוד ב'). עצירת הגשמים היא כאן מכה קשה, לא רק מפאת השטתם על היבול, אלא גם שמשום שמי־הגשמים משמשים לשתייה, כי אין לנו כאן מעינות מים חיים (ובי־האינה ידועה כלל), רק במקום אחד, במקום שהיה בו לפניו אחד משערי המקדש, קבוע צנור שאליו מובאים מים לירושלים מתחת לאדמה ממעין רחוק מהעיר מהלך שתי שעות ומחצה, סמוך לקבר רחל ליד המצודה „ברק“, ומלבדו אין בירושלים לא מעין ולא באר. לפיכך בונים כאן בכל בית בור עמוק שבו נקיים מי־הגשמים הזורמים מהגג השטות, ופלא הוא שמים אלה טובים ומְרִיִּים. עלי להעיר לך, אחי היקר, שבכל שאר ערי הארץ מצויים מעינות־מים בשפע. כך, למשל, בשכם, הרחוקה מירושלים מהלך י"ח שעות, יש מעינות מים־חיים המשקים גנות נהדרות של עצי פרי, וממנה נלקחים אתרוגים לכל גלילותינו. ואם תשאל: למה דוקא שונה ירושלים עיר האלהים לרעה ואין לה מעינות מים חיים, הרי תמצא את התשובה לכך בעובדה זו: ירושלם נחרבה כמה פעמים, לצערנו, והעיר חזרה ונבנתה על החורבות, לפיכך קשה כאן להגיע עד מקורות־מים אפילו בחפירה עמוקה. וכענין זה עוד אודיעך דברים חשובים בשעה שאשלח לך ציור כותל המערבי והקברים הקדושים, כהבטחתי. ולעת עתה אוסיף לך כאן עובדה מוזרה לאישור הדברים האמורים.

בפקודת הפחה מקימים עתה על המגרש הריק, בן 90 אמה בריבוע לערך, שליד המצודה „מגדל דוד“ (בלשון הארץ: קלעא) בנין גדול ומוצק, באפריל שנה זו החלה העבודה בחפירת הקרקע להנחת היסודות. התחילו בעשרים מקומות לחפור בעומק חמש־עשרה אמה, ובכל מקום פגעו בקשתות ובנינים

שמתחת לקרקע המצוינים באופן בנינם. ועד היום מגלים תגליות חדשות המפליאות עין כל רואה. בין השאר נמצא רחוב רחב הנמשך בין בנינים גדולים, שאחדים מהם הם בעלי שלש קומות. לפני ימים אחדים הלכתי לראות שרידי־קדם אלה שמתחת לקרקע, והתפעלותי עלתה עז למעלה.

החום בימות הקיץ אינו מעיק כלל, כי תמיד מרחפת באויר רוח משובבת גפש המשפיעה לטובה על כל הטבע. מנהג הוא כאן, שיושבי העיר ישנים בלילות הקיץ מחוץ לדירתם, בחצר תחת כפת השמים, כי אין להם לחוש לגשם או לסערה שיבואו ויגרשום לדירותיהם. רק מעטים — ואנו ביניהם — מקימים לשם כך טוכה פשוטה, אולם בחודש אלול חוזרים הם לדירותיהם, כי הלילות הולכים וצוננים, בזמן זה יורד גם טל כבד ולעת בוקר נמצאים כלי המטה רטובים כאילו נטבלו במים. — ונחורף בא"י שונה מהקיץ רק בזה שיורדים בו גשמים במשך ימים אחדים בזה אחר זה. בעקבות ימי הגשם באים ימי קיץ חמים. שלג אינו שכיח כאן כלל, אבל שמחים לקראתו כי הוא מבשר רבוי גשמים. רק לעתים רחוקות נשאר השלג למעלה מיום אחד על פני הקרקע. אולם בשנה שעברה, בשבט תקצ"ו (ינואר 1836) ירד שלג במרה רבה, עד שלא נמס אלא לאחר 12 יום — תופעה בלתי־שכיחה מאד בגלילות אלו. בכפר ברעם הרחוק מצפת מהלך ארבע שעות נמצאת חורבה של בנין שהיה בית־מדרשו של עובדיה הנביא. בשער שרידי־קדומים זה חקוקה בכתב מרובע באבן כתובת זו: „אל תתמהו על השלג שבא בניסן, אנחנו ראינוהו בסיון“. מפליא שבא"י שכיחות סערות רק בחורף, ובעיקר בראשיתו או בסופו, אבל לעולם לא בקיץ. על כלי־רעם אין יורעים כאן בכל הארץ הקדושה. זרים רבים סבורים היו, ואני ביניהם, שכראש „מגדל דוד“ כאן נמצא מכשיר כזה, אולם עד מהרה נוכחתי לדעת, שאין כאן אלא מוט לתלות בו דגל מפעם לפעם.

קרקע ארץ־ישראל פורייה מאד. נראה שבארץ הזאת ממלא הטבע מה שמחסיר העדר הידיעה הכלכלית. לעתים קרובות אפשר לראות כאן שדות זרועים אבנים, עד שהזר יראה

בהם ערבות שוממות, ואילו למעשה נותנים שדות אלה יכול רב, אופן עיבוד השדה נראה עלוב מאד בעיני הור, מחרשת ברזל אינה במציאות כלל, והפלה רק שורט את פני הקרקע במחרשת-עץ הדומה לענף-אילן, כשהיא נסחבת ע"י פרדה כחושה, ומפזר את הזרעים, מובן מאליו שבמצב הגרוע של גידול-בהמות, אין זבל מצוי כלל, אולם הקרקע החדשנה מטבעה אינה זקוקה לו.

חקלאי גרמני היושב בטבריה סיפר לי, כי לשם נסיון זיבל פעם את שדהו בדרך אירופית, אולם הקרקע נשרפה וליבול לא היה זכר. — אותן התבואות המבשילות בארצות המערב ביולי ובאוגוסט, מבשילות כאן באפריל, בחודש זה כבר מתחיל כאן הקציר, ואילו הבציר מתחיל רק באוקטובר, מהתבואות גדלות בארץ רק חטה וקצת שעורה; לפיכך אין כאן אלא לחם לבן, הור, וביחוד מי שבא מגרמניה המבורכת בשיפון, חש בהעדרו של לחם-שיפון, אולם ירקות ופרי-עץ מצויים בשפע, ובכללם מינים שאינם ידועים בארצות המערב, אבל נזכרו במשנה ובתלמוד וידועים כאן כשמותיהם הערביים הנזכרים אצל הרמב"ם, תבל שאין כאן תפוחי-אדמה כלל; אמנם גיסו לזרוע כאן תפוחי-אדמה שהובאו מפולין, אבל נעקרו ע"י ההמון בעודם באֶפֶס; תפוחי-האדמה המעטים המובאים מאיטליה לבירות נמכרים כאן במחיר יקר מאד, שוורים לא יראו בכל ארץ-ישראל, מאזור שהפרה נשחטת כאן רק כשלא תוכשר עוד לעבודה ולכשאיין בה עוד כוח-חיים, אין שום טעם לבשר, ואף על פי כן יעלה ביוקר.

הבשר הטעים ביותר כאן הוא בשר כבשים שהם שמנים במיוחד בגלילות אלו, הללו מספקים לנו גם חלב טוב, כי העזים מועטות, והפרות אינן נותנות חלב כלל, המושלמי לא יאכל בשר אלא אם כן אמר השוחט לפני השחיטה: בסם אלה אכבר, פירשו: בשם האל הגדול, לא יאכל המושלמי אלא בשר שחיטה שנשחט כפי שחיטת ישראל, אבל בשום פנים לא יאכל בשר נחירה, וכדומה. כל הבהמות נשחטות איפוא ע"י שוחטים יהודים, ולאחר שסופקו צרכי היהודים בבשר, נמכר השאר, וגם בשר

הטריפה, למושלמים. את גיד הנשה מנקרים כאן ובשר הירך נאכל.

כללן של דבר: יש לנו כאן, ברוך השם, שפע של צרכי-אוכל, ובזמן האחרון אנו נהנים גם מחיי-שלום שקטים. הדבר היחיד המקשה על הישוב כאן, הוא היוקר הנורא, שהתחיל רק לאחר בואי הנה, והוא הולך וגובר. כך, למשל, עלתה לפני שנים אהודת "מדה" היום 70 פרוטות, וכיום 400 פרוטות. כמות מסוימת של שמן עלתה לפני כן 15 פרוטות, וכיום 55 פרוטות. עיקר סיבת היוקר הוא הצבא הרב שהובא לארץ ישראל, וביחוד לירושלים. לאחר המהפכה האחרונה, על ידי איברחים פדה ממצרים, לשם בטחון הארץ, והמסים הכבדים המוטלים על בני הארץ, וביחוד על האכרים. מבחינה אחרונה שרר כאן לפני המהפכה חופש גמור, לא נפרע לשלטונות שום מס או מכס מהנכסים או מפרי הארץ, לפיכך אפשר היה למכור צרכי-אוכל בזיל-הזול, אולם לאחר המהפכה נשחזו פני ארץ-ישראל, השלטת הבטיחין יקום חוקי הארץ נעשים עתה בכוח הצבא, ודבר זה — אף שבכוחו בו מבחינת הבטחון והשקט — מטיל עול כבד על הארץ וגורם ליוקר כללי, ורעה נוספת כאי, שאין כאן כבמדינות-התרבות, העריף רשמי לצרכי-אוכל, אלא המחיר נקבע באחר-נפשו של המוכר.

אנחנו הגרמנים, ובכלל כל הזרים שבאי מאירופה ואינם נתיני השלטון התורכי — הנקראים בלשון הארץ: פרנקו — פטורים לגמרי מהמסים הנזכרים ומכל עול כבד שמטיל הפחה על נתיניו ברוך השם שאנו נהנים מהסנתי המיוחדת של הקונסול האירופי המתאים (הנקרא פֶּשֶׁטֶר) ודיקי-הארץ המעיקים אינם נוגעים לנו כלל, עוד לפני-שנים מועטות היה אדם אירופאי לבוש מלבושי-המערב נתון לעלבון פומבי ולפגיעות מצד-התמון — מטעם זה ראיתי את עצמי אנוס בבואי לארץ להחליף את בגדי הגרמניים בבגדים תורכיים — ואילו עתה מתיחסים אליו כמכר-פנים ובכבוד, בשני בית-המשפט אני מופיע'חמיד במלבוש גרמני, ואז מתיחסים אלי כאל פרנקו, ביחס מיוחד, לטובה. מהספור הבא תראה, אחי יוקר, שאפילו עקת השלטונות

(כי אי־אפשר לכנותה בשם חוקים) מסבירה פנים לֹרֶ, כידוע נמצא קסרקטין בכל עיר בא"י, וסידור הצבא נעשה בצורה דומה זו: שני ימים לפני שעומד הצבא להגיע לעיר, נכנס קצין ושני אנשים עמו לאחד הבתים, מתבונן בחדרים, וכשנראים הם בעיניו מתאימים לתפוצה, מפלד הוא בכלל המעירר חרדה, לפנות את כל הבית עד היום המיועד; וכך הוא הולך מבית לבית, עד שמצא מקום לכל הצבא, המשפחה העלובה שנפגעה צריכה איפוא לעזוב את ביתה — לעתים קרובות למשך שנים — מתוך פחד ובהלה, לא חועיל לה שום טענה, הדינה או בכיה; דורשים ציוות, ואוי לה למשפחה המסרבת, והנה לפני חודש הגדילו, כאן במדה מרובה את חיל־המצב, ובסדר הנזכר מצאי שלשה אנשים מטיל־אימה את הדירות הדרושות לצבא הנוסף, ביתי מצא, כנראה, חן בעיניהם, כי ביקרו בו אירחים בלתי־קרויים אלה, ועסק על ידם, דוטל עלי לעזוב את דירתו, לרצוני או שלא ברצוני, במשך שני ימים ולפנותו לאורד־הבלתי־קרויים, אולם כשרמותי להם שאני גרמני — פרנקו — התנצלו על טעותם ועזבוני בידדות, לאחר ימים אחדים נכנס הצבא לירושלים, וביתי גיצל.

בצורה מקורית מגייסים כאן לצבא לפתע פתאום, ולעתים שתיים־שלוש פעמים בשנה, בחצות הליל חודרים קציני צבא אחדים לבתי העיר וסוהבים אחם את כל בעלי־הכוח שבבנים לצבא, דבר זה נמשך עד שנשלם כל מספר אנשי הצבא הנדרש מהעיר ההיא, כל אותם הימים כגורים שערי העיר גב בינם, ברחובות העיר עומדים משמרות כדי שלא יוכל איש להתחמק — וכל המתחמק נענש בענשים קשים, שונה סדר הגיוס בין חושבי הכפרים, קוראים את ראש הכפר (דנקרא שייך) ומצוים איתו להביא מתוך אכריו מספר מסוים של גברים לצבא עד היום המיועד, ובאם לא יעשה כך, דמו בראשו, אין לתאר מה רבה ההתלה וההיללה שסדר־גיוס זה מעורר בין הושבי העיר הזמפר.

ארבע אגרות של ד"ר אליעזר הלוי

(תקצ"ח 1938)

כונן האגרות האלו היה מפורסם בישראל כמוכירו וידועותו של משה מונטיפיורי במשך חצי יובל שנים. ד"ר דליי קיבל על עצמו לעבור בעולם הזה כצלל של מונטיפיורי, ובאמת היה הרוח החיה בכל מפעליו. „נוכחתי לדעת - - גילה פעם לבתי - - כי על ידי עבודתי ליד מונטיפיורי אוכל להקדיש את כשרונותי, חיי ונחיותי לארץ הקדושה ולעמי הנדבא. לבדי לא יכולתי לפעול הרבה, ואולם ע"י ההלכות מונטיפיורי לרעיון, עדידי השפעתו וכספו, היתה לי ההקדחה לפעול בצורות". את אגרותיו אלו מארץ-ישראל כתב כשהיה לפני שחקר את מונטיפיורי, בעוד הוא מתכונן לדרך-דיים של איש-מדע. אליעזר בן מרדכי הלוי נולד בעירה צילץ בשלויה ביום י' בתמוז תקס"ט (24 ביוני 1869) ונפטר בלונדון בראש חודש כסלו תר"ץ (24 בנובמבר 1889). בתוכו היתה מויתת טובה של חרפה וחכמה. בימי בהיותו למד תורה בישיבת ר' משה סופר בעל „חתם סופר" בפראבורג, ועם זה השתלם בידעית רכמות ולשונות. באוניברסיטאות וינה וברלין למד את לשונות המורה. ולאחר שסיים את חוק למודיו נסע ללונדון ולפריס כדי להוסיף לקר בידעית המורה. ולבסוף יצא למורה עצמי ועבר את מצרים, לוב, חמש, כוריה, ארץ ישראל, תורכיה, אסיה הקטנה ויין. מסעו בארץ-ישראל היה אישוא לכתחילה רק חוליה בתוך מסגרת מסעותיו בארצות המורה. אולם הוא הביא אתו לארץ-ישראל לא רק ידיעות רבות במדעית-מורה, אלא גם לב של צעיר יהודי אשרש בתרבות אבותיו. ולפיכך לקחה הארץ את לבו שבי אף על פי שראה אותה בימי מהומות ומגפות יאת הישוב היהודי בימי שעבוד יבהלה.

באלכסנדריה הוצג לפני מוחמד עלי, שליט מצרים, ומצא חן בעיניו בהצליחו לפתור לו כתובת מצרית קדומה, ומידו קבל מכתב המלצה. מזוין במכתב זה יצא לארץ-ישראל. תחלה חשב ללכת דרך המדבר, אולם מפאת רוחות-השרב שינה את דרכו והפליג מאלכסנדריה ביום ט"ז אייר באניה לבירות, ובהגיעו לשם הושם בהכגר לעשרים

ואחד יום, מפירות הלך ישר לדמשק, ומשם יצא לצידון (התאכסן בארמון ליד הסטר סטנהוס בכפר ניויא שליד צידון) ומשם באניה לעכו.

מגיוניא שליד צידון כתב ביום כ"ו סיון תקצ"ה את אגרתו הראשונה (שלא הועתקה כאן). שבת הוא מכאן את צאתו ממצרים ואת דמשק, בראש אגרתו הוא מסביר מה הביאו לצאת למסע בא"י: „אני הייתי זכון לצאת ממצרים, והנה הציקתני רוחן לראות גם את ארץ אבותינו. כי מדוע זה ארצה יגיעה לחקור את לשון המצרים הקדמונים, את רוחם יאת מדותיהם, ולא איגע לכל הפחות באותה מדה לחקור את הארץ אשר הופיעה עלינו אמונתנו הקדושה ביפיה והדרה, איך אשר בכל נהר מנהרותיה ובכל על מעציה צפונים זכרונות קדושים?”

לארץ־ישראל הגיע בראשית תמוז ושהה בה עד סוף אב, ואת מה שראה בעיניו תיאר בארבע האגרות שכתב מצפת, משכם, מירושלים ומחברון.

לצפת הגיע שנה יחצי אחר הרעש (עיין לעיל באגרות נ"ד־נ"ה). עוד האנשים ששרדו מהישוב הצפתי משתדלים לקומם את ההריסות ולהתחיל מחדש, והנה בא מרד הדרוזים שמרדו במוחמד עלי שליט מצרים, ומילא את סאת יסוריהם של יהודי־צפת, על התנפלותם האכזרית של הדרוזים על יהודי צפת מספר ד"ר הלוי בדברים פשוטים ומועזים, מהאשכנזים נשארו אז בצפת רק החסידים, כי עדת הפרושים עברה כולה לירושלים אחרי הרעש, ובראש עדת החסידים עמד ר' אברהם דוב מאכרוטש, הלמידו על ר' מרדכי מטשרנוביל, הוא עלה לצפת בשנת תקצ"ב ונפטר במגפה ביום י"ב בכסלו שנת תר"א. במשך תשע שנות שבתו בה לא ידע כמעט יום מנוחה: מגפות, מרידות, התנפלויות בידי אדם רעש בידי שמים, בשנת תקצ"ד עברו עליו זועות התנפלות הפלחים והוא היה צריך להסתתר עם בני כיעתו בדורבה על הר שמחון לצפת, ואף שתרב ר' אברהם הנ"ל נשאל בקי מנכסיו ואפילו כתונת לא השאירו לו השוללים, עד ששלחו לו כתונת מאבריה, אף על פי כי היה מחלק מכל מה שהיה לי למונוכיהו, הן משמן ודן מלחם" („קורות העתים" למנחם מענדיל מסאמניץ). בימי הרעש בשנת תקצ"ז ניצל בנס בעמדו

הדרך בחוקת סכנה. על כן הפלגתי באניה ואבוא במשך שני ימים עד קצה גבול ארץ־ישראל, כי גם עכו לארץ־ישראל תחשב. הדגל הבריטי המורם על בית הציר אשר לה בעיר הזאת, האדון הנכבד פינצי, משך את לבי לסור אל ביתו. אפס כי לא מצאתי בביתו, ומתורגמנו הנכבד הגיד לי, כי אמצאהו בטבריה. עדת ישראל בעיר הזאת מצערה היא, כי לא נמצאו בה יותר משרים־עשרה עד המשיע־עשרה משפחות, ובכל זאת נמצא בה בית־כנסת יפה וביה־ספר. בקרתי את ביה־הספר ואנחתי ברשות המורה את ידיעת התלמידים בלשון ערבית, ויטיבו לענותני על כל שאלותי. המורה מקבל שטרו בעד כל תלמיד שני גרוש או ששים פאקאס (פרוטית) לשביע. זמן הלימוד מחל אחד הפלת העיר ובמשך עד הערב, ירק בעת הצהרים היא שעת מגוחך אשר בה יאכלו התלמידים לחם ומלפפונים, ושעה אחת לפני שקיעת החמה יאספו התלמידים לחצר ביה־הכנסת לכרוא דבר תלמוד ותורה.

מצאתי כאן גם רופאים יהודים. מושל העיר בקשני בסבר פנים יפות להתאכסן בביתו. אבל אני לא מצאתי טוב לי לירא לסור אל בית אחד מאחי בני־ישראל. במקום אשר יקל לי להקיר את כל דברי הנוגע לאחינו הגרים בסביבה הזאת.

המשרותים אשר הבאתי אתי מדמשק עובדני מפני הסכנה התולכת ורבה ניום ליום. ומה יכלתי עשות? אם אמרתי אשוב חזרה עד בירת, הנה הדרך הנה היא מסוכן כדרך המוליך לצפת, על כי נאנסתי לשובת החזי בעכו ימים אחדים עד עבור סכנת הדרך. כי אין איש עָרֵב לבבי ללוותני בדרך עד צפת (דרך יום יחצי) אף כי הפצתי להרבות שכר לוויה עד מאה גרוש. המיש בנשק אדוותי בדרכי אחרי אשר קצה נפשי לחכות עוד, בלויית שני מוליכי סרדים אשר חזקתי את לבם באמרי: כִּי־עָלִי אֶלֶלָה (באלהים מבטחי), והמה השיבו: אֶן־שֶׁאֶן־אֶלֶלָה. מאַפִּישׁ חֹף (אם ירצה השם, אין פחד). אבל האמת אגיד, כי לבי היה חרד מאד, וביחוד בראותי את בעל פרדתי מוכר לידי עבדו קנה־רִיבָה ויאמר אלי: „פקה עיניך“, ואחרי דברו כזאת שב חזרה.

אחזנו בדרך ונרכב אט, ועינינו צופות פעם לימין ופעם לשמאל, כחצי שעה לפני בוא השמש סרנו אל המלון אשר על הדרך, והדברים אשר שמענו שם גם הם לא היו מסוגלים להסיר פחד מלבבנו. כצאת השמש על הארץ שבנו אחזנו בדרך, עד אשר בצהריים באנו בסביבות צפת העיר המהללה והאמללה, והיא יושבת על מרומי הרים, ואם גם הרוסה עכשו, הנה היא כמבצר שמם ובכחות מעטים יכולה היתה להיות למקום מבצר לכל הסביבה.

כדרך שתי שעות לפני הארץ שממה מחמת הרעש אשר העתיק צורים ממקומם ויפוצצם בכח, לא ראיתי מאומה בלתי אם אבני גיר שרופות בכל מקום אשר עיני צופיה, עד כי המו מעי ואקרא: הזאת נחלת אבותי? זאת הארץ שיאמרו זבת חלב ודבש היא? וכל איש אשר דמי ישראל נוזלים בעורקיו יבין לרגשותי. תפוש ברגשותי אלה עזבתי את סוסי ללכת אל אשר היה תפצו ללכת. הקיצותי מתרדמת לבבי והנה אני לבדי במקום תהו נורא. אז אחזתי ברכנו ואתן את מתגי בפיו להטותו בדרך, עד כי אחרי עבור שעה אחת בראתה כל העיר לעיני, לימיני היה בית-הקברות הגדול אשר עליו אמר ה' הקדוש² כי פי ששה כיוצאי מצרים קבורים בו, ולפני הר נשא נחפה בחרבות העיר וגם הוא מקום-קברות להמון מאות מתי הרעש אשר ירדו חיים שאולה.³ הנה זכיתי עתה להיות בארץ הנבחרת אשר עיני כל בני-עמנו כלות אליה, והנה אשה אחת לובשת בגדי אשכנז נצבת לקראתי ותברכני בשלום. וכמעט השיבותי לה ברכה, מהרה מלאה שמחה לבשר לאישה כי אורח אשכנזי בא, וגם הוא וכל בני ביתו באים שבעי נחת ויורידוני מעל הסוס, וכל יגיעה אשר היתה בכחם לא חשכו ממני להוכיח לי כי יקר אני בעיניהם.

מקצת האמללים האלה עזבו את בניהם ואת קרוביהם, את בתיהם ואת כל רכושם בחוץ-לארץ ויתנדבו לאלהים ולתורתו הקדושה. אבל זה! מה נכזבה תוהלתם! בדרך עבר עליהם בזה

² ר' יצחק לוריא אשכנזי, ראש המוקבלים בצפת, נסטר בשנת ש"כ (1872). ³ עיין לעיל באגרות נ"ד-ה.

ומחלה. עני וכל צרה עד בואם אל המקום הנבחר, ושם מצאום רעות רבות וצרות חדשות אשר הכריחו אותם לבטל לפעמים גם את סדר התפלות הקבועות, תחת אשר דמו לעבד את אלהים כל ימיהם. וכל איש לבב ירגיש בנפשו את הרגשות אשר יתרוצצו בלבב האומללים האלה מדי ברכם את האורח הבא אליהם מארץ מולדתם. מה נמשכו עיניהם אחרי ספרי וכלי־זיני ואחרי בגדי תרכיה היפים אשר הביא לי מוליך פרדתי, בעוד אשר אני יושב על אדמת הקדש תפוש ברעיוני לבבי ומחשב את ערך התענוג אשר אתענג לספר בפרטיות לאחי אשר באירופה את כל אשר אני רואה היום, אם יזכני אלהי חסדי לשוב בשלום.

לעת תפלת המנחה שחרתי את בית־הכנסת של הר"י הקדוש, אשר אך זה זמן קצר שב על כנו ועל משפטו אחרי התרבן אשר החריבו הרעש. ראיתי כי עיני כל העם עלי, וכמעט כלינו להתפלל והנה נדברו בי לתת לי מבנותיהם אשה, כי לא היה ספק בעיניהם כי להשתקע באתי לארץ הקדושה. הלכתי לשוח בחברתם על ערמות אבנים גדולות אשר נסתכנתי על כל צעד ושעל להגוף במ או לפול ולהחגולל מראשי הצורים ארצה, ויספרו לי את כל הרעה אשר הדיחה עליהם מדת הדין הקשה, כי העיר היתה בנויה בשפוע ההר ורחיבותיה מסודרים בסדר נאה, עד כי נראתה בערב מרחוק כתבנית הר בוער באש, פתאם נפלה בכת הרעש ותקבר את יושביה תחתיה. בשנת תקצ"ד השקו אותם המסלמים את כוס תהמה, כי גפלו עליהם ויבזו את בתיהם ויהרגו את כל הבא בידם, ויצורו ארבעה שבועות על שאריתם אשר מלטו חייהם אל ארמון יוסף בן גוריון⁴ הנשגב בקראם באזניהם כל היום: האת פלוס יהוד (יהודים, הבו כסף) ויעשו כל תועבת. לפני הרהר אשר עליו גמצא בכפר מירום (לפי דעת אחדים מוריו) קברו של ר' שמעון בן יוחאי ובית הקברות הגדול עם קבר הושע בן בארי.

⁴ נקרא בפי יהודי צפת בשם „מצודת בן גוריון“.

דברים רבים המושכים את עיני ההלך עליהם. ראשונה פקדתי את קבר ר' שמעון בן יוחאי המוקף חומה סביב. מבית לחומה חצר יפה ורחבת ידיים, ועמודי תפארת משני קצותיה. בטבור החצר עץ גדול הסוכך בענפיו את כל חלל החצר כמעט. מקום הקודש הוא לעמדת הפתח. טרם יבוא ההלך פנימה יראה לימינו שוקת מים אשר מדרכם למלאותה ביום מיתת הצדיק הנזכר, ולשמאלו בחלל החצר פנימה את מעוין ר' שמעון בן יוחאי אשר היא סתומה כחומה. ציורי שושנים חקוקים על הקיר לתפארת. שם יעמד ההלך לשפוף שיחו לפני אלהים בחדר קטן הנבנה למקום תפלה, ובתוכו גם ארון־קודש. כמעט פתחתי את החדר ההוא, והנה אפפתני עדת דבורים גדולה מאד אשר קננה במקום ההוא. עד אשר שמעתי מפי בן־לוייתי, כי אוצרות השמן המובאים אל הקבר מושכים את הדבורים אל המקום הזה. בחלל החדר הראשון עומדת מגורה גדולה בעלת יותר מחמש מאות גרות אשר משפטם להודליק אותם כולם ביום מיתת ר' שמעון בן יוחאי — הוא יום ל"ג בעומר. גג עגול לבנין ההוא, ומעלותיו המובילות אליו הן מבחוץ. עליו עמוד אחד ובית קבול בראשו אשר ימלא ביום הנזכר שמן עד אשר יאיו על כל סביביו, ועוד עמוד כזה עומד הלאה לצד שמאל. באפן ששני עמודי האש יבשרו את שמחת היום ההוא. בשני בתי קבול האלה ישליכונושי התרבים — אשר דרכן לבוא שמה ביום ההוא — מטפחות ראש יקרות, מטפחות ידיים מרוקמות בזהב וצעיפים פרסיים יקרים לשרוף אותם באש קרבן כליל לכבוד רשב"י. מלוי ספר לי כי היום הזה הוא היום היותר חגיגי בארץ־ישראל, כי גם תמוסלמים מכבדים את הצדיק הזה כיהודים. וכי ישבע אחד המוסלמים בסביבה הזאת לקיים את דברו, ישבע בצדיק הזה, ואיש לא יטיל ספק בשבועתו.

החומה החיצונה התערערה מאד ביום הרעש, והוצאה רבה הוצאה על תקנתה. אחר עליתי אל ההר למעלה מזה ואמצא חומה בנויה מאבנים סגלגלות וגדולות מאד, עד אשר חמש אבנים ערוכות זו על זו מגיעות לידי גובה הגון. תבנית הבנין משונה מאד, לא ראיתי כמות בכל המון הבנינים אשר ראיתי

מאלכסנדריה עד קצה גבול כוש, אין דימר וסיד מדביק את האבנים זו לזו, כי אם אבן יבשה על אבנה, ובכל זאת החלכדנה בחזקה ולא יתפרדו עד כי אין להכניס מחט עבה בחללים אשר ביניהן. רבות נפלאותי על הבניי החזק אשר יקראיהו בני-הארץ בשם בית-הכנסת של ר' שמעון בן יוחאי, אשר בקרתי את קבר ר' יוחנן הסנדלר ואת המצבה היפה אשר עליו. ירדתי למטה והגה לפני מערה המיוחסת לחלל והלמידיו, ובתוכה שמורה עשרה קברים וצובים בצדי המערה ומכסה אבני שיש עליהם. על ראש ההר למול המערה היא מצאתי ארין מתים יחידי משונה. כעין ארונות המתים אשר להמצרים הקדמונים. אפס כי קטן הוא מהם ועליו ציורי פרדים, ענבים וזיתים לגוי המצרים חשמשו בארונות כאלה גם לכלי שוקת, אבל היתודים כשאר יושבי הארץ לא ישתמשו בו כנראה מתוך הרגשה יראת הכבוד. סבתי משם ואבוא אל ראס־אל־אחמר, ואחרי שקיעת השמש נפשתי בַּדְלָחָא, שם מצאתי את חכם שושן אשר בקרני בצפת, ויפצר כי לשבת אתי עד אשר יודע לנו כי עברה שעת הזמן, כי בעיניו ראה בשוכו מצפת איש מכפר גִיסֵר יַעֲקֹב פצוע בפצעים קשים אשר כשר לו כי פרצו הדוויים במקום ההוא ויכו את חיל אברהים שחא אשר עמד שם, ושלש מאות גמלים טעונים אבק שרפה בזיו, ומשם שמו המורדים האלה פניהם ללכת צפחה. השמועה הזאת זעזעה איתי מאד, כי היה לבי חרד על חפצי וקונטרסי אשר עזבתי בצפת, על כן מהרתי לשוב.⁶

יחד אתי הגיע לכאן גם אחי מושל עכו עבד־אלהאדי בראש כמה מאות אנשי צבא מסודרים, נכון לצאת לצבא על הדוויים, וידרוש מאת היתודים להרפלל בעדו אל אלהים, אז נפתחו כל בתי-הכנסיות ויקראו אל אלהים בתזקה, ואני העתקתי את תפלתם ללשון ערבי, ואביא אותה אליו בצרוף כתב בקשה

⁶ החכם שושן היה כמזכר בגראר על נתיניו בשעת צרתו, כי הוא תיחז במצב בעל נכסי הכפר ילחא כולו, וכולם אתכותו. כי יק היתודים הספרדים נחשבו לאזרחי הארץ אשר רשיון להם למנות שרפעת. (הערה הכותב).

בשם כל העדה המבקשים ממנו בלב נשכר לבל ירף ידו מהם. והוא ענה אותי כי יכולים המה במנוחה ובל פחד להשאר בעיר, כי פקודה עזה ביד המסלים (מושל העיר) להגן על העיר בכל כחו, ובידו די נשק להוציא את הפקודה הזו לפעל. היה היה את לבבי אני לעזוב את העיר, כי שמעתי את המוסלימים גועזים לדבר לא בסתר, כי בעוד איזה ימים יהי להם כל אשר ליהודים. אפס כי לא היה לי סוס וחמור ואף לא משרת. ובני העיר אשר ידעו את עריצות הישמעאלים כי רבה, נבהלו מאד בשמעם אותם מדברים כדברים האלה, ויוסדו לשמור את חוצות העיר בלילות על-ידי שלשים שומרים יהודים. בערב השבת ההוא שלחו הישמעאלים בבזוז ידם ראשונה, כי שדדו את סוס איש יהודי אשר היה בדרך. והקול הולך וחזק מאח המוסלימים כי קרוב איד היהודים לבוא, עד כי לא ערבו את לבבם לעלות על מטותיהם לישון, וישקדו בחוצות כל הלילה הם ונשיהם ובניהם בשבר רוח ובפנים זועפים. רק אני לבדי מתחזק ומראה להם פנים שוחקות למען יחזקו לבבם גם המה. בלילה אור ליום י"ב לחדש תמוז היתה פתאם כל העיר לחרדה, כי נראו אנשים בלתי-ידועים סובבים בחוצות ואותות וזיון על פניהם. אני נקראתי למהר לבוא אל הרב ר' אברהם דוב, ואלך אליו בין המון נשים מיללות וילדים בוכים, ויבקש הרב ממני לכתב כתב בקשה אל המסלים לבל יעזבם בעת צרה, כי אם יהי להם למשגב כאשר דבר עבד-אלהאדי עליו.

עשיתי את הפך הרב, והמושל ענה כמשפט הערבים, כי נשבע הוא בראשו ובעיניו כי לא ימוש מאת העיר. ובכל-זאת ידענו כלנו כי אין ממש בשבועתו. הצרות אשר אפסו פה את היהודים כבר לפני שנים אחדות דומים לתורבן כפי מה שהוא מסופר במסכת גטין דף נ"ו. ועתה הנח באתי גם אני מארץ שלום ושקט לשחות את קבעת כוס החמה אִתָּם, אני אשר לא יכלתי לשער בנפשי את עריצות יושבי אסיה. מסביבי מכל צד נמו על הארץ נשים עם בניהן הקטנים, אשר לפעמים נגזלה מאתן גם שנתן זאת על-ידי חלומות מבהילים. ואני לבדי ער בינותיהן ומחשב את הרעה אשר התעתדה לבוא. דממה לנו

מסביב, ורק מרחוק נשמע קול ידיד קניי רובה אדדים. עוד אני יושב בשמים, ובעל־ביתי נגש אלי ופתני לתת תנומה לעיני גם אני, אבל כמעט עצמתי את עיני, והנה בקראתי שנית לבוא אל הרב בקול יללה. לאמר: „הדרוזים באים!“ לקול השמועה הזאת בהרתי שמתי רתיקי את הכסף המזומן אשר היה לי ובלבי היה לטמון אותו בארץ. ואת חפצי וקינטרסי הנתתי בחדרי. כי יראתי פן אמשוך את עיני הריאים עליהם, כי ברגע תהא ראיתי את אחד הדרוזים מכוון את זינו על אשה יקנה אתה. באתי לחדר הרב, והנה אנשים, נשים וילדים נוסלים איש על ציארי העתה, מתרסקים וביכים בכי רב. והרב הנכבד ביניהם פניו לבנים כמתה, ויאמר אלי: „הבה ונלכה אל ער האויבים ונשאלה מימנו מה הוא שואל מאתני. אבל אתה, ידיד יקר, תלך בראשנו, כי את לשונם אתה מדבר והגך עומד תחת מגן הקונסולים מחוץ לארץ, אשר בזה אולי ישאו פניך.“ אך אני נכון ללכת, והנה רדיוי אחד בא אלינו. הלכתי לקראתו ואמר אלי: „אם כנים הדברים, כי באמה, בדת ובמשפט אתם באים הנה. לכי ראשית דבר הדרוזים הית לאמר: באמת בדת ובמשפט אנחנו באים. אל תירא, אל תירא.“ כי עתה הואל נא והגר לנו את אשר אתה מבקש, כי נכונים אנחנו לתת לך את כל אשר תמצא ידנו, אך אל תסגש בנפש.“ אבל הוא בריח ודונו ענני לאמר: „את אשר בחפצי לעשות הנני יודע בנפשי, ואך בראשונה ין לי את כספיך.“ דבריו בפיו והידים מסתירות להרע, ששט את בגדי מעלי ויסח את כספי, ובעוד העריץ היה מתעלל כי פרצו מרעיו אחריו כפרוץ מים זידונים. המושל לא עמד כדבורו, וימלט על נפשו, וגם אנחנו נטשנו את בתינו ונבקש נשלט לנו בבית־הקברות, והדרוזים רצים אחרינו, בקול הורא: יא תכ־אף, לא תכ־אף (אל תירא, אל תירא). בקשי להשיב אותנו בדברים טובים, כי רמז למצוא בהיקנו עוד דברי חסין. אבל אחרי אשר לא היה שומע לדבריהם הטובים מאהנו, לבשו רמות ייפרצו עלינו מכל פאת, והמוסלמים יושבי העיר שמו אתם יי אחת. עד כי אבדה לנו כל חריה. אולם אני עמדתי, הכעתי אחרי במגוריה. כי לא היה לי לדאוג על דבר כלתי אם

על חיי, ומה בצע בחיים לראות באבדן כמה אלפי נפשות נקיות מבני עמי. עליכן לא שמתי את לבבי להמלט, ומה גם אחרי אשר לא ידעתי מקום מבוס לי, ואך לתומי בשאוני רגלי אל אחד הכפרים הנקרא עין זיתון, לבל יראו עיני לכל הפחות ברעה המוצאת את אלפי בני-עמי, אבל האויבים המטירו עלי זרם אבנים וכדורי רובה, וגם שמה כתרוני זקנים, נשים וילדים המיללים על שברם, ויושבי הכפר הנחשבים גם המה למשפחת הדרוזים העיוז אותנו אל מקום אחד ויסגרונו בבית-כנסת קטן.

ולמלאות סאת רשעתם ושובבותם החלו לצחק בנו צחוק אכזרי נורא מאד, כי באו עלינו חמשה דרוזים חמושים בקני רובה, בסכינים, בקרדומות ובמקלות, ויכו אותנו בחלקי גופנו היותר רכים ויפצעו אותנו פצעים קשים עד שפך דם, ואחרי-כן גרשו אותנו החוצה, ועד אלף פעמים כוננו חרבם על לב כל אחד ממנו, לכוף אותנו להודות על המקום אשר בו אוצרותינו טמונים, עד כי נפלו מרביחנו ארצה ויתעלפו, אז נפלו עלינו ויפשטו את בגדינו ויניחו אותנו מתגוללים ערומים על פני השדה, אבל אלה הלכו ממנו ואלה באו לחדש אכזריותם אתנו, בעין מלאה מנוחה הבטתי אל המות המרחף על פני, ועד כמה פעמים הטיתי ראשי אל החרב ואבקש מהם להחיו אותי פעם אחת, ולא אבו לי האכזרים האלה ויוסיפו להתעולל בנו ביסורים אשר אין קץ להם, עד אשר פלג הלילה את צרת נפשנו ולמחרתו רוח לנו לשוב לצפת כל אשר היה עוד כח בו להגיע את רגלי, כי עזבו הדרוזים הזידונים את העיר בשעה השביעית בבוקר, שבתי העירה ותהי דרכי הראשונה אל חדרי לראות אם השאירו השודדים דבר, והנה אין שריד לבגדי ולחפצי, אבל לא עליהם היה לבי חרד, כי-אם על אחד-עשר הקונטרסים אשר קבצתי והעתקתי הרבה, עד כי היו נכונים לבוא אל בית-הדפוס, ועתה מקצתם נשרפו ומקצתם נקרעו לחתיכות קטנות עד כי לא יכולתי לחבר אותם לאחדים עוד, בעל-ביתי היה במספר הנמלטים, ובביתו לא מצאתי בלתי אם כלים שבורים, בגדים קרועים, נוצות נפוצות וספרים קרועים.

מכאן הלכתי אל בית־הרב ואמצא אותו שופך את לבבי לפני אלהים בחברת אחי ואחרים מאנשי ביתו. שם הרבינו לבכות על צרת נפשנו עד אשר התעוררתי אני להיטיב פני ואברך את אלהים בפנים שוחקות על אשר הציל את נפשותינו מהרב הפראים האלה. ואחר ספרי לי הרב [ר' אברהם] דוב, כי כאשר נפרדתי ממנו הקיפו הדרוזים אותם גם המה ויענום ויצרוב בלי כל חמדה, ואת כל אשר מצא ביזי להם, וגם אחרי אשר נחנו את כל המזומן אשר נמצא בידם, סך מאה וחמשים כיסים (הכיס הוא סך חמש לירות סטרלינג) הקשו לשאול מאתם עוד אלף כיסים, ויאסרו את הרב הנכבד את ר' אברהם דוב, יכינו את גפשו למית מות אכזרי מאד, והרב הזה עמד במנוחה, ושאל מעט מים לרחוץ כפיו ויצדיק עליו את הדין בדברים האלה לאמר: „בני, הניחו לי ואקרא בשם אלהים ואברכהי על משפטו אשר שפטנו היום“ וכאשר החלו מקצת העדה בעת ההיא לברוח על נפשם תפסו הדרוזים בחרב ויכו בעם עד כי יגיעה ידם, ואחר ישובו במנוחה לאכול לחם, ואת הרב החירו ממאסרו אחרי אשר עוהו ביסורים קשים. והנה הוא חי ועומד לנגדי כאלו לא נעשה אתי דבר.

הדרוזים עזבו את העיר וחמוטלימים שבו אליה, ויהי המעשה הראשון אשר עשו אחרי שובם לבוף את היהודים לתת להם כתב תעודה כי תגנו עליהם באמונה ובכל כוודם מחמת הדרוזים, ואם ימאנו היהודים לתת להם העודת שכל כזאת, כי עתה איימו לגרות בהם את הערבים היושבים בסביבות העיר, ואמנם לא איזמים ריקים היו דבריהם אלה, כי כבר נראו עקבות המשתחיתים החדשים האלה במקומות ידועים, על כן גאנשו היהודים לתת להם בכתב את אשר המה מבקשים.

עמדה השאלה לפנינו: מה לעשות עתה? צעדת העדה היתה גדולה אלי לפתות את הרב ללכת אתי עכו ומשם אל חיפה הקרובה אל הים, עיר מושב רבים מקונסולי אירופה, כי העיר הזאת בטוחה מפרד אייב ונקל להמלט ממנה לעתות סכנה חדשה, אבל הרב בצדקתי אמר, כי אמנם אם יסכימו רוב העם אל העצה הזאת, כי עתה החובה עליו ללכת אחרי רבים

ולעשות את רצון העדה, אולם לדעתו מחויבים המה לשבת תחתם במקומם הזה ויעבור עליהם מה, כדי להחזיק את ישוב העדה הקדומה הזאת על כנה וכמו כן להציל את בתי הכנסיות על מכוונם, אשר יהיו לחרבת אם תמוש העדה מאת העיר, בדברים אלה החליש הרב את ראיתם אשר הביאו לדעתם ממאמר התלמיד „הגליל יחרב“⁷ ויש אח לבב העדה לעמוד במקומם, רק אני לבדי לא שמעתי לעצת הרב אשר יעצני בטוב לבבו לשבת אחר עד בוא עוזי מרחוק לעשות בגדים לכסות מערומי, כי אם לקחתי בשמחה מידם לחם כדי מהית שני ימים אשר נתנו לי ברמעה ואעזוב את העיר עוד ביום תהווא.

עוד אני מדבר והנה ערבי ושמר מצטפה מחמד תושב צפת בא ויבא להרב את כל הכסף המזומן הנמצא בחיקו דרבן מנחה לטובת העדה, כי היה האיש איש חסד מעורר ליהודים, וגם הפעם היא נסה לכפר את פני הדרוים בכמה אלפים גרוש להשיב את ידם מאת הרב, ולא הצליח, ויהי המעט בעיניהם אשר לא שמועו לדבריו, כי בקשו להמית גם אותו על אשר דבר טוב על היהודים, והאיש הזה בראיתו אותי מתכסה בבגד קרוע, נחץ לי בגדים שלמים ושנים עשר גריש במזומן, והנני ברגע הזה עוד מוכה פצוע מכף רגלי עד קדקדי, אבל הודות לאלהים חסדו עודני חי, העתקתי אבדל, אבל גופי הכתכים מונחים בידי הגנרל קינסול אשר למלך פרוסיה באלכסנדריה, אמנם כי יעברו עלי כמה שנות עבודה טרם אשלים את נזקי, אבל את עמלי לא אכלא ועל יגיעה נפשי לא אדאס, ובדרך כלל לא יפה רוחי, ואקוה לעשות את דרכי יי

⁷ מאמר חמישה (סוטה פרק ט' משנה ט"ו) על הומן שלפני בוא רמית.

אגרת ד"ר אליעזר הלוי משכם

(תקצ"ח (1838)

שכם, אור ליום ה' מגחם אב תקצ"ח לפ"ק.

אחרי הפרדי בקצרה אבל באהבה מאת אחי השיבוני
על הסוס. כי לא יכולתי ללכת ברגלי ואצא מאת העיר בלוי
קהל גדול יותר מחמשים איש. ראיתי את כל כפר הארץ ההיא.
ויהי בעיני כשדה קברות. ראיתי את בני דייתי ייחין גם המה
במחים בעיני. כילנו מחשים. אין דובר דבר. כיראם איש איש
תפוש ברעיוני לבבו על דבר מהומת יום העבר. רוב בני-לוי
התחפשו בבגדי בדואים למען התכחש לפני האויבים הדרשים
אשר אנחנו יראים מהם בדרך.

כדצות הלילה באנו אל הכפר אלףאמת.¹ ונועץ לשבות
בי את יום המחר. הוא יום השבת. קבענו לנו מקום לחנותנו
מחוץ לכפר בצל עצי זית אשר המה רבים מאד בכפר הזה.
ונסעד את לבבנו בפחותי לים יבשים הנמצאים בילקוטנו. יבח
שבעה נפשנו החורב ביום והקרת בלילה. כחצי שעה אחרי
שקיעת החמה היינו נכונים לצאת לדרכי. והנה הערבים נוהגי
הפרדים המלויים אותנו יעצו לשבת תחתינו כל הלילה מפחד
האויבים הקרובים לנו עור לפי השערותם. ובאמת שמענו ברגע
ההוא קול בני-אדם. מדרך פרסות גמלים וצלצול בליון. עד
כי נמס כל לב מפחד. ורק אני אמצתי את לבי נאצו את משרתי
להביא את סוסי אלי. ובהעמי היה לעשות דרכי עד עכו יחירי
אם ימאן משרתי ללוותני. עוד אנו מתוכחים על אדוה הדבר
הזה. והנה גמלים טעונים אבק שרפה באים ואנשי דיל מצבא
הפחה אחס לשמדם. מתרת אל בעל המשמר הראשון ואשאלהו:
אנה פניהם מועדות? ויענני כי מחר ילכו לעכו. וכי אנשי היל
מסודרים חונים מעבר הכפר ממולנו. הבשורה יצקה בני רוח
רדש עד כי נאות גם הערבים ללכת אתנו.

¹ הכפר חור עזיירות מרובים מאד, ולכן יש בו מספר רב של תושבים
(תערת הכורב).

כשעות אחדות לפני צאת השמש באנו אל שער עכו, ואחרי אשר הרבו אנשי המשמר לחקור ולבחון את דברנו, נתנו לנו רשיון לחנות בבית־הקברות אשר לפני העיר עד נכון היום. השעות האלה היו לי שעות עמל, כי ריח המתים פעל פעולה רעה על פצעי אשר לא נרפאו עוד. כמעט נפתחו שערי העיר, והנה כמה מאות פליטי צפת אשר נמלטו אל עכו לפנינו יוצאים לקראתנו ויברכוני. יחף, עטוף במעיל ובלואי כגד על ראשי הלכתי אל הבית אשר היו משכני בתחלה. ראוני בני־הבית ויבכו מרה, לא התנחמו עד אשר הבטחתי להם, כי הנני בריא בכל אברי. אחר הלכתי אל סיניור פינצי, סגן קונסול אנגליה בעיר ההיא, והוא היטיב פניו אלי ויאספני אל ביתו, כי היה הבית מלא אנשים אשר סבלו מהאסון כמוני, דעת כולנו היתה כי אלך בבגדי המטולאים אל מוחמד עבד־אללהאדי² אשר הייתי מקורב אליו ומכובד בעיניו מאד בימי עשרי, אבל לי אבד עשרי, והאיש הזה אבד את כל זכרונו — ולא ידע אדותי דבר, אף כי העידו עלי עבדיו, כי אני האיש אשר פזר לי לפני כבוד ויקר מלא חפנים, עד אשר הוצאתי מחיקי את הפרמאן בחותם מחמד עלי הנשאר לי לפלטה, ואראהו את החוב אשר הטיל עלי אדוני לחוש לטובתי, אז החל כל זכרונו להתעורר ויתפלא על השכחה אשר גברה עליו, וישב להדור את פני ולהבטיחני את עזרתו. אף נתן ביום ההוא אות על אהבתו אשר התחדשה, כי אמר לכוף את בעל הסוס אשר שכרתי לקחת בשכרו אך שלשה־עשר גרוש תחת מאה אשר התניתי אתו. אולם אני לא קבלתי את הטובה הזאת מידו, ואבקשהו לנטש את דבר הסוס והמקח, ולהלוות לי כסף לקנות את הבגדים אשר אני חסר, והנה עד מהרה שינה טעם אהבתו ויענני כי בדברים הנוגעים אל הכסף צריך הוא לשאול בראשונה את מוחמד עלי. הסבותי את גבי אליו דרך בוז ואצא מאת פניו בלוי פנצי, ואקח מאה פינצי את כל אשר אני חסר, אף כי כבר פזר כספו אל כמה מאות עניים לפני.

² מושל עכו.

חשובת אחד מירידי אשר כתבתי אליהם, ולא נעתרתי אליו מטעם הנמוס, כי לא לכבוד יהיה הדבר לאדון פינצי אשר פתח דלתות ביתו לי ראשונה אם אעזבנו עתה. אולם אם יש את לבב הקונסול לשרתני, כי עתה יעשה את הטוב וילווה לי איזה מאות גרוש. ויענני הקונסול כי יש ויש את לבבו לעשות לי את הטובה הזאת אחרי איזה ימים, אם אשלח שליח מיוחד אליו אחריהם. ברכתיו על טוב לבבו ושבתי לעכו. אבל השליח אשר שלחתי אליו אחרי ימים אחדים, שב ריקם אלי. אחרי ימים אחדים בא אלי שליח מיוחד מאוהבי אשר בבירות ובידו חמש מאות גרוש בעדי, ויעוררני ללכת אתו אל בירות, כי שם נכון לי עזר יותר גדול מזה. אבל חסרון הכסף לא הניעני לצאת מארץ ישראל בגללו, כי אם ישבתי על החמור ללכת לירושלים, העיר אשר נכספה נפשי אליה אחרי אשר קניתי לי במחיר 24 גרוש את הבגדים אשר אני חסר וניר, דיו ועטים. ויהי במעלה הערים לא עצר החמור כח לשאת אותי, ובמורדותיהם לא עצרתי אני כח לשאת את תנועת המרכב, על כן הלכתי רגלי כל הדרך והיא לרגלי החמור. במלונים אשר עמדתי להנפש בס בקשתי אוכל ולא מצאתי בלתיאם לחם יבש וחלב חמוץ פעם אחת ביום, ובכל זאת הייתי שמח בלבי על אשר זכיתי לבוא אל אחוזת אבותי וספר התנ"ך בידי. אחרי מהלך ארבעה ימים באתי עד שכם. ראיתי את כל הארץ ביחוד מבואכה מעכו והנה היא כגון אלהים כולה משקה ויושביה בריאים וגבורי כוח. לימינה הר־גרזים אשר הברכה שורה עלינו עד היום, כי הוא מכוסה עצי פרי ומעינות טובים יוצאים ממנו. לשמאלו הר עיבל אשר הקללה רובצת בו עד היום. תאבל גפש כל הרואה אותו, עד כי לא שוא אקרא לו אבל תחת עיבל, כי הוא צר, ערום וקודר, אשר אין בו כל עץ ועין מים. ורק במורד ההר נמצא פרי אשר יקראנו הערכי בשם „אלצבר“ סבלנות, כי קלפתו ועליו מלאים עקצים עוקצים שנונים, הדוקרים כמחטים את כל היד הנוגעת בהם נגיעה קלה, עד כי צריך האדם סבלנות רבה טרם יעלה בידו לאכל את הפרי ההוא. והפרי אמנם מתוק לחך, אבל קשה לגוף, ובני ארופה יקראו אותו בשם תאנת

עלי בדרך, כי סוף סוף הנני בירושלים. עליתי וירדתי בכל הדרך הזה במעלות ובמורדות, כי ירושלים הרים סביב לה. העם היישוב עליה עזי נפש המה, ולא היו בבתיהם בעת ההיא, כי גם המה גם בעלי שכם הלכו עם אֶבְרָהִים פָּחַז להלחם בדרוזים. אני בדרך סמוך לכפר אחד ואפנע בהמון בעלי מקנה ועדרותם הרובצים על עין מים, גללי אבן מעל פי המעיין וישאכו מים בבאר של עור להשקות את העדרים, ואלו באה בעת ההיא עלמה אחת אל העדרים, כי עתה אמרתי: רהל היא לפני משול אברהים פָּחַז בסוריה ובארץ־ישראל. היה הדרך בחלזת סכנה רבה, וגם היום חרדו בני־לוייתי, ויראוני את המקומות אשר היו לטרף, לרצח ושוד פעמים רבות. הדרך שממה כאלו לא עברה עליה רגל אנוש שנים רבות, עד כי לא יכלתי לשער בנפשי, כי אל עיר רבתי עם אני הולך, כיראם אל מקום אשר בי כלה הישוב, אהה! דרכי ציון אבלות, ופתאם נראתה העיר לעיני, והנה היא גדולה באמת, וראשי המגדלים הבולטים מבחי תפלת המסלימים מיפים אותה מאד, אבל מהדרה אשר היתה לה בימי קדם אין עדיד ואין רושם, ובמדה אשר קרבתה אל העיר, בה במדה רבתה השממה לעיני, ורק מערות גוראות גגלו לי בכל מקום אשר עיני צופה, ואבנים מנופצות אשר אולי היו בימי קדם פאר חיכלי המדה, השוקים אשר עברתי בהם לבוא אל רדוב היהודים היו צרים ומלוכלכים כמו בערי מצרים. הלכתי אל הרב ר' ישראל ראש עדה הפרושים¹ ואבקש ממנו בית לדירה במהיר, והנה לא קל הית לי להוכיח לה, כי יהידי אני, כי כרעה ערבי נחשבתי בעיניו עליפי הבגדים אשר עלי, עד אשר התורתי לעצמי אח עצת חז"ל² להגיד במקום אשר אין מכירים איתי, כי תלמיד־חכם אני, או הכירני לתת מעון לי בבית ר' יצחק גרנור, וביום המחר באי כל ראשי העדה לקבל פני ויזמינוני איש איש לביתו, אבל פצעי אשר לא נרפאו עדנה לא נתנוני למוש מביתי בימים הראשונים.

בתשעה באב הלכתי אל בית־הכנסת אשר להרב ר' ישראל

¹ ר' ישראל טשקליב (עיון עליו באגרות הקודשית). ² הכינוי זכרונם

לברכה.

בביתו, והוא אחד הבנינים היפים אשר לאחינו בירושלים. בהשפעת ר' צבי לעהרן,⁴ אשר הרבה להיטיב לארץ־ישראל וליושביה, קנה אחיו ר' עקיבא לעהרן את החצר הזאת במחיר רב וסדר בה גם דירות רבות העומדות להשכר, גם בית־מדרש יפה, אבל עתה נאסר מטעם הממשלה לכל בני ארופה לקנות בית.

אמנם לא דבר ריק הוא להתענות את תענית תשעה באב בירושלים. המראה כלבדו די און בידו לתפוש את לבב האורח בראותו דרך חלון בית־הכנסת את הר הזיתים עם קבר חלדה הנביאה העומד עליו, ועל הר הבית בית־תפלה למוסלמים ובית אחר גדול הנקרא בשם מדרש שלמה. המס ימס לב היהודי מדאבון נפש, בשמעו את אחיו קורא הקינות שם, כי כל הקינות הרשומות במגלת איכה אשר הוא שומע באזניו, יראה בעיניו את רשומן בירושלים עוד היום, ומה גם ביום המחר כאשר השמיע בעל־פה קינות שנתחבור באותה שעה בלשון אשכנז, ויזכירו אח נשמות אלפים נפשות בני צפת אשר ירדו חיים שאולה ברעש השנה שעברה, אז כלתה כל עין בדמעות, אבל רב לנו בדברי עצב אלה.

רכבתי בסביבות ירושלים ובקרתי ראשונה את מערת כלבא שבוע. בראשונה יבואו אל חצר גדולה ועל פתחה נטוע עץ גבוה. מצד שמאל נמצא מרובע גדול חצוב בצור וממנו נכנסים דרך פתח שני והולכים מחדר לחדר, כלם חצובים באמנות ובטעם טוב, עד המקום אשר בו הארון, והוא מיופה בפתוחים יפים, תבנית צרורות פרחים, עלי גפן ואשכולות. גם בחצר המערה נמצאו בכל עבר פתוחים יפים חצובים באמנות. קרוב אל הקבר הזה מערת הסנהדרין ובה שלשה ושבעים ארונות. וגם המערה הזאת מלאה חדרים חדרים קטנים, ובכל קיר מקירותיה משלשה עד ארבעה, כוכין, סבותי משם ואלך אל מערת הצדיק⁵ ושם מקוה מים יבשה, אשר זה לא מכבר הסבו את מרוצת מימיה למקום אחר. אין קץ למערות הרבות האלה,

⁴ ראש "הפמרים והאמרכלים" של התרומות לטען א"י באמסטרדם.
⁵ שמעון הצדיק משיירי אנשי כנסת הגדולה.

ובניניהן שונים מאד גם מבניני הערבים גם מבניני חיינים.

פניתי משם ללכת אל קבר חלדה אשר בהר הזיתים תחת בנין גדול. הלכתי בצד דומת העיר מחוצה לה ואעבור את שני השערים הסתומים הנקראים שערי רחמים עד בואי אל המקום אשר היה בו עין ניחון לפני שרשומי נכל עד היום כאלו אך עתה יבשו מימיה רכבתי במעלה הר הזיתים עד בואי אל קבר חלדה. שם אורו עיני כי ראיתי את המקום אשר עמד עליו בית מדרשו. עתה עומד עליו בית־התפלה למוסלמים ובית מדרש שלמה. המקום אשר עליו בנוי מגדל בית־התפלה היה לפי מה שאומרים מקום קודש הקדשים, ובתיכו מראים עוד שרידי אבן־יסוד גדולה היא אבן־השרית המפירסמה, אשר למעלה קדשה הקיפו אותה בגדר. גם מדרש שלמה הוא בנין יפה, ובו ספריה כתבי־יד רבים בלשון ערבית ומלומדים רבים שיקדים בו עד למורת ומבארים את ספר הקוראן (ספר מקרא, ספר חירת מוחמד). אברהים פחה התיר ליהודים ולכל אורה לבקר את מקום הקודש הזה, ובכל זאת מבקרים מעטים. היהודים חוששים לבוא אל המקום אשר לא בא בו הכהן הגדול יותר מפעם אחת בשנה, ולאורחי ארופת גם חמה לא יעלה הדבר לבא שמה בלחי־אם אחרי יגיעה רבה. ראיתי מראש תהר הזה את כל זבל הארץ ההיא עד ים המלח. לימיני היחה רמה, מקום קבר שמואל. גם על הקבר הנוא העמידו המוסלמים בית־תפלה יפה. אבל היהודים גם חמה יבקרו אותו. לשמאלי ראיתי את העיר כלה עד יד־אבשלום המפורסם, עמק יהושפט וקבר זכריה. נכנסתי בקבר חלדה וארד במדרגות מטה מטה עמוק מאד עד החרר התחתון, ואמצא את הקבר בתבנית הזאת מכוסה במוטפתות רבות ועליו מזוזות דלוקות בעת ההיא. הקרקע רצופה במהצלות קש ועליהן יכרעו המוסלמים ויתפללו מדי בואם שמה. אמנם לא נמצאת שם כל מצבה וכתובת. אבל כבר הגדתי למעלה כי המוסלמים מאמינים ומודים בכל דבר אשר באה עליו המסורה היהודית. הקבר־הזה, לפי עדות התלמוד, היה לפניו בתוך העיר. אחרים אומרים שהעצמות הנמצאות בקברים האלה הובאו לגחל קדרון. איך

שיתהיה עזה המה כבדת ארץ רדיקה ממנה וחוצה, והחומה איננה מקשת אפוא בלתי אם חלק אחד מאת העיר הקדמונית. דרום לה נמצאים קברי חגי ומלאכי אשר גם המה בנינים יפים. הלכתי מטה לעומת יד אבשלום אשר היא בית יפה. בני עלפי חוקי הטעם הטוב, אבל איננו גדול בכמותו. עוד לפני איזה שנים היתה מתרוממת יד של אבן מראש הבנין הזה, אבל עתה גבר עליה הרוח ויפוצצה, ואצלו מערה גדולה מיופה בעמורים ופחוחים ובתוכו קבר זכרית. גם הוא סתום מכל צד, אבל משונה בבנינו מקבר אבשלום. שמעתי מספרים, כי בקירות הקבר הזה דבוקים עוזי כמה רסיסי דם, אבל אני לא יכלתי לראיתם, אף כי העמקתי להביט דרך בקע אחד אשר היה פתוח לפני בקיר לריחה.

כל חצר ההוא וכל העמק מלאים קברי מתים ומערות. כל פבר מכוסה באבן גדולה, והרבה מהכתובות אשר עליהן אפשר עוד לקרא ברור. משם הוליכוני אל עין מים חצוב בצור עמוק מאד. מדרגות רבות מוליכות אל קרקעיתו, והוא רחב מאד עד כי יוכלו אנשים רבים לטבול בו יחד, ויאמרו לי כי הוא מקוה הטבילה של הכהן הגדול, ודבריהם המה קריבים אל האמת לפי השערתו, כי פתחה הרחב ומדרגותיה היפות יוכיחו עליה, כי לחשמיש איש גדול נועדה. אף מקומה בהר הבית, ואולי היה דרך נסתר מאת העזרה אליה. הלכתי ממנה אל עין מים אחר אשר הערבים יקראו לו בשם שופר, והיהודים אומרים כי הוא מי השיקיה אשר יעלו בחול ויאבדו, וישונו ויראו במקום הזה, ובזה גמתי את ה"ויאראת" ביום הראשון.

ממחרת היום שבת לבקר את קדמוניות העיר בחברת הרב הנכבד ר' ישראל ויהודים רבים אחרים, ונשם גם הפעם אל תר הזיתים פנינו, כדרך שעה מרחץ לעיר הראני הרב אחר הבנינים הגדולים אשר ראיתי מעודי. עמדתי מחוץ לבית על יד החלונות העליונים, ונבט אל מבוא הבית דלת גדולה מחצהינו במעמקים, שעיתי בנפשי כמה התמוטטה אדמת

רשומות על קברי צדיקים וביחוד במקומות קדושים.

ירושלים אם בנין מגובה כזה שקע כל־כך למטה, הבנין הזה נקרא בפיהם בית־הכנסת של ראב"ע(2) לסבה לא ידעתי שחרה. אופן הבנין דומה לזה של בנין ביהכ"נ של רשב"י במירון. הלכנו ממערה למערה, אחר ישבנו ונאכל ארוחת קשואים פשוטה, ואשוב לביתי שמח וטוב לב על אשר זכיתי לחיות בחברת יהודים מצוינים כאלה. ובשובנו בקרנן עוד את קברי דוד ושלמה, והוא בנין יפה מבחוץ, אבל בפנימיותו לא נמצא דבר מצוין, ואחרי אשר לא מצאה ידי לתת להשומר כסף די שאלתו לא נכנסתי לתוכו.

ביום השלישי בקרתי את המקום המפורסם בכל הגולה, את הכתל המערבי - זכרון לימי קדם, שם ראיתי עוד תשעה טורי אבן מחומת היסוד, האבנים גדולות מאד, מקצתן בנות שתי־עשרה אמה בארך, ורחבן כקומת איש, והפחותות בתן בנות שתי אמות באורך ורבע אמה ברוחב, וכלן מושתות על ארבע קצות שטחן, עד כי החלק האמצעי בולט ויוצא. אף הן אינן מחוברות זו לזו בסיד ובחמר, ובכל־זאת התלכדה אשה באתותה עד כי אין להכניס מחט ביניהן.

אל מקום הקודש הזה יאספו היהודים כערכי שבתות לשפך שיחם לפני ה' בעד שלום אחיהם היושבים על ארמת נכר, ואת אנשי חסדם יזכירו איש איש בשמו ויתפללו בעדו ביחוד. לימין החומה הקדושה הזאת עומד בית קטן, ויספר לי בן־לויית כי בתוך הבית הקטן הזה ישנן מדרגות גבוהות ומהן יראו את פנים הר הבית ואחד הבנינים הסמוכים לו. אפס כי לא יעז ללוותני אל הבית הזה מפני בגדי היהודים הפולנים אשר הוא לובש וגם מחסרון ידיעתו בלשון ערבי. על־כן הרהבתי בנפשי עוז ואלך לבדי. גם מצאתי את המדרגה הנשקפה עלידי חלון אל פנים החצר. ראיתי חדרים רבים שבהם פרושות מתצלות של קש, אבל זולתם לא ראיתי בו כל דבר יקר. והחדרים האלה לא יפתחו בלתי אם לעתים קבועות כמו בחדש רמז'אן, וכדומה. אבניהם עוד גדולות כמעט מהאבנים אשר ראיתי בראשונה.

הוטפתי ללכת עד פתח הר הבית והנה מוטלמי אחד

הזהיר אותי לבל ארחיק ללכת הלאה פן יקראני אסוף. שמעתי לעצתי, כי ידעתי את התנאים אשר עליהם יוכל בן אירופה להכנס כאן, ואלך אחרי המוסלמי אל אחד החדרים הנשקפים אל הר הבית, במקום אשר לא היה מעצור לפני לראות את הכל כרוך. עוד היום גראו בו שניסעש שערים. ארכו חמש מאות אמה ורחבו שלש מאות, כאשר היה לפניו ועליו נטועים עצי ברושים רבים הנראים ביחוד מפאת מערב. צירתי ציור מכל אשר אני רואה, להראות את תכנית המקום לאוהבי אשר כארופה אם ישיבני אלהי חסדי אליהם.

מחוץ לחומה הראונו את המקום אשר היה בו שער המתים לפניו, ובו בור מים גדול מאד וארון־מתים יפה על ידו, אשר תבניתו מבפנים שונה מתבנית הארונות האחרים, ובו נקבים רבים אשר נוקבו בכונה מיחדת להוציא ממנו את המים. בני לוייתי אמרו, כי בו היו רוחצים את המתים לפניו, ונראים דבריהם בעיני, אחרי אשר מקום הארון מוכיח עליו כי לא על פי מקרה בא שמה.

בערב שבת בקרתי את בית־התפלה של הספרדים, ואלך מבית־כנסת אל בית־כנסת אשר כולם סמוכים זה לזה, לפני ממשלת אברהים פחה לא היה להם כמעט מקום לחסות בו מפני הגשמים, גם תקון מקומות כאלה לא הותר להם כי־אם אחרי השתדלות מרובה, ועתה הגה בתי־הכנסת שלהם המפוארים בכל בתי־הכנסת אשר ראיתי מעודי, באחד מהם נמצא מקום משקע מקודש בקדושה יתרה. יש אומרים, כי הוא מקום תפלת אליהו, ויש אומרים, כי הקדושה המיוחדת למקום הזה מיוסדת על מאמר חז"ל: „מעולם לא זנה השכינה ממקום זה“, בבית־תפלה אחד הראונו פך שמן של גחשת, ישן מאד, אשר לא יניחו אותו ממקומו בלתי אם על פי הדחק וגם אז על ידי גוי, הם סדרו גם באר מזרק מים (ארטזי) אשר יזרק מימיו בסוכות, כי המה שמחים מאד בשמחת בית השואבה, וחג גדול הוא לכל העיר עת נסך המים, גם ראיתי באחד בתי־הכנסת את ארון־

בית־הכנסת של ר' יוחנן בן זכאי.

הקודש שנעשה במצות ר' צבי לעהרן, יפה ומהודר בכל פאר. פניתי ואלך אל „בית־ישיבה“ קטן אשר בו יתפללו כל השנה על־פי כונת האר"י.⁸ מחצות הלילה עד הצהריים יתפללו בו משלשים עד ארבעים נפש. בערב הלכתי אל בית־הכנסת של הרב ר' ישראל, ואמצא את העדה מודים לה' חסדו על המגפד אשר נעצרה אך זה ימים אחדים לפני בואי ירישלימה, היא המנפה אשר טרפה כמה נפשות מהעדה ואשר אכלה גם או כספם, כי רק אחרי אשר הרבו מחיר ניתן לדיניהם מקום מיוחד בבית־החיים הכללי.

שפרו לי החיים בירושלים כאשר עברו ימי הזעם, שוכדתי כאן את כל הדאגות אשר מלאים אותן בארופה לחיית חיי כבון כמו שרגילים לחשוב שם. כי פה בירושלים אין דאגה ואי תכלית אחרת מאשר לשקוד על דחירה ועל ספרות ישראל ובכל־זאת לא יחסרי בה גם אנשי רוח כביר ואנשים מעשיליני אשר תנעם חברתם.

ממחרת יום השבת שבה העדה לחודות בתפלה חמור לאלהים. אחרי־זה התפללו על אנשי־חסדם אשר נמבום בשמות. בראשונה זכרו לטיבה את ר' צבי לעהרן ואת ר' עקיבא אחיו, ואחריהם את השריף הנכבד ר' משה מונטיפיורי ואת אשתו הגבירה, את ר' אשר שמשון⁹ יעוד אחרים.

ואחרי התפלה לא הספקתי כמעט לטעום את פת שחרית, ותבוא כל העדה לבקרני, עד גם הרב ר' ישראל לא נעדר, והוא איש אשר איני מדבר ביום השבת בלתי־ראם בלשון־הקדש לבדה, על כן היחה לי שיחתו לשעשוע ולתורה. המנהג ביניהם לשלח מנות להאורח הבא, ואחרי אשר המנות תאלה הן על־פי הרוכ בקבוק יין נבחר, היה ייני רב ביום ההוא, עד כי לא קמנו מעל השלחן עד עת תפלת המנחה. אתר התפלה שבתי והוומנתי אל ר' ישראל לסעודה השלישית. הרבינו לדרוש בדברי תורה. ואחר נתנו המסובים בזמירות קולם וימשיכו הפזמונים עד שקיעת השמש.

⁸ ר' יצחק לוריא אשכנזי, ראש המקובלים בצפת, נפטר בשנת של"ב (1572). ⁹ מלונדון, חימר בעניי א"י (עין עזרי באגרת הבאה).

אגרת ד"ר אליעזר הקרי מחברון

תקצ"ד (1838)

חברון. המשה'עשר מנהג אב תמצ"ח.

הדרך אשר מירושלים לחברון הוא בחזקת סכנה רבה. ואני הלכתי עליו בלי כל לִּוְיָהּ, ובכל־זאת, כריך ה', לא קרני יע. ראיתי את קבר רהל במקום אשר הדרך נוטה אל בית להם, והיא בנין מרובע ועליו גג עגול מהידר. הקבר אשר נתוכן מסוגיד סיר לבן, ועליו רבבות אלפי שמות אורחים כחובים בכתב עברי. עזבתי את בית־להם לשמאלי ואלך בדרך ישרה חברונה אל המקום המהולל לפנים, אשר בו גר אברהם אני אזמננו, וידי מהלכי הראשון אל הרב המגיד אשר היה בידי מכתב אליו מאת הרב ר' ישראל, והמה קבלוני בכבוד גדול בדירה נאה ובמאכלים מובחרים. ראיתי את הערה הזאת, ויהי בעיני כבחירי ישראל, כלם מכניסי אורחים אשר ערו עניהם. לתת לאירח להוציא אינו היצאת מכיסו וראשי העדה יתעסקו לפעמים ימים חמימים עם האורח להקל טורח הדרך מעליו ולענגו אחי ישיבתו בקרבם. בערב הראשון בקרני איש ישיש ר' משה מייזיק מוילנה, איש ידע הרבה אשר חבר כמה ספרים קטנים. האיש הזה הוצג בימי בעיריני לפני נפוליון להריעות שכלו, ויכול היה לעלות מעלה מעלה, ורנה התעוררה בו חשוקה ללכת לארץ־ישראל, והתפעל נפשי הרפעלות אין גבול בדברי אחר על אודות גדולי משוררי גרמניה. על אדות טיללר, לסינג, וביחוד על אדות הרדך.

ביום השני בקרתי שוב את הקברים המהוללים, ובראשונה את קבר אבנר בן נר אשר הוא בתוך העיר בבית ערבי, ואף כי אמר אברהם שזה לקחה מתת מאת הבאים שמה לבקר קדמוניה, בכל זאת דלחית הקבר געולות, לא יבוא כל יהודי אליו טרם יתן כסף מחיר זה. ירדנו מדרגה אחת למטה, ונבוא אל הדר רחב ידים אשר הקבר בזויתו הקיצונית, והיא בתבנית קבר רחל, אבל גבוה מעט ממנה, וגם הוא מכוסה בשמות

אורחים, פניתי אל שדה־קברית היהודים ואתמה מאד על אשר לא מצאתי שם תבנית כל קבר כִּי־אם אבנים שלמות צבורות זו על יד זו אשר המה לפי דברי בן־לוייתי אבני המצבות. ואף את שכ המת אינם נוהגים לכתוב על מצבתו לכתוב אשר לא ידע בן־לוייתי, עד כי לא נמצא כל כרובת בחברון, ראיתי שם מערה יפה בעלת כוכין רבים אשר באחד מהם מקום מנוחת עתניאל בן קנו, ועוד מערה אחת בעלת כוכין אשר לפי המסורת נמצא בתוכה קבר ישי אבי דוד. אחרי כן הלכתי אל מערה המכפלה המזוהלת, לפנייה בית־הפלה גדיק למוסלמים בקצו האחרון של השדה. במדרגות רבות עולים אל פתחה, ועל המדרגה הראשונה משמאל לכניסה הראשונה נמצא קבר הרמב"ם. לשום ארזי לא יתנו לבוא אל בית־הפלה בעד כל מחיר, בלתי אם עד הפתח השני לבדו, שם נמצא חור כגורל כח איש, וירכו שם ויצא חתול אחד אשר השליכו להוך קבר רות (אם אינני שוגת). הנמצא מהיץ לעיר במרחק לפי זה לא שוא וייתה ההשערה כי גזירה המערה ההיא מאד, היהודים כמו גם המוסלמים יספיקו, כי לפעמים יתגלה אברהם להצילם מצרה המתרגשת לבוא עליהם, והנני למסור אחד הספורים היותר חשובים, אשר מוכר לי אחד האנשים היותר נאמנים, אחרי אשר הביאני אל פתח אחד ובו ריר עגול אשר תכנס ותצא בו יד אדם ברוחה. פתח המספר ואמר: „לפני שנים רבות קרא השיך את ראש העדה היהודית יידרוש ממנו סך כסף מסוים, ועוד יותר מזה הטיק עלי, להת לו את כל הסך ההוא במין מטבע ידועה אשר לא נמצאה אתם בשום פנים, כי אך תואנה בקש השיך בחפצו להשמיד את כל היהודים, והנה איש בלתי ידוע להם הביא את סכום הכסף במין המטבע אשר השיך מבקש ייושט אותו להם דרך החור ההוא“, וספורים כאלה מצוים אצלם לאלפים, עדת היהודים בחברון קטנה, ירק שני בחי־כנסיות בה, האחד לאשכנזים והאחד לספרדים, הם חיים באדיה ורעות וכמעט כלם יגורו בתצר אדם הדירות קטנות מאד, אבל נקיות.

¹ רבינו משה בן נחמן, שנקבר לפי האגדה בחברון, וכאמח בעכו.

מרווחות ונאות. אף כי מותר להם לגור גם ברחובות אחרים, בכל זאת לא רבים ישתמשו בהתר הזה.

כאשר כבש אברהים פחה את סוריה, נתן רשות לאנשיי צבאו למשול ולבזו את העיר, ויהי המעט אשר עשה הצבא רעה רבה ליהודים. כי הוסיפו עוד הערבים להעיד עדות שקר, כי כיד היהודים הפקידו המוסלמים אשר נמלטו מן העיר את אוצרותיהם. לשוא הוכיחו לפני אברהים, כי היהודים האלה כלם בני ארופה הם, אשר כל דבר אין להם בעסקי המדינה ובמריצה אשר מרדו אזרחי הארץ בו, כי השיב תשובה בצחת לאמר, כי דבר אשר יצא מפיו לא יוכל להשיב אחור, ואנשיי צבאו יוכלו להמשיך את מעשיהם ככל העולה על רוחם. ויהודים המה מלומדים במכות כאלה, עד כי אחרי כל אלה מעשים מהם יהיה את לבם לעזוב את הארץ אם גם תהיה האפשרות בידם לעזבה, ורובם יבחרו יותר לסכן את נפשם באלף סכנות יום יום מעוזב את הארץ הקדושה.

שיך העיר הלך בעת ההיא לירושלים להודיע יד מי על העליונה, אם יד אברהים פחה או יד הדרוזים. ובדעתו היה לעשות הוא וכל יושבי חברון יד אחת עם המורדים יושבי ירושלים, אם תהי ידם תקיפה. ואז היה חסדו שלום כליון גמור נשקף ליהודים. אבל אברהים פחה יודע את לבב אנשיי, ויפרסם את נצחוננו מראשי כל החומות בתרועה רבה, עד כי נפל פחדו על התרכים ועל הערבים.

היום עשו כל בני העיר לכבודי משתה גדול בחדרי אשר אני גר בתוכו, אחרי אשר פקפקו להטריחני לבוא אל בית אחד מהם.

מעת אשר החלו ימי הרוגז בצפת, גדל מספר עדת חברון במאתים נפש. לעת תפלת המנחה הראוני מנורת כסף יפה תלויה לפני ארון הקדש. קראתי את הכתובת אשר עליה והנה היא נדבת ר' אשר שמשון מלונדון אשר הרבה לגטות חסד ליושבי ארץ-ישראל מעודו ועד היום, ספר לי תלמיד חכם וכבד בצפת, מחזיק הוא בידו וביר רבים אחרים בתמיכה הגונה.

אמנם על שוא גוסדו מחשבות בני ארופה אשר יחשבו כי יושבי ירושלים צפת ותברון וכל ארץ-ישראל כולם בטלנים הם, אשר אין להם כל רכוש ואמנות, ואשר רק לחיות חיי מנוחה ובטלה הולכים המה שמה. באמת רבים הביאו רכוש רב אתם, ורבים התפרנסו בארצם בשפע ובכבוד. אבל הרגש הדתי הביאם לארץ הקדושה. והיה לנו ר' מרדכי שניצר² בירושלים למשל אחד מני עשרה, הוא היה לפניו פאר אקדמיה אחת בוילנזה, וספוליו היו יכולים לכלכל אותו גם היום גם בארץ גרמניה, אך הוא עזב את כבודו ואת שפע פרנסתו לאכול לחם עצב בזעת אפים בירושלים, ועוד זולתו נמצאו כאן כמה חרשי אבן מהירים במלאכהם, אשר גם חכמת ארץ גרמניה וספרותה לא זרים המה להם. אבל רוח האמונה חזקה עליהם ותולידם אל הארץ הקדושה.

בקרתי אחרי ימים אחדים את המקום הנקרא חלחול אשר בו קברי הנביאים נתן וגד, לא רחוק ממנו בנין יפה מאד בנוי מאבנים גדולות וארוכות ובאמצעו באר עגולה ויפה, וקרוב אליו בית גזול כמחוז בנין מאבנים קטנות מאבני הבנין הראשון, והבתים האלה נקראים אהלי אברהם ושרה. סגנון בניניהם כסגנון הבנינים הגדולים אשר ראיתי במירון ובמקומות אחרים ואשר הערבים יקראו להם בניני הינודים.

גמרתי עתה את תאורי חברון ומחוזי אשוב ירושלימה. משם אסע ליפו, לעכו ולבירות, ואחר אלך לדמשק ואספיר לאברהים פחה את תלאות דרכי, כי הדרכים אשר בוזו את צפת נפלו שבי בידו, ומנהיגם ידוע, כל כסף הבזה הוא כעת בידי הפחה. והגני לנסות אולי תצליח בידי לעשות דבר לטובת אחי העניים, אף כי לא השיב הפחה עד היום את הגזל אשר גזלו עבדיו לפני ארבע שנים את יושבי צפת.

² הוא ר' מרדכי פ"ח (=: פיתח תחתמות), אחר מעשרת הראשונים "יזכרו את חיישוב האשכנזי החדש בירושלים בשנת תק"ע (1840).

אגרת ר' מרדכי צורף למשה מונטיפיורי על התישבות תקלאית של יהודי ירושלים (תקצ"ט (1839))

כותב האגרת הזאת היה דור אמצעי לשלשה דורות של חלוצים ואנשי־מעשה בירושלים במאה התשע־עשרה.

אביו היה ר' זלמן צורף (נולד בשנת תקמ"ו 1786 ומת בשנת תרי"א 1851), איש קידאן שבליטא, שעלה לא"י בשנת תקע"א (1811) בין העולים מתלמידי הגר"א המכונים בשם „פרושים“. כשאר העולים מליטא התישב תחילה בצפת ועבר אח"כ לירושלים, ושלא כשאר העולים התפרנס ממלאכתו, מלאכת צורף, ראש כל סעלו היה גאולת חצר האשכנזים בירושלים, הידועה עד היום בשם „חורבת ר' יהודה החסיד“, מידי חערבים שהפסדה שלא כדין בשנת תפ"א (1721) אחרי שנחרב הישוב האשכנזי בירושלים בשנים שלאחר עליית ר' יהודה החסיד,¹ לשם כך נסע גם כמה פעמים בשליחות לחוץ־לארץ, ובגלל מעשהו זה נדקר בחרב ערבי ומת מפצעיו.

בנו של כותב האגרת היה יואל משה סאלאמאן (נולד בשנת תקצ"ח 1838 ומת בחשון תרע"ג 1912), סופר ועיתונאי, עוסק בצרכי צבור באמונה, מדפיס תרוץ, ממרחיבי תחום ירושלים ע"י בנין שכונות יהודים מחוץ לתומה וממייסדי המושבה פתח־תקוה בשנת תרל"ח (1878).

כותב האגרת עצמו, ר' מרדכי צורף, הועלה לארץ ע"י אביו, והוא אז נער כבן חמש, הוא השתתף עם אביו בגאולת חצר ה„חורבת“ ובמעשי הבנין, והכל שלא על מנת לקבל פרס, וכאביו השתדל ר' מרדכי משחר בחרותו להתפרנס מיגיע כפיו, תחלה עסק במסחר ואח"כ ניסה את כוחו בתקלאות, אמנם לא בעבודת־אדמה ממש אלא בתשתתפות בכספו עם פלחים על מנת לחלק את היבול, בהמצאו בכפר של שותפו הפלח בימי הקציר של שנת תקצ"ט (1839), הגיעה אליו ידיעה מאת אביו בירושלים, שמונטפיורי נמצא בירושלים ויש

¹ עיין על כך בפרוטרוט בספר „חבואות הארץ“ ד"ר יתוסף שווארץ, הוצאת לוגי, ירושלים תר"ס, עמ' תס"ט-תע"ב.

ברצתו „לייסד עבודת אדמה בקרב אחינו בני ישראל פה“. היתה זו נסיעתו השניה של מונטיפיורי עם וינטי לא"י (בפעם הראשונה היה בה בשנת תקפ"ז--1827) ובפעם הזאת החליל חושב מהשבות כיצד לסייע לישוב הנענה בעקת זלזול, מגפות ועושיק השלטונות. וכיצד לסייע לגירול הישוב בירושלים שהתחיל להבנות או מהרבנות של צפת. ואז עלתה לפניו המהשבה על דבר הבראת הישוב ע"י עבודת חקלאית. התחבורות לכך באה מצד אנשי הישוב עצמו בצעת ובירושלים.

ר' מרדכי שמח בכל לבו על מהשבתו זו של מונטיפיורי „אשר כבר היו עיני ולבי עליה“, ומיהר מהכפר לירושלים כדי להציע בפני מונטיפיורי תכנית להתישבות חקלאית המפורטת באגרת זו.

בראש האגרת הוא מציג את עצמו בפני מונטיפיורי ומספר את קורות חייו עד כה, מרגיש שמאז שאל את עצמו: „עד מתי יאכלו אחינו בני ישראל שבארץ הקדושה לחם העצבים בחרפת ובזל, הוא לחם אשר יאכלו ע"י עול אחיהם שבארצות פוזריות ו" אח"כ הוא עובר להציע מקום להתישבות, בכפר המרוחק „שבעה פרסאות מירושלים ושלשה מרגלות הר ציון“ (החובות עקרון). מתאר את האפשרויות רגונות במקום (אדמת שלחין, מים בשפע לגידול דגים ולהנעת טחנת קמח, מטעים וגידול דבורים) ומציע תכנית מפורטת לעבודה ולסדר החברתי הכלכלי בכפר, ולבסוף הוא מבקש ממונטיפיורי „לספתני גם אותי לאחת העבודות ולספורות שבכפר ההוא... כי הולת לאל כבר יש לי ידיעה בעבודת האדמה יתר מכל אחי בני עמי שבעיר הקדושה הזאת“.

תכניתו זו של ר' מרדכי צורף לא הביאה שום פרי. ר' מרדכי שהיה נאמן התשקפתו על „יגיע כפיים“ ו„לחם הקלוקל“ יצא לאנגליה בשנת תר"ה (1845) על מנת ללמוד שם את מלאכת האריגה והטווה, ולייסד בשובו לירושלים בית תרושת למלאכות אלו בעזרת מונטיפיורי. במכתבו לאביו מאנגליה הוא מתאר בפרוטרוט את לימוד המלאכה ואת משא ומתן עם מונטיפיורי בענין ייסוד בית התרושת בירושלים. מעשה שיצא לפועל רק בשנת הרי"ד (1854) ולא הוכתר בהצלחה. — לאחר שנכשלו נסיונותיו, יצא ר' מרדכי בשנת הרי"ה—תרכ"ב (1862—1868) לאנגליה ולג'מניה כשליח לאסוף תרומות לבנין בית

הכנסת הגדול בתוך חצר החורבה ולישיבת „עץ חיים“. הוא מת
בידושלים במגפת החולירע ביום ט' חשון תרכ"ו (1865).

ירושלים, ד' תמוז, התקצ"ט.

אקוה להודיע להשר משה מכל הקורות אותי לפני אשר
הכרתי את עבודת האדמה בארץ הזאת, ואת אשר נודעתי אחרי
כן, ולהראות לו, אשר גם בחורבנה ושממותה תוכל להיות ארץ
ובת חלב ודבש לאלה אשר יעבדוה באמונה.

זה מכבר נתתי את לבי ונפשי על אחב"י שבארץ
הקדושה ואמרתי בלבי: עד מתי יאכלו לחם העצבים בחרפה
ובוז? הוא הלחם אשר יאכלו על ידי עזר אחיהם שבארצות
פזורים. כי בצדק אקרא את הלחם הזה „לחם עוני“. יען
שרבים מהמתגדבים גם המה עניים מרודים, וגם אחר נכיון
ההוצאה להביא את כסף עזרתם הנה, הנה לא ישיג איש איש
מפה גם חלק הרביעי מהוצאות ביתו ולחם חוקו.

ובתומת נפשי אני שואל: מדוע ישתנו היהודים מאת
הנוצרים הבאים אל הארץ הקדושה להאחזו בה? הלא לאבותם
לא נתנה הארץ הזאת לאחוזתה, וגם הם גרים בארץ כמונו היום,
ובכל זאת יחיו חיים נעימים מתגובת הארץ וספוגי ימים, וזה
חפצי מעודי: לאכול מיגיע כפי ולתת חלק מפרי כפי גם לאלה
היושבים לפני ד' על התורה והעבודה, והחילותי לשלוח ידי
במסחרים, ונסעתי פעם אחת בשנה למצרים והכאתי סחורה
הנה, ולא אחרתי בשוכי למכור את מקנה קניני בחנות, כי אם
למחזיקי החנויות, למען אוכל להגות בתורה, ואולם בשובי
ממסעי השני ממצרים אשר אסון נורא רחף לנגד עיני (ועלי
לתת תודה לד' אשר הצילני והגני חי כהיום הזה עם משפחתי),
ואף בראותי אשר מסחרי לא יתנגדו די לחם לפי הטף והמקחים
מהסחורות גם מחיי נפש עלו למעלה ראש, ואסון הדרך ממצרים
הנה, ע"כ פתוני ואפת לבלי אשוב עוד ללכת שמה, וכבר עברו
שתי שנים מעת אשר עזבתי את המסחר הזה.

¹ אחינו בני ישראל

בעת הזאת אשים כל מעיני לשוב ולבנות את חורבת רבי יהודה החסיד אשר אחשוב את הענין הזה לדבר גדול, ואשים שבע עינים על כל דבר שנקנה למערכת הבנינים לבל תאבד אף גרמ אחת. ואני לא אקח מאומה בשכר עבודתי, וגם מאנתי לנגוע בכל הכסף המובא להשלים הבנינים, למען אהיה נקי מד' ומישראל, ולבטוח בד', אשר הוא ישלח עזרתו לי ממקום אחר. אמרכלי הבנינים, בראותם את פועל ידי וקנאתי לעיר הקדושה נתנו לי מושב בבית המדרש הגדול, הנקרא „מנחת ציון“, חנם אין כסף, גם כתבו את המתנה הזאת בספר, והעידו עדים לעמוד למשמרת לי ולבני אחרי עד עולם. ותמיד התפללתי אל ה', אשר יהיה לאל ידי לאכול מיגיע כפי בארץ הקדושה, לבל יתגפן רגלי על ידי רעבון ביתי ללכת לחוץ לארץ, ולבל אכאיב את רוחי וגפשי לדפוק על דלתי הגדיבים בעם לחמכני בנדבתם.

כאשר שמתי אל לבי ואראה את סחרת כן טוב ואת הארץ כי נעמה, אמרתי: „הארץ הקדושה שבעת לחם היא אם תעבד בידי חרוצים“, על כן צדתי לעבוד את האדמה לבדי, אך בראותי כי אזלת ידי לכל הוצאה הדרושה, כי כל רכושי לא היה כי אם שלשה אלפים פיאסטר, על כן חפשתי ואמצא איש אחד מעדת הפורטוגיזים,² ונדברנו יחד אודות הדבר, אשר שמתי אל לבי, לקנות ששה בקרים ולתתם תחת יד מאגזור,³ כי פתיתיו ויפת לקחת חלק עמנו במסחר הזה, והוא ישיג אכרים לעבוד את האדמה עבורנו, וגם ישית ידו ויוסף על ששה בקרים שלנו עוד ששה, ונאות ג"כ שאנחנו נתן לו ששת אלפים פיאסטר, למען יקנה הוא גם בעבור חלקנו את הזרע והבקר, ותבואות האדמה נחלק חלק כחלק לכל אחד מאתנו שלישית בתבואות; גם אכה להבטיחני לתת לנו חשבון צדק, אם הוציא עבור חלקינו את כל ששת אלפים פיאסטר, כי אם הותיר, הלא לנו הוא, וגם הבטיח לנו לשמור את כל רכושינו, וכה נהיה חברים בעבודת האדמה הלזו.

² הספרדים. ³ שיר הכפר מנסורה (עיי' עת'ל).

ובהגיע זמן הקציר מהרתי לבוא אל השדה, למען אראה בעיני את כל הנעשה ואאחר שמה כמה ימים לראות אם כל הדברים יעשו על מכונם. יושבי הכפר, בראותם את יגיעותי, אמרו אלי: „מדוע אתה מיגע ותעמל בדבר קטן כזה, ותט שכמך לסבול את הקרח בלילה והחורב ביום על תבואות חצי הפידאן, הלא היה לך לקחת אדמת שני פידאן על המעט (הוא עבודה 12 בקרים) ולתת את כסף ההוצאה הדרושה לזו, ואז יהיה לך די תבואות ללחמך ולחם בניך ובנותיך, ותאכל ותשבע וגם תותיר, ואז לא תעמול לריק ולבהלה אל תיגע כאשר אתה עושה היום?“ ועניתים דבר: כל זאת שהם רואים, אשר אני עושה, הוא רק לצסות ולראות בעיני את כל הנעשה, ואם יעזרני ד', אז אראה לעשות ולכלות את כל אשר יעצוני.

אז במר נפשי ורוחי הנדכאה לא עצרתני כח מלשפוך את שיחי לפני ד' אלהי, ואומר: אהה, ד' אלקים! להאיש הזה (מאנזור) נתת את כל, נתת לו צאן ובקר וחמורים, ומעשי ידיו ברכת מאד, בנה בתים רבים נחמדים למראה, ולי, אני עבדך, נתת רק את המעט הזה אשר עמהם באתי להסתפח בעבודת שדה וזכרם, ובך הסייתי שאצליה, ועתה האיש הזה חפץ בקנאותו להשחית את נחלתי ופרי יגיעת כפי — הראני נא את תפארתך אלוקי, יען כי אפארך סלה, הישר לפני את הדרך הקצר אשר אני הולך עליו, וביד האיש המקנא הזה אל אפולה! ובעת אשר כבר עמדתי הכן לשוב לירושלים, ככלות הזמן אשר נתן לי אבי, הוא עד סוף חודש סיון, למען לא אמוש מלחתי עם קהל ועדה (ובעבור זה נאלצתי לשכור איש במקומי, לשום עין על כל הנעשה בעת הקציר עד כלותו, אשר כל אלה, עם עוד הוצאות אחרות, אכלו את כל פרי יגיעותי), ותנה ציר שלות מאבי היקר עומד לנגדי לספר לי אשר התענג מאד על המחשבות הטובות, אשר השר משה חושב ליסד עבודת האדמה בקרב אחיני בני ישראל פה, והיא המחשבה אשר כבר היו עיני ולבי עליה, ולא התמהמהתי מלתת תודה לאלקי השמים על החדשות הטובות האלה, אשר פקד ד' את ארצנו בחסדו הגדול, לזכרנו בעת הרעה הזאת.

וממרוצת דברי אבי במכתבו אלי אראה אשר אדוני השר יאבה ליסד את מוסדות עבודתנו לד' בארץ הקדושה על ידי זה אשר בשלח ידינו בעבודת האדמה לעבדה ולשמרה, ויבקש ממני אשר אנכי אבחר את הכפרים היותר טובים להושיב את אחינו אלה, אשר יתנדבו לבם לאכול את לחמם בזעת אפם, ובתחילה עלה על לבי לבחור את הכפרים שעל יד הירדן, ואולם עד ארגיעה אמרתי בלבי: אף כי הארץ שמנה וטובה מאד שם, בכל זאת הערבים השוכנים באהליהם במקום הזה הם שוודדים וחומסים וכבר נודעים האנשים ההם שכמעט אשר משודר ושלל יחיו את נפשם, וגם התוגרמים יפחדו מלקרב אליהם. [ובכן חשבתי על הכפרים] אשר מושבם הוא בסביבות עזה או רמלה, נפשי יודעת מאד, אשר גם אלה לא יועילו להחיש עזרה לאחינו, כי מושבם ברע הוא, ויען כי אין שם אבנים ועצים לבנות בתים לשבת במו ויהיו נאלצים להביאם ממרחק רב. תחת עצים להבעיר אש בבתיהם יקחו (הפלחים) צואת גללי בהמה לבשל את מאכלם. לכן לא ינחמו אחינו בני ישראל במקומות האלה אם נושבם שם, ואשר המו מעי עלי על הדבר הזה, והנה פתאום עלה על לבבי את דבר האכר אשר המתיק סודו אתי, ואף כי כבר בא השמש בעת שקבלתי את המכתב, בכל זאת לא התמהמהתי ללכת אל הכפר, אשר שם לנים הבקרים אשר לי, ולחקור מאת האיש על מדת האדמה שבגעזאזא⁴ ועל תכונתה וטיבה.

בבואי אליו הבטיחני כי טובה הארץ שם מאד מאד ומעטים הם הכפרים אשר אדמתם תהיה פורייה ורשנה כבמקום הלז כי מעלותיה ושבחיה רבות הן, ותוסיף עוד להשיאני, שאלך שמה לראות בעיני את כל הדברים אשר אמר אלי למען תשמח נפשי בם, ויטב הדבר בעיני ואעש כן.

הכפר יושב שבעה פרסאות מירושלים ושלשה מרמלה, או מהלך שבע שעות מהעיר הקדושה ושלש מרמלה. ובבואי שם ראיתי כי לא הגדיל האיש בתהלת המקום מאומה, ומלפנים

⁴ קווא, כפר סמור. לטוביה עקרון.

היה למלים הזה גושב מאד, כי עוד נשארו שרידי בנינים גדולים מאד אשר יעידו על יושביהם הרבים, ויש שמה שלש בארות נובעות מים חיים, ואשר יבואו מים אליהן גם ממעינות טובים, ודומות לאלה הנמצאות בסביבות יפה האדמה אשר בסביבות הכפר תתחבר אל שני נהרות בסביבות הבארות. נוכל בנקל לנטוע בה גנים ופרדסים, וברבות הימים יוכלו להעשות יפים מאד כעל הדרך ההולך ליפו, ומאחר משני הנהרות יוכלו האנשים למשוך מים אל עמק גדיל, ואם כשר הדבר בעיני השר משה, אז יוכלו להביא דגים חיים מהים (אשר הוא רק מתוך המים שעות ממקום הזה) וישימו איתם בנחל הזה למען ישרצו וידגו לרוב, ובמהר השגי נראו גם היום תרבות בתי-רחיים של מים אשר נבנו וטחנו בהם קמח בימים מקדם.

האדמה שאצל הכפר היא גדולה מאד, ויש שם מקום לחמש מאות בקרים ויותר לעבוד בה את הארץ ההיא אשר טובה היא לגרעינים ואשר יזרע שמה בנקל ינחר מבהאדמה אשר דברתי אודותיה ואשר נסיתי אותה בראשונה, גם נמצא שם מרעה טוב לצאן ובקר ואת עזיהם, אשר ראיתי רועים באה, המה שמנים וטובים למראה, ואם יאבו האנשים אשר ישבו שם לנטוע גפן וזית יצליחו גם בזה מאד, כי האדמה טובה מאד גם לדבר הזה.

ולכל הדברים הטובים אשר אבייתי להזכירם לפניו הנה נוסף: עוד פה ילקות אשר ימצאו הדבורים מהם זהב רבים מאד פה, גם דבורים גדודים גדודים ראיתי פניהם הנה והנה, והן רבות מאד, ולא ראיתי ככה בכל המקומות הסמוכים לו. אחדים מיושבי הכפר ספרו לי אשר מלפנים היו פה כרמים טובים כאלה שבירושלים, אך מעצלות ורפיץ ידי הממשלה לבער את השזדדים מן הארץ, על כן יבואו גדודיהם ויבזו דים, עד כי בלא עובדי האדמה לכבול עוד ויברו לימי, והארץ נשארה כמעט שממה; ואולם כבר שבו לטעת כרמים ועצי זית, ואנכי ראיתי בעיני את פרים יהמה לגאון ולתפארת.

לא רחוק מהכפר נמצאים צורי סלע אשר יוכלו האנשים לחצוב אבנים ואבני סיד לבנות להם בתים כאלה שבערים

הגדולות, גם יש יער אשר משם יוכלו האנשים לכוות עצים לקורות הבתים ולכל הפציהם בבתיהם, כי היער גדול ויוכלו האנשים לכוות ממנו כמות נפושם. הבתים שבכפר נבנו כחבנית הבתים שבצפת.

חקרתי ודרשתי על בעלי הבתים ועל השדות ועל האדמה, אשר טוב לזרוע בה, ובתוך אלה היה גם השיך ויש שם אחרים מהם, והם ספרו לי אשר ראו את המקום הזה שממה לפני שלשים שנה והם עשו את האדמה נושבת כאשר עיני רואות עתה. האדמה היא תחת הנהגת הפחה, אשר יקח חמשיית בתבואות, האדונים (השיכים) יאחזו אדמת חמשה צמד בקר או פדאן ומזה יחיו את משפחותיהם, והם לא יתנו חמשיית בתבואות להפחה, כי המה נעשו חפשים בעבור עמלם לשוב ולבנות החורבות ולעבד את האדמה כבראשונה. השיך סעיד יעבד את חלק הפחה, חלק החמשיית שלו מכל האדמה, ויקח חלק עבודתו חמשה עשר אלף פיאסטר תורכי ומאה חביאס⁵ שעורים. כל איש מבין חמש עשרה ומעלה יש לו לשלם כסף גולגולת 35 פיאסטר ויקראו את המס הזה „נמרי“, ומספר האנשים היושבים בכפר הזה הם 65 איש (משפחות 1) ויש מהם זקנים אשר לא יוכלו עוד לעשות מלאכה.

ועתה, אם השר משה יאבה להושיב עובדים ושומרים בכל האדמה שאצל הכפר הזה, אז יוכל לקחת אדמת מאה צמד בקר או מאה פדאן, ויען שלכל פדאן נדרש איש עובד אדמה, ע"כ ידרשו מאה אנשים לזה, כעת לא יעבדו כי אם בשלשים פדאן, ועשרה מהם נתנו התוגרמים לבני עיר אחת, ודבר נחוץ ונדרש מאד לדבר הגדול הזה הוא אשר בהושיבו אנשים לעבודת האדמה יוקח ספר-גלוי מאת השלטן ומאת המשנה למלך במצרים, אשר האנשים שיקח השר משה לעבוד את האדמה יהיו חפשים מעבודת הצבא. כי בכל השנים, כאשר תבוא העת לפקוד את צבא המלחמה ולכתבם בספר, אז יברחו האזכרים והארץ תשאיר שממה כמעט, ואז גנבים יבואו בטח בלילה מבלי משים לב אליהם ויגנבו דים.

⁵ החביא היא 10 רובאס, והרובא היא 2 רוטלים. (הערת הכותב).

ודרכי עבודת האדמה בארץ הזאת הוא לשדר את האדמה בירח ניסן ולנטוע בה את הדברים אשר יגדלו בקיץ, כשומשמן אשר יעשו מהם את השמן ודגן־חודו או דורא וזמן הקציר להם הוא בירח אב או אלול. ובעתותי תחורף ישובו לחרוש את האדמה הזאת אשר קצרו בחודש אב או אלול, ויזרעו בה חטים, שעורים ומינים שונים מעדשים אשר יגדלו בזמן תחורף והמה יבשלו בחורף־אייר, והאדמה הזאת נקראת בפי הערביאים „קאראט“. השדות, אשר רק חטים ושעורים יזרעו בהם וישדרו ויזרעו בירח ניסן, אם נעזוב אותם מלזרוע בניסן הקרוב, אז קוץ ודרדר תצמיח לנו וכמעט אשר האדמה תשם על ידי זה, כי בשנה הבאה תהיה שנת השמיטה. גם האדמה אשר יתרישו ויזרעו שתי פעמים בשנה אחת, גם היא תשם (והיא ברוכה מאד) בשנה הבאה בשנת השמיטה.

וכאשר תעבור שנת השמיטה, ואם השר משה יקנה את הכפר — ואם כשר הדבר לפניו לעשות כן — אז נוכל לקרוא את שם הכפר „כפר משה“, למען ספה את שמו אל הכפר, והחצר או הרחוב אשר יבנה נוכל לקרוא בשם שרתי מונטיפיורי „חצר יהודית“, למען יזכר שמה על הדבר הזה, והכבוד הזה הלא עלינו לעשות לה על כל הטובות שעשתה עמנו, למען נזכור אותה בלבבנו כל הימים. וד' יברך אותה בכל הברכות חלף צדקותיה הרבות. ואם עצה זו תישר בעיני השר משה, ויאבה למלאות את דברי, שמותיכם יהיו נשמרים כדברים קדושים בין היהודים אשר ישבו פה מן העולם ועד העולם, ולא ימוש על ידי הטוב והחסד והברכה אשר יצאו מהדבר הזה, ובזה יקיים מקרא שכתוב בישעיה: „ונתתי להם בביתי ובחומותי יד ושם טוב מבנים ומבנות שם עולם אתן לו אשר לא יכרת“⁶.

ובכל זאת אם יהיינו ד' עד שנת השמיטה הבאה, אז נעשה המצוה הזאת כאשר צותה עלינו תורתנו הקדושה וד' יברך את מעשה ידינו שיחיה די לנו מתבואה הישנה, ככתוב בתורה: „וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשה את התבואה לשלש השנים“⁷.

⁶ ישעיה נ"ו ה'. ⁷ ויקרא כ"ה כ"א.

וידעתי היום, והשר משה הוא יודע, אשר לא אשכח, כי עול ימים אנכי ואדוני בא בימים וגם עברו עליו נסיונות רבים, ועלי היה הדבר טוב לבלי הרבות דברים בזה ולהגיד דעתי בבירור... ואולם אם החשיתי הייתי נחשב לחכם, אפס רואה אני אשר ד' אלקים אבה אשר אשלח ידי בעבודת האדמה כהיום הזה ואל שדי גזר עלי אשר אחקור ואדרוש על כל הדברים האלה, למען תתי חשבון צדק ואמת לפניו, כאשר תחאוה נפשו. ואנכי עשיתי את כל אשר בכחי להעמידו על כל שרשי האמת בהוצאות על השנה הראשונה אשר יעלו בעת שיטו האנשים קו בכפר ויחלו ליסד הבנינים, ויוכלו כולם למצוא חיים בעינים עם משפחתיהם, כבמסחר חלוף מטבעות ושטרות הממשלות, וכל הדברים האלו יבוארו ביותר ובנקל בהחשבון אשר ספחתי אל המכתב הזה.

ואחרי אשר עזבתי את געואזא ועליתי לירושלים גודעתי ממחשבות והוכחות רבים אשר עמנו, ורבים אמרו לנפשי: איך יוכל להיות אשר בני עמנו ישבו בכפרים? "האם", הוסיפו לאמר, "ידור אדם עם נחש בכפיפה אחת?" ואחרים דרשו עוד ממני: "האם יוכלו היהודים לאחוז בעבודת האדמה?" וחברה אחרת אמרה: אשר גם אם יגתן לנו נחלת שדה וכרם בכפרים, לא נוכל לעזוב את העיר הקדושה, את ירושלים, ואנכי השיבותי אותם, שאני ראיתי בעיני את הארץ אשר אנחנו חפצים להשיבם, והוספתי להגיד להם, כי היא אדמה מבורכה מאד, וכאשר נאמר באמת בתורה: "ארץ זבת חלב ודבש"⁸, ואם מד' יצא הדבר להאחז בכפרים, עלה נעלה ונצליחה, וכל אחד מאתנו יבא על מקומו בשלום, כאשר אוכיח כל הדברים האלו במרוצת דבריני. בראשית כל דבר נעשה טוב, אם נבחרה לנו עשרה אנשים צדיקים יראי אלקים ויודעים לדבר כן בשפה ערבית, ועל פיהם תחלק הארץ, ויביאו כל דבר על מכונו. והוא דבר גדול מאד, אשר מבלעדי הדבר הזה לא נוכל לעמוד, כאשר ראיתי בעיני ואוכל להעיד נאמנה מנסיוני בכפר של מאנזור, והמה יחלקו

⁸ שמואל ג' ח' ועור.

שעות מהיום לשבת על התורה וללמודה, וביתר שאת בארץ הזאת: אשר היא ארץ אבות אבותינו, והאנשים האלה יקחו מעשר מתבואות הארץ חלק עבודתם להשגיח על כל הדברים, ולמען יהיה להם במה לשכור משרתים לביתם, ויהיה לנו לחק: אם אחד מאלה יחלה או יקרה לו מקרה, אשר לא יוכל לעבוד בעבודת העדה, או יעמוד בנו תחתיו, ואם לא יהיה לו בן, חתנו יבוא תחתיו, אבל יתר בעלי הבתים יהיו כיתר אחיהם באין הבדל, וגם זה יהיה כחק ודת, אשר האיש שיחטא ויעשה אחד מהדברים אשר לא יעשו, או יבדל מקהל העדה ולא ישב עוד בתוך אחיו בהכפר.

ועוד שנית: לאלה העשרה אנשים יפקד מזכיר, איש אשר השר משה, המטיב לנו, יבחר בחכמתו, ועליו לכתוב בספר למזכרת את ההכנסה וההוצאה, ויראה ויתבונן שכל דבר יהיה נכתב בסדר נכון אמת וצדק, ועוד שלשה פקידים עליהם אשר ישבו בירושלים והם יחלקו את ההכנסה מהכפר לכל אחד מבעלי הבתים ולנפשות בני ביתם, וגם סגן האוצרות ינשא בתוכם, אשר אליו יבואו כל התבואות וכל הדברים אשר תוציא האדמה, ושני משגיחים אשר להם הממשלה להשגיח על חשבונותיו, ועוד אחד אשר יבחר על ידי חכמת השר משה, אשר על ידו יצאו ויבואו כללי הדברים, בין אלה אשר הזכרתי ובין השלשה הפקידים או הגשיאים, אשר ישבו בירושלים, כי בידם יהיה העוז והממשלה לשפוט לדון ולתת לאיש איש חלקו כאמור למעלה.

ועוד שלישית: כל אחד מלומדי התורה יקדיש עת בכל יום לתורה ועבודה וביותר בבית המדרש „מנחם ציון“, ויהיה בכל לילה ולילה נכון לשמוע תורה בלמודים בבית המדרש שם, ואחר התפלה בכל בוקר יתפללו העם לד' להצליח את השר משה ואשתו הנדיבה, וגם דרשן לדרוש לפני העם, אשר לא למדו ספר, למען ידעו גם הם מחוקי האלקים ותורותיו, וגם פרשה מתורת משה יקרא לפניהם בכל יום ומקראה מפורש ושימשכל לפי השגת המקבלים והשומעים, ובבוקר יקרא הפרשה בכלות תפלת שחרית ובערב יקרא לפניהם בין תפלת

דמנחה למעריב, ובשאר עתות היום יעשו את המלאכה אשר יתן להם האיש אשר נפקד לעמוד על ידי עושר המלאכה מהראש ומנהיג הכפר.

והעם יתחלק לארבעה חלקים או מחנות, יחליפות חודש יעמדו על המשמר לשמור את רכוש העדה, וככה יתחלפו תמיד המחנה האחד יעמדו על המשמר חמש ימים ואחריו כן יעמדו המחנה השני, וכן תשלישי יחריביעי, שכל מחנה חליפות חודש, ובעת אשר המחנה האחד יעמד על המשמר, השלישה הנשארים יעזרו לעבוד את הארמה עם האנשים, כפי מסת העבודה, אשר תרבה בעזרת השם, וכל הביאות הארץ ישלחו האנשים תחת הראש והמנהיג מן הכפר והיא יחלק עפ"י דעת האמרכלים השלישה שבירושלים לכל אחד מהעם ולפי מכסת הנפשות אשר בביתו, ואלה שלשה המחנות אשר אין זמנם ומועדם לעמוד על המשמר כאמור למעלה, יעמדו הבן לשרת את העשרה אנשים אשר הפקדו על העדה ולכל אשר יענה על לבבם, לשלחם עם משאית וכאלה, ובקצור הנבי אימר, אשר לכל עבודת העדה ולכל אשר יהיה תועלת להעדה, עליהם למלאות כפי כחם ובכל לבבם ונפשם, יען שאלה היושבים לפני ד' ובני הנעדרים המוגעים בתורה, לא יהיו נשבתים ממלאכת הקודש לדברי העולם והפציוס.

למורת דוחנו נמצאות כמה אלמנות בתוכנו, ויש מהן אשר היכלנה לשרת ולצאת לעזרת אלה בני הנעדרים היושבים לפני ה', ויש מהן אשר חוכלנה לעמוד גם לעזרת העדה, והנה גם כן תתחלקנה לארבעה מחנות, וחליפות חודש תלכנה לחלוב הפרות והעזים, או לרעות את הצאן, או דברים כאלה אשר יש לאל ידם לעשות, היחומים יושמו הדת מדריכים ומנהלים או אפוסטרופטים והמה יבחנו אותם עפ"י תכונתם מה לעשות מהם ואל מה תכונתם השגיגה, והם ינתנו תחת יד בעלי הבתים לנהלם בלחם ומוון.

כל הדברים אשר אמרתי לפני זה בסדירים ומשטרים יבוקרו תמיד על ידי עיני העדה ושבעה מטובי העיר ירושלים, אשר כל איש מבני הכפר ישב שלו ושאנן בביתו אשר בהן לו.

גם נבקש בתום לכבנו, אשר הגליון שנכתבו בו שמות האנשים שיבואו להסתפת בהכפר יהיה נשמר לדור דורות על ידי זה שיכתב בו ע"י השר משה בספר זכרונותיו את שמות האנשים ואת כל אשר להם, וישארו לדור אחרון לבניהם אזריהם עד כי יבוא הגואל צדק, ולמען לא יתערב זר בתוכנו בלעדי אם מלא ימלא בכל לבבו ונפשו כל הדברים הנאמרים למעלה, ולא יעדר דבר.

וכאשר כל הדברים האלה נשמעו בין אחינו שבירושלים, אז כולם כאיש אחד ובקול אחד התפללו אל ה' אשר יתן בלב השר משה לקבל את העצה הזאת, וגם אשר השר יצליח בכל אשר יפנה לעולם ועד, ולומדי התורה, כאשר הטו אזנם להסדר אשר סדרתי למענם, לא אחרו מלהשיב, אשר בכל לבם יגורו ויעתקו את אהלם אל הכפר.

ואנכי, בכבוד הראוי להשר, אבקש נא לספחני גם אותי לאחת העבודות והפקודות שבכפז הוא אשר אוכל לעשות ראש מושבי שם, ואתאזה לקחת איוו פקודה להביא את הדבר הזה והעצה הזאת לידי גמר, וביותר אם יהיה דבר אשר יבוקש לעמוד בין העם והמושל, וכזה הסכנתי לעשות גם יכולתי, כי ח"ל⁹ כבר יש לי ידיעה בעבודת האדמה יתר מכל אחי בני עמי שבעיר הקדושה הזאת, וכבר הנני זה כמה המליץ לבני עמי בירושלים, ובד' אבטח אשר יחזקני ויאמצני להביא הדבר להצלחה והרוחה, יען הגם שאנכי הנני מלומדי התורה, בכל זאת קותה נפשי לאלקים, הרועה אותי מעודי, לאכול את פרי יגיעותי כאחד מהעם אשר התיצבו לפני השר, ואבקש זאת ומצאתי, כי בדרך ה' את חילי גם עד עתה, להחיות את נפשות ביתי על ידי פועל כפי, ואני אבחר לשבת בגורן בכפר, יען שאדע כי כל יגיע כפי הוא טוב בעיני אלקים לשים רוח חיים בעצמות היבשות, ארץ אבותינו, וכל אשר הודעתי עד עתה להשר הוא גם מחשבות העדה.

⁹ חת"ה 5א5.

ונחתם על ידי המקוה לעזר ד' על ידי חסדי השר משה מונטי-
פיורי, אשר ד' אלהים יחייהו וישמרהו עד עולם.
מרדכי בן הרב ר' אברהם שלמה זלמן, וחתן הרב
ד' טובי, שהיה נשיא העדה ומנהיג בירושלים
בזמן שבא השר בראשונה להעיר הקדושה.

סב

אגרת ר' יעקב ספיר הלוי מירושלים

תרי"ד (1854)

ר' יעקב בן נתן הלוי ספיר נולד בעיר אושמיאני במחוז וילנה
בשנת תקפ"ב (1822) ונפטר בירושלים בן ששים ושלוש שנה ביום י'
בחמוץ תרמ"ה (1885). בן עשר עלה לא"י עם אביו ואמו, שנמנו על
העולים מסוג „הפרושים“ תלמידי הגר"א. הם הגיעו לארץ ביום
הושענא רבא תקצ"ג (סוף 1832) והתישבו בצפת. בשנת הראשונה
לשבתו בארץ מתו עליו אביו ואמו. בשנת תקצ"ד ראה הנער היתום
בעיניו את „הבזה“, הוא מרד הפלחים באבראהים פחה, מרד שהתבטא
בצפת בפריעות בשוב הייחודי, „גולתנו ורכושנו היו לבזה ולשבי ביד
הפראים המורדים, ואך נפשנו היתה לנו לשלל, שברחנו עירומים
ויחפים בלי התמהמה לכפר עין זיתון... וישבנו שמה ארבעים יום
באימה מות בידי השודדים, רכושנו לנגדנו בידי זרים, ולא האמנו
גם בחיינו, והציגנו עירום ועריה. כי גם בגדינו הפשיטו מעלינו
והריקנו כל אשר בביתנו, לא השאירו פכים קטנים דלת וחלון“, כך
תיאר ר' יעקב ספיר את"כ את נסיון-יילדותו זה.

בראש חודש אלול תקצ"ו (1836) עבר לירושלים, יחד עם
שאר העולים הפרושים שהתחילו מעבירים את מרכוס מצעת לירושלים,
בעקבות הצרות שהתרחשו ובאו על צפת. בן חמש עשרה שנה בשא
לאשה את בת ר' שלמה זלמן הכהן, מראשי עדת הפרושים ושליחה
לחוץ-לארץ כמה פעמים, עם ייסוד תלמוד-התורה „עץ חיים“ בירושלים
בשנת תר"א לערך, געשה למלמד בה. אח"כ היה סופר החברה קדישא
המיוחדת לאשכנזים, ואח"כ סופר לעדת הפרושים, כסופר העדה היה

גם מחבר שירים לכבוד אורחים חשובים, ביניהם לכבוד מונטיפיורי בשעת בקורו בשנת תקצ"ט ובקורו בשנת תר"ט.

הנוכו היה לפי שיטתם של תלמידי הגר"א, שידעו לכוון מקרא עם תלמוד, ולמוג תורה עם חקירה ולהשתמש בדרכי חקירה אפילו בלמודי קודש. הוא עצמו יהודי נאמן שומר מצוה, ועם זה חוקר ומתעמק בלשון ובדברי הימים ומתעניין במלי דעלמא, "המתחסדים יקראו אחרי מתחכם, והמתחכמים יחשבוני לפתי ולסכל, ואני בעיני לא זה ולא זה" -- אמר על עצמו בשנינה המיוחדת לו.

בתמוז תרי"ח (1858) יצא כשליח עדת הפרושים לארצות המזרח, ובמשך ארבע שנים ותשעה ירחים עבר את מצרים, גדות ים סוף, תימן, הודו, איי האוקיינוס השקט ואוסטרליה, את מסעותיו תיאר בשני חלקי ספרו "אבן ספיר" (חלק א': ליק תרכ"ו; חלק ב': מגנצא תרל"ד) ובספר זה קנה לו שם עולם. כי היה ר' יעקב ספיר מהמעולים שבנוסעים: עיניו פקוחות לרווחה לראות כל דבר שכדאי לראות, ואוזניו קולטות כל שמועה שכדאי לשמעה. אין דבר אשר יקל בעיניו מלהסתכל בו ומלתארו בפרטי פרטים; איש שאינו נרתע מסכנה ומהרפתקאות, תלמיד חכם בקי בספרותו, אוהב אמת, בעל הבחנה בקרית חריפה, מחונן בכשרונותיו ואמנותי ובהומור דק ונעים. כל המדות הללו הצטרפו לעשות את ספיר מסענותיו למיטב ספרי המסע בעברית. חשוב במיוחד חלקו הראשון על תימן. ספיר נמשך לתימן משום שקיווה למצוא בה את עקבות עשרת השבטים, והנה גילה בשבילנו את יהודי תימן. לא שתיה הוא השליח הראשון לתימן. קדמו לו שליחי א"י לתימן החל מהמאה הששעשרה. אולם הוא שהביא את בשורת יהודי תימן לשאר ישובי ישראל וסיפר על תולדותיהם ומעמדם, חליכותיהם ומנהגיהם, תורתם וספרותם, מבטא לשונם וסדריתפלתם, אכילתם ושתייתם, רפואותיהם ומלבושיהם, מלאכתם ומנוחתם.

את האגרת שלפנינו כתב ספיר חמש שנים לפני צאתו בשליחות א"י, בשנת תרי"ג, על מנת להדפיסה בעתון "שומר ציון הנאמן", העתון הדתי הראשון בעברית שיצא לאור באלטונא ע"י ר' יעקב עטלינגר בשנות תר"ו-תרט"ז. מטרתה המעשית של האגרת היתה תעמולה לאתרוגי א"י. אולם במקום לשבח בפירוש את אתרוגי הארץ, השכיל הכותב להשתמש באמצעי מושך יותר ותיאר מתוז ממחזות

א"י, ולא דוקא בסביבות ערי הקודש או מקומות של חורבות וקברים מימי קדם, אלא מחוץ שאין בו אלא ישוב ערבי (ע"ה היום). הכפר הגדול אס-אל-פחם בהרי אפרים, במחוז ג'נין וסביבתו, המקום שבו גדלים האתרוגים. גם תאורו באגרת זו כבר מצטיין בכמה מעלות טובות שמצאנו אחר-כך ב"אכן ספיר". ומלבד תיאור גידול האתרוגים וקטיפתם יש כאן ידיעות רבות על המחוז הזה, מעינותיו, יערותיו העתיקים, הליכות תושביהם, יחסם אל השלטונות ואל עוברי-אורח — והכל לפי זוראיה ולא מפי סופרים וספרים.

אנכי הכותב יעקב הלוי ספיר אשכנזי מגודל ותושב עה"ק ירושלם ת"ו.¹ וכני אדון עולם יתברך לתור ולסבב בארצינו הנבחרת בארצה ורחבה. על ההרים וגבעות, אטיקים וגאיות, חרבות שממות, וערים נעזבות, ונתתי עין ולב ברוב מקומותיה, הרייה עמקיה מישוריה ונהלית, עריה וכפריה, מגדליה ומבצריה, נהרותיה ומעינותיה. יקימה בותרה על תלה בקרוב, ואם אמרתי אספרה כמו כל אשר חזו עיני לא יכילם ספור וספור, וכי גם אצטרך להתווכח עם סופרים אשר קדמוני לספר בהשערה מה שלא ראו בעיניהם, אולם האוכל עצור במלים מספר אפס קצהו? האוכל כחד תחת לשוני בלי לענג אחי ועמי בזכרון יסוד מצבם, ומקור חוצבם? האוכל מנע תוך חכי בלי תת משיבת נפש לאנשי רוח בזירי אומותינו הקדושה, השואפים להסתכל לעלות ולאחוז בסנסני תמורות קדושת ארצם שורש נשמתם חל תלפיות. אמרתי אחת היא אערכה מקום אחד נכבד אשר לא שערותו מודדי הארץ הזאת ולא הביאותו בספריהם, כי לא ראוהו.

היא העיר העליונה אם אל פאחעם ובנותיה! אשר הלכתי שמה כמה פעמים לחתוך משם פרי עץ הדני (הבאה בקבלתינו האמיתית שהוא אתרוג) כי שם מקום גידולם לרוב, והנה לפי דרישתי וחקירתי בגבולות שבטיה הוא בחלק אשר על גבול נפתלי, ותכונתה כמעט בקוטב א"י מכל גבוליה, רחוקה מים

¹ עיר הקודש ירושלם תבנה ותכונן.

חיפה גבול המערבי מהלך יום אחד, וכמותו מן הירדן למזרח, וכשלשה ימים מן הצפון, וכארבעה ימים מן הדרום, ולא אבוא היום בארובה לתאר הדרכים שהלכתי אליה, פעם דרך שכם, פעם דרך חיפה, דרך יפו, דרך צפת וטבריה, כי יאריכו הדברים מאד לזכור על כל עיר וכפר חומה ומגדול, הר ובקעה, מעין ונחל, איכותם וכמותם, ובאתי הנה לספר אך תואר תכונתה לבדה עם גנותיה ופרדסיה ושדותיה ומגרשיה, והנה העיר העדינה שכת ת"ו נקרא בערבי נאבלוס ידוע בסופרי הגבולות, וכן המחוז המעלה של עין גנים הנקרא בערבי דזינן אשר אין כמותם בכל הארץ הזאת כגון ד', מעינות שוטפים ברחובות קריה עוברים בנחל ומתאספים בין הפרדסים הסמוכים לעיר ונעשה נחל שוטף עד צואר יחצה ומשקה הגנות והפרדסים, בצלם חמדה יושבתי כמה פעמים ומעיר עין גנים עד המחוז אם אל פאחעם מהלך ארבע שעות לצד מערבית צפונית, העיר הגדולה הזאת עומדת בראש הר גבוה ותלול, ויושביה ישמעאלים תוגרים מתמעדים, כמה אלפים בעלי בתים, ונוצרים בה מעט מזער, ויהודים אין איש, רק הבאים לסחור שמה מחיפה ושפאראם² ועכו, כי אין שמה שוטר ומושל (רק ש"ך הוא זקן העיר בכל רחוב) והיא בנויה כדמות כל ערי סוריא מאבני גזית תחתים שנים ושלשים, והצרות לפני הבתים וגם בתי אופל ובתי חומר ובנקרות הצורים, ויש בה מעט חנויות סוחרים, כי אך לפלאחים (הם עובדי אדמה) יושבו רובם ככולם ובתיהם מלא מכל טוב, גם כסף וזהב ואוכלים למעדנים, כי יש להם צאן ובקר לרוב עדרים עדרים, וסוסים מזוינים מובחרי המין כמו ימצאו יגמלים וזמורים אין מספר, סביבות העיר עמקים גדולים, מעינותיהם שדותיהם גנותיהם פרדסיהם ומרעהים הרחק מהעיר, ולחלאה אביעה שמותם ותארום, ומשלשת עבריה, מזרח דרום ומקצת מן הצפון, יסובבוה יערים גדולים שבא"י, אלגי סרק הנקרא רתמים ובערבי בלוט, וכן ת"י,³ ויש מקומות בהיער שהולכים בתוכם כמה שעות תחת מכסה האלנות באופל

² שפרעם. ³ תרגום יוחנן.

יהלוק, ושורדי יום תחת צאלים יתבא. ומצד מערב ומקצת צפון הוא המשור הגדול, נקרא בערבי מערף אבן עאמאר, והוא המובחר שבא"י. מרתו לארכי ורחבו בריבוע דרך יום כה וכה, מתחיל מים היפו והר הכרמל ומגיע ברוהב א"י למזרח עד העיר הגדולה נצרי⁴ והלאה, ומשם סובב הולך לצפון עד מול דמשק. כל המשור הזה מתואר כבמחוגה ארץ שיה כרצפה, והאדמה שמנה מאד ופלגים יבלי מים עוברים ושוטפים בכל הדרך.

במשור הזה ישבו מלפנים הערבים הנקרא תירגמאן⁵ וישו שם אלהים וצאנם ובקדם וגמליהם וכל בהמתם, כי מקום מרעה הוא, והיו שם כממלכה שפלה לבדם, לא נתנו שבטם לעבודת השולטאן, והדרך סגרה, ובמלוק אברהים פאשי מלך מצרים על הארץ הזאת⁶, הכב ויגרשים משבת במקום הנכבד הזה, באמור להם: בנו לכם בתיים וישבו כאנשים והיו תחת משא מלך או המדבר לכו כפראים, ועברו את הירדן הלאה הלאה במדבר הגדול, ואחרי הישב הארץ לממלכת השיטאן, זה י"ד שנה חזרו גם הנה לאחוזת נחלתם וכמשפטם הראשון הם עושים, ובנסעי מחיפה לאם אל פאחעם זה שלש שנים עברתי דרך אליהם באירחת סוהרים מביאים חיטים מאא"פ⁷ והיו כחמש מאות גמלים יאנשים הרבה בכלי נשק וקרבי, בכל זאת קיב אלינו ערבי אחד וחרבו על ירכו, פניו פני לביא, מתמרמר ואהו החמיר ההולך בראש האורחה לפני הגמלים ועמדו כולם, יכל האנשים ובעלי הגמלים עמדו מרעיד ונאספו כולם ויפלו כולם לרגליו ונשקו כנף אירחו ויתחננו אליו: מה לך אלינו? אז אמר להם שיש לו חוב על אחד מאם אל פאחעם וישנו בזה האורחה מגמליו ויתנו לו וילך מעליהם, וישבעו לו בחייהם ובהיי גביאם מחמעד שאין אדם משלל מאומה ונשקו וקנו, אז רפתה דוחו מהם וישב לאחלו, וכל הדרך והמשור מלאה מהם יושבי אוהלים שחורות אחלי קדר ומקבת וקנין רב עושה, והמה יבאו להערים למכור ילקנות, וגם אנשים מהערים ילכו שמה באכקת

⁴ נצרה. ⁵ התירכשנים. ⁶ בשנים 1831-1810. ⁷ מוש אל פחם.

רוכל וכדומה. ואינם נוגעים במקירים להם ומכבדם וגם מכבדים את האורה. כי אך זאת להם מדה ישרה לקדם האורה בלחם ומים כל הבא אליהם. וכל עובר ושב בפגשם בו בדרך ישללוהו ויפשיטוהו ויציגוהו ככלי ריק, וסוסייהם להבים. וכולם מלומדי מלחמה. גם נשיהם וטפם, ובני הכפרים פוחדים מהם ויושבים מפניהם במצור, כי אם יאספו אל הכפר וילחכו כלחוך השור, כאשר קרה זה שנה בהיותי שמה תמוז תרי"ג, ונהרגו מזה ומוזה. ומוזה המשור כחלק גם כן חלק גדול ליושבי המחוז אם אל פאחעם ובנותיה, אשר שמה יזרעו תבואות שדה חטה ושעורה פול ועדשים ובצלים לרוב, כי החלקה ההיא מבורכת מכל הארץ הזאת. וגם בין הערים יעדרו ויזרעו שדות לתבואה וזית שמן הרבה מאוד. ובעמקים אשר סביבותיה יש מעינות ותהומות מכל עבריה עוברים ושוטפים, ומימיהם קלים ומתוקים, ועל כל מעין ומקוה מים גנות ופרדסים נחמד למראה וטוב למאכל. ועל כל גן ופרדס בונים כמה בתים אשר שמה יושבים בעליהם ונוטריהם, כי יושבי העיר אא"פ⁸ הם בעלי הגנות והפרדסים, ובאים שמה אנשים ממצרים היודעים בעבודת האדמה ושוכרים מהם כדרך חוכרים או אריסים או שכירות קצוב שנה שנה. ונעשה על כל באר ומעיין כפר קטן ויקראו להם שמות, אחד סמוך לעיר למערבו נקרא ביר סאפסאף, שמה שתי בארות נובעים להשקות את הגנות, גינות ירקות, והפרדסים מכל מיני אילנות זית שמן לרוב ולימונים חמוצים אין מספר ורימונים ותאנים ואתרוגים, רובם בלי שושנה בראשם הנקראת פיתמת, ובגמר בישולם יהיה גדול האחד כאבטיח הגדול, ואחר מני אלף עם סטמה אבל הפיתמה עבה מאד. וכן בכל הפרדסים. להלאה מזה מעט עוד שתי מעינות ושני פרדסים וגנות גדולים מזה ומוזה והדרך ביניהם. נקראים אל עיון ומאחשעבי. להלאה משם למערב, מהלך שעה בראש הר גדול, שתי מעינות סמוכות זו לזו, מימיהם קלים וזכים ומתוקים, לא ראיתי כהנה, נקרא וועד⁹ מוסמוס. זה המקום מובחר מכל המקומות בגנותיו ופרדסיו

⁸ אם אל פחם. ⁹ ואדי, נהל.

אין לערכם. להלאה משם כחצי שעה עוד באר, נקרא משעדי, וסמוך לזה גרנות העיר שמביאים שמה התבואות על הגמלים מן המשור והוא מאריך אבן אעמר, לצד מערבית דרומית של העיר, כמהלך שעה וחצי, באר נובע משקה גנות ופרדסים. נקרא עין זיזון. להלאה משם כחצי שעה עוד מקום כמוהו, נקרא עין דאהוד, גם בסמוך לה גרנות של המשור והוא. לצד מזרחית דרומית מהעיר יורדים בעמק גדול מהלך שעה, ושם מעין גדול היורד מן ההר בקומת איש, נקרא עין חאלעד, ומשקה כמוה גנות ופרדסים אין לשער, ומימיו קלים ומתוקים, ובני העיר מביאים משם לכל צרכיהם, ונפלאותי מאוד על יקרת המקום וטוב מימיו. ואמר לי אחר מהפלאות היושבים שם (מאמיני מחמד המאמינים לכל דבר פתיות) מגיד לפי תומו בזה הלשון: „מה תתפלא על נפלאות מעין הזה כי נעשו בו ניסים לאבותינו, בהליך גביאנו מחמד משרת אל חי עם כל מחנהו להודיע ענינו בעולם, ובאו עד המקום הזה, וצמאו למים וילונו עליו כל עדתו: האם תמנו לגווע בצמא, ואמר להם: לכו אל ההר הזה אשר לפניכם קיר נטוי יבש כעץ ויתן לכם מים ותשתו אתם ובעירכם, וכן היה. ועוד רחוק מזה כמהלך שעה יש מערה מלאה מים זכים וטובים מאלו אשר גם שמה נעשה נס כזה.“ ושמתי יד לפה כי בנפשי אדבר, להלאה משם כחצי שעה מעין טוב, נקרא עין דזארא, עוד לזלאה משם בין היערים מקום יקר עם מעינות וגנות ופרדסים, נקרא מאעליקע. להלאה משם בין היער מהלך חצי שעה עוד מקום גדול מכולם כמה מעינות וגנות ופרדסים הרבה נקרא וועד (עמק) אל קאסעב.

באלה המקומות דרכו רגלי, מימיהם שותיתי ופרים אכלתי וברכתי. לבד זולת אלה יש עוד הרבה מקומות כאלה, מהם מיושבים ואין לעבור שמה רק בקשת ובחצים ובסכנה, ויראתי לנפשי, עוד מקומות כאלה אשר הם שממים וחריבים מאין עובד ופולח, מפחד הערבים¹⁰ אשר שוכנים סביב וסמוך להם ויבאו תמיד ויחריבום, ועזבו, בעליהם וחלכו להם, ובכל אלו הפרדסים

¹⁰ הנדוים.

לקטתי והתכתי אתרוגים הכשרים למצות. והנה נתתי את לבי לחור ולדעת אופן נטיעתם וגידולם ואם אינם מורכבים, ובנתי שהמה כשרים לאמיתתם ואין בהם דופי ודרשתי וחקרתי היטב שאינם יודעים בהרכבת. ועיני ראו איך עומלים אהם, כי מוסיפים חזשים בכל שנה.

והנה לוקחים ענה אחד מעץ אתרוגים לחה ותורכים אותו זקף באדמה ומכים עליו בפטיש שיהיה נדבק יפה בארץ, ומשקים אותו תמיד עד שנשרש ומגדל ומוציא פירות. ובעת שהאתרוג נגמר גידולו ובשולו אז ניכר בו כל הכימונים שצינו הפיכקים בתארי תיכו וברו, ולא כשהוא עדין קטן שלא נגמר צורתו ובנינו ואין לשפוט עליו, וכוזר התחינה עולה על כולנה, ואחרי בחנתי ודקדקתי היטיב, הנני יכול להעיד נגד כל קהל ישראל שהם אתרוגים בעצם וחשש מורכב אין בהם. ואך במקום אחד בנפר סמוך לירושלים היו ראיתי אילן אשר כולו מוציא לימונים חמוצים וענף אחד מלמטה מגדל אתרוגים, ושארתי עליו והגידו לי, שמהחלה היה האילן כולו אתרוגים ולא עשה פרי שמן, וחתך אוכו למעלה מן הארץ בגובה אמה ותחב בחוכו ענף לימוני והגדיל ועושה למעלה קוהענף שהאריכו פאורונו לימונים טובים ומתחת שרשו עלה ענף אחד שמוציא אתרוגים, וניכר לכל עין רואה מקום החתך וההבדל שביניהם. ואף גם זאת לא אדע אם זה מורכב ופסול וד"ל¹ אבל הרכבת חזיזה בגרעינים ותרצינים, איי אהם יודע ואין שיה להם לעשות, ולמה זה להם, והסיבה שהאתרוגים של א"י אינם נקיים ויפים כשאר ארצות (אשר לידעתי וחקירתי הוא מוכרח ובלעדי זאת לא יתכן האתרוג האמיתי) כי אילני אתרוג כל הענפים והסעיפים כולם מלאים קוצים וצנינים וכאצבע חלק אין בהם, ועצי האילן הוא דק בעובי אורו ומתנודד לכל רוח יפריו גדל בינוהם, וכשהוריה בא, מנענעו הנה ונה בין הקוצים והדרדרים יבקרת ינקבותו ויחוררה, וגם העלים נופלים על הפרי ונשאר בן בגידולה, והפראים הללו אינם יודעים לתקן

¹ ווי יטבין.

ואינם שמים על לב לשומרם מכל רעתם העלול להם, וע"כ הכשירו הפוסקים ו"ל נקבי הקוצים והעלים, שזה דרך גידולם ולא ניתנה תורה למה"ש.¹² ובודאי כן קימו ג"כ אבותינו בהיותם על אדמתם הקדושה מצוה הזאת באופן הזה, ומי שלבו שלם עם אלקי ציון, אשר בחר לתת לעם קדושו הארץ הטובה הזאת וקדשה מכל הארצות, ומי אשר נכספה וכלתה נפשו לבית אמה, היא ארץ חמדתינו אשר עיני כל ישראל מצפים לשוב עוד אליה לחונן עפרה, כך יכסוף ויחשוק להשיג מצות אתרוג מגידולי אה"ק¹³ (אשר נחאמץ בע"ה¹⁴ בזה הקיץ לשלוח מעט במספר מטוב הארץ כשרים ומובחרים לעינינו) לקיים המצוה הזאת כאשר נצטוונו בפרי הארץ, וגם נעשו בהם כמה מצות בהפרשת תרומות ומעשרות כי אנהנו כורחים בידינו ומפרישים תרומה¹⁵ כדת של תורה הקדושה, ואם כי יעלה מחירה הרבה וסכנות הדרכים, לא יקשה בעיני אחינו לתת בהדר מצותה כפלי כפלים, להתעטר בפרי ירושלים, וד' ישלם להם, כי יד' על כל מבקשיו לטובה, ויזכו מתרה לראות בטוב ה' ועמו לשוב לשבת בארץ כימי עולם כי"ר בב"א.¹⁶

כ"ה ניסן מקי"ם מע"ס ד' לפ"ק¹⁷ פה ירושלים עה"ק חוב"ב.¹⁸

סג

אגרת ר' יוסף ריבלין מירושלים

תרכ"ד (1864)

כותב האגרת הזאת, ר' יוסף בן אברהם בנימין ריבלין, היה נכדו של ר' הלל ריבלין מחלמידי הגר"א, שעלה לא"י בשנת תק"ע (1810). נולד בירושלים בשנת תקצ"ח ומת ביום כ"ז אלול תרנ"ו. הוא היה מהעסקנים הנאמנים ביותר של הישוב האשכנזי המתרחב בירושלים במחצית השניה של המאה התשע-עשרה. בשנת תרכ"ז

¹² למלאכי השרת. ¹³ ארץ הקודש. ¹⁴ בעורת השם. ¹⁵ תרומות ומעשרות. ¹⁶ כן יהי רצון במתרה כימינו אמן. ¹⁷ בגימטריא תר"ר. ¹⁸ עיר הקודש תכנה וחכונן במתרה בימינו.

יסר את הועד הכללי „כנסת ישראל“, שתפקידו היה לשמש מעין כולל של כל הכוללים, ובראש הועד הזה עמד עד יום מותו, ולא היה מעשה צבורי חשוב בירושלים שלא היה לר' יוסף ריבלין חלק פעיל בו. אולם עיקר מפעלו היה הרחבת גבולות הישוב היהודי בירושלים ע"י בנין שכונות מחוץ לתומה. החל מייסוד השכונה הראשונה „נחלת שבעה“ ביום כ"ז אב תרכ"ט (1869), שהוא היה הראשון שהעז להתישב בה במקום מבודד, החל מבטחון חומות העיר, והמשך בשכונות „מאה שערים“, „משכנות ישראל“, „מוכרת משה“, „רמין משה“, „אהל משה“, „כנסת ישראל“, „עזרת ישראל“, „זכרון טוביה“, ו„שערי צדק“. אחרי מותו כתב עליו יחיאל מיכל פינס: „וכשיבואו סופרי אמת לכתוב הילדות התפתחות הישוב באה"ק, וכתבו את שם האיש הזה באותיות זהב, (החבצלת שנה כ"ו גליון 47).

בשנת תרכ"ד—תרכ"ה פירסם ב„המגיד“ אגרות מירושלים, בהתייחס „אדי"ר" (ראשי תיבות: אלה דברי יוסף ריבלין), שבהן הודיע על המאורעות החשובים ביותר שדחתו בירושלם, מבין האגרות הללו הועתקה האגרת שלפנינו.

באגרת זו מספר הכיתב על דבר החפירות שתפרו ארכיאולוגים צרפתים (שבראשם עמד הדייקר De Saulcy) במערת הקברים הידועה עד היום כפי היהודים בשם „מערת כלבא שבוע“, ובפי האירופים בשם „קברי המלכים“, והיא באמת מערת הקברים של מלכי בית אדיב (Adiabene), הילני המלכה ובניה, שהתגירו לערך ארבעים שנה לפני הרבן בית שני, דייסולסי ניקה את המערה מעפר ומצא בה גלוסקמאות (אחת עם כתובת: „צדן מלכתא, צדה מלכתא“, היא הילני המלכה) ושלחן לפריס, שבה הן נמצאות עד היום בבית הנכות „ליבר“.

כותב האגרת ממאר את החפירות ואת הרושם שעשו על הישוב בירושלים, יהודי ירושלים האמינו שהמערה היא מערת כלבא שבוע ותחרגנו מאד על טלטול עצמות הצדיקים, ואחד מהם מרדכי שניצר, מפתה היתארת לפי מקצועו, דימה לראית על אחד הגלוסקמאות כתובת המעידה שהיא ארון עצמותיו של כלבא שבוע. יהודי ירושלים השעו שיש במעשה זה של הארכיאולוגים הצרפתים משום ההחלה לחפירות במקומות הקדושים ליהודים וטלטול עצמות הצדיקים, ופנו להגביר

קאמונדו בקושטא שישתדל אצל השלטונות לבטל את הרשיון שניתן לארכיאולוג, והוא מצדו פנה לפרמיה כפרים ולרוטשילד כלונדון בענין זה. ור' יוסף ריבלין, כטופר עדת האשכנזים, מוזיע את דבר המעשה ב"המגיד" כדי לעורר את מנהיגי העם למחאה.

ירושלים עיה"ק ת"ו.¹ ו' טבת תרכ"ד.

בימינו אלה נוראות נראתה בהר הקדש למג לב ולדאוב רוח עם הקדש, בראותם כי לנגד עינינו יוציאו עצמות גדולי ישראל מקבריהם, אשר שכבו לארץ יותר מאלפים שנה, או לעינינו שכך רואות. כי בשבוע שעברה באו משרי צרפת אוהבי קדמוניות ודורשי עתיקות, ובידם רשיון לחפור בארץ ולחתור במשואות גלי חרבותיה שפוני טמוני קדם. ויחלו במערה וזעתיקה המיוחסת לקבר האדם הגדול המכונה מפי חז"ל בשם כלבא שבו ע"ה.² ובתחילה הוציאו את ריבבות האבנים גדולות וקטנות, אשר נאספו שמה בכל השנים הרבות אשר מילאו את החצר החיצונה אשר פתח המערה ויכסו את כל המדרגות אשר נראו היום, ויחטאו את החצר, והמדרגות נראו ביקר ונפארתם וגדלם, קרוב לשלשים מדרגות, כולם חצובים מאבן אחת במעבה ההר. ואחר הוציאו האבנים אשר סתמו את פי המערה הגדולה, אשר בבוא אדם אל תוכה לפנים היה צריך לכוף כאגמון ראשו ורובו, וכהוציאם האבנים וערמות העפר עד וגלי הפותח, ותהי כפתחו של אולט, ואת רצפת המערה ביקן עדי גיאונה ורצפה והבנה היא וקירות המערה מקשה אחת מנוף וזר (ככל המערות מקום קברי גדולי ישראל מאז, כמו מערות הגביאים חגי זכריה ומלאכי ומערת שמעון הצדיק ושבעים סנהדרין, שכולם מקשה אחת באבן הר גדולה) אז ראו בקירות המערה כוכים, ויחתרו בקיר וימצאו ארונות אבן גדולות ואיזה מהם כהוציאם אותם במקבות וגרון גשברו, ואך ארון אחד הוציאו שלם ונפלאו על המואה, וכשלישים איש נסבו על הארון לגול את הכיסוי אבן מעליו ולהחזירו כבתחלה

¹ עיר הקדוש חבנה וחכונ. ² עליו השלום.

לא יכלו עוד, ותהי שוא כל עמלם. בתוך הארון ראו עצמות שוכבות. אכן כבר בלו מרוב ימים, וכגעת בהם היד היו לאפר. והנה לדאבון לבב עמנו נלקחו הארונות ואף השבורים והעצמות והאפר, עדי כי לא נשאר שמה אף אבן אחת.

וביום הששי העבר ר"ח טבת שלחו הרבנים ראשי הקהלות שני אנשים ת"ח יראי אלקים אולי ימצאו שמה מאותיות לדעת מי המה העצמות האלה ועמם המפתח הגדול חרש"אבן הרב מו"ה מרדכי שניצר³ מאסמינא, ולקחו רשות להכנס לפנים בעוד שלא הוציאו כל הארונות והאבנים, וימצאו אבן אחת שבורה לחצאין, וראו כדמות אותיות כבדו מזוקן, והרמ"ש⁴ הנ"ל במי סממנים העלה האותיות על גליון גדול ועל כי אך חצי האבן מצאו, על כן לא עלה רק אלה הטורים ומחציתם ואיזה אותיות אשר לא הבין נתן עליהם סימן כזה: „אני הצעיר מאלפי יה" ממחצבי אבני הקדש" (בכאן חלק ואינו חלק) לכבכ"וד הנ"ל בד"לבי"ח" מחזו"ק יושבי עה"ק י" כונה כלבי שבו עם ג', ונראה בעליל כי אך מתצית השורות מצאו, מתיבת „כונה" שלפני „כלבי" נראה שחסר „המ" בתחלתו.

והדבר הנורא הזה הרעיש והרגיש את כל לבב ב"י וכל לב סואן ברעש על הדבר הרע הזה, והדאגה שברה לבנו בהשמע אל נכון כי עוד ילכו לחפור בקברי הנביאים והצדיקים זיע"א,⁵ כי אך ימי הגשם האלה עצרום לע"ע מלחפור עוד, אור ואביו! הצדיקים הקדושים האלה, אבות ישראל ורבניהם בביאיהם ושריהם, נוע ינועו עצמותיהם אחר אלפים שנה ויטולטלו טלטלה בנו וחרפות! וביום ראשון שמיני לחנוכה התאספו הרבנים הגבאים החברה קדישא גומלי חסד של אמת מקהלות הפרושים ועמהם רבנים אחרים מראשי הועדה ויועצו לערוך מכתב גלוי אל הפחה הגדול המושל על ירושלים

³ המכונה בשם מרדכי ט"ח (=פיוט חוחס), מעשרת האשכנזים הראשונים, מסיעת תלמידי הגאון מוילנה, שהתיישבו בירושלים בשנת תק"ע (1810), ועיין עליו במכתבו של ד"ר אליעזר הלוי לע"ס, ⁴ ר' מרדכי שניצר, ⁵ וכוחם יגן עלינו אמן.

ובנותיה, וחרב הגאון הגדול צדיק יסר"ע⁶ סבא קדישא האבד"ק קוטנא⁷ אף כי זקן וחלוש הוא, התנדב לחגור שארית כתו וללכת אל בית הפחה להושיט המכתב הנ"ל ולזעוק ולהתחנן על הדבר הרע הזה, וכי יותן העצמות ליד ישראל להביאם אל קבר, וגם כי יתן רשות לעמנו להעמיד אנשים לשמור החופרים שלא יגעו אל קבר ולא יטלטלו עצמות עוד ח"ו. והנה כבר ציוו עלי אני הסופר הח"מ⁸, להעריך מכתבים על הדבר הזה אל ראשי החברות הקדושות חברת „כל ישראל חברים" בפאריז ולחשירים האדירים בית ראטהשילד יר"ח ולחכתן הגדול חרב מ' אברהם המכונה אלבערט קאהן ולהשר האדיר מאנטעפיארע הי"ו" ולראשי שליחי קהלות ישראל בלונדון ולכל נשיאי ישראל אשר כולם יחדו בחרדת קדש על הדבר האיום הזה, וכולם ימצאו חוב קדוש מוטל עליהם לעשות כאשר בכחם לבלי יוציאו עצמות מקבריהם עוד. אכן היום ציוו לחכות על תשובת הפחה השליט על הארץ. אולי יתן את שאלתנו, אם אין בידם רשיון מהממשלה הרוממה, ורק אם כאמרם כן הוא שבידם רשיון מהסולטאן מקאנטאנטינאפעל ולא יוכל הפחה לתת את שאלתנו, ויהיו מוכרחים להודיע הדבר אל כל השרים והפרתמים שרי קדש הנ"ל, ומה כהדבר הגדול והנורא הזה להם לעטות קנאת ה' צבאות וחרפת עמו המתים והחיים. ואתה ד', משמים השקיפה וראה את חרפת עמך וחרפת עיר קדשך וכאשר הקמות בימינו לעינינו נבואת ירמיהו עבדך (ח' א')⁹ כן הקם דברך הטוב ומהר לגאלנו ולשתלנו על הר צבי קדש בב"א.¹¹

דברי הסופר הכותב בפקודת הרבנים ראשי הקהלות
יוסף ריבלין

⁶ יסוד עולם. ר' משה יהודה לייב, מחבר הספרים „ויה רענו" ו„תפארת ירושלים", נפטר כירושלים בראש חודש שבט תרכ"ה, וכתב האנרת הספידו ב„המגיד".⁸ התחום מטה. ⁹ ה' ישמרו ויצילו, בעת ההיא נאם ה' ויוציאו את העצמות מלכיהודה ואת העצמות שריו ואת העצמות הכהנים ואת העצמות הגבאים ואת עצמונו יושבי ירושלים מקבריהם.¹¹ בסהרת בימינו אמן.

אגרת ר' יהודה אלקדעי מירושלים

ה'תל"א (1871)

ר' יהודה בן ר' שלמה חי אלקדעי נולד בשנת תקנ"ח (1798) בעיר סֶרְבִּיב בירת ארץ בוסניה, ועוד בנעוריו הובא לירושלים, שבה למד בישיבה ואף הצטרף לחוגי המקובלים בה. במיוחד בן עשרים והמשנה נקרא לשמש כרבנית בעיר סֶרְבִּיב אשר בארץ סֶרְבִּיב. עוד בשנת הקצ"ד (1834) מתהיל הוא להפיץ את רעיונותיו בספרו „שמע ישראל“, יגב ראשון לחכמיתו דלאומית-מדינית. שעיקרה הוא: ישוב ארץ ישראל כראשית הגאולה. במיוחד הוא פינה בקריאה להכמי ירושלים: „ולכן השבעתי אתכם בנות ירושלים בדכ הדורגים על קדשת שמי באלף יתש"פ שנה שאנו בה היום לחרבן בית אלהינו ודם חסידיו אשר שפך כמים סביבות ירושלים, שאל תתשללו בדבר הזה, כי לא דבר ריק הוא מכל, כי אם עתשאי וחתנו בדברי אלה ער יתחצא האמת לאמתה של תורה“.

התעוררותו של הרב אלקדעי גברה ביחוד בשנת ת"ר (1840), שנת עליית דמשק ופעולתם של גדולי עסקני ישראל, מינספורי וברמיה, שיצאו לישע אחיהם אף הצליחו לכבדם כתב את מחברתו „מנחת יהודה“ ובה חזר על רעיונו: „ואני בעניי כתבתי שנים-עשר קונטרסים והוכחתי כי הגאולה היא ישוב הארץ“, בשנת ת"ר הוא רואה שנת הגאולה, שנת התעוררות למעשים ע"י הפרשת מעשר לטובת ישוב ארץ ישראל. „ומה שאמרו: כל הקצים כלו ואין הדבר חלוי אלא בתשובה, רוצה לומר: תשובה כללית, שישבו כל ישראל לארץ נחלת אבותינו“, „המים הזרונים שעברו על כל העוסקים בעניני הגאולה, מפני שהיו עוסקים בדרך נס, חוץ מן הטבע ובצורפי עמות ומדות“, „הימים אנו להתחיל בדרך כל הארץ, התורה מצות שנעשה האדם כל יכלתו בדרך הטבע, ומה שיחסייר הטבע ישלים הנס“, וכבר אז הוא מציג אמצעים מסורטיים לשיבה ציון: הכתרת לאומית כללית, אסיפה כללית שתפקידה יהיה „לפקח ולהשגיח על התשובה הכללית לארץ: חלח אבותינו“, משגיחים מטעם האספה שיעמדו בראש העבודה המעשית ובראשם נשיא, אמצעים דיפלומטיים להטות

לב מלכי אירופה שיתנו רשיון לכך, וביחוד „מלכות בריטניה... הם יהיו הראשונים לכל בית יוסף להשגיח עלינו בעינא פקידא“: „צדקה כללית“ לגאולת הפרקע; הפרשת מעשר של בתי הכנסיות וזקהלות „חץ קבוע לשוב הארץ“; הלשון העברית כלשון הרבון המאחד את כל העדות.

בשנת תרי"ב (1852) יצא למסע על פני אירופה המערבית כדי לעשות נפשות הרעיונו וביקר בגרמניה ובאנגליה. באנגליה יסד חברה לשוב הארץ בשם „שלום ירושלים“ והדפיס קונטרס „מבשר טוב“ בצרוף תרגום אנגלי. שבו סיכם את רעיונותיו. ושוב יצא למסעות העמלה באירופה בשנת תרי"ז (1857) ובשנת תרי"ט (1859). שבהן הדפיס פעמיים את ספרו המקיף ביותר בשם „גורל לה“ ביחוד בא בדברים עם גדולי עסקני ישראל בצרפת ובאנגליה והתחנן לפניהם: „תנו לה' אלהיכם כבוד ואל תעכבו גאולתם של ישראל; בתי ריב, ואתם רצים איש לביתו?“ משנודעה בשנת תר"כ (1860) בצרפת חברה „כל ישראל חברים“ תלה בה הרב אלקלעי תקוות גדולות, יקוץ ש„החברה החדשה תשים עין השגחה בעניי הקבוצ, וראשית תבואתה תהיה ישוב ארץ ישראל, כי היא תשובה כללית יתשועתה והצלחת כללית“ בהשפעת יסדה החברה בשנת תרכ"ט (1869) אח בית הספר החלאי במלחה-ישראל. הוא לא הסתפק בכך ודרש מעשים גדולים. אבל הודלתו נכזבה.

בשנת תרל"א (1871). והוא אז בן שבעים ושלוש שנה, עלה אלקלעי לארץ, כי קיוו לעשות בארץ גופה מה שלא הצליח ע"י תשתיות אצל גדולי העסקנים באירופה. בדרכו לארץ עבר דרך קושטא ובא בדברים עם הרב הראשי ר' יקיר גירון ואמר לו בגאולה: „אינני כדרך השליחים היוצאים לקבוץ על יר, רק להיות ידו אתי לעזרני לטובת הכלל וישוב נדלתינו לכשאצטרך לו“, ביום כ"ז אייר תרל"א הגיע לנמל יפו. ביקר במקוה-ישראל, וביום ט' סיון עלה ירושלים. ברכיבה על המור, בירושלים הטיף בכל החוגים, הספרדים האשכנזים והמערביים, לשוב א"י ולייסוד מושבות חקלאיות. ביום ט"ו המוני כינס בירושלים אספה שבה השתתפו ספרדים ואשכנזים ובה הבית את היסוד לחברה „כל ישראל חברים לשוב ארץ ישראל“ שמוכזת יהיה בירושלים ומשם יפיץ את הרעיון לכל תפוצות הגולה.

יטהדל להשיג את האמצעים. עוד בהיותו בארץ הצניעה הממשלה
 התירנית למכירה שטח קרקע ליד מקה-ישראל, בדבר הזה ראה
 אלקעי אור לטובה, ואת הביטחון היות הודיע לווד המרכזי של
 החברה לגולה והתחנן: "תנו לה' אלהיכם כבוד שלא תפיל הארץ
 ביד יריס, פן תהיה הארץ שממך כמהפכת נרים".
 על ייסוד החברה בירושלים מודיע הרב אלקעי באגרת
 עלמניו.

עמלו הרב של אלקעי בירושלים לא נשא פרי, כי מיד לאחר
 שעזב את א"י התפוררה החברה, מתוך חשש עסקני ה"חלוקה"
 שפעולת החברה עלולה להזיק ל"חלוקה". - בשנת תרל"ג עלה הרב
 טוב לא"י, הפעם על בנת לבנות בה את שארית ימיו, ונפטר
 בירושלים בן שמונים שנה ביום ד' תשרי תרל"ט, ולא זכה לראות
 בצאת הדשים אחרים אחרי מותו אברכים מן הישוב הישן בירושלים
 ליסד את המושבה החקלאית הראשונה: סתחקה.

כתיב ישעיה ס"ה¹ כי חנני בורא שמים חדשים וארץ
 חדשה, וגומר, ועוד כתיב שם מ"ג² ועתה כה אמר ה' בוראך
 יעקב ויוצרך ישראל, וגומר, כל ישראל חייבים להיות שותפים
 להקב"ה בבריאת החדשה ולומר יכלי השמים והארץ, וכל בניך
 למדי ה' חייבים להיות שותפים בבריאת ירושלים ובבריאת
 יעקב וישראל, הבריאה החדשה היא יכלי, שיהיו ישראל
 בכללות באגדה אחת בלב אחד, גוי אחד בארץ ובשם ישראל
 יכנו, קראתי בשמך לי אתה, ה' אלקינו בעלוננו אדונים: ואתך,
 ר"ל³ בעלוננו אדונים ואנו מתייחסים אליהם מצד ארץ מגורינו,
 ספרדים, אשכנזים, צרפתים, ובדומה, לבד בך, כשאנחנו בביתך,
 נזכיר שמך אלקי ישראל, כמו שהבטיח הנביא הושע ב'/⁴
 והסירתי את שמות הבעלים מפיה ולא יזכרו עוד בשמך,
 ספרדים, אשכנזים, כי אם בשם ישראל יכנו, למען יתנהגו
 באהבה ואחות כנימוס הקבוץ ולא תזכרנה הראשונות —
 ובבריאת החדשה ישמר השמים ותגל הארץ.

¹ פסוק י"ו ² פסוק א' ³ רוצה לומר, ⁴ פסוק י"ט.

ואני, עבד נרצע ליראי ה' ולהושבי שמו, הקדשתי את כחי ואמרתי גבור אני, ומכרתי את נפשי על קדושת שמו ועליתי אל המקום אשר בחר ה' — לאמר עם תבונים ויכלו השמים והארץ, וליסד פה ישוב ארץ ישראל, לכונן את בית חיינו, לברא את ירושלם גילה ועמה משוש. אידה את ה' בפי ובתוך רבים אהללנה, כי הפליא חסדו ויחן את דברי לדן ולהסד, וביום כ"ט סיון נקבצו עדה קדושה מנכבדי ירושלים, חכמים ונביאים קריאי מועד אנשי שם, והכנימו ליסד את החברה ונקראה בשם „כל ישראל חברים“ ע"ש⁵ הכתוב ירושלים הבנויה כעיר שהכרה לה ידדי, "עד שהיא עושה כל ישראל (ירושלמי חגיגה פרק ג' אגדה ב') ובאו על תחתום ספרדים ואשכנזים, והבטיחו לדבר על לב ירושלם ולקרא אליה להאסף להגדיל את החברה ולהאדירה, בתנאי מפורש כי תכלית פעולתנו תהיה ישוב הארץ בעבור פרנסת העניים, כי באמה תדאב נפש האיש הישראלי מצרת העניות הגדולה הנמצאת בירושלים, ומי הוא אשר יאטים אנו מזעקת דל? ואיזהו אשר יוכל להושיענו, כי אין הקומץ משביע. אנחנו נעשה רצונו ית' לישב את ארצנו השוממה, להחזיר שכינתו לציון, והוא יעשה עמנו ככל נפלאותיה, וישביע לכל חי רצון, ובזמן שישראל נאספים שכינה עמהם, שנאמר ובנחה יאמר שובה ה' רבבות אלפי ישראל⁶ כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשני⁷, הוועד היה (קומיטי) אשר יסדנו בירושלים יהיה עליון על כל הוועדים המקומיים, ע"ד⁸ שכתב הרב⁹ מגלה עמוקות אופן א': בקש משה מהקב"ה שיהיו לישראל עניי מנהיגים, אחד אשר יצא ואשר יבא לפניהם בענינים גשמיים ומדיניים, ואחד אשר יוציאם ואשר יביאם בענינים רוחניים ואלהיים.

פי המדבר אליכם פה ירושלם ת"ו ר"ח תמוז שנת תרל"א לפ"ק, הצעיר יהודה ב' שלמה חי אלקלעי ס"ט.¹¹

⁵ על שם. ⁶ תהלים ככ"ב ג'. ⁷ במדבר י' כ"ו. ⁸ ידמיה ו"ו י"ב. ⁹ על דרך. ¹⁰ ר' נח: שפירא מקראקא, מחבר ספר מגלה עמוקות. ¹¹ כופו טוב.

אגרת ר' אברהם משה לונץ על מנהג הגניזה בירושלים

(תרל"ז (1877)

כותב האגרת הזאת, ר' אברהם משה לונץ, היה מחלוצי חקירת ארץ-ישראל בעברית. בשלשה-עשרה כרכי "ירושלים", בעשרים ואחד כרכי "לוח ארץ-ישראל", בשלשה כרכי "המעמר" ובשאר ספריו ומאמריו הניח יסודות למדע ארץ-ישראל בלשון העברית. ולא היה ענף מענפי חקירת הארץ שלא מצא ענין בו: היסטוריה, ארכיאולוגיה, טופוגרפיה, האקלים, מנהגים, אגדות, מסעות, הישוב הישן והישוב החדש, העדות השונות, הדפוס העברי, המסחר, המלאכה, אישי א"י וחכמיה. לחקירת כל אלה חרם משהו במאמריו המרובים. — ואת כל העבודה העצומה הזאת עשה כשהוא סג"ג נחור. הוא היה שיין לחוג משכילי ירושלים שעליו נמנו ישראל דב פרומקין, יוסף ריבלין, יואל משה סלומון ויחיאל מיכל פינס. כולם היו משלומי אמוני ישראל ונוהרו במצוה קלה כבחמורה, אבל כל אחד מהם פרץ פרץ כחומת ירושלים העתיקה והרחיבו את גבולותיה, זה ע"י בנין שכונות מסביבה וארגון העדה האשכנזית (ריבלין ופינס), זה ע"י ייסוד ישוב חקלאי ופיתוח המלאכה (סלומון), זה במלחמה לדמוקרטיה בחיי הצבור (פרומקין). כולם הרחיבו את הלשון, הרחיבו את הישוב ותוקהו במוסדות צדקה ותרבות מועילים. ולונץ שלא היה איש מלחמה מטבעו, אלא ענו ושקט ונחבא אל הכלים, בחר לו פנה צנועה: חקירת ארץ ישראל.

לונץ נולד בקובנה אשר בליטא בשנת תרט"ו. לירושלים עלה עם הוריו בשנת תרכ"ט, והוא אז בן י"ג, כי אמו נדרה נדר בהריונה שאם יולד לה בן תעלצו לירושלים. תחילה למד בשיבת "עץ חיים" שבראשה עמד אז ר' משה נחמיה כהנין, מורה שהשפיע השפעה רבה על תלמידיו במדותיו התרומיות ובדעתו הרחבה. בן שמונה עשרה נשא לאשה אחת מבנות ירושלים שהיתה לו אח"כ לעינים בהנטל מאור עיניו. ספרו הראשון בשדה מדע ארץ ישראל יצא לאור בשנת תרל"ז בשם "נתיבות ציון וירושלים", והוא מורה-דרך לעולים

ולעולירגל. בימים ההם חלה בעיניו נוסע לוינה להודפא וחזר משם סימא וחדור החלטה להקדיש את ימיו לדקירת א"י, ועוד בוינה התחיל להוציא לאור את ספרו השני "ירושלים". הוא היה ממייסדי בית הספרים שהיו אח"כ לבית הספרים הלאומי, הממייסדי המוסד הצנוכי "בית חנור עורכים" לעורכתם של אלה שאת צערם חזה מבשרו. בימי מלחמת העולם סבל הרפת רעב ונדרף ע"י השלטונות התיכונים, אבל נטה עוד לשמוע את פעמי התקופה החדשה, ומה ביום ב' אייל ה"ע"ד בשנות השישים ושלט לימי חיו.

ע"ר בשלם התחיל לונץ עוסק בדקירת א"י לשמחה וזיה כותב בעתו הירושלמי "דבצלת" ובעתו חוקר לארץ "המגיד", "עבתי אנכי", "הצפירה" מאמרים ואגרות מירושלים, שבהם תיאר את מצב ארץ ישראל בימים ההם ואה האחריות שרצו בו בכל שטחי החיים. מתוך אגרותיו אלו נבחרה כאי האגרה שנדפסה ב"דפפירה" שנה ב' (1877) גליון 11 (פרט 11 אדר), ושבו מתאר לונץ בהקשר המיוחד למנהגי העם את מנהג נגידה ספרותורה הפסולת וכשעי ספרותהקידש. מנהג זה של נגידה שהיה חי עוד בירושלים בשנת ה'רל"ז, עד שהיו מקיימים אותו מתוך ויצה וחג, במחזור באגרת, הוא שהציל לנו לשלטה העדות ספרותיות והטענות לאין ספור שנמצאו ע"י החכם שניאור זלמן שכ"ר בלשכת הגניזה בקהיר העתיקה בשנת תרנ"ו (1896). תעודות שגילו לנו תקופה שלמה בתולדות הישוב הישן בא"י ובארצות המזרח שלא ידענו עליה חלילה כמעט כלום, היא תקופת גאון א"י, התקופה שבין כבוש א"י ע"י הערבים וכבושה ע"י הצלבנים, תעודות שהאירו את עינינו לראות את היצירה הספרותית הגדולה של א"י בימים דהם, יצירה המיוש הרחי.

ירושלים, עינתון¹ י"ב שבט, מנהג מוזר שירר אצל אחינו הספרדים פה, כי אחת לשבעת שנים, יוצאספו כל אנשי העיר, חכמים ונכבדים, ובהמון חנוג יובילו את הגניזה (המה יריעות ס"ח² פסולות ושאר דברים קדושים הצריכים גניזה) לגנוז אותה באחת המערות

¹ עיר הקודש חכמה יחזקוני "מפרי גוריה."

אשר במורד הר ציון. אולם הפעם הקדימו לעשות את המנהג הזה — אם כי רק חמש שנים עברו מעת נעשה המנהג הזה — כי קבלה בידי זקני הספרדים ותכמיהם, כי המנהג הזה מסוגל לעצירת גשמים.

ביום א' שבוע זה. בבוקר סוגרו כל החנויות על מסגר, וכל יושבי עי"ק נאספו „לביה"כ³ רבי יוחנן בן זכאי. את כלווי הספרים צררו בשקים גדולים, וספר פסול גם הוא נועד לגניזה, ואחרי אשר במכר נשיאת הס"ת החל המסע.

בראשונה הלכו נושאי השקים — אשר מספרם הגיע לשלשים, — וסביבם הלכו להקט אנשים משוררים ומריעים ושמחים שמחה רבה, אחריהם הלכו נערי בית הספר „דורש ציון" בסדרים נכונים וישירו שירים בעימים, באחרונה נשאו את הס"ת תחת חופת משי חטובת אטון דמשק, לפניו הלכו סריסי⁴ הרב החכם באשי הי"ו,⁵ ומטות עם כפתרי כסף בידם, ושר מאה אשר שלחה הממשלה הרוממה לכבוד הנאספים. הרבה אנשים נשאו עששיות וגרות שעוה גדולות דולקות, אשר עליהן היה כתוב „כי בר מצוה ותורה אור", ואיש אחד זרק מי שושנים מתוך כלי כסף המיועד לזה להביא ריח טוב, וסביבה הלכו חכמי ונכבדי העדה, עד בואם אל המגרש הרחב אשר לפני שער ציון. המגרש הרחב הזה היה כולו מכוסה מאנשים, והמחנה התהלכה בכבדות, גם על הגגות ועל חומת העיר עמדו אנשים, וביניהם גם הרבה ישמעאלים ונוצרים, והשמחה הגיעה עד מרום קצה.

אולם תחת אשר לפני חמש שנים, קול תרועת משחקים שמעה אזנינו במקום הזה, עתה קול השופר שמענו, כי טרם עברה המחנה את שער ציון, החל אחד מחכמי העדה לאמר את תפלת י"ג מדות ותקעו והריעו בשופר, ואח"כ אמרו כולם תפלת גשם אשר להספרדים. לשמע קול השופר, כל עינים ירדו מים, כה עברו דרך שער ציון, אלה רנו שירים ופיוטים, ואלה הורידו דמעות כנחל, עד בואם אל מורד הר ציון, שמה אמרו נערי בית

³ לבית הכנסת. ⁴ משרתי (קאואסים). ⁵ ה' ישמרתו ויציאתו.

הספר תהלות בן ישי, ועוד הפעם אמרו תפלת י"ג מדות, ואח"כ
 גנזו את השקים ואת הספר בתוך המערה ויסתמוה בעפר. יתן
 ה' כי באזנינו נשמע במהרה קול השופר הגדול עת ישובו בנים
 לגבולם, אמן.
 אברהם משה לונץ

ט"ז

שתי אגרות של יחיאל מיכל פינס מירושלים

תרל"ט (סוף 1878)

יחיאל מיכל פינס נולד לאביו נח ביום כ"ג תשרי תר"ד (1843)
 בעיירה רחיינו שבפלך הורודנא בליטא, ונפטר בירושלים בשנת
 השבעים לחייו ביום ו' אדר שני תרע"ג (1913). משפחת אביו הייתה
 עשירה ונדיבה, בעלת בית חרושת לאריגי צמר ובעלת ישיבה
 שהחזיקה בעיירה על חשבונה ושאליה נהרו בחורים מכל קצויה תחומי
 המושב היהודי ברוסיה, בבית אביו למד הנער מלבד תלמוד ופוסקים,
 כנהוג, גם את הלשון הרוסית והלשון הגרמנית. לאשה לקח את בתו
 של שמריהו לוריא, הגביר ממוהילב שישב זמן-מה בא"י.
 את פעולתו הספרותית התחיל מעל גליונות העתון האורתודוקסי
 „הלבנון“ שיצא לאור ע"י יחיאל בריל כפריו. מעל בימה זו נלחם
 בתנועת החקונים בדת ומעליה הטיף ללאומיות דתית ולתנועת ישוב
 א"י עד שעלה הוא עצמו לארץ.

בשנת תרל"ח (1878) הוזמן ללונדון ע"י מנהלי המוסד „מוזכרת
 משה“, קרן שנוסדה לכבוד משה מונטיפיורי במלאת שלשים שנה
 לעבודתו כראש ועד שליחי הקהילות, ושחפקידה היה — הבראת
 הישוב הישן ע"י מלאכה ועבודת-אדמה. הוא נבחר לשמש בא-כוח
 המוסד בא"י, והפליג ישר מלונדון לארץ ישראל, שאליה הגיע ביום
 י"ח אלול תרל"ח. מאז לא היה מפעל בא"י שידו של פינס לא השתתפה
 בו: תחלה פעל כבא-כוח „מוזכרת משה“ והציע לה הצעות שונות על
 ייסוד בתי-מלאכה ויישוב אנשי ירושלים במושבות חקלאיות. משלא
 מצא אוון קשבת להצעותיו אלה, הטא את לב החברה לבנות שכונות
 עירוניות בירושלים ופתח בזה שער להרחבת ישובה של ירושלים.

אח"כ היה בא"כות „חובבי ציון“ בא"י. משהגיעו בני-ביל"ו לא"י, היה להם לאב ולפטרונו, דאג למקצתם שילמדו מלאכה בירושלים וישוב את האחרים על ארמת גדרה. בשנת תרמ"ב יסד בירושלים ביחד עם אליעזר בן-יהודה את חברת „מחית ישראל“ שתפקידה העקריים היו קניות קרקעות, עידוד לעליה והפצת הלשון העברית כלשון-דיבור. (עיין להלן באגרת ס"ח). הוא היה ממייסדי בית-הספרים הלאומי וממניחי היסוד לספרות מעשית על ארץ ישראל.

כל ימי שבתו בארץ היה מעין „אורים ותומים“ לבני ארצו, ואילו היו פונים בשאלות שונות בדבר עליה והתישבות. כי היתה בו בסיס מויגה נפלאה של אמונה תמימה עם חקירה מעמיקה, של שכל ישר עם הערכה מלאה לכותות-הרגש, של סופר בעל עיון ועם זה בעל כשרון-מעשה: כללו של דבר, בעל שיווי משקל של כוחות הנפש, המחבטא גם בסגנונו המגובש שלשון משנה חופסת בו מקום רחב. אהבתו לא"י היתה גדולה, והתבטאה תמיד במעשים.

שתי האגרות שלפנינו -- שנכתרו מתוך אגרות רבות שכתב לשולחיו -- נכתבו ע"י פייגס בחדשים הראשונים לבואו ארצה. באגרת הראשונה הוא מתאר לבעלי „מוכרת משה“ בלונדון את סבובו בארץ כדי לראות את הקרקעות, ואגב כך הוא מתאר את תנאי קניית הקרקעות בארץ בימים ההם. באגרת השניה הוא מביע את דעתו על המרדסנות, מתאר את עושק השלטונות ומבקש שישלחו לו מפה גדולה של א"י, רובה ומקל עם חנית לשם בטחון במסעותיו בעניני החברה.

דצמבר 9, 1878.

למר לואיס עמנואל, לונדון.

ביום 11 לנובמבר הדימותי פעמי לסובב באה"ק לראות בעיני כמה מקומות אשר הציעו לפני לקנותם, אם ראויים ומוכשרים המה ליסד שמה קולוניות. אחוזי דרכי סביבות חברון והלכתי ראשונה למקום אחד הנקרא „תל ספיה“ רחוק מתברון כשלוש שעות ומרמלה כחמש שעות, ושם יש לקנות כשלוש אלפים ושתי מאות דונם -- 288 הקטאר. האדמה טובה ופוריה, אבל רחוקה היא מן הישוב חבטוח מרחק חמש שעות.

אח על פי שלא נחשב למאומה בעיני בני אירופה, אבל לא כן הוא לבן הארץ הזאת, אשר כל דרכיה מלאים חתהתים ומכשולים. פה מרחק חמש שעות מרחק רב הוא מאד. אח"כ הלכתי אל סענאברא, המקום הזה ימצא בין שני הרים צר ברחבו וארוך. מרחי ג"כ בערך 288 המטאר, ארץ מישור מלבד שפועם של ההרים השייכים ג"כ לנחלה הזאת, אדמה פורייה ודשנה מאד, ויש בה כתשע מאות זיתים אשר שוים לכל הפחות 450 לירות אנגליות. שפועם של ההרים מכוסה בעצי-באלוט,¹ מים טיבים בה ממעינות ומבארות. מרעה טוב בה מאין כמיהו לבקר ולצאן. מערות הרבה הצובות בחוף ההרים משנים קדמוניות, תראויות להיות מהסה לצאן הרבה. מהיר הנחלה הזאת על כל ההוצאות ערך 800 לירות טורקיות = 738 לירות אנגליות. רחוק הוא מחברון כעתי שעות וחצי ומיפו כתשע שעות. והנה כל כמה שמצא המקום הן בעיני מצד טיבו, וכן מצד היפוי הטבעי אשר לו, בכ"ז לא אוכל להתלית כי טוב המקום והוא לישוב, באשר הוא תקוע בין ההרים ירחוק מעיר שיש בה קונסולים, ויש בו חשש סכנת הערבים השורדים והגונבים. משם עברתי על שני עוד מקומות רבים אשר לא ישרו בעיני, ועל כן לא אאריך אודותם.

כשבוע שלם עברתי על פני הרים וגאיות ובאתי למקום אחד אשר שמו „דוינדאס“, המקום הרוב ללוד כעשרה רגעים, ארץ מישור ונחלי מים, אדמה טובה ופורייה מאד מאד, יש בה עצים וירקות, וחטיה הם היפים שבכל ארץ ישראל. מדתו כארבעה אלף דונמים = 300 הקטארים. עצי זית הרבה יש בה, והמקום מוכשר מאד לגנות. כללו של דבר, המקום הזה הוא המוכתר שבכל המקומות מכל הצדדים, הן מפאת טיב-אדמתו וכן מצד קרבתו אל הישוב, כי רחוק הוא מרמלה. היינו מדרך המלך העולה מיפו לירושלם, רק כשעת אחת וקרוב הוא ללוד, אשר כפי הנראה העבר שם מסלת הברזל במחרה (כי בשבוע זה כבר באו האינז'ינרים להתל במלאכה). כן מפאת קרבתו

¹ אלונים.

ללד לא יהיה צורך לנו לבנות בתים בעד אנשי הקולוניא. כי יתר טוב להם יהיה שישכרו להם בתי-דירה בעיר ליד עצמת. אשר הבתים שמה בזול מאד להשכרה. והנה המקום ההוא שייד לממשלה, אבל בעלי הרוע מן הנוצרים היונים והישמעאלים התזיקו בו בגזל. והממשלה מדיינה עמהם לדחותם מעל הנחלה ולהוציא כלעם מפיהם, ובימים האלה יצא דבר המשפט. ואם תגבר יד הממשלה ותאמר למכרה, אז אודיע לכם ע"י תלגרף. מחירו יעלה בערך עם כל ההוצאות 2000 לירות אנגליות, וכדאי היא המקום היה לתת בעדו המחיר ההוא.

משם הלכתי ליפו לשבות ביום המנוחה וסרתי אל בית „מקוה ישראל“ אשר לחברת כ"ח² והתבוננתי שמה. ביום ההוא היה לי פגאי להתבונן על הנחגת הבית וסדריה. והנני מקיים גם עתה את המשפט אשר חרצתי עליו במכתבי הראשון. כי אין תקוה לבית הזה להצליח במעשהו כל זמן שלא יעזבו את הדרך הנחצה שאחזי בו לטעת נטעי צרפת בארץ ההיא שאינה מסוגלת לכך. כבר אמרו חז"ל „אזליה לקרתא אול בנימוסיה“³ והמה לא שמרו את הכלל ההוא, ע"כ אינם מצליחים.

והנה הדירקטור של הבית הנ"ל הציע לפני ענין אחד אשר ראוי לשית אליו לב. לפי דבריו תאוצת החברה כ"ח לתת מנחלה כדרך מאתים הקטאר להשיב עליהם קולוניסטים מאחב"י⁴ בערך שתים עשרה משפדות, על מנת שיתנו לה מדי שנה בשנה סכום מצער. והנה יען כי האדמה של הנחלה ההיא טובה היא וקרובה ליפו ובטוחה מפחד שודדים ופטררה ממעשר הממשלה, על כי אמרתי כי טוב אשר „היעד הנכבד“ ישים לב דדבר ההוא ויביא בקשרי-מכתבים עם חברת „כל ישראל חברים“ בפריז להתפשר עמה ע"ד הפריטים.

ביום הראשון נכנסתי ליפו, ומשם יצאתי לראות הנחלה „פתח תקוה“ אשר קנו אהב"י מהונגריה. הנחלה ההיא טובה ידשנה מאד, והאנשים יעמלו בנעת אפס להכין ישובם שמה. מי יחי וד' יצליח מעשה-ידיהם. כי אנשים יקרים המה, והבת

² כל ישראל חברים. ³ הלכת לעיר גד בנימוסיה (שמות רבה פרשה כ"י ס"ו ה' ועוד). ⁴ מאחזינו בני ישראל.

ארץ הקדש מטרתם, ואינם חסים על יגיעם ועמלם וכספם, ובטחונם חזק בצורם כי ישפיע להם ברכתו.

על יד הנחלה ההיא יש נחלאות הרבה למכירה בזול מאד, ואדמתן טובה ופורייה. הנחלאות האלה נשענות על יד נהר „עיוני“ אשר ריחיים רבים טובבים בכח מיניו. דתבוננתי על כה המים, ויש בו לפי השערתי בה מאתים וחמשים סוסיים. בחור הנחלאות האלה יש אגם מים גדול מאד אשר עתה הוא מקום משחת לאויר שמה. אבל ראיתי בעיני תעלות רבות חפורות מהאגם הזה אל הנהר. אבל נסתמו ברבות הימים ואפשר לחקון ולפתחן בהוצאה קטנה. ואז אוזו האגם עצמו אשר היה למקום משחת יחפר למכיר ברכת ועשר הרבה. כי אפשר להוציא ממנו כמה רבבות שחת טוב ומובחר אשר שוי בארץ הזו אין לו ערך כלל. כל המקום ההוא אשר מדתו כשלשת אלפים הקטאר אפשר לקנותו במחיר 3000 ל"ש, ובמשך הזמן אפשר לקנות גם הנהר עם בית הריחים מן הממשלת במחיר מצער. המקום הזה ימכר בזול כאשר האויר אשר בו מקולקל הוא. אך כבר אמרתי לכם כי מקום משחת של האויר הוא האגם ואפשר ליבשו בנקל מאד.

ידעתי, אדוניי נכבדים, כי לפלא יהיה בעיניכם שלא הודעתי לכם מכל המקומות האלה דבר בריר בדבר המכיר ותנאי הקנין, ורק ערכים והשערות אחם שומעים ממני ולא דבר קצוב. אבל ידעתי כי תחדלו להתפלא אחרי שידעו לכם אל נכון סדרי הארץ הזאת ביחס אל מקח וממכר. בארצות אירופה מי שיש לו נחלה למכר, אדון הוא על נחלתו. כל שטרותיו וכוזיותיו געשים בבית המשפט או אצל נוטריום על הצד היותר טוב בלי שום ערעור, ואם יבוא המוכר והקונה אל עמק השוה, אז ילכו יחד אצל נוטריום וימכר המוכר את נחלתו וחבל שריר וקיים. כן גם באירופה האנשים בכלל בעלי אמון המה. יוכל הקונה לדחפשו עם המוכר בדבר המקח ויאמר לו כי צריך הוא להמתין עוד זמן מה כדי לקבל רשות

וקיום מצד משלחו, המוכר ממתין עד הזמן אשר יקציב לו הקונה ואינו חוזר בו מדבריו אח"כ. ואולם לא כך היא המדה בארץ הזו, פה אין לך אדם שיהיה בטוח בנחלתו, כי כל בעלי הנכסים כמעט יש עליהם ערעורים מצד הממשלה ומצד אחרים, ואי אפשר לגמר פה שום קנין בלתי אם יקבלו שרי בית המשפט שוחד, ואז יבטלו את כל הערעורים ויתנו ביד הקונה שטרות ברורים. ממוצא הדברים האלה תראה, כי הענינים פה מסובכים מאד, ואם ירצה איש לקנות נחלה, עליו למהר מעשהו לגמר עם המוכר ועם שרי בית המשפט כאחד, ולמהר לקבל את השטרות לבלי יתעוררו עליו ערעורים מצד אחר, כן רוב המוכרים פה בעלי ערמה ומרמה המזו, מלאים שקר וכזב, ואם יגמרו עמם היום במחיר זה, למחר יחזרו בהם וידרשו על אחת שבע, וע"כ הגני מציע לפניכם, אדוניים נכבדים, כי אם חגמרו בדעתכם בכלל לקנות אדמה בשביל קולוניות, הואילו נא וחזרו לי הרשאה גמורה שיהיה בידי לגמר ולקנות ביחד מבלי שאצטרך לשאל את הסכמתכם תחלה, כי בלי זה ימשך הדבר עד אין קץ, ולא יעלה בידי לקנות לעולם, והגה אם תעתרו לבקשתי זו, הואילו נא ושלחו לי הרשאה מקוימה אצל נוטריוס כדין וכדת למען לא יהיה לי שום עכוב, וגם תכתבו לי על שם מי לקנות, אם על שם הועד הכללי או על שם אחדים מבני הועד אשר תבחרו, לפי דעתי טוב יותר לקנות על שם יחידים מבני הועד, כי מסופקני אם הממשלה הטורקית לא תניח מכשולים על דרך הקניה על שם הועד.

בטרם אכלה מכתבי הנני להודיע לכבודו כי קבלתי מכתבו מן כ"ו חשוון, ואשיב עליו אי"ה בפוסטה הקרובה.

והגני ידידו הסר למשמעתו

מיכל פינס

לכבוד מר לואיס עמנואל, לונדון.

כבר הודעתי לכבודו במכתבי החולף מספר 10, שקבלתי את כל מכתביו ולא השיב לי ע"ד מכתבו של הרב יואקס מקאליש, אמנם כבר כתבתי לכם פעמים, כי מלאכת הגיונות¹ יש בה שבר טוב לעוסקים בה, אך אין השבר ההוא אלא ארר תשע שנים, ובינתיים לא יהיה לעובדים מה לאכל, לא כן שדות לזריעה, אשר יתנו פריה בכל שנה, ויהי העובדים בה לעת צוה בטוחים מדאגת רעב, ובמשך ימי שבתם על אדמתם, אפשר להם להתעסק גם לאט לאט בגמיעת גנות.

בדברי המכתבים של הליינינגאנט קאנדע² קראתים ואין לחדד כי נגלי לפניו נהיבות הארץ, אולם ככל אדם לא נמלט משגיאות גם הוא, וביחוד במה שאומר ביחס ליהודים לשל מהם הכשרון לעבודת האדמה, הראיה שהוא מביא מבני שפר עמר³ איננה מיוסדת על אדני האמה, הירידים אשר בשפרעמר לא נתישבו שמה לפני שלשים שנה כאשר הוא אימר, כי אם אדרבה כמה ישבו על האדמה מימים קדמונים מיום גלות ישראל מעל אדמתם, והמה ילידי הארץ ההיא, יהסבה אשר נדרו מעל נחלתם היא, מפני שכבדה עליהם יד הממשלה במעשרותיה, וכמה זו מעשים בכל יום היא, אשר גם הפלחים הערביים מניחים שדותיהם כשהם זורעים ויבחרו להם, וכמה וכמה כשרים וזרנו באפן זה, ועוד יתרה דיתה לבני שפרעמר, כי השכנים הרעים, מן הנוצרים אשר שמה, נגעו בנחלתם והציקו להם עד כי הזכירו למכר להם את נחלותיהם, לא כן

¹ היינו, לא הספיק לכתוב עד שנישל הרואר כאנית המפלוגות.
² "הדרכנות." Claude Reignier Conder (1838-1910) עסק בחקירה א"י ובעריכת מפות טגלינותיה מבעב החברה האנגלית לחקירה א"י משנת 1878 ואילך; חיבר ספרים רבים על א"י והתעניין בשאלת חרישנותה ע"י יהודים.
³ שפרעם, ועל הישוב העברי בה עיינו י. בורעבי, שאר יישוב חלק א, הרצ"ה, עמ' 80-108.

אמנם אם יצליח ה' תפצנו בידינו לקחת את האנשים הללו תחת
 צל מחסה הקונסול הבריטי ולהושיבם אל הגחלה אשר אנחנו
 נקנה בעצמנו, אז אין ספק בידי כי יצליחו אי"ה ויעלו מעלה.
 בדבר הספרים של חברת המחקרים באת"ק" אשר אמר
 כ', אם המה עוסקים בעניני הגיאוגרפיה הפיזיקאלית יהיו לי
 לתועלת גדולה, ואולם אם אינם עוסקים אלא במחקרי קדמוניות,
 אין לי חשן בהם. והנני מבקש לשלוח לי המפה הגדולה של
 המלומד Van der Welde בשפת אשכנז, ואולי נעשתה בימים
 האלה מפה יותר מדויקה ישלח לי אותה, כי נחוצה היא לי.
 וכן יואילו נא לתת לי רשות לקבית הספרים בשפת אשכנז
 המדברים ברחבה ובדיוק על דבר עבודת האדמה. כן יהיה נא
 משובכם לשלוח לי רזקה טוב ומקל אשר חנית געוצה בחוכה,
 כי נזכחתי אשר בעת הגסיעה נחוצים כלי נשק מאד, לא
 להשתמש בהם חלילה, אך הפראים פה בארץ יודעים יותר לכבד
 איש מזוין וייראו מפניו.

והנני מכבדו ומוקירו וסר למשמעתו
 מיכל פינס

סח

אגרת מייסדי חברת תחיית ישראל יחיאל מיכל פינס ואליעזר בן-יהודה מירושלים

תרמ"ג (1883)

מייסדי חברת "תחיית ישראל", יחיאל מיכל פינס ואליעזר בן-
 יהודה, הפנו פניהם כלפי ארץ-ישראל שנים אחדות לפני פרוץ
 הפרעות ביהודי דרום-רוסיה בשנת תרמ"א-תרמ"ב (1881-1882).
 פינס עלה לארץ עוד בשנת תרל"ח (1878) כבא"כ הקרן הלונדונית
 "מזכרת משה" שמתפקידה היה לדאוג להבראת הישוב הישן מבחינה
 כלכלית, (עיין באגרות הקודמות). ועוד בשנת תרל"ח (1875) הציע
 לרכיב להבראת הישוב וכתב: "דרכי ציון האכלות, שדמותיה
 השוממות, וחורבותיה אשר היו למעון תנים ובנות יענה, כרקב המה

⁴ החברה האנגלית הקרויה בשם Palestine Exploration Fund.

בעצמותי וגפשי מתאווה לחוות בנועם אדמת הקודש בשובה לפרח
 כגן עדן ולהצמיד נפני ברכה ושדי תבואה". (הלכנון שנה י"א, גליון
 35). בן־יהודה שהגיע לא"י אחרי גלגולים שונים בשנת תרמ"ב, הכיר
 עוד במאמרו הראשון ("שאלה נכבדה" שורפס ב"השחר" משנת
 תרל"ח) כי רק ביישוב א"י "תשועה כל העם ואושר לאומתנו" וראה
 כמנצח לתורת האומה: "אם נרבה מספר היהודים בארצנו העוממת
 ונושיב את שארית עמנו על אדמת אבותיהם".

באייר תרמ"ב נסדו שניהם בירושלים את חברת "תחית ישראל"
 במטרה להפנות את התעוררותם של יהודי רוסיה אחרי הפרעות כלפי
 ארץ־ישראל ולהטות את העליה לכיוון התישבות על גבי קרקע. זו
 הייתה המטרה המעשית לאלתר, התכלית הייתה: "להתקין את אומת
 ישראל ולהרימה משפלותה ולבצר רוחה ולהשיב לה כבודה כבראשונה".
 ילשם כך קבלה החברה על עצמה: "להושיב אנשים מבני ישראל על
 אדמת אבותיהם להוציא מכנה לחמם מיגיע כפיהם ולהפריח בארץ את
 המסחר וחרושת כל מעשה, ואף להחיה שפת עברית כפי העם היושב
 בה" (חקנות החברה, חזרו ונדפסו ע"י דרויאנוב ב"כתבים לחולדות
 חבת ציון ויישוב א"י" חלק א', עמ' 24-25).

בתקנות החברה נאלצו מייסדיה לחפז לשוֹר־סתם, מפני עינו
 הדעה של השלטון התורכי, ולא יכלו לפרש מה המעשים אשר יש
 בדעתם לעשות כדי להגיע למחוז חפצם, אולם מה שחתמו בתקנות
 פירשו באגרותיהם לבני ברייתם בחוץ־לארץ, בן־יהודה כתב לסמולנסקי
 באגרת מיום י"ב בתמוז תרמ"ב: "הדבר אשר עלינו לעשות עתה,
 הוא להתחזק בכל כחנו לכבוש את הארץ לפנינו מעט מעט ובסתרה,
 כל כבוד־ארץ שנוציא מיד לא־יהודי, אם טובה או רעה היא, אם
 גדולה או קטנה, תקריבנו מעט לתכליתנו, וכל איש יהודי שנצליח
 להרבות על מספר היהודים היושבים עתה בארץ יהיה לעשר גדול
 לנו, אך כל הדבר הזה נוכל לעשות רק בסתר, חרש, לא נחזק
 בעזמות ולא נריע חרועות, לא נעשה ועדים... גם עלינו להתחזק
 להרבות מספר יושבי הארץ בכל אשר נוכל, אם ימצאו בחוכנו אנשים
 בעלי כסף אשר יוכלו לחיות בארץ־ישראל, עלינו לפתותם בכל אשר
 נוכל להעתיק מושבם הנה, רק כן נבוא עד תכלית חפצנו". (נדפס ע"י
 ב. דינבורג ב"קריית ספר" שנה א' עמ' 84), ובפרוטרוט יותר מסבירים

בייסודי החברה את הפעם באגרת שלמינו שובחבת אל הסופר שמואל
ייסוף פין בוילנא שנה לאחר ייסוד החברה.

הדודש גמור במחול חברת "תחית ישראל" הוא המקום שתחית
הלשון תופס בה. עוד במאמרו הראשון הנ"ל הורה בן-יהודה שאפשר
להחיות את רוחנו ולהפוך לב אחר רק בכוח הלשון העברית שיש
להחיותה בפי העם היושב בארץ ישראל ואשר יבוא להאזנו באדמתה.
יתיה לכולנו שפה אחרת. ואף פילוסוף כתב עוד בשנת תרל"ט באגרתו
מירושלים לבעלי קרן "מזכרת משה" בלונדון, שבה הוריע להם את
תכניתו לייסוד מושבה חדשה: "מקום אנכי להכין בהקולוניה בחי
ספר מכודרים... השפה אשר בה ילמדו כל אלה תחיה השפה העברית,
וכל תשתדליתי תהיה לחדש נעורי השפה התיא עד שתצלה להיות
השפה המדוברת בקולוניה עצמה". רצונם זה של פילוסוף ובריהורא בא
לידי ביטוי בתקנית החברה: "העברים היושבים בארץ ישראל ידברו
איש את רעהו עברית בסדר החברה בבית מועדה, אף בשוקים
וברחובות. ולא יתבוששו, גם ישימו לבם ללמד בניהם ואת בנותיהם
וכל מרבית ביתם את השפה הזאת..."

מתימספר היו חברי חברת "תחית ישראל" יקצרים ימיהם.
אבל השפעתה המוסרית היתה עצומה ונשארה שירות ופריפירות בין
בעניני עליה והתישבות ובין בעניני חזית הלשון.

ירושלים. שבעה עשר יום לדודש השמיני, שנת ה'תרמ"ג.
לכבוד החכם הגדול המפורסם לתהלה, האדון שמואל
ייסוף פין, שלום וברכה!
אדוננו הנכבד!

הגד הניד לנו האדון קפלמן במכתבו כי ישר בעיניך
אדוננו דבר החברה¹ אשר שלחנו בידי מלאכנו הנזכר, ותואל
גם להספח עליה לעזור לה לגאיל את ארץ אבותינו מידי זרים,
ותגדב לדבר הזה נדבת כסף, ותגדב עוד להיות פועל עוזר
לנו בארצך, ונאמר לבאר לך במכתב זה את עצם דבר חברתנו
מה הוא לכל משפטיה, את אשר לא יכולנו לעשות בספר הכרית

¹ "תחית ישראל", נוסדה בירושלים כהודש אייר תרמ"ב.

אשר מסרנו בידי מלאכנו, כי חפץ תחפוץ החברה לעשות כל מעשיה בסתר חרש. פן תשלוט בה עין רעה, ועל כן שמנו לנו לחוק לבלתי הרבות בדברים, כי אם באוני האנשים אשר נתנו ידם לנו ואשר בתם לבם אתנו אנחנו בטוחים.

ועתה התבונן נא אדוננו בדברים אשר נדבר לך כזה, וראית וידעת מה עצם דבר החברה הזאת ומה חפצנו בה. התכלית אשר שמה החברה לפעולתה היא „תחית ישראל“, לאמר: להחיה את אומת ישראל על האדמה אשר עליה גדלה מיום היותה ועד היום הנורא אשר רצחתה רומא אויבתה כעצם כחה, כי תאמן תאמין החברה אמונת אמוך, אשר רק על האדמה הזאת המדושנה בדמי אלפי מבחר בנינו תוכל אומתנו לחיות, אם רק נצליח להרבות מספרנו בארץ הזאת עד אשר נהיה אנחנו הרבים, והדבר הזה לא יבצר ממנו לעשותו, אם רק נחפצנו באמת ובלב תמים, כי עוד הארץ כמעט שממה מאין יושב, עוד לא נושבה כאשר היתה לפנינו בימי שבתנו אנחנו בה.

זה הדבר הראשון אשר תעמול בו החברה בכל כחה. אפס יכול לא תוכל החברה לעשותו בכל עת אשר תחפוץ היא וככל אשר תחפוץ, כי לא בכל עת אשר יחפוץ איש לקנות אדמה בארץ הזאת ימצאנה, ויש אשר תהיה אדמה הרבה למקנה וקונה או אין, ונשארה האדמה בידי הערבים. כי על כן הית לא תהיה באמת גאולה לארץ בלתי אם תהיה חברת סתר אחת, אשר לא ידעו הערבים לא מהותה ולא תכליתה, אשר תהי לאל ידה לקנות אדמה בכל עת ובכל מקום אשר תמצא, אם טובה האדמה ואם רעה היא, כי רק בזה נהיה אנחנו אדוני הארץ אם רוב אדמתה יהיה בידינו.

זאת היא גאולת הארץ.

אך בדבר הזה בלבד, אם כי גדול מאד הוא לנו, עוד לא תהיה תחית ישראל, הן היה היו היונים והסרבים והבולגרים והרומנים בארצם ורוב אדמתה היה בידיהם, ועוד לא נחשבו לאומות חיות עדי חיו את רוחם, עדי חיו את לשונם, עדי חיו בלב כל העם החפץ להיות עם לבדו.

עדי הפיחו בו רוח גבורה ואמץ לב, ומכל הדברים האלה היש לנו אף אחד? מה רוחנו עתה? ושפתנו וספרותנו מה היא? מה חפץ הצי העם בקרבנו? וכחנו ונכונותנו איה? אלה הם הדברים אשר תעמול החברה להחיותם — להחיות את רוחנו ולהפך לעמנו לב אחר בעזרת ספרים אשר תדפיס בזה ובעזרת עזרית אשר יהיו לה בכל ארצות גלותנו אשר יזרעו את הזרע הזה בקרב בני עדתם, ולהחיה את שפתנו בעזרת השפה הערבית רבת המליב והיפה אשר לא יחזר כל בה, לקחת ממנה כל הדבר לנו בשפתנו ולתת להמלות השאלות האלה תמונה עברית עד כי לא יודע מאין באו, ולהחיותה בפי העם היושב בארץ ישראל ואשר יבאו להאחז באדמתה יהיתה לכולנו שפה אחת, שפת עברית.

כל הדברים האלה תוכל החברה לעשות אם עשה תעשה מעשיה לא בכח אנשים מספר, כי אם בכח כל האומה. כי הנה היה היו עוזרים ליונים ילדומנים לכרבים ולבילגרים נמצאו תומכים ומחזקים את ידיהם בכל דבר, וישראל על מי ישען ומי יבוא לעזר יעקב? הלא רק אלהיו, אך גם אלהיו לא יהיה בעירו אם עשה לא יעשה הוא כל אשר בכחו להושיע לנפשו. כי הלא רק במלחמות כבודות וחזקות לקח ישראל את ארצו מידי הגוים ונתן לא נחמה לו אלהיו בלי מלחמה ובלי כל עמל ויגיע, וגם הפעם רק בעמל ויגיע ירק אם יתגור ישראל שארית כחו לחיות וישענו אלהיו ויצליח.

זאת היא התכלית, וזאת מהות החברה אשר הואלת גם אתה אדיננו להספח עליה ולתמור אותה בכח שמך הגדול, ועתה, שאלה אחת לה ממך, עוד לא באה העת אשר תוכל החברה לשלם בכסף מלא בעד הספרים הדרושים לה להתחיותה, ועל כן שאל תשאל ממך כי תתגנה, ככל אשר תוכל, בספריד היקרים אשר כתבת בדברי ימי היהודים, והיו המה לה לעזר גדול בעבודתה הכבדה.

ועתה, רצה נא אדוננו וקח את ברכתנו אשר אנחנו שולחים לך מארץ אבותינו, שלום וברכה עד העולם.
ידידך מוקירך מאד מיכל פינכ
אליעזר בן-יהודה

אגרת שבע המשפחות הראשונות שעלו על אדמת ראשון-לציון

תרמ"ג (1883)

לאחר הפרעות ברוסיה בשנות תרמ"א ותרמ"ב (1881-1882) התחילה תנועת יציאה גדולה מרוסיה. רוב היוצאים הלכו לאמריקה. מעטים שלא רצו לצאת מגולה אל גולה נחגו את עיניהם בארץ־ישראל. בערים רבות נוסדו אגודות־אגודות של אנשים בעלי אמצעים הרוצים להתישב בארץ־ישראל, ומאחר שהמנהיגים לא היו מוכנים לכך כלל, היתה כל אגודה צריכה לכתחלה לפעול על דעת עצמה ולחקור את האפשרויות להוצאת לעיונם לפועל. האגודות הראשונות שעשו מעשה היו האגודות בערים קרמנצוג' וחרקוב, „החפצים לצאת לא"י וליסד שם קאלאניע מעובדי אדמה בכספנו אשר בידנו", ובחודש שבט תרמ"ב שלחו לא"י את חברים ולמן דוד ליבונטין לתור את הארץ ולבחון את האפשרויות לקניית קרקע והתישבות. הוא הגיע לארץ באדר ובאותו חודש הגיע יוסף פינברג, כימאי ממחוז קיוב שביקש אף הוא קרקע להתישב. שניהם ביחד עם עולים אחרים מרוסיה ומרומניה, שנודמו ליפו לשם כך, יסדו באותו חודש „ועד חלוצי יסוד המעלה" שתפקידיו היו קניית קרקע וייסוד מושבות. חברי הועד תרו את הארץ ולאחר עמל והרפתקאות מציאו שטח מתאים וברי־קניית מדרום ליפו ליד „עין הקורא". השטח גדול היה מכדי צרכם, אולם בינתיים הגיע לארץ עפ"י הפצרת ולמן דוד ליבונטין שארן העשיר צבי ליבונטין מניקוליב. הוא הסכים לקנות את כל השטח שהיה בן 3340 דונם, על מנת למסור את מחציתו לעשרה אנשים, חברי „ועד חלוצי יסוד המעלה", להתישב בו, ולמכור את מחציתו השנייה לעולים העחידים לבוא. הקרקע נקנתה בתמוז תרמ"ב בעזרת היהודים הספרדים בעלי ההשפעה בחוגי השלטונות, חיים אמוזלג סגן קונסול אנגליה ביפו ושאר יוסף נבון מירושלים.

ומאחר שעשרת המיסדים הראשונים עדיין לא היו מוכנים לעלות על הקרקע, הפריש צבי ליבונטין שטח בן 330 דונם ומסרו בידי שבע משפחות, חמש מהן מרוסיה ושתיים מרומניה, שעלו אף הן

לארץ כדי להתישב, אבל כילו את כספן בהוצאות הדרך ונשארו מחוסרות-כל. התנאי היה שהמשפחות הללו ישלמו את מחיר הקרקע לשיעורין במשך חמש שנים והסכום יהיה קודש לבנין בית-כנסת כמושבה החדשה.

כט"ו באב תרמ"ב עלו על הקרקע ויקראו שם המקום „ראשון לציון“, כי היה זה המקום הראשון שנתישבו בו העולים מרוסיה אחרי ההתעוררות לעליה בעקבות פרעות תרמ"א-תרמ"ב.

מצבם הקשה של חלוצים ראשונים אלה על „האדמה אשר היתה שממה זה אלפים שנה“ מתוארת באגרת שלפנינו שנכתבה שמונה חדשים וחצי לאחר שעלו על הקרקע. אולם כבר אז לא היו עוד עוובים לנפשם, כי עוד בחודש אב תרמ"ב יצא יוסף פיגנברג לגרמניה ולאוסטריה כדי להשיג עזרה לפיתוח ראשון לציון, ביחוד להפיקת בארות ולבנין בתים למשפחות מחוסרות-האמצעים, ומשלא הצליח בארצות ההן פנה לפריז, ושם הוצג ע"י הרב צדוק הכהן ומיכאל ארלנגר בפני הברון אדמונד רוטשילד. הברון נעתר לבקשת המתישבים ותרם מיד 25 אלף פרנק לעזרת ראשון-לציון, ובתרומה זו התחיל הקשר בין הברון „הנדיב“ וארץ-ישראל, קשר שהיה עתיד להיות רב-תוצאות בבנין ארץ-ישראל.

ב"ה. יום ג' לחודש אייר שנת תרמ"ג לס"ק.

כבוד איש נכבד ויקר רוח אהוב עמו וארצו ה' צבי מירקין. אחרי הצרות והתלאות אשר מצאו את אחינו בני ישראל אשר מוכים וגרדפים היינו עד זמן האחרון, עזבנו את ארץ מולדתינו וגמרנו אומר ליסע לארץ הקדושה ולהחזיק בעבודת אדמת הקודש. כל אחד ואחד מאתנו מכר את כל נכסיו, ונשארו אצלו רק צרור מעט הכסף אשר היה רק לעבור ארצות ימים ולבוא עד ארץ אבותינו. גם אחר כן סבלנו צרות עד אין מספר, אשר אין בנו כח לתאר לכם, שתינו כוס התרעלה לשנוע עד אשר ריחם ד' משמים ונתן הצלחה לאנשים אחדים מאנשי רוסיה וקנו כברת ארץ קרובה לעה"ק יפו וחנכו אותה בשם מושב ראשון לציון. ומהארץ הזאת חלקו שלש מאות וחמשה

דולם³ לשבעה המשפחות, אשר עולה לערך עשרים ושבעה דיסטינעס רוסיא בס"ה, ומחיר הארץ הזאת ישלמו במשך חמשה שנים, היינו בכל שנה חלק חמישית, מספר המעות עולה בס"ה שבעה אלפים וחמש מאות פראנק, עולה חלק חמישית סך אלף וחמש מאות פראנק, וזה הסכום מחויבים אנחנו לשלם בכל שנה ושנה. עבודת האדמה הזאת לא עבדנו עד חודש טבת העבר, כי לא היה בידינו לא בהמות ולא כלי מחרישה ולא זריעה, מלבד אשר לא היה לנו בימי החורף גשם ומקום מחסה ומשכן לנו למשפחותינו, עד אשר ריחם עלינו הקב"ה משמים והזמין לנו אחד מאחינו בני ישראל ה"ה אחד מחברת כ"ח, את שמו לא נודע לנו, ובטובו הגדול ריחם עלינו וקנה בשבילנו שני סוסים וכלי מחרישה אחת וגם זריעה חטים ושעורים ותפוחי אדמה, וגם בתים יבנה לאיזה משפחות ואולי בשביל כולנו, בבירור לא נודע לנו עדיין, אבל מן הנמנע לזרוש את כל הצרכותינו מאיש אחד או ממקום אחד, כי זמן תשלום מחיר הארץ הוא בחודש תמוז, ומחויבים אנחנו לסלק בלי שום עכוב, ואת אדמתנו רק מעט זרענו כי הזמן היה קצר, וגם בהשגנו סוסים אשר קבלנו לא היה בנו כח לחרוש את כל אדמתנו, וגם בשנת הראשונה לא הוכל האדמה אשר היתה שממה זה כאלפים שנה תת כחה, ובכן חוסו גא ורהמו עלינו ועל ילדינו הקטנים והרכים והצילו את נפשותינו האומללים ממגור חרב המתהפכת וזעומדת נגדינו, כי לבד אשר לא יהיה לנו מזון ומחיה בשנה הזאת, מכל העבודה אשר עבדנו את אדמתנו, כי גם אם יבוא זמן תשלום מחיר הארץ ולא יהיה בנו לשלם, אזי גם האדמה יקחו חלילה מאהנו, כי האנשים האלו גם חמה לא עשירים חמה, לכן כל תקותינו על ד' ועל אנשינו ישרי לב החפצים באמת טובת אחב"י⁴ ואוהבים ארצנו הקדושה, כי באופן הזה נוכל לעבוד אדמת הקודש גם אנחנו גם יוצאי

³ דולם, "כל ישראל חברים", "בא אל המושבה ה' ונציאנו של הבארון הילש... אחרי זה בא גם מיכל ערלאנגר משרות המושבה של הבארון אדמונד די רוטשייד, מדברים בדבר עזרה להמושבה", גא. מ. פרימן ב"ספר היובל" של ראשון לציון, חלק א' עמ' 12. ⁴ אחינו בני ישראל.

עשרים וארבעה. בחודש ניסן של אותה שנה שלחו לארץ את צירם ר' לייב רובין לקנות להם קרקע. שליד זה חיפש החילה קרקע ביהודה, ומשלא ישרו בעיניו הקרקעות המוצעות, עבר לגליל ונשא ונתן בדבר קניית שטח אדמה ליד ראש־פנה. אולם אכרי ראש־פנה הודיעוהו כי שטח זה מיועד לתרבות מושבתם. נשא השליח את עיניו צפונה לשטח במישור, אליהם על שפתו המערבית של יִסְרָחֻלָה, שטח שמשך את לבו בשפעת מימיו, ובירד עב ר' פישל שילמו חובב־ציון מבריסק, שהיה מייסדהּ כות ע"י האגודה במזריטש, קנו את השטח שהיה רצוי בספרי האחיזה על שם שלשת החכמים הספרדים בצפת בני ר' שמואל עבו, והיה למעשה בתלהם של הבדדים, ערב אֶזְבֵּדִי. שני השליחים הדיעו את דבר הקניית לאחיהם שבמזריטש, ובקיץ תרמ"ד עלו על האדמה שבע המשפחות הראשונות של מתישבי מזריטש ואליהן הצטרפו שתי משפחות צפתיות שאָרְי המוכרים.

אחרי שנקנתה הנחלה הגיעו לארץ צירי אגודות אחרות ברוסיה, וביניהם ר' אבנר באיכח האגודה מסוכלסק שקראה לעצמה בשם "יסוד המעלה" (על פי המסופר על עליית עזרא וסיעתו, עזרא ו' ט'), מאחר שלא הצליח לקנות קרקע, הצטרף אל מייכדי המושבה על שפת יִסְרָחֻלָה, והמייסדים זכו בשם החברה וקראו למושבתם: יסוד המעלה.

הרפתקאות רבות עברו על המתישבים ביסוד המעלה. ראשית עבודתם היתה לשכלל את הגז הקטן של עצירי שנמצא על נחלתם ולתקן את הבנין הידיד שנמצא על השטח. בנין זה שימש לרם מחסן להבן ולזריעים, אורות לבהמות ומשכן לגבירים (הנשים והילדים ישבו בזמן הראשון בצפת). אח"כ למדו מהבדדים לקלוע מחצלות מחסוף שעל שפת יִסְרָחֻלָה ותקינו להם אהלי מחצלאות. אהליהם הראשונים נשרפו מלהבות תקוצים ששימשו להם תומך לאפיה. והיה צריך להתחיל הכל מחדש. המלחיה מבצית החולה הקרובה עשתה בהם שְׂמִית, ועל כל זה גוסף להם אסון שנמצא על אדמתם חלל (של מטורף שאיבד עצמו לדעת), והשלטון התורכי העליל על המתישבים עלילת יצה וכבל את כולם בבית־הסוהר. ר' ברוך מאיר רוזנבלום, החותם על האגדה שלפנינו, לא היה במושבה בשעה שנאכרו חבריו, ובחודש לו דבר מאסרם קם ומסר את עצמו לשלטונות. באמרו כי גם

הוא אחד מאכרי יסוד המעלה וזמר יגרע חלקו בהוך אחיו — כאשר ישבו הם, שם נחלתו, נוסף על כל זה לא היו בידיהם שטריי־קניו לאחוזת־נחלתם, וזה אכל את שארית כספם.

סוף־סוף הכירו המתגוררים שבמאמצי עצמם לא יוכלו לעולם להתאחו בגתלתם ולבנות להם בתים, כל־יְעֹבֵדָה ובהמות כדורש, ועָנו לעזרה לאחיהם חובבי ציון שבפולין. באגרת חב כתארים את דברי ימי התיישבותם ומה הספיקו לעשות במשך השנה שהם יושבים על אדמתם ומבקשים עזרה להתיישבות גמורה.

האגרת פעלה את פעולתה, וכשהתחיל לפעול בארץ אברהם מייאל מטעם חברת „חובבי ציון“ שב לבו למצבם הקשה של מתגוררי „יסוד המעלה“. אולם מייאל מת מיתת חסופה לאחר תקופת־פעולה קצרה, וזשועתם באה בשנה הרמ"ז ע"י הברון אדמונד רוטשילד, שביקר בשנה ההיא בא"י וקיבל את המושבה חת חסותו.

ב"ה

קול קורא לעזרת האחים.

לכבוד הגבירים הרמים נדיבי עמים נכבדים ויקרים וישרים חובבי ארצנו המפורסמים בצדקת פזרונם לשם ולתפארת ולתהלה חברת „חובבי ציון“ בעיר ווארשה המעטירה.

בשם הרעיון הקדוש ישוב א"י, אשר הוא יקר בעיניכם ובעיני כל חובבי ציון, ובשם דגל לאומתנו, אשר הוא הקית דיש המשורר מיעוד ארץ אברהם, ובשם אהבת אחים ואגודת הבררים המקשרת לבבינו ונפשותינו, באנו אליכם היום אחינו היקרים להביע לפניכם רגשת לבבינו, בהתעטף נפשנו, — אחינו הנאחבים — האמנם ידענו גם ידענו, כי על כפיכם חקוקים אגודת ארצכם בני מעוריתש, ומוסדות הבורתינו נגדכם תמיד, כי מקום חוצבנו ומכורחזינו סמיכה וקרובה אליכם, לכן בלי חפזת כל עמודיה ויסודותיה, מהותה ותהלוכותיה גלוי וידוע לפניכם, בכל זאת לא נהדול להציע לפניכם כל פרטי הענין מקרב המקום אשר באנו שמה, בבטהוננו, כי חרותים יהיו דברינו על לבבכם, ובאזנים קשובות תשמעו לדברינו.

הנה אנחנו הראשונים ממהוות פולין, אשר מרבני

לבבינו ונפשותינו על מובח אהבת אה"ק, ושביב הקדוש מישוב
 א"י אשר לשמה ולזכרה תאווה נפש הישראלי היתה ללהב אש
 ותיקוד בקרבינו. לירות אכן פינה מכל אחינו ממחוז פולין
 במדינת רוסלאנד. ובשנת תרמ"ג כאשר החל הרעיון הנכבד
 לסעור בקרבינו, באנו בקושרים כמה משפחות, ונשקיל את
 כספנו איש איש מאתנו. לכונו לנו מושבה על אדמת אבותינו
 מהוננו אשר חננו ד' ובחודש ניסן תרמ"ג שלחנו צירנו לפנינו,
 וצירנות כספנו בידו לחור לנו מקום ולקנות לנו אחוזה שדה
 וכרם, והיא לא גז ולא שקט, ויחפש בחפש מחופש אדמה
 טובה עבורינו, והנה מאז, עפ"י הידיעות אשר רכשנו ממכ"ע
 לבנו¹ מקאלאניות אחרות, ועפ"י המכתבים אשר השגנו
 מצירנו, ראה ראינו כי שגבה מאד לפנינו תוצאת מחשבותינו
 לפעולות אדם, נסעו מאז נכבדי צירנו מעזריטש אליכם,
 אדונים הנכבדים חובבי ציון, להתייעץ על אדום הענין הנכבד,
 והנה דבריכם הטובים והנכונים אשר הבטחתם לאמר: אל
 תירא, כי אתכם אנו, הננו מושיעכם מרחוק, שמחו והרגינו
 לבבינו.

והנה צירנו הנ"ל עשה המוטל עליו, ואחר עמל וחמר רב
 קנה עבורינו נחלה טובה ומבורכת על יד "מי מרום" והחלוץ
 עבר אדר תרמ"ד ובאנו לכאן, מה רב גיל וחדוה שבענו,
 בראותינו את נחלתינו חלקה טובה אדמה דשנה שמנה ופוריה,
 על שפת הנחל מי מרום, אשר ממנה נוכל להשקות גנת ירק
 וכרמי חמד בכל ימות השנה, כר נרחב, מסוקלה מכל אכני נגף,
 וסלע לא נמצא בה, אדמה ישרה, שמוכשרת לכל מכוונת
 העבודה אשר באירופה, ואנחנו ב"ה נטענו בה גן יקר אף נעים,
 שלשה מאות על שלשה מאות אמות, ונטענו ששה אלפים
 נטיעות, אלפים עצי אתרוגים, אלף ומאה זיתים, ושאר נטיעות
 חשובות למיניהם, וסביבו הפרנו חריץ גדול, ובידים חרוצות
 הננו שוקדים על מלאכתנו ועבודתנו, ובזיעת אפים עומדים
 אנחנו, בנינו וכנותינו, על המשמר לעבוד את האדמה ולשמרה.

¹ מכתביהו"ע לבני ישראל.

גם הרכות והענוגות בנו אשר לא ניסו מעולם בעבודה הזאת, מאהבה וחייבת הפעולה הנשגבה, בחשק נמרץ עושים במלאכה ועובדות עבודה בשדה. הודות לה' כי נראה ברכה בעמלינו, הנטיעות הולכים ועולים, ויעשו בדים, וישלחו פארות, והגנות זרועיהן יצמיחו, ותוצא הארץ את פריה, משמחת לב ומאירת עינים, יתהללו בשער עיה"ק צפת הרחוקה כארבעה שעות מאתנו, ויתאוו תאוה להם לחשיבתם ומתקם ותנובתם. מהולל שם ה' כי עזרנו עד כה להכין סיד לבנין ואבני מחצב לרוב, והתחלנו בבנין בתים, ועתה עסוקים אנחנו בחפירת בורות להוציא מימיהן ע"י פלומפין, הכל בחמלת ה' מכספנו ויגיע כפנו, אשר מתקו לנו רגבי אדמתינו, ובגיל וחדות הננו מפארים את מושבותינו להיות מתנוססת בהודה ותדורה, ותיף בגדלה ויפיה על כל הקאלאניות אשר בגבולנו, וב"ה הגענו עד היום למטרתנו, ופנינו בעמל ידינו ובכספנו המכשולים הרבים אשר היו לאבן גגף לשארי קאלאניות, ב"ה כי הם מאתנו והלאה, והגענו היום יותר מאשר הגיע השר ראטהשילד בכספו הרב אשר פיזר על הקאלאניע ראש פינה, וכל זאת בתמצית דמינו ושארית כחנו בכל אשר מצאה ידינו.

ועתה ידידים נכבדים, המכשולים הרבים אשר פגשונו בדרכינו, וביותר חוקים המגבילים בממשלת ארצינו, הן המה היו בעוכרינו, הם הריקו את מעט הכסף אשר היה בידינו, ועתה נשארנו בידים ריקניות, לא נוכל לצעוד קדימה אפילו צעד אחד, קצרה ידינו ללכת בדרך הסלול לפנינו, כי חם כספינו, והימים אמנם ימים אשר בהם נוכל למצוא חפצינו, להכין את כל הנדרש, הן לבנין בתים לימי הסתיו לחסות ולסתור מזרם ומטר, הן לעבודתינו בשדה, כי ימי החרישה והזריעה מתקרבים אלינו, ואנחנו יקירינו הנכבדים, חסירי כסף הננו, ואין לנו שום עצה ואופן להוציא מחשבתינו לפעולות אדם, ואם חסרון הכסף יאלצנו לסגת אחור, והאדמה תעזב, ועלה עליה שמיר ושית, לא רק לנו יהיה לנו למגינת לב ולבושת ולחרפה, גם

לכל חברת חובבי ציון יהיה ח"ו לכלימת עולם, כי יצא דבר העזובה לכל יושבי תבל, להבזות נדיבי פולין ורוסיה, אשר גלאו גם בהקאלאניע הראשונה שנוסדה מקרב אחיהם, אשר להם משפט הגאולה להושיעם ולהוציאת לאור, אחרי אשר הכל מוכן ומחוקק. ידידינו, באו בנים עד משבר, וכח אין ללידה, ויכולים לחקור ולדרוש על אמיתת דברינו אלה בכל אופן שירצה. לכן אנא אחינו הנאחבים והנעימים, קראו עצרה, אספו אספה, תנו כבוד לה' אלקיכם ולרעיון הנכבד מחיית אומתינו, אשר בעבורה הקדשנו עתותינו והקרבנו חלבנו ודמינו כליל לה' ואהבת ארץ אבותינו, אל תעמדו מרחוק, אל תעלימו עין ממלכתכם, התעוררו ברחמים, וקומו לעזרת ד' בגבורים, וכביר תמצא ידכם להושיענו ואין המצוה נקראת וכו',³ אנא אחינו היקרים, שימו לבבכם הטהורות לדברינו היוצאים מן הלב, ומהרו לישועתינו, חושו לעזרתנו, בעוד מועד, וגא אף טרם תצאו לישע לקראתנו, בבטחוננו בישרת לבבכם הריצו אלינו יקרת מכתביכם, ומה טוב אם קוי הטעלעגראף יביאו לנו אומר המבשרות, למען תחזקנה ידינו הרפות והתקוה הנעימה תאמצה לבבינו, ב"ה בטחנו, כי ברחמים וברצון תמלאנו עד מהרה בקשתנו, גם ה' יתן לכם הטוב סלה בעושר וכבוד וגדולה עד כי יבא שילת, ופדויי ה' ישובון ובאו ציון ברינה ב"ב אכיר.⁴

כ"ד * חלוצי קאלאניע "יסוד המעלה" כ' מנחם אב התרמ"ד לפ"ק.

ראש החלוץ ברוך מאיר רוזינובלום.

עא"ע

ארבע אגרות של בני בילין

תרמ"ד-תרמ"ה (1884-1885)

בחור המבוכה שירדה על בית ישראל ברוסיה לאחר הפרעות באוקריינה בשנות תרמ"א-תרמ"ב, בעוד המוני יהודי רוסיה עוקרים³ אלא על מי שנומרה.⁴ במהרה בימינו אמן כן יהי רצון.⁵ כת דבריו.

וַיִּנְשְׂאוּם וַיְהַלְלוּם, אֲךָ כֹאשֶׁר יִתְּשֻׁנוּ וְהָיוּ לְדָבָר חֵיל, יִנְעִיבוּנוּ לְנֶשֶׁם
 לְהַלְהֵם אֶת הַמְּנִיעוֹת וְהַמְּסֻלּוֹת בְּאֶשֶׁר יִזְכְּלוּ, חֲלוּצֵי בֵּית יַעֲקֹב אֱלֹהִים
 אֲשֶׁר אֵין כְּמוֹתָם בְּכָל עוֹלֵי הַגּוֹלָה אֲשֶׁר יִדְמָה לָהֶם בְּאִמָּן לֵב וּבְכַח
 הַסְּבִלְנוּת וּבְטַהֲרַת הַכּוֹנֵנָה, הַחֲלִי גַם הֵם לְהִיּוֹת לְמַשְׁרַת לְדָבוֹת רַעוּת
 וְלִמְלָשִׁינוּת, עַד כִּי נִמְצְאוּ אֲנָשִׁים אֲשֶׁר יִסְפְּקוּ בְּמַצִּיאוֹתָם, (דְּבָרִי
 אֲלֵינִי בְּיָהוּדִית).

וְכִי יִדְרֹעַ, אִם לֹא הָיוּ צַעֲיָרִים נִדְהָבִים אֱלֹהִים גּוֹעִים כְּעָנִים
 הַחֲמִרִי וּבְמַצּוֹקָתָם הַנִּפְשִׁית, אֱלֹהִים יִחְיֵאל מִיִּכָּל פִּינֹס שֶׁהָיָה לָהֶם
 לֵאב וּלְפִטְרוֹת, עֵמֶל וְזֶרַח לְהַתִּישְׁבוֹתָם וּבְהִדְרָכָתוֹ וּבְעֲצָתוֹ נִכְתְּבוּ
 הָאֲגָרוֹת הַלֵּלוּ, שֶׁמִּטְרַחֵן הָיְתָה לְעוֹרֵר אֶת „הַחֲבִיבִי צִיּוֹן“ בְּרוֹסִיָּה לְעוֹרֵרָה,
 הָאֲגָרָה הַרְאֵנוּהָ נִכְתְּבָה מִירוּשָׁלַיִם בְּאִמָּיִם תְּרַמ־ד
 (שְׁתֵּי־יָמִים לְאַחֵר עֲדִיהָם) לְד״ר פִּינְסְקֵר שְׁעֵמֶד בְּרֹאשׁ הַחֲנוּכָה בְּרוֹסִיָּה,
 בְּאֲגִרַת זֶה מִתְאָרִים הַכִּתְבִּים אֶת קוֹרֹתֵיהֶם וְתִלְאוֹתֵיהֶם בְּשָׁנֵי שְׁנוֹת
 שְׁבַתָם בְּאֶרֶץ וּמִבְקָשִׁים מִפִּינְסְקֵר שִׁיטְיֵעַ לְהַתִּישְׁבוֹתָם ע״י פִּינֹס
 בְּמִצָּא אֲשֶׁר עַל יַד יְרוּשָׁלַיִם, בְּסֶפֶק הָאֲגָרָה הֵם שׁוֹפְכִים אֶת מִרְי
 שִׁיחָם עַל סִגִּירַת שְׁעִירֵי הַעֲלִיָּה ע״י הַשְׁלֵטוֹן הַתּוֹרֵכִי.

הָאֲגָרָה הַשְּׁנִיָּה נִכְתְּבָה מִיפֹּו שְׁלֹשֶׁת חֲדָשִׁים אַחֲרֵיכֶן, וְהָיָה
 כְּהַמְשָׁךְ לְאֲגִרַת הַרְאֵנוּהָ, בָּהֶם הֵם מַצִּיעִים, „חֲבִיבֵי צִיּוֹן יִישְׁבוּ אוֹתָם
 בְּגִרְרָה עַל עוֹרֵף הַשְּׁטֵט שְׁקֵנָה פִּינֹס שֶׁם לְהַתִּישְׁבוֹת בְּעִלְיֵא־מַצְעִים
 שֶׁל אֲגוּדוֹת־מְתִישְׁבִּים שׁוֹנוֹת בְּרוֹסִיָּה, וְפִינֹס קִנָּה בְּכוֹנֵנָה יוֹתֵר כִּדִּי
 שִׁיטְפִיק הַשְּׁטֵט גַּם לְהַתִּישְׁבוֹת בְּנֵי בִיל״ו, וְאִף הַעֲסִיק אוֹתָם בְּמִדִּידַת
 הַקְּרִיקֵית, בְּכֶנֶף הָאֲגָרָה הָיְתָה הֵם מְאִיִּמִּים בְּעוֹיֵבַת הָאֶרֶץ, אִיוֹם
 הַעֲלוֹל לְהַשְׁפִּיעַ עַל „חֲבִיבֵי צִיּוֹן“ שֶׁנִּצְלוּ אֶת בְּנֵי בִיל״ו בְּתַעֲמוּלָתָם,
 אֲגִרַת זֶה פִּעֲלָה אֶת פְּעוּלָתָהּ, וּבִיּוֹם כִּי נִסְלָו חֲרִיב״ה יִכְלִי בְּנֵי בִיל״ו
 לְעֹלֹת עַל אֲדֻמַּת גִּדְרָה לְעִבְדָּה וּלְשִׁמְרָה,

בְּאֲגִרַת הַשְּׁלִישִׁית (שֶׁלֹּא נִשְׁלַחַה יֶשֶׁר לְחוּל, אֲלֹא נִפְסָה
 בְּתַהוּנוֹ שֶׁל בְּנֵי־יִהוּדִית „הַצִּבִּי“) מִתְאָרֶת עֲלִיַת בְּנֵי בִיל״ו עַל קְרָקֶע
 גִּרְרָה וְעִבּוּד־הַזֶּהֱרָה הָרִאשׁוֹנוֹת בָּהּ.

הָאֲגָרָה הַרְבִּיעִית לְד״ר פִּינְסְקֵר נִכְתְּבָה כְּגִרְרָה כְּשֶׁשֶׁת
 שְׁבוּעוֹת אַחֲרֵי שֶׁעָלוּ עַל אֲדֻמָּתָהּ, בָּהּ מִתְאָרִים הַכּוֹתְבִים אֶת מַצְבֵּם
 הַקָּשָׁה בְּמָקוֹם הַחֲדָשׁ לֵלֵא אֲמַצְעִים לְרִכִּישַׁת כְּלִי־עִבּוּדָה וּבִנְיָן בְּתִים.

אגרת בני ביל"ו מירושלים לד"ר פינסקר

(תרמ"ד (1884)

ירושלים | אביב תרמ"ד.

[לכבוד ד"ר פינסקר].

אדון בכבוד! הן זה כבר יצא שמעו בעולם, כי הואיל להספח אל העומדים בראש התנועה הלאומית אשר התעוררה בתהליפה האחרונה בין העברים לטובת א"י, ונאמר לתאר לפניו את מצבו הנוכחי, ונקוה כי כל ימנע לעזרנו באשר יוכל, יה' כשנתיים ימים אשר אנתנו פה על המערכה וכבר אש ימים באי נפשנו, אין שום עבודה קשה אשר לא נסינו את כחנו בה מספר מעט מבני חברתנו התישבו בשנה העברה בראשון לציון, אחדים מאתם עוסקים במלאכות שונות בירושלים עה"ל ת"י, וכאחד עשר איש זה זמן ועדן עובדים עבודתם בשדה מקוה ישראל ומתענים שמה תחת יד הדירקטור הירש, אשר בכל לבו שונא היא היהודים ומתעב אותם, כל עת עבודתנו בהמושבו תהי' חיינו חלויים בין תקוות יאשישים, כמו גלי ים נשאנו איתנו התקוות על כנפיהם זמן מה, אה"כ השליכו אותנו לבור צלמות, וכן הלאה, בראשונה חשבנו, כי רוסיא לא העמוד מנגד לצרת [האנשים] אשר יצאו לכבוש את הדרך, והנה רוסיא שכחתנו, ויופיע הנה ה' קרלוס נעטער ייחל לבנות בית למעננו ויהי לנו כברק גוגה בין ערפלי חושך, וימת קרלוס נעטער וירדו אתו יחד שאולה כל תקוותינו, וחלל התנועה לטובת ישוב א"י בפאריז, ונאמר מפאריז יבוא עזרנו, ויבואו הנה שלוחי השרים מבשרי טוב ויראו, ונענעציאנו וערלינגר² ויחזיקו גם המה את רוחנו ויבטיחונו כי יושיענו, ויחלו דברי המושבות אשר באו תחת יד השר³ ללכת ארצה עקלקלות, ייתקצץ ויגזור כי כל יעשה שום דבר עזי יהיו כל הדברים על מכונם בהמושבות שכבר נוסדו, וחקותנו נשארה מעל, ונט

¹ ע"י הקודש תכנת [תכנון], ² הראשון באיכות הכרזי הירש והשני באיכות הכרזי רוטשילד, ³ ארמנר רוטשילד.

שכמנו לסבול ולעבוד מן הבוקר עד הערב השכם ועבדו, והדירקטור בראותו כי אין לנו מרדע וגואל בפרית נתן הופשת לרנחו ויחל להתהלך אתנו כאשר התהלכו את אבותינו במצרים, ולא הרפנו ממלאכתנו, אף כי רעיון אלינו יגונב, פן פה תחת האף נמצא מרגיע לנפשנו ובהאדמה הזאת נקבור את כהיתנו העלומים. אך עוד לא נמלאה סאחנו, כי עוד יד הדירקטור נטויה.

ויחי למועד חג הפסח ובני ביל"ז מעונים ומדוכאים, עיפים ויגעיים, עיפים בחזמרי ועוד יותר בריחני, כי כמעט כשל כח הסבל, הואילו ללכת ירושלימה לחוג שמה את החג בסוד אנשים לאומיים באמת ולשאוף רוח חיים חדשים, רוח אומץ וגבורה במקום ינוחו וישכבו עצמות גבירי ישראל אשר הקדיבו את נפשותיהם על מזבח אהבת עמם, ויתאספו יחד בחר הקודש בירושלים ויחוגו את הסכה כמשפטי והלכתו, ורוח ה' לבישה אותם עוד הפעם, ויחישו כי בא רוח חיים בעצמותיהם היבשות, ויגמרו אומר ללכת עוד הפעם ולעבוד בלי חרף ערי ירוח להם, וישבו ליפו ויבואו למקוה ישראל ותנה כלה וגה"צ מאת הדירקטור לבלי תח לאיש עברי לעבוד עם ויגרש איתם מהעבודה, ובין המגורשים אנשים אשר שתי שנים רצופות עבדו בהמושבה הזאת, האדמה רוטבה מויעת אפס ודמעות עיניהם, חמה פחתו את שדיתיה, עדרו את כרמיה, עברו את הרריה והפכו מקומות ציה לעמק רענן, ועל כל שעל ושעל נפגוש בהמושבה הזאת פעולת מעשה ידיהם, עתה הנה גם זו גזולה מהם, ויפוצו ע"פ הסכר לעבוד בהבארות³ דאחדות אשר קנו למן פה העברים הריסים ושכרם יותר קטן, זה בכח וזה בכח, והעבודה לא חמידית, ויעבוד לשעמים האיש יום אחד ויומים ילך בטל מאפס עבודה, ואת עבודה נאמנה על הררי ציון וזו שכרה!

זה לא כבר היה את לבב ה' הרימ"ס⁴ לקנות עבורנו כברה ארץ במקום הנקרא "קולוניא"⁵ סמוך לירושלים, אולם:

³ פרדסים. * ר' יחיאל סוכל פינס. ⁴ היא מוצא.

(א) הן נחוץ לזה כסף, אשר הוא העונת את הכל ובלעדו ולא כלום. (ב) במקום הזה ישנה חלקת ארץ קטנה השייכה לעברים, והשאר צריך לקנות ולהוסיף ולקנות לאט לאט מאת הערבים השוכנים שם, אשר אם רק יריחו כי יש נחיצות בזה, יבקשו תשלומי ארבעה וחמשה, ופה הקולר תלוי בצואר, והאנשים האלה עומדים על עברי פי פחת, אולם ת"ל⁶ כי לא חסרת ארצנו הקדושה מכברות ארץ דשנות ורעננות, אשר אם יתישבו עליהם אנשים חרוצים ומהירים במלאכתם ופנויים כמונו היום ובמשך זמן מה יצליח בידם להשיב את הכסף לבעליו, למען יוסיף יהיה למשען ולעזר להעובדים על הרי ישראל, רק שיקומו אחינו מרחוק ויושיעונו בדבר הזה, והנה אמנם הבטיחו לנו חובבי ציון בווארשא ובשאר מקומות, כי יקדישו את הכסף אשר תחת ידם לשוב א"י על מזבח חברת „ביל"ו, אולם לזה נחוצים כחות יותר גדולים, כי לדאבון לבב כל מעשי החברות ברוסיא יתנהגו בכבודות, לכן גם אותנו, אדון נכבד, נבקש ולפניו נשפוך את שיחנו, אנא יצא אל העבודה לפעול ולעבוד לטובתנו ותברכנו נפשנו ויביא תבואה להרעיון הקדוש, אשר כרמע"ל⁷ מחזיק בו ומתאמץ להוציאו לפעולת אדם.

ביום ו' לחודש הזה נסע הפחה דירושלים קונסטנטינופול, הוא הפחה אשר ידו נטויה לרדוף בלי חשך ולהציק להרעיון הקדוש של ישוב א"י ולפרוש מכשולים על דרכו. הוא הלשין עלינו לפני הממשלה בסטמבול והוא האויב היותר רע להדבר הזה. יש אומרים, כי הוא לא ישוב הזה ואחר יבוא על מקומו, מי יתן והיה! אע"פ שאין מתפללין על רשע עריץ שיפול, שמא ירע השני מהראשון, אולם בתורמה איש נקי כפים ואמיץ לבב כהפחה הנוכחי בודד במועדו ואין חונן כזה נפרץ. בשורה לא טובה הגיעתנו בימים האלה, ואם מרה כלענה היא בכ"ז לא נכחידנה: עלינו לכלנו לדעת היטב את מצב הענין והיה כל הירא ורך הלבב יסוג אחור, וכל אשר בדם לבב כתב את ידו אל הרעיון הזה יוסיף ויעמוד בקשרי המלחמה, אם גם חצים

⁶ תהלה לאל. ⁷ כבוד רום מעלתו.

וכדורי מות כבדקים יעופפו אל עבר פניו. ביום ד' לחודש הזה מסר הפחה דירושלים ליד הרבנים דפה פקודה נמרצה אשר באה מקונסטנטינופול כתובה וחתומה מאת כל השרים ויועצי המלכות בבירת תוגרמה, אשר כל איש עברי אשר תדרוך כף רגלו על אדמת אה"ק⁸ יתן ערובה, שבל ישהה פה יותר משלשים יום. אוי לך שה פוורה ישראל כי היית טרף למלתעות פריצי חיות, בני חם ובני קדר יחד נועדו עליך להפיצך, מכל עברים יציקוך ומכל ארץ יגרשוך כי זר אתה שם, ובבואך לארצך ולארץ מולדתך לנוח מעצבך ולחלץ עצמותיך והנה סוגרן השערים לפניך ולא יתנוד לשבת במקום נשפך דם גבוריך --- גבורי יהודא וישראל, מקום לקחו אבותיך בחרבם ובקשתם. אך ישראל עם אחד בארץ, ישראל נבחר בעמים, אם קטן הוא בעוצם ידו, אבל רוחו עשוי לבלי חת, רוחו רוח כביר ועצום הולך ובוקע ופורץ גדר ומתגבר על כל המכשולים, אבני הנגף וצורי המכשול אשר ישימו בני בליעל על דרכו ועוד יצא כגבור מנצח גם ממלחמתו זו והתנוסס כאור שבעת הימים.

המכבדו ומוקירו כערכו הרם והג' והכותב בשם התברה:
עוזר דוב ליפשיץ.

אין לי להוסיף על הדברים האמורים למעלה מאומה, כי כלבי וכרוחי נכתבו. אקוה כי יעלה זכרון בני ביל"ז לפניכם לפקדם סוף סוף בדבר ישועה ורחמים ולהנחילם אחוזה -- כי מלאו צבאם כי נרצה פעולתם.

והנני ידיד חובבי ציון
יחיאל מיכל פינס

⁸ ארץ הקודש.

עב

אגרת בני ביל"ו מיפו לחברת חובבי ציון

תרמ"ד (1884)

ב"ת יפו ת"ל יום כ"ב לחדש תמוז שנת התרמ"ד.

אדוניים מכבדים חובבי ציון!

מחיר מכה"ע¹ המגיד המליץ ראינו כי התעוררתם לצאת לישע לבו ולהביאנו סוף סוף אל המנוחה ואל הנחלה בארץ אבותינו, אשר אליה גרסה נפשינו ימים ושנה, וזה ההילתם לעשות כי שלהתם בעדנו אלף ר"ב² ל ידי הרימ"פ³ ועוד ידכם נטויה להעמיד במרחב רגלינו ולהבין כל צרכינו. כקרן אורה בליל אמש ושואה היה לנו הדבר הזה, כי אמנם למה נכחד והנה אמת הדבר, כי רוחנו החל לנוע ועוז לבנו כצל נטה לבריה ועוד מעט וכשל בה הסבל; שנתיים ימים עברו עלינו, שנתיים ימים עיני ומרודים, שנתיים ימים מלחמה והתאבדות עם מויקים ובני שטן מכל צד, ולא נואשני ולא שקרנו ככריחנו, וגם בגרוש אותנו הצב"י⁴ הצר הצורר מנחלה "מקוה ישראל" ונשארו כספינה המטורפת בים זועף, לא נפל לבנו מאומה ונשא ונסבל כל העיבדות עלינו במנוחה, ונדדה מגן לגן ומבית לבית לדרוש אחר עבודה ולא בדרנו בני העבודות לאמר: זאת זאת זאת לא זאת, כי אם כל אשר הביא המקרה לידינו תפשנו בו ולא הרפינוהו, כי עכ"פ טובה עבודה כל שהיא מאין עבודה כל עקר, ויש אשר עברו עלינו ימים מספר מבלי עבודה ונשא חרפת רעב, וכל אלה למה? יען כי קוינו, כי יחלנו, כי אמרנו: אחינו בני רוססיה לא יחנו למוט רגלינו, ובחג הפסח בבוא השאלה ההיליגראפית מאתכם אמרנו: הנה לא לשוא קוינו, אך האות היה הבא מאתכם היה אך כבדק בליד אפל, רגע יאיר ויעלם יישוב החשך כשהיה, כי עברו שבועות וירחים ולא נענינו עדי, ע"כ החל לבבנו

¹ חבר וחכמו, ² מכהביהעת, ³ דובל ספר, ⁴ ר' יחיאל מיכל

פינק, שמואל הירש, מנהל "מקוה ישראל".

לנוע ורוחנו נד, התקיה הסתירה פניה והיאוש עלה כמלך בלהות לרשת מקומה בקרבנו כצללים נדדנו כל אחד דרכו לבדו ולא הבטנו איש בפני אחיה, כי בושנו בפנינו להראות כנואשים. כי על כן דבריתם אשר באו במכתבי העתים החיו ריחנו ואמרנו: עוד מעט ונושענו. והנה חברינו ה' הרקאווי⁶ שב אלינו בימים האלה ויספר לנו, כי יש את נפשכם לבנות עיר גדולה אשר שם השר משה יקרא עליה. ואנחנו אל בני העיר הזיא העתידה להבנות נחשב. מדברים האלה הניאו רוחי שנית, אנחנו פה עינינו הרואות, כי לא ביום ולא בימים תבנה העיר, לא נכחדו מאתנו כל המפריעים וכל המכשולים המונחים על דרך מקנה אדמה בארץ הזאת והתיסדות המושבות על תלן הן מצד הממשלה והן מצד גמוסי הארץ בכללם. יאנחנו מה כחינו כי נחל עוד, האם כח אבנים כהני? האם בשרנו נחושה? פת במלח נאכל ומים במשורה נשתה ועל הארץ נישן, ועוד מעט וגב זאת לא תהיה לנו, כי אפסה העבודה ועלינו לשבת בהכוכ ידים עד ימי האכזב הבא, וממה נחיה נפשנו? הנשלח ידינו לקופת הנדבות השלוחות לנו מנדיבי לב? היתגאלי בני ביל"ו בפתרבג, "החליקה"? אם בקושי התרנו לנו לשלם מקושה זו חובותינו מימי קדם, הנחנה ממנה גם למחיתנו חלילה, טוב לנו מוהנו, טוב לנו התיאש מהרעיון הקדוש אשר עליו הקרבנו, ואל נהיה כמקבלי צדקה!

ועתה אדונים נכבדים, אם יש את לבבכם ישר לעזרנו באמת וחמים, אל נא תשלנו נפשנו בחקוק לעתיד, הנה אדמה מוכנה לפנינו, הנה נחלת עיר, "גדרה", אשר קנה הרימ"ם בעד בני הארקאו ומינסק וכו' וכו' על שם הד"ר צוריאל הילדיסחימער, עוד מאה וחמשים דעסיאטין בהנחלה הזיא שאין להם בעלים, קחום נא בעדנו יירות לנו! האדמה טובה מאד, האויר יך ונדי, מים לא יחסר בה. רשיון הממשלה לבנין כבר הוא בידי הרימ"ם, ואנחנו בידינו מדדנו הנחלה הזיא, על מצריה דשו רגלינו ונתענג על טובה ולמדנוה לאהבה אותה ונדבק בה. —

⁶ אלכסנדר הרבני, שעבר אר"כ לאמריקה.

ע"כ עוד הפעם נבקשכם: קהוה נא בעדנו, ואם יש את
נפשכם לקרוא הנחלה על שם אדונונו השר שיחיה⁷ מי ימנע
על ידכם? גם בני חזקאון ומינסק וכל שאר הקונים חפצם
בוה, ועתה, למה התמהמהו? עוד מעט והמכר האדמה לבעלים
אחרים, כי אין כח הקונה לעצרה הדת ידו ימים רבים מבלי
מכור איתה, אבל נרצה לבקשתנו להכות עוד שלשה שבועות
עד אשר יבוא מכתבנו זה לידכם, — לכן, אדונים נכבדים,
השיבנו תיכף תשובה תליגראפית על בקשתנו, למען ידע
הרימ"פ את אשר לפניו, ואם חו"ח⁸ תנערו כפיכם גם עתה
ממנו או עשו אתנו הצד האחרון והרשונן לקחה מהאלף רז"כ
כך כצוב, למען נוכל להעתיק מושבנו מיפו לרוססיה או לארץ
אחרת, כי טוב לנו לחכות ולקוות בחרן לארץ משבת פה
ולשאת הרפה מכל סביבותינו.

ובזה הננו מקיירים ומכבדים חברי חברת ביל"ל הנמצאים
בעת כתיב.

שלמה זלמן בן אברהם צוקערמאן
יחזקאל בן שמואל קאנטאר
יוסף ליב בן זעליג ליס
מנחם מענדל בן יצחק מאהילעוויסקיא
אלכסנדר הארכבי
אלי' בן דוב בער סווערדלאוו
דוב בן יחזקאל מרדכי לייבאוויץ
צבי בן יעקב הורוויץ
בנימין בן ברוך פוקס
יעקב שלמה חאזאנאוו
יעקב בן שמואל מאגילענסקי.

⁷ בשם מינסקוויי ⁸ חס ושלום.

על

אגרת בני כיל"ו מגדרה

תרמ"ה (1885)

ב"ה, גדרה, כ"ח טבת התרמ"ה.

קול מגיד חדשות מעבודתנו ומעמדתנו מכ"ו כסלו
עד כ"ו טבת.

ביום כ"ו כסלו התרמ"ה זלינו ל"גדרה" אנשים שבעה.
אחרי ימים אחדים באו עיד שנים מירושלם ושלשה עורם
בירושלם ובימי בגלל עסקיהם. בבואנו לגדרה בנינו בעצמנו
(י"ש חאזאנאוו) אריה להמור, את הבית צפינו מבית במחצלאח
וגם מקום למשכבנו עשינו לארכו ולרחבו אחרי כן גמרנו
לחפיר תנור באדמה כי לא טוב לנו לגסוע פעם בפעם לאפיית
לחם בראשון לציון.

ששה ימים עבדנו כלנו בתנור, בתחלה חפרנו ביד בעמק
האדמה שלשה מטר מעוקב, בצדו האחד חפרנו מערה מתר
אחד ארכה ושמנים סמ"מ רחבה ועל הבור הזה עשינו גג
מקדשים למען יעצור בעד הגשמים. מספר בני חברתנו
הנמצאים בגדרה השעה ובתשעה ימים יעבוד כל אחד: יום
אי יותר עבודה כלליות הנהוצות עתה, יום אחד יבשל לכל
החברה, ולילה ישמור בחוץ, יום אחד בשני שבועות יאפה
לחם - ואם כן כל אחד מאתנו יעבוד עבודת הכרימים לא יותר
מאריבעה ימים בשבוע, דיין מהנכונות ליפן ימי הגשמים.

ביום ו' ח' טבת בא הגה האדון קאזוני, יום תמים סבב
בהרי ובקעות גדרה יחץ משפטי לאמר: וההרים רובם טובים
הם מאד לזיתים ולשארי נטיעות, ולכרמים לא יאותו רק אחרי
הזבלם והעדרם, חץ מהר משה ויהודיה הטובים גם לכרמים
לעת כזאת, בשמענו זאת ובחשבנו כי עבודה רבה מוטלת על
כל אחד מאתנו גם בבית, כאשר ערירים אנחנו, ואין לנו לא
סיסים ולא עגלות לזבל את ההרים, הימן קצר והמלאכה מרובה,
ואם נטע כרמים על ההרים הסמוכים לבית או לא נראה ברכה
בעמלנו, ואף אם נעדר כל אחד, אם רב, שני דונם, או נחון

לנטוע עליהם זמורות עצי גפן צרפתיים. ובשנה הנוכחית אין כאלה ב"מקדו ישראל", ואף אם היו או יעלה מחירם יותר מהמש מאות פרנק — אחרי כל אלה בהרנו בשני החרים, הר "משה" נגד הבית, הר "יהודיה" סמוך לתמעתה, על הר "משה" אשר לא יהרש, רק במעדר יעדר, נטע זמורות ענבי גפן צרפתיים ולקחנו כל אחד לעת עתה שני דונם, אם נעדרם עד הפסח טוב ואם לא, נגמר את העבודה אחר הפסח כי אין בשנה הזאת ענבי גפן לנטיעת הכרם, ועל הר "יהודיה" אשר אדמתה גם קרש ואיננה דורשת זבל נטע זמורות ענבי גפן ערבים ולקחנו כל אחד מהמשה עד ששה דונם, את העבודה על הר "משה" כבר החלנו, אבל מעט מזער עבדנו, כי זה היה עבר בעבודות כלליות, היינו עשיית הארוה, חפירת החנוור, מדידת הארץ, נסיעות ליפו, ועוד בדברים הנמצאים לרוב במקום חדש אשר לא עלה עלינו איש זה כבר, ועל הר "יהודיה" נתחיל בבוא הזמורה מחברון, ירדית לא נזרע עתה, כאשר חשבנו מתחלה, יאולי נזרע בצלים ופיל לאכילתנו, את האדמה להערבים לא נחננו עוד באריסות, אך תקותנו לגמור עמם מהרה, שלום לנו את כל הפלחים שכנינו מסביב, זה כחמשה ימים ירד פה מטר יום יום.

שלמה צוקרמן
יעקב שלמה האזנאוו
אליהו כווערדלאוו
צבי הורביץ
בנימין פוקס
יוסף ליב לים
יעקב מהילנסקי
דוד ליבאוויץ
מנחם מנדל מוהירבסקי

עד

אגרת בני ביל"ו מגדרה

תרס"ה (1865)

ב"ה.¹ „גדרה“ ח"י"י יום י' לחודש שבט התרמ"ה.

אדון נכבד ורב פעלים!

במכתבינו בהמגיד I ע"י ש"י בטח קראתם, כי גמרנו לעלית „גדרה“ ולכבוש את הדרך ליתר פְּנִיָּה, אשר אחדים מהם באו הנה זה לא כבר, אבל כראותם כי בגדרה אין איש וגם בתיים לשבת אין יישובו אחר לרוססיה, עוד טרם עלינו „גדרה“ ירענו כי צפויים לנו הרבה תלאות צרות ומצוקות וכי תלויים אנחנו בין השמים ובין הארץ, בכל זאת לקחנו את המעדרים על שכמנו ונעל, וזה שבתנו בודדים עשרת אנשים לא מזוינים כיאות בבית צר ועלינו ללחום את כל המכשולים וכיניהם גם לרד את הערביים מלפנינו ואת הצעדואים מאחורינו. מקרה מוזר כזה לא היה עוד פה, אשר אנשים אחדים רק אחיהם בידיהם ונהדרובה אחד לכולם ילכו וישבו בין אנשים זרים ומוזרים ולהם רק הקוות בעתיד, ובאמת כל אשר ראה בחלוך בני ביל"ו לגדרה הניע כראשו ויאמר: המבלי אין קברים ביפו... המושבות ראש"צ ופ"ת² נוסדו גם כן בישימה, כאשר כן תמיד בארץ הלז, אבל שם יצאו בפעם הראשונה יותר מחמשים איש מזוינים ורוכבים על סוסים, ואנחנו מה נגדה נא כל שונאינו שכנינו מאחור ימקדם? ומה יכאב עוד לִפְנו בשמענו כי מלחמה לנו גם עם שונאים בחוץ, כי עוד לנו ללהים בעד קיומנו בארץ הקדושה! כי למתים נחשבנו כשיני אחדים מחו"צ!!³ מתים חיים! הנה מה גדלה שברך, מה רחבו פצעי לבבם! מה מתקן לחכם דברי ה' וואלרויך על האספה בקאטאיוויץ אשר כחש ויאמר כי אין ביל"וים בפלשתינה, ומה יטעמו לנו דברי האדון נ. לעוואנטקי: ביל"ו לא היה ולא נברא אלא משל היא!! כלמה כסתנו

¹ בעזרת השם.
² חבנה יחבנה.
³ ראש"צ ציון ושחזק ציון.
⁴ מחוככי ציון.

בשמענו דברים כאלה. הבאמת מצוה היא לדרוס ברגלים את השוכב ארצה. והבאמת כבר היתה ביל"ו רשות הרבים, אשר כל המסקל את חצרי ישליך אליה אבן? ... אבל מה נאמר ונדבר: לו שקל ישקל מצבנו מבית ומחוץ במאזנים ישאי יחד, כי עתה מחטאת כל מתנגדינו יכבד, על כן דברינו לעיני ואתה, אדון נכבד, ממכתבינו בהמגיד וגב מהראפארט⁵ ששלח לך ראש תברחנו⁶ גלוי וידוע לפניך מצבנו אשר ירע מיום ליום, עוד כארבע מאות פרנק נמצאים בקופתנו. אנחנו כדרכנו המיר לא אמרנו מה נאכל מחר, כי אם עבוד נעבוד היום, נחפור בורות היום ומחר... ומן הכסף הזה קנינו עשרת אלפים זמורות עצי גפן ונטע כרם, אבל מי ינהלנו בלחם ומים (כי עתה נשתה מי גשמים מכל מקום) עד אשר יבשילו אשכולותיו? ואם נאמר נחריש ונזרע, ואיה המכשירים לעבודת האדמה? איה כלי מחרישה? והנשב לעולם בהדר צר עשרה אנשים יחד. אנשים ערירים רווקים שכבר תפחי עצמותיהם וביניהם בני שלשים? השיבנו גא אדון נכבד על השאלות האלה. גלה לנו את קצנו, למען נדע את [אשר] לפנינו, וגם נבקש ממך לדבר על לב ה"צ לבד יעמדו על דמי אחיהם ולא יתאמצו לכוון הציתם לפלה כליות איש אשר גם בלי זה לא שפרה הלכה ולך לדעת כי בחרנו לדכא עד לעפר נפשנו מלכת לארצנו⁷.
הננו מכבדיך ומוקיריך כערכך הרם, בני ביל"ו הנמצאים
פעם ב"גדרה" תו"ת:⁸

שלמה בן א' צוקערמאן
אלי' סווערדלאוו
בנימין בן ברוך פוקס
יוסף ליב ליס
יעקב שלמה תאנאנאוו
יעקב בן שמואל מאהילענסקי
צבי בן יעקב הורוויץ
מנחם מענדל מאהילעווסקע
דוב בן יחזקאל מרדכי לייבאריץ.

⁵ ריווחשכין. ⁶ יחיאאל מיכל פיוכ. ⁷ מלשון לרוסית. ⁸ חבנה ותכינו.

עה

אגרת ר' זאב יעבץ מיהוד

תרמ"ח (1888)

זאב יעבץ נולד בעיר קולנא פלך לומזא ביום ט"ז בתשרי תר"ח (1847) ונפטר בלונדון ביום י"ח בשבט תרפ"ד (1924). אביו, זוסמן יעבץ, היה סוחר עשיר ואדוק וחינך את בנו לתורה ולחכמה כאחת. בן שמונה עשרה נשא אשה, שמתה עליו כעבור שנה. אשתו השניה שנישאה לו בשנת תל"א היתה אחותו של יחיאל מיכל פינס. יעבץ ניסה לשלוח ידו במסחר ובחרושת בורשה, שאליה עבר אביו בשנת תרכ"ה, אבל בתמימותו לא הצליח באלה. עבודתו הספרותית התחילה בשנת תרמ"ב, שבה הדפיס ב"השחר" "מכתב" (אל גיסו יחיאל מיכל פינס) ומאמר היסטורי "ראשית עבודת הסופרים בישראל". בשנת תרמ"ו הדפיס בספר "השנה" "כנסת ישראל" של ש. פ. רבינוביץ מאמר גדול בשם "מגדל המאה", שבו העריך מבחינה דתית-לאומית את מאת-השנה בישראל החל ממותו של מנדלסון בשנת תקמ"ו. כלומר: את תקופת ההשכלה, האמנציפציה וההתבוללות. ע"י מאמר זה היה יעבץ לאחד מראשי תנועת תתחיה בישראל.

בשנת תרמ"ז עלה יעבץ יחד עם כל בני ביתו לא"י והגיעו לחוף יפו ביום י"ז אייר תרמ"ז. בארץ ישב עשר שנים (עד פורים תרנ"ז). לאחר בקור קצר של עשרים יום בירושלים, התישב במושבה "יהוד" אשר ליד פתח-תקות, שבה ישב עד ר"ח חשון תרמ"ט, ואח"כ נתקבל ע"י הברון רוטשילד למורה ולרב בוכרון-יעקב. אולם בגלל סכסוכים עם פקידי הכרון עזב את זכרון יעקב בתמוז תר"ן ועבר לירושלים, בה ישב שבע שנים. שנות שבתו של יעבץ בירושלים היו שנות הפריחה ליצירתו הספרותית, שהתחילה בחיבור ספרי לימוד לתולדות ישראל ולתולדות העמים וספרי-מקרא לבני-הנעורים, שחסרונם התוויל להיות מורגש ביישוב החדש המתהווה, מהם יש להזכיר במיוחד את ספריו "שיחות מגי קדם" ו"גגינות מגי קדם", שבהם ניסה לספר את אגדות התלמוד בסגנון מקראי, דרך בה חלק אחריו ביאליק בספוריו על שלמה המלך. בתקופה זו הוציא-לאור אתר-עשר מאספים קטנים (שנדפסו

בורשה) בשם "הארץ", "מירושלים", "פרי הארץ", ו"גאון הארץ". מאסמים אלה, שהשתתפו בהם גם שאר חכמי א"י, כיניהם גיסו יהיאל מיכל פיגס וחתן גיסו דוד ילין, היו באמת פרי הארץ ובהם נדפסו ספורים מחתיים המתחזים בא"י (כפי שהזוה אותם יעבץ בעיני רוחו). מאמרים על א"י בעבר ובהווה ומאמרים להרחבת הלשון מתוך גנוי העם, בירושלים התחיל יעבץ בחיבור ספרו הגדול "תולדות ישראל". ששני חלקיו הראשונים יצאו לאור בשנת תרנ"ז-תרנ"ח.

לאחר שעזב את א"י התישב בוילנה, בה היה ממייסדי "המזרחי". אח"כ עבר לברלין, ומשם לז'דן אשר על יד פרנקפורט-דמיין. לאחר מות אשתו בשנת תרע"ב עבר לגור עם בניו באנטורפן, ועם פרוץ מלחמת-העולם עבר עם בניו לאנגליה, תחילה ללידס ואח"כ ללונדון. בה מת ונקבר. שנותיו אלו בחוץ-לארץ היו מוקדשות בעיקר לחיבור ספרו הגדול "תולדות ישראל". שזכה לסיימו עד ראשית ימי חבר ציון, וממנו יצאו לאור בחייו תשעה כרכים, ושאר הכרכים נדפסו אחר מותו מכתב-ידו ע"י ב. מ. לוין בירושלים.

יעבץ היה אדם חמים בעל רגש עז וחוש יופי וסדר, שנשא את נפשו ליהדות אנושית שלמה היונקת ממקור מהצבתה, גם בסגנונו היה מן המויגה של מקרא ואגדה, חן-קדומים ודיוק מודרני: "אותה הרענוגות האביבית שהיתה בו ובגיבור... היתה שקולה כשירה והיתה משפיעה יותר משירה... הוא היה כעצמו מין קטע ביבלי חי, שהיה מתהלך בתוכנו כאיזה שריד קדום, כסמל לחיים שלמי תואר, שהיו בזמן מן הזמנים... יעבץ לקח את לבנו אז כאותו האור שהיה שופע מתוך כל מה שכתב... ידע להפרות את הלב, להחזירו אל המעיין השכוח". (פיכמן).

האגרת שלפנינו נכתבה שלשה חדשים וחצי לאחר שעלה יעבץ לארץ, בימי שבת יעבין כמושבה "יהוד", בה הוא מתאר את בואו לחוף יפו, את בקורו בפתח-תקוה ובראשון לציון ואת עלותו לירושלים לחוג בה את חג השבועות. אח"כ הוא עובר לתאר את ירושלים ולא את קדמוניותה אלא את הישוב החדש המתהווה, כי ראה בה "תחלה לקבוץ גלויות"; את הספרדים תמציתיים במדת הסדר ותנפון ותנאים במראיהם ובלבושם, את האשכנזים השופעים מרץ וכוח-יצירה והמניחים יסוד למוסדות צבור וצדקה, ומהם יצאו מייסדי הישוב

החקלאי פתח תקוה, את יהודי אמריקה הצפונית (המערביים) שדרך למודם דומה לדרך למוד פולין וליטא, את הגרועים העשירים „בעלי כת ידים וכח לב“, את הבוכארים המתישבים החדשים, את החימנים הנהנים מיגיע כפם „וסדר למודם ראוי הוא להיות למופת לכלנו“, לבסוף יתאר את החישובות ביהוד.

שלום לך ידיד נפשי הרב הנכבד!

אמנם, ידידי, הבטחתי להודיע לך את שלומי, את פרשת דבר צאתי מביתי, לכתי בדרך ובואי אל מחוז חפצי, אל המקום אשר אליו נשאתי את נפשי, מיום דעתי קרוא אבי ואמי. הבטח הבטחתי ודברי טרם הקימותי, יום יום הייתי יושב ומצפה; אימתי תהיה דעתי מיושבת ליחד את הדבור לאיש איש מאוהבי הנכבדים, על דבר שלומי ושלום ביתי; ישבתי, צפיתי ולכח את דעתי לא עלתה בידי.

ולא יחיד אני בדבר זה, כי כל איש לבב מבני ישראל בהציגו את רגלו על האדמה אשר נשבע ה' לאבותינו, יהפך לו לב אחר, זכרונות חייו משתכחים מפני זכרון גדולתנו ותפארתנו במקום הזה בימי קדם, חפצי גופו מסתלקים מפני החפץ האחד האדיר והכביר לראות את עמנו בכבודו, זאת ארצנו בישובת, ורגשי החול עוברים ובטלים במעוטם מפני הרגש הנעדין, המרום והקדוש, רגש אהבת ארץ אבותינו, רגש חבת תורתנו אשר שם ביתה, הנוה הנאווה לה, ורגש הדעת את נפשנו החזק ומתחזק רק באוירה של ארץ ישראל.

הדעת הזאת אשר היתה לרוח חיים באפי, לא תתן בפני הפעם דברים לדבר על חליכות דרכי ומסעי, ועל כן תחיה רדתי מן האגיה ראשית ספורי, כי אז נבלעו מחשבותי במחשבתך של ישראל.

בשבעה עשר לחדש אייר שנת תרמ"ז לעת בקר, באתי אני וביתי אל חוף העיר העתיקה יפו, ויצאו קרובי ומיודעי לקראתי בצנה¹ לקדם את פני, ויורידוני מן האגיה ויביאוני

¹ בסירה.

העירה. כמעט באתי במלון לקחתי לי עגלה לבקר את האחוזות אשר נאחזו בהם אחינו האכרים, ונשם פנינו אני ומיודעי ראשונה אל „פ ת ת ק ו ה". ותצא עגלתנו את העיר, ותעבור בין שני טורי פרדסים הנקראים ברים (בלשון ערב בִּיר) על שם הביר המשקה אותם. הפרדסים הרעננים האלה מגדלים פרי הדר — אתרוגים, קטרונים ותפוחי־זהב, להרנין לב ולמשיבת נפש, ועל נפשי העיפה עלה כטל של תחיה, בראותי כי עלומי עולמים לארצנו, כי לא סר כחה ולא נס לחה. יצאנו מבין הפרדסים ותרא עינינו ארץ מרחקים, רחבת ידיים מאד, ורק ממרחק מפאתי קדים נשקפים תועפות הרים. הסירי אמי צעיף אלמנותיך וראו בניך, מה יפית ומה דשנת, עודך בריאה ומלאה, עוד רב דבשך וחלבך להניק את בניך ולהחיות עם רב.

מקץ שעה וחצי באתי לפתח תקוה, ואשמח לראות את המקום אשר בו החל ישראל לשוב לעבודת אבותיו, ראיתי את בני הנעורים, וירם לבי כי בני חיל הם בעלי קומה וכת, ופניהם יפיקו עוז. אחינו האכרים נקבצו סביבותי ויתנו לי שלום, ויביאוני אל בית אחד מהם ונאכל שם מרחקים, מזמרת הארץ, ומאכלי חלב, ואברך את ה' כי זכני לאכול מפרי אדמתנו ולשבוע מטובה, סבותי במקום ובסביבותיו כשתי שעות ונשב ליפו.

ממחרת נסעתי לראשון לציון, והנה המקום נקי וטהור, מסדר ומרונה, הכרמים אשר מסביב לו, למופת הם גם להאשכנזים² הכורמים מנעוריהם, בקרתי את כל יושבי המקום ואלין שם ואשכים בבקר ואשוב למקומי.

את יום השבת, הוא יום הרביעי לבואי הנה, הקדשתי להכיר את יפו, והנה אין שם כמעט קהלה, עדת הספרדים הולכת ומתנוונה, והאשכנזים עוד לא היו לעדה, המעטים אשר נאחזו פה, איש לעברו תעו ולכלל קהלה לא באו. עיני דאבה אז לראות את ילדי המקום מתגדלים בלי תורה ובלי מוסר, מצוה גדולה היא לכל אשר נתן ה' כח בידיו לעשות תושיה,

² תגרמנים הנוצרים שהתישבו בארץ.

לקומם את יפו לקהלה מתוקנת, להשיב לשער ציון זה את כבודו המחלל. כי אמנם שער ציון היא יפו, כל הבא להשתחוות לה' בחר הקדש דרך השער הזה יבא.

לפני צאתי מביתי נדרתי נדר לה', לאמר: אם יהיה אלהים עמדי, והביאני לשלום אל ארץ בני עמי, ועליתי להראות את פני ה' בחג השבועות ולהשתחוות בהר קדשו, ויהי ממחרת השבת, ואגמור בלבי להיות מן הזרונים המקדימים למצוה, ולעלות ירושלימה שני שבועות לפני העצרת, ואצא מיפו אני וביתי, ביום ההוא כארבע שעות אחרי הצהריים ונבא לרמלה כבא השמש, ונעמור פתח ארמון הרב, אשר התקין לו ערבי אחד למלון, וימן לנו קפה בפכים קטנים, ומססוא לסוסים. וגם מבלעדינו חנו שם עוברי דרכים נשואים בעגלות, בגמלים ובחמורים.

בחצות הלילה באנו ל"עטרון" היא עטרות בית יואב.³ גם שם יש מלון אך שמה לא ירדנו, כי אם במלון בִּבְאֵל־יָד.⁴ הרחוק ממנו כמהלך שעה. התנומה הקלה, אשר עברה על עינינו לרגעים, טרה כרגע למראה הררי־עד אשר החלו להתרומם בגאותם שחקים. כאשר ראיתי עד המקום הזה את הארץ בנעימותיה כעדן גן אלהים, כן חזיתי פה בהוד נורא, ובעדי גאון וגובה. כל הלילה לא שָׁכַעַה עיני לראות, לאור הירח, את סעיפי הסלעים המתגודדים בפנים עזים וזרים, ואת נקרות הצורים אשר יעמיקו עד תהום רבה. המראות הנאדרים האלה מתחת, האויר הצח והטהור מאין כמוהו מסביב, הכוכבים הצפופים ורצופים בשמים עד שהזהב מרובה על התכלת, וקול צליל המצילות שבצוארי הגמלים המתנהלים בעצלתיים כחולמים, שעשעו את נפשי שעשועים לא ידעתי מתמול שלשום, ונלך הלוך ונסוע, ויאור לנו היום בקרית יערים. העיר הזאת אשר היתה לכפר אֲבוֹ-גֹשׁ, יושבת במרום הרים, אין קץ למשובת יסיה הפרוע, מאד גבהה בת ציון בטוית גרון היא, כי עד היום לא שכחה עוד את חמדת ימי עלומיה, כי את נזר הקדש נשאה

³ עטרון. ⁴ שער העמק.

על ראשה, את ארון ברית אלהים⁶ משם נסעו ונעבדו על פני חרבות מצודת סלעים עזה ובצורה מאד אשר פי יושבי הארץ יקבנה בשמה „קסל“. בעוד שעה באנו אל המוצה (יהושע י"ח כ"ו, סוכה מ"ה). הוא „המקום שלמטה מירושלם“ שם היו אבותינו יורדים בזמן שבית המקדש קים, ומלקטים שם מורחות של ערבה, לעטר בהן את המנוחה, כרבות חבת המקום מימים קדמונים, כן תגדל חמדת הקסם השפיעה עליו עד היום, מה לכם אוהבי ענג בישראל לדרך איטליא? באו הנה וראיתם את הדר אלהינו, הדר הכרמל והשרון, וידעתם כי מעשרת הקבים יופי שיהיו לעולם, נטלה ארץ ישראל תשעה.

במלון היה אשר פני מלון אירופי פניו, קדמונו מתי מספר ממידע, ויקבלו את פנינו באהבה ובשמחה, שם שתינו חמים ונתפלל, עוד שעה לבוא ירושלמה, כמעט לא מצאתי את לבבי להנשא בעגלה על אדמת הקדש אשר דרכו בה רגלי אבותינו ואבותינו, נביאנו יכהנינו, מלכינו ושרינו, אך מפחד הגיא הנורא המרחיב ומעמיק לבלי הק משמאל לדרך, העה לבבי עד כי הסתרתי פני מהביט צפונה אל רמה העריקה הנשקפת ממעל לגיא ואל כפר מינסתוח (לפתה בלשון ערבית) הבנוי אל נכח פני במורד ההר החוסם את הגיא מקדם ואסב את פני אל הימין, פה רבתה השממה, כל עשב לא יצמח, ועל כל מראה עין ערמות אבנים מנפצות, כמו השאירה גם ירושלם עצמה, זכר לחרבן כנגד הפתח, כאשר הוספתי לבא אל העיר כן הוספתי למצא בדרך אנשים מירושלם לבושי בגדי כבוד, אשר יצאו לראותי לברך את בואי, בבואי אל בית אוהב נכבד שבשכונת „מזכרת משה“, נקבצו באי מן השכונה אנשי צורה, לתת לי שלום ולברכני „בישוב טיב“, הדורתי להם שלום וברכה בכל לבי, ואמהר ואקום ללכת לירושלם, לקרוע ולבכות על העיר ועל המקדש וילון עמי האנשים אשר קדמו את פני, ונצא אל הדרך אשר באתי בה, היא הדרך היפה החולכת מיפו, ונלך הלוך לקרב אל העיר, משני עברי הדרך נטועים גני עדן.

⁶ עיין שמואל א' פרק ו'.

ובתי חמד בנויים, ואת העיר לא ראיתי עוד כי מקלטי הרוסים והצרפתים הוצצים בפניה. עוד כעשרים רגע הלכתי עד אשר נשקפה אלי חומת ירושלם האבלה והקודרת. כאלמנתו של מלך, אשר בגאון תפארתה היא, אפילו כשהיא שוממה, היתה עיר אלהים בעיני. "לפני גדולתך אעמוד ואבהל" המו מעי בקרבי, עוד גדלת, עוד רוממת, אך מה שוממת! ציון מדבר היתה, ירושלים שממה, קראתי, ולבי ובגדי היו לקרעים. באתי בשער העיר ירושלם, ה' אלהים! מי אני כי הבאתני עד הלום, כמה גדולים וטובים כלתה נפשם לבא הנה, ולא זכה ואני הנה רגלי עומדות בשעריך ירושלם, בגיא החזיון שכל החושים נתבבאו עליה, שכל החושים עמדו ממנה. באתי אל עיר הקדש פנימה, והנה, ברוך ה', החלה להתנער מעפר, חצותיה רצופות היטב, מימין ומשמאל בנויים בתים יפים, מימין לשער לפנים מן החומה, יורדת גיא גדולה ורחבה, ובגיא בנוי מגדל עתיק וגבוה מאד, בני ישראל יקראו לו "מגדל דוד", אך הבקרת אמרה להתליט כי מגדל חננאל הוא אשר חדש הורדוס, ויקרא את שמו "היפיקוס". כל הרחוב הזה מלא תשאות, החנויות תכפות אשה לרעותה, וחמון אדם רב שוקק בחוצות. ככל אשר הוספתי לבא אל העיר פנימה התחזק לי הכלל אשר כלל הרמב"ן ז"ל: "כל המקדש מחבירו חרב מחבירו"⁶ כי ככל אשר קרבתי אל מקום המקדש, כן צרו השוקים וכן נעקשו. עד אשר באתי אל שוק צר אשר אין שם כי אם כרי מעבר שני אנשים, פתאום נראה אלי בגבהו כותל המערבי בגאון חרבנו, תרדת אלהים נפלה עלי, כי המקום אשר אני עומד עליו קדוש הוא. מכל קדש, אליו יכונו בני ישראל את לבם, מכל ארצות פזוריהם, התרפסתי התרפקתי על אבני הקדש, "אבחר לנפשי להשתפך במקום אשר רוח אלהים שפוכה על בחוריך, את בית מלוכה ואח כסא כבוד אל ואיך ישבו עבדים עלי כסאות גביריך".⁷ האבנים האלה צורי עולמים הם ליעקב. מפאתי צפון ומירכתי תימן, עיני נדחי ישראל נשואות אל המקום הזה אשר שם עקד

⁶ עיון לעיל באגרת הרמב"ן. ⁷ טחור הפיוט "ציון הלא תשאלי"

ל' יהודה הלוי.

עָקַד אֲבִרָהֶם אֶת בְּנוֹ וּמִשָּׁם סָקַד יִפְקֹד ה' אֶת עַמּוֹ: סוּף דְּבַר,
מָרְכֵז הוּא לָנוּ לְכָל הַזְּמָנִים וּלְכָל הַמְּקוֹמוֹת.

כָּל עוֹד נִשְׁמַת אֱלֹהִי בְּאִפִּי יוֹם זִכְרוֹן יִהְיֶה לִּי הַיּוֹם הַזֶּה
יוֹם כ"ב אֵייר, כִּי הָדוּם רָגְלִי אֱלֵהֵינוּ רֵאוֹן עֵינֵי, שְׁבַתִּי הַבֵּיתָה
עֵיף מֵעֵמֶל הַדֶּרֶךְ, וְנִרְעַשׂ מְרֹב הַעֲלִילִית אֲשֶׁר עוֹלָל לְנַפְשִׁי
הַיּוֹם הַזֶּה.

כַּעֲשָׂרִים יוֹם יִשְׁבַּתִּי בִּירוּשָׁלַם וְאָמַר לְבָקֶר אֶת הַקְּדוּמוֹנוֹת
אֲשֶׁר בַּעִיר וּסְבִיבוֹתֶיהָ, אֲךָ לֹא בִקְרָתִי אָף אֶת הַחֲצִי מִכָּל אֲשֶׁר
אִמְרָתִי, כִּי חֲפֵץ זֶה נִדְחָה מֵהָר מִפְּנֵי חֲפֵץ אַחֵר מְרֹם וְנִכְבָּד
מִמֶּנּוּ. הַתְּבוֹנְנָתִי בִּירוּשָׁלַם, וְהִנֵּה רֵאִיתִי בָּהּ תַּחֲלָה לְקַבּוֹץ
גְּלוּיוֹת, כִּי כַּמַּעַט אֵין קָהֵלָה חֲשׁוּבָה בְּכָל גְּלוּיוֹת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר
לֹא בָּאוּ אֲנָשִׁים מִמֶּנָּה לִשְׁבֹּת בִּירוּשָׁלַם, וּבִכֵּן שָׁמַתִּי לְבִי לִדְעַת
וְלִהְיוֹת אֲחִינוּ בַּעִיר שֶׁחֲבָרוּ לָהֶם יַחַד, בְּאִתִּי בְּבִתֵּי הַסְּפָרָדִים,
וְאֵרָא אֶת הַנִּקְיוֹן אֲשֶׁר בְּבִגְדֵיהֶם וּבְמַעֲשֵׂוֹתֵיהֶם, וְאֵת הַנְּמוּס הַנָּאָה
הַנִּהוּג בְּתוֹכָם וַיִּשְׁמַח לְבִי, שֶׁחֲרָתִי אֶת פְּנֵי רַבְּנֵי הַסְּפָרָדִים וְאֵרָא
כִּי גַם הַנּוֹי, הַכֶּתֶּר, הַכְּבוֹד וְהַזְּקִנָּה נָאָה בְּאֵמֶת לְתַלְמִידֵי חֲכָמִים,
וְנָאָה לְעוֹלָם, כִּי בִהְיוֹתָם מוֹפְלָגִים בְּנֹי כֶּכֶת וּבִקְוָמָה, וּדְכוּרָם,
מְרֵאִיהֶם וּמַלְבוּשָׁם, שְׁבָתָם וְקוּמָם, כַּמִּשְׁפָּט בְּנֵי חוֹרִים יוֹדְעֵי
עֲרֹכָם, עַל כֵּן גּוֹסֵם מִכְבֵּד עַל בְּנֵי עֲדָתָם, בַּעַת הַהִיא עָלוּ עַל
לְבִי דְּבָרֵי לֹי, "תַּלְמִידֵי חֲכָמִים שֶׁבְּכָל דּוּמִים כַּמְּלָאכִי הַשֶּׁרֶת"
(קְדוּשֵׁין ע"ב), דְּמַצְוִינֵין כַּמְּלָאכִי הַשֶּׁרֶת בְּמַלְבוּשִׁים גָּאִים
(רש"י), וּבְאֵמֶת דּוּמִים הַסְּפָרָדִים הַרְבֵּה הַרְבֵּה לְבִנֵּי בָּבֶל
בְּמִנְהַגֵּיהֶם וּבְנוֹסַח תַּפְלָתָם וּבְמַבְטָא אֲשֶׁר יִבְטְאוּ אֶת לְשׁוֹנָם
הַקְּדוּשָׁה, כִּי בִירוּשָׁלַם רֵאִיתִי רַבִּים מִבְּנֵי בָּבֶל, וְקָרֹב הַדְּבַר
בְּעֵינֵי מֵאֵד כִּי רוּחַ גְּאוּנִי בָּבֶל נָחָה בְּרֵאשׁוֹנָה עַל רְבוּחֵינוּ
שֶׁבְּסִפְרָד, כִּי רַבְּנוּ מֹשֶׁה הַשְּׁבֹי וּרְבֵנוּ חֲנוּךְ בֵּנוּ, הַבָּאִים מִבָּבֶל,
הָיוּ רֵאשֵׁי הַרְבֵּנִים בְּסִפְרָד, וּרְבֵנוּ יִצְחָק אֶלְפָּסִי רֵבֶן שֶׁל כָּל
גְּאוּנֵי סִפְרָד הֵיחָ תַּלְמִיד רַבְּנוּ חֲנִנְאֵל, בֶּן תַּלְמִיד לְרַבְּנוּ חוּשִׁיאֵל
שֶׁבָּא גַם הוּא מִבָּבֶל.

עַד הַסְּפָרָדִים בְּתַכּוֹנָתָהּ הַחֲצוּנָה, מַעִין מִצְבַּת זִכְרוֹן הִיא
לְכָל גְּדוּלֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁקָּמוּ בְּקִרְבָּם לְשָׂרִים הַגְּאוּנִים אֲשֶׁר הָעִיר
בַּעַל סֹדֶר הַקְּבִלָּה כִּי "מְדוּתָם מַעֲיִדוֹת עֲלֵיהֶם שֶׁהֵם מְזַרְעֵי הַמְּלוּכָה

ומן הסרתמים" אך כל תפארתם היא תפארת העבר, תפארת הגולה, כי אמנם מאור הגולה היתה ספרד כלה, מימות רב חסדאי הנשיא עד ימי אברבנאל, אך למי העתיד? למי אחרית הימים? ליהודי אשכנז! להם כה לב, להם רוח חיים, להם אהבת תורה ויראת שמים! הם היו הראשונים בירושלם אשר חרפו נפשם לצאת ולכנות ולשבת מחוץ לעיר, ולא פנו אל המרפסות את ידיהם לאמר: מדין השכל חרב, ויצאו וישבנו ויצליחו, ויבנו סביבות ירושלם שוקים ורחובות יאיש מן הספרדים לא שת ידי עמהם.

בדבר הזה נתנו ביהודה ובירושלם נדר אשר לא תדח ויתר אשר לא תמוש אי"ה לעולמי עולמים! גם את קהלת ירושלם הרבו לתקן בכל מיני תקן של צדקה: יסדו בית חולים, בית גמילות חסדים, וכי' וכי' וכל אלה קשנו כמעט מלחמם הצר, הקימו בתי כנסיות לגאון ולתפארת בראוי לעיר שהיא מרכז לכל ההל ישראל מעולם יעד עולם, וגדולה עוד מזאת, כי הם היו ראשי מיסדי ישוב ארץ ישראל בידי אכרים יהודים, כי פחה תקוה נחיסדה בשנת תרל"ח, ועתה מרבית האשכנזים התמימים, חובבי ציון הם בכל לבם, כמה אנשי לב ראיתי מירושלים אשר בכו מרוב שמחה, כאשר באי ויראו את כפרי היהודים מיושבים, יקר הוא למצא רגש חם ובקרת חריפה במקום אחד, כאשר מצאתי בירושלם, המסכנות הגדולה השולטת בתוכם לא הקשיחה את לבם, כי אם למדה אותם עשות דבר עם קטגיתם ועם גדוליהם, והיות אשר השרי פה תלמידי רבינו אליהו מוילנא, מיסדי הישוב האשכנזי, הורה אותם ללמוד תורה לאמתה, וגם להבין דבר לאשורו, ולעשות מעשיהם בדעת צלולה וברורה, ולו שמו האשכנזים את אחיהם הספרדים למופת רק בדבר האחד הזה, בנמוס הנאה ובנקיון בכל דבר שבצבור, כי עזה היה לברכה בקרב הארץ הקדושה, אך לדאבוני כל לב, עוד הערבוביה והלכלוך מגנת כמה בתי חסד וחירה בירושלם, בתים אשר ראויים היו למשורר בטוב ובכחם כמה וכמה לבבות בישראל, ולהיות לתפארת לירושלם, וככל אשר יקל תקלוקל, כן הגדל אשמת האנשים הנכבדים העומדים

בראשי הבתים ההם על בלי הסירם אותו.

גם שאר הקהלות הרבות, אף כי נוסח התפלה וסדרי צרכי הצבור שהרגילו בם זקקות אותן אל הקהלה הספרדית, בכל זאת דעתן נוטה יותר אל האשכנזים. האחת, מפני כי „גרים אוהבים זה את זה“, כי לבד מן הספרדים אשר היתה פה לקהלה אחרי גרוש ספרד, הגה כל הקהלות חדשות הן, והשנית, כי כאשר נרדפו בידי הקהלה הראשה, בגלוי או בסתר, מצאו להן אחים לצרה באשכנזים. והקהלות העניות כגון התימנים מצאו בבתי אחיהם האשכנזים אהבת אחים, פת לחם ובגד, ככל אשר מצאה יד האזרחים הדלים ההם.

הקהלה הראשונה והנכבדה אחרי קהלת אשכנז וספרד היא הקהלה המערבית, לאמר: קהלת פרוקו וצפון אפריקה. גדולה היא בחורה, ביראה ובצדקה. דרך למודם שונה מדרך הספרדים, ומתקרבת הרבה לדרך למוד פולין וליטא, על כן יאהבו לומדיהם את לומדי פולין וליטא. ועוד יתרון גדול לקהלה זו, כי יש בהם עשירים מופלגים, ועשיריהם נכבדים, יראי אלהים, בעלי נמוס ובעלי צדקה.

אך בעשר תעלה עליהם עדת הגרונים, הם אחינו שוכני ארצות קוקו. האנשים האלה בעלי הקומה, בעלי כח ידיים וכח לב ואמיצי הלב, הבאים הגה וכלי זיגם עליהם כצ'רקסים גמורים, אינם בני תורה, אך לעומת זה רבה היא הברכה אשר הביאו לירושלם, כי באים הם וצורורות כספיהם בידיהם. הם מביאים את המסחר גם בידי אחינו, ועושים מעט מעט את ארץ ישראל לארץ מסחר. ומדה טובה לרבים מעשיריהם, כי הגדולים תומכים את הקטנים, לא במחת גדבה, כי אם בהטילם מלאי אל תוך כיסם, ומשתתפים עמם ונוטלים חלק קטן מהם, עד שהעני יכול לעמוד מחמת עצמו; אז מוציא העשיר את ממוגו ומסתלק, על כן יצליחו כל סוחריהם ואין להם לא כולל ולא תלוקה, לא ממוגים ולא משולחים, וראשי עשירי אחינו, המה הם.

בימים האחרונים החלו לבא רבים מאחינו מבוכריא, גם הם חרוצים מאד מאד במסחר, ובעלי הון ועוסקים בעסקי

ממונות, ודמיון גדול להם ולאחינו הגרונים. אך בעלים הבוכרים עליהם, כי יש בהם בעלי תורה ויראה, נקיי הדעת ובעלי גמוס, ויחידים יש בהם הנוטים גם לאהבת הלשון העברית ולאהבת חמדע.

כנגד שלשת הקהלות האלה של אחינו אלה אשר רובם וכמעט כלם בעלי כיס הם, בעלי כח, בעלי יופי, מתגוררת פה קהלה אחת, דלה ומדולדלת, גם בכחה, גם ביפיה, גם בממונה, הלא היא עדת התימנים. אחינו אלה אשר צפד עורם על עצמם, ותארם חשך משחור, אין תוכם כפרם, הן אמנם כי מרוב גדודיהם וסגופיהם, ותחלואות העוברות עליהם עד באם הנה, דבקה בהם מדה מגונה אחת, מדת הקבצנות, אך גם היא לא היתה עליהם למדה קבועה, כי בארץ אשר באו משם אנשי עבודה היו, ובהניח להם פה שבים הם להיות לאנשי עבודה, וכמעט כלם נהנים מיגיע כפם, יותר מכל בני הקהלות עושים כל עבודה קשה להחיות את נפשם ואת נפש ביתם, גם יש בהם בנאים אומנים, ויתרון גדול להם, כי למקטנם ועד גדולם כלם יודעים את התורה, וסדר למודם ראוי הוא להיות למופת לכלגו, תלמוד ילמדו רק יחידי סגולה אך מקרא משנה ויד החזקה ילמדו כלם, ובקיאותם רבה בהם, אף ילמדו מדרש, מנורת המאור, וכיוצא בהם, ספרים כתובים בשביל העם, על כן מלאים הם דעת קדושים ודעתם ישרה רחוקה מפלפולים, ולשונם היא שפת ערבית צחה, גם עברית ימחרו לדבר, אוירה של ארץ ישראל יפה להם מאד, כי ככל אשר נודדי תימן דלים ורזים הם, שחי עינים ונדכאי רוח כן יחזקו בניהם המתגדלים פה, והיו לנערים רחבי כתף, בעלי קומה יצוקה ומוצקת, ואמיצי לב יותר מכל ילדי העיר, הבאים מכל גליות ישראל יתישבו גם בצפת, טבריא וחברון והם לא יאחזו כי אם בירושלם לבדה, ואחרי ירושלם, תביב עליהם ישיבת האחוזה⁸ כישיבת הערים, וקרוב הדבר, יען כי בתימן היו מרביתם יושבי כפרים.

מלבד אלה יש עוד קהלות, כי רבים הם הבאים מבבל

⁸ המושבות.

ומפרס, אך אותם לא הספקתי לדעתם בימי שבתי בירושלם. כי
 קבחו בהם סמן מובהק, העושה אותם לחשיבה מסוימת.
 באחרית ימי שבתי בירושלם, ואני עודני נמלך באיזה
 מקום טוב לי לקבוע דירתי, והנה מיסדי פתח תקוה באים
 ומבקשים ממני להתישב ביהדי, האחוזה הקטנה אשר בין פתח
 תקוה ובין ראשון לציון. באמרם: "הן אמנם כי את טובתנו
 אנחנו דורשים, בבקשנו מידך כזאת, למען לים את הישוב
 הזה, אשר עברו עלינו תלאות עד הקמנו אותה, ועתה הנה הוא
 הולך ודל, אך מצוה זו מתן שכרה בצדה, כי האויר טוב שם
 מאד, ובטח בה' כי בשבתך שם השנה הראשונה, אי שנתים
 הראשונות, והיית בריא אתה וביתך, וקדחת וכאב העינים
 העובר על כמה אנשים הבאים הנה לא תדע". שמעתי לבקשתם
 ולעצתם, ואלך ליהוד והגוי יושב שם זה שנה ושלשה חדשים.
 והנה המקום מקום מישור הוא כי יהוד בשרון היא
 יושבת, בקצה שפלת לוד כמהלך שעה מנגב לפתח תקוה,
 ואדמתה אדמת היל אך כרמי זית רבים רעננים ורשנים מאד
 הולכים ומרשכים על ידה, בהשקות קטנות עד ליד הרחוקה
 ממנה כמהלך שלש שעות, האויר צח ובריא מאד, ובימות
 הגשמים מדי הפלא הגשם שעה אחת, אחרי דדתו שלשה ימים,
 ונבלע במקומו, והיה כלא היה והחרף כמעט כלו אביב גמור
 הוא, בבואי שמה ישבו שם אנשים אשר בניצא ובמראן לא
 מצאו ארוכה למחלתם, ויבאו אל יהוד וירוח להם, ייבאו לידי
 החלמה גמורה, כי נח אויר זה להם גם מאויר איטליא, גם
 מאויר טירול, אך זו רעה חולה כי מבלעדי עשרה בתים אשר
 שבעה בהם מוצקים ומרווחים, ובאר מים חיים, אין שם כל דבר
 להנות את האדם ולהרדיב את דעתו, לו היה מקום כזה בידי
 בני עב אדרי מעמי אירופא, כי עתה התקינו אותו למקום מרפא
 לירועי הלב, ולמקום בתי חרף לאוהבי ענג, ולמקום עונן
 ושעשועים לכלם, אך ככל אשר אנחנו נוהגים בכל דבר, כן
 אנחנו נוהגים גם בזאת.
 והגוי מעיד לך ידידי עדות גמירה כי בזה לא עברה עלינו
 כל קדחת וכל חליעונים, וחיים ושלום לי ולכל נפשות ביתי.

כן יוסיף ה' את שלומו עלינו ועליך כברכת אחיך המברכך מציון.

יהוד, ר"ח אלול שנת תרמ"ס ציון.

עו"ע

שתי אגרות של ז"ר הלל יפה

הרנ"ד (1894)

הלל יפה נולד ביום שני של חול המועד סוכות תרכ"ה (1864) בכפר בריסטובקה אשר בפלך יקטרינוסלב. אביו ירמיהו היה סוחר יהודי תורני ומשכיל חפשי בדעותיו מיוצאי ליטא. שנות בחירתו חלו בתקופת התנועה המהפכנית ברוסיה, הידועה בשם "רצון העם", שסיממה היתה: תופש וקרקע לעם. הוא למד בגימנסיה בעיר ברדיאנסק לחוף הים האזובי, ושם הכיר את מרדכי רבינוביץ, הסופר שהיה ידוע אח"כ בשמו הספרותי "בן עמי" ונשא את אחותו של יפה. בהשפעתו הנץ בנשמתו הצעירה של יפה איריאל של קרקע וחופש לעם היהודי. ככלותו את לימודיו בגימנסיה עבר לג'ניבה, ובה למד רפואה. בשנת 1889 הוכתר כחאר דוקטור לרפואה ועבד אח"כ לשם השתלמות בבתי-חולים בפריז. בחודש מאי 1891 עזב את רוסיה ועלה לא"י שאליה הגיע ביולי, והוא אז בן 27.

בארץ פעל במשך 45 שנה כרופא נאמן ומסור. תחלה עבד בחיפה כרופא פרטי, ואח"כ כרופא הקהלה והעיר בטבריה. שם נתחבב מאד על הישוב היהודי והערבי. לאחר שנתים הוזמן ע"י הברון רוטשילד לכהן כרופא המושבה זכרון יעקב והמושבות הסמוכות לה. כימים ההם נתקרב למייסדי חדרה, עד שבחרו בו לראש הועד. בעוד תושבי חדרה, הסובלים סבל איום מהמלריה והקדחת שתור-השתן, מתכוננים לכרוח מהמות האיום המקנן שם, עובר ד"ר יפה לגור בחדרה עם אשתו הצעירה ובנו, שהיה בן שנה, כדי לעודד את המושבים (סוף 1899). שם הוא מעודד את הנדכאים, מרמא את החולים במסירות ומנהיג ריפוי שיטתי, לומד ואוסף חומר מדעי על קרחת שתור השתן ומציל את חדרה מתורבן. בשנות 1895–1907 היתה

בארצות „חובבי ציון“ וישב בעיקר ביפו. בתקופה ויבתי"מעש זו, הכוללת חידוש הישוב במושבה באר"טוביה וייסוד ההסתדרות הארץ-ישראלית הראשונה, וזליח להשיג מאת הפרון רוטשילד אמצעים לייבוש תבצות בחדרה ולגטיעת יערות עצי-איקליפטוס, והניח בזה את היסוד לישוב הצפוף בשומרון. בשנת 1903 השתתף במשלחת החקירה לואדי-אל-ערש שושלחה ע"י הרצל. בתקופת הצעת אוגנדה היה מראשי המתנגדים להצעה. בשנות 1907–1919 היה מנהל בית-חולים בזכרון יעקב, ששימש מעין מרכז רפואי לכל צפון הארץ. בימי המלחמה העולמית טיפל במגורשי יפו ומושבות הדרום הפליטים לא רק כרופא אלא כמארגן-עזרה. בשנות-חייו האחרונות ישב בחיפה ומת ביום כ"ג סכת תרצ"ו. צוה לקברו בזכרון יעקב.

שנים ממכתביו שהובאו כאן נכתבו בשנה השלישית לשבתו בארץ. אין וכותב הצעיר מעלים ממכתביו מעיני ידידיו את אכזבתו ואת רגשי-היאוש למראה עיניו, וביחוד למראה המתלות ועושק השלטונות הזנורכיים, אבל שני מכתביו מסתיימים ברוח תקות ונבאה מתוך מעשיו ומסיונות.

זכרון-יעקב, 2 בפברואר 1894.

לילדימיר רונזשטיין, מונפליה.

אינך יכול לשער עד כמה שמחתי למכתבך. אני, שזקנתי קודם זמני, שנזכרו תקוותי לעתיד, שאינני מאמין בשאיפות יפות כי תארכנה ימים, ורואה בחשד כל הבעת רגשות נעלים, לא יכולתי לעמוד בפני קסם המלים המלוות רגש חט ואהבה מקרבל לב לעמנו האומלל, הנרמס והטובע ברפש. גם אני יודע עד כמה אנו נוחים לשקוע בקטנות עד שבאה דחיפה חרישה המעוררת אותנו לפעולה, הקוראת אותנו לעשות את חובתנו. העניינים בארצנו יגעים מאוד, אין לגר לעת עתה לא מושבות ולא אכרים, אף על פי שהשקיעו כל כך הרבה הזן וחיים ועבודה, גם מושבות הפרון עוד לא גשאו פרי בחשואות למה שהושקע בהן. גדרה מתנהלת בקושי, רחובות אין בה לפי שעה אלא הקורת לעתיד, משמר-הירדן אינה קיימת למעשה, ועוד מעט ותעלם גם להלכה, כי האדמה אף היא אינה שלה.

בעל הקרקע מאיים בביטול הקניה, אם לא יודרו חובבירצין, לשלם לו את מחירתה. תדרה רק מתענה, אני מתענין בה מאוד ומשתתף בפועל בכל עסקיה — עד כי עשיתי לאכר ובחרו בו לראש הועד, עד היום אין להם רשיון לבנות אפילו רפת, הכל גרים בבנין אחד ישן, הדומה למבצר קטן והמכיל חצר סגומית — שם הם שרויים בצפיפות ובזוהמה. לפנים היה זה "חץ", המחלית עושות בהם עמית. השלטונות עושקים אותם כשודדים, לפני זמנמה בא המושל המקומי עם 50 פרשים והודיעם כי האדמה שעבדו — שלי היא. נחמנחה ועדת בירור. הועדה לא יכלה שלא להכיר בצדקת אנשי תדרה (אגב קבלת 500 טרנק). אך בינתיים נרמסו שדות זרועים וגטיעות. אחרי התלטת הועדה בא ממלא מקומו של אחי קימקס¹ בליית 70 פרשים וחבצ "מס", כי האדמה היא בכל זאת שלו, לדבריה, ולא איכפת לו מה שפסקת הועדה. צריכים אנו להגיש תלונה לעול — ואין לעול בלי כסף. בעלי הקרקע והחברות אשר בחיץ לארץ² אוטמים אזניהם משמוע. ואלה אשר פה אין בכוחם לשאח בעול כל ההוצאות, ההלטנו לפנות אל הנמצאים בחוץ לארץ באופן רשמי ולהודיעם שאם לא ישלמו את המגיע מהם נחכיר את קרקעותיהם לערבים ונכסה את הגרעין בדמי החכירה. הרהלט שכל אחד ישלם את הלקו בהוצאות הצבורית לפי שטח אדמחה.

על אף הקשיים נעשו השנה כמה עבודות. האכרים נטעו עצי שקדים, גפנים וחית. גם התלו להרכיב הרכבות. אבל אין סדר ואין שיטה בעבודתם. רצוי מאוד שגגנומומחה יערוך תכנית עבודה בהתאם לאקלים, לסוגי הקרקע וליכולת האכרים. היש בלבך מחשבה לבוא גם אתה בזמן מן הזמנים אל הארץ הזאת — ארץ סתומה וסתירות, רגשות מתנגחים, שאחת מספק בין הערצת אליה ובין בוז מעורב בשנאה. בין הקוזה נעלות ובין יאוש, בין רצון להנתק ממנה ובין כוח מסתורי הקושר את לבך אליה, ארץ מדכאה ומשפילה, ארץ הממלאה

¹ מושל מקומי. ² שהיו להם קרקע בתדרה.

את לבך בגאון והעושה אותך לבן־חורין. יש ואתה חושב כי אין אתה יכול להיות בה, ויש ואתה רואה כי אין אתה יכול להיות במקום אחר, מתוך לארץ העלובה הזאת. מגוחך הדבר, אבל כך היא האמת. הצד השלילי מתגבר בעת האחרונה, אך זוהי התגברות זמנית. אין אתה צריך, כמובן, להשלות את נפשך בתקוות גדולות, אולם יש תקוות שאינן מופרכות. קצת מושבות תבנינה ותצלחנה, דרכי השלטונות יוטבו, ההפקרות והשוחד יצומצמו — כל אלה יבואו בשעתם. על המחלות נוכל להתגבר בנקל, בפרט אם יתרחב המושג על ארץ־ישראל, אם תתפשט הארץ מעבר לגבולות המקובלים — אז ימצאו לנו די מקומות בריאים.

דרוש־נא בשלום כל המשפחה וכתוב לי, איה הוא עתה ייקטור יעקבסון?

עז

זכרון־יעקב, 13 במאי 1894.

לדרגומירוף, ג'נבה.

הנה מסתימות שלש שנות חיי בארץ הקדושה והברוכה, אשר בינינו לבין עצמנו איננה קדושה כלל, כי אם מחוללה ונגועה בכל מיני מחלות, ואיננה ברוכה, כי אם מקוללת. תחלה עבדתי כרופא פרטי, אחרי כן שמשתי במשרת רופא הקהלה היהודית בטבריה, וגם במשרת רופא עירוני, מטעם השלטון התורכי. אבל החובות שקבלתי עלי היו למעלה מכוחותי, וכאשר הוזמנתי מטעם הפרון רוטשילד אל מושבותיו עובתי את טבריה וכל האפנדים שלה ובאתי לזכרון־יעקב, מקום שאנו יושבים בו — אמי ואני — זה 8 חדשים.

אני עובד בארבע מושבות, ויש די עבודה. בקיץ רבים מאוד החולים, מאה ומעלה ביום. בתורף טוב מאוד, וטוב מזה בסתו. גם בין הבריאים אני עובד, וזו עבודה מענינת ממלאכתי המקצועית — ומדכאה יותר ממנה. הענינים פה יגעים. הזמן רע כל כך עד כי גמאס עלי הכל, אך לפעמים יש ספוק־נפש. ניצוצות תקוה עולים וחולפים, ושוב הם זורחים, שובים את

לב ומשלים את העין, כמו אורות חרשים, ובכל זאת, אם לא
 זלה -- מה נותר לנו? אין לי עוד דפץ ברוכיה, יאירופה נראית
 זה קרה, בה זרה, ופז אתה, במדרימה כמו בבית, לו היה קצת
 זכר סזיר ופדית קדחת, ולולא תהנהלה המקומית הנזכרת.¹
 היו העניינים הולכים ומשתבחים, יש פה פועלים יהודים ממש,
 יש בדוים יהודים, ואפילו שודדים יהודים יש -- ויש יהודים
 שאינם יראים מפני הבדוים, יש יהודי פלח, יהודי כורם, אך עוד
 הכל שרוי בתוהו ובוהו, ועוד עלינו להאבק זהבזה.

עז

קיל קורא לעלות מפי יוסף ויתקין

תרכ"ה (1905)

שנות תרכ"ה -- תרכ"ז (1903 -- 1905) היו שנות תהו ובהו.
 שנית ערכו ביהחומים, בתנועת הציונית וביושב החדש בארץ-
 ישראל, בקונגרס הציוני הששי שנחכנס בשנת תרכ"ג ביצתה הציונות
 להתלש משרשה ומקור-מחצבה ולחמיר אח ארץ-ישראל באוגדה.
 אולם גם בלב אלה ששמרו אמינים לציון, רבה היתת המבוכה
 המתבטאה באפס-מעשה, בשנה שלאחריה, בשנת תרכ"ה, מת הרצל,
 יתגתסמיו ירדה על התנועה, ברוכיה, שבת ויום בנין ורוב בנין
 מישראל -- פרעות קשינות, זומל וזרפורי-מהפכר, ביטוב וחדש
 בארץ נותנת אריותיה שיטה האפרטרופסות, שהינהגה צ"י סקירי
 זברון, ובהופיע רעיון אוגדה אוחזים בו בני הישוב בשתי ידיהם,
 בעצם הימים האלה קרא יוסף ויתקין מא"י לצעירי ישראל שבגולה:
 עלו!

יוסף בן שמעון ויתקין (נולד במזחילוב בשנת תל"ו זמת ביום
 ד' שבט תרע"ב) עלה לא"י אחרי הקונגרס הציוני הראשון, על ימיו
 בחרונו סיפר לאלכסנדר זיסקינד רבינוביץ: "אני הייתי מלפנים
 רחוק מהיהדות לגמרי, מושפע הייתי מרעיונות אחרים ומאידיאליזם

השקטנות ויחורבים.

אחרים ואת קניני עמי כמעט שכחת. אבל דמות דיוקנו של אבי נצבה תמיד לעיני, והיא משכה אותי בכותה הרב אל עמי, והיא שגרמה לי להקדיש את עצמי לעבודת ישראל וארצו. הוא היה שו"ב בקורסק, ענו וצנוע, אבל לב גדול היה לו, לב יהודי גדול. הוא היה גם מאמין גדול, הרבה יסורים נוראים סבל בחייו, שגם המה היו קצרים, אך הוא התחזק בה' ומתמימותו לא הרפה, ואת א"י אהב כאמת. את הלב הגדול, את האמונה הגדולה ואת מדת הענוה ירש יוסף ויתקין מאביו.

בארץ-ישראל עבר ויתקין תחילה כפועל חקלאי ואח"כ היה מורה בבתי-הספר העממיים בגדרה, במסחה ובראשון לציון. בעינים פקוחות מסתכל ויתקין בישוב המתהוות ובצינונות, ולבו מתמלא כאב. קונגרס-אוגנדה מדכא אותו עד מאד, והוא בא לידי מסקנה: „לא ועדים שונים, אף לא בתי-ספר, אחרי שהסכיבה נרקבה, ירפאו את שבר הישוב הרוחני, אלא זרם חדש של כוחות צעירים ורעננים, זרם של כוחות גופניים ואידיאליים אשר יראת כפועל גדלה של האהבה לארץ ונפלאותיה.“ ואז פורצת מלבו הקריאה הגדולה לצעירי ישראל. בראש דבריו הוא משנן לבני-הנעורים את הכללים הראשונים בתורת ההגשמה, שאינה תולה את תקוותיה ב„קפיצת הדרך“, אלא בוחרת „בדרך הארוכה והקשה, שהיא אולי גם היותר בטוחה ונכונה וגם היותר קצרה.“ הוא מסביר, שאין גאולה נקגית בפרוטות-שקל ובפוליטיקה הכנויה על חסדי מלכים, מהמגשימים הוא דורש „לבוא ארצה ישראל, לעבד אדמתה ולהתישב אחרי-כן על הקרקע... ולסדר את חייהם שיפרחו בתומר ורוח“, במקום דיבורים -- מעשים, במקום פרסום -- עבודה שקטה וצנועה, במקום תביעות מאחרים -- הגשמה עצמית. ואין הוא משעשע אותם בתקוות-שוא, אלא מתאר לפניהם את המציאות בארץ-ישראל על כל מרירותה: „הכונו נא להלחם את הסבע, את מחלות ורעב, את אנשים שונאים וגם ידידים, נכרים ואחים, את שונאי ציון וציונים, הכונו לקראת משטמה ואכזריות הסביבה... הכונו לקראת לעגה ובטלות... הכונו לקראת היותר קשה והיותר נורא, וגם לקראת הנצחון.“

את קול-הקורא שלח ויתקין למנחם אוסישקין ובקשו לחוות עליו את דעתו. אוסישקין הדפיסו מיד והפיצו בין צעירי ישראל

ברוסיה ומתוך לרוסיה. והתוצאה היתה: העליה שאנו הגילום לכנותה בשם „העליה השנייה“, שלא היתה עלית-המונים, אבל היתה עליה צעירים שכל אחד מהם נתן את עצמו ולפיכך נתן את הכל, עליה שהידשה את פני הציונות והעבירה אותה לאט-לאט מדבורים רמים למעשים קטנים המצטרפים לבנין גדול, זאת תורת ההגשמה שעל יסודותיה נבנתה המציאות הארץ-ישראלית החדשה.

קול קורא אל צעירי ישראל אשר לבם לעמם ולציון.
אחים!

בה בעת שמטרתנו הציונית האמתית ברורה פחות או יותר, והיא — החיתנו הלאומית והמדינית על אדמת ציון, הנה הדרכים המובילים אותנו אל מטרתנו עורר תהולות בערפל, תועים אנו בהן זה עשרים שנה ויותר, ובה במדה שהרבינו ללכת, שדמינו שמטרתנו (הציונית) עוד מעט ותושג, בה במדה הלכנו מבלי הרגש את זה, הלך והתרחק ממנה עד כי עוד מעט ואבדנו לנצח...

הסבות העקריות להיותנו תועים, הנה: שאיפתנו לקפיצת הדרך ואמונתנו היתרה בקרבת מטרתנו וקלות השגתה. אמונתנו זאת גרמה לנו שבנינו לנו מגדלים פורחים באויר ובדמיוננו ראינו את עצמנו עפים ישר אל מטרתנו. כמעט בלי כל עמל וקרבן מצדנו. ושאיפתנו לקפיצת הדרך גרמה גם היא, שעזבנו ובזינו לדרך הארוכה והקשה, שהיא אולי גם היותר בטוחה ונכונה וגם היותר קצרה, ותועים אנו עד עתה בדרכים הקצרות שבחרנו, חסרי סבלנות אמיתית, חסרי מרץ, נבוכים ונואשים מכל דחוי ועכוב ונסוגים אחור מכל מכשול וקרבן קטן.

אחים! מלחמת החיים האישית, זו המלחמה הקשה והנוראה, שראשיתה העריסה וסופה הקבר, זו המלחמה המלאה אכזריות מבהילה וקרבות אין סוף, ידועה לנו צעירי ישראל למדי... מי ממנו לא הולך מוכה ופצוע מחציה? כולנו יודעים היטב את מצבו החלש של הצעיר במלחמה זו, וכמה עמל ומרץ צריך הוא לתת, כמה כח ודם צריך להקריב בחפצו גם הוא להשיג לו איזו עמדה על שדה קטל זה — החיים. כולנו יודעים גם כן

במלחמת עמים הגלויה והנסתרה? התצלוח הפוליטיקה
שאינה נתמכת בכח ממשי?³

אחים, הראו נא על נצחון שנקנה, הן בחומר והן ברוח.
הן מצד הכלל והן מצד הפרט, בלי קרבנות מתאימים לערכו
ולרום המטרה! אמנם, אחים, כוחותינו דלים והמטרה כל כך
נשגבה ממנו, אך בגלל זה עצמו אין לנו לחבק ידינו אף רגע,
אם חפצים חיים אנו, בגלל זה עצמו צריכים אנו להתאמצות
כל כוחותינו, להתמכר למטרתנו זו באהבה בלי מצרים, במסירות
נפש שלא תדע גבול ובסבלנות אין קצה! חלילה לנו לרמות
את עצמנו ואת העם אשר בשמו נדגל לומר: קלה היא הדרך
וקצרה. הרעיון הזה היה בעוכרינו, הוא הביא כבוי חלק גדול
ממנו לידי בגידה בדגל. עלינו להביט בלי מורך נכחנו, אם גם
נוכת שדרכנו קשה וארוכה עד מאד, עלינו לבוא סוף סוף לידי
הכרה זו, שתהי הדרך ארוכה כמה שתהיה, ילכו בה דורות
שלמים, תבלע קרבנות אין מספר — עלינו ללכת בה, מבלי
הבט אחורנית. עלינו להכיר סוף סוף, שאניותינו כבר שורפה,
שמפלט ומנוס אין לנו, אין בכל התבול! עלינו להשוות נגד
עינינו את הטרגדיה הנוראה של חיינו החמריים והרוחניים יחד.
את התחום שבו הגנו יורדים וטובעים בעברית האדם וזרנו לבו
ובסבת מצבנו אי-הנורמלי, עלינו לעמול בהשגת ארצנו, להילחם
כנואשים, כדוכים שפולים! כל מכאובינו, כל מחאותינו ואנחותינו
הנוראות, שנעצרו בגרונו מאין יכולת להתפרץ תחוזה מפחד
אויב, צריכות להשתפך עתה בעבודה לאומית עזקית להצלחנו
ותחייתנו! עלינו לחנך בהכרה זו את עצמנו ואת כל אחינו
הצעירים.

אמנם לא כלבות רבים וחוזר ההכרה הזה, ולא רבים ואולי
גם מעטים ישארו במחננו לפניה, בפרט בזמן הראשון, אך
הנפסיד בזה הרבה? העזרו לנו במלחמתנו הקשה אלו רבבות
השוקלים שרכשנו בארבעים פרוטה האיש? הלא רוח מצויה
נשאם וכלבוש החליפו דגלים! אחי, עמנו שם לבו מעולם אל

³ סתיון לסעולתו המדינית של הרצל.

האיכות ולא הכמות. תורתנו גם היא מצוה לנו לשלח מאת מחננו את כל אלה שיש לחשדם שחיהם הפרטיים יקרו להם מהעם כלה את כל רכי הלבב, אשר יוכלו בעת סכנה להשליך את דגלם ולברוח⁴ בלך גם אני בדרך זאת.

מלחמתנו ארוכה וקשה. היא דורשת מאת לודמיה לא כסף, כמו שנואלצי להשוב עד עתה, אלא אהבה בלי מצרים לעמנו יארצנו, גבורה וסבלנות רבה מאד, ומבין מהונני הסגולות נבחר לנו את חילי העם באמת. מבין מהונני הסגולות האלה צריך להבדל מספר אנשים אשר בריאותם, שנותיהם ומצב משפחתם ירשם להסתדר במסדרה בעלת משמעת חזקה ולהתמכר לעבודה העם, אך מת יעשו האנשים האלה. כיצד יעבדו את העם וילחמו מלחמתו?

על החלוצים האלה לתחלק לאגודות לא גדולות בנות מאה וגם חמשים איש לבוא ארצה ישראל לעבד אדמתה ולהתישב אתרייבן על הקרקע, כמעט בלי עזרה צדדית או בעזרה היותר קטנה. שתישב בזמן הייתר קשה ולסדר את חיייהם שיפרוהו בחומר ורוח.

זו יהיה חובם וזאת תהי מטרתם אשר ישיגה רק אחרי עמל נורא, קריבנות רבים ומלחמות חיצוניות ופנימיות, מלחמות את זולתם ואת עצמם, מלחמות את הטבע ואת האנשים, את עט האויץ, את סדרי הממשלה, את המחסור, המחלות והרעב, היותר נורא תהיה מלחמתם את הסביבה הנרקבת, הניכת הפילנטרופית, והמלחמה צריכה להיות לא מלחמת דברים אלא מלחמת מעשים. עליהם יהיה לעמוד בנכיון גם ביום הייתר נורא, לבלי הסחבך ברשת הפילנטרופית היוגית ומוצצת את נשמתו של האדם כעלוקה זו היונקת את דמו.

אין אני רוצים ליסד מושבה למען הוסיף עוד מושבה בארץ ישראל, ולא על יסודית ההונאה ותקוות נפרות, לא ולא רוצים אנו שהוסדנה מושבות חדשות אשר תהרוסנה את

⁴ מי האיש הזה ורד הלבב ילך וישב לביתו ולא יסס את לבב אתנו כלבנו, (דברים כ"ד)

כל ההשקפות המוטעות של העם בכלל ושל יושבי הארץ עצמה על הישוב הנוכחי ועל אפשרות ההתישבות בארץ לפי התנאים הנוכחים, רוצים אני שהמושבות האלה תוסדנה לא ע"י איש פרטי ולא ע"י צביר, וזלתי ע"י המתישבים עצמם, רוצים אני שהמושבות האלה תראינה לנו שלא הצלחנו עד עתה בישוב אך מפני שלא עשינו בו מאומה, לא עשינו מאומה בתור עם אוכל וטובע החפץ לרכוש לו את ארצו, להציל חייו! עליהם להלחם במעשה את היאוש שבמתננו, את הנסיגה לאחור והבגידה בדגל.

אומרים לנו בשם הנסיון שהישוב לא יוכל להצליח בארץ אם לא ישונו התנאים תכלית שנוי, הלא אל יעז איש לדבר בשם הנסיון!!! מה נסינו לעשות להקרב למטרותנו, איזה קרבן הקרבנו על מציבה? הנהיב את כסף הנדיב⁶ לספינו ואת האומללים, שהשחית בנפש ורזה, לחלוצינו? ההקרבנו על מזבח שאיפתנו חלק האלה מזה שמכריב עם אחר לא כרי להציל חייו אלא להשיג לו איזה שוק לתעשיתו? ההקרבנו אנו בעשרות השנים האחרונות על מזבח ארצנו חלק האלק מזה שהקרבנו בעצמנו בזמן הזה על מזבחות זרים מתוך עבדות יחנופה?⁷

מה עשינו בתור עם להצלחנו, מה עשינו אנו אשר התאספנו סביב דגל ציון? דברנו! ובפרט בזמן האחרון — בשבעים לשון, הרימונו אבק עד לשמים, עורנו את עינינו ואת עיני עם הארץ, זכינו כבר לקריאה הידועה "הנה עם עלה ממצרים ויכס את עין הארץ", זכינו גם לברכות בלעם שלא הביאו לנו ברכה, וממקומנו הן לא משנו!...

אמנם התאספנו לאספות מרעישות, נאמנו נאומים נלהבים, נדבנו ברגעי ההלהבות גם מספר פרוטות, אך הבה יגאל עם? את החלוצים הראשונים, שבגורלם נפל כל קושי ההתחלה, עזבנו לנפשם ביום נסיונם המר, והביא הסילנטרופיה ותרעילם בזמבה, והעש את חלוצי הישוב ובניו באמה לשונאיו ומחריביו.

⁶ חבריו ארמנר וטשילנה, השות בפרט ב"ב, ח'.

אחריהם באו לארץ עוד צעירים בודדים, מזוינים באהבה רבה לארץ ובחפץ כביר לדבר מעט ולעשות הרבה.⁷ אך גם המה אבדו לנו ולארץ ובאשמתנו! אנחנו לא סדרנום, לא עודדנום, לא נתנו להם תוכן ומטרה ברורה ומסוימת, ולהפך, כשם חבת ציון וציונות רפינו את ידיהם, קצצנו את כנפיהם ונעזבם לגפשם בהכירנו אותם למיותרים, ויורעלו גם המה מהסביבה המרעלה ויפלו... רובם שבו כלעומת שבאו — רק יותר אומללים. והנשארים נספחו אל הסביבה הנרקבת, ויתבוללו בתוכה. באו פה ושם גם אנשים רודפי בצע, שהתלהבו מחשבונות הכנסות הכרמים הידועים, וילהם שמחנו...

ועבודה כזו חשבנו אנו לעבודה עממית מתאימה לגודל המטרה, ובתמימות של ילד או של זקן מתילד האמנו כי מתקרבים אנו אל מטרתנו! ועתה, בהפקח עינינו לראות עד כמה רחוקה המטרה ועד כמה לא השגנו מאומה, הננו מאשימים את הארץ ותנאיה המיוחדים.

אחים! נודה גלוי שלא עשינו מאומה ולכן גם לא השגנו מאומה! ועתה אין מקום ליאוש אלא לעבודה, עלינו אך עתה להתחיל לעשות, ולהתחיל תיכף בלי כל דחוי ועכוב, כי עוד מעט והארץ תפול בידי אלה שלא נוציאה מידיהם לעולם. מסלות חברול הנבנות בת, המטעים השונים המתפתחים בשנים האחרונות משכו אחריה את עיני העמים החזקים ממנו הרבה, ועוד מעט ופתיל תקותנו האחרון יקרע! עלינו למהר לתת גאולה לארץ ולהושיבה באחינו, ושני הדברים האלה יכולים להתפתח אך אחרי שנוי השקפת כל העם על הישוב בארץ, ואת השנוי הזה צריכות להביא האגודות האלה בהשגת מטרתן. עם עני ודל אנחנו, עם נדכא וחלש, אך הן יש לנו אוצרות לאומיים אשר יוכלו לבוא לעזרתנו, לו היינו אנו המדברים בשם ציון, מסורים אליה בוז מסירות הנפש של עם חי הלוחם בעד קיומו! יש לנו אלפי צעירים ואולי גם רבבות המקריבים את נפשם ושופכים את דמם על מזבחות זרים

⁷ מתכוון לבני ביל"ו.

להותנו, גם המה היו אתנו לו הבינונו אנו בעצמנו מה עבודה עממית דורשת, לו הבינונו אנו ששאיפה לאומית לא תבוא על תנאי, כי שאיפה כזו לא תדע מעצורים ומכשולים, שברבות המכשולים יתאמצו וירבו גם הכחות והיא תוסיף ללכת בדרכה. איך יוכלו אלפי הצעירים הנלחמים במחנות זרים לבוא אלינו, אם אנו בעצמנו צועקים שאין לנו מה לעשות, שהנו מוגי לב המתנאשים ובורחים מפני כל מכשול, היראים מכל עבודה קשה וכבירה ומכל קרבן? איך נוכל למשכם אלינו, אם אנחנו לא נבין בעצמנו את גשמת הצעירים הזו ומרי הנפש, אם תחת למשכם אלינו בעבודה קשה ורימה עוזבים אנו אותם לנפשם או דורשים מהם פרוטות, והמה — עיורים מעלבון וכאב, מחאה וכעס על רודפיהם, יאמרו כשמשון בשעתו, וזעזוב מעמו גם הוא: „תמות נפשי עם פלשתים“⁸ וכמוהו מנסים המה לקעקע את בירחם... לתקן את כל המעוותים האלה תהי תעודת האגודות אשר צריכות להוסיף, הן תשנינה את השקפת כל החברות ואת השקפת כל העם על אפשרות העבודה בארץ ועל כל תנועתנו, ואחרי שנוי השקפתם תבוא עזרתם הכבירה לגאולת הארץ ולישונת, ועזרתם אז תהי עזרה לאומית, עזרה כזאת, אשר שני הצדדים, הנותן והמקבל, יבקשו את טובת המטרה הלאומית שתהי לבגד עינם תמיד, האגודות האלה תמשכנה אלינו את כוחותינו וצעירים היותר רעננים בהראותם כי יש גם עתה בתנועתנו עבודה כבירה, עבודה הדורשת התאמצות כל הכחות החמדיים והרוחניים יחד, ואת מטרתן זו תשגנה לא בגאומים ובאספות, אלא בעבודה כבירה ומצליחה, עליהם, ראשית כל, להטתדר במסדרה חזקה, בעלת משמעת מחלטת ולבוא ארצה ישראל, בזמן הראשון עליהם לעבוד בתור פועלים במושבות ובערים אצל עברים ונכרים, בכל מקום שימצאו עבודה, ואחרי אשר יסתגלו קצת אל הארץ ואל האקלים, אחרי אשר ישיגו קצת נסיון בעבודה מאלה שקדמום, עליהם יהיה להשיג חלקות אדמה מיוחדות בתור

⁸ שופטים ט"ז 5.

בניה או בתור הכירה על מספר שנים הגון אצל יק"א, הקרן-
 הקימת או חברות אחרות, אצל ערבים, אצל הממשלה, אם
 אפשר יהיה, וליסד עליהן מושבות אשר תפרחנה לא בעזרת
 מליונים, אלא הודות לעמלם שלא ידע גבול, חריצותם
 ומסירת נפשם, ובהצלחתם ואשרם תושג גם מטרמם, והיה
 אשרם אושר העם.

ועתה אחים יקרים! יש בכם הרבה ששאפו מכבר לעבוד
 עבודת העם, לתת לו את חייהם ונפשם, ושמוכשרים המה לזה
 מפאת כחם הגופני ומצבם המשפחתי, ורק השקפותינו המוטעות
 על עבודת הישוב עצרו בכם. עתה הקשיבו לקול הקורא לכם
 מהרי ישראל: עורו, עורו, צעירי ישראל, קומו לעזרת העם!
 עמנו גוע, ארצנו עוד מעט ותחמק ממנו לנצח, חושו מהרו
 לעזרתו! הסתדרו, קבלו עליכם משמעת חזקה, משמעת לחיים
 ולמות (המשמעת היא יסוד האחדות והתרכות הכחות
 ובלעדיה אין כל נצחון). עורו, שכחו את כל מה שהיה לכם
 יקר עד עונה, עזבו לעולם בלי כל צל של חרטה ובואו
 לעבודת העם! אינכם מיותרים, כאשר הרגילכם לחשוב,
 נחוצים אתם לעם ולארץ כאויר לנשימה, הודיינו באהבה בלי
 מצרים לארץ ולעם, באהבת החופש והעבודה, בסבלנות אין
 קצה — ובואו.

דעו לכם, כי עמנו חולה ואומלל, ולכן אין לכם לקוות
 ממנו עזרה, עודדות וגמול ואל לכם לבוא בתרעומות ותביעות,
 עליכם לעזור לו ולעודדהו וגמולכם היחידי ביותר דם ונשגב
 יהיה השגת מטרותכם. דעו לכם, שעליכם לברוא תקופה חדשה
 בישוב, עליכם להשיב לארץ את חבת בניה וליושביה את כבוד
 העם ואהבתו שאכדום, וכל זה יבוא אך ורק בהשגת מטרותכם,
 אך הכונו נא להלחם את הטבע, את מחלות ורעב, את אנשים,
 שונאים וגם ידידים, נכרים ואחים; את שונאי ציון וציונים..
 הכונו לקראת משטמת ואכזריות הסביבה, אשר תכיר בכך
 מתחרה מסוכן, הכונו לקראת לעגה ובטולה, לקראת יאוש
 האוכל מגפוש ועד בשר, לקראת הוכחותיהם וחשבונותיה
 שאין להם יסוד ושאי אפשר להכחישם אלא במעשה ונסיון

הכוננו לקראת מכשולים, אשר יונחו גם בידי ידידים ורעים,
הכוננו לקראת היותר קשה והיותר גורא, וגם לקראת הנצחון!
ונצחונכם נצחון העם, רבים מכם יפלו אולי במלחמתכם
הקשה ממחלות ויסורים, רעב ועמל, אך הנשארים והבאים
אחריכם ימלאו את השורות, והמלחמה, מלחמת שלום זו, תמשך
עד הנצחון!

אך הזהרו נא מנפול מחרב היאוש וחצי לעג ושנאה,
מחוסר סבלנות וגבורה: נקטו כלל זה בידכם: „מוטב על
המגן ואל בלעדו“

איש הירא ורך הלבב אל יכנס במסדרה זו. כל אחד, החסץ
לתת את ידיו לה, יבדק את עצמו, את מזגו וטבעו, היטב היטב
בטרם יכנס בה, בטרם ישבע למסור את כל חייו וכחותיו לעם.
במסדרה זו צריכים להכנס אך גבורים מרי נפש, שילחמו בעד
משאת נפשם כנואשים, בלי כל צל מחשבת נסיגת אחור בזמן
מן הזמנים.

הצעירים הרוצים לעבוד את עמם ושאינם מוכשרים
להכנס במסדרה הנ"ל מסבות שונות, יכולים להסתדר באופן
אחר לעבוד במקומם ברוח זו, ובכוחם לעזור הרבה לאחיהם
שיעבדו את עמם בארץ עצמה.

מהרו ובואו, גבורי ישראל, חדשו את ימי ת"ב ב"ל ו"ים"
ביתר שאת ועוז כי עוד מעט ואבדנו!

ח ב ו ר ת צ ע י ר י מ מ א ר צ י ש ר א ל

(נכתב ונשלח ע"י יוסף ויתקין)

אדר א' תתל"ו לחורבן (תרס"ה).

עט

אגרת הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק מרחובות לאחיו

תרס"ט (1909)

הרב ר' אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל, שהיה בתקופת חייו
האחרונה הרב הראשי הראשון לא"י, נולד ביום ט"ז אלול תרכ"ח
(1865) בעיירה גריבה (מחוז דונינסק במדינת קורלנד) לאביו ר' שלמה

ולמן. אביו ואביו־אביו היו מתנגדים ואביו־זקנו היה חסיד, וכך ירש מאבות־אבותיו שני היסודות שמויגתם היתה אחד הקוים הבולטים באישיותו. היה עליו ומתמיד מנעוריו. עד היותו בן חמש־עשרה למד בעיירת־מולדתו והושפע בדרך למודו ע"י ר' ראובן הלוי אב"ד דווינסק. אח"כ עבר לעיר לוצין ולמד תורה מפי ר' אליעזר דו"ר יחיא. וכבר אז חלם על עליה לא"י ועל ייסוד ישיבה גדולה בה. מעין "כרם ביבנה". מלוצין עבר לסמרגון (פלך וילנה) ולמד תורה מפי ר' חיים אברהם שפירא. ולבסוף הגיע למחזור־הפצו של כל בחור הרוצה שתהא תורתו אומנותו, לישיבה המרכזית בוללזין, שבראשה עמד ר' נפתלי צבי יהודה ברלין, שנעשה לרבו המובהק ולאחבה. בימי לימודו בוללזין, כתב את תולדות רבו, וכבר בתולדה חדגיש שתמיד הרב הוא "לחוק את עמודי הדת ואת מוסדות האחרות הלאומית", וכן הדגיש שרבו תומך ברעיון ישוב א"י. מוללזין עבר לבית חתנו ר' אליהו דוד רבינוביץ־תאומים, הרב בסוניבול, שהיה בסוף ימיו רב בירושלים. עוד בימי שבתו בוללזין ואח"כ בבית חתנו היה משתדל לדבר לעתים קרובות בלשון הקודש, ביחוד בעניני קודש ובשבת. מבית חתנו עבר לשמש ברבנות בעיירה זומל, ואח"כ בעיירה בויסק במקום הרב ר' מרדכי אליאשברג, ובה המשיך את דרכו של קודמו בקירבה לתנועת חבת ציון.

בשנת תרס"א פרסם בעתון הרבני "הפולס" מאמר בשם "תעודת ישראל ולאומיותו" ובו קבע: "אין לך מקצוע בתורה ובהליכות יראת ה' הטהורה שלא גראה ממנו בעליל שאי־אפשר להיות במצב ההשלמה המוסרית כי אם אחרי קנות אהבת הלאום בלב שלם ורוח נכון". מאמר זה שימש יסוד לאידיאולוגיה של "המזרחי" שנוסד בשנת תרס"ב.

בשנת תרס"ד עלה לא"י כדי לשמש ברבנות ביפו, כי כבר אז גברה בו ההכרה: "אי אפשר לאדם מישראל שיהיה מסור וגאמן למחשבותיו, הגיונותיו ודמיוניו בחוץ לארץ כתכונת הנאמנות הזאת בארץ ישראל". את גאמו הראשון ביפו, בעת קבלת הפנים, נאם בעברית, ביפו דאג ביחוד לקיום המצוות התלויות בארץ במושבות יהודה. בקהלת יפו ידע לקרב את הספרדים והאשכנזים, את המתנגדים והחסידים. ע"י דעותיו הלאומיות שהביען בעברית משך גם את

המשכילים ואה הנזער, השתתף בארגון מוסדות צדקה והסד, ובחוכרת
כיוצאת עשה תעמולה לטובת אתרוגי א"י.

פעולתו הספרותית הראשונה בא"י הייתה פרסום „מכתב גלוי
לאחינו הצעירים בארץ ישראל" (אור תרס"ח), שבו הביע מחאה
במרצת נגר ביידידיה, אשר בתעמולתו לאוגדה כתב שהנזער „פנה
עורף אל העבר", אולם יחד עם זה הביע בכו שעתידושר את סבלנותו
כלפי זרמים בישוב שחיו רחוקים מהשקפתו מן הקצה אל הקצה, כי
האמין שיש בכוח מדרשת ארץ-ישראל „להפוך את התוכן הייתי רע
להיותו מקילל לטובה ולברכה". בשאלת השמיטה הצטרף לדעת
המוניין, כי ראה בזה חקנת הישוב, אהבת א"י מלאת את כל נפשו,
באגרת להוריו משנת ה'ר"ע הוא כותב: „בכל עת צעדי עלי שדמות
קודש, מדי עברי לראות את שלום אהי ושלום כרמי יהודה וכל
מטעיו הנחמדים. למעלה העמדת זרק ומשפט בדבר המצוות ההלכות
בארץ מדי שנה בשנה, וקרני היום הילכים ומאירים את כל חדרי
לבבי". מאותה אגרת הוא מביע את מדת סבלנותו בדברים עוים
אלו: „ואם שאנחנו מהאמצים ללחום בעד אותם הרברים הקרובים
לרוחנו, צריכים אנו שלא להיות מכורים בידי רגשותינו ולדעת תמיד,
שגם לרגשות ההפוכות משלנו יש מקום רחב בעולם, ואלהי הרחמים
לכל בשר את זבל עשה יפה בעת".

בתמוז תרע"ד יצא את א"י כדי להשתתף ב„כנסיה הגדולה"
של אגודת ישראל שעמדה להתכנס אז, אולם בינתיים פרצה המלחמה
והוא עבר לטט, גלן בשוויי, ומשם פעל למען א"י. הוא הביע אז את
תקוותו שמאפליה המלחמה תצא אנוח לידידים, בשנת תרע"ו עבר
ללונדון עם"י הונמנה קהילת „במחיקי הדת" במזרח לונדון, אולם גם
בימי ההונתו שם דרב תמיד „אבד" קיפו והעושובות יכעת בלונדון,
באספת עם גדולה שנתכנסה בלונדון אחרי הצהרה בלפיד בהשתתפות
מנהיגי האנגלים והיהודים, אמר: „אני לא באתי ליהדות לעם האנגלי
בעד הצהרתו שנתן לנו, אני באתי לברכו בברכה מזה טוב... שאנגליה
זכתה שממנו תצא הצהרה זו לישראל".

בשנת תרע"ט חזר לא"י ונבחר לרב כירושלים, כועידה
הראשונה לסידור הרבנות הראשית שנתכנסה בירושלים בשנת תרפ"א
נבחר לרב הראשי לא"י, ובמקומו יר השתתף בכל עני אישיותו

בחי' הישוב, בימי ששון ויגון, עד יום פטירתו: ג' אלול תרצ"ה.
 באישיות' של הרב קוק נתמזגו עד להסליא יסודות שונים זה
 מזה: לימוד עיוני בסברה ישרה בדרך תלמידי הגר"א והתלהבות
 וחזית'הנפש בדרך תלמידי הבעש"ט, הלכה ואגדה, תורת הנגלה
 וחזרת הנסתר, התעמקות של דיקור ודמיון של משכר, יראת חשא
 וסבלנות לרעות הווילת, ענוה אישית וגאווה לאומית, התבודדות של
 אישהרות והתערבות בריי'הצבור כעסקן נישא בעול, ועל הכל:
 אהבת ארץ-ישראל עד אין גבול.
 האגדה שלפנינו נכתבה במושבה רחובות, שאליה בא הרב
 לנח בקי' בימי רבנותו ביפו, לאחר הרב ר' דוד קוק ברוסיה.

מכתבי זה תגני כותבו ברחובות, אשר באנו
 עם ב"ב ש"י יום אמש כדרכנו לעת בציר העגבים, מה אוכל
 לצייר לך אחי יקירי, הדרת ארץ חמדה הנראית והולכת
 ומתגלה בטיפתה והדרת כל מקום אשר הישוב החדש הולך
 ופורח הולך ומתקדם, ביד ד' הנטויה על עמו, לפתוח לו פתח
 תקות וקרני אור ישועה בחבל נחלתו, מקום הודו ומשגבו.
 מי יגלה גלי העפר מעל הלבבות האטומות ישאר אדמת עפרות
 הגלית המנוולת, וינערו חצנם ממנה ומכל קסמיה, ביחד עם
 כל עלבנותיה ורציחותיה ויביאו לארץ חיים, להכליל אחד אחד,
 להבנות בארץ חיים, למלאות דבר ד' לתקוות דוד דוריים.

במצב המושבה מצאנו ב"ה¹ שנוי לטובה, לעומת השנה
 שעברה, בתיקון הובלת מים ע"י מכונה כללית, כבערים
 הגדולות שבאירופא, מים צלולים וערבים, העולים גם על
 העליות העליונית ומשקים ג"כ את שדרות האקליפטוסים
 המעטרים את רחובות המושבה משני עבריהם, ברוך מציב גבול
 אלמנה! והאוויר, מה אוכל לתאר לך נכתי ונועם, חיי נשמות
 ממש, רוח ים העובר דרך השרון של פרדסי תפוחי הזהב והמון
 מטעי השקדים וכרמי החמד ומתגלגל על גבי הרי יהודה.

¹ בני ביתו שיחיו. ² ברוך השם. ³ על פי מאמר ההלכות: תרואה
 בחי' ישראל ביישובו, אומר: ברוך מציב גבול אלמנה, (ססכת ברכות דף
 נ"ח ע"ב ב').

המעטרים אותנו בכל מעוף עין מדי עמדנו במקום בדרך ד', בקרו בן-אור הקליל, המראה לעינינו כמבשר ישועה ונחומים לאבלי ציון וירושלים ונותן עז ותעצומות לעם, — רית זה מי זה יערך את חמדתו ועדניו, הנשאים אותנו אל כמתי גאון ד'.

כמובן, גם פה אינני פנוי, גם בשבתי הרחק מהמון העיר ושאונה הנגי מוקף הובות רבים מאד מאד, בפרט בשנה זו, שנת הרת עולם של סדרי תיקון השמיטה,⁴ שהיא מטרדת גם בפועל ומעשה, — ויותר ויותר מזה במחשבת הלב והגיון הנפש בעיון הלכה בפרטים ובהחשבות המחשבה לכלליות הענינים, שענינינו ראות ואזנינו מקשיבות רב קשב, חמדת הנשמה, להדר את המצוה ולפארה בכל הליכותיה הרבים והאיתנים מעבר מזה ודלית המצב ואי הכשרות חיינו לזה עד שהננו מוכרחים להיות נדחקים לדברים רבים ועצומים להתיירים של דחק ולהפקעות של מצות מ"מ⁵ שבת הארץ הילכת היא ופורשת את כנפיה על אדמת הקודש ונכנסת ברוח חרישית בלב עם ד' היושב עליה, חתימות ההרשאות לתיקון ההפקעה מעבר מזה, השארת ענפי עבודה רבים שלא בדרך שאר השנים, שהעולם מוכן לזה ושימח עין לשאול על פרטים ופרטי פרטים מהרבה קבוצות עובדות ועמלית בחריש וקציר בשדמות בת עמנו, עבודה המהולה בעמל גוף עם חבה אידיאלית ועונג של קדושת פנימית, אשר לא נראה כמזה בכל הארץ ובכל הגוים, — הגם אומרים כולם: הנה שנה הקודש באה! ורחשי קדושה לעם קדוש על אדמת הקודש, הווים ומתקמים בחשאי גם כנשמות, אשר לא ידעו מעמקי עצמן, אשרי העם שד' אלהיו!⁶

⁴ שנת הר"ע ריחף שנת שמיטה, ובסוף תרכ"ט, וכן כתובת הכתב, גסס הכותב בהכונה לכריז ההלכתי של הקרקעות לפני בוא שנת תשמיטה, מכל מקום, ⁵ והאנרת נכתבה ביום י"ט תמוז תרס"ט.

אגרת אהרן דוד גורדון מהגליל

תרע"ב (1912)

אהרן דוד גורדון, בן למשפחה ליטאית, נולד בכפר טרוינו שבפרוס מודוליה בחג השבועות תרס"ז (1856) והיה בן יחיד להוריו, כי ארבעת הילדים שנולדו לפניו מתו. את ימי ילדותו ואת רוב ימי בחוריו בילה בכפר, ולמד למודי קודש מפני מלמדים שהוזמנו לשם. בהיותו בן שבע-עשרה עברו הוריו לגור ביער הסמוך לאותו כפר, ובו ישב אתם עד היותו בן עשרים ושתיים. בימים ההם נתעוררה בו השוקה ללמוד לשונות ומדעים, ובלי עזרת מורה למד מלבד עברית גם רוסית, גרמנית וצרפתית ואת המדעים הכלליים הנלמדים בבית ספר תיכוני. אחרי נשואיו עבר לגור לעיירת משפחת אשתו אלובר דזבקה, כעבור שנתיים עבר למוהילנה, אחות הכרן גינזבורג שארו, ובה עבד כפקיד — בהפסקות — במשך עשרים ושלש שנים, משבעה ילדים שנולדו לו מתו חמשה בקטנותם. ביתו שימש בית-דוד לבני הנעורים שבכפר ושבעירה הסמוכה.

הוא עלה לא"י בשנת תרס"ד (1904) ופנה מיד לעבודה חקלאית.¹ תחילה עבד בכרמים ובפרדסים אצל אכרים בפתח-חקה. אחרי שעלתה גם משפחתו מרוסיה עבר לעין-גנים שליד פתח-חקה. אשתו מתה עליו כעבור ארבעה חדשים לעלייתה. בשנת תרע"ב עבר מיהודה לעבוד במושבות הגליל, בשנת תרע"ט השתקע בדגניה, בה מת ביום כ"ב שבט תרס"ב (1922).

השפעתו של א. ד. גורדון על תנועת העבודה בא"י ועל הציונות בכלל היתה השפעה אישית-חנוכית והשפעה עיונית-רעיונית. הוא פנה לעבודת-כפיים, לעבודת האדמה, בהיותו בן חמשים ושתיים, וחי בין הפועלים, שהיו רובם, מבחינת גילם, בני הדור שלאחריו, כאב בין בנים, כמרכז משפחת הפועלים שהתחילה להתהוות אז בארץ. הוא אהב לשנות את מקום-עבודתו, "לטייל" בארץ, ובכל מקום ומקום נפתחו הלבבות לפניו, והוא נעשה למוסת אישי לתנועה,

¹ על ההתעוררות לעליה ברוסיה בימים ההם, עיין במבוא לאגרת ע"ה.

שמהותה היתה הגשמה אישית של כל יחיד ויחיד. השפעה אישית חנוכית זו התרחבה להשפעה רעיונית בכל קצוי הגולה, כשהגיעה שעת-הכושר לתנועת-העבודה אחרי מלחמת-העולם הראשונה לשמן אליה נוער ציוני-הלוצי בארצות הגולה. הופעתו בועידת "הפועל הצעיר" בפראג (אביב תר"פ) היתה מאורע רב-השפעה, ומאז התחילה תנועת-הנוער בגולה לקלוט מעט-מעט את רעיונותיו.

עיקרי רעיונותיו הם: הרגשת חלקו של היחיד בהגשמת תחית העם; הטעמת העבודה הגופנית בחיק הטבע כגילוי ראשון ועיקרי של חידושי-העם, בניגוד לחיי-העיר בגולה; תפיסת עילאית של העם כצנור לחיים קוסמיים השופעים אל האנושיות דרך העם ולא בדרך אחרת (ומכאן התנגדותו לסוציאליזם בין-לאומי). התפקיד הקוסמי שייחס גורדון לעם, הביאו לידי יצירת מושג "עם-אדם" כאידיאל שאליו צריך לשאוף כל עם ועמנו בפרט: "לא רק בין-אדם לאדם, כי אם גם בין עם לעם בתור עמים צריך להיות יחס אנושי, יחס של צדק ואהבה"; "באין עם-אדם אין גם אדם-אדם". מכאן דרישתו ליחס של אמת ושל עזרה הדדית בין יהודים וערבים בא"י. יחסו של גורדון אל העבר הדתי של עם ישראל היה יחס של חיוב וחבת. הוא דיבר על תכונתו הנפשית כעל "תכונה יהודית-יבנאית" ויצא להלחם את מלחמת ערכי המסורת נגד ברדיצ'בסקי וברנר.

האגרת שלפנינו נכתבה באביב תרע"ב, לאחר שעבר גורדון לגליל, וכפי שהוא אומי בראשיתה כתב אותה בעיקר בשביל עצמו, והיא מעין חשבון גפש של שמונה שנות שבתו בארץ. בה משתדל גורדון לברר לעצמו ולקורא האגרת בחוץ-לארץ, מה מגידים לנו החיים והטבע והעבודה בארץ-ישראל, וחשך הכל:

"עוד יבוא יום ובאו בניך ובנותיך ובקשו את פתרון חלומם בארץ אבותיהם. בכל כוח נפשם ובכל כוח ידיהם יבקשוהו, ממטמונים יחפרוהו, כל עבודה בשדה ובכרם יעבדו בבקשם אותו, את האדמה יחדשו ואת פני החיים בבקשם אותו. והיה כאשר יבקשו וכאשר יעבדו, כן יגדלו וכן יגברו".

ידידי!

זה לי קרוב לשמונה שנים מעת שכתבתי לך ראשונה

מיהודה, והנה בזכרתי בך עוד הפעם, ואני כותב לך מן הגליל.
ולא מקרה הוא, שאני כותב לך מן הגליל. צריך אני להודות
לפניך, כי כותב אני הפעם לא כל כך בשבילך כמו בשביל עצמי.
ברגע זה יש לי בזה צורך נפשי.

על פי איזו השתלשלות־מסבות מיוחדת, הייתי גם הפעם,
כבואי גלילה, במצב נפש קשה, כמעט במצב נפש כזה, שנמצאתי
בו בעת שבאתי ליהודה, כלומר בעת שבאתי בפעם הראשונה
לימי חיי מן הגולה לארץ ישראל.

לא אבוא לפרט לך בזה את הסבות הקרובות, שהביאוני
לידי מצב נפש קשה. אולם בשביל שלא תחשדני במה שאין
בו, חושב אני לנחוץ להקדים ולאמר לך תיכף ומיד, כי לא מצב
עבודתנו בארץ ישראל הביאוני לידי מצב נפש כזה, וכי אין
במצב נפשי כלום מן היאוש, מאותו היאוש, שיש רוצים לראות
את סבתו באי־אפשרותה — לפי סברתם — של התגשמות
שאיפתנו. לכפוי טובה הייתי חושב את עצמי, לוא באתי ליהי
כו. ארץ ישראל נתנה לי הרבה חיים, כמה שיכולתי לקבל,
כמה שיכול אני לחיות. מובן, כי ישנם בחיים האלה ובכל
המתיחס לחיים האלה הרבה דברים מעציבים, קשים, מדכאים,
ישנם... אבל היאוש עוד הדרך רחוקה, יותר נכון, לא זו הדרך.
בכלל אפשר לאמר, כי ארץ ישראל מצד עצמה, מצד תביעותיה
הגדולות, התקיפות והקשות, הבוחנות והמצרפות, אינה קרקע
מוכשר לצמיחת היאוש. וזאת הבחינה: מי שמתאש בארץ
ישראל, על הרוב נוח לו ונוח לארץ, שיתאש ויעזוב את
הארץ. ואם ישנם מעטים מאד, שעל יאושם יש להצטער, —
הרי גם הצער אינו דבר מיותר בארץ ישראל.

אבל אשוב לענייני, באתי גלילה במצב נפש קשה מאד
ולא הייתי מסוגל כל עיקר לקבל רשמים חדשים, מעוררים,
וגליל, צריך אתה לדעת, מכניס אורחים בסבר פנים יפות
וביד רחבה: „פתח נשמתך לרוחה — ואמלאהו!“, והימים ימי
אביב — באתי כעשרה ימים לפני הפסח — אביב בטבע
ואביב בלבבות. אף אני הסברתי פני לגליל ופתחת לי את
נשמת, — אבל לא לטובתי. הזרם הגדול והכביר של רשמים

חדשים, מעורבים ומבולבלים מחוץ חיי אחינו בגליל ומהדר הטבע ומהדרו הנורא, שהתפרץ לחוץ נשמתי המדוכאה והנרעשה, רק העיקר על לבי כמשא כבד מנשוא.

כך עברו עלי הימים שלפני החג וגם ימי החג בטוילים, בהסתכלות, בהקשבה — ובהתגעשות הנפש, עתה אחרי עבור החג, באתי אל המנוחה, כלומר אל הטבע, ואני מטיל לי בין ההרים והסלעים ומתיחד לי עם הטבע, עם הבריאה היפה הזאת שקוראים לה גליל, אני — והיא.

והטבע עשה את שלו, התיחדתי עמו — ותחי רוחי, כל אותה הערבוביה שבנשמתי, הערבוביה התמידית והחדשה, כל מה שחעיק כל כך על חלב, התחפך בן רגע לחיים — לחיים שוטפים ועוברים ומבקשים להם מוצא, ושוב נזכרתי בכי, אחי, בכי, הרחוק-הקרוב, "גדולות עיניו של אדם", או "עיניו של אדם לא תדע שבעה", אומר משל המוני, בשעה שלבו של אדם מלא על כל גדולתו, נדמה לו, כי נחוץ לו המרחק היותר גדול, נדמה לו, כי רוחו אשר בלבבו תחבק עולם ומלואו, ושוב נזכרתי, כי עודך בתוך הגולה.

ואתה אל תחשוב, אחי, כי עד הנה שכחתיך, כי עד הנה שכחתי, כי עודך בתוך הגולה — אתה וכל אשר לך וכל אשר לי, תמה אני, אם אפשר לשכות קול דמי אחים צועקים מן האדמה, צועקים בלי הרף, אולם הזמנים היו קשים שם, ורוחות קשות וזרות לרוחני נשבו שם במחנה, כלומר, במחנה, שאתה ורבים מאשר לנו עמדתם בחוכה, — וכך נרחקנו איש מרעהו, עתה נשתנו הזמנים, ואנחנו נשתנינו עמם, עתה נוכל לקוות ליתר התקרבות וליתר הבנה הדדית, מעתה, נוכל לקוות, אם לא תהיה לנו דעה אחת, הנה יהיה לנו לב אחד, ותהיה לנו שאיפה אחת, וגם שפה אחת תהיה לנו, באשר לא רוסית, כי אם עברית, והיה מעתה שפת מכתבינו.¹

והרבה יש לי להגיד לך, אחי, כלומר יש לי למסור לך ממה שמגידים לנו החיים והטבע והעבודה בארץ ישראל.

¹ המכתב הראשון נכתב רוסית ונדפס בשבועון "יברסקיה ז'יוז" 1894.

היעלה הפצי זה בלדי? מה שכל כך מובן וכל כך חי בתוך הטבע ובתוך הנפש אינו נוח כל כך לצאת לאויר העולם מבלי להפגם. אינו נוח כל כך לעבור בשלום את הצינור מן הלב אל הלב.

הנה הטבע --- הרי הוא כל כך חי, במדומה לך, בתוך נפשי, וצינורו אינו עולה בידו. ואולי הא בהא תליא.

הנה אני יושב לי עתה, בשעה שאני דישם את דברי אלה, על ראש הר גבוה. על שן סלע, עיני מקיפות מרחק גדול, ונפשי מקפח הרבה הרבה יותר, מסביב לי הרים וגבעות, עמקים ושרצים, כפים וסלעים מכל המינים, מכל המדות, מכל הגונים. ירק תבואה ודשא, שהור חריש, שהום סלעים וכסים, כחול ראשי הרים מכוסים ערפל, — כל זה מצטיר בעיני חלישות. המראה גדול ונהדר, שרמטוני פניו העמוקים, הכבירים והנאורים של הגליל — שרמטוני פניו של ענק, ענק בכוח וענק ברחם, והשמים האלה ממעל, יחדממה הדקה הזאת, הכל, הכל, — האם לא בקרב נשמתו הם כל אלה? אבל ביתור האם לא גלויים של נפש אומתנו הם? הנה היאל נא, אהי, וקח לך אח האלבוש היותר נאמן של מראות הטבע הזה — את התני"כ החביב שלנו, ואני ארשום לך בזה נקודות אחדות, וראיה, כי אך גנוע אגע באחת הנקודות — וגעתי באחד הנימים היותר רקים והיותר כמוסים שבנפשך, הנה לימיני במרחק לא רב בערך — הר תבור, והוא יפה-תואר ובעל דימה בין ההרים, משכמו ומעלה גבוה מכל אהיו, בעל פנים עגולים ושרמטונים ישרים ורכים, כעין גבור חיל ו"אבן-הן" במשפחה, והנה לשמאלי רחוק רחוק — הר חרמון, שבו נשוא פנים, גשא וגבוה מאד, מכוסה שלג עילמים ומיקף ענני כבוד, משתרע לו ברחבה — נשיא ההרים, ומלשני, למזרח — הרי הגלעד הרמים והעצומים, השומרים כחומה על הכנרת היפה והצניעה ועל בקעה גיוכר הסודיה והצנוגה, השיכבות האומית ברחבות של בנות מלכים, לרגלי תהר, אשר אני יושב עליו, וכל אשר מסביב לי מרהוק ומקרוב, כל המשפחה הגדולה הזאת של הרים וגבעות, קטנים עם גדולים, בעלי ראשים וקופים ובעלי ראשים גטויים או מורדיב, אשר

מתוך קמטיהם בולטים פה ושם הרים וכפרים וחולות, — כל אלה, אם כי אין אני יודעים לטנוח שם לכלם, האם אין הם מדברים מחיד נשמהנו כהרגשות נשכחות או גם כמחשבות בעלמות. גדולות-גדולות, מקשות להולד? אבל הנה ההרגשות שבות ומהדדשות, הנה המחשבות הולכות ובאות לידי גלוי. הנה לשמאלי החזה מגלגל, שוכבת לה במורד גבעה כהיניק המוטל בעריסו, והנה כוחות צעירים ריחשים שם בבקעה מחיים את האבנים ומפחים את האדמה.¹ ומי יודע, כמה כוח הם זורעים שם, כמה לב וכמה נפש? ומי זה יגיד לנו את אשר יצמח מן הזרע הזה, הזרע בעמל כל כך גדול ובמסירות נפש בכל אופן? והנה לימיני קצת למרחק — המושבה מצפה הרצינית לא לפי שנותיה² מעין ילדה חרדית, אשר תעתה בין ההרים ונושב לנוח במורד הר, עיפה ונכאה, ועיניה שואלות דרך...

רשמתי לך, אחי, רלי נקודות אחרות, כי מלבד שאיני ציר, ונה גם כשרון מוסיקלי דרוש פה, הליפת גונים, אורות וצללים מרחק, רום שמים, בכל איזו הרמוניה מוסיקלית, ביחוד בדממה, עוד במכתבי הראשון כתבתי לך, כי הטבע הארץ-ישראלי עשה עלי רושם מזור, כלומר רושם של דבר, שאתה רואה בו הרבה מאד ואינך מבין בו כלום.

יגם בבואי גלילה הרגשתי מקצת מעין מה שהרגשתי בבואי ראשונה לארץ-ישראל. פני הגליל מפיקים גבורה עוד יותר נאדרת או גבורה בידוד, צער עליון עוד יותר כבוש, מחשבה עליזה, אם לא יותר עמוקה, אבל יותר מרוכזה. אולם העיקר מה שהרגשתי, ביחוד בבקעת גינוסר ובעמק הירדן, בין שוני הומות דהויים אשר משני עבריהם, אשר ריב הישוב של הגליל הכותיון נמצא שם, — העיקר מה שהממני במקצת הוא הלחץ הנורא, אשר רכסי ההרים תאלו לחצן על גשמתי בכל כובד-משאם ובכל כה גבורתם. והיה רגע, אשר התגנבה מחשבה אל לבי: איך יכלה פה, בתוך הלחץ הנורא הזה, להולד ולגדול

¹ מחוון לרגגיר שנוסדה ארבע שנים לפני כתיבת הדברים האלה.
² נוסדה בשנת ה'תר"ח.

נשמה גדולה של אומה יוצרת עולם גדול לאינסוף? איך יכולה נשמה האדם לחבק מפה עולם ומלואו?

אולם לא לחגם עברו עלי השנים שעשיתי ביהודה. כי גם ביהודה קדני מעין זה, ושם התחנכתי. נפלאה ומוזרה נפש האדם, ויש לה לפעמים מאויים משונים, שקשה לעמוד עליהם. יש שחסרים לה, למשל, ימי חורף כחים, נוגים וקרים, שלגים, ספור, קרה, נהרות קפואים וכמו מכוסים בזכוכית, סופות שלג אפלות, מפילות אימה השכה והוגה חרישית כגורלו של האדם ותמידו, וכן יש שיעלה רצון מלפניה להתפשט בלי גבול, להשתרע לאינסוף, — מרחב הן לה, מרחב כמרחבו של הים הגדול, מרחב כרוחב חללו של עולם. ואז, בימים הראשונים לבואי לארץ־ישראל, נולד בי מין רגש מוזר או מין ערבוביה משונה של שני רגשות מתנגדים, שקשה לי לבארם. מצד אחד, כאלו הבהילני או הממני המרחק הרחב־הרחב הזה, הערום כלו בעצמת האור השפוך עליו, המגלה לך את הכל עד סוף מראה עיניך בבהירות אכזרית, כאומר: „אין נסתר מנגד עיני“, ומצד שני, דוכא מתוך שעיני הרחיקו לראות, נתקל מבטי בהרים אשר לבגדי, אשר כאלו גדרו בעדו ולא נהנו לו לעשות דרכי הלאה והלאה, ובמצב כזה לא היו ימים מועטים — דנפש התחילה מתרסקת כנגדי ומתהרת אחרי מדומית של ארץ־ישראל, קטנה וצרה היא הארץ, הלא שם, מאחרי ההרים, כמעט קצה הארץ, — קצר המצע מהשחרע!... ואם תשאל, למשל: מה לך ולאשר מאחורי ההרים? היא לא תענה לך, לא תאבה ולא תשמע לך, רק התרעם, תהגה נכאים ולא תתן לך מנוח, אבל מה שלא יעשה השכל — עשו החיים והטבע והעבודה, במדה שהתרגלו היריב לעבוד, במדה שלמדו העינים והאזנים לראות ולשמע והלב להבין ולהשיג מה שיש שם, למדה גם הנפש לדלג על ההרים ולקפץ על הגבעות, להחרומם, להתנשא — ולהתפשט עד למרחק לא ידעה, להבק את כל הארץ מסביב, תבל ויושבי בה, ולראות את עצמה חבוקה בזרועות כל העולם כולו.

יעתה, כבואי גלילה, כמעט הרגשתי הרגשה לוחצת,

כמעט עלתה על לבי מחשבת מעיקה - : יתעורר הנפש
 ויתעורר, ובמפיצה אדת עלתה על ההרים, והנה מרחב... ומה
 נפלא המרחב! איזה רבוי המראות, הצורות, הגונים, איזו
 עשירות ואיזה עמס! איזו קרבת נפש אל הארץ ואל השמים
 ואל כל אשר בהם!

אז נזכרתי, כי במקומות האלה, בעמק הזה הרומה, עלה
 אליהי הגלעדי בסערה השמימה, כן, אחרת לא יכל להיות.
 אליהי היה מזכרה פה לעלות חיים השמימה, ודוקא בסערה...
 ועוד נזכרתי: "והנה סולם מוצב ארצה יראשו מגיע
 השמימה" ומה אנהנו מבקשים? האם לא מקום בשביל
 הסולם?

ובצמם הימים האלה, שההודעה אל הגליל ילמדתי להכיר, ו
 קראתי את "צירתי של שמעי'לובין" "עובדי הכוכבים" ("השלח",
 חוב' אדר), מתאונן הוא המשורר על אברהם אבינו, על אבי
 האומה, על אשר דיא, בשאפו לאחדות ולנצחיות, לא הבין אי
 לא חרניש, כי הופי הוא דוקא בפרטים, ברבוי הצורות והגונים
 וצריפתם צרופי צרופיהם, בשניים, בחליפות, בסתירות,
 במלחמות וכו'.

לא אבוא, כמובן, להתייחס עם משירי בעניני ייפי ושירה,
 אבל אביא לך בזה, ידידי, קטע אחד ממנה שרשמתי לי לזכרון
 בימים שלמדתי להכיר את יהודה.

"דימה כי פה (כלומר בארץ ישראל) כל עצמו של השפע
 העליון, השופע מתוך כל העולמית לתוך נפשו של האדם, אבל
 ביהודי לתוך נפשו של היהודי, בן הטבע הזה, הוא כולו אחר,
 כולו שונה מאשר בארצות הגולה, בליטנה של הנפש - אבל
 רק בליטנה של הנפש - הייתי אומר, כי עצם האין-סוף, עצם
 האמת, הקדושה, היופי הנכבד, עצם כל הספירות מושג לה
 לנפש פה באופן אחר, בטהינת אהדת ומצטרפות הן בצרופים
 אחרים, וכך מקבלת פה כל אהת מכל המון הרגשותיה, נטיותיה,
 תאוותיה וכודיהיה של הנפש הארה אחרת, גון אחר, עושר

¹ בראשית כ"ה י"ב. ² דברי כ"ו י"ג. ³ 118-117.

אחר, עומק אחר, בהירות אחרת ומסתורין אחרים מאשר בארצות ההן, וביחד כל זה מצטרף לצרופים אחרים. ממילא נמצא, כי כל אחד מן הכוחות הפועלים של הנפש: הרצון, השכל, התבונה, הרגש, הדמיון, "השכל הנעלם" (או ספירת הכלתי מוכר) משתתף פה בפעולתה באופן אחר, במדה אחרת, בכוח אחר; וכן אחרים הם המקום, שכל אחד מהם חופס והיהסיס שביניהם..."

מובן, כי רעיונות מעין אלה אין לקבוע במסמרים, אבל

האם מזה ראייה על בטולם?

עוד מעט ובחלל הנורא הזה, אשר לא ידעתו בראשונה, דומה אתה לראות שעור קומתה של אומתך ומקומו של עולמה. דומה אתה, כי גבולות הנגלה והנסתר הם פה, בעולמה של האומה בת הטבע הזה, הרבה יותר רחבים ויותר עמוקים מאשר בעולמות אחרים: המקום, שמתחיל משם הנסתר בעולמותיהם של אחרים, הוא פה בבחינת "כעצם השמים לטהר", פה בתוך האור הגדול והטהור הזה, בתוך המרחב והעומק הבהירים והנוראים האלה, אין מקום למימרא הידועה: "הדבר הוא אבסורד — לפיכך אני מאמין בו". פה האבסורד הוא אבסורד גם בעולם הנסתר, פה גם האמונה אינה שמה בפי מאמינה אלא דברים מעין אלה: אני מאמין מפני שאני שואף להשיג יותר ממה שאני מכיר, מפני ש"השכל הנעלם" שלי חודר לתוך עולמות אין קץ, לתוך עולמות, ששכלי הנגלה, המוגבל בגבול ההכרה, לא יחדור שמה, מפני ש"השכל הנעלם" שלי מקבל שפע מעצם האין-סוף, מעצם "השכל הנעלם" העולמי, ששכלי הנגלה קצר כוחו להשיגו.

ועמוקה מכל תהום ומאירה מכל אוצר יפה ויפה מכל יופי — האמת, האמת הגדולה העולמית, האמת שבהויה, זו שהיא בבחינת "וראית את אחורי ופני לא יראו"⁴ אומות העולם אומרות: יופי — ואמת שביופי; וישראל אומר: אמת ויופי שבאמת.

⁴ שמות ל"ג כ"ג.

וכשאני שב אל עצמי, אל הגיונותי וחלומותי, הגני שוב
עומד וזההה, הגני שוב נושא עיני, אם כי לסי שעה מרחוק,
אל ההרים: מאין יבוא עזרי?
ישוב אני נושא עיני אל הגולה, ושוב אני מחבונן בך,
עמי ישראל! אתבין ולא אבין, אתבונן — ולא אבין, אתבונן —
ולא אדע נסיך ולא אדע נפשי.

רגע אני רואה אותך בקרב המון צוררים, בקרב אויביך
בנפש הרבים והעצומים, המתגפלים עליך מכל הצדדים,
הרודפים אותך בלי הרף, השואפים לכלות בך את כל חמתם.
להטיל בך את כל ארסם ואת כל זוחמחם, לעשות איתך כלה.
הנה עם גדול ועצום⁷ מסתער עליך בשצף קצף, מסתער
עליך כחיתורטרף, תוקע בך את צפרניה, קורע, מוחץ, שובר,
מטמא את בנותיך, מנפץ את עולליך אל הסלע, בזז, שוטע,
רודף, לוחץ, ולמלא סאת רשעו ולהחם פשעו יטפל עליך עין,
אשר לשמעו יחפץ כל לב, יחבכל עליך לאמור: אוכל ארם
אתה, והנה הוא מעמיד אותך למשפט על חטא, אשר גפשו
יודעת מאד, כי לא חטאת אתה ואבותיך, לעיני השמש ולעיני
כל באי עולם ישפוט אותך על שקר אשר בדא מלבו בזדון
ובהמת פתנים אכזר⁸, והנה הוא מפנה לבו מן הפרצים אשר
בחומותי, מן הנגעים אשר בביתו, מן הפרעות אשר בחייו, מן
הלחץ והדוחק, העוני והשפלות אשר בניו הקטנים נתינים
בה — רק עליך מחשבותיו כל היום לדעת, רק עליך יבקש
תואנות, רק שמך מנואץ בפיו כל היום, נתון לאלה, לקללה
ולחרפה, ללעג ולקלס.

רואה אני עם אחר⁹, והוא גם הוא נתון בידי לא יוכל
קום, והנה גם הוא שואף לבלוע אותך היום, והנה הוא נותן
אותך לחרם ואת בתיך לשריפה, והנה הוא שובר לך כל מטה
לחם, גוזז איתך לחריפות ולגדופים, והנה גם הוא שוכח את
פצעי ואת נגעי הרבים והקשים, שוכח לעשות לביתו, לקומם
הריסותיו, — רק אותך ירדוף, רק עליך מזמרתו כל היום, רק

⁷ הרומים. ⁸ מהבונן למשפט: ייפס (על־חדם). ⁹ רומנים.
שחטו או הרם מלכיו על היהודים.

ממך יקח נקם על כל הרעה אשר באתהו באשמת ראשיו
 ומנהליו הגאונים, ערלי הלב, וברשעת שכניו הרעים.
 רואה אני את כל העמים, את כל המתהללים בתכמתם
 ובגודל נפשם, רואה אני אותם שונאים אותך בנפש, חושבים
 עליך רעה, לא ימנעו ממך כלמות ורוק וגם מהלומות ורדיפות...
 ואתה עומד יחידי, בודד כערער בערבה, בודד בכל העולם
 אשר ברא אלהים: אין שואל לשלומך, אין דורש טובתך באמת
 ובתמים, אין יודע את נפשך...

אני רואה — ואני נופל על פני: ענק אתה, עמי ישראל!
 יחיד אתה בארץ כאלהים בשמים! גם צורריך ורודפיה, גם
 בניך הקטנים, הפונים לך עורף או תבושים בך, מאשר עמך
 בבית, אינם רואים את קומתך, את גבורת ימינך, את מאוד
 פניך, את עיניך, המבקשות מרחב אין קץ, התלויות לאור
 עולם, — אינם רואים, כי קטנים הם, קטן אתה בעיניהם וחלש,
 גבוה ושפל, והם לא יבינו ולא ישכילו, כי קטן וחלש, גבוה
 ושפל, גם אם תגדל רעתו כסדום, לא יעורר רבים ועצומים
 להתקומם עליו, להשיב עליו רעות כל היום, לשנוא אותו כל
 היום, לחרוק עליו שן כל היום. כי באפס יד יעצרו בעדו מעשות
 רעה, וזכרו ישכח מלבם.

ורגע אני רואה אותך, עמי ישראל, והנה אחת קטן ודל,
 רעב וצמא, מוכה ופצוע, נגוע ומעונה. אין קומת ענק, אין
 מאוד פנים, אין עינים מבקשות מרחב, תלויות לאור. רק
 אומלל אתה, אומלל גדול, אומלל מאין כמוך, רק אומלל ולא
 יותר! ואתה רובץ בתוך תבצת, ובניך הקטנים מרימים קול
 צעקה וקול רעש גדול עד להחריש אוזניים. באים הם לעוררך,
 לרפא את פצעריך ואת נגעריך, להרים אותך משפלותך — אלה
 בכה ואלה בכה, הנה אלה יאמרו לתת לך לחם לשבע נפשך, —
 ואתה מתעורר כשכור מיינו, פושט יד וקורא: לחם, לחם, לחם
 וגם בשר ודגים! והנה אחרים עונים לעומתם: לא, כי חתך
 גפנך וחחת תאנתך, אשר נטעו ידי זרים בארץ אבותיך, תשב
 ולמדת תורה. — ושפתיך דובבות: תורה, תורה... ואלה יאמרו
 לבנות לך בית בארץ אשר לא ידעת אתה ואבותיך, — ואתה

נכון אל כל אשר יובילוך. ואלה ילמדוך לדבר בלשונם, אשר למדום שוביהם לדבר, והמה אומרים, כי לשונך היא; — ואתה מדבר ככל אשר הם מדברים. ואתה שר ככל אשר הם שרים. אין מעשה אשר יקטן בעיניך מעשותו, אין דרך, אשר תצר בעיניך מלכת בה, אין חיים, אשר יקלו בעיניך משאת אליהם את נפשך. הכל קטן ודל, חלש ואומלל, אומלל, הכל חרבן... ואני עומד משמים, נדהם, עומד ומתבונן בך, עמי ישראל! אתבונן — ולא אבין, אתבונן בעינים קמות — ולא אדע נפשי. עוד מעט — והנה פניך בעיני כפני מת, וכלך כמו מת בעודך בחיים... ואני אינני מתפלץ, אינני נופל על פני, אינני בוכה, אינני נד לך, עמי ישראל! אין דמעה בעיני, אין לב בקרבי, אין גפש, אין חיים, — עולמי שב לחהו ובהו, רק באוני יצלצל כקול מארץ רפאים: אומלל עמי, אומלל מאין כמוהו! רק אומלל ולא יותר!..

והנה נגעה בי רוח ותעוררני:

— בן אדם!

ואני בין ההרים, ואני על ראש הפסגה. מרחב אין קץ, עולמות אין מספר, תחומות אין חקר. ומלוא כל אלה חיים, והחיים — אור שבעת הימים...

— בן אדם! עוד יבוא יום... עוד יבוא יום — ובניך ובנותיך יחלמו חלום, והחלום יהיה גדול, והחלום יהיה עמוק, ככל אשר אתה מראה בזה.

ובאו בניך ובנותיך ובקשו את פתרון חלומם בארץ אכותיהם. בכל כוח נפשם ובכל כוח ידיהם יבקשוהו, ממטמונים יחפרוהו, כל עבודה בשדה ובכרם יעבדו בבקשם אותו, את פני האדמה יחדשו ואת פני החיים בבקשם אותו. והיה כאשר יבקשו וכאשר יעבדו, כן יגדלו וכן יגברו, עד כי יהיו גדולים מאד, וגבהו מעל ראשי כל ההרים אשר על פני האדמה וראו את אשר לא ראה איש לפניהם וגברו מאד בארץ.

אז ישוב יפרח ישראל, אז יקום ויתיה, אז יהיה לעם.

טא

אגרת יוסף טרומפלדור לחבריו

תר"ל (סוף 1919)

יוסף טרומפלדור נולד ביום 21 לנובמבר, מנין ישן, בשנת 1880. ימי נעוריו עברו עליו בפיטיגורסק בצפון קוקנו, אביו, זאב, היה מחיללי ניקולי הראשון ושמש בצבא שנים רבות, וגשאר כל ימי חייו שומר מסירת צבאית וגם נאמן ליהדותו. את המדות הללו הוריש לבנו יוסף, אף הוא איש הכדר והחובה, המשמעת האחריות, ולקראת משרתו הוא הולך תמיד במסירות נפש וללא ויתורים.

בשנת 1903 התגייס לצבא. בפרוץ מלחמת רוסיה-יפן נשלח לרצונו לשדה הקרב. בשביעי באוגוסט 1904 נפצע בפורט ארטור וקיטעו את ידו השמאלית. היה לו אפשרות להשתחרר, אבל הוא העדיף להשאר עם הנצורים, עם בניעת פורק ארטור נפל לשבי יפן והיה שבו כמעט שנה המימה, ובשבי פעל למען חבריו השבויים. בסוף 1905 שב לרוסיה, סייב את חוק למודי-הגמנסיה ונכנס לאוניברסיטה לקמור, את תורת-המשפטים. כעבור שנים אחדות נתעוררת בו הכרתו הצבורית, והוא מתחיל מתכן תכניות על חוות שהופית בארץ-ישראל. באוגוסט 1911 הוא מכנס לשם כך ברומני, פלך פולטובה, ועידה קטנה של שבעה חברים.

באוקטובר 1912 עלת עם חברים אחדים לא"י. הם עברו במגדל ועמלי לכונן את הקומונה. הנסיון נכשל, אבל טרומפלדור לא התיאש, אלא עבר לדגניה והמשיך לעבוד ולספוג לתוכו את רוח העבודה בגליל. בשנת 1913 השתתף בקונגרס הציוני הי"א בוינה. בשובו שהח ומי-מה ביפו ובסביבתה, ובהגיע יריעות על רציחת שומרים בגליל, קם וחזר לגליל, לדגניה, לעבוד ולהגן.

עם פרוץ מלחמת העולם באוגוסט 1914, עבר לאלכסנדריה עם שאר גולי א"י. שם עמל עם הרוצים לייסד גדוד יהודי שיסייע לאנגליה לכבוש את א"י. האנגלים לא הסכימו לכך, אבל הסכימו לגדוד הובלה בדרדנלים, ונוצר "גדוד מובילי-הפרדות". שבו שימש טרומפלדור בתואר קפיטן אנגלי. בהתפור הגדוד באמצע שנת 1916 עבר טרומפלדור ללונדון והזר נכסה לעשות לטובת גדוד יהודי לשם

ארץ־ישראל, בהגיע הידיעות על המהפכה ברוסיה עבר לפטרבורג. שם נפתחו לפניו אפקים חדשים: חלום על לגיונות יהודים שילכו לא"י דרך קוקו, ועידת חיילים משוחררים, יצירת הגדוד היהודי הראשון ברוסיה, ובימי אימי־הפרעות — הגנה באה המהפכה הכולשביסטית וטרומפלדור מתחיל שב אל עצמו, מכיר ששום דבר לא יושג בלי עבודה והסתגלות לעבודה, וכחי טרומפלדור מתחילת תקופת „החלוץ“, ששיקריו הם: עבודה, חיירות, משמעת, מסירות, סדר, הסתפקות במועט.

לבסוף הוא הולך בשליח חבריו לא"י כדי לעמוד על מצבה וכוה־קליטתה ולשוב ולסדר את העברת החלוצים מרוסיה לארץ. בעברו בקושטא הוא מייסד בתי מלאכה לחלוצים הנמצאים שם ומסדר חבורה מהם במושבה „מסלה חדשה“. לארץ הגיע בנובמבר 1919, ובדעתו היה לשהות בה אך זמן קצר. הוא הולך אל הגליל למשך שבוע ימים, אך משם לא שב עוד, כי שם פגע בו המוות ביום י"א באדר תר"פ בהגנו עם קומץ חברים על תל־חי. האגרת שלפנינו היא האגרת האחרונה שכתב טרומפלדור מא"י לחבריו שבחוץ לארץ. בראש דאגותיו אז, והן מתבטאות גם בסעיפים היבשים שבאגרת זו: עלית החלוצים מרוסיה, ועשית שלום בין שתי מפלגות־הפועלים היריבות בארץ, דבורו האחרון באגרתו האחרונה: הארץ בוכיה לחלוצינו כי אינם.

יפו, 3 בדצמבר 1919.

ל„חלוץ“ בקושטא.

רעי היקרים,

כתבתי לכם פעמים אחדות — — —

כותב אנכי בהפזון, אך עס"י הסדר:

(1) מצב הענינים בארץ איננו לעת עתה משמח בשבילנו, אך לסדר בעבודה מספר מצומצם של חלוצים שדרישותיהם מועטות, אפשר בנקל. — — —

(2) כבר גמרתי מעט את נסיעותי בארץ והספקתי להתודע אל מצב הענינים בא"י החדשה ומחכה רק לבוא ר. למען עבד בהחלט את התכנית של העברת 500—700 פועלים מרוסיה

לכאן. חושבני, כי אצא את הארץ בעוד 10 ימים.

(3) אני מציע לכם להודיע למרכז שלנו בקרים בדבר נסיעתי וכן גם שעליהם להתחיל בהכנות הנחוצות לקריאת ועידת „החלוץ“. ישתדלו־נא לחזק את הקשר עם הסניפים הישנים ולבוא בדברים עם הסניפים החדשים (חרקוב, יקטרינו־סלב, אודיסה וכו') ; ימלאו ויחזקו את שורותינו, שורת „החלוץ“, יסדרו את ענין בחירות הצירים לוועידה בכל הסניפים, יקבעו את מקום־הוועידה וגם את זמנה בקרוב. חושב אני, כי הוועידה יכולה להקרא לימי 12—10 בינואר, צירי הוועידה צריכים להביא אתם ידיעות נכונות בדבר ההרכבה הפרופסיונלית של חברי ההסתדרות.

(4) התאמצויותינו להביא את השלום בין המפלגות נותנות כעין תקווה לתוצאות חיוביות, אך דבר ברור ומחלט אין עדין. (5) את עסקי התעשייה שלנו השתדלו לגמור, בהפסד קטן, ככל האפשר, למען לא אצטרך אני לטפל בהם בבואי לקושטא, כי הזמן לא יספיק לי. — — —

(6) חברינו החלוצים (ששה הם במספרם כאן מלבדי) אינם מתערבים במלחמת המפלגות ; הם מחכים להתלטת הסתדרותנו בענין זה ועוזרים לי להשלים בין המפלגות. הצעתי להביא מרוסיה עשרת אלפים חיילים עברים גדחתה ע"י הגנרל אלגבי, אך מקוה אני, כי בעוד 2—3 חדשים אפשר יהיה לעורר שאלה זו מחדש. לארץ נחוצים עכשיו כסף ועובדים נאמנים, ונאמנים מעטים הם פה. הארץ בוכיה לחלוצינו, כי אינם. שלום לכל החברים החביבים.

בברכת „החלוץ“, שלכם

י. טרומפלדור

אגרת חיים ארלוזורוב מתל-אביב לאמו

תרפ"א (1921)

חיים ארלוזורוב נולד בעיר הומני, פלך פולטבה באוקריינה, כיום י"ג אדר תרנ"ט (23 בפברואר 1899). אביו זקנו ר' אליעזר ארלוזורוב, היה רב העיר. אביו שאול, שהיה אף הוא נסמך לרבנות, פנה למסחר תבואה ועצים והיה משכיל מתעמק בספרי פילוסופיה, אמו הייתה מליטא והוריה יושבי-כפר. מאביו ירש את סגולותיו השכליות ואת ההומור הקוב ומאמו את אצילות-הנפש ואהבת-הטבע. לאחר הפרעות בשנת 1905 עברו הוריו לגרמניה וישבו בעיירה שטאלופנן על הגבול הרוסי. עם פרוץ המלחמה עברו הוריו לברלין, ובעיר זו עברו על ארלוזורוב שנות הכשרות. בברלין למד עברית מפי מורה עברי מארץ ישראל ובהשפעתו נעשה ציוני. עוד בגימנסיה בברלין בימי המלחמה יסד אגודת "תקות ציון" לתלמידים היהודים, שהוא היה להם למנהיג. בשנת 1919 — והוא אז בן עשרים — יסד את מפלגת "הפועל הצעיר" בגרמניה ופרסם בגרמנית את ספרו על "הסוציאליזם העממי היהודי". בספרו זה ובמאמריו היה משום סגנון חדש בפרובלמטיקה הציונית בגולה: "פתחם כדבש לבבות, שמע של חרבות וזעזועות מחשבתית, טפול בפרובלימות מתוך גישה אנליטית וחוויה רוחנית עמוקה כאחד, העזה בקרית לא רק בשטח העניינים הציוניים, אלא גם בשטח התורה הסוציאליסטית", (לופבן).

בשנת 1921 עלה לא"י ונשאר בה תשעה חדשים, ובכללם ימי מחזמות מאי ביפו, שבהם השתתף בהגנה. מתוך הכרה שהציונות בתקופת החגשמותה צריכה ידיעה יסודית בענייני מדינה וכלכלה חזר לברלין לסיים את לימודיו באוניברסיטה. בקיץ 1922 הופיע בפעם הראשונה על הבמה הכללית של ההסתדרות הציונית בוועידה השנתית בקרסלבד, והופעתו עשתה רושם. בשנת 1923 פרסם בגרמנית את ספרו "המדיניות הכספית של הסוכנות היהודית", שבו הציע בפעם הראשונה מלוח ביקלאומי לשם ההתישבות היהודית בא"י. באביב 1924 עלה עם משפחתו לא"י. בקיץ 1926 נשלח במשלחת הישוב לחבר הלאומים, ולפני צאתו לגייבה פרסם ב"הפועל הצעיר" את

מאמרו „חומה של זכויות“, שבו גולל את תכניתו המדינית לגבי היהסים עם בריטניה.

בסחיו 1926 נסע לאמריקה למען קרן היסוד. ואח"כ נסע שנית לשם מטעם הסתדרות העובדים. בקונגרס הציוני ה"ז שנחנכס בבול בקיץ 1931, נבחר להנהלת הסוכנות. ובמשך ימי פעולתו בה כראש המחלקה המדינית הצליח לפרוץ פרצות הרבה באיחא „חומה של זכויות“, התוצאת בין ממשלת א"י והתנועה הציונית. — בעוד הוא פועל במרץ ובתבונה ובראיה-תגלד להעלאת יהודי גרמניה לא"י, נרצח כליל שבת איר ליום כ"ג סיון תרצ"ג (16 ביוני 1933) על שפת ימה של תל-אביב.

באישיותו של ארלוזורוב התמזגו עיון ומעשה, מרשבה ושירה, רעננות-נעורים וכושר ראש של בארבימים, בקורת חידרת ואמינות חמימה, הזמור והתעמקית, מסירת יהודית שבאה לו בירושה ותדבנות עולם שגרכשה, שכל ישר וגוף כריזא רוק ושיות-נעורף — ועל הכל הערכת חזולת ואהבת האדם.

האגרה שלפנינו נכתבה לאמו מתל-אביב בימי בפורו הראשון בארץ.

אמי האהובה וכל יקירי,

זה עתה, בשעה שהתכוננתי לפתוח במכתבי העתיד להגיע לידכם לחג הפסח, קבלתי את הגלויה אשר כתבתם לי מן הבית בצותא, כליל פורים, קשה לתאר עד כמה עוררת לי את דוחי, מה שמהתי בכלל לכל אות ולכל פתקא אשר באו לידי בשבועות האחרונים בהודמנויות שונות. אני מודה לכם על כל מלה ומלה — אם גם אני כשלעצמי ממעט בכתיבה. הסבה לכך היא אמנם רק במקצת חיצונית, כלומר שכמעט כד הזמן נמצאתי בדרך, כפי שכבר כתבתי לכם עברתי את הגליל התחתון, את השומרון, ועתה הנה הייתי גם ביהודה והגעתי עד לבאר טוביה, וכן אפוא ראיתי כבר בעצם את כל הארץ כולה, מלבד סביבות ירושלים...

...מנוי וגמור עמי לענות לכולכם — להוד ובפרושרוט.

שכן נדמה לי כי צפון עמי דבר־מה מיוחד לכל אחד מכם, דבר
ההולם וחשוב רק ל"אחד" הזה, ואם אפתחה סי לספר על הארץ,
על הטבע, על האנשים, ועל חיינו ועל עתידנו ועל כל הדברים
המנסרים כאן — או אז לא יהיה קץ לאגרת.

ארץ זו ארץ קסמים היא, כל אשר נשם את אוירה ונשא
עיניו אל שמייה, נאלץ לשוב ולחזור אליה, יתכן כי כוח סתרים
כזה מקנן במזרח בכלל, או אז מוסיפה א"י לכוח הזה נופך
מיוחד ומיפלא משלה, כל אלה אשר יצאו את הארץ, או עומרים
לצאת, ישובו הנה ביום מן הימים, אם בדרך הישר ואם בארחות
עקלקלות, אם בצורה זו או צורה אחרת, אחד החוזר מיד, ואחד
החוזר ברבות הימים, אחד החוזר מתוך מרי גואש ומורת רוח,
ואחד החוזר ונושם לרוחה בשעה שעומדות רגליו על קרקע
הארץ, אחד החוזר לאחר שהיה קולוניסט באוסטרליה, ואחד
החוזר לאחר שהפליג לאמריקה עם הלגיונות,¹ ויש מן הלגיוֹנֵרִים
נרים אשר חזרו מיד בטרם תפליג האניה, כי לכך לא עצרו
כוח.

חיב אדם להיות כאן, לראות הכל ראייה פלאסטית ולחוש
מה פירושה של א"י, ורק אז ימשך לתוך מעגל הכשפים,
ובטוחני כי אתם כולכם שוב לא תמלטו הימנו, מי יתן כבר
ונלכדתם בו!

אלא שהמציאות בארץ הזאת קשה היא למאד, והאנשים —
קמטים נחרתים מיד בזוויות עיניהם ופניהם עיפות, והמציאות
שלנו קשה ומסובכת במיוחד, ולכן נדום־נא לשעה זו. —

סג

מתוך אגרת יהודי תימן שבארץ-ישראל לאחיהם שבתימן

הרפ"א (1921)

על עליית יהודים מתימן לארץ-ישראל הגיעו ליריגו ידיעות
עוד מהמאה החמש־עשרה, בסוף שנת רמ"ט (1489) הגיעה לירושלים

¹ המתנדבים למלחמה בא"י בימי המלחמה העולמית.

קבוצה של עולים מעדן, ר' עובדיה מברטנורא עבא בדברים אהם
 ושמוע מפייהם על יהודי תימן ועל עשרת השבטים. מספר עליהם
 באגרתו השניה, שנכתבה בירושלים בסוף אלול רמ"ט. עולים או
 עולירגל אלה מעדן לא היו הראשונים, כפי שמוסיף לספר ר'
 עובדיה שם: "וספר לי רב אחד זקן אשכנזי אשר נולד ונהגדל
 במדינת חזאה, כי זכור הוא בימי חרפו, כאשר באו יהודים אחרים
 מא"ץ עון כדרך שבאו אלה וספרו כדבר הזה בעזה. בלי חוספת
 והסרין". אם הונק היה סיפור איווא בשנה רמ"ט (1489) זכרונות מימי
 חסדו הרי שעלו יהודים מעדן לירושלים עוד באמצע המאה החמש
 עשרה.

המשורר התימני זכריה המכונה יחיא אלצאהרי שהה בארץ
 ישראל לפני שנת שכ"ח (1568) והשאיר לנו בספרו המקאמה שלו
 "ספר המוסר" ידיעות רבות על א"י בימים ההם. — סניך לאותי
 יין, בשנה של"א (1571), עלה לא"י, עם כל בני ביתו והתישב בצפת
 ר' ישועה עדני אביו של ר' שלמה עדני, מתכר הפירוש על משניות
 "מלאכת שלמה". ועד כמה הייתה עליה מתימן בימים ההם כרוכה
 ביסורים קשים אפשר לראות מתוך תאור עליה זו בפי ר' שלמה עדני:
 "וברוך ה' אשר העיר את רוח אדוני אבי לעמוד עם כל בני ביתי
 לעקור דירתו ולעלות מארץ מרחקים, אף על פי שמכל טוב ריקים,
 והוא היה מטוסל בי ובאחי ובאחותי, ואני הביניני שבהם בן ד' שנים
 הייתי מלבד צער עינוי הדרך וגדול בנים בעניי, סדה ה' את נפשו
 ואה נפש בניו נשיו, והיינו אמי ג"ע שמחה עליו כדרך... לא השלמנו
 עמטה אחת בארץ הצבי צפת חוב"ב, עד שמחו לאדוני אבי אחותי
 ושני בניו אשר ילדה שם... גם אחי הקטן ממני ואמלטה רק אני
 לבדנו..."

להידוע הקשרים בין יהודי תימן וארץ-ישראל סייעו כמה דבה
 שליחי א"י, שהראשון שבהם היה המדפיס הצפתי ר' אברהם בן
 יצחק אשכנזי שהיה בתימן בשנת של"ט (1579), ואגב שליחותו עסק
 במכירת ספרים שהביא אחר מא"י. — באמצע המאה השמונה-עשרה,
 בשנת ת"צ (1730) לערך, היה בתימן שליח א"י ר' יהודה ב"ר עמרם
 ריואן, שהנהיג בה, כבכל ארצות המזרח, תשלום קבוע של סארה
 (פרוטת הורכית, אחד מארבעים בגרוש) לצרכי ארץ-ישראל. סמוך

העולים סבלו תחלה מחסור ודלות ומקצתם שכנו במערות אשר מחוץ לירושלים. אולם לאט־לאט מצאו את מקומם, ביחוד בעזרת פרומקין וחברת „עזרת גרחים" אשר יסד, ובתגובה תרמ"ה השתכנו המשפחות הראשונות בבתיים אשר בנו בידיהם בכפר השלח, ולבסוף התארגנו לעדה מיוחדת, שהתחילה משפיעה גם על אחיהם שבתימן ע"י הדפסת ספרים כמנהג יהודי תימן ושליחת שליחים לארצם. עולים חדשים הגיעו כמעט בכל שנה, רובם נספתו אל עדת התימנים בירושלים ומעוטם התישבו ביפו.

בשנת תרס"ז (1907) התעוררו היהודים היושבים בצפון תימן, בני מחוזות חידאן וצעדה, לעלות לא"י, ויצאו בשיירה גדולה בת מאתים ועשרים נפש. הם יצאו מחידאן ביום י"ב תמוז תרס"ז, והאחרונים שבהם הגיעו ליפו לאחר תלאות־דרך קשות ביום כ' תשרי תרס"ט. בניגוד לעולים הקודמים, שהיו רובם בני צנעא ורגילים לחיי־עיר, היו עולי חידאן יושבי־כפר, מנוסים בעבודה ולא נשתעברו לשכניהם כיהודי תימן המרכזית. הם הלכו לעבוד במושבות יהודה וחובות, ראשון־לציון ופתח־תקוה.

עליה זו היא שעוררה את „המשרד הארץ־ישראלי" ביפו, המוסד המיישב של ההסתדרות הציונית שבראשו עמד ד"ר א. רופין, ליתן דעתו על התימנים כמתישבים־עובדים בארץ, ולשלוח שליח מיוחד ליהודי תימן ולעוררם לעלות לא"י. השליח היה שמואל יבנאלי. הוא יצא מיפו ביום ט"ו בכסלו תרע"א (סוף 1910) ושהה כעדן ובפנים תימן עד אמצע שנת תרע"ב. תוצאת שליחותו של יבנאלי הייתה עליה בהמון, והעולים השתקעו רובם במושבות יהודה, השומרון והגליל. זרם עליה זו נמשך עד פרוץ המלחמה העולמית.

האגרת שלפנינו נכתבה בשנת תרפ"א (1921) ע"י בא"כות היהודים התימנים במרכז העליה של ההסתדרות העובדים, א. טביב, מעולי חידאן, מחבר הספרים „גולת תימן" ו„שבי תימן" (תל־אביב, אמנות, תרצ"א—תרצ"ב). האגרת עמדה להדפס בקונטרס מיוחד לשם הפצה בין יהודי תימן, אולם מסבות שונות לא נדפסת, אלא נשלחה לחידאן בכתיב־יד ע"י הכותב.

הכותב מתחיל בדברי התעוררות לעליה ומתאר את העליה מאירופה אחרי המלחמה העולמית. אח"כ הוא עובר לתאר את התהוות

לאותו זמן, בשנת תצ"ה (1735) היה בתימן שליח חברין ר' יעקב בוגשיניידר, שלקח אחריו אף הוא ספרים לשם הפצה. עולד חשוב מתימן מהימים הלם הוא ר' שלום שרעבי (על שם עירו שרעב), ראש המקובלים בירושלים במאה השמונה-עשרה. — בשנות תקצ"ג—תקצ"ד (1833–1834) היה בתימן ונהרג שם ר' ברוך ב"ר שמואל מצפת, שליח לעשרת השבטים שזשצ"ר רושם רב בתימן. (עיין לעיל אגרת נ"ג). סמוך לאותו זמן, בשנת תקצ"ו (1836), סגש המכיוון יוסף וולף בסטאן שני עולים מצנעא, שלום בן זכריה וברוך בן זכריה, שהגיעו בספינה מג'דה, וילף מספר עליהם: „בגדיהם היו קדושים ובלמים, שאלתי אותם: איש בדעתכם לדזור לתימן? ענו ואמרו: חלילה לנו לעזוב את העיר הקדושה לאחר שנוכח להגיע אליה, שם נשאר עד יום מוצגו ונהיה שם כיום שיבוא משיח צדקנו במהרה בימינו". שליח א"י החשוב ביותר בתימן במאה התשע-עשרה היה ר' יעקב ספיר (עיין עליי באגרת ס"ב), שלא זו בלבד שהיה הראשון שצייר לנו דמות נאמנה של יהודי תימן, אלא גם סידר מעין קשר סבוע בין ארץ-ישראל ויהודי תימן.

לאחר כיבוש תימן ע"י התורכים בשנת תרל"ב (1872) הוקל יותר הקשר שבין תימן וא"י, והתוצאה העיקרית: עליית יהודי תימן בהמונים בשנת תרמ"ב (1882) וסימן נהנו אה"כך לעליה זו: אמרתי אעלה בתמרי בחמר בגימטריא תרמ"ב, וכך נודמנו באותה שנה עזית יהודי תימן ועליית הבילויים ומיסדי ראשון לציון.

העולים בשנת תרמ"ב היו ראשונים לשירת-עולים שבאו אחריהם עד שנת תרמ"ד (1884), ובאמצע שנת תרמ"ד כבר הגיע מספר עולי תימן בירושלים לארבע מאות נפש. ישראל דוב פרוזמקין, עורך „החבצלת", שסייע לעולים אלה ושיכן מקצתם בבתים מיוחדים בכפר העלה, מתאר את עלייתם בדברים אלה: „וישימו אל לבם לעזוב הארץ אשר תושביה ברגליהם ירמסו כל תופש וזכויות הארץ, היהודי יצק בה חמס ולא יענה וכבודו מעליו יפשיטו, ולהאחז בארץ הקדושה... וימכרו את בתיהם ושדותיהם במחיר קל מאד ויעברו במדבר ימים ושבעות, עלו הרים ירדו בקעות, הנשים נאטף על גמלים והמורים והגברים כרגליהם, עדי באו לחודידיא חוף הים ויבאו באניות ליפי ימם ירושלימה מוכי דרך ועוני כל עוד נפשם בם...”

הישוב החדש בארץ, את פעולות הברון רוטשילד ואת ההבדל בין הישוב הישן והחדש. אח"כ מתאר הכותב בפרוטרוט את המלחמה העולמית וחורבנה בא"י ובארצות הגולה, את המהפכה ברוסיה, את הפרעות באוקריינה, את הצהרת בלפור ואישור המנדט האנגלי על א"י, את הנציב העליון הראשון בא"י סיר הרברט סמואל, את התהוות התנועה הציונית ואת ייסוד קרן היסוד. (פרקים אלה לא נדפסו כאן). אח"כ הוא עובר לתאר בפרוטרוט את העליה החלוצית של אחרי המלחמה, את עבודת החלוצים בסלילת כבישים ובהכשרת הקרקעות להתישבות, ולבסוף את מצב התימנים בארץ-ישראל.

כל האגרת כתובה בסגנון הלבבי הפשוט והצח המיוחד לתימנים. לשונו של הכותב כבר מושפעת במקצת מלשון הדיבור השגורה בארץ. אבל באגרת עצמה משתקפת עד להסליא נפשו של היתורי התימני בא"י, וכיצד הוא רואה את המתרחש בארץ.

עורי צפון ו ב א י ת י מ ן הפיח גני יזלו בשמיו יבוא דודי
לגנו ויאכל פרי בגדיו.¹

לכל אחינו בני ישראל הנמצאים בגלות תימן שלום.
אחים יקירים,

ראינו לנחוץ לכתוב לכם קצת ממצב הארץ וטבעה, ומצב חושביה, ומצב היהודים בכלל, ומצב התימנים בכלל ובפרט. כי ראינו שכל אחינו בני ישראל מכל ארצות גלותם זכרו את ציון אמם, מדלגים על ההרים האפיקים והגיאיות ומטפסים כנשרים על הררי ציון. חבה יתירה גודעת לישראל סבא על ארץ הנוער בימי קדם קדמתה. בחורים ובתולות עזבו את ארצות גלותם אשר חיו בהם חיי אושר וכבוד במשך אלפי שנים בארמנות נשגבים, ובנות עדינות געלו במנוחותיהם השאננות ומטותיהן הרעננות במשכנות מבטחים, ויבחרו יחד לנוד מעיר לעיר וממדינה למדינה, לעבור נהרות ומדברות, עד שהגיעו למחוז הפצם, ארץ המולדת משאת נפשם, לבנות את חרבותיה ולהפוך מדברה לעדן, וישכחו ניהם היפים, ויסתפקו

¹ שיר השירים ד' ט"ו

לשבת באהלים, יען כי ראו כי רבת העוובה בקרב הארץ הקדושה, ומתוך הכרה קדושה ראו כי אסור לשבת בבתיכם ספונים ואדמת בית ישראל חרבה ושממה, ולכן ראינו גם אנו לעורר אתכם מחרדמתכם, שראינו שבשבע שנים האחרונות כמעט נפסקו העולים מתימן, ולא גאה שידיכם הטחורות לא תשתפנה בבנין הארץ ג"כ עם האחים הבאים ממזרח שמש ועד מבוא, ולא גאה שתשארו בבתיכם היפים לחכות ולעמוד מנגד ולראות מי נוצח, שעל זה צרח הנביא חגי והרעים בקולו האדיר על בית ישראל באמרו: העת לכם לשבת בבתיכם ספונים והבית הזה חרב? עלו ההר והבאתם עץ ובנו הבית וארצה בו ואכבדה אמר ה' ואף על פי שאין אנו כדאים לדבר גבוהות כאלה, כי מה אנו ומה חיינו, חרש את חרשי אדמה, אמנם ראינו כי בשנים האלה האחרונות רבו העולים לא"י במסירת נפש ממש, ותשוקת עם ישראל לארצו עברה כל גבול, והאמת היא, כי חובה מוטלת על כל יהודי לעלות ולחיות בא"י היכא דאפשר, בו בזמן ששעריה פתוחות ובו בזמן שנורעותיה פתוחות לקבל את בניה, ובהמצא ישראל על אדמתם, תהיה גם האפשרות לבנין בית מקדשנו ותפארתנו, שזו היא מצות עשה מן התורה מוטלת על כל ישראל לבנות את בית הבחירה, שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם,³ ונמצא כי הגורם לבטול השראת השכינה בקביעות הוא מצדנו, וכל הקצין פלו ואין הדבר תלוי אלא בתשובה, דהיא תשובת ישראל לארצם, כי כשישובו ישראל לארצם תשרה שכינה בישראל, אי בעית אימא קרא ואי בעית אימא סברא, שנאמר שובו אלי ואשובה אליכם וכו',⁴ זאת מנוחתי עדי עד פה אשב כי אויתית.⁵ ועתה נחזור לעניינינו, למה שכתבנו לעיל, לכתוב קצת ממצב הארץ וכו', ולא לאלה שמגיעות אליהם ידיעות ממצב הארץ, כי אם לאלה השרויים בחשכת הגלות הצמאים לכל הגה ולכל ידיעה היוצאת מא"י אנו מקדישים את עתותינו לכתוב להם ידיעות.

² חגי א' ד' וכו'. ³ שמות כ"ח ח'. ⁴ מלאכי ג' ו'. ⁵ תהלים קל"ב ו"ד.

למותר לבאר את טבע הארץ, גשמייה, קורה וחומה, ואוירה
הזך, יען שהארץ ידועה היא מלפנים, כמו שאנו קוראים על
שבחה במקראות ובדברי תנ"ל, הכל אמת ויציב, כל דבריהם
ז"ל אין בהם נפתל ועקש, ואולם לרגלי ההריסות אשר עברו
עליה בעו"ה ממלכי העמים ומלחמותיהם עליה, כידוע לכל
יודעי ספר, נשחנה מצבה, ואפילו טבעה נשחנה קצת. כי
באכזריות מוסר שפכו עליה העמים את זעמם, כל גנותיה
ופרדסיה הטובים הפכו לשימון, כל עריה החריבו, וכל עצי
שיחתו עד שהפכו למעון תנים וכנות יענה. אך למרות כל זה
לא פסק הישוב העברי מארץ ישראל, מכל מקום מועטים מאד
הנשארים, בטבריה ובחברון, מטולטלים ממקום למקום תחת
עול האומות, מדוכאים ומעונים ומשועבדים תחת יד מעציהם,
כנזכר בדברי ימי ישראל.

אך מלפני ארבעים שנה, הורע היבש אשר טמון בארץ
שרשו, התחיל להתבקע ולהוציא צמחים קטנים ויוצא פרח ויצץ
ציץ ויגדל ויהי לגפן אדרת גדלת-קומת. בימים ההם התחיל
תקבוצ הכללי, אנשים יהודים התחילו לעלות מארבעה חלקי
העולם, אסיה ואפריקא, אמריקה ואירופה, ויחלו לחיות הארץ,
קנו שטחי אדמה קטנים חוץ לעיר ירושלים וגם בסביבותיה
מרחק כי פרסאות מירושלים, בנו עליהם מושבות בעזרת
אחינו שבגולה, כגון הנדיב ה"ה הברון רוטשילד וחבריו הי"י,
הברון הנ"ל עזר הרבה להפרכת הארץ, נקנו מהוננו שטחי
אדמה רבים, נבנו מושבות, נטעו כרמים, ובעד פירות הכרמים
אשר המה מוציאים את פרים הרבה מאד, בנה בית חרשת ענקי
בראשון לציון בשביל תעשיית היין, אשר הוא מחזיק מאה
וארבע בריכות, שכל אחת מהן מחזקת כחמשים מקואות
בקירוב, חוץ מהחביות והגגיות אשר יחזיקו בכמותן פי שלושה
מהבריכות הנ"ל, ובכל שנה טובה הפירות מכניסים לא פחות
משני שלישי הבריכות והחביות, ומסחר היין הזה נפוץ בכל
העולם, היקב הזה מעסיק בעבודה כמאתים וחמשים פועלים
ד' חדשים בכל שנה, חוץ מזה יש לו פועלים תמידיים כשבעים
פועל שמוצאים שם את פרנסתם בכל השנה. — — — במשך

הארבעים שנה הנ"ל הקבוץ היה באופן הדרגתי נמוך מאד, אך אמנם מעט הכמות ורוב האיכות ממש, כמו שנאמר ולקחתיו אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה והבאתי אתכם ציון.⁵ הקבוץ הזה הספיק במשך השנים האלה לסדר תכנית קבועה לבאים אחריו ועמדה מיוחדת לעם היהודי בכל הארץ, מה שלא היה בקבוץ אשר קדמהו עוד מלפני כמה שנים אשר היה חוקע את אהלו בערים העתיקות כגון ירושלים, טבריה וכו', וכולם היו נבלעים בין תושבי הארץ ולא היו יכולים להגיע ראשם בין התושבים בדברים צבוריים וכל שכן בדברים מדיניים, ורק מטים את גבם כשור לעול בכל מסי המדינה. לא כן הקבוץ החדש, אשר תכניתו ללכת קוממיות ולהכנס בענייני המדינה לכל פרטיה, הוא סדר ערים ומושבות עומדות ברשות עצמן, הוא סדר מסתרים גדולים ובתי חרושת גדולים שהם חשובים בעיני הממשלה. --- וזה היה הצעד הראשון לאתחלת דגאולה. כבר כתבנו בתחילת החוברת, כי מעת שהוכרזה א"י להקים בה שלטון ומשטר ליהודים, החלה התשוקה לקיבוץ גליות מכל ארבע רוחות העולם, ומאז החלה התנועה הזו לפעם בלב כל יהודי, וביחוד בלב בחורי ישראל שבגולה. משנת תרע"ט החלה הגולה לשלוח חמד בחוריה בהמונים אל הארץ, להכשיר את הקרקע לפני ההמון הבא, ובכל חדש זורמים אל הארץ למאות ולאלפים, כלם אנשים מלומדים שפות שונות ומלאכה ועבודה, כמ"כ מלומדי מלחמה וטכסיסה לעת הצורך, שכל אחד מהם עבד בצבא במדינת ממשלתו, ישחק למות ולא יחת, העולים האלה נקראים פה בא"י "תלוצים", מהם נמצאים בעלי מלאכה, יודעים בזהב ובכסף ובנחשת, בחרשת אבן ועץ, מכוננים, עושי כל מלאכה לכל פרטיה באומנות מפליאה. כל אלה בעלותם אל הארץ בשנה הראשונה מסתדרים לקבוצות קבוצות והולכים ועובדים, ומה שמרויחים הם אוכלים יחד כקטן כגדול, כחלש כגבור, כאחים ממש מלידה ומבטן ומהריון. העבודה שעובדים בה עכשיו עס"י רוב בכבישין (כלומר,

⁵ ירמיה נ' י"ד.

דרך המלך) ורצופן באבנים, כדי שיהיו מוכשרים למרוצת המכוניות והעגלות והקרוצות הרצים מעיר לעיר, לכל יהיה שום מכשול על דרכם. ובבנינים, בערים ובמושבות, ובנגרות, וישנם קבוצות קבוצות עובדים ג"כ בעבודת השדה. מעט מהם מכתדרים במושבות בעבודת האדמה, ועל פי רוב מכתדרים בשמרון ובעמק יזרעאל, שעוד בשנת חרע"ט נקנית כברת ארץ גדולה מקופת "קרן קימת לישראל", והם עכשיו עסוקים בהכשרת האדמה הנ"ל ובבנין מושבות עליה, וככה חב עסוקים עכשיו בבנין הארץ, ואעפ"י שרוב מהם הם יכולים לחיות בנחת באומניותיהם השונות, מ"מ הם מקדישים את חייהם לעבודת הארץ יבנינה, אפילו לא ירויחו רק את לחמם בצמצום. ויש שכבר עבדו בקבוצות עד שנה, ואח"כ עובדים לאיו אומנות שהם מרויחים בה בנחת, כגון מנהלי חשבונות, רופאים, רוקחים וכיוצא. ואח"כ אלה החלוצים שולחים לחו"ל מכתבים אל הוריהם או נשותיהם לעלות לא"י, שכבר הכינו להם מקומות, ועולים וחיים שם חיי משפחה, בעלי בנים ממש, זו היא תכנית החלוצים העולים לארץ ישראל בשנים האחרונות, להכשיר את הארץ לבאים אחריהם.

כפי מה שמספרים לנו, כי אדרי שנכבשה צנעא ע"י התורכים לפני בערך כחמשים שנה, התחילה התשוקה לעלות לא"י, כי מצאו להם דרך שתוחה שהיתה סתומה לפנים, שלא ידעו אן היא, ואז התחילו לעלות לא"י, רבים מהם היו בעלי חזן מצנעא ופחראו ומועט משאר ערי תימן. מטרת עלייתם לא"י היא קדושה, דוקא לזכות להסתופף בצל ארץ הקדושה, אשר לה נכספה וגב כלתה נפשם המה ואבותם מדיר דור, כשהגיעו לארץ הסתפקו לשבת לחונן את עפרה, ורבים מהם שתיו בעלי חזן, אינם רגילים בעבודה, וג"כ לא הורגלו עדיין בסחר הארץ, והוצאותיהם רבות כמו שהיו בתימן ממש, וישבו כמעט בטילים מכל עבודה עד שהריקו כל הכספים שהיו בידיהם והוכרחו אח"כ לחיות חיי עוני, שלא קיזו להפיכת הגלגל בזה מעולם. עולי הגולה שהיו בימן ההוא היו מסוג נח, וכל אחד רץ על עצמו, כי מטרת אחת היתה לכולם, לזכות לכה"פ להקבר בארץ

אבות, כי העם היושב בה נשוא 'עון, אך שאר העולים
שבירושת"ו היו מקבלים המיכה ממכיריהם הפעירים בחוץ
לארץ, כדי להתחזק בשוב א"י, אבל התימנים אין להם מכיר
הוצרכו לחיות חיי עוני יותר מדאי, רוב התימנים שמו את
עיניהם להצטופף בירוששת"ו, ומיעוט הלכו אהרי הפרנסה
בערים יפו וטבריה וצפת. בזמן ההוא לא היה רושם בולט
לתחיה הלאומית. התימנים שהיו בזמן ההוא התחילו לעבוד
קצת במלאכתם, מהם היו כותבי ספרים תפילין ומזוזות, ומהם
סידרים קטנים, ומהם בישיבת ללמוד תורה ולקבל שכר מועט
עד כדי חיות מצומצמת, וככה היה מתנהג הישוב הקדום, עד
שקמה ההסתדרות הציונית ופשטה בכל הארץ, שמטרתה היתה
חחיית האומה והארץ ביהודה, ויקר ההברה האנושית, והתעודות
לעבוד קדימה בגבורה ועוז, וללכת קוממיות בארץ, ולהתניק
ברכים כושלות. זאת היא עיקר מטרתם. כמ"כ קם הדור הצעיר
מבין התימנים שבערים ובמושבות, וישלת ידו בכל המלאכות
המועילות לשוב, שממנו באה תועלת טובה ומוצלחת לתורים
הזקנים לכלכל את שיבתם בכבוד.

משנת תרס"ח ואילך נהרו רבים מגולת הימן אל הארץ,
ונתקבלו בחוף יפו ע"י ראשי הסתדרות הפועלים שבהסתדרות
הציונית. אלה שנמצאו להם קרובים ביפו וירושלים, נשארו
אצלם, ורובם אלה שלא נמצאו להם קרובים, חלקו אותם
במושבות יהודה ושומרון והגליל. ביהודה: ברחובות, ראשון
לציון, בפתח תקוה, בערי שומרון: בזכרון יעקב, בחדרת
בגליל: ביבנאל, בכנרת. כדי להרגיל אותם בעבודת האדמה,
שהיא חשובה לציונים יותר מכל העבודות, והיא כמעט קדושה
בעיניהם, מפני שכוונתם להפוך את מדברה לעדן, וגם כדי
להראות לעמים את חריצות העם העברי ותחמסותו לעבודת
הארץ. יען כי טרם שעלו הציונים ובני ביל"ו אל הארץ, היתה
מדבר ישימו, שמה ושממה, קוצים ודרדרים. מה שאין כן עתה,
שבעמך על הרי ירושלים, תמצא מדבר יהודה מכוסה בדשאים
כמעט כולו, ובעוד זמן מועט נזכה למאמר הנביא ישעיה:
ישושם מדבר וציה ותגל ערבה ותשרח כחבצלת, פרות תפריח

ותגל אף גילת ורנן, כבוד הלבנון ניתן לה. ⁷ בב"א.⁸
 כלל העולה, שהתימנים עתה נכנסו לכל ענפי העבודה, מהם
 נמצאים עפ"י רוב בעלי מלאכה, מהם בנאים, טייחים, סתחים,
 נגרים, מכוננים, מסגרים, נפחים, פוחים, פספים, זקבים, חייטים,
 סנדלרים, רצענים, אורגים, טבחים, סוחרים, וכל המלאכות חוץ
 מרופאים ורוקחים. כל בעלי מלאכות הנ"ל מוצאים פרנסתם
 בריוח ובכבוד. לא נוכל לכתוב, שרוב התימנים הם סובלים
 מהפרנסה בשנה הראשונה עד שמכירים מנהגי הארץ ומתרגלים
 בעבודה, ולא דוקא התימנים, כי אם כל עולי הגולה מצטערים
 עד שיסתדרו. התימנים שבערים הם עתה מתפרנסים בריוח,
 עוסקים בעבודת הבנין, ואפילו שאר בעלי מלאכה, כגון סנדלרים
 וכיוצא, עובד עבודתם ומתעסקים בבנין, יען שיש בו ריוח עתה
 יותר מכל העבודות. פועלי האדמה כבר הם מומחים בעבודה זו.
 ואם תחשוב שהעבודה הזו היא פשוטה ואינה צריכה למוד,
 אינך אלא טועה. דוקא צריכה למוד ממורים מובהקים, וצריכה
 ג"כ תרגול, וכמה אנשים שאין להם שום עבודה רק הם מורי
 הוראות בעבודה זו, ומשכורתם גדולה פי שנים ושלושה
 מהמשכורת המעולה של מורי הוראות של מלאכות אחרות.
 וספרים גדולים מוציאים בדפוס המכילים רק את תורת החקלאות.
 הפועלים היודעים היטב את טיב העבודה הזו, וכבר התרגלו
 בה, הם מוכנים לקראת עתיד מזהיר, להיות חיי אכר בעל בית
 ורכוש חי, שלא תמצא אתו דאגת הכלכלה, ועתידה עבודה זו
 לעלות על ראש פסגתה כשירבה זרם החמון הזורם אל ארצנו
 הרחבה לבנות הריסותיה ולנטוע מדברותיה השוממות בעזה"י,
 כמו שהובטחנו ע"י הנביא יחזקאל: כה אמר ה' ביום שהרי
 אתכם וכו' והושבתי את הערים ונבנו החרבות, והארץ הנשמה
 תעבד תחת אשר היתה שממה לעיני כל עובר, ואמרו הארץ
 הלזו הנשמה היתה כגן עדן והערים החרבות והנשמות והנהרסות
 בצורות ישובו. ⁹ אכ"ר.¹⁰

אחים יקרים, את הידיעות הנ"ל כתבנו לכם כדי שתדעו

⁷ ישעיה ל"ה א'—ב'. ⁸ במהרה בימינו אמן. ⁹ יחזקאל ט"ו ז'—ט"ח.
¹⁰ אמן כן יהי רצון.

מצב הארץ. אנו יודעים כי כמה אנשים יש להם ידיעות בדיוק שאינן נכונות. אי"ה אנו נוסף לבאר את המצב יותר ויותר. בידיעות הבאות נבאר ג"כ את אופני התעשייה והתפתחותה בא"י, ועוד אנו מקוים שעל ידי הידיעות הללו יוצר חבור ישר לידיעות ביניכם ובין אר"י, וגם על ידי זה יוסרו כל המכשולים העוצרים בעד העליה התימנית. ונקוה לאל שיזכנו להתראות עין בעין בבוא כל ישראל לראות את פני ה' אלהים בקיום כל הבטחות עתידנו ע"י כל נביאנו בבוא ג"צ.¹⁰ אכ"ר.
ב"כ התימנים במרכז העליה.

¹⁰ גואל צדק.

ציונים ביבליוגרפיים

לאגרות ב'—ג'

עיין מחקרו המפורט של מ. קס „שתי אגרות הנכה“ שנדפס בירחון „כינוי“ שנה ו' חוב' ז'ה' (בסלוצקת תש"ג), עמ' צ"ב—צ"ט, שם גם ביבליוגרפיה.

לאגרת ד'

האגרת הובאה בתלמוד ירושלמי מסכת תגיגה פרק ב' הלכה ב', והועתקה כאן עמ"י דפוס ויניציאה (דף ע"ז עמוד ד'), נוסח אחר בתלמוד בבלי מסכת סנהדרין דף ק"ז עמוד ב'.

לאגרת ה'

האגרת גשומרת: בתלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין, פרק א' הלכה י"ב (דפוס ויניציאה דף י"ח עמוד ד'), שם, מסכת מעשר עני פרק ה' הלכה ו' (דפוס ויניציאה דף י"ז עמוד ג'); בתלמוד בבלי מסכת סנהדרין, דף י"א עמוד ב'; בתוספתא סנהדרין ב' ו'. והובאה כאן לפי הראשון. אגרות דומות של רבן שמעון בן גמליאל הובאו ב„מדרש תנאים“ לדברים כ"ז י"ג ובתלמוד בבלי מסכת סנהדרין, דף י"ג עמוד א'. — עיין מאמרו של א. ביכלר „אגרות רבן שמעון בן גמליאל הוקן ורבן יוחנן בן זכאי על ביעור מעשר בזמן הבית“ שנדפס בספר חיובל לכבוד פרופ. י. א. בלוי „נזאת ליהודה“, בודפשט תרצ"ח, עמ' 157—160.

לאגרת ו'

המאורע ושרידי האגרות נזכרו: בתלמוד ירושלמי מסכת גדרים פרק ז' הלכה י"ג (דפוס ויניציאה דף מ' עמוד א'); בתלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק א' הלכה ב' (דפוס ויניציאה דף י"ט עמוד א'); בתלמוד בבלי מסכת ברכות דף ס"ג עמוד א', והובאו כאן עמ"י ירושלמי סנהדרין. — בהסכרת מרקע ההיסטורי הלכתי בעקבות יצחק אייזיק הלוי בספרו „דורות הראשונים“ חלק א' כרך ה' (פראנקפורט ע"ג מיין תרע"ח), עמ' ע"מ—עמ"ט, בניגוד לדעת גרץ הוראה במעשה חנניא נסיון סדר יהודי בבל בהגמניה של א"י.

לאגרת ו'

האגרת נחפרסמה מכתביד בתרגום צרפתי ובצרוף מחקר
 היסטורי מפורט ע"י François Nau, Deux épisodes des l'his-
 toire juive sous Theodose II. In: Revue des Études Juives,
 LXXXIII (1927) pp. 184—202.

קיצור הדברים נמסר, מתוך אידידוק, במאמרו של א. מרמר-
 שטיין "לקורות היהודים בא"י במאה החמישית למספרם" שנדפס
 בקובץ "ירושלים" לזכר לונץ (ירושלים תרפ"ח) עמ' מ"א-מ"ה. הוא
 גם פרסם שם את תרגום האגרת לעברית, אבל לא השתמשתי
 בתרגומו, אלא חזרתי ותרגמתי מצרפתית.

לאגרת ז'

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מתוך כתביד ע"י א. א. הרטבי
 בקובץ "אוצר טוב" שנה ד' (1877) עמ' 077—081, והערות שם, חלק
 לועזי עמ' 233—234. חזרה ונדפסה ב"המעמר" ג', עמ' 19—26, קטעים
 ממנה נדפסו שוב בספרו האנגלי של י. מאן "היהודים במצרים ובא"י
 בימי הכלים הפטימיים" חלק ב', עמ' 189—191.

בכתב-היד כתוב שהאגרת נכתבה בשנת אלף תצ"ט לשטרות.
 היינו 1187 לספירת הנוצרים. תאריך זה הוא מן-הגמגע, שכן אז
 שלטו הצלבנים בירושלים, ולא היה בה ישוב יהודי כלל. וכבר
 הרגיש הרכבי עצמו שהתאריך כתוב על וזמחוק, ושהתאריך המקורי
 קדום יותר. מאן (שם, חלק א', עמ' 164—165) משער שהאגרת נכתבה
 בשנת שס"ט לשטרות, היינו 1057 לספירת הנוצרים. לדעת ב. דינבורג
 קדומה האגרת יותר ונכתבה בשנת רפ"ט או רצ"ט לשטרות, היינו
 977 או 987 לספירת הנוצרים. (ישראל בגולה א', עמ' 61 הערה 22;
 מאסף "ציון" כרך ג', עמ' 82). לקביעת השנה הראשונה הצטרף ש.
 אסף. (מאסף "ציון" כרך ב', עמ' 113).

לאגרות ט"ז

אגרת ט' נדפסה מתוך כתב-היד שנמצא ב"גניזה" שבקהיר ע"י
 יעקב מאן ברכעון Jewish Quarterly Review סריה חדשה, כרך י"ב
 (1921—1922), עמ' 257—298, או עור לא ידע מאן מי מחברה. והותו
 של המחבר נתברר לו לאחר שמצא בכ"י ה"גניזה" קטעים מתוך
 מירושני חנ"ך לדניאל אלקומסי, שיש בהם ענינים שונים לעניני האגרת.

עיי' ספרו Texts and Studies (פילדלפיה 1935) חלק ב' עמ' 5 ואילך, ושם גם בפרוטרוט על דניאל אלקומסי ועל שאר גדולי הקראים בירושלים מהמאה החשיעית ואילך.

אגרת י' של סהל בן מצליח נמצאה בכתב־יד בהודת הקדמה לספר המצוות שלו, שנכתב ערבית, ונדפסה ע"י א. א. הרטבי ב"המליץ" שנה חמשי־עשרה (1879) בהוספה לגליון 31, עמ' 539--543. (=מאסף נדדים מס' 13). — דברים דומים כתב סהל באגרת־הפולמוס שלו בגד ר' יעקב בן שמואל תלמיד רב סעדיה גאון, ונדפסה ע"י עמחה פינסקר בספרו "לקוטי קדמוניות" עמ' 15 ואילך.

על הדורות הראשונים להתישבות הקראים בירושלים. עיין בספרו של מאן הנ"ל שם, ועיין מאמרו של ש. א. פונבסקי "ראשית התישבות הקראים בירושלים" בקובץ "ירושלים" של לוגי, כרך עשירי (תרע"ד), עמ' 83--116. — מפיזי הקראים הראשונים בירושלים פרסם מתוך כתב־היד "הגניזה" מ. זולאי ב"קובץ הוצאת שוקן לדברי ספרות", הלאביב תש"א, עמ' 139--145. בפיוטים אלה מהבטא הלך־פישם של הקראים בדורות ההם ואבלם על תפארת־קדומים שתקף.

לאגרות י"א-י"ב

שתי האגרות נדפסו מתוך כתב־היד שנמצאו ב"גניזה" שבקהיר ע"י יעקב מאן בספרו האנגלי "היהודים במצרים ובא"י בימי הכלימים הסטימיים", חלק ב', עמ' 186--187, עם באורים שם, חלק א', עמ' 163. — אגרת דומה לר' אפרים בן שמריה (שנוכחה במבוא לאגרות) נדפסה ב"גניזת ירושלים" ב"יאה"ב ברבעון Jewish Quarterly Review כרך י"ט, עמ' 107--108.

לאגרת י"ג

האגרה נדפסה מתוך כתב־ידו של הכותב, שנמצא ב"גניזה" שבקהיר, ע"י יעקב מאן בספרו האנגלי "היהודים במצרים ובא"י בימי הכלימים הסטימיים", חלק ב', עמ' 182--184, עם באורים שם, חלק א', עמ' 161--162.

לאגרת י"ד

האגרת נדפסה מתוך כתב־ידו של הכותב, שנמצא ב"גניזה" שבקהיר, ע"י יעקב מאן בספרו האנגלי "היהודים במצרים ובא"י בימי

הכ"לים הפטימיים" חלק ב', עמ' 176–178, עם באורים שם, חלק א', עמ' 155–156.

לאגרת ט"ו

האגרת נדפסה מתוך כתב־היד שנמצא ב"גניזה" שבקהיר, יחד עם אגרות אחרות של המיסרים בטבריה, ע"י יעקב מאן בספרו האנגלי "היהודים במצרים ובא"י בימי הכ"לים הפטימיים" חלק ב', עמ' 193, עם באורים שם, חלק א', עמ' 167. — דברי הסופר הקראי בפירושו לדניאל, שהובאו במבוא לאגרת, נדפסו ע"י מאן ברבעון Jewish Quarterly Review סדרה חדשה, כרך 12 (1922), עמ' 517–521. — והשערה על העברת הישיבה מטבריה לירושלים באמצע המאה השמינית, שנזכרת במבוא לאגרת, הובעה ע"י מרדכי מרגליות, ב"ידיעות החברה העברית לחקירת א"י ועתיקותיה", שנה ח', עמ' 104.

לאגרת ט"ז

האגרת נדפסה במקורה בפעם הראשונה מתוך כתב־היד ע"י א. ברלינר בקובץ "אוצר טוב" כרך ג' (1876) עמ' 335–338, עם מבוא והערות בגרמנית שם, חלק גרמני, עמ' 157–160. משם הועתק ב"המעמר" של לוין כרך ג', עמ' 26–35 וב"אוצר המסעות" של י. ד. אייזנשטיין, הועתקה זו משובשת מאד, לפיכך נדפסה האגרת מחדש עפ"י גוף כתב־היד ע"י שרגא שולץ, תלמידו של ש. קליין (מכתב מרבי שמואל ב"ר שמשון עפ"י כ"י פארמא, וייצען 1929). מהדורה זו שימשה יסוד להעתקתו. — מקצר האגרת שיבש, כנראה, גם בהעתקה, ושורה של תקונים הציע א. ל. סוקניק במאסף "ציון" ספר ב', עמ' 108 ואילך. תקונים אלה ציינתי בשמו בהערות. — דברי כותב־הקורות שהבאתי בראש המבוא לאגרת, עיין "שבט יהודה" (הוצאת ויגור, עמ' 113). — על חנוכת העליה של 300 רבני צרפת ואנגליה נכתב הרבה, מהם דברים טפלים, ועיין המאמר האחרון בענין זה: Samuel Krauss, L'Emigration de 300 rabbins en Palestine en l'an 1211. In: Revue des Études Juives T. 82 (1926) pp. 333–352. קרויס מביע שם את השקפתו שתנועת־העליה הייתה קשורה למחלוקת על דבר ספרי הרמב"ם, ושהייתה כאן כוונה לכנסת־רבנים בא"י שחלון בענין זה ותעלה לרגל על קבר הרמב"ם. השקפה זו אינה מתקבלת על דעתי, מכמה טעמים שאין כאן המקום לפורטם. אולם יש במאמר

חומר רב על אנשים שונים שהשתתפו בעליה. — תוספות מקונים למאמר זה כתב א. נ. אדלר באותו עתון. כרך 85 (1923) עמ' 70—71. הוא מביא חומר על רבני אנגליה שהשתתפו בעליה. ומביע את דעתו שהעלית נגרמה ע"י חנוכה משיחית שנתעוררה בימים ההם. לצערי לא מצאתי את המקור שהוא מציין לדעה זו. — בענין ישיבת ר' יחיאל מפריז בעכו, שהוזכרה במבוא לאגרת, קבלתי את דעתו של ש. ח. קיק ב"מזרח ומערב" כרך ג' עמ' 143—144 ובמאמר "ציון" ספר ה' עמ' צ"ז—צ"ח. בניגוד לדעת י. בן צבי בספרו שאר ישוב, תרצ"ו עמ' 240—244.

לאגרת י"ז

האגרת נדפסה בפעם הראשונה בסוף סירוש הרמב"ן על התורה שנדפסה באשכנז רמ"ט (ליסבון 1489). ימ"ש הדעתה כאן מלה במלה ואות באות. כל הדעות המאוהרות — והן מרובות — משובשות דן, ובכללן גם ההעתיקה ב"המעמר" של לונץ כרך ג' עמ' 62—64. אף על פי שנאמר שם שהשתמש גם בדפוס אשכנזי. האגרת לא נדפסה בסוף ספרו של הרמב"ן, "שער הגמול" דפוס ראשון, נאפולי ר"ה כפי שהובא ע"י רביב. — הדרוש "דרוש הרמב"ן בראש השנה בבית הכנסת בעכו, שנזכר במבוא לאגרת, נדפס מתוך כתביד ע"י א. ז. שווארץ ב"הצופה מארץ הגר" שנה א' ויש לשער שאת הדרוש הזה דרש בעכו לא סמוך לעליתו אלא בסוף ימיו, שחרי לירושלים הגיע בלילה, ואם נאמר שדרש בר"ה בהגיעו לעכו יצא שהתעכב בעכו שנה המימה. — בסוף המבוא לאגרת הבאתי מדברי הלמיד הרמב"ן בחיבורי "תוצאות ארץ ישראל", חיבור זה נדפס בשלימותו מהוך כתביד ע"י ש. אסף בקיבוץ "ירושלים" לזכר לונץ (ירושלים תרפ"ח), עמ' נ"א—נ"ב.

לאגרת י"ח

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מהוך כתביד ע"י מוכרי הספרים אליעזר אשכנזי מתוניס בספרו "דברי חכמים" (מץ תר"ט) דף ס"א—ס"ג ונדפסה שנית ב"המעמר" של לונץ, כרך ג' עמ' 77—80. הדפוס הראשון שימש יסוד להעתקתו.

לאגרת י"ט

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מהוך כתביד הנמצא באונספורד

ב"ירושלים" של לונץ, כרך ששי, עמ' 335 ואילך, ושנית ב"המעמר" כרך ג', עמ' 89-92, — ש. ח. קוק הוא שזיהה את כותב האגרת ומצא ששמו הוא ר' יוסף למונטניא, עיין דבריו ברבעון "ציון" שנה א' (תרצ"ד), עמ' 255-256.

לאגרת כ'

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מתוך כתב־יד בלובין, "אוצר טוב" של א. ברלינר שנה ג' (1876), חלק עברי עמ' 333-335, עם הערות שם, חלק גרמני, עמ' 157. מהדורה זו שימשה יסוד להעתקתה. היא נדפסה שנית ב"המעמר" של לונץ, כרך ג', עמ' 175-182, — לבנים כבדו בטעות, שכותב האגרת הוא המקובל הספרדי ר' יצחק בן אברהם לאטיף, שחי במאה השלוש־עשרה, אף על פי ששם אביו של המקובל היה אברהם, ואולי כזהב האגרת חזוהם בפירוט: בן מאיר, ובבר זש משה שטינשניידר שהאגרת היא מזמי מאוחר יותר, ושוער שנכתבה בין שנה ר"ט לשנה ר"פ (1500-1520), בעקבותיו הלך לונץ ב"המעמר", ובזמן האחרון ביררו אל נכון ע. שוחט (יריעת ההברה העברית לחסידה א"י העתיקה) שגזר ר' עמ' 84 ואחריו בפרוטסט ש. ח. קוק (ליח ירושלים לשבת תש"ב, עמ' קמ"ח-קנ"ד) שכותב האגרת עלה לא"י באמצע המאה החמש־עשרה.

לאגרות כ"א-כ"ג

שתי האגרות הראשונות ידועות בשלש כתב־יד: כ"א בגנוז הכיון גינצבורג, כ"ב שהיה ברשות קהלת סיניגאליץ ואבד, וכ"ג אלמנצי דנמצא כיום בגנוז המוזיאום הכריטי. עפ"י כ"א גינצבורג, והוא הגרוע מכולם, נדפסו שתי האגרות ע"י שניאור זקש בקובץ Jahrbuch für die Geschichte der Juden und des Judenthums שנה ג' (1853) עמ' 193-224, עפ"י מהדורת זקש חזרו ונזכרו שתי האגרות העולות אחר־כך פעמים רבות, ובכלל זה גם ע"י לונץ ב"המעמר" כרך ג', עמ' 93-150, הביבליוגרף משה שטינשניידר קיבץ מידי מרדכי מירטארה תקנינים למהדורת זקש עפ"י כ"א סיניגאליץ, ומידו שד"ל תקנינים עפ"י כ"א אלמנצי, ורשם לו את התקנינים בטופס ה"אחרבוק" שברשותו, הנמצא עתה בגנוז בית־המדרש לרבנים בניו־יורק, אם היא שלח רעחק מהתקנינים לידו לונץ, אבל הלה השתמש במקצתם רק בהערות, והשאיר את הנוסח הפגום של זקש כמות שהוא, התוצאה מכל זה היא

שביריגו היה בדפוס עד כה נוסח מוטעה מאד מאגרת ר' עובדיה, נוסח
הלקוי לעתים בתסרון שורות שלמות. — האגרת השלישית נשתמרה
בשני כתבי־יד: בכ"י אלמנצי הג"ל, ובכ"י הנמצא בגנזי בית־המדרש
לרבנים בני־יורק, שאיגו אלא העתק בלתי־מדויק מהראשון. על פי
כתב־היד השני נדפסה האגרת ע"י אלכסנדר מארכס ב"ספר השנה
לארץ־ישראל" ב"ג' (תל־אביב תרפ"ה—תרפ"ו) עמ' 97–99.

והנה בונן האחרון קם ר"ר מנחם הרטום מפירנצה (ועתה
בארץ־ישראל), בהתעוררותו ובהדרגתו של פרופ. מ. ד. קאסוטו, והכין
מהדורה חדשה של כל שלש האגרות עפ"י כ"י אלמנצי, שהוא המשוך
בח ביותר, ומתוך השוואה לכ"י גינצבורג, עפ"י מהדורת זקש, ולכ"י
סיניגאליא, עפ"י התקונים שבשולי הטופס של שטינשניידר. עבודה זו
עם מבוא באיטלקית, תרגום איטלקי ושנויי־נוסחאות, הגיש בשנת
תרצ"א בתורת עבודת־דוקטור לאוניברסיטה ברומא, אבל לא עלה
בירו להדפיסה. לשמחתי הגדולה נענה ד"ר הרטום לבקשתי ונתן לי
רשות להדפיס כאן את נוסח האגרות, פרי עבודתו החרוצה והמדויקת.
הורות לנדיבות־לבו זו יש לנו כאן בפעם הראשונה נוסח מתוקן של
שלש האגרות שכתב ר' עובדיה מבקטנורא מא"י.

מלבד פירושו על המשנה ושלש אגרותיו אלו, חיבר ר' עובדיה:
פירוש על פירוש רש"י על התורה, בשם "עמר נקא" (נדפס); חידושי
שים על חידושי רבו ר' יוסף קללן על ספר מצוות גדול (בכתב־יד);
שני קבצים גדולים של אגרות שכתב עוד באיטליה, נקבצו כדי לשמש
דוגמא לכתיבת אגרות (נשותמר בכתב־יד); ועיין עליהם במאמרו של
מ. ד. קאסוטו, מכתבי ר' עובדיה מברטנורא, בספר־היובל "וזאת
ליהודה" לכבוד י. א. בלוי (=הצופה בארץ הגר, שנה י', תרפ"ו), עמ' 296–
302; פיוטים שונים, רובם בכתב־יד, ואחד מהם נדפס ע"י קאסוטו
שם. — ועיין עתה מאמרו של הרטום על אגרות ר' עובדיה במאסף
"יבנה" ספר ג' (ירושלים תש"ב), עמ' 112–124.

לאגרת כ"ד

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מתוך כתב־יד, עפ"י העתקת
שניאור זקש, ע"י א. גאיוואר, בספר־השנה Jahrbuch für die Ge-
schichte der Juden und des Judenthums כרך ג' (1863), עמ' 271–

332. וחזרה ונדפסה ב"המעמר" של לונדון, כרך ג', עמ' 151—170, יחבל שאין להעתיקה מדויקת כל צרכה.

לאגרת כ"ה

האגרת נדפסה בפעם הראשונה מרוך כתב־יד ע"י א. גאיוואר ב"הלבנון" שנת ה' (תרל"ח) גליון כ"ו, עמ' 406—408, וחזרה נדפסה ב"המעמר" של לונדון, כרך ג', עמ' 196—201. — על ר' אברהם ב"ר אליעזר הלוי, הנובר במבוא לאגרת עיין במאמרי המפורטים של ג. שלום ב"קריית ספר" שנת כ' ושנת ז'.

לאגרות כ"ו—כ"ז

אגרת כ"ו נדפסה מתוך כתב־יד, שדוּעַתָּה באיטליה בשנת רפ"ג (1523). ע"י א. גאיוואר ב"קבץ על יד" שנת ד' (תרמ"ח), עמ' 25—30, ומשם הועתקה כאן. היא חזרה ונדפסה ע"י לונדון ב"ירושלים" כרך ג' (תרמ"ט), עמ' 93—100, וב"המעמר" כרך ג', עמ' 183—196. — אגרת כ"ז (שקטע ממנה הובא כאן) נדפסה אף היא ע"י גאיוואר, שם עמ' 30—31.

לאגרת כ"ח

האגרת נדפסה מתוך כתב־יד דירזני סימ' 868 דף קנ"א עמוד ב', ע"י הרב א. זכריה שווארץ ברבעון, "עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל" שנת ג' תרכ"ב (מרחשון תרצ"ח), עמ' 34—35.

לאגרת כ"ט

האגרת נדפסה מתוך כתב־יד עם מבוא ע"י דוד קויסמן ברבעון Jewish Quarterly Review, כרך תשיעי (1897), עמ' 491—499, ומשם הועתקה כאן. שם במבוא ובשם המאמר נדפס בטעות "משה די רוס" במקום "דוד" שבגוף האגרת, והדבר הופך אחר־כך (שם, עמ' 758). האגרת חזרה ונדפסה ע"י מהדורת קויסמן ב"המעמר" של לונדון, כרך ג', עמ' 201—208.

לאגרת ל'

אגרת זו, ביחד עם שתי אגרותיו של ר' שמשון בק מצפת, נרדפו סמוך לכתב־יד ע"י דוד קויסמן ב"ירושלים" של לונדון, כרך ב' (תרמ"ז), עמ' 141—147, וחזרו ונדפסו ע"י לונדון ב"המעמר" כרך ג', עמ' 282—288.

לאגרת ל"א

האגרת, ביחד עם אגרות אחרות מא"י לגדיס זה, נדפסו כמותך כתביד ע"י ש. אסף ב"קבץ על יד" ספר י"ג חוב' א' (ירושלים ת"ש). עמ' קל"קל"ח. ע"ס מבוא, שם עמ' קי"ד-קי"ט. יעיין להלן באגרותיו של ר' שלמה שלומיל מיינשטרל המשימות במדה רבה את תיאור ה"י הישוע בצפת בימיו ההם.

לאגרת ל"ב-ל"ד

שלש אגרות של ר' שלמה שלומיל מיינשטרל נדפסו בפעם הראשונה מתוך כתביד בספר "תעלומות חכמה" לר' יוסף שלמה רומא מקנדיא, בבאסיליא בשנת שפ"ט, וחזור ונדפסו אח"כ פעמים הרבה בספר מיוחד בשם "שבחי האר"י" בי כלולים בהן ספורים ואגרות מחיי האר"י. לאחרונה נדפסו ב"המעמר" של לונץ כרך ג' עמ' 289—298, כאן הועתקו האגרות מהדפוס הראשון: אגרת ל"ב נדפסה בספר "תעלומות חכמה" הנ"ל, דף מ"מ"א. אגרת ל"ג נדפסה שם, דף מ"א"מ"ט. אגרת ל"ד — שקטעים ממנה הוכאו כאן — נדפסה מכתב"י, הנמצא עתה בגנזי בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ע"י ש. אסף ב"קבץ על יד" ספר י"ג, ירושלים ת"ש, עמ' קי"ד-קל"ג.

לאגרת ל"ה

האגרת נדפסה בפעם הראשונה, מתוך כתביד שדוועק מכתב"י ידו של הכותב, ע"י מתתיהו מונק הבהן בעתון הדתי "שומר ציון הנאמן" גליונות קמ"א-קמ"ב (אלטאנא, כ"ב כסלו—ז' טבת תרי"ג). נדפסה עוד בספר "הולדות חכמי ירושלים לפרומקין-רבלין, חלק א', עמ' 150—154, בספר "עטרת הלויים" לפנחס פעסיס, עמ' 34—40, ובי "המעמר" של לונץ, חלק ג', עמ' 305—314, כאן הועתקה האגרת ע"י דפוס ראשון, כי כל ההעתקות המאוחרות, ובידו של לונץ, משובשות. הולדות בעל האגרת בפרוטרוט עיין: בספר "הולדות וחכמי ירושלים", חלק א', עמ' 146—153, וחלק ב', עמ' 9—10, 19—22; בספר "עטרת הלויים" לפנחס פעסיס, זארישה תרכ"ב, עמ' 22—45.

לאגרת ל"ו

האגרת נשתמרה בכתביד הנמצא בגנזי בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ונדפסה ע"י ש. אסף בקובץ "רשומות" כרך ו', חל"א"ב תר"ץ, עמ' 455. כתביד כולל קובץ העתקות של אגרות

שהשאייר לעצמו סופר עדת ירושלים בימים ההם, כדי שתשמשה מעין אגרון למקרים דומים. את כתב־היד תיאר בפרוטרוט דוד ילין במאמרו „ירושלים היהודית לפני שלש מאות שנה“ שנדפס בקובץ „ירושלים“ לזכר לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' ע"ח-כ"ה, ואת"כ נכלל ב„כתבים נבחרים“ של ילין, ירושלים תרצ"ו, עמ' 18–45. ילין פרסם גם קטעים רבים המצטרפים לתמונה שלמה של סבלות יהודי ירושלים בימי ׳ן פרוך ובשנים שלאחר תקופת שלטונו. – ד, ויגריב (ברבעון „ציון“ שנה ב/ עמ' 203, ובירחון „סיני“ כרך ב/ עמ' רס"ט-רע"ד) ניסה להטיל פסול בערכו ההיסטורי של כתב־היד ולומר שאין בו אלא אגרות־לדוגמא על מעשים שלא היו ולא נבראו. אולם אינני מקבל את דעתו. כל הפרטים המרובים והמגוונים שבאגרות מעידים כמאה עדים שהן נכתבו על יסוד מעשים שהיו. הסופר היה צריך להיות בעל דמיון חולני כדי להמציא דוגמא שיהא בו צורך לבקש תכריכין מחוץ לארץ, כבאגרת שלפנינו.

אגרת עולה מאיטליה משנת שפ"ה תמצא ב„ירושלים“ של לונץ, כרך ה/ עמ' 70–88. ואגרת ההיא משלימה את תמונת העליה לירושלים לפני ימי ׳ן פרוך המתוארת במבוא לאגרת זו ובאגרת ל"ה. לאגרת ל"ז

האגרת נדפסה מתוך כתב־יד ע"י יעקב מאן במאסף „ציון“ ספר ששי, ירושלים תרצ"ד, עמ' נ"ט-פ"ד, עם מבוא מפורט, שבו מדובר על האנשים הנזכרים באגרת. – על שבתאותו של רויגו, ההכנות לעלייתו ועל היתסים בינו ובין תלמידו־רבו ר' מרדכי בן ר' יהודה ליב, עיין בספרו של ג. שלום „חלומותיו של השבתאי ר' מרדכי אשכנזי“, ירושלים הוצאת שוקן תח"ץ. – על נסיעותיו של רויגו לחוץ־לארץ כשליח א"י, עיין מאמרו של ש. אסף ברבעון „ציון“ שנה ו/ עמ' 156–157. ועיין גם מאמרו של י. זנה ברבעון „ציון“ שנה ד/ עמ' 86–88.

לאגרת ל"ח

אגרת זו מצאתי על דף נדפס בודד בגנזי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ופרסמתי בצרוף מבוא בירחון „מזרח ומערב“ כרך ה/ תרצ"א, עמ' 323–325. לפי צורתה ואותיותיה נדפסה האגרת באמשטרדם במאה השמונה־עשרה. מקום פנוי השאייר

הגר השליח בין הכתובת ובין גוף האגרת, כדי להוסיף בכתב־יד את שם הגביר שאליו נשלחה האגרת. בטופס שלפני נוסף כאן בכתב־יד: „המפורסם הגביר המרומם כמר מר שמואל“ — על גרים בא“י בדור האחרון, עיין: פ. גרייבסקי: גרי הצדק בירושלים — ארץ־ישראל, חוב' א"ב, ירושלים תרצ"ב.

לאגרות ל"ט"מ"ב

אגרת ל"ט נדפסה מתוך כתב־יד. הנמצא בגנוז ר' דוד ששון ו"ל בלונדון, בצרוף מבוא מפורט, ע"י יעקב מאן, ברבעון „תרביץ“ שנה ו', תרצ"ו, עמ' 74—95. מאן טרסם שם גם שתי אגרות קצרות אחרות של סגוויניטי אל אביו, שנכתבו בחדשים תשרי־כסליו תק"ב, שבעיקרן יש בהן חזרה על הידיעות שבאגרת ל"ט. — אגרת מ' נדפסה מתוך כתב־יד, יחד עם אגרות אחרות בענין עליית ר' חיים ׳ עטר, עם מבוא ע"י בנימין קלאר ברבעון „עלים לביבליוגרפיה וקורות ישראל“ שנה ג', חוב' ב', מרחשון תרצ"ח, עמ' 47—51. — אגרת מ"א נדפסה אף היא מתוך כתב־יד ע"י בנימין קלאר ברבעון הנ"ל, שנה ג' חוב' ג', עמ' 48—52. — אגרת מ"ב עמדה אף היא להתפרסם ע"י בנימין קלאר ברבעון הנ"ל, שהופעתו נפסקה לרגל המלחמה, והוא בנדיבותו נתן לי רשות להדפיסה מתוך כתב־ידו. תולדותיו של ר' חיים ׳ עטר, עיין בספרו של יעקב הלפרן „ארץ החיים“, וינה תרצ"ג, שהשתמש גם בכל הביובגרפיות הקודמות. שם גם (עמ' 20—27) נדפסה מתוך כתב־יד, בעריכת בנימין קלאר, האגרת שכתב סגוויניטי אל אביו ביום י"ב בניסן תק"ב, ובה תיאר בפרוטרוט את השיוול הארוך של החבורה לצפת ולסביבותיה. ועיין גם במבואות של מאן ושל קלאר הנ"ל.

לאגרת מ"ג

אגרת זו נדפסה, ביחד עם המלצות רבני מצרים, ארם־צובה, אומיר וקושטא על השליח, על דף מיוחד (כגראה בקושטא בשנת תק"ח). מדף זה חזרה ונדפסה ע"י אפרים דייגורד בספרו „שכלים בודדות“, ירושלים תרע"ה, עמ' 26—35. וחזרה ונדפסה ביתר דיוק ובצירוף מבוא ע"י יצחק ריבקינד בקובץ „רשומות“ כלך ד', תל־אביב תרפ"ו, עמ' 332—344. ועל פיו נדפסה כאן. — על הישוב היהודי בכפר יסיף, עיין: י. בן־צבי, שאר ישוב, תל־אביב תרצ"ו, חלק א', עמ' 109—133.

לאגרת מ"ד

אגרת זו נדפסה בפעם הראשונה בשלמותה ע"י החסיד ר' ברוך דוד הכהן מצפת בספרו "חבת הארץ" ירושלים תרס"ד, דף ס"ב-ס"ד. אברהם כהנא, שלא ידע על דפוס זה, הביא לדפוס מחצית האגרת שמצא בכתב יד בספריה יובל לכבוד החכם אברהם אליהו תרכ"י, "זכרון לאברהם אליהו", פטריכורג תרס"ט, עמ' 443-448, וכל אלה שכתבו אחרי כהנא על ר' אברהם גרשון מקיטוב, ידעו רק את הקטע שפירסם כהנא. הנוסח משובש בשתי המהדורות, וביחוד נשתבשו השמות הספרדיים, וזכרתי זה על פי זה, וגם הוספתי קצת תקונים עפ"י מקורות צדדיים. כאן נדפסה האגרת בשלמותה.

מלבד האגרת הנדפסת כאן, נדפסו בספר "גנוי נסתרות", ירושלים תרס"ד, אגרות שונות של ר' אברהם גרשון מקיטוב אל הבעש"ט ומהבעש"ט אליי (שם, סימן א', ח', י"ג, ט"ו, נ"א, ס"ה, ס"ז, כמ"ג), וכבר נחשדו אגרות אלו בזיוף, כמו שאר אגרות שבאותו קובץ שהן כוראי מזויפות, ואני מצטרף, מכמה טעמים שאני מקוה לבררם במקום אחר, לדעת הסוברים שהאגרות הללו מזויפות הן, בניגוד לדעת אליעזר רבלין ב"החלדות חכמי ירושלים" הלק ג' עמ' 56-58.

האגרת לקהלה ביין משנת תקי"ז, שעליה חתם ר' אברהם גרשון (הנוכח במבוא לאגרת מ"ד) נדפסה ב"ירושלים" של לונץ, כרך ב', עמ' 148-152; אגרת הבעש"ט אל ר' אברהם גרשון (הנוכח במבוא הנ"ל) נדפסה בכרך ספר "בן פורת יוסף" לו' יעקב יוסף הכהן משולגאת, קארעץ תקמ"א.

לאגרת מ"ה

האגרה נדפסה, בשנת כתיבתה, בפרנקפורט-אדער בשנת תקכ"ג, אילי ע"י שליחי צפת, שהבינו את כוונה לעורר אהבת א"י, בשם "עדות ביהוסף" (ובשער הספר נקרא הכותב "ר' יוסף סופר מבראדי") ונתשטטה עד כהרה עד שבשנת תקכ"ה הדפיסו שם את תרגומה ליהודית-אשכנזית, ובשנת תקכ"ז הדפיסוה עם שנית במקורה (בשם "אגרת יוסף"), ושוב נדפסה בואלקווא בשנת תקנ"ה, ובלבוב (בשם "שבהי ארץ ישראל") בשנת תקס"ד. (מהדורת לבוב נדפסה לסי השער, בדפוס Jides היינו הרבנית יהודית ראזאניש,

אולם הספר שייך לספרים המיוחסים בזיוף לדפוסה של הרבנית, ונדפס באמת בין שנת תק"ץ לשנת ת"ר, עיין מה שכתבתי על ספרים אלה ב"קריית ספר" שנה י"ז, עמ' 97, 107-108). באידיש חזרה ונדפסה האגרת, ביחד עם שאר ספורי מעשיות, בשם "מעשה פון ארץ ישראל", בסדילקאב תקצ"ב, בוויילנא תר"ה, בוויילנא תר"ח, ועוד. — עפ"י הוצאת זאליקווא תקנ"ח נדפסה האגרת מחדש בנוסח מתוקן ע"י י. בן צבי עם הקדמה והערות מועילות, ירושלים "דרום" תרצ"ג.

בן צבי במהדורתו (ערות ביהוסף עמ' 3) סובר שזו אגרת כללית שנכתבה בשכר עפ"י בקשת המשולחים לחו"ל, ולדעתי אין זו אלא אגרת פרטית שכתב לקרוביו ומיודעיו בעירימולדתו, כפי שמעידים הרמזים שהוא מרמז בה לאגרת קודמת שכתב מקושטא בדרך עלייתו, ומה שהוא כותב בסוף אגרתו, "אני כתבתי האגרת למשולחים יפה מאד", הוא מתכוון לאגרת השליחות הרשמית שנתנו פקידיו כולל צפת בידי המשולחים, ושהוא הסופר כתב אותה בכתב קליגרפי יפה, דבר הנוהג באגרות שליחות בדורות רבים עד ימינו. בהזדמנות זאת השליחים מסר בידיהם את אגרתו הפרטית לקרוביו על מנת שהם ימסרוה או ישלחוה לידיהם, ואפשר שהם שהבינו את ערכה להקלת תפקידם, טרסמוה בדפוס.

לאגרת מ"ו

האגרת נדפסה מתוך כתביד ע"י החסיד ר' ברוך דוד הכהן מצפת בספרו "חבת הארץ", ירושלים תרנ"ז, דף ע"ה, עמוד ב'. לאגרות מ"ז

אגרות חסידי ליטא נשתמרו בכמה קבצים בכתביד, ועל פיהם נדפסו בספרים אלה: בספר "חבת הארץ" לר' ברוך דוד הכהן מצפת, ירושלים תרנ"ז; בספר "ברכת הארץ" להג"ל, ירושלים תרס"ד; בספר "לקוטי אמרים" לר' מנחם מנדל מויטבסק, לעמבערג תרע"א; בסוף ספר "פרי הארץ" לר' מנחם מנדל מויטבסק, שנדפס בפעם הראשונה בקאפוסט תקע"א. אגרות מ"ז מ"ט נדפסו גם ב"ירושלים" של לונץ כרך ה', עמ' 164-173 ובמחברת מיוחדת בשם "אגרות מארץ הקדושה", ברדיאב תרס"ז. כמעט בכל המקומות הללו נדפסו האגרות בנוסח משובש, וכאן הועתקו מתוך ספר "לקוטי יקרים", לעמבערג תרע"א, מתוך השוואה לשאר הנוסחאות. — אגרת נ', קטעיסיום זה נדפס

בפעם הראשונה בסוף ספר „סרי הארץ“ לר' מנחם מנדל מויטבסק, שנדפס בקאפוסט תקע"ד (ובכל שאר המהדורות של ספר זה), האגרת בשלמותה נדפסה מתוך כתב־יד בספר „דבת הארץ“, ירושלים תרנ"ו, דף ס"ט"ע, ולפי מקומה בכתב־היד, נראה שנכתבה בין שנת תקנ"ג לשנת תקנ"ז.

שתי אגרות אחרות ממחנה העולים החסידים מטבריא, משנת תקמ"ד ומשנת תקמ"ט, נדפסו מתוך כתב־יד ע"י א. י. בראַוור ב„החור“ משנת תרפ"ד, וחזרי ונדפסו בחוברת בפני עצמה בשם „לקורות ישוב החסידים בארץ־ישראל“, ירושלים תרפ"ד, בראַוור פרסם מתוך כתב־יד גם קצת אגרות של ר' אברהם מקאליסק, המאירות במדה רבה את דבר המחלוקת ביני ובין ר' שניאור זלמן מלאדי, („קריית ספר“ שנה א'), — על ר' מנחם מנדל מויטבסק ור' אברהם מקאליסק, חייכם ודרכם המיוחדת בחסידות, עיין: הורודצקי, החסידות והחסידים, ספר ב', עמ' כ"ח-מ.

לאגרות נ"א-נ"ב

האגרות נדפסו בשעתן ע"י השליח בשקלוב בקונטרס מיוחד, שממנו נשתייר לפליטה וק טיפס אחד בגנוי בית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים, ועל סיי פרסמתי אותן בצרוף מבוא בירחון „סיני“ שנה ג', חוב' א"ב (המוז תרצ"ט), — שרידי „סגס הכולל“ שבו רשם ר' ישראל משקלוב את קורות נדחי, נדפסו מתוך כתב־יד בספר „תולדות הנבי ירושלים“ לפרומקין־רבלין, חלק ג', עמ' 138 ואילך, ובמאסף „ציון“ ספר שני, ירושלים תרפ"ח.

לאגרת נ"ג

האגרה נדפסה בשעתה בקונטרס מיוחד באפשטרס בשנת תרצ"א ע"י הפקידים והאמריכלים לכספי התרומות למען א"י, ובדראשם ר' צבי הירש לעהרן, נדפסה אח"כ חמש פעמים, כאן הועתקה לפי חזמים הראשון, — תיאור מפורט של שליחות זו, עיין במאמרי „שליח חי ארץ ישראל לעשרת השבטים“ בירדן „סיני“ שנה ג', חוב' י"ב וי"ג, ועיין גם מאמרי „שליחים מארץ־ישראל לתימן“ שם שנה ב' חוב' י"ז-א, — על סופו של השליח הודיע דברים מוסמכים ר' יעקב ספיר בספרו „אבן ספיר“ חלק א' דף צ"ג-צ"ח.

לאגרות ו"ד"נ"ה

שתי האגרות, בצרף אגרת הספרדים בענין הרעש וקול"קרא ליהודי מערב-אירופא לבוא לעזרת הנפגעים, נדפסו בקונטרס מיוחד באמשטרדם באותה שנה ע"י „הפקידים והאמרכלים“ הממונים על התרומות למען א"י. וחזר ונדפסו ב„ירושלים“ של לונדן, שנה ט', עמ' 151–153, ובאן הועחקי לפי הדפוס הראשון, פרשים ומקורות נוספים על הרעש, עיין במאמרו של יצחק ריבקינד „הרוגי צפת ברעש תקצ"ו“ שנדפס ב„ספר השנה של ארץ ישראל“ שנה כ"ג, חל"א ב"כ חרס"י, עמ' 100–109. — על ההנפלות הפלחים על צפת בשנה תקצ"ד, עיין: „קורות העתים“ לר' מנדל מקאמיניץ, ווילנא ת"ר (ועניות ירושלים תרצ"א) בהקדמת ר' ישראל משלז'ב לספרו „פאת השלהן“, צפת תקצ"ו בהקדמת ר' ישראל בקי, חמדפיס הירושלמי, לספר הראשון שהדפיס בירושלים בשנת תר"א, הוא ספר „עבודת הקודש“ לר' חיים יוסף דוד אזולאי.

לאגרת ו"ו

האגרת, שנכתבה ע"י ר' יהוסף שווארץ בעברית, נדפסה ע"י אחיו בתרגום גרמני בעהנו של אברהם נייגר Wissenschaftliche Zeitschrift für jüdische Theologie כרך רביעי (1839), עמ' 156–159, 309–313, וחזרה ונדפסה בהשמות בעתון Orient שיצא לאור ע"י י. פירסט, שנה א' גליון 3–4, מ"ב 18–25 ינואר 1840, ובאן חזרתה את האגרת למקורה העברי.

אגרת אחיה ממנו, שנכתבה ביולי 1841, נדפסה בעתון Orient שנה ב', גליון 40 (מיום 2 באוקטובר 1841) ותורגמה לעברית ע"י קלמו שולמן ונדפסה בספרו „הראל“, ווילנא תרכ"ו, עמ' 69–78, ההרגוב חיר ונדפס ע"י פ. גלייבסקי ב„בית האוצר“ שלו, חוב' ב', לאגרות נ"ז"ט.

ארבע אגרות-מסע אלו נכתבו בגרמניה ונדפסו בשעתן בעתון Allgemeine Zeitung des Judentums שנה שלישית (1839) גליונות 18–71, תורגמו לעברית, מתוך השמעת הפרטים הארכיאולוגיים, ע"י מרדכי אהרן גינצבורג ונדפסו בספרו „דביר“, ווילנא תר"ד, עמ' 1–47, (ובשאר המהדורות של ספר זה, שנדפסו שם תרס"ו, תרכ"ה, תרמ"ד). התרגום העברי חזר ונדפס ע"י ד"ר י. י.

ריבלין בכריזה „מגלות לבתי הספר“ מכ' 138, תל-אביב, אמנית, תרצ"א. ריבלין השווה את התרגום המקורי, ושינה שינויים קלים בהרגום בלי לפגוע בעצם סגנונו, במקום שלא נמצא מכון למקור, אי במקום שהמתרגם השתמש במליצה יחידה, אם הוסיף מהמקור מה שהחסיר המתרגם והשמיט דברים שאינם שייכים לענין. מהדורה ריבלין שימשה יסוד להערוכה. -- תולדות ד"ר אליעזר הלוי נכתבו בפרוסטנט ע"י בתו ונדפסו בקובץ Jahrbuch für jüdische Geschichte und Literatur כרך 27, ברלין 1926, עמ' 148—150.

לאגרת ס"א

האגרת נכתבה עברית והורגמה לאנגלית ע"י ד"ר אליעזר חליי, מזכירו של מונטיפיורי, הנורה והורגמה לעברית ע"י מהרגס יומני המסע של יהודים מונטיפיורי משנת תקצ"ט [לאורנץ] שנדפסו בלונדון תרל"ט בשם „יהודית“. -- אגרתו של הכותב לאבין על דבר ייסוד בית-מלאכה לאריגה בירושלים, נדפסה מתוך כתב-ידו ע"י אליעזר ריבלין במאסף „ציון“ ספר ראשון, ירושלים תרפ"ו, עמ' 71—83. שהי האגרות חירו ונדפסו בספר „מאה שנה“ של סריוקס-שטיינמן, תל-אביב תרצ"ה, עמ' 140—150.

לאגרות ס"ב

האגרת נדפסה בעתון „עומר ציון הנאמן“ גליונות קע"ח-קע"ט (כ"ח אייר-י"ג סיון תר"ד), דף שנה"ה שג"ז. -- תולדותיו של ר' יעקב סטיר תמצא במאמרו של ג. י. ריבלין בירחון „מאזנים“ כרך י"א (ז'ש-תש"א), עמ' 74—81, 385—399. על שליחוהו לתימן עיין במאמרי „שליחים מארץ-ישראל לתימן“ בירחון „סיני“ שנה ב' (תרצ"ט) חוב' י"א.

לאגרת ס"ג

האגרת נדפסה ב„המגיד“ שנה ח' גליון 4 (י"ט שבט תרפ"ד). -- מקצת מאגרותיו של ר' יוסף ריבלין שנדפסו ב„המגיד“ וב„הלבנון“, יבכללן אגרת זו, נאספו ע"י סגןס גרייבסקי בחוברת מיוחדת בשם „כתבי ר' יוסף ריבלין ז"ל על ירושלים וקירוציה“, ירושלים תר"ץ, גרייבסקי הדפיס גם חוברת לזכרו בשם „הרב יוסף ריבלין ז"ל“ הכוללת מאמרי הערכה עליו. -- מפעלו בבנין השכונות בירושלים

מתואר יפה ע"י שארן ד"ר יוסף יואל ריבלין בחוברתו "ראשית הישוב
מחוץ לחומת ירושלים", ירושלים תרצ"ט.
לאגרת ס"ד

האגרת נדפסה בשבועון הירושלמי "החבצלת" שנה א' גליון
20 (ד' בחמוז תרל"א). — לקוטים מספרי הרב אלקלעי המצטרפים
לשיטת שלמה בתנועת התחיה, סרסם ב. דינבורג ב. ספר השנה של
ארץ ישראל, תל-אביב תרפ"ג. תולדותיו נכתבו ע"י יצחק גור-ארי
במחברתו "הרב י. ת. אלקלעי ז"ל" שיצאה לאור בסרייה "לנוער"
חוב' ס', תל-אביב, אמנות, תרפ"ט. — ובשעת הדפסת הספר הזה
יצא-לאור מבחר כתביו של אלקלעי, שסודרו ע"י ג. קרסל, בספריית
"שרשים" ג' של המחלקה לעניני הנוער של הנהלת ההסתדרות
הציונית, תל-אביב, מצפה תש"ג. שם גם ביבליוגרפיה של כתביו
אלקלעי ומה שנכתב עליו.

לאגרת ס"ה

האגרת נדפסה ב"הצפירה" שנה ב' גליון ז' (ח' אדר תרל"ו). —
תולדות לונץ נכתבו בפרוטרוט ע"י בתו חנה ונדפסו בקובץ
"ירושלים" כרך י"ג (תרע"ט), והיא פרסמה גם רשימת ספריו
ומאמריו וספרי-הוצאתו ב"ירושלים" קובץ "החברה העברית לחקירת
א"י ועתיקותיה" המוקדש לזכר לונץ, ירושלים תרפ"ח, עמ' י"ז, כ.
באותו קובץ, עמ' א"ז נדפס מאמר-הערכה יפה על לונץ מאת יוסף
י. ריבלין, וגם ביבליוגרפיה של מאמריו לונץ שנדפסו מחוץ לקבציו
מאת א. ר. מלאכי (שם, עמ' ח'ט"ז).

לאגרות ס"ו-ס"ז

שתי האגרות נדפסו בתוך "כתבי יחיאל מיכל פינס, בנין
הארץ" ספר ב', תל-אביב, דביר, תרצ"ט, עמ' 48—53. בכתביו אלה
ספר א"ב נדפסו מאמריו בעניני ישוב א"י, בצרוף אוטוביוגרפיה
המסתיימת בסוף תקופת ילדותו, יומנו מימי שהותו בלונדון ומקצת
מאגרותיו שכתב מא"י. — אגרות אחרות שכתב מא"י נדפסו בירחון
"מימים ראשונים" שיצא-לאור ע"י א. דרויאנוב. — מאמריו בשאלות
הדת ובשאלות היחס בין הדת והלאומיות נאספו בשני חלקי ספרו
"לדי רוחי" שנדפסו במאינץ תרל"ב, וחזרו ונדפסו בירושלים תרצ"ה.

לאגרת ס"ח

האגרת — שלפי עדות סגנונה הצח נכתבה בידי פינס — נדפסה מתוך כתביד ע"י א. דרויאנוב ב"כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י" חלק א', אודיסה תרע"ט, עמ' 94-96. הקיום באמצע האגרת מסמנים השמטה שהשמיט דרויאנוב, דברים שעדיין לא הגיע זמנם להתפרסם או בטוים חריפים מדי.

לאגרת ס"ט

האגרת נדפסה מתוך כתביד ע"י א. דרויאנוב ב"כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י" חלק א', אודיסה תרע"ט, עמ' 91-92, — על תולדות ייסוד ראשון לציון כתב בפרוטרוט דוד יודילוביץ בספר-היובל "ראשון לציון תרמ"ב-תש"א", ראשון-לציון תש"א, עמ' 23 ואילך. ועיין שם עמ' 51-55 תולדות שבע המשפחות החתומות על האגרת.

לאגרת ע'

האגרת נדפסה מתוך כתביד ע"י א. דרויאנוב ב"כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י" חלק א', אודיסה תרע"ט, עמ' 220-223, ושם חלק ג', עמ' 401-409, נדפסו תקנות האגודה הסובלקית "יסוד המעלה" ששמה ניתן אחר-כך למושבה. — תולדות המושבה "יסוד המעלה" נכתבו בפרוטרוט ע"י מ. דוד שוב בספרו הקטן "יסוד המעלה", תל-אביב, אמנות, תרצ"א, בסריזה "לנוער" חוב' ל"א.

לאגרות ע"א-ע"ד

אגרות ע"א, ע"ג, ע"ד נדפסו ע"י א. דרויאנוב ב"כתבים לתולדות חבת ציון וישוב א"י" חלק א', אודיסה תרע"ט, עמ' 189-192, 380-381, 398-400. שם נדפסו גם אגרות אחרות של בני ביל"ו. — אגרת ע"ב מצאתי במקורה בגנזי בית-הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים ופרסמתי ב"דבר" מוסף לשבתות, מיום כ' אלול תרצ"ז. — שמות בני ביל"ו שעלו לארץ, תולדותיהם וקורותיהם בארץ, ותקנות בני ביל"ו, מפורטים במאמרו של דוד יודילוביץ בספר-היובל "ראשון לציון תרמ"ב-תש"א, ראשון-לציון תש"א, עמ' 70-96.

לאגרת ע"ה

האגרת נדפסה בחוברת בפני עצמה בוורשה תרנ"ב בשם "מכתב ממראות הארץ", — תולדות-חייו של יעבץ בצרוף ביבליו-

גרפיקה של כתביו, נכתבו ע"י שארן א. ו.ש. הרשברג: נדפסו במלאת
עשר שנים למותו ב"החדר" שנה ט', גליץ ז' ניסן תרצ"ד.

לאגרת ע"ד ע"ז

שתי האגרות נדפסו בספרו "דור מעפילים", תל-אביב דביר
תרצ"ט, עמ' 76—78, 101—102. הספר כולל זכרונות מהשנים הראש
שנות לשכתו בארץ ומימי השתתפותו במשלחת לאלי-עריש, ימין
מימי המלחמה העולמית הראשונה ומהשנים שלאחריה, ואגרות שכתב
מיום עלייתו לארץ בראש הספר נדפסה ביוגרפיה לצרה של הלל
יפה מאת ד"ר נ. י. שימקין.

לאגרת ע"ח

קול-הקורא של ויתקין, שנשלח עלידו לאוכישקין, נדפס ע"י
אוכישקין בצורת עלון בשנת תרס"ה. וחזר ונדפס בשלמותו ב"פרקי
הפועל הצעיר" ספר א', תל-אביב תרצ"ה, עמ' 31—37. — מבחר
מאמריו של ויתקין בעניני ישוב והגות כונסו אחרי מותו ע"י ידידיו
א. ז. רבינוביץ, ד' בנימין ז. אהרונוביץ ויצא-לאור ע"י "הפועל
הצעיר" בשם "מבחר כתביו של יוסף ויתקין ז"ל", יסוד תרע"ב.

לאגרת ע"ט

האגרה נדפסה מתיך כתב"ד בספרו "חיון הגאולה", ירושלים
חש"א, עמ' רנ"ח-רנ"ט. — תולדות הרב קוק נכתבו בפרוטרוט ע"י
הרב י. ל. פישמן בקיבוץ "אוכרה", ירושלים תרצ"ז-תרצ"ח, חלק א',
דף ז"קס"ו. באותו קובץ נדפסו גם מאמרי-הערכה על הרב קוק
וביבליוגרפיה של כתביו.

לאגרת פ'

מאמריו של א. ד. גורדון נקבצו אחרי מותו ויצאו-לאור בתמשה
כרכים ע"י מפלגת "הפועל הצעיר", תרפ"ה-תרפ"ט. האגרת נדפסה
ב"כתבי א. ד. גורדון" כרך ד', עמ' 243—253.

לאגרת פ"א

קובץ מכתביו של טרומפלדיר יקטעים מיומניו — היומנים
בעיקר מתקופת גליפולי ומימיו האחרונים בגליל — יצאו-לאור ע"י
הסתדרות העובדים העברים בא"י, ביפו תרפ"ב. בשם "מחלי יוסף
טרומפלדור", בראש הספר נדפסה סקירה כללית על חייו מאת מ. פ.
(מנחם פוננוסקי). האגרת נדפסה שם, עמ' 210.

לאגרת פ"ב

האגרת נדפסה מתוך כתב־ידו בתרגום עברי ב"כתבי חיים ארלוזורוב" כרך ששי, עמ' 161—162. — מאמריו ונאומיו כונסו בשבעה כרכים, תל־אביב תרצ"ד־תרצ"ה. בראש הכרך הראשון של כתביו נדפסו תולדותיו מאת אחיותיו דורה ועליזה (ימי הילדות והשחרות) וי. לופבן (ימי ההעפלה).

לאגרת פ"ג

הקטעים מהאגרת הזאת נדפסו כאן בפעם הראשונה מתוך כתב־ידו של הכותב. — על עליית יהודי תימן לא"י בדורות שונים כתבתי בפרוטרוט במאמר העומד להדפס בקובץ השני "מתימן לציון". — על עליית יהודי תימן לא"י בשנות תרס"ז־תרס"ט, עיין בספר "שבי תימן" מאת א. טביב, תל־אביב, אמנות, תרצ"ב (בסריח, "לנוער") עמ' 22—38, 62—63. — על שליחי א"י לתימן, עיין במאמרי "שליחים מארץ־ישראל לתימן" בירחון "סיני" שנה ב', חוב' י"ז"א.

מפתח שמות האנשים והמקומות

אברהם גרשון מקיסוב 14, 19, 21,	א
249, 277 זכר, 286, 306, 308,	אבא שאיל 199
548	אבלימא דחיפה 257
אברהם דוב מאכרוש 18, 357,	אבן גוש 480
391, 388, 385, 381, 380, 353,	אבואלעפיא, חיים 245, 247, 248,
אברהם ריבעליש 281, 282,	259, 262, 265, 266, 270, 303,
אברהם שווער זאלק 281,	אבואלעפיא, חיים נסים 361
אבשלום 135, 160, 189, 401,	אבוקיר 59, 112, 113, 117
אדל בת הבעש"ס 307	אבטליון 82
אדלר, א. נ. 541	אביגיל אלמנה אליה מלאך 227
אדלינוס 40, 44, 47, 62, 64	אבישי בן צרייה 352
אדרמלך 82	אבלי ציון 54
אהליאב בן אויסמך 299	אבן אל אחיר 71
אהרן בן אליהו הקראי 120	אבנר בן נר 405, 180
אהרן חתן אברהם גרשון מקיסוב	אבנר מסובלק 458
280	אברבנאל, יצחק 484
אהרן לוועזי 158	אברהם סדה 327, 358, 369, 377,
אהרן סגי נהור 172, 177	387, 398, 400, 403, 405, 407,
אהרן-זביץ יוסף 555	426, 422, 408
איגנדה 489, 492, 493, 504	אברהם אבינו 79, 85, 88, 126,
אידסה 521	143, 174, 180, 214, 227, 233,
אימבריה 166	297, 408, 514
איסטריה 455	אברהם בן אליעזר הלוי 161, 165,
איסטריה 422, 524	167, 176, 177
אוכליו, א. 260, 262	אברהם בן הרמב"ם 76
אוישקין, מ. 493	אברהם בן יצחק אשכנזי 525
אוסנהיים, שמואל 225	אברהם בן ישועה 166
אוקרייזה 528	אברהם בן ישעיה 277
אור כשדים 88, 214	אברהם בן עזרא 120, 273, 301
אוראן 190	אברהם הוקן אבי ר' גרשם 77
אורפא 88, 214	אברהם הכהן מקאליסק 15, 24,
אוישא 41	308 זכר, 324, 550
אוישמיאני 422, 433	אברהם הלוי ברוכים 196, 205,
אוישעיא 349	206
אזולאי, חיים יוסף דוד 249	אברהם הלוי שליה הלמידה הגר"א
אזולאי, מסעוד 195, 198, 202,	324
207	אברהם מסיגה 156
אזולאי, נסים זרחיה 361	אברהם מסירושא 166, 167

אזכרי, אליעזר	194
אחאב	257
אחאב בן קוליה	27
אחיתופל	257
אטוק	291
איבו דמן חיפה	257
איבשיץ, יהונתן	277
אידוקיה	46, 45
איומים	83
איזטס	242
איזמיר	227, 245, 271, 304, 327
איטליה	54, 90, 94, 98, 99, 101, 120, 143, 144, 161, 163, 173, 179, 182, 184, 187, 188, 208, 221, 245, 246, 248—250, 252, 267, 272, 348, 376
אילא איש כפר יבנה	218
אילעאי	218
איסרלס, משה	350
אישתורי הפרחי	367, 368
איתמר בן אהרן הכהן	92
אכשף	270
אלאטינו, יהודה	173
אלבורג'	183
אלג'יר	245
אלדד הדני	346
אלון, ג.	26
אלחנן	177
אלחנן	123, 124
אליאשברג, מ.	503
אליהו הנביא	15, 17, 20—22, 82, 115, 116, 123, 124, 233, 246, 254, 258, 295, 302, 309, 324, 343, 344, 350, 351, 360, 395, 403, 409, 422, 423, 430, 484
אליהו מפירארא	86, 89, 342
אליעזר אב"ד בראד	302
אליעזר איש ברחותא	299
אליעזר בן מרדכי מסלאנים	365
אליעזר הגדול	349
אלישע בן שפט	258, 259, 273
	302
אלכסנדר ינאי	35—37
אלכסנדר מוקדון	254
אלכסנדריה	17, 35—37, 87, 99, 100, 107, 109, 112, 113, 116, 118, 123—125, 150, 157, 175, 187, 229, 246, 253—255, 379, 392, 519
אלנבי	521
אלעזר בן אהרן הכהן	92
אלעזר בן חסמא	81
אלעזר בן יעקב	80
אלעזר בן עזריה	82, 352
אלעזר בן ערך	82, 302
אלעזר בן שמעון	80, 81, 218, 220, 294, 300, 304, 322, 337, 349, 357
אלעזר מגרמיישא	350
אלעשה בן שפן	28
אלקבץ, משה	194
אלקימוס	31
אלקלעי, יהודה	24, 435, 436, 553
אלשיך, משה	194
אם אל פחם	424—427
אמולג, חיים	454
אמי	218, 273, 322
אמריקה	369, 454, 523, 524
אמשטרדם	243—245, 344, 359, 360, 363
אנגליה, אנגלים	75, 76, 264, 272, 370, 436, 477, 519, 523
אנהורי, אברהם	361
אנוסי ספרד	121, 126, 128
אנטיוכוס אפיפנס	30—32
אנטיוכיא	46
אנקונא	95, 116
אסא	52, 79
אסי	273, 322

אסי דיוקרת	221	בויסק	503
אסף, ש.	256, 538, 541, 545, 546	בומארה	478, 485, 486
אסקלפיוס	45	בולאק	117
אסתר	81, 92	בולגריה	452, 453
אסאשנא	342	בולגריה	227
אפרים (שבט)	89, 345	בונה בת מרדכי אשכנזי	240
אסרים בני שמריה	65, 68, 69, 70	בונשיניור, יעקב	526
	539, 74	בוקורי	112, 113, 117
אראגון	246, 83	בורית	370
ארבאל	80	בושירה	343
ארחא, אליעזר	213	בזל	523
אריה בן ירחמיאל נאמן	357, 359	ביאליק, ח. ג.	476
וכר	363	בידה	161
אריסטו	130	ביולא	242
אריסטובולוס הפילוסוף	31, 32	בייליס, מ.	516
ארכה	257, 301	ביכלר, א.	537
ארלוורוב, ת.	24, 522 וכו', 556	בילא בת קלוגיטוס מלאך	227
ארלנגר, מיכאל	455, 456, 465	בילביס	124
ארום צובה (חלב)	24, 85, 123	ביל"ר	23, 443, 462 וכו', 502, 526
	125, 140, 157, 186, 211, 214		533
	242, 271, 343	ביר אברהם	143
ארימנים	136	ביר אסחאק	126, 143
אשי	349	ביר סאפסאף	427
אשכנז	54, 194, 210, 221, 272	בירב, יעקב	171, 194
347, 345 (עיין גם: גרמניה).		בירית	90, 91, 99, 107, 144, 145
אשכנזי, אליעזר	541	143-150, 182, 186, 286, 287	
אשר (שבט)	89, 345, 424	289, 290, 370, 376, 379, 380	
אשר שמשון מלונדון	404, 407	382, 395, 396, 408	
אשרף ציף אדין קאית ביי	144	בית אל	78, 79
ב		בית לחם	90, 127
באר טוביה	489, 523	בית רמון	295
בארד, אהרן	457	בית שאן	78, 79
בארות	79	ביתר	136
בב אל ואד	480	בלפיר	528
בבל 27-29, 40, 42, 43, 53, 58		בן יהודה, א.	24, 443, 449 וכו',
68, 74, 84, 85, 88, 89, 342		504, 464	
483		בן מאיר	55
בגדאד	88, 343	בן מרדכי	212, 221, 222
בודן	241	בן צבי, י.	81, 82, 256, 293, 541
בוהימיה	194, 203, 210, 217	547, 549	

ברצלונה 83	בני ג'ראח 65
ברק בן אבינועם 82	בני משה 345
ג	בניהו בן יהוירע 357, 336
גאלאץ 286, 291, 306, 309, 315	בנימין 71, 82
גאלנטי, אברהם 207	בנימין (שבט) 345, 348
גאלנטי, מנחם בן אברהם 207	בנימין בן יעקב 299
גאלנטי, משה 198	בנימין בן יפת 218
גבריאלי (נחרג ברעש זכ"ר) 293	בנימין הכהן מרגליו 224, 226
גד (שבט) 89, 135, 345	בנימין הנהוגי 54
גד רמביא 408	בנימין מטודילא 54
גדרת 443, 463, 470, 472, 474	בער, פ. י. 26
ג'דה 525	בצלאל בן אורי 299
ג'ובר 82, 214, 295	בצרה 88, 343
גוון 88	בק, ישראל 327, 531
גולפו די מאר 228	בק, שמשון 188 וכו'
גילפו מוויניציאה 108	בר וזמא 45, 46
ג'וניא 380	בר כוכבא 40
גורדון, א. ד. 23, 24, 507 וכו'	בראד 281, 284, 286, 291, 293
555	ברבדוק 272
גורלנד, ח. י. 24	ברגמן, ש. ח. 26
גיש חלב 81	ברדקי, ישעיה 359, 361
גושן 124	ברוך בן זכריה 526
גיא בן הנום 159	ברוך בן יצחק מארם צובה 242
ג'חוי 400	ברוך בן ישראל מפירושא 170, 173
גינדס 444	ברוך בן נחיה 88
גינואה 115	ברוך בן שמואל מפינסק 343, 349
גינסר 511, 512	526, 536
גינבורג, ברוך 507	ברוך גד 342
גינצבורג, מ. א. 551	ברוך דוד הכהן 548, 549
גירון, יקיר 436	ברור, א. י. 530
גירונה 83	ברטינורו 98
גירושא 90—92	ברל, יחיאל 442
גליל 37, 44, 46, 71, 72, 89, 140	בריסטובקה 448
270, 271, 289, 507 וכו', 519	ברלין 477, 522
523, 523	בריסק 458
גליל העליון 38, 78, 163, 174	ברלין, נפתלי צבי יהודה 503
גליל החחתון 38	ברלינר, א. 540, 542
גליציה 224, 286, 306, 308	ברעסטצקא 286

דן (מקים) 242, 82	גלעד 511, 214
דן (שבט) 346, 345, 133, 89	גמליאל הזקן 30, 37—39
דן (מבני עשרת השבטים) 348	גמריה בן חלקיה 28
דניאל 88, 58	ג'נבה 522, 491, 488
דניאל בן משה אלקומכי 55, 56	ג'נין 425, 423
539, 533	גראסה, משה 114, 117
דניאל מליבורג 149	גרזים 485
דרגומיריף 491	גריבה 502
דרדגליס 519	גרייבסקי, פ. 547, 551, 552
דרוזים 297, 358, 380, 381, 337	גרמניה 436, 455, 523 (עיי' גם: אשכנז)
389—392, 398, 407	גרץ, צבי 537
דרויאנוב, א. 450, 457, 553, 554	נשר יעקב 91, 387
דרום העליון 38	
דרום התחתון 38	
ה	ד
הגנוי 241	רגניה 507, 512, 519
הגר אמו של אברהם מפירושא 168	דוד בן ישיע 166
הורו 88, 118, 422	דוד המלך 121, 180, 402
הולנד 272	דוד הראובני 348
הומל 492	דוד מעולי צרפת 77
הורדוס 482	דוד שושן 171, 177
הורודנקה 307	דוויץ, שמעון 277
הורודצקי, ש. א. 550	דווינסק 503
הורוויץ, יעקב 213	דוןריחיא, א. 503
הורוויץ, ישעיה 11, 14, 18, 20	דוחן 92, 154
24, 210 זכר	די כילסי 431
הורוויץ, צבי 471, 473, 475	דיואן, עמרם 525
הורוויץ, שעפטיל 210	דילבאנקו, אברהם 259, 262
הושע בן בארי 88, 152, 198, 217	דינבורג, ב. 450, 538
384, 357, 336, 302, 218	דינרד, אפרים 547
הילדסהימר, ע. 470	דיר אלכמר 287, 296, 381
הילני המלכה 242, 431	דלאטש, מרדכי 225, 227, 242
הישיבוס 482	דלתה 82, 387
הירוגימוס 44	דמטריוס 32
הירש, ברוך מ. 456	דמיאטה 117
הירש, שמואל 463, 465, 469	דמשק 82, 85, 87, 90—92, 140
הירש ישראל פרינס 204	143—145, 148, 151, 157, 160
הלל 81, 96, 153, 218, 220, 305	174, 177, 186, 211, 214, 216
337, 349, 357, 387	270, 294, 343, 370, 380, 392
	408, 435

וילנא 337, 381, 405	הלל מקאוונע 337
ויגה 325, 367, 368, 440	הלל, נפתלי אברהם 457
ויניציאה 90, 91, 116, 137, 144,	הלפרן, יעקב 547
146, 168, 169, 184, 185, 199,	המנונא סבא 302, 322
210, 211, 215, 222, 245	הק, מ. 26, 537
ויגריב, ד. 546	הר גריזים 92, 119, 154, 396
וירצבורג 367	הר הויתים 48, 49, 52, 53, 61,
ויתקין, יוסף 16, 492 וכו', 555	68, 78, 85, 97, 135, 160, 399
ולדה, ון דר 449	401, 400
ונציאני 456, 465	הר הכרמל 234, 235, 246, 257,
ורשה 325, 457, 467	395, 258
ז	הר העברים 135, 160
זאלקווא 224	הר סיני, עיין: סיני
זאנוויל מקאלש 241	הר עיבל 92, 154, 396
זבולון 184, 274, 298, 299, 300,	הר שעיר 135
381	הר חבור 511
זבולון (שכט) 345	הרדר 405
זודן 477	הרטום, מ. 26, 103, 543
זואניץ 291	הרכבי, אברהם אליהו 538, 539,
זוימל 503	548
זולאי, מ. 539	הרכבי, אלכסנדר 470, 471
זונאנו, ברוך 315	הרצל 489, 492, 496
זוסמאן 285	הרשברג, א. ש. 555
זיוזים 112	ך
זירא 80	ואדי אל עריש 489
זכות, משה 224	ואדי אל קאסב 428
זכרון יעקב 476, 488, 489, 491,	ואדי מוסמוס 427
533	והראן 190
זכריה אלצ'אהרי 525	וואלרויך 474
זכריה בן קבוטל 41	וואקס, הרב מקאליש 448
זכריה הנביא 92, 135, 160, 189,	וולווין 341, 503
337, 400, 401, 432	וולין 286, 306, 308, 317, 325
זכריה ספרדי 157	וולכיה 286, 291, 306, 309, 315
זלאטשוב 308	וולף, יוסף 526
זמזמי 112	ווראנוועה 337
זנה, י. 546	וישבסק 308 וכו'
זעלקי מבראד 291—293	ויטל, חיים 295
זקש, שניאור 542	ויליבלד 74

חילו, יצחק 24	ח
חיסה 235, 246, 257, 285, 395	חאזאנאוו, י. ש. 471—473, 475
424, 425, 488, 489	חבקוק 80, 92
חלב. עיין: ארם צובה	חברון 19, 78, 79, 85, 99, 100
חלחול 408	102, 126, 127, 142, 144, 159
חליל 126	160, 177, 185, 201, 213, 220
חלפתא 80	248, 260, 277, 278, 280, 281
חם 296	290, 306, 345, 364, 381, 405--
חמת 214	408
חנה אחות דוד די רוס' 182, 183	חבש 23, 86, 88, 90, 93, 94, 101
חגוד בן משה 483	118, 132, 136, 141, 175, 342
חגינא בן דוסא 331	379
חגינא בן הרכינס 80	חגי הנביא 135, 160, 189, 400
חננאל בן חושיאל 483	432, 529
חנני 51	חדיב 242, 431
חנניה בן אחי רבי יהושע 40—	חדרה 488—490, 533
354, 42	חרכבי ציון 443, 457, 459, 467
חנניה בן עזור 27	469, 474, 475, 489, 490
חסא 270	חודידא 526
חסדאי ׳ן שפרוט 484	חולאגו 83
חראו 532	חולדה הנביאה 189, 399, 400
חרקוב 454, 463, 470, 471, 521	חולה 297, 458
	חוללה 297
ט	חוני המעגל 80
טאהר אלעמר 247, 270, 273, 288	חושי הארכי 256, 257, 273, 301
303	חושיאל 483
טאפאראחוסקי, יצחק לייב 457	חזקיה 52
טביב, א. א. 26, 527, 556	חיבר 342
טבריה 48, 56, 62, 71—75, 78—	חידאן 343, 527
80, 211, 213, 219, 221, 245	חיון, גדליה 281
247, 248, 259—263, 265, 266	חייא 219, 322, 349
270, 290, 300, 302, 303, 311	חיים בן טוביה כ"ץ 325—338 וכו'
312, 321, 322, 324, 328, 337	חיים מזלזוין 324, 341
357—361, 363—365, 370, 376	חיים ׳ן עטר 21, 23, 244 וכו'
382, 395, 425, 488, 491, 531	278, 284
533	חיים אהרן בן אברהם גרשון
טוביה מעולי צרפת 77	מקיסרב 278
טרוינו 507	חיים דוד ממונה טבריה 357
טרומפלדור, יוסף 16, 24, 519	חיים רשפיץ 204
555 וכו'	חיים שמואל 277

טריווס, צבי הירש 337
 טריקס, י. 552
 טריסט 367
 טריפולי באפריקה 372
 טריפולי בסוריה 102, 143, 174,
 182, 185, 186, 211—213, 215,
 219
 טרסון 152
 י
 יאזניה בן שפן 62
 יאן טובייסקי 224
 יבנאל 533
 יבנאלי, ש. 527
 יבנה 37
 יד אבשלום 135, 160, 189, 400,
 401
 יהוד 476, 477, 487, 488
 יהודה (שבט) 345, 348
 יהודה אלהריזי 76, 77
 יהודה בן אילעי 152, 199, 218,
 337
 יהודה בן בבא 273
 יהודה בן בתירא 42—44, 218,
 354
 יהודה בן טבאי 17, 35—37
 יהודה בן חימא 82
 יהודה הכהן 248, 262
 יהודה המכבי 29, 31, 32, 35
 יהודה הנענש 152
 יהודה הנשיא 349
 יהודה חסיד 23, 222, 224, 226,
 278, 409, 412
 יהודה ליב הכהן 225, 226, 231,
 236, 238, 239, 241
 יהודית מילדת 227
 יהויכין (יכניה) 27, 28
 יהונדב בן רכב 345
 יהונתן הכהן מלוגיל 76—78
 יהושע בן חנניה 39, 302
 יהושע בן גון 80, 175, 219
 יהושע בן מרחיא 36, 37
 יהושע העשיל בן מאיר 337
 יואב אחי שלמה 174
 יואב גיסו של אברהם מפירושא
 168
 יואן מאולו 172
 יודילוביץ, דוד 457, 554
 יודן 38, 83
 יוזק בלי ארץ 76
 יוזפא משה"ט(?) 91
 יוחנן 73, 261, 262, 349
 יוחנן (במאה ה"ו בירושלים) 178
 יוחנן בן זכאי 39, 302, 303, 322,
 349, 441, 537
 יוחנן בן נורי 79
 יוחנן הסנדלר 218, 220, 305, 387
 יוחנן סופר רבן גמליאל 38, 39
 יוחנן הורקנוס 35
 יוכבד אם משה 221
 יוליגוס הכופר 44
 יון 59, 133, 370, 379
 יונה ב"ר יהודה הספרדי 47, 53
 יונה מצפת 189
 יונים 136, 256, 452, 453
 יונתן (בימי נחמיה) 33
 יונתן (חנא) 354
 יונתן בן עוזיאל 80, 336, 357
 יוסי בן כיסר 41
 יוסי בן סדת 81
 יוסי בן קסמא 152, 218
 יוסי דמן יקרת 322
 יוסי דמן פקיעין 300
 יוסי הגלילי 82
 יוסי הכהן 302
 יוסף בן ברוך 77
 יוסף בן גוריון 384
 יוסף בן יעקב בן עובל 74, 75
 יוסף בן יצחק דונדי 166
 יוסף בן מר 166

יעקב די קילומבאנז 127	יוסף בן מתתיהו 36, 242, 270
יעקב מסבילאין 311	יוסף בן קלונימוס 337
יעקב נכד אליהו מפירארה 87	יוסף דמונטניא 19, 89—91, 342
יעקבסון, ר. 491	יוסף דחזון בן יפת המלמד 65
יפה, הלל 21, 488 וכו', 555	67
יפו 13, 94, 96, 225, 226, 232	יוסף הכהן 285
234—236, 246, 248, 255, 263	יוסף הצדיק 79, 92, 117, 154
289, 308, 368, 408, 415, 425	219, 290, 299, 306
436, 445, 454, 464, 466, 469	יוסף חתן אליהו די רוסי 183
471, 472, 477—480, 489, 503—	יוסף מביילא 242
505, 526, 527, 533	יוסף מדרש 171
יפן 519	יוסף מאגרבי 188
יפה בן נח 295	יוסף משערקאוו 365
יפת בן עלי 120	יוסף מנטביא, עיין: יוסף
יצחק אב"ד קישטא 282	דמונטניא
יצחק אבינו 180, 233	יוסף סארגוסה 145, 149
יצחק אלפאסי 140, 350, 483	יוסף סוסר 13, 14, 271, 285 וכו'
יצחק בן אברהם הגר 243, 244	307, 548, 549
יצחק בן אברהם גרשון מקיסוב	יוסף שלית תלמידי הגר"א 334
280	יוסף בער מפונא 204
יצחק בן אמרי 277	יוסף ברוך בן אליהו 86
יצחק בן יעקב ממנטלצינו 168	יוסף שלמה רופא מקנדיא 545
יצחק בן ישראל מפירעא 173	יחזקאל הנביא 88, 352, 534
יצחק גרוור 398	יחיאל אשכנזי 190, 192
יצחק ירדא אליהו מפירארה 87	יחיאל מפרץ 77, 541
יצחק כ"ץ חתן ר' יוסף בער 204	ילין, דוד 477, 546
יצחק מבבל 42, 43	ים המלח 135, 160, 400
יצחק מכפר קיני 92	ים כנרת 303, 361
יצחק סגי נהור 350	ים סוף 118, 140, 422
יצחק אייזק מ"מ ווראנוועה 337	ימציקת 272
יצחק ברוך גיסו של דוד די רזכי	יכיד המעלה 457 וכו'
182, 183	יכון מקיריני 29, 32
יקותיאל תלמיד ר' עובדיה 144,	יעבץ, זאב 12, 13, 21, 24, 476
149, 154	יכו', 554
יקותיאל מריגאצולו 149	יעקב אב"ד בראד 284
יקטרינוסלב 521	יעקב אבינו 180, 351
יקיר בן אברהם גרשון מקיסוב	יעקב אשכנזי 146
278, 280	יעקב בן מני 155
ירא, עובדיה, עיין: עובדיה מבר	יעקב בן מרדכי יאעיש 277
כינורא	יעקב בן שמואל 539

כחן, משה אהרן 457	ירדן 91, 414
כחן, צדוק 455	ירושלים — כמעט בכל עמיד
כהנא, 80, 302	יריחו 132, 136
כהנא, אברהם 548	ירמיה בן מאיר 337
כהניו, משה נהמיה 439	ירמיה הנביא 27—29, 34, 56, 62
כורדיסטאן 343	345, 352, 434
כוש 88, 118	ירקון 446
כיתל המערבי 97, 134, 189, 205,	ישו (בימי אלכסנדר ינאי) 36
402, 371, 357, 337, 290, 206	ישועה עדני 525
482	ישי אבי דוד 79, 126, 180, 406
„בל ישראל חברים“ 434, 436,	ישמעאל, ישמעאלים 51, 59, 66,
456, 445, 438	67, 76, 80—82, 92, 93
כלבא שביע 399, 431, 433	114, 116, 118, 121, 123, 126
„כנסת ישראל“, עיין: מדרש	128—132, 134, 136, 137, 140
כנסת ישראל	143, 144, 148, 149, 152, 154
כנרת (מושבה) 533 (עיין גם: ים	156, 158, 159, 170, 172, 174
כנרת)	175, 177, 221, 289, 290, 293
כפר ברעם 80—82, 375	294, 297, 305, 362, 388, 425
כפר השילוח 527 (עיין גם: מי	441, 443 (עיין גם: ערביים)
השילוח)	ישעיה בן אברהם 277
כפר זיתים 302	ישעיה הנביא 189
כפר חטיב 80	ישעיה חתן יהודה חסיד 226, 241
כפר חנניה 80	ישראל בעל שב טוב 249, 277—
כפר חקוק 80	279, 307
כפר יאסיף 14, 21, 22, 246, 256,	ישראל הענליו 216
270 וכו', 287, 293, 294, 301	ישראל מפולוצק 15, 20, 308 וכו'
305, 302	ישראל משירושא 19, 103, 160
כפר כינה (קיני) 90, 92, 93, 140,	162, 166 וכו', 342
154	ישראל משקלוב 324—328, 333
כפר לוד 80	340, 344, 357—360 וכו', 364
„כפר משה“ 417	366, 398, 401, 404, 405
כפר עכו 153	ישראל חיים 86
כפר עמיקו 80	יששכר 274, 299
כפר עגן 247	יששכר (עבט) 89, 175, 345
כפר פרעם 80	יששכר (משבט דן) 348
כרך גזח 296	יששכר בער מקרעמניץ 195, 203
כרכור 88	יתרו 80, 92
כרמיה, א. 432, 435	כ
כרש מלך פריס 28	כבול 301
כרהים 45	כחן, אלברט 434

לידס 477	
ליס, יוסף ליב 471, 473, 475	לבנון 287, 296
ליטא 31	לוב 379
ליפמאן מבראך 293	לובלין 210
ליפשיץ, עוזר דוב 268	לוד 444, 445, 487
ליטחה 481	לוט 135
לנדא, יחזקאל 277, 286	הלוי, אליעזר 12, 18, 22, 24
לסינג 405	25, 329, 379 וכו' 552
לעהרן, עקיבא 399, 404	הלוי, יצחק אייזיק 537
לעהרן, צבי הירש 344, 359, 360	לוי בן אשר 83
550, 404, 399, 364	לייב, ב. מ. 477
	לינברגראט 91
מ	לינגי 109
מאיר (תנא) 79, 80	לינדז 432, 442, 443, 476, 477
מאיר אשכנזי 226, 230, 233	519, 504
מאיר בן ברוך 77	ליניץ, א. מ. 25, 191, 369, 439
מאיר בעל הגוס 302, 322, 337	וכו', 538—542, 544—546, 551
מאיר חזן 347	553
מאן, יצחק 24, 242, 243, 538	ליסבן, י. 522, 556
547, 546, 539	ליסב פירירא, משה 227, 230
מאנוש 220	ליצאטו, משה חיים 273
מאנוור 412, 413	ליצין 503
מארכס, אלכסנדר 543	ליקאב 242, 294
מבצר דן 71, 72	ליריא, יצחק 188, 194, 195, 202
מגדל 512, 519	205, 217, 224, 241, 295, 297
מגדל דוד 78, 93, 189, 482	301, 302, 313, 350, 351, 383
מדרש הגדול דפרישי 77	404, 384
מדרש בוסת ישראל 245—249	ליריא, שלום 368
259, 261, 262, 264, 266, 267	ליריא, שמריהו 368, 442
269	לטיח, יצחק בן מאיר 11, 19, 91
מדרש שלמה 97, 159, 399, 409	542, 342, 93
מואב 135	ליב מאמאטשנא 242
מודינא 223—225, 227, 242, 245	ליב רודניץ 204
246, 250, 268	ליבוניץ, ולמן דוד 454, 474
מוהילב ע"נ דניעכטער 309, 492	ליבוניץ, צבי 454
מוהילבסקי, מנחם מענדל 471	ליורנו 225—227, 245, 246, 249
475, 473	250, 252, 268
מוהילנסקי, יעקב 471, 473, 475	ליטא 308 וכו', 317, 324 וכו'
מורמז 428	485, 409
מורמז עלי 271, 358, 363, 369	לייבאוויץ, דוב 471, 473, 475
567	

מלשא	228	395, 394, 380, 379	
מלכי, משה	265, 273	מויאל, אברהם	459
מלכי, רשאל מרדכי	241	מוליאן	90, 93
מלכיאל מחברון	201	מונבו	242
ממלכים	124	מונטיפיורי, משה	271, 379, 404
מישטרי	90, 93	וכר,	409, 422, 435, 442, 470
מנדלסון, משה	476		471, 552
מנחם בן אליהו	86, 87	מונפליה,	83, 489
מנחם החברוני	24	מונק, מתתיהו	545
מנחם מנדל מייזבסק	24, 308	מוסי	55
וכר,	549	מוצא	464, 465, 481
מנחם מנדל משרמשלאן	15, 306	מוצול	343
וכר		מוצטפה מרחמד	392
מנחם מנדל מקאמיניץ	358, 380	מור, נ.	395
	551	מוראן	81
מנחם מנדל משקלוב	324, 327	מירון	144, 145, 147
	337, 340, 358	מורסארה, מרדכי	542
מנטובה	226, 245	מורחי, שמואל בן מרדכי	277
מנטלציונר	168	מוריטש	457—460
מנסורה	412	מטראני, משה	194
מנשה (שבט)	345	מי השילוח	48, 78, 135, 189
מסחה	493	401 (עיין גם: כפר השילוח)	
מסינה	99, 100, 107, 108, 110	מי מרים	460
	246, 251, 253	מי נפתוח	431
„מסלה דדשה“	520	מיניל, משה	381, 405
מסקט	343	מיכאל	170, 171
מסעור סגי נהור, עיין: אולאי,		מיכה הנביא	352
מסעור		מילי, יוסף	227
מסתערים	169, 172	מינכן	370
מעזיה	56, 62, 73	מינסק	327, 470, 471
מערביים	485	מינציע	285
מערף אבן עמאר	426	מיץ	278
מצאה בגליל	512	מיקה	134, 185
מצרים 30—32, 65, 66, 69, 70,		מירון	81, 152, 199, 294, 304
73, 74, 76, 77, 86, 87, 100,			322, 384, 402, 408
106, 112, 117—123, 130, 133,		מירקין, צבי	455
134, 136, 140, 150, 155, 157,		מכנאס	244
160, 161, 163, 167, 171, 172,		מלאכי	160, 400, 432
174, 177, 178, 185, 202, 222,		מלאכי, א. ר.	553
223, 271, 302, 303, 342, 370,		מלגמכי	395

משמר הירדן 489	377, 379, 387, 411, 416, 422
מתיא בן חרש 354	מקוה ישראל 436, 437, 445, 463, 465, 466, 469, 473
נ	מראן 487
נאברו, משה 180	מרגליות, גרשון 363
נאא, מנסוא 45, 538	מרגליות, מרדכי 540
נאיבוואר, א. 543, 544	מרדכי בן יהודה לייב אשכנזי
נאצר אדין אלה אבו עבס	224—226, 237, 239, 240
נאחמד, 79	מרדכי מטשרנוביל 380
נאצר איסוראן 71	מרדכי שניצר (מ"ח) 408, 433
נבוכדנאצר 27, 28	מרדכי יעקב יאעניש 277
נבון, יוסף 454	מרוקו 245, 485
נברתא 80	מרים אחות משה 303
נבון, בכור שמואל 277	מרמרשטיין, א. 538
נהוראי 273	משה בן אברהם גרשון 280
נהר פקוד 40—42	משה בן מאיר 337
נובלה אשת יקותיאל 149	משה בן מימון 77, 87, 131, 140
נוה 82	143, 163, 169, 173, 174, 197
נח 296	208, 243, 261, 264, 302, 350
נחל אשכול 143	540, 353
נחל קדרון 400	משה בן מנחם מנדל מויטבסק 321
נחלת שבעה 431	משה בן נחמן 11, 24, 83, 85
נחמיה 31, 33—35, 51	117, 191, 350, 406, 482, 541
נחמן בן משה 84, 85	משה בן שלמה 85
נחמן מברסלב 307	משה בן שם טוב נ' עטר 244
נחמן מהורודנקה 307	משה הלוי 483
נחמן קטופא 176	משה מלובורג 156, 159
נטע בן מנחם מנדל משקלוב 325	משה מסעמייטש 242
נטע מהגנוי 241	משה מפולוניא 177
נטר, ק. 465	משה מקראן 150, 151
ניגרופונטו 108	משה משיח-שקר בכרתים 45
נילוס 117, 118, 140, 175	משה נכד דוד די רוסי 187
נינוה 82	משה סגי נהור 171, 177
ניצא 487	משה רבינו 34, 35, 117, 124
ניקולאי הראשון 343, 519	135, 175, 296, 345, 346, 350
ניקוליב 454	351
ניקנור 31	משה יהודה לייב אב"ד קוטנא 434
נניה 32	משה תדר 166
נפולי 98, 103, 104, 251	משולם מוולטירא 24, 90, 107
נפוליון 325, 327, 405	109

סמאל, הרברט	528	נמחלי (שבט)	345, 89
סמולנסקין, פ.	450	נציבין	43, 42
סמילאין	320, 311	נשוועז	337
סמלין	435	נחאי הארבאלי	80
סמרגון	503	נתן הנביא	408, 79
סנברה	444	נתן הרוסא	110
סנגוויטי, אברהם ישמעאל חי		נתן מבבל	43, 42, 40
246, 249, 250 וכו',	262		
סנגוויטי, קלונימוס	262, 259	ס	
סנגוויטי, שלמה חיים	250, 246	סאלי	244
262		סבטיון, עיין סמבטיון	
סנגוויטי, שמואל	250	סדום	160, 135
סנגל	185	סהל בן מצליח	13, 47, 55, 60
סעדיה	339		539, 73
סעדיה בן נתן נטע	337, 325	סהל'אן בן אברהם	65—67, 70
סעדיה מעולי צרפת	77, 79	סובלק	458
סעיד	416	סווערדלאוו, אליהו	471, 473, 475
סעמייטיש	342	סוליימאן פחה	266, 270
ספט. עיין: צפת		סוליימאן שולטאן	182, 185
ספיר, יעקב	343, 422 וכו',	סופר, משה	359, 379
552, 550		סוקניק, א. ל.	80—82, 540
ספרד	83, 84, 96, 121, 153, 161	סוקרטס כותב קורות הכנסיה	45
483, 250, 199, 179		סוריה	65, 86, 143, 213, 215, 379
סרבים	452, 453	סטאמבול, עיין: קושטא	
סרדיניא	227	סטנהוס, ליירי הסטר	380
סרוג, ישראל	195, 201, 202	סטרומבולי	251
סריבו	435	סיוטי	71
ע		סינגלן	175
עבאדי, שלמה	271, 274, 276	סיני	99, 118, 370
עבר אלהאדי, מוחמד	387, 388	סיציליה	99, 104, 106, 145, 154
394			228, 246, 250
עבו, שמואל	458	סירקוזה	99, 106—108
עבר הירדן	35, 89, 135	סכות	125
עדו הנביא	82	סלומון, יואל משה	409, 439
עדן	140, 175, 343, 525, 527	סלוצק	337
עובדיה הגר	24, 242	סלירנו	98, 104
עובדיה הגר (בימי הרמב"ם)	243	סלכיהא	124, 125
עובדיה הנביא	81, 82, 243, 375	סלמון בן ירוחם	47, 54, 55
עובדיה מברטנורא	12, 18, 19	סמבטיון	89, 133, 140, 141, 342
			345, 347, 348

24, 98 וכו', 144, 145, 155,	180, 189, 408
157, 166, 169, 170, 342, 525	עמק יזרעאל 532
עווית המלך 337	ענן 55
עומר 48	עציון גבר 370, 302
עזה 56, 62, 73, 74, 83, 99, 100,	עקיבא בן יוסף 41, 219, 262,
120, 125, 127	302, 322, 337, 349
עזרא הסופר 123, 295	ערב א'זבד 458
עזרא כהן שבי 166	ערביים 95—97, 119, 136, 167,
עזרא שמואל 277	185, 238, 283, 444, 467, 474
עזריאל אביזקנו של ר"י משקלוב	(עיין גם: ישמעאלים)
333, 327	עריש 125
עטיל אשת ר' הערצל אפטיר 293	עזריאל בן קנו 406
עסלינגר, יעקב 422	
עטרון 480	פ
עטרות בית יואב 480	פאבלו כריסטיאנו 63
אל עיון 427	פאולוס השלישי 187
עין גנים 507	פאלירמו 99, 106—108, 121
עין גיראר 428	פאמגוסטה 145, 147, 183, 186
עין דאהוד 428	פאנו, יהודה 262
עין הקורא 454	פאנו, משה 259, 262
עין זיחון 428	פאס 245
עין זיתים 152, 199, 207, 247,	פאסיצעלסקי, צבי 457
302, 390, 422	פאקראי 325, 326
עין חלד 428	פואה 117
עין עיטם 78	פוזגא 204
עכו 22, 76, 77, 84, 144, 184,	פוזנסקי, מנחם 555
225, 226, 230—235, 246—248,	פוזנסקי, ש. א. 539
250, 255—257, 263, 264,	פולה 146
270, 271, 275, 287, 293, 301,	פולין 194, 203, 210, 217, 247,
308, 309, 315, 325, 326, 338,	249, 303, 306, 325, 376, 460,
380, 382, 387, 391, 393—396,	462, 485
408, 425, 541	פוניבו' 503
עלמה 82, 153	פוסטאט 65, 68, 74
עמון 135	פוקס, בנימין 471, 473, 475
עמנואל, לואיס 443, 448	פורט ארטור 519
עמוס הנביא 96	פורטוגאל 175, 176, 185, 202
עמורה 135, 160	פורמיזנו, שלמה 227
עמלקים (= ארמנים) 136	פיג'ו, יהודה 178, 79
עמק הירדן 512	פיג'ו, יוסף 179
עמק יהושפט 85, 92, 135, 159,	פיג'ו, משה 179

פרישטי יואני 93, 118, 132, 133,	פיג'ו, סעדיה 179
176, 141, 136	פיג'ו, שמואל 12, 19, 180, 181
פרניוי, אלכסנדר 187	פידליא 202
פרנציסקנים 137	פיומה 368
פרנקפורט 210	פיוורדא 225
פרס 32, 33, 54, 59, 63, 182,	פיטיגורסק 519
342, 186, 185	פיון, בנימין 457
פרעמסלא 212	פיוכמן, יעקב 477
פרעמסלאן 306	פיליפס אוגוסט 76
פתח־תקוה 21, 409, 437, 445,	פיון, ש. י. 451
474, 476—479, 484, 487, 507,	פינברג, יוסף 455, 454
533, 527	פינס, יחיאל מיכל 21, 24, 368,
	431, 439, 442 וכו', 449 וכו',
	464, 466, 468—471, 475—477,
	553, 554
צ	פינסקר, ל. 465, 464
צבי הירש בן ר' ישראל בעש"ט	פינסקר, ש. 539
285, 279	פינצי 382, 394, 396
צבי חסיד מולאטשוב 308	פירארה 86, 245, 268
צדוק הלוי בן לוי 68, 70	פירושא 166, 171, 172, 174
צדקה (קראי) 120	פישל אב"ד לוקאבי 294
צדקיה מלך יהודה 27	פישמן, י. ל. 555
צדקיהו בן מעשיה 27	פלום 367
צובה, עיין: ארם צובה	פליטאל 54
צונצין, משה 278, 279, 284, 285	פלשים 86, 88, 90, 94, 101, 133,
צוקערמאן, שלמה זלמן 471, 473,	141, 167, 175
475	פלשתים (=דרוויים) 297
צור 65, 70	פמיס, עיין: בנייס
צורף, זלמן 409	פנחס בן יאיר 82, 301, 336, 357
צורף, מרדכי 409 וכו'	פנחס, פנחס 545
צידון 144, 149, 182—184, 225,	פקיעין 81, 248, 263, 287, 300,
228, 229, 231, 232, 234, 235,	301, 311
264, 287, 289, 297—299, 300,	פראג 210, 214, 219, 221, 371,
301, 380, 381	508
ציידה, עיין: צידון	פרומקין, י. ד. 439, 526, 527
צילץ 379	פרחי, חיים 326, 338
צינטו 227	פריאן 345
ציסינה 182, 184	פריימן, א. ח. 243
ציפריאה, עיין: קפריסין	פריימן, א. מ. 456
צלאת אדין 76, 83	פריס 455, 465, 466
צלע האלף 54	
צנעא 343, 532	

קולומבו, סרץ. עיין: קולון, סרץ	527 צענד
קולון, יוסף בן סרץ 166	צער 56, 62, 73
קולון, פרץ 152, 171, 177	צענית הנביא 96, 299
קולנא 475	צפת 11, 12, 14, 15, 18—22, 20
קונדרי, ק. ר. 443	78, 80, 90—93, 140, 143, 145
קונסטנטין 46	149, 151—154, 161, 182—191
קיסלען 451	193, 196, 197, 202—206, 208
קוק, א. י. 16, 20, 24, 502 וכו'	211, 213—217, 219, 242—244
555	247, 248, 255, 260, 261, 263—
קוק, דוד 505	265, 274, 282, 286, 287, 289
קוק, ש. ח. 541, 542	290, 292—294, 301—317, 320
קורן 485, 519	—322, 324—328, 337, 338
קורדובילר, משה 188, 194, 217	343, 345, 357—365, 369, 370
קירסאהי 272	380, 381, 383, 387, 392, 394
קירסיקא 227	395, 399, 407—409, 422, 425
קורסק 493	458, 525, 533
קורסן 144—147, 198	צרפת, צרפתים 75—77, 200, 264
קושטא 14, 109, 119, 195, 197	272, 395, 431, 436, 445
200, 204, 216, 222, 249, 264	צרפתי, היים יוסף 351
271, 273—284, 286—288, 291	
292, 300, 306—310, 313, 315	
325, 432, 434, 436, 463, 467	
520, 468	
קוזה (געזאנא) 414, 418	
קטוביץ 474	
קיסוב, עיין: אברהם גרשין	
קיסוב	
קייראן 409	
קיסמא 81	
קיסריה 46	
קייטיניב 492	
קלאר, ב. 25, 547	
קלוט ביי 395	
קליאופטרה השנייה 30	
קליין, ש. 81, 82, 540	
קלמנס השביעי 182, 187	
קמיריני, עמנואל חי 101, 102	
138, 141	
קנדיאה 108, 228	
קנשינו, חיים 190	
	קאאוני 472
	קאטיא 125
	קאליסק, עיין: אברהם חכהן
	מקאליסק
	קאליש 448, 242
	קאמלינדן 432
	קאמליניץ 380, 358
	קאנאטאר, יחזקאל 471
	קאסטון, מ. ד. 26, 543
	קאסטיל סאן יאגוי 110
	קאסטילן 98, 99, 103, 166
	קארן, יוסף 194, 217, 302, 313
	350
	כבר פלוג, עיין קסי שם פלוגי
	קריר 24, 99, 100, 123, 440 (צמי)
	נב: מוסטאט
	קרנבה 337, 439
	קוישני, דוד 544
	קילברג 367

קנשינו, יצחק 190, 192	רוזנבלום, ברוך מאיר 458, 462
קסאלי 245	רוזנשטיין, ג. 489
קפריסין 108, 144, 148, 184, 225	רוח הכהן בן פנחס 69, 70
228, 229, 264	רוטשילד, א. 434, 455, 456, 459
קראוואלינו, משה ברוך 267, 268	461, 465, 476, 488, 489, 491
קראים 53—56, 59, 100, 119—	498, 528, 530
125, 133, 137	רויגו, אברהם 12, 23, 223 יכו',
קראקא 210, 325	246
קרייס, ש. 540	רויגו, אסתר 237, 238
קרים 310, 314	רויגו, דוד די 241
קדית יערים 480	רויגו, מאיר 262
קרלסבד 522	רויגו, רבקה 237, 238
קרמנצ'וג 454	רויגו, רפאל 226, 229, 230, 232
קרטל, ג. 26, 553	256, 240, 259, 262
קרעמניץ 195, 203	רומא 31, 98, 104, 161, 163, 348
קשטרו, משה בן צדוק 166	רומני 519, 522
קתולים 136	רומניה, רומנים 452—454
	רומניא 272
ר	רוסי, אליהו די 182, 183, 186
ר' בנימין 555	רוסי, דוד די 19, 20, 182 וכי',
ראובן (שבט) 135, 345	342
ראובן הלוי אב"ד דווינסק 503	רוסיה 343, 449, 450, 454, 460
ראס אל אחמר 337	462, 463, 474, 494, 519—521,
ראצקי 337	528
ראש פנה 458, 461	רוסימיה 100, 112, 117
ראשון לציון 454 וכי', 465, 472,	רושין, א. 527
474, 477, 479, 493, 525, 527,	רות 406
533	רונה 204
רבינוביץ, א. ז. 492, 555	רחבעם 164
רבינוביץ, מרדכי 488	רה"בוח 20, 489, 502, 505, 527
רבינוביץ-חאומים, א. ד. 503	533
רבקה (שעלתה עם יוסף דמונטר	ריזל 79, 127, 306, 357, 374, 405
נייא) 90—92	ריבלין, אליעזר 212, 222, 545,
רבת מואב 46	548, 550
רגוזה 186	ריבלין, הלל 430
רגיו 245	ריבלין, יוסף 430 יכו', 439, 552
רובין, לייב 458	ריבלין, יוסף יואל 552, 553
רוזנוס 99, 100, 108—112, 144—	ריבקין, יצחק 547, 551
148, 368	רייזל אשת זעלקי מבראד 291
רוזינוי 442	293
574	

שימקין, ג. י. 555	רייסין 317
שינמן, נחום 457	ריקל, עמנואל חי 268
שכטר, ש. ז. 440	רכבים 345, 134
שכם 71, 72, 78, 79, 85, 90, 92,	רמה בגליל 393
154, 155, 211, 219, 290, 300,	רמה קבר שמואל 79, 96, 139,
306, 360, 374, 393, 396, 398,	481, 400, 160
425	רמו 124
שלה 78, 79	רמלה 65, 68, 71, 72, 226, 237,
שלוח. עיין: מי השלוח; כפר	480, 444, 414, 410
השלוח	רעוניץ 194
שלום, ג. 546, 544	רסאל בן יעקב ממנטלצינו 168
שלום בן זכריה 526	רפאל מערבי 227, 230, 236
שלום בן לוי 81, 82	רפאל מפירושה 174
שלום ציון 36	רקת 75
שליט, חנן 457	
שלמה בן גבירול 273	ש
שלמה בן הלפתא 166	שאלוניקי 271
שלמה בן יהודה 66—68, 70	שבתי (במאמגוסטה) 148
שלמה בן יואב 174	שבתיון, עיין: סמבטיון
שלמה בן ישראל מפירושא 173	שוב, מ. דוד 554
שלמה בן נתנאל 259	שוברט ממינכן 370
שלמה בן צור 190, 192	שווארץ, א. ז. 541, 544
שלמה המלך 31, 34, 35, 135,	שווארץ, חיים 368
154, 180, 402	שווארץ, יהוסף 24, 367 וכו', 551
שלמה מדובנא 288, 307	שולאל, יצחק 161, 163, 167,
שלמה מלוקאב 242	171, 175, 179
שלמה מפראגה 125	שולאל, נתן 100, 101, 122
שלמה זלמן הכהן 422	שולמן, פישל 458
שלמה סג"ל שליח החסידים 320	שולמן, קלמן 551
שלמה עדני 525	שולץ, מ. ס. 271
שלמה שגיש 207	שולץ, שרגא 540
שלמה שלומיל מרעזניץ 12, 14,	שומרונים 58, 100, 119, 121,
17, 19, 20, 24, 190, 194 וכו'	123, 125, 137, 397
שלמון מערבי 198	שושן הבירה 88, 185
שם בן נח 82, 296	שושן מצפת 387
שמאי 81, 96, 153, 218, 220,	שטאלופן 522
305, 357	שטיילא אשת משה מלובורגו 159
שמואל בן חלל 166	שטיינשניידר, מ. 542, 543
שמואל בן משולם פייבוש 212	שיאו 109
שמואל בן סגיריאה 166	שילר, פרידריך 405

שמואל בן שמשון 75, 77, 83	שפירא, חיים אברהם 503
שמואל המכיר 166	שפירא, נתן 343
שמואל הנביא 79, 96, 139, 160,	שפרעם 270, 327, 425, 448
180, 400	שקלוב. עיין: ישראל משקלוב;
שמואל הקטן 301	מנחם מנדל משקלוב
שמואל הסעור 165	שראצר 82
שמואל נחמני 248, 263, 264	שרה אמנו 79, 126, 174, 408
שמואלקן אשכנזי 226	שרה אשת אברהם מפירושא 168
שמחה בן יהושע מולאזניץ 271,	שרה ממעזריטש 366
287, 307	שרעבי, שלום 249, 526
שמחה חמותו של רפאל רויגור 237	
שמעון (שבט) 175, 345	ת
שמעון בן גמליאל 39, 537	תאחארים 83—85, 291
שמעון בן גמליאל השני 40, 41,	תוגרמא. עיין: תורכיה
42	תוניס 272
שמעון בן יוחאי 78, 80, 81, 153,	תורכיה, תורכים 160—162, 178,
218, 220, 262, 294, 300, 304,	179, 182, 186, 236, 256, 286,
305, 322, 337, 348, 349, 353,	307, 379, 416, 440, 447, 464
357, 384, 386, 387, 402	תורכמנים 426
שמעון בן שטח 36, 37	תיאודוטיוס השני 22, 44—46
שמעון הצדיק 135, 399, 432	תיטואן 245
שמעון חטופא 81, 82	תימן 54, 343, 348, 422, 486,
שמעון סטיליטס 46	478, 485, 486, 524 וכו'
שמעונוביץ, דוד 514	תל אביב 522, 523
שמעיה 82	תל חי 520
שמשון הגבור 125, 296	תל ספיה 443
שמשון משאנץ 77	תלמי השביעי 30
שניאור זלמן מלאדי 309	תלמי פילומטר 31, 32